

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ZOMBİ KAPİTALİZM

CHRIS HARMAN

CHRIS HARMAN

ZOMBİ KAPİTALİZM

KÜRESEL KRİZ VE
MARX'IN YAKLAŞIMI

marx-21

marx-21

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

CHRIS HARMAN

ZOMBİ KAPİTALİZM KÜRESEL KRİZ VE MARX'IN YAKLAŞIMI

ÇEVİREN Ali Çakıroğlu

Marx-21 Kitap Dizisi-3

Chris Harman

Zombi Kapitalizm: Küresel Kriz ve Marx'ın Yaklaşımı

1.Baskı marx-21 yayınları, İstanbul, Kasım 2012

Zombie Capitalism: Global crisis and the relevance of Marx

by Chris Harman

First published in July 2009, Bookmarks, London

Çeviri: Ali Çakıroğlu

Editör: Chris Stephenson

Kapak ve Uygulama: Fatih Aydemir

Düzeltilti: Simin Gürdal

Baskı-Cilt: Yön Matbaacılık

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. 75/2 B Blok 1. Kat No: 366

Topkapı/İstanbul Tel: 212 544 66 34

© Bütün yayın hakları Uluslararası Akım Tanıtım Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. 'ye aittir.

ISBN: 978-975-8442-07-2

Süslü Saksı Sok. No:22/2

Beyoğlu/ İstanbul

Tel/Faks: 212 249 28 66

Web: www.marx-21.net

e.mail: iletişim@marx-21.net

İçindekiler

Giriş.....	5
Birinci Kısım: Sistemi Kavramak: Marx ve Sonrası	17
1. Marx'ın Kavramları.....	19
2. Marx ve Eleştirmenleri	37
3. Sistemin Dinamiği	49
4. Marx'tan Sonra: Tekel, Savaş ve Devlet	77
5. Devlet Harcamaları ve Sistem	107
İkinci Kısım: 20. Yüzyılda Kapitalizm	125
6. Büyük Buhran.....	127
7. Uzun Canlılık.....	143
8. Altın Çağın Sonu	171
Üçüncü Kısım: Küresel İstikrarsızlığın Yeni Çağı.....	205
9. Hayallerle Geçirilen Yıllar	207
10. Yeni Çağ'da Küresel Kapitalizm	231
11. Finansallaşma ve Patlayan Balonlar	251
Dördüncü Kısım: Kontrolsüz Sistem.....	277
12. Sermayenin Yeni Limitleri.....	279
13. Kontrolsüz Sistem ve İnsanlığın Geleceği.....	295
14. Üstesinden Kim Gelebilir?	299
Notlar	321
Terimler Sözlüğü.....	361
Dizin.....	371

CHRIS HARMAN (8 Kasım 1942 – 7 Kasım 2009)

Sosyalist İşçi Partisi'nin (www.swp.org.uk) önde gelen üyelerinden biri olan Harman, aralarında A Peoples History of the World (Bookmarks 1999, Verso 2008), Revolution in the 21st Century (Bookmarks 2007), The Fire Last Time: 1968 and After (Bookmarks 1988), The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923'nin (Bookmarks 1982) de yer aldığı birçok kitabın yazarıdır. Uzun yıllar Marksist teori dergisi International Socialism'in (www.isj.org.uk) editörlüğünü yürüttü. 2009 yılında bir konferans için gittiği Kahire'de öldü.

Harman'ın çok sayıda yapıtı arasından Türkçe'de yayımlanan kitapları şunlardır: *Halkların Dünya Tarihi* (Yordam Kitap 2011), *Kaybedilmiş Devrim Almanya 1918 - 1923* (Pencere Yayınları 2011), *Neoliberalizm ve Sınıf* - Alex Callinicos ile birlikte (Salyangoz Yayınları 2006)

Yayınevinden

Burjuva yorumcular bile 2008'den bu yana "kapitalizmin krizi"nden bahsediyorlar.

Chris Harman tarafından yazılan bu kitabın büyük bölümü 2008'de finansal kriz patlamadan önce yazılmıştı. Harman'ın da giriş bölümde açıkladığı gibi, 2006'da egemen olan kapitalizmin krizsiz bir şekilde genişlemeye devam edecek bir yol bulduğu yanılmasına karşı yazmaya başladı. Ekim 2008'e gelindiğinde kitap bitmek üzereydi. Ancak Harman kitabın neredeyse üçte birini -50,000 kelimesini- atmamak zorunda kaldı ve krizin neden geldiğini tartışan ayrıntılı ampirik argümanlar yerine halihazırda patlamış olan krizin analizini ekledi.

Harman politik hayatı boyunca sürekli olarak kapitalizmin krizlere eğilimli olmaya devam ettiğini tartıştı. Bu kitabın yayımlanmasından yirmi yıl önce iki kitabı –"Tımarhane Ekonomisi" ve "Krizin Açıklaması"- ve International Socialism Journal'da bir kitap uzunluğunda yirmi kadar makalesi yayımlandı. Her seferinde çok ciddi ampirik ayrıntılarla birlikte kapitalizmin neden istikrarlı olmadığını açıkladı. Bununla birlikte, krizin motorunun Karl Marx'ın açığa çıkardığı gibi kar oranlarının düşme eğilimi olduğunu tartıştı. Harman defalarca özellikle ABD'de biriken kamu ve özel borçlara işaret ederek ABD ekonomisinin sürekli büyümesinin er ya da geç 2007-2008'de olduğu gibi patlayacak bir saatli bombayı gizlediğini ifade etti.

Bir krizin olacağını öngörebilmek, hatta bu krizi tetikleyecek mekanizmaların neler olabileceğini tahmin etmek zorunlu olarak krizin zamanını öngörmenize izin vermez. Öyle olsaydı, Harman daha sonra atacağı 50.000 kelimeyi yazma çabasıyla kendini kurtarabilirdi. Kapitalist ekonomi doğrusal olmayan ve geri bildirimli döngüleri ile fiziksel bir sisteme benziyor, fizik biliminin kullandığı anlamda "kaotik". Girdilerdeki küçük değişiklikler çıktılarda büyük değişikliklere neden olabiliyor. Kaotik bir fiziksel sistemde istikrarsızlığı yaratan güçleri ve sonucunda ortaya çıkan istikrarsız davranışın doğasını analiz etmek mümkün, ancak ayrıntılı bir şekilde ne olacağını ve özellikle de ne zaman olacağını öngörmek mümkün değildir. Bu kayıtlarla, Chris Harman'ın kapitalizmin krizi çalışması tekrar ve tekrar pratikte teyit edildi.

Chris Harman'ın kapitalist kriz teorisine ilk büyük katkısı, ne ilginçtir

ki batı kapitalizminin değil, Doğu Avrupa devlet kapitalisti ekonomilerinin analizidir. Harman'ın "Doğu Avrupa'da Bürokrasi ve Devrim" kitabı 1974'te 32 yaşındayken basıldı. 1953'de Doğu Almanya, 1956'da Macaristan ve Polonya, 1968 Çekoslovakya ve 1971'de yeniden Polonya ayaklanmalarını analiz etti. Bu büyük sosyal mücadelelerin ekonomik kökenlerine özellikle ayrıntılı bir şekilde baktı ve olağanüstü bir önseziyle devlet kapitalisti ekonomilerde krizlerin genel mekanizmalarını açıkladı. Çoğunluk halen Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne "gerçek ve yaşayan sosyalizm" olarak bakarken, Harman bu devlet kapitalisti toplumları krize sürükleyecek olan sosyal ve ekonomik mekanizmaları ortaya çıkarmak için Marksist metodu kullanıyordu. Ekonomik olanı politik olanla ilişkilendirerek, Sovyet Ordusunun Doğu Avrupa'da ayaklanmalara engel olduğunu, ancak Doğu Avrupa'da altta yatan çok belirgin ekonomik problemlerin aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni de etkilediğini yazıyordu:

"Rus ekonomisi, Doğu Avrupa'da ayaklanmalara yol açan aynı dengesizlikler, aynı bozuk giden büyüme oranları belası içinde. Bir noktada Kremlin'deki monolitin kendisi de çatlayacak."

1989'a gelince ekonomik problemlerin yarattığı bu koşullarda, Sovyet ordusu artık Doğu Avrupa'ya müdahale edebilecek güçte değildi. Bu durum ayaklanmaların ve oralarda rejimlerin yıkılmasının yolunu açtı. Bu da, iki yıl sonra, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına neden oldu. Harman'ın 1974 analizi teyit edildi.

Ancak Marksist analiz sadece öngörmekten ibaret değildir, aynı zamanda mücadeleyi biçimlendirmek üzere müdahale etmekle ilgilidir. Karl Marx'ın açıkladığı gibi "İnsanlar tarih yapar, ancak kendi tercih ettikleri koşullarda değil". Saf öngörü pasifliğe yol açar. Öngörülerimiz tepkilerimizi şekillendirebilir, ancak eylemlerimizi ertelememelidir.

2008 krizi sonrası, burjuva ekonomi yorumcuları dahil çok sayıda kişi "kapitalizmin nihai krizi" ya da "kapitalizmin sonu"ndan bahsetmeye başladılar. Chris Harman onları da düzeltmekte hızlı davrandı. 2008'de yaşanan kriz geleceğini ifade ettiği krizlerin bir parçasıydı. Ancak şeytan ayrıntıda gizlidir. Devletin aşırı genişleyen ekonomik rolü ("klasik kapitalizm"le karşılaştırıldığında) krizi ertelemek için yönetici sınıfa çok sayıda fırsat verdi. Bir kez daha, Harman'ın analizi hayatının son yılında (Kasım 2009'da öldü) kesin olarak teyit edilmişti.

Kriz ve sosyal hareketlerin yükselmesi arasında otomatik bir ilişki ve başarısı için bir garanti yok. Politikayı ve mücadeleyi ileri doğru taşımamıza yardımcı olacak somut analizlere ihtiyacımız var. Şimdi komşumuz

Yunanistan’da şiddetli bir kriz ve işçi sınıfına vahşi bir saldırı yaşanıyor. Bunun sonucunda hem işçi sınıfı hareketi hem de çok ciddi faşist bir tehdit yükseliyor. Bir kaç yıl önce Altın Şafak dalga geçilecek kadar küçük bir gruptu şimdi polislin göçmenlere, işçilere ve sola karşı saldırısında polislin temel ittifakı oldu.

Bu kitabı Türkçe yayımlamak isteğimizin nedeni çok açık ki, Türkiye dünyadaki gelişmelerden bağımsız değil ve Harman’ın analizi parçası olduğumuz dünya sisteminin tüm dinamiklerini anlamamıza yardımcı oluyor. Ancak, 2008 beş yıl önce idi ve bu kitap dört yıl önce ilk kez basıldı. Şimdi ne öğrenebiliriz? Aslında kar oranlarının düşme eğilimine ilişkin temel tartışmalar Marx’ın yaşadığı dönemde başlıyor ve halen güncel. “Türkiye ekonomisinin” şu anda krizde olmadığı gerçeğini de görmezden gelemeyiz. BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ekonomileri gibi Türkiye ekonomisi de halen büyüyor her ne kadar örneğin Çin’den çok farklı bir durumda olsa da. Çin çok büyük bir ticaret fazlasına sahipken Türkiye’nin büyük bir dış ödemeler açığı var.

Eğer Türkiye’de sosyalist politikayı bugünden inşa etmek istiyorsak dünyadaki krizle buradaki potansiyel kriz arasındaki ilişkiyi de anlamamız gerekiyor. Kriz Türkiye kapitalist sınıfına da gelecek, ama ne zaman olacağını tam bilemeyiz. Bir balon ekonomisinin tüm belirtileri yaşanıyor. Devam eden ve derinleşmekte olan dünya ekonomisindeki durgunluğun Türkiye kapitalizmine etkileri sonsuza kadar ertelenemez. Ancak, sol açısından basitçe krizi beklemek yıkıcı bir hata olur. Şu anda gerçekleşmekte olan küçük mücadelelerde yakın gelecekteki büyük mücadelelerin tohumlarını görüyoruz. Kapitalistler ve onların hükümeti “kemer sıkma politikaları”nı şimdi başlatmaya çalışıyorlar. Her mücadele, her kendini örgütleme çabası krizin politik sonuçlarının gericilik yerine direniş ve değişim olmasını garantileyen mücadelemiz için küçük bir katkıdır. Bu kitabı yayımlayarak aşağıdan harekete şimdi ve burada bir katkıda bulunmayı umut ediyoruz. Bizler her zaman birden fazla olası sonu olan bir hikaye içinde yaşıyoruz.

Editör
Chris Stephenson

Giriş

İstikrarsız bir dünya

İstikrarsız bir dünyada yaşıyoruz, istikrarsızlık artacak gibi. Bir milyar insanın her gün açlık çektiği bir dünyada yaşıyoruz, açlık artacak gibi. Çevreyi tahrip eden bir dünyada yaşıyoruz, çevre tahribatı artacak gibi. Bir şiddet dünyasında yaşıyoruz, şiddet artacak gibi. Gelişmiş sanayi ülkelerinde bile insanların eskisinden mutsuz olduğu bir dünyadayız. Mutsuzluk da artacak gibi. [1]

Kapitalizmin en alçak savunucuları bile artık bu gerçeği kolay kolay inkâr edemiyorlar; çünkü ben kitabı yazarken, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülen en kötü ekonomik kriz derinleşerek sürüyor.

Dünyanın en ünlü bankalarını batmaktan kurtaran tek şey hükümetlerin büyük çaplı kurtarma paketleriydi. Avrupa ve Kuzey Amerika'da binlerce fabrika, mağaza ve büro kapanıyor. İşsizlik tırmanıyor. Artık şehirlerde yapacak işleri olmadığı için yirmi milyon Çinli işçiye köylerine dönmeleri gerektiği söyleniyor. Hintli işverenlerle iş yapan bir düşünce kuruluşu, on milyon çalışanın toplu işten çıkarılacağı uyarısında bulunuyor. Güney kürede yaşayan yüz milyon kişi, geçen yıl tahıl fiyatlarının iki kat artması nedeniyle hâlâ açlık tehdidi altındayken, dünyanın en zengin ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde on sekiz ay içinde üç milyon aile evlerini kaybetti.

Oysa daha iki yıl önce bu kitabı yazmaya başladığımda verilen mesaj çok farklıydı: Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (BIS) bir raporunda, "Son zamanlardaki yüksek büyüme oranlarının süreceği, küresel enflasyonun tam kontrol altında tutulacağı ve küresel cari işlemlerdeki dengesizliklerin adım adım azaltılacağı" konusunda anaakım iktisatçılar arasında "uzlaşma" olduğu yazılıydı. Politikacılar, sanayiciler, yatırımcılar ve ekonomi yorumcuları arasında tam bir görüş birliği vardı. Serbest piyasanın mucizelerinin şerefine kadeh kaldırıp "girişimci deha"nın düzenlemelerden kurtulmasını sevinç çılgınlıklarıyla karşılamışlardı. Bize zenginlerin daha da zenginleşmesinin harika bir şey olduğunu; çünkü bunun sistemi iyice cömertleştiren teşvikleri sağladığını söylüyorlardı.

Ticaret Afrika'daki açlığı ortadan kaldıracaktı. Ekonomik büyüme Asya'nın muazzam yoksulluk bataklıklarını kurutacaktı. 1970'lerdeki,

1980’lerdeki, 1990’lardaki ve 2001-2’deki krizler geride bırakabileceğimiz anılardı. Dünyada dehşet yaşanabilir, Ortadoğu’da savaşlar, Afrika’da iç savaşlar olabilir. Ama bu nedenlerle suçlanmaları gerekenler, Washington ve Londra’daki özünde dürüst olan dar görüşlü siyasetçilerdi. Bu siyasetçiler de hata yapabilirlerdi. Yine de psikopat manyaklarla mücadelede onların insani müdahaleleri şarttı. Medya; star kültürünü, üst orta sınıfın gönül eğlendirmesini ve spor karşılaşmalarının yarattığı anlamsız milliyetçi taşkınlığı pembe diziler gibi manşetlerine taşıırken, olayları farklı gözle yorumlayanların sözlerini duymazdan geliyordu.

Derken, 2007 Ağustos ortasında pembe diziler sahneden çekilirken, temelde yatan gerçeklik gözümüze ilişti. Vadesi gelmiş kredilerinin geri dönmediğini bir anda fark eden pek çok banka birbirlerine borç vermeyi kesti. 2008 Ekim’inde, dünya finans sistemi bütün sistemin iflasına yol açan bir kredi daralmasıyla birlikte sarsıla sarsıla stop etmeye başladı. Kapitalistlerin vurdumduymazlığı paniğe, keyifleri hayal kırıklığına dönüştü. Dünnün kahramanları bugünün dolandırıcıları oldu. Bizi sistemin yarattığı mucizeler konusunda ikna etmeye çalışanlardan şimdi aldığımız tek mesaj şuydu: “Neyin ters gittiğini de ne yapacağımızı da bilmiyoruz.” Daha dün kadar ABD’nin ekonomik sistemini çekip çeviren yüce bir deha muamelesi gören ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan, ABD Kongresi’nde “kendi kendilerini idare ettiğini sandığı piyasalarda neyin ters gittiğini hâlâ tam anlamadığını” [2] itiraf etti.

Hükümetler, ekonomik krizi bir biçimde durduracağı umuduyla, banka yöneticilerine yüz milyarları – çokuluslu otomobil şirketlerineyse on milyarları – aktarıp duruyorlar. Oysa bunun nasıl yapılacağı, hatta işe yarayıp yaramayacağı konusunda içlerinde fikir birliği sağlamış değiller.

Gene de bir şey kesin. Küresel ekonominin herhangi bir parçası istikrar kazanmaya başlar başlamaz, krizin sarstığı yüz milyonlarca insanı unutacaklar. Bankaların çökmediği, kârların dibe vurmadığı birkaç ay geçirsinler, görün bakın sistemin savunucuları o zaman yine nasıl boy gösterip mavi boncuklar dağıtmaya devam edecekler. Kendi geleceklerini daha parlak görmeye başladıklarında, bunu yine dünyaya genelleştirecekler. Ta ki ekonomik kriz yeniden vurup onları bir kez daha panikletinceye kadar, “nerede kalmıştık” diyerek kapitalizmin mucizeleri ve başka bir alternatifi imkânsızlığı üzerine nutuk atmaya devam edecekler.

Ama krizler sistemin yeni bir özelliği değil ki. 19. yüzyılın başında İngiltere’de sanayi devrimi kapitalizmin modern biçimini oturttuğundan beri, uzun ya da kısa aralarla krizler görülmüştür.

İktisadın sefaleti

Okul ve üniversitelerde okutulan anaakım iktisadın bu gibi şeylerle baş edemeyeceği kesinlikle ortaya çıktı. Uluslararası Ödemeler Bankası bunu kabul ediyor:

1930’ların Büyük Depresyonu’nu ya da 1990’ların başında ve sonunda Japonya ile güneydoğu Asya’yı pençesine alan krizleri hemen hemen hiç kimse öngörmemişti. Aslında, aşağı yöndeki her hareketin öncesinde, birçok yorumcunun “yeni bir çağ”ın başladığını düşünmesine yetecek kadar canlı, enflasyonist olmayan bir büyüme dönemi görülmüştür. [3]

Kapitalizmi savunanların anlayışsızlığını özetleyen en iyi örnek, 20. yüzyılın en önemli ekonomi olayını –1930’ların durgunluğunu – açıklayamamalarıdır. ABD Merkez Bankası’nın şimdiki başkanı ve anaakım iktisadın güya en saygın ekonomik kriz uzmanları arasında sayılan Ben Bernanke, “Büyük Depresyon’u anlamının makroiktisat biliminin Kutsal Kâse’si olduğunu” [4] kabul eder – başka bir deyişle, buna bir açıklama getiremez. Nobel ekonomi ödüllü Edward C. Prescott, bunu “...standart iktisadın açıklama gücünü aşan patolojik bir olay” olarak betimler. [5] Bir başka Nobel ekonomi ödüllü Robert Lucas’a göre “bazı alanlarda gerçekte neler olup bittiğini bilmediğinizi kabul etmek, gerçekten bilinçli bir çaba gerektirir.” [6]

Bunlar tesadüfi kusurlar değil. Yüz yirmi beş yıldır anaakım iktisadı egemenliğine almış olan “neoklasik” ya da “marjinalist” okulun tüm varsayımlarına yerleşmiştir. Bu okulun kurucuları, durumdan vazife çıkararak piyasanın nasıl “stokları eriteceğini” – yani piyasada tüm malların nasıl alıcı bulacağını – göstermek isterler. Ama burada krizlerin mümkün olmadığı baştan varsayılır.

Kapitalizmin en belirgin bazı özellikleri karşısında, neoklasik modelin mantıksızlığı anaakım [iktisada] defalarca geçici ek unsurlar monte etme çabalarına neden olmuştur. Ne var ki, bu eklemelerin bir teki bile – fiyatların, özellikle de ücretlerin müdahale edilmeden piyasanın baskılarına uyumlu olması şartıyla – sistemin tekrar dengeye kavuşacağına duyulan temel inancı sarsmamıştır. Anaakım [iktisatta] denge modelini en çok sorgulayan John Maynard Keynes bile, hâlâ modelin bir parça devlet müdahalesiyle işletilebileceğini varsayıyordu.

Böyle bir vurdumduymazlığa meydan okuyanlar hep vardı. Avusturyalı iktisatçı Schumpeter, kapitalizmin büyük olumlu etkisi, dinamizmi olarak gördüğü şeyle bağdaşmayan her türlü denge fikriyle dalga geçti. Keynes’in bazı öğrencileri neoklasik ortodoksluktan koparken, ustalarını

aştılar. Cambridge iktisatçıları neoklasik okulun teorik temelini yıktılar. Gene de ortodoksluk üniversite ve okullara eskisinden daha güçlü yerleşmiş, her yeni kuşağın beynini ekonomik sistemin gerçeğine çok az benzeyen bir tablosuyla doldurmuştu. Öğrencilere böylesi görüşleri sanki bilimsel metinlirmiş gibi öne süren kitapları okutmak için yapılan baskılar, Samuelson'un Economics'i ve Lipsey'in Introduction to Positive Economics'inin milyonlarca satılmasına yol açtı.* [ç.n., Paul Samuelson, İktisat, Türkçesi, Demir Demirgil, Menteş Yayıncılık, 1970]

İktisatçılık mesleğinin kapitalist sistemin, içinde yaşayan insan kitlesi üzerindeki en etkili yanlarıyla yüzleşmekte zorlanması pek sürpriz sayılmaz. Ekonomi ders kitaplarını ve akademik dergileri dizi dizi cebir hesapları ve geometrik şekillerle dolduran yavan teoremler, istikrar ve dengeyi varsaydıklarından, sistemin kriz eğiliminden kaygılanan kişilere fazla hitap etmezler. Neoklasik okulun kurucularından Marshall, neredeyse yüz yıl önce inandığı ekonomi teorisinin pratikte çok az yararı olduğunu ve "kendi sağduyusu ve pratik içgüdülerine güvenmesi halinde, kişinin muhtemelen daha iyi bir iktisatçı olacağını" söylemişti. [7]

Gene de sırf soyut akademik skolastisizm bizi ilgilendirmiyor. Ortodoksluk, piyasa sisteminden kâr sağlayanların bakış açısıyla iş görmesi anlamında ideolojik bir üründür. Onları yanlış giden her şeyden muaf tutarken, vurgunculuklarını kamu yararına katkıda bulunmanın en üst biçiminiymiş gibi sunar. Mevcut sistemin her türlü köklü eleştirisini reddetmesi, kapitalizmin tüm diğer yapılarında olduğu gibi eğitim yapılarında da yönetici pozisyonları işgal edenlerin işine gelir. Radikal Keynesci Joan Robinson, durumu şöyle özetlemiştir:

En kolayı radikallerin işi. Tek yaptıkları, modern ekonominin işleyişi ile bunu değerlendirmesi beklenen fikirler arasındaki aykırılıklara işaret etmek. Oysa muhafazakârlar bunun olası dünyaların en iyisi olduğunu ortaya sermek gibi hemen hemen imkânsız bir göreve soyunmuşlar. Gene de aynı nedenle muhafazakârlar eleştiriye denetim altında tutmak için kullanabilecekleri iktidar koltuklarını işgal ederek dengeyi sağlıyorlar... Muhafazakârlar radikal eleştirileri cevaplamaya tenezzül etmediklerinden, tartışmaya hiçbir zaman dürüstçe katılmıyorlar. [8]

Ama "radikaller" in çoğu genelde mevcut sistemi doğal kabul ederek başlıyorlar. Joan Robinson gibi radikal Keynescilerin argümanları, anaakım [iktisadın] öngördüğünden daha fazla devlet müdahalesi aracılığıyla, her zaman sistemde iyileştirmeler doğrultusunda olmuştur. Onlar sistemin kendisinin, yıkıcı etkileri salt ekonomik görüngülerle sınırlı kalmayan bir iç dinamikle yönlendirildiğini düşünmemişlerdi. 21. yüzyılda ekonomik

krizler kadar savaşları, açlık ve iklim değişikliğini yaratan sistem, bu yolla insan yaşamının tüm temelini tehlikeye atıyor.

Kapitalizm milyarlarca insanı kendisi için emek harcamaya çekerken, toplumu bütünüyle dönüştürür. İnsanlığın bütün yaşam modelini değiştirip bizzat insan doğasını yeni bir kalıba döker. Eski baskılara yeni bir nitelik kazandırırken, yepyeni baskı türlerini de üretir. Savaşa ve çevre tahribatına yol açan dürtüleri yaratır. Deprem, kasırga ya da tsunamiden çok daha şiddetli kaosa ve yıkıma neden olan bir doğa gücüyümüş gibi hareket eder. Gene de sistem doğanın değil, insan faaliyetinin, insanın denetiminden bir biçimde kurtulup kendi başına buyruk hale gelen insan faaliyetinin ürünüdür. İktisatçılar “piyasa şöyle davranır” ya da “piyasanın talebi şudur” diye yazarlar. Ama piyasa yalnız insanın yaratıcı faaliyeti olan emeğin birçok ayrı eyleminin bir araya gelmesidir. Bunların bir biçimde böylesi faaliyetleri üstlenen insanlara hâkim olan, akli başındaki birkaç kişiyi saymazsak, dünyayı kimsenin isteyemeyeceği yönlerde savuran bir makineye dönüşmüş olduğunu söylemeye iktisatçıların dili varmaz. 2007’de başlayan finansal kriz karşısında, bazı ekonomi yorumcuları sahididen “zombi bankalar”dan –“yaşayan ölümler konumundaki,” herhangi bir pozitif işlevi gerçekleştirmekten aciz, ama diğer her şeye tehdit oluşturan finans kurumlarından – söz etmeye başladılar. [9] Onların kabul etmediği şey, iş insani hedeflere ulaşip insanın duygularına hitap etmeye geldiğinde, bütün olarak 21. yüzyıl kapitalizminin görünüşte ölü, ama her yerde kaosa neden olan ani faaliyet kıpırtıları gösterebilecek durumda tam bir zombi sistem olduğudur.

Kendimize düşman ettiğimiz bir dünya

Sistemi bu yönleriyle açıklama çabasına giren sadece tek ciddi analiz geleneği olmuştur. Bu da Karl Marx ve kadim dostu Frederick Engels’in yazılarından kaynaklanmıştır.

Marx, 1840’ların başında, sanayi kapitalizminin ilk, sınırlı etkisini gösterdiği memleketi güney Almanya’da yetişkinliğe adım atmıştı. Engels, babası tarafından bir fabrikanın yönetimine yardım etmesi için yeni sistemin şimdiden gelişme gösterdiği Manchester’a gönderilmişti. Despotik yetkilere sahip bir monarkın başında bulunduğu Prusya’nın baskıcı sınıf egemenliği sistemini devirmek, genç Alman aydınlarının neredeyse bütün kuşağıyla paylaştıkları arzuydu. Ama feodalizme eklenilen sanayi kapitalizminin kendi baskıcı özellikleri olduğunu anlamaları uzun sürmedi. Her şeyden önce, bunun tipik özelliği halk kitlesinin yaptıkları işe

acımasızca bağımlılığıydı. Marx'ın henüz yeni olan bu sistemin işleyişinde keşfetmeye başladığı şeyler, onu sistemin en göze çarpan sözcüleri olan Adam Smith ve David Ricardo gibi ekonomi politikçileri eleştirel bir gözle okumaya yöneltti. Sistemin insanın üretebileceği servet miktarını çok büyük miktarlarda artırmakla birlikte, çoğunluğun bu servetten yararlanmasını da engellediği sonucuna ulaştı:

İşçi ne kadar çok üretirse o kadar az tüketir. Ne kadar değer yaratırsa, o kadar değersizleşir, kıymetsizleşir...[Sistem] emeğin yerine makineleri geçirir; ama işçilerin bir kesimini barbarca bir emek türüne geri iterken, diğer kesimini makineleştirir... Akıl üretir – ama işçi için aptallık... Emeğin zenginler için harikalar ürettiği doğru – ama işçiler için yoksunluk üretir. Saraylar inşa eder – ama işçiler için barakalar. Güzellik üretir – ama işçi için biçimsizlik... İşçi kendisini sadece işinin dışında hisseder; isteyse kendisine yabancılaştığını hisseder. Çalışmazken kendisini evinde hisseder; çalışırken başka bir diyarda.

İlk yazılarında, Marx olup biteni filozof Hegel'in geliştirdiği bir felsefi terimi kullanarak, “yabancılaşma”yla açıklamıştı. Marx'ın çağdaşı Feurbach aynı terimi dini betimlemek için kullanmıştı. Feurbach, dinin insanların kendi hayatlarına egemen olmasına izin verdikleri insani bir yaratım olduğunu ileri sürmüştü. Marx şimdi kapitalizmi aynı biçimde görüyordu. Yeni serveti yaratan insan emeği idi. Ama kapitalizmde o servet insana egemen olan ve sürekli daha fazla emeği yutmak isteyen bir canavara dönüşmüştü.

Emeğin ürettiği nesne, emek ürünü onun karşısına üreticiden bağımsız yabancı bir şey, bir güç gibi dikilir. İşçi kendisini işe ne kadar kaptırırsa, yabancı o kadar güçlenir, kendi yarattığı nesnel dünya kendi aleyhine döner; kendisi ve iç dünyası ne kadar yoksullaşırsa, bunlar ona o kadar az aittir... İşçi nesneye hayatını koyar; ama şimdi hayatı ona değil nesneye aittir...[10]

Marx'ın 1860'ların başında Kapital defterlerinde yazdığı gibi:

Kapitalistin işçiye egemenliği, nesnenin insana, ölü emeğin canlısına, ürünün üreticiye egemenliğidir; çünkü aslında işçi üzerinde hâkimiyet kurma aracı olan emtia... üretim sürecinin ürünüdür... Bu onun kendi toplumsal emeğine yabancılaşma sürecidir.[11]

Ama Marx bu durumu sırf kaydetmekle kalmadı. Bunu başkaları ondan önce yapmış, ölümünden çok sonra gene başkaları bu yolda devam etmişlerdi. O, çeyrek yüzyıl kafa patlatıp sistemin nasıl ortaya çıktığını, kendisine karşı güçleri nasıl yarattığını anlamak için canla başla çalışmaya koyuldu.

Yapıtları sadece iktisat yapıtları değil, “ekonomi politiğin,” diğer iktisat okullarının olduğu gibi kabul ettiği sistemin bir “eleştirisi”ydi de. Marx, kapitalizmin tarihsel bir ürün olduğu noktasından hareket ederek, “üretimin sürekli devrimcileşmesi, tüm toplumsal koşulların sürekli alt üst oluşu, hiç bitmeyen belirsizlik ve çalkantı”yla [12] birlikte, onu sonsuz değişim sürecinde sürekli ileri iten bir dinamiğin sonucu olduğu noktasına varmıştı. Olgun Marx’ın ekonomik araştırmalarının amacı, bu dinamiğin doğasının yanında sistemin gelişimindeki eğilimleri kavramaktı. Bunlar, bugün de dünyanın nereye gittiğini anlamaya çalışan herkes için olmazsa olmaz başlangıç noktasıdır.

Marx’ın yöntemi sistemi farklı soyutlama düzeylerinde analiz etmekte. Kapital’in birinci cildinde, kapitalist üretimin temelindeki en genel özellikleri betimleyerek yola çıktı. Kapital’in ikinci cildi[13] sermaye, emtia ve paranın sistem içindeki dolaşım biçimini incelerken, üçüncü cilt [14] kârlılık oranları, kriz, kredi sistemi ve rant gibi şeylere daha somut açıklamalar getirmek için üretim ve dolaşım sürecini bütünleştirir. Başlangıçta Marx’ın niyeti, başka şeyler yanında devlet, dış ticaret ve dünya piyasalarını da inceleyen başka ciltler yazmaktı. Çeşitli defterlerinde yer alsada bu konuda bazı çalışmalarını tamamlayamadı. [15] Demek ki Kapital bazı açılardan tamamlanmamış bir yapıtı. Ama sistemin temel süreçlerini ortaya çıkarma, neoklasik anaakımın statik denge analizinin göz ardı ettiği her şeyi, teknik ilerleme, birikim, tekrarlanan krizler ve servetin büyümesinin yanında yoksulluğun büyümesini açıklamalarına katma hedefine ulaşan tamamlanmamış bir yapıtı!

Günümüzde Marx’tan nasıl yararlanmalı?

Bu nedenlerle, bugün dünya sistemine ilişkin her türlü değerlendirme Marx’ın geliştirdiği temel kavramlarla başlamalı. Kitabın ilk üç bölümünde bunları özetlemeyi denedim. Marksist gelenekten gelen bazı okurlar bu özeti gereksiz görebilirler. Ama o kavramlar Marksist kampın sadece dışında değil, içinde de genelde yanlış anlaşılmıştır. Bunlar, fiyat oluşumuna dengeli bir açıklama getirme konusunda neoklasik [iktisat] ile rekabet halinde görülmüşse de sonradan başarısızlıkla suçlanmışlardır.[16]

Tepkilerden biri, Marx’ın kendi analizini sadece sömürü ve rekabette anarşizmle ilgili bir değerlendirme olarak tutup içindeki kilit unsurları çıkarmaktı. Görünürde zıt bir tepki de birbirine aykırı yorumların neredeyse Marx ve Hegel’in metinlerini didikleyp kılı kırk yararak sergiledikleri skolastik yaklaşımdı. Genelde sanki [bu metinler] nasıl

gerçek hayattan kopuksa, Marksist teori de sanki muhaliflerince pusuya düşürölüp kendi teorik sığınağına çekilmişti. Bu nedenle, kendimi temel kavramların (umarım) kolay izlenebilecek bir yolla açıklanmasına, bunların kapitalist gelişmenin yönünü belirleyen temel güçlerin etkileşimini nasıl betimlediklerini göstermeye mecbur hissettim. Başka yorumların ayrıntılı irdelemesini dipnotlara bıraktım. Gelgelelim, İkinci Bölüm’de anaakım iktisatçıların Marx’ın değerlendirmesine en genel itirazlarının da ele alınması gerektiğini hissettim. Çünkü [yüksek] okul ya da üniversitede iktisat öğrenimi gören herkes, o iktisatçıların görüşleriyle aşılandığını görecektir. Böyle bir alınyazısından kurtulabilecek kadar şanslı okurların bu bölümü atlamaları iyi olur.

Marx’ın kendi değerlendirmelerinin yarım kalmışlığı, ölümünden beri kapitalizmde görülen değişiklikler söz konusu olduğunda gerçekten de önem taşıyor. Kapital’de şöyle bir değinip geçtiği şeyler – tekellerin gelişmesi, kapitalist üretim ve piyasalara devlet müdahalesi, sosyal yardımlar, ekonomik bir silah olarak savaş – korkunç önem kazanmıştır. Marksistler, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde koşulların zorlamasıyla bu konuların bazılarını tartışmışlardı ve 1960’larda ve 1970’lerin başında yaratıcı düşüncede yeni bir patlama yaşanmıştı. Bu tartışmalardan “Kapital’in ötesine geçmek” için gerekli kavramları çıkarıp Marx’ın kendi sistem değerlendirmesindeki boşlukları doldurmaya çalıştım (Beşinci ve Altıncı Bölümler). Anlaşılabacağı gibi kitabın kalan kısmı, iki [dünya] savaşı arasında kalan yıllarda görülen büyük durgunluktan kitabı yazdığım sırada bütün dünyada kargaşaya neden olan krize kadar, kapitalizmin son 80 yıllık gelişmesini ortaya sermeyi amaçlıyor. Değerlendirilmesi gereken yalnız ekonomik süreç değil, her aşamada dünya ölçeğinde sermaye-devlet etkileşiminin nasıl canlılık ve durgunluk gibi savaşlara, iç savaşlara, açlık ve çevre felaketlerine de yol açtığıdır. Otomobil fabrikaları ve kömür madenleri kadar nükleer silahlar ve sera gazları da yabancılaşmış emeğin ürünüdür.

Kitapla ilgili bir not

Kapitalist ekonominin istikrarsızlığı bu kitabın yazılmasında etkiliydi. 2006 yılının sonlarında, “büyük yanılsama” dediğim şey – kapitalizmin krizler olmadan genişlemenin yolunu yeni bulduğu inancı – doruktayken ilk taslağı yazmaya koyuldum. Nasıl fay hattı üzerinde inşa edilen bir şehrin sakinleri her gün her an deprem yaşayabileceklerini biliyorlarsa, ben de bir başka krizi kaçınılmaz görüyordum. Ama bunun zamanını ve şiddetini kestirebileceğimi iddia etmiyordum. Amacım, daha çok 25 yıl önceki Explaining the Crisis adlı kitabımı güncellemekti. Bunu, o

zamandan beri sistemdeki değişiklikleri hesaba katarak, ama sistemin el yordamıyla ilerlemesinin, bu yüzyılın kalan kısmında potansiyel devrimci sonuçları olan devasa toplumsal ve siyasal krizler yaratacağını ve insan hayatı üzerinde yıkıcı etkileri olacağını öngören temel sonucu tekrarlayarak yapacaktım.

Ama 150.000 kelimededen oluşan taslağı bitirirken, el yordamıyla kaydedilen ilerlemelerden biri etkisini gösterdi. 2007 Ağustos’unda likidite krizinin 2008 Eylül-Ekim’indeki büyük çöküşe dönüşmesi, sistemin önde gelen savunucularından Willem Buiter’i “bildiğimiz kapitalizmin sonu” diye yazmaya yönelmişti [17]. Sistemin günümüzün parçası olarak ele aldığım birçok ayrıntısı aniden geçmişte kalmış, bu krizi neyin yarattığına dair acil açıklama talebi her yerde seslendirilmişti. Yazdıklarımı güncelleyip yeniden yapılandırarak, kitabın son bölümlerinin bazılarının vurgusunu, gelecek on yıllarda neler olacağından burada ve şimdi neler olup bittiğine kaydırmaktan başka seçeneğim yoktu. Süreçte bütün kitabın daha rahat okunmasını sağlama çabasıyla, taslaktaki sözcüklerden yaklaşık üçte birini çıkarıp ampirik ayrıntıların önemli bir kısmını eledim. Daha fazla ayrıntıyla ilgilenenler, bir kısmını yirmi yıldan uzun bir süre International Socialism dergisine yazdığım 15 makalede bulabilirler. Bazı teorik argümanlar da Explaining the Crisis’de daha etraflıca ifade edilmiştir.

Teşekkür

Aşırı uzun ve daldan dala atlayan taslağı okuyup yorumlayan Tobias Brink, Joseph Choonara, Alex Callinicos, Neil Davidson, Jane Hardy, Mike Haynes, Rick Kuhn, Matt Nichter ve Mark Thomas’a teşekkür ediyorum. International Socialism’de yayımlanmış bazı hazırlık materyali üzerine yorumları için Tom Bramle, Sam Friedman, Mehmet Ufuk Tutan, Thomas Weiss ve diğerleriyle, kâr oranı konusunda beni bilgilendirdiklerinden Robert Brener ve Andrew Kliman’a da teşekkür ederim. Düşünsel gelişime dev katkıları olan birçok kişiye de teşekkür borçluyum. En başta da gençliğimde öğrendiklerim nedeniyle Mike Kidron ve Tony Cliff’e. Ayrıca, 1960’ların sonlarından günümüze kadar yıllarca Marksist iktisadi analiz geleneğini sürdürmüş olan onlarca kişinin – Riccardo Bellofiore, Henry Bernstein, Dick Bryan, Terry Byers, Guglielmo Carchedi, François Chesnais, François Dumenil, Alfredo Saad Filho, Ben Fine, John Bellamy Foster, Alan Freeman, David Harvey, Peter Gowan, Cladio Katz, Jim Kincaid, Costas Lapavistas, István Mészáros, Fred Moseley, Geer Reuten, Anwar Shaikh ve diğer birçoğu – yapıtlarının teşvikini de unutmuyorum. Bazılarını dinleyip onlarla tartışma imkânı buldum. Çoğuyla hiç tanışmadım. Birkaçıyla derin

görüş ayrılıklarım var. Ama tümü ulaştığım sonuçların şekillenmesinde bir biçimde yardımcı olmuştur.

Rakamlar ve terimlerle ilgili bir not

Ekonomideki değişiklikleri açıklamaya kalkan herkesin, hükümetler, ekonomi örgütleri ve OECD, UNCTAD, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumların sağladığı istatistiksel bilgileri kullanmaktan başka seçeneği pek yoktur. Bu kitap da istisna değil. Ama okurların çok yaygın kullanılan bazı rakamların bazı önemli noktalarda yanıltıcı olabileceği konusunda uyarılması gerekli.

Özellikle ekonomik büyüme rakamları kimi zaman göründükleri kadar kesin değil. Bunların genelde ölçtükleri büyüme piyasaya sürülmüş üründür. Ama insanın refahına katılan fazla miktarda insan emeği piyasaya sürülmemiştir. Bu, kadının ve çok daha az ölçülerde erkeğin evdeki emeğinde de geçerli. Aynı zamanda, bu köylü arazilerinde harcanan aile emeğinin çoğu için de tarihsel olarak geçerlidir. Sonuçta, haneler eskiden pazar dışında ürettikleri şeylere para ödemeye başladığında – ev kadınları iş bulup yemek yapmak için hazır gıda maddeleri satın aldığı ya da köylü aileleri eskiden olsa kendi inşa edecekleri kulübeleri inşaat ustalarına parayla yaptırdıklarında – servetin arttığına dair aldatıcı bir izlenim doğar.

Son on yıllarda artan ölçülerde piyasaya açılma ve kadınların ücretli emek saflarına katılmasıyla birlikte, bu gibi değişiklikler genelde verilen rakamların giderek çarpıtılmış bir tablo sunmasına neden olur. Sağlanan resmi rakamlar da serveti sadece bir cepten diğerine aktaran finansal hizmetler gibi şeyleri çıktı içinde sayarak, insan ihtiyaçlarını gideren şeylerin gerçek büyüme oranını abartır. Tekrarlarsak, bu son on yıllarda özellikle belirginleşmiş bir olgudur. [18] Nihayet, çok sık yapıldığı gibi, kişi başına çıktı ölçümleri insanın refahıyla eşitlenemez. Çünkü çıktı sınıflar arasında her zaman eşitsiz dağılım gösterir. Bununla birlikte, daha iyisini bulamadığımdan böyle rakamları kullanmak zorunda kaldım.

Kullandığım bazı terimleri kısaca açıklayayım: Genelde “Batı” ve “Doğu” geçen yüzyılda Soğuk Savaş’la geçen onlarca yıl kullanıldıkları gibi kullanılmış, Japonya da “Batı”ya dâhil edilmiştir. “Üçüncü Dünya” ve “Güney yarıküre,” bazı istatistiklerde kullanılan “gelişmekte olan” ya da “azgelişmiş ülkeler” terimlerinde olduğu gibi, 20. yüzyılın büyük bölümünde, dünyanın nispeten sanayileşmemiş yoksul kesimlerine gönderme yapar. “Komünist ülkeler” sistemleri 1991 öncesi SSCB’ninkine benzeyen ülkelerdir. “Üretken sermaye” finans ve ticaretin tersine, sanayi

ya da tarımda kullanılan sermayedir. Nihayet, kapitalistlerin erkek olduğu varsayılmıştır; çünkü daha yirmi otuz yıl öncesine kadar yüzde 99,99'u erkekti. Ama sömürdükleri işçiler her zaman her iki cinsiyettendi. Hem anaakım iktisat okumamış oldukları için şanslı olan hem de henüz Marksist literatürü tanımayan okurlar, kullandığım materyali daha rahat anlasınlar diye bir terimler sözlüğü ekledim.

Chris Harman

Birinci Kısım

SİSTEMİ KAVRAMAK:

**MARX
VE
SONRASI**

Marx'ın kavramları

Meta dünyası

İçinde yaşadığımız ekonomik sistemin en belirgin özelliği, her çeşit malın alım satımını merkezine oturtmasıdır. Besin, barınma, giysi, evlerimizi aydınlatıp ısıtmak için enerji, hareket etmek için ulaşım araçları, kendimizi ve ailemizi hayatta tutmak için ihtiyaç duyduğumuz her şeyi satın almak zorundayız. Satın almak için de başkaları için çalışma kapasitemizden başka satabileceğimiz hiçbir şey olmasa bile satmak zorundayız. Tüm hayatımız emtianın hareketlerine bağımlıdır. Bu yüzden Kapital'de Marx'ın başlangıç noktası şudur:

Kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumların serveti, kendisini muazzam bir emtia birikimi olarak gösterir.

Marx'ın zamanında pazar ilişkileri henüz dünyanın geniş alanlarına nüfuz etmemişti. Gerek insanların aralarında neyin nasıl üretilceğine özgürce karar verdikleri avcılık-toplayıcılığa ya da küçük tarıma [1] dayalı “ilkel komünist” toplumlar, gerekse yukarıdan yerel bir efendi ya da hükümdarın yönettiği köy toplulukları olsun, tüm üretimin halkın doğrudan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu toplumlar hâlâ görülüyordu. Pazarın zaten var olduğu toplumların çoğunda bile, nüfusun çoğunluğu ailelerini geçindirecek şeylerin çoğunu üreten, çok küçük bir kısmını alıp satan geçimlik çiftçilerden oluşuyordu. Bugün Marx'ın sözlerini “bütün dünyanın serveti birkaç istisnayı saymazsak, kendisini bir emtia kütlesi olarak gösterir” diyerek genişletebiliriz. İstisnalar da – örneğin, birkaç gelişmiş ülkede sağlanan parasız sağlık ve eğitim – bunları metalaştırmaya çalışan güçlere her geçen gün daha çok bağlı oluyorlar. Meta üretiminin neredeyse evrenselleşmesi, bugünün toplumunu geçmişte olup biten her şeyden ayırıyor. Dünyaya ne olduğunu anlamamızın yolu, meta üretiminin işleyişini anlamaktan geçiyor.

Marx bu işleyişi kavramaya çalışan ilk kişi değildi. Ondan önce –hâlâ toprak sahibi sınıfların egemenliği altındaki bir Avrupa'da kendisine yol açma savaşımı veren kapitalizmin temel dinamiğini anlamaya çalışan kapitalizmin ilk yandaşları – klasik ekonomi politikçiler vardı. Aralarında

ikisi özellikle önemliydi: 1770’lerde Derbyshire’daki Cromford’da ilk modern fabrika olan iplik fabrikasının açıldığı dönemin yazarı Adam Smith ile Napolyon Savaşları’nın sona ermesinden 40 yıl sonra, büyük toprak sahiplerine karşı ilk sanayicilerin çıkarlarını savunan David Ricardo.

Kullanım değeri ve değişim değeri

Smith, genelde günümüz kapitalizmi ve onun neoklasik iktisat kuramcılarının koruyucu azizi muamelesi görür. Ama onun yolundan yürüdüklerini iddia eden hemen hemen tüm anaakım iktisatçıların tamamen atladıkları, Ricardo’nun ise daha da geliştirdiği önemli bir noktayı Smith’e borçluyuz. Smith, toplum pazar için üretime dayalı hale gelir gelmez, her metanın bambaşka iki açıdan görülebileceğini belirtmişti:

Değer sözcüğünün... iki farklı anlamı vardır; değer bazen belirli bir nesnenin faydasını, bazen de o nesneyi elinde bulunduranın başka bir malı satın alma gücünü anlatır. Bunların ilkinde “kullanımdaki değer”; ikincisine de, “mübadelede değer” adı verilebilir. Kullanım değeri en yüksek olan şeylerin mübadelede değeri, genellikle ya çok azdır ya da hiç yoktur. Tersine, mübadelede en büyük değere sahip olanların kullanımdaki değeri ya çok azdır ya da hiç yoktur. Hiçbir şey sudan daha faydalı değildir. Fakat su karşılığında nerdeyse hiç bir şey alınamaz; mübadele sırasında suyun karşılığı nerdeyse hiç yoktur. Tersine, bir elmasın kullanımdaki değeri çok az olmasına karşın, çok büyük miktarlardaki başka mallar sıklıkla elmasın değişim değerini karşılayabilir.[2]

Marx’ın Kapital’i Smith’in kitabındaki bazı belirsizlikleri elerken, bu sezgiyi alıp geliştirmişti:

Bir nesnenin faydası, ona bir kullanım değeri kazandırır. ... Bir metanın fiziksel özellikleriyle sınırlı olan faydanın, o metadan ayrı bir varlığı yoktur. O nedenle, demir, mısır ya da elmas gibi bir meta, maddi bir şey olduğu ölçüde, bir kullanım değeri, faydalı bir şeydir. Metanın bu özelliği, faydalı nitelikler kazanması için gerekli olan emek miktarından bağımsızdır.

Fakat metalar, aynı zamanda:

Değişim değerinin kendisini niceliksel bir ilişki, bir türün kullanım değerlerinin, başka bir türünkiyle mübadele edilme oranı, zamana ve mekâna göre sürekli değişen bir ilişki olarak sunan maddi taşıyıcılarıdır.[3]

Günümüzün anaakım neoklasik iktisatçıları böyle bir ayırım yapmıyorlar. [4] Onların farkına vardıkları tek değer çeşidi, insanların kullanım değerleriyle ilgili öznel değerlendirmesine dayalı olan “marjinal

fayda”dır. Ricardo geleneğinden olduklarını iddia eden (“Sraffacılar” denilen) bazı muhalif iktisatçılar da böyle bir ayrım yapmazlar. [5] Onların modelleri fiziksel nesnelerin girdi ve çıktılarına, başka bir deyişle, tekrar kullanım değerlerine dayalıdır. Nihayet, ayrımın geçerli olmadığını çünkü Marx’ın değeri değil, sömürüyü önemseydiğini ileri süren günümüzde bazı Marksistler de yok değil.[6]

Smith, Ricardo ve Marx’ın yaptığı ayrımı silip atan bu gibi tüm teoriler, meta üretimine dayanan bir sistem için esas olan bir şeyi, burada olup biten her şey iki farklı bilimsel yasalar dizisine bağlı olduğunu, atlar.

Bir tarafta fiziksel dünyanın – fizik, kimya, biyoloji, jeoloji vb. – yasaları vardır. Malların üretilmesi için farklı şeyleri bir araya getirmenin yollarını (bir makinenin farklı parçaları, bir fabrikanın maddi yapısı, cerrahi bir operasyonda kullanılan teknikler, vb.), ayrıca bu malların en son tüketiciye yararını (gıdaların besin değeri, yakıt ve elektrikle ısınma, bir okula kaç öğrenci alınabileceği ya da bir hastanelerde yatak sayısı, vb.) bunlar belirler.

Diğer tarafta, değişim değerleri olarak şeylerin birbirleriyle ilişkiye girmesinin yolları vardır. Bunların davranışı genelde kullanım değerlerinininkilerden çok farklı bir yol izler. Bir şeyin kullanım değeri değişmeden kalırken, değişim değeri azalabilir. Son yıllarda bilgisayar fiyatlarında olan budur. Bundan önceki kitabımı yazarken kullandığım bilgisayar, şu anda kullandığım ve eskisinden çok daha güçlü olan bilgisayardan iki kat pahalıydı. Ayrıca, kullanım değerleri genelde bölünmezken, değişim değerleri sonsuzca bölünebilir. Bir bisikletin değerinin bir otomobilinkinin yirmide biri olduğunu söyleyebilirsiniz. Oysa yirmi parçaya böldüğünüz otomobilin kime ne yararı olur ki. Modern kapitalizm için önemli olan fabrikalar, petrol kuyuları, uçaklar, okullar ve hastaneler gibi şeylere gelince, bu çok fark eder. Piyasa bunlara (şu kadar lira ya da kuruş eden) sonsuz parçaya bölünebilen değişim değerleri olarak muamele etse de bunlar genelde böyle bölünemeyen fiziksel varlıklara sahiptir.

Emtianın değişim değerleri de sonsuz ölçüde likittir. Bunlar, para biçiminde ekonominin bir yerinden diğerine, dünyanın bir bölümünden öbürüne taşınabilir, aynı fiyattan şu ya da bu kaleme harcanabilirler. Ama kullanım değerlerinin bölünebilirliği gibi likiditesi de fiziksel yapılarıyla sınırlıdır. Nakit 100 milyon sterlini İngiltere’den Hindistan’a bir anda transfer edebilirsiniz, ama 100 milyon sterlin değerindeki bir fabrikayı ne yaparsanız yapın aynı hızla taşıyamazsınız. Kullanım değerleri ve değişim değerlerinin farklı, genelde çelişkili bir mantıkla işlediğini görememek,

bir meta üreticisi ekonomiyle ilgili en temel şeyin anlaşılmasına neden olur. Sırf değişim değerlerinin akışıyla düzgün işlemeyen bu ekonomi, değişim değerlerinin kullanım değerlerinde likiditelerini sınırlandıran fiziksel özellikleriyle maddeleşmiş olmaları nedeniyle, her zaman çukurlara düşmeye, dur kalk yapı yapı ilerlemeye mahkumdur.

Emek ve para

Smith ve Ricardo emtianın ikili niteliğini belirleyip geçmediler. Değişim değerlerinin ancak çok farklı fiziksel özelliklere sahip olan nesnelere yüklenebileceğini, çünkü bunların ortak bir şeye sahip olduklarını – tümünün insan emeğinin ürünleri olduğunu – ileri sürerek arkasını getirdiler.

Smith'in yazdığı gibi:

Her şeyin gerçek fiyatı, yani onu elde etmek isteyen kişiye gerçek maliyeti, o malı elde etmenin eziyeti ve zahmetidir. Bir şeyi elde etmiş olup elden çıkarmak ya da başka bir şeyle mübadele etmek isteyen kişi için o şeyin gerçek değeri, kendi üstünden atarak başkalarının sırtına yükleyebileceği eziyet ve zahmettir. Para ya da mal ile satın alınan şeyler de tıpkı kendi emeğimizle elde edebileceğimiz şeyler kadar emekle satın alınmıştır. O para ya da mallar, gerçekte, bizi emek harcama zahmetinden kurtarmışlardır. Bu para ya da mallar o anda, eşit miktar emek taşıdığını varsaydığımız şeyle mübadele ettiğimiz belli bir miktar emeğin değerini içermektedirler. Emek, tüm şeylerin ilk fiyatı, onları satın almak için ödenen gerçek satın alma parasıdır. Dünyanın her yerinde zenginlik altınla ya da gümüşle değil, aslında emekle satın alınmıştır; onu şu ya da bu yeni ürünle mübadele etmek isteyen zenginler için, bu servetin değeri, bu servetle satın alabilecekleri ya da hükmedebilecekleri emek miktarına eşittir. [7]

Marx bu kavrayışı kendi analizine de katmıştır:

Emtianın değişim değerleri, hepsinde ortak olan bir şeyle, az ya da çok miktarla temsil ettikleri bir şeyle açıklanabilmelidir. Bu ortak “bir şey”, emtianın geometrik, kimyasal ya da başka bir doğal özelliği olamaz... Öyleyse, emtianın kullanım değerini hesaba katmazsak, bunların geriye tek ortak özelliği, emek ürünleri olmaları kalır.

Ama Marx, çok önemli bir yol izleyerek Smith ve Ricardo'nun analizine dönüşler yaptı. Değişim değerini belirleyen, emeğin kendisinin özel somut çabaları değildi. Çünkü belirli metalleri üretmek, farklı vasıflara sahip farklı kişilerin farklı zaman ve çaba harcamalarını gerektirir.

Bazıları bir metanın değerinin ona harcanan emeğin miktarıyla belirlenmesi halinde, bir emekçi ne kadar tembel ve beceriksizse metasının daha değerli olacağını, çünkü üretiminin daha çok zaman alabileceğini

düşünebilir.[8]

Tersine bir metanın değişim değeri, normal üretim koşullarında ve o zaman geçerli olan ortalama bir beceri ve yoğunlaşmayla, bir ürünü üretmek için ihtiyaç duyulan “toplumsal bakımdan gerekli emek süresi”ne bağlıdır. [9]

İnsanın geçimini sürdürebilmek için bağımlı olduğu araçları yaratmak için doğayı dönüştüren, toplumsal emektir. Dolayısıyla bir metanın temelinde yatan değeri oluşturan ona katılmış olan toplumsal emek miktarıdır. Meta üreticisi bir toplumda, bireylerin somut emeği mübadele yoluyla “homojen,” “toplumsal” emeğin – ya da “soyut emeğin” – orantılı [10] bir parçasına dönüşür. Marx bu soyut emeğe “değerin özü” der. İfadesini değişim değerinde bulan bu öz, meta fiyatının piyasada ne düzeyde dalgalanacağını belirler:

Çalışmayı değil bir yıl, sözün gelişi sadece birkaç hafta durduran bir ulusun yok olacağını çocuk bile bilir. Değişen miktarlarda ihtiyaca uygun düşen ürün miktarlarının, toplumun toplam emeğinin nicel olarak belirlenmiş miktarlarını talep ettiğini yine çocuk bile bilir... Emeğin bu oransal dağılımının kendisini, toplumsal emeğin karşılıklı ilişkisinin tek tek emek ürünlerinin özel mübadelesi olarak ortaya koyduğu biçim, kesinlikle bu ürünlerin mübadele-değeridir. [11] Özel emeğin birbirinden bağımsız harcanan bütün farklı türleri... toplumun beklentisi olan niceliksel oranlara sürekli indirgenmiştir. [12]

Neoklasik iktisatçılar insanların öznel yargılarından kaynaklanan bir değer anlayışı geliştirmeye, hatta içlerinden bazıları bu anlayışa emeği “olumsuz fayda” olarak katmaya çalışmıştır. Tersine, Marx değeri nesnel bir şey olarak, kendi içinde toplam toplumsal emeğin “maddileşmiş” [13] oranının göstergesi olarak görüyordu. Ama bu değer ne olduğuna sadece piyasadaki emtianın sürekli, kör etkileşimlerinin bir sonucu olarak ışık tutabiliriz.[14] Bütün olarak sistem tek tek unsurlarını, istihdam ettikleri bireysel emeğin başka yerlerdeki emekle nasıl ilişkileneceğinden kaygılanmaya zorlar. [15] Marx bu sürece “değer yasası”nın işleyişi der.

Ne var ki değerler değişmez değildir. Her zaman sisteme bir yerlerde yeni teknikler ya da yeni yöntemler girer. Bu, belirli emtianın üretiminde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarının değişmesiyle sonuçlanırken, değişim değerlerini de değiştirir. Nesnelerin kullanım değerleri, doğal aşınma, yıpranma ve çürüme süreçleri zarar verinceye kadar sabit kalır. Ama ne zaman sistemin bir yerlerinde teknik ilerleme o emtianın üretiminde gerekli emek miktarını azaltırsa, şeylerin değişim değeri – bir bütün olarak sistem için önemli olan değer– de azalır.

Bu, Marx'ı sistem değerlendirmesini farklı kılan “sezgilere aykırı” bir sonuca götürür ve burada bazı Marksistler bile durumu kavramakta zorluk çekerler. Üretkenlik artışı şeylerin mübadele edildiği değerini azaltır. Bu ilk bakışta saçma görünür. Gene de üretkenlik artışının bazı mallarda diğerlerine kıyasla fiyatların düşmesine neden olduğu sayısız örneklerle karşılaşırız. Marx buna kendi zamanından bir örnek vermiştir:

Dokuma tezgâhlarının İngiltere’de kullanılmasıyla, belli miktarda iplikle kumaş dokumak için gereken emek miktarı belki de yarı yarıya azalmıştır. Doğrusu el tezgâhıyla çalışan dokumacılar için gereken süre aynıydı. Yine de onların bir saatlik emek ürünleri, değişiklikten sonra, yalnızca yarım saatlik bir toplumsal emeği temsil ediyor, sonuçta eski değerinin yarısına düşüyordu. [16]

Bugün binlerce örnek daha verilebilir. Çünkü teknik ilerlemenin diğerlerine kıyasla (özellikle mikroişlemcilerle çalışan) bazı sanayilerde çok daha hızlı olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Dolayısıyla, en ileri teknolojik donatımı kullanan sanayilerce üretilen DVD, televizyon ve bilgisayar gibi ürünlerin fiyatları düşme eğilimine sahipken, daha eski teknikleri kullanan sanayilerin ürettikleri ürünlerin fiyatları ya değişmez ya da artış eğilimi gösterir. 21. yüzyıl kapitalizminin dinamiğini irdelerken daha sonra göreceğimiz gibi, bu temel öneme sahiptir.

Bir toplum içinde meta üretimi genelleşir genelleşmez, tüm diğerlerinin değerini temsil eden özel bir malın – (Marx’ın “evrensel eşdeğer” adını verdiği) paranın – kullanılmasına geçilir. Marx’ın zamanında para genelde altın (ya da bazen gümüş) biçimindeydi. Belirli bir ortalama emek süresinde üretilen belirli miktarda (sözelimi bir onz) altın, alınıp satılan diğer tüm mallar için değer ölçüsü olarak hareket edebiliyordu. Kapitalizm bir sistem olarak geliştikçe, bankalar, sonra da hükümetler (teknik olarak “itibari para” olarak bilinen) bu banknotları kullanmaya ikna ettiği sürece, insanlar birçok işlemde banknotları altın yerine kullanabileceklerini, en sonunda da ona bel bağlamadan yapamayacaklarını anladılar. İnsanların bankalara güveni sürdükçe, banka kredileri de aynı şekilde işlev görebilirdi.

Meta üretiminin gelişmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Marx’ın “meta fetişizmi” dediği yolla insanların gerçeklik anlayışını sistemli bir şekilde çarpıtmıştır:

Üreticilerin kendi emeklerinin bütünüyle ilişkileri, onlara kendi aralarında değil de, emek ürünleri arasında var olan toplumsal bir ilişkiymiş gibi sunulmuştur... İnsanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişki, onların gözünde şeyler arası fantastik bir ilişki biçimine bürünür. Bir benzetme yapacak olursak, dinsel dünyanın sisli alanlarına göz atmalıyız. O dünyada, insan beyninin ürünleri

yaşam verilmiş bağımsız varlıklarmış gibi görünerek, hem birbirleriyle hem de insanoğluyula ilişkiye girer. İnsan eli ürünü meta dünyasında da aynı geçerlidir. [17]

Sanki paranın gücü işareti olduğu insan emeğinin ürünü değilmiş gibi, “paranın gücü”nden ya da sanki piyasa farklı insanların emeklerinin somut eylemlerini bir araya getiren bir düzenlemeden başka bir şeymiş gibi, “piyasanın gereksinimleri”nden söz edilir. Böylesi mistik tutumlar, insanları toplumsal hastalıkları insanın denetimi dışındaki şeylere atfetmeye götürür. Genç Marx bu sürece “yabancılaşma,” Marx’tan beri bazı bazı Marksistlerse “şeyleşme” demişlerdi. Bu mistisizmi sadece görmek, kendi içinde toplumsal hastalıkları tedavi etmek anlamına gelmez. Marx’ın yazdığı gibi, nasıl “havayı oluşturan gazların keşfinden sonra, atmosferin kendisi aynı kalmışsa,” sadece mevcut toplumun özelliğine dair bilimsel bir kavrayışın edinilmesiyle o toplum aynen kalır. [18] Ama o fetişizmin içini okumadan, toplumu dönüştürecek bilinçli eylemlere girilemez. Kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ayrımı yakalayarak, değeri toplumsal bakımdan gerekli emeğe oturtmanın önemi işte buradadır.

Sömürü ve artı değer

Sadece bir meta üretimi dünyasında yaşamıyoruz. Asıl bu üretimin çoğunun kontrolünün nispeten çok küçük bir azınlığın elinde yoğunlaştığı bir dünyada yaşıyoruz. 2008’de dünyanın en büyük iki bin şirketinin satışları dünyadaki toplam üretimin yaklaşık yarısına eşitti. [19] Çokuluslu şirketlerin her birinin yönetim kurulunda yaklaşık on yönetici olduğunu varsayarsak, demek ki altı milyarı aşan dünya nüfusunun yalnızca yirmi bini servetin yaratılmasını kesin kontrol altında tutuyor. Aslında bu sayı verdiğimizden çok daha düşük çünkü yöneticilerin çoğu bir değil, birden çok şirketin yönetim kurulunda görevli. Elbette üretim sırf çokuluslu şirketlerce yapılmıyor. Onların yanında çokulusluluk statüsü elde etmemiş olan çok sayıda ulusal, orta boy işletme var. Bunların yanında da kimi belki birkaç kişi istihdam eden aile işletmelerinden biraz büyük çok sayıda küçük boy işletme bulunur. Ama onları bile hesaba kattığımızda, dünya nüfusunun ancak çok küçük bir yüzdesinin servetin büyük kısmının üretiminden sorumlu üretim araçlarını denetlediği görülür.

Bu gibi üretim araçlarının mülkiyet ve kontrolüne sahip olmayanların, sosyal yardım programlarının sağlayacağı asgarinin ötesinde geçinmek için tek seçenekleri, onlara emek güçlerini satmaya çalışmaktır. Bu çalışanlara ücret ödenirken, emekleri üretim araçlarını kontrol edenlerin mülkiyetindeki

malları üretir. Bu malların değerinin bir kısmı işçi ücretlerinin ödenmesini, bir kısmı üretimde kullanılan malzemelerin masrafını, bazıları üretim araçlarının amortismanını karşılar. Ama bir kısmı da [üretim araçları] sahiplerinin kârlarının temeli olan – Marx’ın “artı değer,” bazı Marksist olmayan iktisatçıların sadece “artık” dediği – bir fazlayı oluşturur.

Adam Smith bu artışın nereden çıktığını öngörmüştü (ama bu görüşe sınıksız sarılmamıştı):

Hem toprağın mülk edinilmesinden, hem de mal mevcudunun birikiminden önce her şeyin başlangıcındaki dönemde, emeğin bütün ürünü emekçiye aittir... toprak özel mülkiyet haline gelir gelmez, toprak sahibi emekçinin topraktan yetiştirdiği veya topladığı bütün üründen bir pay talep eder... hemen tüm diğer emek ürünleri kârdan yapılan bu kesintiden etkilenirler. Bütün zanaat ve manüfaktürlerde çalışanların büyük bir kısmı işi bitirinceye kadar bir patronun, onlara iş malzemelerini, ücretlerini ve geçimlerini sağlamasına bağlı olmak durumundadırlar. Patron, bu çalışanların emek ürününü veya bu emeğin üzerinde çalıştığı malzemelere kattığı değeri paylaşır ve bu pay onun kârını teşkil eder.[20]

Demek ki kâr üretimin gerektirdiği toprak, alet ve malzemeler toplumun bir kesiminin özel mülkiyeti olduğunda ortaya çıkar. Bu kesim de başkalarının emeğinin kontrolünü ele geçirebilecek durumdadır.

Ricardo, Smith’in düşüncelerini devralıp geliştirdi. Böylece Smith’in kendi yazılarındaki temel bir belirsizliğe işaret etti. Smith, emeğin değeri tek başına yarattığı görüşünü, emek gibi kârlar ve rantın da malların nihai değerine katkıda bulunduğunu söyleyen bir başka yaklaşımla karıştırmıştı. Ricardo bu ikinci görüşü reddetmişti. Ama bu, ölümünden hemen sonra, 1820’lerde kapitalizmi savunan iktisatçıları arasındaki ortodoks yaklaşım haline geldi. Bu, mevcut sistemin savunucularına, kârın emeğin üzerindeki bir asalak olduğu imasından daha akla uygun görünüyordu.

Ne var ki, Marx, Smith’in görüşlerinin Ricardo tarafından geliştirilmesinin, kapitalizmin nasıl işlediğinin bilimsel açıklamasına tek başına temel oluşturabileceğini görmüştü. O da Ricardo gibi, zaten yaratılmış bulunan değer parçasıyken, kârın bir biçimde değer yarattığını söylemenin saçmalığını kabul ediyordu. Ama konuları netleştirip teorinin çıkarımlarını işlemekte, Ricardo’dan çok daha ileri gitmişti.

Kaydettiği ilk önemli ilerleme, Smith’in “emeğin değeri”ne verdiği iki farklı anlamı açıkça birbirinden ayırmaktı. Bir taraftan, bu çalıştığı süre içinde emekçinin hayatını sürdürmesi için gereken emeğin miktarı anlamına geliyordu. Adam Smith şöyle söylüyordu:

...gene de, uzunca bir zaman süresinde en basit cinsten emeğin bile ortalama ücretini daha da düşürmenin mümkün olmadığı bir tutar vardır. Bir insan her zaman işiyle geçinmek zorundadır ve aldığı ücret en azından onu geçindirmeye yetmelidir. Hatta çoğu durumda bundan biraz da fazla olmalıdır; yoksa bir aile geçindirmesi mümkün olamaz; böylece işçilerin soyu da bir nesilden öteye geçemezdi. [21]

Bu bakış açısıyla, “emeğin değeri” emekçinin ücretinin değeriydi.

Ama Smith işçinin fiilen harcadığı emeğin miktarına gönderme yapmak için de “emek” terimini kullanmıştı. Marx ise bu iki miktarın hiç de aynı olmadığını vurguluyacaktı. O, emeğin de diğer tüm metalar gibi alınıp satıldığına işaret ediyordu. Ama [emek] diğerlerinden ayrılıyordu; çünkü kullanıma sunulduğunda kendi üretimi için gerekli olandan daha fazla emek harcamak gibi tuhaf bir özelliğe sahipti.

Marx, 1850’lerde Smith ve Ricardo’da (ve kendi ilk yazılarında) emek kavramının iki kullanım şekli arasındaki ayrımı kesinlikle netleştirmek amacıyla yeni bir terim kullandı. Kapitalistin istihdam ettiği birinin emeğinin kendisine değil de “emek-gücüne” –insanın belirli bir süredeki çalışma yeteneğine – ödeme yaptığıı söyledi. Başka bir metada olduğu gibi, emek-gücünün değeri üretilmesi için gereken emek miktarına bağlıydı. İşçiler yeterli besin, giysi, konut, belirli bir dinlenme süresine vb. sahip olmadıkça, emek-güçlerini sunamazlardı. Bunlar çalışmaya uygun ve yeterli olmaları için gerekliydi. Ücretleri bu şeylerin giderlerini karşılamak – yani bunların üretimi için gereken toplumsal emek miktarına uygun olmak –zorundaydı. Bu emek-gücünün değerini belirliyordu.

Marx’ın emek-gücünün değerinin tek belirleyicisini asgari geçim düzeyinde görmediğini belirtmeliyiz. İşçilerin çocuklarına asgari düzeyde bakılması da gerekiyordu; çünkü emek-gücünün bir sonraki kuşağını onlar oluşturacaktı. Ayrıca işçilerin “alışkanlık ve belli ölçülerde konforları”na dayalı “tarihsel ve ahlaki bir unsur” daha vardı. Bunsuz emek harcarken tüm yeteneklerini kullanmaz, hatta isyan edebilirlerdi. Bu yolla emek-gücünün değeri üzerinde işçi mücadelelerinin birikimi de etkili oluyordu. Marx, kimi zaman kendisinin de söylediği gibi, ulusal üretimin yalnızca sabit bir kısmının işçilere gidebileceğini ileri süren “ücretlerin tuncç yasası”na inanmıyordu.[22]

İnsanların harcayabildikleri emeğin miktarı, ne de olsa en azından asgari bir geçim sağlamak –emek-güçlerini yenilemek – için gerekenden daha büyüktü. Sözelimi, bir kişinin bir günlük işi yapabilmesi için gerekli tüketim düzeyi günde ortalama dört saatlik çalışmayla sağlanabilir. Ama günde sekiz, dokuz ya da hatta on saat çalışılabilirdi. Fazla emek işverene

gidiyor, böylece onun fabrikasında imal edilen malların değeri her zaman yatırımından daha büyük oluyordu. Ona sürekli olarak artı değeri elde etme imkânı veren buydu; o bu artı değeri ya kendisi tutabiliyor ya da kapitalist sınıfın öbür üyelerine faiz ve rant biçiminde aktarabiliyordu.

İşveren-işçi ilişkisi eşitler arasındaymış gibi görünüyordu. İşveren ücret, işçiye emeğini vermeyi kabul etmişti. Burada zorlama yoktu. İlk bakışta, durum köle sahibi-köle ya da feodal bey-serf ilişkisinden çok farklıydı. “İnsan hakları”na, kanun karşısında tüm yurttaşların eşitliğine dayanan bir hukuk sistemine uygundu. Gerçekte mevcut burjuva toplumları her ne kadar bunu bağışlamakta ayak sürümüş olsalar da bu onların gövdelerine nakşolunmuş gibiydi. Gene de yüzeydeki eşitlik görüntüsünün altında derin bir eşitsizlik gizliydi. İşveren, işçilerin toplumsal üretime katılarak geçimlerini sağlamaları için gerekli önkoşullara sahipti. İşçiler, tek tek şirketler ya da kapitalistler için çalışmak zorunda olmamaları anlamında “özgür”dü. Ama bir başkası için çalışma zorunluluğundan kaçış yoktu. Marx’ın söylediği gibi:

işçi, kendisini kiralayan bir kapitalisti istediği zaman terk edebilir... Fakat biricik geçim kaynağı kendi emeğini satmak olan işçi, kendi varlığından vazgeçmedikçe emeğini satın alacak bütün sınıfı, yani kapitalist sınıfı terk edemez. O şu ya da bu burjuvaya değil, burjuva sınıfına aittir.[23]

İşçinin emek-gücünün değeri ve harcanmış emeğinin yarattığı değer arasındaki fark, artı değerın kaynağıydı. İşveren, bu artı değeri aldıktan sonra kâr olarak doğrudan elinde tutabilir, fabrika inşa etmek için aldığı kredinin faizini ya da fabrikanın üzerinde kurulduğu arazi sahibine rant ödemekte kullanabilirdi. Ama kâr, faiz ve ranta nasıl bölünürse bölünsün, artı değerın kaynağı işçilerin gerçekleştirdiği fazla çalışma – üretim araçları sahiplerinin üretim araçlarına sahip olmayanları sömürmesi – olarak kalıyordu. [Üretim araçları] sahibi, kârı aldıktan sonra yeni üretim araçları imal ederek, geçimlerini sürdürmek istiyorlarsa onun şartlarıyla çalışmaları için işçilere şantaj yapma kapasitesini daha da genişletmekte kullanabiliyordu.

İşvereni kapitalistleştiren işte bu süreçti. “Sermaye” kelimesine özel anlam katan da buydu. Bu kelime anaakım iktisatçılarınca ve gündelik hayatta sadece dolaysız tüketimin tersi olan uzun vadeli yatırımlar anlamında kullanılıyor. Ama üretim araçları geçimlerini sağlamak isteyen başkalarını kendileri için çalışmaya mecbur eden bir toplum grubunun denetimine girer girmez, bu daha derin bir anlam kazanmıştır. Bu şimdi de mevcut emek sömürüsüyle büyüyeblen geçmiş emeğin bir ürünüdür. Marx’ın belirttiği

gibi, bir şey değil, bir ilişkidir:

Değer-yaratma ve değer-geliştirme gücü, işçiye değil kapitaliste aittir... Emeğin üretken güçlerinin tüm gelişmesi, sermayenin üretken güçlerinin gelişmesidir. Bu gücü kendisine katarak canlanan sermaye, “sanki bedeni aşkla yanıp tutuşuyormuş gibi” çalışmaya başlar. Canlı emek böylece nesneleşmiş emeğin korunup çoğaltıldığı bir araca dönüşür...[24]

Metaların fetişizmi şimdi yaratıcılığın canlı insanların değil, onların emek ürünlerinin özelliği olduğunu gösteren bir biçim almıştır. Böylece insanlar servet yaratan sermayeden ve “insanlara iş veren” patronlardan söz ediyorlar. Oysa gerçekte sermayeye değer katan emek ve patrona emek sağlayan da işçidir.

Mutlak artı değer ve nispi artı değer

Marx şirketlerin artı değerın ücretlere oranını büyütebileceği iki yol arasında ayrım yapmıştı. Biri kaba yoldan işgününün uzatılmasıydı. O buna “mutlak artı değer” demişti. Marx Kapital’de sanayi kapitalizminin ilk günlerinde çok yaygın olan bu kâr artırma yöntemine birçok örnek verir. Ama Marx Kapital’de işgününü aşırı uzatmanın kapitalist için verimsiz olabileceğini de not etmişti:

İşgününün uzatılması ve emek yoğunluğunun birbirini karşılıklı dışladığı bir noktaya kaçınılmaz olarak gelinir. Öyle ki işgününün uzatılması sadece daha düşük yoğunlukla bağdaşır hale gelir. [25]

Böylece çocuklar için işgününe yasal bir sınır sağlamayı amaçlayan art arda gelen çabalara yoğun bir muhalefet gösterdikten sonra, büyük kapitalist grupları işçi sınıfından gelen baskıya boyun eğmiş – ve iş saatleri kısalsın kısalmasın bazen üretimin fiilen arttığını görmüşlerdi. 20. yüzyılın büyük bölümünde işgününün uzatılması yöntemi geçmişte kalmış gibi görünüyordu. En azından gelişmiş sanayi ülkelerinde, işçilerin direnişi kapitalistleri daha kısa iş haftasını ve ücretli tatilleri kabul etmeye zorlamıştı. Victoria çağının haftalık 72 saat çalışma süresi önce 48, sonra da 44 saate inmişti.

Ama her işçiden sağlanacak artı değerın miktarını artırmanın Marx’ın “nispi artı değer” dediği başka bir dizi yöntemi daha vardı. Bu, çalışma süresinin işçinin çalışma kapasitesini, yani emek-gücünü yenileme giderini karşılayan oranının azaltılmasına dayanıyordu.

Bu üç biçime bürünmüştü. İlk işyerine yeni makineler koymak,

böylece üretkenliği artırıp işçilerin satışları ücretlerini de içeren malların üretimine harcadıkları süreyi azaltmaktı. Aslında, sözgelisi işçilerin emek-güçlerinin masrafını karşılayan dört saat yerine – iki ek saatlik sürenin artı değer üretimine gitmesiyle – iki saat yeterli olacaktı.

Marx, bunu 19. yüzyılın ortasında haftalık çalışma süresini daha fazla uzatmakta zorluk yaşarken kapitalistlerin başvurdukları sömürüyü artırma yöntemi olarak görmüştü. Çalışma saatlerinin uzatılmasından çok, saat başına işgücü verimliliği temel alınmıştı. [26] Ama kapitalist için bu kendi içinde sadece kısa vadeli bir çareydi. Yeni makineleri kullanan ilk kapitalist aynı miktarda değeri daha az emek süresiyle üretebilecekti. Diğer kapitalistler de yeni makineleri kullanmaya başlar başlamaz, toplumsal olarak gerekli üretim süresiyle birlikte onun sattığı malların değeri ve elde ettiği fazla artı değer azalıyordu

İkinci biçim tüketim malı sanayileri ve tarımda verimliliğin artırılmasıydı. Bu, o dallarda çıktının üretimi için gereken emek süresini ve işçilerin satın almak zorunda kaldıkları geçim araçlarının fiyatlarını düşürecekti. Kapitalistlerin her yerde işçilere alıştıkları hayat standartlarını sağlama maliyetinin (emek-gücüne ödemenin) azalıp reel ücretlerde bir kesintiye gitmeden ya da işgününü uzatmadan, sızdırılan artı değer miktarının artırılabilceği anlamına geliyordu bu.

Üçüncü yol işçileri daha çok çalıştırmak için baskıyı artırmaktı. Marx'ın söylediği gibi, reel ücretlerde kesintiye gitmeden işgününün işçiden çok, kapitaliste giden “nispi büyüklüklerini değiştirme”nin tek yolu “emeğin ya verimliliğini ya da yoğunluğunu değiştirmek”ti. [27] “Belli bir süre artan emek giderlerini, emek-gücünün artan yükünü ve işgününün boşluklarını daha fazla kapatmanın yükünü işçilerin sırtına” yıkma eğilimi görülüyordu. [28] Ya da tekrarlırsak, “Sürenin kısaltılmasıyla yitirilen emek-gücü artan baskıyla geri kazanılıyordu.” [29]

1890’larda Amerikalı F. W. Taylor’un kurduğu “bilimsel yönetim” hareketinin gösterdiği gibi, verimlilik artırma eğilimi büyük işletmelerde takıntı haline geldi. Taylor, sanayide yapılan her görevin bireysel unsurlara bölünüp zamanlanabileceğine, böylece işçilerin ulaşabilecekleri azamının belirlenebileceğine inanıyordu. Bu yolla, Taylor iş temposunda her türlü düşüşün ortadan kaldırılmasıyla, bir günde yapılan iş miktarını yüzde 200’e kadar artırabileceğini iddia ediyordu.

“Taylorizm” en tam ifadesini Henry Ford’un otomobil fabrikalarında montaj hatlarının kullanılmasında buldu. Artık insanın çalışma hızı bireysel motivasyonundan çok, montaj hattının hareket hızına bağlıydı. Diğer sanayilerde, insanlar üzerindeki aynı hızlı çalışma baskısı, örneğin

makinelere monte edilen yapılan işin seviyesini gösteren mekanik sayaçlarla birlikte, kontrolörlerin artan gözetimleriyle sağlanıyordu. Bugün de beyaz yakalıların istihdam edildiği pek çok meslekte giderek artan ekspertiz kullanımı, parça başı ücret, bilgisayarlarda sözcük sayımının kullanılmasıyla benzer yaklaşımlar görülmektedir.

Birikim ve rekabet

Meta üretimi dünyası üreticiler arasında rekabet dünyasıdır. Meta üretimine ve değişim değerine dayanan toplumu, birey ya da grupların kendi tüketimleri için hangi kullanım değerlerini üreteceklerine karar verdikleri bir toplumdan ayıran, bu rekabet unsurudur. Mübadele aracılığıyla bir üretim biriminde çalışanların harcadığı çaba, başka birimlerdeki diğer milyonlarca bireyinkiyle ilişki içinde olmakla birlikte, ilişki sadece tek tek birimlerde üretimle ilgili kararları alanlar arasındaki rekabet aracılığıyla ortaya çıkar. Engels'in deyişiyle, "toplumsal üretim ama kapitalist el koyma" görülür. [30]

Bu nedenle, işçiyi sömüren kapitalist şirket diğer kapitalist şirketlerle mecburen rekabet içindedir. Onlarla rekabet edemezse sonuçta piyasa dışına itilecektir. Rekabet etmek yeni, daha verimli teknikler geliştirmekte başı çekmek anlamına gelir. Sadece bu yolla kendisinden daha ucuz mal üretilip satan rakipleri tarafından piyasa dışına itilmemeyi sağlayabilir. Olabildiğince yüksek kâr elde etmedikçe, bu gibi teknikleri kullanan yeni ekipmanın maliyetini karşılamayı garanti edemez. Yeniden yatırım yapabilmek için kârını artırması halinde, rakiplerinin de aynı yönde hareket etmeleri gerekir. Aslında her şirketin ücretli emek sömürsüne bulaşması hiçbirinin kazandığıyla yetinemediği anlamına gelir.

Bir şirket geçmişte ne kadar başarılı olursa olsun, kârlarını daha yeni ve daha modern işletme ve makinelere yatıran rakip şirketlerin korkusuyla yaşar. Hiçbir kapitalist herhangi bir zaman diliminde hareketsiz kalmaya cesaret edemez, çünkü bu rakiplerinin gerisinde kalmak anlamına gelir. Rakiplerin gerisine düşmekse sonuçta iflas etmektir. Kapitalizmin dinamizmini açıklayan budur. Her kapitalistin üzerindeki başı çekme baskısı işletme ve makinelerde sürekli yenilenmeye yol açar.

Dolayısıyla, kapitalizm sırf "özgür" ücretli işçileri sömüren bir sistem değil, zorlayıcı bir birikim sistemi haline de gelmiştir. 1848'in başında Marx'ın Engels'le birlikte yazdığı Komünist Manifesto'da ısrarla öne sürdüğü gibi:

Burjuvazi, daha bir yüzyılı bulmayan egemenliği boyunca, eski kuşakların

tümünün toplamından daha büyük ve daha anıtsal üretici güçler yaratmıştır.

Kitap kapitalizmde sanayinin sürekli dönüşümünü vurgulamıştır:

Burjuvazi, üretim araçlarını sürekli devrimcileştirmeden var olamaz... Üretimin sürekli devrimcileşmesi... burjuvazinin çağını tüm eski çağlardan ayırır.

Marx Kapital’de hiç durmadan büyüyen bir sanayi kurmaya yönelik sürekli bir dürtünün kapitalizmin tipik özelliği olduğunu görür:

Fanatik bir biçimde değerın kendisini genişletmesinin peşinde koşan [kapitalist], insanoğlunu üretim uğruna üretim yapma yarışına acımasızca sokar... Birikim uğruna birikim, üretim adına üretim! [31]

Kapital’in birinci cildi pazar için üretimin (“meta üretimi”) analiziyle başlar. Sonra ücretli emek ortaya çıkıp emek-gücü metalaştığında ne olduğunu inceler. Nihayet, ücretli emek kullanan üretimin nasıl insan ihtiyaçları ve bireysel arzuları görmezlikten gelen zorlayıcı bir birikim sürecini yarattığını göstererek sona erer.

Demek ki sermaye sadece (birçok prekapitalist toplumda ortaya çıkan) sömürüyle değil, zorunlu kendini büyütme dürtüsüyle tanımlanmıştır. Üretim ve mübadele motivasyonu – bazı Marksist yazarların (bana kalırsa kafa karışıklığı yaratan) “değerleme” gibi yeni bir terimle ifade ettikleri süreçte – kapitalist şirketin elindeki değer miktarını artırıyor. [32]

Dolayısıyla sistem sadece bir meta üretimi sistemi değil, rekabetçi bir birikim sistemidir de. Bu, sadece işçiler için değil, ama kapitalistler için de mümkün olan eylemi sınırlar. Çünkü pratiğin elverdiği ölçüde işçileri sürekli sömürme peşinde koşmasalardı, rakipleri kadar hızla biriktirmeleri gereken artı değerden yararlanmazlardı. İşçilerini sömürmek için bir yolu diğerine tercih edebilirler. Ama onları hiç sömürmemeyi ya da hatta – iflas etmek istemiyorlarsa – diğer kapitalistlerden daha az sömürmeyi seçemezler. Tek tek insanların duygularına hiç bakmadan, acımasız yolunda ilerleyen sisteme kapitalistin kendisi de tabidir.

Artı değer, birikim ve kâr oranı

Makine ve hammaddeler kendi kendilerine değer yaratmazlar. Sadece insan emeği harcamak, doğal durumda var olan doğal servete katkı yapabilir ve sürekli insan emeği onu daha da çoğaltabilir. Geçmişte insan emeğinin uygulanması nedeniyle var olan makine ve hammaddeler, yeni değerın yaratılmasında onun yerini alamazlar. Ama emeğın belirli bir

toplumda, belirli bir zaman diliminde hâkim olan ortalama verimlilik düzeyini yakalaması gerekliyse, bunlar zorunludur. Üretilen malın nihai değerinin kullanılan makine ve hammaddelerin maliyetini karşılayan bir unsuru içermesi şarttır.

Şirketler yünlü kumaşlarını dokuma tezgâhlarında çalışan işçileri istihdam ederek ürettiklerinde, nihai ürünün fiyatı sadece işçilerin emek-güçlerini sağlamalarının maliyetini (ücretler) ve şirketin kârını değil, yünün maliyetini ve dokuma tezgâhlarının amortismanını da içermek zorundadır. Dokuma tezgâhı on yıl işler durumda tutulacaksa, o zaman her yıl maliyetinin onda birinin yıllık kumaş satışlarıyla karşılanması şarttır – muhasebecilerin sermayenin amortisman maliyetine attığı budur. Ya da başka bir yolla açıklarsak, kumaşın değerine giren emek sadece işçilerin harcadığı toplumsal bakımdan zorunlu emeği değil, yün üretiminde kullanılan “ölü emek” ve dokuma tezgâhının onda birini de içerir.

Bu nedenlerle, Marx kapitalistin yaptığı yatırımın iki kısma ayrılabilceğini öne sürdü. Bu kısımlardan biri kiralanan işçilere ödenen ücretler için yapılan harcamaydı. Marx buna “değişken sermaye” demişti – çünkü emek-gücünü işe koşarak, üretim sürecinde değeri genişleterek artı değer yaratan bu sermayeydi. Diğer kısım üretim araçlarına yapılan harcamaydı. Marx buna da “değişmeyen sermaye” demişti; çünkü mevcut değeri artık daha fazla büyümeden üretilen malların değerine geçiyor – değeri basitçe nihai ürüne transfer ediliyordu. Sabit değişmeyen sermaye (fabrika binaları, makineler vb) örneğinde, bu birkaç üretim çevriminde, değişmeyen döner sermaye örneğinde (hammadde, enerji, parçalar) bir tek üretim çevriminde ortaya çıkar.

Marksistler genellikle değişken sermayeyi (işçilerin emeğini satın alan ücretler) v, değişmeyen sermayeyi (işletme, ekipman ve ham maddeler) c, artı değeri s harfiyle gösterirler. Artı değerın değişken sermayeye (ücretlere) oranı, işçilerin işgünü saatleri içinde sermaye için harcadıkları saatlerin kendi geçimlerine harcadıklarına orandır –buna bazen sömürü oranı denir. Bu s/v ile gösterilebilir.

Ama kapitalist için tek önemlisi artı değerin ücretlere oranı değildir; çünkü yatırımı sadece ücretlere harcadığından büyüktür. Onu ilgilendiren sermayesinin sadece ücretlere giden kısmı değil, toplam sermayesini büyüttür. Bu nedenle, önemli olan artı değerin toplam yatırıma oranıdır – yani ücretlere olduğu kadar üretim aletleri ve malzemelere yapılan harcamadır. Bu, Marx'ın $s/(c+v)$ ile gösterdiği “kâr oranı”dır.

Bu, sadece artı değerin ücretlere oranından değil, üretim aletleri ve malzemeler için yapılan harcamanın (değişmeyen sermaye) ücretlere

(değişken sermaye) oranından da etkilenir. Marx bu son orana (c/v) “sermayenin organik birleşimi” adını vermişti. Bu sanayiden sanayiye ve zamanla değişir. Farklı üretim süreçleri, farklı miktarda işletme ve ekipmanlarla aynı miktarda emeği kullanabilirler. Hazır giyimde 1000 kişi istihdam eden bir fabrikada ekipmanların maliyeti, aynı sayıda işçi istihdam eden bir çelik fabrikasınınkinden azdır. Burada kapitalizmin dinamiğine ilişkin önemli imalar buluruz. Kapitalizmi sürükleyen sadece artı değer in ücretlere oranıyla ilgili kaygısı değil, artı değer in farklı düzeylerdeki toplam yatırıma oranını koruyup artırma güdüsüdür. Bu tekrar tekrar dönmemiz gereken bir noktadır.

İlkel birikim

Bugün emek-gücünün alınıp satılmasını doğal karşılıyoruz. Bu güneş in doğup batması kadar “doğal” görünüyor. Oysa daha bir kaç yüzyıl öncesine kadar bu dünyanın her yerinde, herhangi bir toplumda önemsiz bir özellik sayılıyordu. Dolayısıyla, geç Ortaçağ Avrupa’sında ya da 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa sömürgeciliği zamanında Afrika ve Asya’da çoğu insan – ürettiklerinin bir parçasını asalak toprak sahibine devretse bile – geçim araçlarına hiç değ ilse belli ölçülerde doğrudan erişiyordu. Köylüler kendi topraklarını ekip biçebiliyor ve zanaatkârlar küçük atölyelerinde imalat yapabiliyorlardı.

Marx’a göre, bu durumu değiştiren–halk yığınlarını üretim araçları üzerindeki her türlü kontrolünü zor kullanarak ortadan kaldıran – ilkel soygun hareketiydi. Bu toplumun bazı en ayrıcalıklı gruplarının buyruğuyla genelde devlet tarafından gerçekleştirilmişti. Örneğin, İngiltere ve Galler’de kapitalizmin doğuşuna “çitleme hareketi” – köylülerin yüzyıllarca ekip biçtikleri ortak topraklardan zorla atılması – eşlik etmişti. Daha sonra “serseriliğe” karşı yasalar mülksüzleştirilmiş köylüler i alacakları ücretler az çok demeden bulabildikleri her işte çalışmaya zorlayacaktı. İskoçya’da uygulanan “mülklerin temizlenmesi” aynı etkiyi yaptı. Çünkü toprak sahipleri (İskoçça-laird) küçük çiftçileri (crofter) yaşadıkları topraklardan sürerek, buralara önce koyunlar, sonra da geyikleri yerleştirdiler. İngiltere’nin hükümdarları kendileri için dünyayı saran bir imparatorluk kurarlarken, halk kitlesini geçim araçlarının kontrolünden aynı şekilde uzaklaştıracak önlemler almışlardı. Örneğin, Hindistan’da toprağın tüm mülkiyetini zaten büyük imtiyazlara sahip zamindar sınıfına bağışladılar. Doğu ve Güney Afrika’da genelde her aileyi ancak bazı üyelerini Avrupalı çiftlik sahipleri ya da işadamlarının yanında çalışmaya göndererek karşılayabilecekleri sabit bir vergi, kelle vergisi ödemeye zorladılar.

Marx bu kapitalist üretimin büyüme koşullarını yaratan sürece “sermayenin ilkel birikimi” adını verdi. Marx sürecin nasıl geliştiğini şöyle anlatır:

Amerika’da altın ve gümüşün bulunması, yerli nüfusun yok edilmesi, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları’nda fetih ve yağmanın başlaması, Afrika’nın kara derililere yönelik bir insan avcılığı ve ticaret alanına dönüştürülmesi, kapitalist üretim çağının şafağının söktüğünü gösterir...[33]

Ama bunun kendisi kapitalist üretime yol açamaz. Bir kere, Babillilere kadar geri giden sınıflı toplumun tüm tarihinde kapitalizmi nitelendiren hızlı birikime neden olmadan şu ya da bu türden yağmalar olmuştu. Halk kitlelerinin üretim araçları üzerindeki her türlü kontrolden – dolayısıyla da emek-güçlerini satmadan her türlü geçinme imkânından – zorla koparılması kaçınılmazdı. “Tarım üreticisinin, köylünün toprağının istimlak edilmesi bütün sürecin temelidir.”[35] Bu nedenle, servetin kapitalistler tarafından “ilkel birikim” olarak herhangi bir şekilde zorla ele geçirildiğini öne sürmek yanıltıcı olabilir. [36]

Marx’ın yazılarında bunun iki yanı vardı: Bir yanı, halk kitlelerinin geçim araçlarına herhangi bir yolla doğrudan erişimden “özgürleştirilmesi;” diğer yanıysa böyle bir “özgür emeğin” onun için çalışıp didinmesini sağlayacak ekonomik zorunluluğu kullanabilecek bir sınıfın servet birikimi.

Kapitalizm kendisini oturtur oturtmaz kendi ekonomik mekanizmaları, halkı üretim araçları üzerindeki kontrolden koparma sürecini daha da ileri taşır. Burada zorunlu olarak devlet müdahalesi ya da zor kullanımına ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla geç 18. Yüzyılda, İngiltere’de hâlâ satmak için el tezgâhlarıyla kendileri kumaş dokuyan yüz binlerce dokumacı vardı. 50 yıl içinde tümü dokuma tezgâhları kullanan kapitalist şirketler tarafından piyasa dışına itilmişti. İrlanda’da 1840’larda aç köylülerin (çoğu İngiliz) toprak sahiplerine kira ödeme yükümlülüklerinin neden olduğu kıtlıkta, bir milyon kişi açlıktan ölürken, bir milyon kişi malını mülkünü terk edip iş aramak için İngiltere ve ABD’ye göç etmek zorunda kaldı. Piyasa böyle bir dehşeti (kuşkusuz toprak sahiplerinin mülkiyetini korunması dışında) doğrudan devlet yardımı olmadan başarabilmişti. Kapitalizm, bütün dünyayı kendi işleyişine çekmesi kaçınılmaz olan kendisini sürdürebilir ve büyütebilir bir sistem olmuştur.

Marx ve eleştirmenleri

Marx'ın değer teorisinin neoklasik eleştirisi

Marx'ın değer teorisi Kapital ilk yayınlandığından beri saldırı altındadır. Bu saldırının aldığı en yaygın biçim, sermayenin de emek gibi değer yarattığını iddia etmektir. Denilir ki bir kere makine kullanan işçi, makinesiz işçiden çok daha fazla üretim yaparken, işçilerin yerini hep aynı işi yapan makineler alır. Hatta tüm çalışmanın makinelerce yapıldığı bir ekonomiyi hayal etmek bile mümkün. Dolayısıyla neoklasik iktisatçılar insan ihtiyaçlarını tatmin eden şeylerin üretimine sadece emeğin değil, sermayenin de katıldığını öne sürerler. Emeğe ödeme nasıl servet yaratımına katkısına göre yapılırsa, sermayeye de aynı şekilde yapılır. Her “üretim faktörü” “marjinal çıktı”sına eşit bir “ödül” alır.

Marx'a karşı bu argüman temel bir hata içerir. Sermaye ve emeğin basitçe yan yana var olduğu durağan bir ekonomi tablosuna dayanır. Somut bir gerçek olan üretim araç ve gereçlerinin kendilerinin de üretildiğini göz ardı eder. Makineler ve fabrika binaları başlı başına var olan şeyler değildir. Bunlar geçmiş insan emeğinin ürünleridir. İşçiye emek harcarken yardımcı olan el arabası metal işçisinin emek ürünüdür. Marx bu nedenle üretim araçlarını (“canlı emek” denilen şimdiki işin karşısında) “ölü emek” diye adlandırmıştı. Bunlar eskiden harcanmış olan emek ürünleriydi –gerektiğinde de bugünkü emek uygulamasıyla kopyalanabilirlerdi. Bunların yeniden üretilmesinde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarı şimdiki değerlerini belirler.

Neoklasik teorisinin üretim araçlarının emek tarafından yaratıldığını dikkate almayı hiç de tesadüfi bir aksaklık değildir. 19. yüzyılın sonunda, kurucuları – Avusturyalı Menger ve Böhm-Bewark, İngiliz Jevons ve Marshall, Fransız Walras, İtalyan Pareto ve Amerikalı Clark – durağan bir sistem varsayımını teorilerine oturtular. Bu iktisatçılar, bütün ekonomiyi alıcıların ceplerindeki parayla en değerli mallardan oluşan bir sepeti hesaplarken, tezgâh sahiplerinin mallarının her birini en iyi fiyattan satmak istedikleri bir semt pazarıymış gibi görmüşlerdi. Her satıcının istediği ile her alıcının ödemek istediği fiyatın karşılıklı ayarlanması tüm malların satılmasına neden olur. Her satıcı yeri geldiğinde yine başka birinden mal

alan satıcıların alıcısı olduğundan, üretilen her şeyin tam da insanların istediği şeyler olmasını sağlayan bir fiyatlar ağı örülmüştür. Walras, yüzlerce sayfalık denklem ve grafiklerle bir ulusal ekonomide bunun nasıl işlediğini gösterdiğini iddia etmişti.

Gerçekle uzaktan yakından alakası olmayan bir kapitalizm görüşü bütün yaklaşımın temel direği idi. Çünkü kapitalizm ne de olsa durağan değildi. Gerçek bir semt pazarında kimse alım satım fiyatları üzerinde oracıkta pazarlık yapıp anlaşmaya varmaz. Ama neoklasik teori yetkili bir müzayede memurunun arabuluculuğuyla oracıkta fiyatlar üzerinde pazarlık yaparak anlaşabileceklerini varsayıyordu. Gerçek hayatta sıkı pazarlıklar oldukça uzun zaman alırken, bir bütün olarak piyasada fiyatlar art arda ayarlamalarla oluşur. Bu hesaba katılırsa, malların aktüel fiyatlarıyla teoride önvarsayılanlar arasında farklılıklar ortaya çıkar. Satışa sunulacak malların fiilen üretimi hep zamanla oluşan bir süreçtir. “Fiyat sinyalleri” üretim tamamlandığında istenecek olanı değil, başlamadan önce isteneni söyler. Teoride eşzamanlılık efsanedir ve bu varsayımlar temelinde geliştirilen eşzamanlı denklemlerin gerçekte var olan kapitalizmle ilişkisi azdır.

Zamanla ortaya çıkan üretim gerçeği karşısında, neoklasik iktisadın kurucuları ne tepki vermişlerdi? Bunun teorilerini zırnık kadar etkilemesine izin vermediler. Örneğin, Walras “üretimin belli bir zaman dilimi gerektirdiği”ni kabul etti. Ama sonra da “zorluğu bu noktada zaman unsurunu tek kalemde göz ardı ederek” [1] aşacağını yazdı. Konuya geri döndüğünde, sanki bütün üretim aygıtının ekonomik büyümeyle dönüşümü arz ve talep yapısının sürekli dönüşümü anlamı taşıymıyormuş gibi, “verili bir zaman biriminde verilerin sabit” [2] kaldığı varsayılacaktı. Marshall, “zamanın iktisadın en büyük zorluklarından birçoğunun kaynağı olduğunu,” [3] çünkü “üretim hacmi, yöntemleri ve maliyetlerindeki değişikliklerin hep karşılıklı olarak birbirlerini değiştirdiklerini” itiraf edecek kadar ileri gitmişti. Ne var ki, bu onu teoriyi öğretmekten alıkoymamış, anaakım iktisatçıların koca bir kuşağı bunu piyasa kapitalizminin etkinliğinin kanıtı olarak görmüştü. Walras’ın matematik modelinin güncellenmiş bir versiyonu, 1950’lerde zamanı da hesaba katma çabasına giren Kenneth Arrow ve Gerard Debrau tarafından geliştirilmişti. Ama Arrow’ın kendisi modelin ancak “hiçbir teknolojik ilerleme, hiçbir nüfus artışı ve yığınla benzer şeyin olmadığını varsayarsak” çalıştığını kabul etmişti. [4]

Neoklasik okulun, kapitalizmin eski fiyat yapısını bozarak her türlü istikrarlı dengeyi engelleyen sürekli dönüşüm geçiren bir sistem olduğu gibi temel bir noktayı reddetmesi şu anlama gelir: O, ekonomik gelişmeler ve dinamiğin bir açıklaması değil, en fazla şeylerin herhangi bir momentte

oldukları halin mazeret üreten bir tasviridir.

Neoklasik okulun Smith, Ricardo ve Marx'ın teorilerine karşı çıkardığı kendi değer teorisi, bir metanın sağladığı faydayla – yani, bireylerin diğer metalar karşısında o metayı nasıl değerlendirdikleriyle – ilgilidir. Ama bu, birbiriyle karşılaştırıldığında, kişilerin faydayı hangi temelde ölçtüklerini tamamen bir yana bırakır. Çölde bir kişi için bir bardak suyun “fayda”sını bir prenses için elmas tacının “fayda”sıyla nasıl ölçersiniz? Elinizden en fazla bireylerin önceliklerini sıralamak gelir. Ama neden bazı bireylerin önceliklerinin diğerlerinin önceliklerinden önemli olduğunu açıklamak için neden bazılarının diğerlerinden zengin olduğunu açıklamak zorundasınız. Bu da “fayda” teorisinin göz ardı ettiği kapitalist toplumun yapısı ve dinamiğiyle ilgili faktörlere bağlıdır.

Pareto “fayda” teriminin yerine “ofelinite”yi (ophelimity) [5] geçirmiştir. Çünkü Amerikalı çağdaşı Irving Fischer'ın söylediği gibi, “cahil ve saf büyük halk kitlesi... bir paltonun gerdanlıktan ya da bileğitaşının rulet çarkından sahiden daha yararlı olduğunu kolay kolay söyleyecek değil.” [6] Sonradan bazı neoklasik iktisatçılar her türlü değer kavramını tamamen bir yana bırakmış olmakla birlikte, “marjinal fayda” emek değer teorisine “modern” cevap olarak yükseköğretim ve fakülte ders kitaplarında bugün hâlâ okutuluyor.

Neoklasik iktisatçılar bir yüzyılı aşan çabalarına karşın kendi değer teorilerine nesnel bir temel kazandırmayı başaramadılar. Eh tabii ki sonuçta birileri para ödeyip satın aldıkları şeyleri kullanmak (ya da en azından kullanacak başka birine satabilecek durumda olmak) isteyecektir. Ama fiyatı belirleyen kullanım değildir.

Neoklasik okulun tanımladığı şekliyle “marjinal çıktı” bir cevap veremez. Onlar bunun üretiminde kullanılan sermayenin değeriyle ölçüldüğünü öne sürer, ama sermayenin değerini tanımlarken bunu marjinal çıktı yönünden yaparlar. Aslında, sonuçta söyledikleri “sermayenin marjinal değerinin sermayenin marjinal değerine eşit” olduğu ya da “kâr eşittir kâr” olduğudur. Bu gibi ifadeler hiçbir şeyi açıklamaz. Tek yaptıkları bir şey varsa vardır demektir.

Aslında ortodoks iktisat, mevcut halde bazı şeylerin alınıp bazı şeylerin satıldığını ifade ederken, neden başka şeylerin değil, bunların üretildiğini, neden bazı insanların fakir diğerlerinin zengin olduğunu ve neden bazı mallar satılmadan stoklanırken, bunlara fena halde ihtiyaç duyan kişilerin o mallara erişemediğini ya da neden bazen canlılık bazen durgunluklar yaşandığını açıklamaz.

Avusturyalı Marksist Rudolf Hilferding ve Rus devrimci Nikolay

Buharin’in marjinal iktisada karşı bu görüşleri dile getirmelerinin üzerinden 80 yıldan çok zaman geçti. Son zamanlarda, bunlar “Cambridge Okulu” olarak tanınan muhalif akademik iktisatçılar tarafından kaskatı mantıksal bir biçimde ortaya konuldu. [7] Ama muhalif iktisatçıların neoklasik teorideki saçmalıkları ortaya çıkarma kapasitesi onun akademik iktisattaki hâkimiyetine son vermedi. Bu, basitçe bilimsel çaba görüntüsü vermek için kullanılan daha da katı matematik modellere yol açtı. Joan Robinson’ın yarım yüzyıl önce belirttiği gibi:

Niceliksel fayda uzun süredir buharlaşmıştır. Ama niceliğin ne olması gerektiği hiç gösterilmeden, “sermaye” niceliklerinin ortaya konulduğu bir model kurmak hâlâ yaygın. Nasıl faydaya işlemsel bir anlam verme probleminden eskiden bunu şemayla gösterilerek kaçınılırsa, “sermaye” niceliğini anlamlandırma probleminden de cebirsel ifadelerle kaçılır. [8]

Neoklasik sistemin kendi teorisindeki zorlukları kabullenmesi, bu zorluklar olmasaydı o sistemi kabul edecek kişileri zaman zaman emek değer teorisinden unsurlarla onu takviye etme çabasına itti. Dolayısıyla, Marshall bir emek değer teorisinin kullanılmasının bazen işe yarayacağını söyledi: “Paranın gerçek değeri, bazı amaçlarla emtiadan çok emekte daha iyi ölçülür.” Gerçi alelacele “Bu zorluk mevcut ciltte çalışmamızı etkilemeyecek” diye eklemekten geçememiştir. [9] John Maynard Keynes de postulatlarını doğru kabul ettiği neoklasik sistemin kendi sınırlarını yarı yarıya kavramıştı. En ünlü yapıtı General Theory of Employment, Money and Interest’in bir yerinde, farklı fiziksel emtia dizilerini basitçe bir zaman diliminde birbirine ekleyip bunları sonraki bir dilimde farklı bir diziyle karşılaştırmayacağımızı kabul etmişti. [10] Bu gibi karşılaştırmalar yapmak “örtülü bir biçimde değerdeki değişiklikleri sokmayı” gerektirir. [11] Bu problemi aşmak için neoklasik teorisinin her zamanki varsayımlarını bir yana bırakıp emek değer teorisine yüz seksen derecelik bir dönüş yapmış, [12] çıktının “verili bir sermaye donatımıyla birlikte istihdam miktarı”yla ölçülebileceğini önermiştir. [13] Daha sonraki açıklaması ise şöyle:

Her şeyin eskiden sanatkârlık, şimdiyse teknik denilen şeyin yardımıyla emek, doğal kaynaklar... ve kıymetlerde somutlaşmış geçmiş emeğin sonuçları tarafından üretildiğini söyleyen preklasik [aynen böyle] öğretiyi sempati var. [14]

Ne Marshall ne de Keynes daha ileri gidip bütün olarak neoklasik sistemin yükünden kurtulmaya hazırды. Ama bu konularda kendi gözlemlerini ciddiye almış olsalardı, böyle hareket etmeye mecbur kalırlardı.

Neoklasik sistemin kusurları Marx'ın yaklaşımının en azından kısmi, negatif bir kanıtını sağlar. Çünkü onun değer teorisi böylesi öznel ve durağan bir yaklaşımdan kaçınır. Marx'ın teorisi nesneldir çünkü metanın bireysel değerlendirmelerine değil, belirli bir zaman diliminde bir bütün olarak sistemde var olan teknoloji düzeyini verili kabul ederek, bunun üretiminde gerekli emek miktarına – hem işçinin doğrudan canlı emeğine hem de üretim sürecinde kullanılan üretim ekipmanı ve malzemelerine – dayanır. Marx için, önemli olan bireylerin değerlendirmeleri değil, farklı sermayelerin birbirlerine uyguladıkları baskıdır. Çünkü metasını toplumsal bakımdan gerekli emek miktarından daha yüksek fiyatlandıran bir kapitalist çok geçmeden piyasa dışına itilecektir. Bu nedenle, paranın aracılık ettiği mübadele amaçlı genel emtia üretimi var olur olmaz, değer yasası tüm kapitalistlerin etkileşimi yoluyla her kapitalist üzerinde etki yapan bir dış kuvvettir. Marx şöyle yazar: “Tek tek kapitalistler birbirinin karşısına meta sahipleri olarak çıktıklarından, ‘işsel yasa’ kendisini sadece sapmaların karşılıklı olarak birbirini götürdüğü aralarındaki rekabet, birbirleri üzerindeki karşılıklı baskı yoluyla dayatır.” [15]

Sermayeler arası ilişki yerine sabitlenmiş, değişmezmiş gibi kavranamaz. Bu, zaman içinde farklı sermayelerin etkileşimine dayalı dinamik bir süreçtir. Öyle ki herhangi bir noktada ortalama “toplumsal bakımdan gerekli emek, somut emeğin farklı, genelde değişen miktarıyla birbirinden bağımsız organize olmuş bireysel üretim süreçlerinin sonucudur. Sanayinin herhangi bir kesimine yeni bir teknik getiren ilk kapitalist, bütün olarak sistemde geçerli emek miktarlarından daha azıyla üretim yapabilecek ve diğerlerinin elinden pazarı kapabilecektir. Ama diğer kapitalistler de tekniği benimser benimsemez bu avantaj kaybolur. Ancak belirli mallarda pazarın çok büyük bir bölümünü kontrol eden ve diğerlerinin kendi pazarına girmesini engellemek için siyasal baskı kurabilen bir kapitalist, bir süreliğine toplumsal bakımdan gerekli olandan yüksek emek miktarlarını yansıtan fiyatlandırmaların keyfini sürebilecektir. Değer yasası sadece bu farklı sermayelerin zaman içinde birbirleri üzerindeki baskılarının sonucu olarak işleyebilir. Oynayan kapitalist gelişme filminden alınan tek karelik bir fotoğraf, değer yasasından her zaman – bazen büyük – sapmalar gösterecektir. Ama filmin tamamı, başka sapmalar belirirken bile kapitalistler arası rekabetin baskısıyla sonuçta her zaman sapmaların ortadan kalktığını gösterir.

Değer ve fiyatlar

Smith ve Ricardo'nun değeri emek üzerinde temellendirme girişimlerini

zayıflatan bir problemin halledilmesi, Marx'ın teorisinin bu dinamik yönünün sayesinde mümkün olmuştur. Bu sanayiden sanayiye değişiklik gösteren emeğin yatırıma oranıydı. Oysa pratikte kâr oranı (artı değer yatırıma oranı), ücretler az çok aynı düzeyde ve sömürü oranının yaklaşık aynı olması gerektiğinde bile, aynı biçimde değişiklik göstermez. Mal fiyatları, üretimlerinde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarına değil, sermayenin yatırım maliyetindeki bir artışa bağımlıymış gibi görünür. Sermaye yatırımı ne kadar büyükse, artış o kadar büyük görünür. Pahalı bir makineyle çalışan bir insanın ürettiği malları satan kapitalist, ucuz bir makinede çalışan bir insanın ürettiklerine oranla daha yüksek artış bekleyecektir. Bazı sanayilerin diğerlerinden daha “sermaye yoğun” oluşu, kârlılık bazı örneklerde diğerlerinden çok daha düşük olmayacaksa, fiyatların emek yönünden değerden sapmak zorunda olduğu anlamına gelir.

Adam Smith'i emek değer teorisini bir başka, çelişkili yaklaşımla sulandırmaya iten buydu. Malların satışı farklı “gelirlere” – işçiler için ücretler, sanayiciler için kâr, sanayicilere kredi veren bankacı için faiz ve toprak sahibi için rant – bölünen bir ödeme getirir. Smith bu gelirlerin her birinin değere eklendiğini öne sürmekle, kendi ilk emek-bazlı değer teorisiyle çelişkiye düşer. Smith'den daha tutarlı olan David Ricardo, saf emek teorisine tutunmayı dener. Ama bu, teorisinde arkasından gelen iktisatçıların üstesinden gelemeyecekleri – eninde sonunda neoklasik [iktisadın] emek değer teorisinden vazgeçmesine yol açacak olan – bir boşluk bırakmıştı.

Ne var ki, Marx – genelde “dönüşüm problemi” denilen – problemle uğraşabilirdi. Bunun kesin nedeni de zamanı da hesaba katarak işleyen dinamik bir modele sahip olmasıydı. Çözümü şirketlerin farklı kârlılık oranlarının ortaya çıkışına nasıl tepki verdiklerine göz atmaya dayalıydı. Düşük kâr oranına sahip olanlar sermayelerini başka yerlere taşıyorlardı. Bu, onların üretimlerinde potansiyel bir darlığa neden olacak, fiyatlara emek açısından değerlerinin üzerinde artışlar bindirecekti. Bu ürünleri (gerek doğrudan, gerekse işçilere emek-güçlerini tazelemeleri için bunları satın alacak ödemeler yoluyla) kendi üretim girdileri olarak kullanan şirketler [16] zamlı fiyatları ödemeye zorlanırken, süreç içinde artı değer bir kısmını avuçlarından fiilen kaçırlar. Kâr oranının eşitlenmesi artı değer kapitalist sınıf içerisinde yeniden dağılımıyla olur.

Bu, en başta artı değer işçinin sömürülmesinden geldiği ve bir metanın üretiminde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek süresinde her değişikliğin onun fiyatında etkili olduğu olgusunu bir nebze

olsun değiştirmez. Kâr oranını eşitleyen, zaten üretilmiş bulunan artı değerin zamanla bir kapitalistten diğerine akışıdır. [17] Değerin sistem boyunca akışı önünde engeller olduğunda (örneğin, şirketlerin bazı sabit sermaye çeşitlerinde taşınmazlara bağlı çok büyük miktarlarda yatırımları olduğunda ya da devletler öncelikli sanayiler olarak gördükleri alanları terk eden yatırımları engellediğinde) sistemin farklı parçalarında kârlılık oranları arasında büyük farkların görülebilmesinin nedeni de budur.

Marx'ın Smith ve Ricardo'da konulmuş problemin çözümü, Kapital'in üçüncü cildinde yayınlandıktan sonraki yıl içinde marjinalist Böhm-Bewark'ın saldırısına uğradı. Böhm-Bewark'ın kullandığı argümanların aynısı o zamandan beri tekrar tekrar ortaya konulacaktı. Bunlar genelde Marksistleri savunmaya itmiş, birçoğu eleştirinin özünü kabul ederek, kapitalizmin dinamiğini Marx'ın kavramlarıyla kavrama çabasından vazgeçmişti. Örneğin, 1968 olaylarının arkasından Marksizm'e ilginin canlanmasından hemen sonra olan buydu. Ian Steedman ve Geoff Hodgson gibi sol şahsiyetler (marjinalist değer teorisini kabul etmedikleri halde) Böhm-Bewark ve onun Samuelson gibi izleyicilerinin Marx'a karşı kullandıklarının temelde aynısı argümanları benimsemişlerdi. [18] Siyasal nedenlerle üniversitelerin iktisat fakültelerinde zaten savunmada olan Marksist akademisyenler, genelde anaakımdan meslektaşları kadar gerçek dünyadan uzak metinler üzerindeki skolastik tartışmalara ya da çapraşık matematik denklemlerine çekilmişlerdir. Ben Fine'in söylediği gibi, toplam sonuç "gitgide sırf akademikleşmiş bir Marksizm" [19] ve "Kapital'dekinin aksine, kapital dünyasıyla sınırlı bir çatışma"ydı. [20]

Marx'ın yaklaşımının eleştirisi, üretimin yapılmasından sonra sermayeler arasında sadece değerin hareketine bakmanın nihai fiyatları açıklayamayacağı, çünkü bunun üretim girdilerinin (üretim araçları ve emek-gücü) fiyatlarını açıklayamadığı savı etrafında odaklanmıştır. Çünkü girdilerin kendisi de değerlerinden farklı fiyatları olan mallardır. Dolayısıyla, Marx'ın yönteminin fiyatları emek-değerler açısından değil, fiyatlar açısından açıkladığı iddia edilmiştir. [21]

Ricardocu von Bortkiewicz, 1907'de eşzamanlı denklemler kullanarak fiyatları matematiksel olarak emek-değerlerden türetme problemini çözmeye kalkmıştı. Bir üretim çevriminden diğerine sermaye yatırımında hiçbir değişiklik olmayan ("basit yeniden-üretim" denilen) bir modeli kullanmıştı. Denklemleri güya, emek-değerleri fiyatlara dönüştürmenin genelde uygulanabilir bir yolunu bulma çabalarının, Marx'ın veri kabul ettiği "eşitlikler"den birinin işe yaramamasıyla sonuçlandığını göstermişti. Ya toplam fiyat toplam değere eşit değil ya da toplam kâr toplam artı değere

eşit değildi.

Değeri fiyatlardan çıkarsama çabalarının her biri 20. yüzyılın büyük bölümünde aynı probleme tosladı. Marksistlerin cevabı ya emek değer teorisinin temel özelliğinden vazgeçmek ya da Paul Sweezy'nin 1942'de yaptığı gibi, "Marksçı dönüşüm yöntemi mantıken doyurucu değil; ama değer ve fiyatın "gelişme örüntüleri ancak küçük ayrıntılarında farklılık gösterecektir" sonucunu çıkarmaktı. [22] 1970'lerin sonunda, von Bortkiewicz'inkinden daha az matematiksel ve kolay izlenebilecek modeller kullananlar gibi Miguel Angel Garcia ve Anwar Shaikh de benzer sayılabilecek bir sonuca ulaşmıştı. [23] Shaikh toplam fiyatın toplam değere eşit olabileceğini, ancak toplam kârın her zaman toplam artı değere eşit olmayacağını gösterdi. Garcia da her iki eşitliğin korunabileceğini kanıtladığını iddia etti. Ama bunu sadece bir üretim çevriminden öbürüne sömürü oranında bir değişime izin vermesi halinde yapabiliyordu. Çünkü fiyatlarda sektörler arası değer hareketlerinin neden olduğu değişiklik, ücret malları ve sermaye mallarının nispi fiyatlarında da değişikliğe neden olur. [24]

Ne var ki, o zamandan beri çok sayıda Marksist von Bortkiewicz, Sweezy, Shaikh ve daha birçoğunun temel varsayımına – eşzamanlılığa dayanmak – meydan okuyarak, Marx'ın pozisyonunu tamamen kurtarabilmişti. [25] Eşzamanlı denklemler yöntemi üretim girdileri fiyatlarının çıktı fiyatlarını eşitlemek zorunda olduğunu varsayar. Oysa eşitlemezler. Çıktılar girdilerin üretime girişinden sonra üretilmiştir. Ya da bir başka ifadeyle – kullanım değerleri olarak maddi bileşimleri yönünden özdeş olsalar bile – A süreci için girdilerin değeri daha sonraki B süreci için aynı girdilerinkinden farklılık gösterecektir. Bugün makine imalâtında kullanılan bir ton çeliğin değeri ile bir hafta sonra imal edilecek aynı kapasitedeki makinede kullanılan çeliğin değeriyle aynı olmaz. [26]

Ama Marx'ın eleştirmenleri bunun hâlâ girdileri üretimde değerler olarak değil de fiyatlar olarak bıraktığını, bunları emek-değerlere indirgemenin sonsuz bir gerileme gerektirdiğini öne sürerler. Girdilerin üretiminde ihtiyaç duyulan yatırım emek-değerlere bölünmelidir; ama bir de onun için gereken yatırımı ad infinitum [sonsuz kadar] bölmeden bu mümkün değildir.

Problemi böyle koyanlara basit bir cevap verilir: Neden? Neden girdilerin üretiminde ihtiyaç duyulan yatırım, bunlar üretildiğinde emek-değerleri açısından bölünmek zorunda ki? [27]

Herhangi bir üretim çevrimine göz atmanın başlama noktası, bunun yapılması için gereken girdilerin parasal fiyatıdır. Demek ki üretim sürecinde emek harcanması, yeni metanın temelini oluşturan yeni değere

belli miktarda eklenir. Fiyat ise artı değerin başka koşulda ortalamayı aşan kâr oranına ulaşabilecek olan kapitalistlerden, daha düşük ortalama kârlılığa sahip kapitalistlere doğru hareketiyle oluşmuştur.

Yeni değer ve artı değerin yaratılmasının sistemin dinamiğine etkisini kavramak için, üretim turunun başlangıcında ödenmiş olan şeylerin fiyatlarını emek değerlerin içinde ayrıştıracak bir tarih yolculuğu gereksiz. Fiziksel dinamikte bir diğerine çarpan bir cismin hızını, büyük patlamayla evrenin başlangıcına kadar geri gidip o momentı yaratmak için önceden etki etmiş tüm kuvvetlere ayrıştırmak gereksiz. Ya da aynı şekilde biyolojide günümüzde bir genetik değişikliğin etkisinin ne olacağını görmek için, organik yaşam biçimlerinin ilk oluşumuna kadar geri gidip bir organizmanın bütün tarihini bilmenin hiç gereği yok.

Guglielmo Carchedi'nin belirttiği gibi, "Eğer bu eleştiri sağlam olsaydı, sadece Marx'ın dönüşüm işleminin değil," Marx'ı eleştirenlerinki dâhil "tüm versiyonlarıyla toplum bilimlerinin de iflas ettiği anlamına gelirdi:

Aslında, bu eleştiri hem şimdiki hem de geçmişin diğer görüngülerince belirlendiği kadarıyla, her türlü toplumsal görüngüye uygulanmak zorunda olurdu. O zaman da toplum bilimleri araştırmanın başlama noktasının sonsuz bir arayışı halini alırlardı. [28]

Şimdiki bazı eylemlerin geçmiş eylemlerin birikmiş ürünleriyle nasıl ilişkilendiğini analiz etmek hiçbir zaman mümkün değil.

Vasıflı ve vasıfsız emek

Marx'ın modelinin aynı dinamik özelliği, Böhm-Bewark'tan başlayarak emek değer teorisinde öne sürülen bir diğer problemin yarattığı sisi dağıtır. Bu vasıflı emeğin değerin yaratılmasına katkısının nasıl ölçüleceğidir. Anlaşılan Marx bunun kolay çözüldüğünü görmüştür. Şöyle yazar:

vasıflı emek, yalnız yoğunlaşmış basit emek ya da daha doğrusu, daha çok miktarda basit emeğe eşit sayılan belirli miktarda vasıflı emek olarak sayılır... Farklı emek türlerinin standart olarak vasıfsız emeğe indirgendiği farklı oranlar, üreticilerin arkasında süren ve sonuçta adetlerle saptandığı görülen bir toplumsal süreçle koyulmuştur. [29]

Aynı işin biri vasıflı, biri vasıfsız işçi tarafından yapıldığında, ancak vasıflı işçinin işi çok daha seri tamamladığında, bu açıklama dört dörtlüktür. Bir saatlik vasıflı emek bütün olarak sistemde ortalama "toplumsal bakımdan" gerekli emeğin bir saatinden değerli, vasıfsız emekse değersizdir.

Ne var ki, iş daha fazla miktardaki vasıfsız emeğin yerini alamayacağı vasıflı emeğe geldiğinde, problem yaşanır. Kapitalistin kaç vasıfsız işçi istihdam ettiği burada önemsiz; zaten onlar hiçbir zaman vasıflı bir makine imalatçısı ya da sistem analistiyle aynı görevi yapabilecek durumda olmayacaklar ki. Öyleyse ikinci grubun ürettiği değer, ilk grubun emek saatleri açısından nasıl ölçülebilir? Bu yolda harcanan her çabanın temel teoriyi zayıflatan bir keyfilik içerdiği görülüyor. Böhm-Bawerk’a kalırsa, Marx “toplumsal bir sürecin” ölçüyü açıkladığını yazarken açıklamaya çalıştığı şeyi en baştan kabul ediyordu. Bu, Böhm-Bawerk için malların fiyatlarını belirleyenin içlerindeki emek miktarı olmayıp insanların bunları başka mallara (“fayda”larına) göre nasıl değerlendirdiğini ve bunun emek değer teorisine öldürücü bir darbe indirdiğini kanıtlamıştır.

Ne var ki, değer yasasını zaman içinde işleyen bir şey olarak görür görmez, teoride problem filan kalmaz. Teknolojik gelişme sürekli, sadece belirli vasıflara sahip kişilerin yerine getirebileceği işlerin ortaya çıkmasına yol açar. Başlangıçta, bunların üretiminde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarının nesnel bir ölçüsü olmadığından, bu vasıflara sahip olanlara ya da ürettikleri mallara emek süreleriyle hiçbir görünür ilişkisi olmayan ödemeler yapılabilir. Aslında değer sistemin geri kalanından bu vasıfların tekeline kontrol edenlere doğru akar. Ama bu bazen uzun da olsa sadece geçici bir evredir. Çünkü sistemin başka yerlerindeki kapitalistler bu yeni vasıflardan kendileri yararlanmak amacıyla kısmen kontrolü ele geçirmek için ellerinden geleni yapacaklardır.

Bunu iki yolla yapabilirler. Bu vasıfları edinebilecek yeni işçi grupları eğitebilirler. Bu uygulamada vasıflı iş görebilecek yeni emek-gücünü yaratmak için emeğin bir çeşidini kullanmak anlamına gelir. Öyle ki nihai emek aslında dolaysız iş gören işçilerin canlı emeği ile vasıf olarak onların emeğinde maddeleşmiş ölü emeğin bir biçiminden oluşan birleşik emektir. Kapitalistler emek-gücündeki bu ek unsuru (çıraklık sistemlerindeki gibi) işçilerin mesleki eğitimleriyle doğrudan elde edebilir, (işçilerin vasıflı eleman olmak için vasıf kazanacakları kursların parasını kendileri ödemeleri halinde) kurs teminini işçilerin kendisine bırakabilir ya da eğitim kursları düzenleyen devlete kısmen sırtlarını dayayabilirler. Ama ölü emek nasıl üretim araç ve gereçlerinde maddeleşmişse, burada her şıkta, gelişmiş emek-gücünde maddeleştikten sonra üretim sürecinde ürünlere aktarılmıştır. [30]

Ama bu geride hâlâ çözümsüz kalmış bir sorun bırakır. Eğiticileri kim eğitecektir? Vasıflı eğitimciler kendiliğinden vasıflarını vasıfsız işçilerden elde edemezler. Eğer vasıfları tekel vasıflarıysa ve ne sayıda olurlarsa olsunlar, vasıfsız işçilerin birlikte üretemeyeceği malları üretiyorlarsa, o

zaman bu malların sahipleri emek değerleri değil, açıkçası kaç alıcının para ödemeye hazır olduğunu yansıtan tekel fiyatlarını koyabilecektir.

Bu herhangi bir zaman diliminde belirli vasıflar ve belirli mallar için doğrudur. Ama zamanla bu emek de diğer emeğin nesnel bir oranına indirgenecektir. Sistemin başka yerlerinde kapitalistler aktif biçimde görevlerin daha az vasıflı emekle yerine getirilmesini sağlayarak bu gibi vasıf tekellerini zayıflatabilecek yeni teknolojiler arayışına girerler. Bu yolla zamanla vasıflı emeğin vasıfsız emeğe indirgenmesi kapitalist birikimin asla sona ermeyen bir özelliğidir. Eğer yeterince vasıfsız emek belirli malları üretmek için ihtiyaç duyulan vasıflı emek düzeyine yükseltilecek şekilde eğitilmişse, o mallarda kıtlık ortadan kalkacak ve değerleri ortalama emek gücünü ve ek eğitim maliyetini yeniden üretmek için gerekli emek bileşimini yansıtan düzeye inecektir.

Carchedi'nin söylediği gibi:

Emek sürecine yeni tekniklerin sokulmasına bağlı olarak, bir etmenin gerektirdiği vasıfların düzeyi düşmüştür. Onun emek-gücünün değeri demek ki değer kaybetmiştir. Bu süreç (vasıfların) vasıflı olma özelliğini yitirmesi yoluyla (emek-gücünün) değer kaybetmesi diyebiliriz. Vasıflı emeği vasıfsıza indirgeyip böylece (en azından emek-gücünün değeri söz konusu ise) farklı emek-gücü tiplerinin girdi oluşturduğu mallar arasındaki mübadele ilişkilerinde değişiklik yaratan bu süreçtir. Vasıflı emeğin vasıfsızına teoride indirgenmesini ya da ilkinin ikincisinin katı olarak ifade edilmesini haklı gösteren bu gerçek süreçtir...

Kapitalistlerin ücret düzeylerini sürekli aşağı çekme ihtiyacına bağlı olarak, vasıflı olma özelliğinin yitirilmesi yoluyla değer kaybetme süreci, kapitalist üretimin değişmez bir özelliğidir. Öte yandan, aynı teknikler de sıra kendilerine gelince çok geçmeden değer kaybına tabi olan yeni ve vasıflı pozisyonlar (karşı-eğilim) yaratırlar... Zamanın herhangi bir anında hem eğilimi (bazı pozisyonların vasıflı olma özelliğini yitirmesi, dolayısıyla emek-gücü etmenlerinin değer kaybı) hem de karşı-eğilimi (etmenleri daha değerli emek-gücü gerektiren yeni, vasıflı pozisyonların yaratılması) gözlemleyebiliriz. [31]

Emek doğrudan doğruya toplumsal bakımdan gerekli emek-süresine indirgenemez. Ama farklı sermayelerin birbiriyle kör etkileşimi yoluyla buna indirgenecektir. Tekrar, değer yasası tek tek bileşenler arasında sabit, çabuk donan ilişkiler kurmanın bir formülü olarak değil, belli bir biçimde işlemleri için üzerlerinde baskı kurulması olarak kavranmak zorundadır.

Sistemin dinamiği

Yanılsamalar ve gerçeklik

Marx'ın ve hemen arkasından gelen izleyicilerinin zamanında, kapitalizmin tarihinde yaklaşık on yılda bir gerçekleşen ekonomik krizler yaşanıyordu –1810 ve 1920 arasındaki 110 yılda ABD’de 15 kriz yaşanmıştı. Birkaç yıl şirketler yeni işçi alarak büyük yatırımlar yapar; ayrıca kendileri de işçi alan inşaat, çelik ve kömür gibi sanayilerin ürünlerine talep yaratan yeni fabrikalar kurup yeni makineler satın alırlardı. Yeni işçilerin alacakları ücretler de onların mal almasını sağlardı. Çok hızlı ekonomik büyüme oranları, şirketleri halkı kırsal kesimden – ve giderek diğer yoksul ülkelerden – çekip emek güçlerini şehirlerde satabilmeleri için ellerinden geleni yapmaya iterdi. İşsizlik oranı yüzde 2'lere kadar gerilerdi. Sonra her zaman bir şeylerin yanlış gittiği anlaşıldı. Dev şirketler ansızın iflas bayrağını çeker, diğer sanayilerin ürünlerine talepleri kesilir, şirketler buralarda da batardı. Tüm ekonomide –birçoğu sanayi sektörüne daha yeni katılan – işçiler işten çıkarılır, onların tükenen alım gücü daha sonra krizin domino etkisi gibi sanayiden sanayiye geçmesine neden olurdu. İşsizlik neredeyse tek gecede yüzde 10 ve yukarısına tırmanır, yeni bir hızlı büyüme dönemine girilinceye kadar aylar ya da hatta yıllarca bu seviyelerde kalırken, panik kapitalist sınıfı pençesine alırdı.

Zamanın anaakım iktisadı bu gibi “aşırı üretim krizleri”nin sisteme özgü olduğunu inkâr ederek, argümanlarını Adam Smith’in fikirlerini popülerleştirip vügarize eden Jean-Baptiste Say’ye dayandırmışlardı. Say’nin “yasa”sı arz ve talebin her zaman örtüştüğünü iddia ediyordu, çünkü her seferinde biri başka birinin satın alacağı bir şeyler satıyordu: Arzın kendi talebini yaratacağı iddia ediliyordu. Bu yüzden, John Stuart Mill şöyle demişti:

Herkesin diğer insanların ürettiklerine ödeme aracı, kendisinin sahip olduğu bu [emtia] da mevcuttur. Tüm satıcılar kelimenin gerçek anlamıyla kaçınılmaz olarak alıcıdır... Talebin üzerindeki tüm emtianın... genelde aşırı arzı... [bir] imkânsızlıktır... İnsanlar tasarruflarını... verimli bir biçimde; yani emek istihdam ederek harcamalıdır. [1]

Neoklasik iktisadın kurucuları, pratikte ekonominin bir nedenden dolayı arz ve talebin her zaman teorilerinin öngördüğü gibi dengede olmadığı canlanma ve ekonomik daralmaların “ticari dalgalanmaları” ya da “konjonktür dalgalanmaları” yaşadığını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Tepkileri, bu şeylerin suçunu aslında temelde sağlıklı bir sistemin içinde bir biçimde geçici çarpıklıklara yol açan dış faktörlere atmak oldu. Dolayısıyla, Jevons konjonktür dalgalanmalarının iklimin, bu nedenle de tarımda verimliliği ve ticarete kârlılığı olumsuz etkileyen güneş lekelerinin sonucu olduğunu yazarken, Walras krizleri aslında sığ bir gölün üzerinde geçip giden fırtınalarla karşılaştırılabilecek fiyatların arz ve talebe cevap veremeyişinin neden olduğu karışıklıklar olarak görmüştü. [2]

Daha sonraki bazı neoklasik iktisatçılar konjonktür dalgalanmaları teorileri geliştirmeye çalıştılar. Anwar Shaikh onların yaklaşımını şöyle özetledi:

Sistem hâlâ kendi kendini düzenliyormuş gibi görülüyor; ancak şimdi ayarlamamanın doğrusal değil, konjonktürel olduğu düşünülüyor... Ortodoks teoride bir konjonktür kriz değildir... Konjonktürler ilk kestimde kişinin haklı olarak ihmal edebileceği... “küçük dalgalanmalar” olarak görülmeli... Sert ya da uzun genişleme ve daralmalar dış faktörlerden kaynaklanır... Bu nedenle, krizler kapitalist yeniden üretimin normal süreci dışında kalır. [3]

Bu görüş “gerçek konjonktür teorileri” olarak bilinen teorilerde hâlâ varlığını sürdürüyor. Bunların savunduğuna göre:

Konjonktürler bireylerin ekonomik ortamdaki değişikliklere verdikleri optimum cevabın genel sonucudur... Konjonktürün bir eğilim etrafında stokastik [düzensiz-CH] salınıma sahip olduğu varsayılmıştır. [4]

Kriz ihtimali

Tersine, Karl Marx genel aşırı üretim krizlerinin kapitalizmin niteliğinin ayrılmaz parçası olduğunu ileri sürmüştür. Say’nin yasasına dayalı argümanları, Kapital’in birinci cildinde birkaç paragrafta paçavraya çevirmiştir. Elbette, birilerinin mal satışı yaptığı her seferinde başka birinin bunu aldığını kabul ediyordu. Ama Marx para piyasaya girip meta mübadelesinde kullanılır kullanılmaz, satıcının hemen başka bir şey satın alması gerekmediğini öne sürmüştür. Para sadece doğrudan mübadele edilen mallarda değer ölçüsü olarak değil, ama değer depolamanın bir aracı olarak da hareket eder. Eğer birileri bir malın satışından elde ettiği parayı hemen harcamak yerine tasarruf etmeyi seçerse, o zaman bir bütün olarak

sistemde üretilmiş olan tüm malları satın almak için harcamaya yeter miktarda para olmaz:

Her satışın bir satın alma ve her satın almanın bir satış olduğu, bu nedenle de emtia dolaşımının zorunlu olarak alım satımların dengesini içerdiği dogmasından daha çocukça bir şey olamaz. Eğer bu fiilen satışların satın alma sayısına eşit olduğu anlamına geliyorsa salt totolojidir. Ama bunun gerçek niyeti her satıcının pazara beraberinde bir alıcı getirdiğini kanıtlamaktır. Aslında durum hiç de böyle değil. Alım satım meta sahibi ile para sahibinin arasındaki, bir miktarsız iki kutbu kadar birbirinin karşısı iki şahıs arasındaki bir mübadeleyi oluşturur...

Hiç kimse başka biri satın almadan satamaz, ama hiç kimse henüz yeni satmış olduğu için anında satın almaya mahkûm değildir. Dolaşım, doğrudan takası dayattığı zaman, yer ve bireylere ilişkin tüm sınırları yıkar geçer. Bunu da alım ve satım anti-tezini, birinin kendi ürününü elden çıkarıp bir başkasınınkini elde ettiği takasta var olan gerçek kimliği parçalayarak yapar. Eğer bir metanın tam başkalaşımının iki tamamlayıcı evresi arasındaki zaman aralığı çok büyürse, alım satım arasındaki kopuş çok belirgin hale gelirse, aralarındaki iç ilişki, bunların tekliği kendisini bir kriz yaratarak öne sürer. [5]

Krizin kaçınılmazlığı

Marx'ın Kapital'in ilk cildinde kullandığı bu argümanlar, “krizlerin ihtimalini, en fazla ihtimalini ima ediyordu.” [6] Ama daha ileri gittiği Üçüncü Cilt'te krizlerin kaçınılmazlığını ileri sürdü. Bunu da parayla emtia alım satımıyla ilgili en soyut düşüncelerin dışına çıkıp kapitalist üretim ve mübadelede gördüğümüz somut sürece göz atarak yaptı. Genelde yorumlandığı gibi, Marx bir tek, bütünleşmiş kriz değerlendirmesi sunmadı. Daha çok metnin farklı yerlerine saçılmış yazılarda krizin değişik yönlerine atıfta bulundu. [7] Ama bunlardan tutarlı bir değerlendirmeye gitmek o kadar da zor değil.

Çıkış noktası, rekabetçi birikimin kapitalistlerin aynı anda ücretleri aşağı çekerken kârlarını olabildiğince azamileştirmeye çalışırlarken, eşzamanlı olarak kendi mallarının çıktısını artırmaya çalışmaları anlamına gelmesidir. Ama ücretler mal satın almakta kullanılan paranın büyük bir kısmını oluşturur. Üretim bir yönde, kitlelerin tüketimi diğer yönde hareket etme eğilimindedir:

Doğrudan sömürü ve bunu gerçekleştirmenin koşulları özdeş değildir. Bunlar

sadece yer ve zaman bakımından değil mantıksal olarak da ayrılırlar. İlki sadece toplumun üretici gücü ile ikincisi toplumun çeşitli üretim dalları ve tüketim gücünün orantısız ilişkisiyle sınırlıdır. Ama bu son adı geçen, toplumun çoğunluğunun tüketimini az çok dar sınırlar içinde değişen bir asgariye indirgeyen antagonist dağılım koşullarına dayalıdır. Bu dahası birikim eğilimiyle, genişletilmiş ölçekte sermayeyi büyütme ve artı değer üretme dürtüsüyle, sınırlanır... Üretkenlik ne ölçüde gelişirse, kendisini tüketim koşullarının dayandığı dar temelle uzlaşmaz bir durumda bulur. [8]

Bazıları bu parçayı sırf işçilerin sömürülmesinin pazar büyüklüğünü sınırlayıp krizleri yaratması anlamında yorumlamıştır. [9] Marksizm'in bu gibi "eksik-tüketimci" versiyonları, 1930'larda Keynes'in etkisi altında gelişen anaakım iktisat biçimiyle bazı ortak özellikleri paylaşır. Sonuçta, bir ekonomik daralmanın gelişme ihtimali belirlediği an devletin tüketimi artırmak için müdahale etmesi halinde, kapitalizm sanki krizden kaçabilmiş gibi görünür.

Ama Marx'ın kendi argümanı tüketimin üretimin altına inme ihtimaline işaret etmekle yetinmez. Marx üretim araçlarını oluşturan bir dizi emtiyanın hem değerler hem de kullanım-değerleri olarak ikili niteliğinin bunu kaçınılmaz kıldığını ısrarla belirterek devam eder. 1920'lerin sonlarında Rus Marksist iktisatçı Pavel V. Maksakovsky bu ikili tabiatın kendisini nasıl ortaya çıkardığını ortaya sermişti. [10] Gördüğümüz gibi, malların değişim değeri bütün olarak sistemde iş gören ortalama teknik ve vasıf düzeyi kullanılarak üretilmeleri için gerekli emek miktarıyla (Marx'ın "soyut emek" dediği budur) belirlenir. Ama bunların üretilmesi nesneleri ("kullanım değerleri") birbirleriyle fiziksel etkileşime sokan somut insan emeğini gerektirir. Üretim yapılması için farklı değişim değerleri ve farklı kullanım değerleri arasında doğru ilişkiler olmalıdır.

Sanayi ne kadar gelişirse, bu ilişkiler de o kadar karmaşıklaşır. Tekstil makineleri kömür olmadan, çelik demir cevheri olmadan, kömür kesme makineleri ve maden çukuru asansörleri olmadan ve vb. üretilemez. Ama fiziksel etkileşim zincirleri, kömür şirketlerinin çelik şirketlerine, çelik şirketlerinin tekstil şirketlerine ve tekstil şirketlerinin de müşterilere – yani kendi mallarını satabildikleri sürece diğer şirketlerden harcayabilecekleri ücretler ya da kâr payları alan kişilere – alım satım zincirlerine bağımlıdır.

Üretimi nihai tüketime bağlayan bu kadar uzun, iç içe geçmiş zincirler, ancak birbirinden tamamen farklı iki koşulun yerine gelmesi halinde işleyebilirler. Diğer şeylerin üretimine katılan şeylerin arasındaki doğru fiziksel ilişkilerin varlığı fizik, kimya ve biyoloji yasalarının belirlenir. Aynı zamanda da her üretim eylemi belirli her şirketin sahiplerinin ellerindeki

değer miktarını (yani ortalama soyut emek miktarını) büyötmek zorundadır. Kullanım değeri üretimini fiziksel örgötlönmösinin, bir biçimde fiyatların değeri ile kapitalistçe belirlönmösinö uygun düşmesi şarttır.

İki koşul arasındaki uyumazlıklar, üretimin genişlemesinin kaçınılmaz olarak hammaddelerin arzında darboğazlara yol açarak, fiyatlarının zamlanmasına, bunları satın alan kapitalistlerin kârlarında düşöşe ve dolayısıyla artı değeri, bitmiş malları ve parçalarını üreten kapitalistlerden hammadde üretenlerine yeniden dağılımına neden olur. Bunun bir anlamı da yaşamsal bir metaya, emek-gücüne talebin arzı aşmaya başlayabileceği, (eğer zamlanan hammadde fiyatları artan ücretin alım gücünü azaltıyorsa, işçiler durumu böyle görmeyebilseler bile en azından parasal açıdan) ücretlerde yukarıya doğru baskıya yol açabileceğidir.

Hepsi bu kadar değil. Öyle olsaydı, sorun basitçe ekonominin farklı parçaları arasında bir orantısızlık eğilimi olurdu. [11] Ama başka sorunlar var. Kapitalistler bütün olarak sistemdeki ortalamaya en azından eşit oranda bir kâr elde ederek, diğer kapitalistlerle rekabette ayakta kalabileceklerini düşünmeselerdi, o zaman üretim diye bir şey olmayacaktı. Bunu garanti etmek için işçi başına verimliliği artıracak daha ileri teknikler kullanarak üretimi defalarca yeniden örgötmek zorundalar. Ama tüm kapitalistler bunu yapmaya çalıştıklarından, mal üretiminde ihtiyaç duyulan ortalama emek miktarını – ve bu nedenle de malların değeri – sürekli düşürürler. Sistemin ürettiği malların fiziksel niceliği yükselme eğilimi taşıırken, tek tek her malın değeri düşöş eğilimi taşıyacaktır. Sistemin işleminde zorunlu olan iki şey, üretimin fiziksel örgötlönmösi ve sistem boyunca değeri akışının ikisi de tekrar tekrar değışir – ama meydana gelen değışiklikler arasında hiçbir otomatik uygunluk olmadan.

şirketler, belirli bir anda üretimleri için ihtiyaç duyulan ortalama emek miktarına bağımlı fiyatlardan fiziksel donanım (makinelö, binalar, bilgisayarlar ve vb.) satın alarak üretimi üstlenirler. Ama üretim yapıırken bile, sistemin başka yerlerindeki verimlilik artışları şirketin üretim yaptığı donanım ve malların değeri düşürür. şirketin kârlılık hesapları geçmişte bu ekipmana harcadığı miktara dayalıydı, şimdiki değeri ne olduğuna değil –ama şirketin kâr etmek zorunda olduğu ilk yatırımına. Dolayısıyla canlılığı nitelendiren hızlı birikim oranı her birim çıktının fiyatını aşadığı çeken bir etkiye sahipken, bu canlılığın ilk evrelerinde yapılmış olan yatırımların kârlarını vurur.

Maksakovsky, sadece malların değeri ile değışip durmakla kalmadığını ama kapitalistlerin bu değışikliklere tepkilerinin fiyatların değeri ile uzaklaşmasına neden olduğunu gösterir. Kârlar düşerken bazı

şirketler bir dönem yatırımlarını durdururlar. Bu başka şirketlerin önceden onlara arz ettiği mallara talebi düşürür. O zaman bunlar fiyatlarını değerini belirlediği düzeyin altına çekerek satışlarını sürdürmeye çalışırlarken, düşük fiyatlardan sattıkları mallardan edecekleri kârı koruma çabasıyla bir yandan işçi çıkarır, diğer yandan kârlı olmayacağı korkusuyla kendi yatırımlarını iptal ederler. Bir daralma dalgasıyla birlikte fiyatların genel değerini altına çekilmesi bütün ekonomiyi sarar.

Daralma sonsuza kadar sürmez. Bazı şirketlerin iflası diğer şirketlere ucuza donanım ve işletme kapatma, işçilerin kabul etmeye hazır oldukları ücretleri azaltma imkânı verir. Nihayet, yeni tur yatırımlara başlamak için ortalama kârı aşma beklentisi içine girebilecekleri bir nokta gelir ve kapitalistlerin daha iyi iş fırsatlarından avantaj kapmak için koşuştukları yeni bir genişleme dalgası yola çıkar. Rekabet şirketleri, yatırımlarını yeni makine, parça ve hammadde çıktısını geçici olarak aşan bir düzeyde ele almaya zorlar. Çöküşün “fazla üretimi” yerini toparlanmanın “eksik üretimi”ne bırakırken, nasıl önceden durgunlukta fiyatlar değerlerin altındaysa, şimdi canlanmada değerlerin üstüne çıkar. Ama bu ancak yeni işletme ve makinelerin üretime girerek, aynı anda tek tek malların değerlerini düşürürken, bir kısım yatırımı kârsız hale getirip zamanla bir başka çöküşü ortaya çıkarıncaya kadar sürer.

Temel nokta, konjonktürün tek tek kapitalistler ya da hükümetlerince alınan yanlış kararların değil, tam da değerini kendisini fiyatlarda nasıl ifade ettiğinin sonucudur. Bu, kesintisiz bir denge aracılığıyla değil, fiyatların değerlerin üzerine çıkıp indiği kesintisiz bir salınımı aracılığıyla olur.

Bu, değer kavramında ifade edilen nesnel çelişkilerden yola çıkmadan kavranamaz. Marx ancak bu çelişkileri diyalektik yolla ortaya çıkararak sistemin dinamiğine genel açıklama getirebilmiştir.

Kredi ve finans kapital

Genişleyip daralma nöbetleri, kredinin – ve bunun gelişmesinde özel bir rol oynayan bankacıların – rolüyle değişip yoğunlaşmıştır.

Sermaye kapitalist üretimin seyrinde farklı biçimlere bürünür. [12] Para olarak başlar. Para, emtia olarak başka emtianın üretildiği üretim sürecinde bir araya getirilen üretim araç ve gereçleri ile emek-gücü satın almakta kullanılır. Bunlar sonra daha çok üretim aracı ve emek-gücü satın almakta kullanılacak daha çok para için satılır. Bu yolla, üretimin bir döngüsü bir diğerini sonsuzca izler; dolayısıyla içindeki “her unsur” “bir varış, transit ve geri dönüş noktası olarak görünür.” [13]

Sermaye böylece para, emtia, üretim araçları ve emek-gücü, sonra gene emtia ve nihayet para biçimini alır. Sistemin işlemesi için, bütün bu sistemler eşzamanlı var olmak zorundadır. Eğer üretim hiç durmadan sürdürülecekse, emtia satın alacak bir para arzı, üretken sermaye olarak satın alınan bir emtia arzı ve emek-gücü arzı olmak zorunda. Öyleyse kapitalist üretim döngüsü – para, üretken sermaye ve emtia gibi – iç içe geçmiş üç devreden oluşmuştur. Her devre sermaye birikimi için bir işlevi yerine getirir – ve bunu da bir ölçüde kendi dinamiğine göre yapar.

Kapitalizmin üretim birimlerinin küçük olduğu ilk aşamalarında, üretken kapitalist bir ölçüde bağımsız iş görebilirdi. O, işletme ve makinelerin satın alınmasını finanse edebilir, işçilerine kendi cebinden ücret ödeyebilirdi. Aynı zamanda, ürününü doğrudan tüketicisine satabilirdi.

Ama tek tek işletmeler büyürken, kapitalistler genelde kendi kaynaklarının ihtiyaç duydukları tüm işletme, makineler ve malzemelere peşin ödeme yapmaya yetmediğini anlamışlardı. Bunları başkalarından ödünç almaları gerekiyordu. Krediye ve kredi faizi karşılığında insanlara borç vermeye hazır özel kurumlara, bankalara bağlı olmaya başladılar.

Aynı zamanda, pazarın büyümesi ölçüsünde mallarını ancak toptan ve perakende ticarete uzmanlaşmış satıcılara satabiliyorlar, onlar da bütün bu malları son tüketiciye satmadan ödeme yapamıyorlardı. Üretken kapitalist bir yanda borç alıyor, diğer yanda borç veriyordu. Kredi kapitalist üretimin vazgeçilmez bir parçası olup çıkmıştı. Belirli bir ekonomide kapitalist üretimin boyutları ne kadar genişse, kredi, borç alıp verme zincirleri o kadar uzun ve karmaşık hale geliyordu.

Üretken kapitalist büyük kreditor de olabilirdi. Sabit sermayesi – fabrika binaları ve makineleri – sadece birkaç yılda bir yenileniyordu. Kendi sabit sermayesini yenilemeden önce bu kârlarını geçici olarak başkalarına borç verebilir, bunu da faiz ödemesi karşılığında yapabiliirdi.

Kapitalizm belirli bir ekonomide üretim yapmanın başat yolu olarak tam geliştiğinde, derhal yeniden yatırım yapmak istemeyen üretken kapitalistlerin eski kârlarını borç vermeleri, gerçekten yatırım yapmak isteseler de geçmiş kârları bunun için yetersiz kalan kapitalistler için başlıca fon kaynağı haline gelirler. Finans sistemi, farklı üretken kapitalistler (ve dolaysız vergi geliri ve dolaysız harcamaları arasındaki farklılıklar kredi alıp vermesine yol açtığı ölçüde, devlet) arasında arabuluculuk yapan bir kurumlar ağı olarak ortaya çıkar.

Mali kurumları yönetenler tıpkı üretken kapitalistler gibi kâr etmeye çalışırlar. İşlemlerinin masraflarını ödeyen, kredi alıp vermeleri arasında açılacak boşluğu dolduran (ya da en azından, açığı kapatması beklenen,

ama sistemin tarihinde çok sık görüldüğü gibi kapatmayan) kendi fonları (banka sermayeleri) vardır. Nasıl üretken kapitalistler sermayelerinden kâr ederlerse, onların da beklentisi bu fonlardan kâr etmektir. Oysa arada bir fark var. Finans kapitalistlerinin kârları doğrudan üretimden değil, onlara verdikleri kredi karşılığında üretken kapitalistlerin kârlarından aldıkları paydan – yani, faiz ödemelerinden – gelir.

Faiz oranı anaakım iktisat yazılarında genelde kâr oranıyla karıştırılmıştır. Ama aslında ikisi arasındaki hareketin düzeyi ve yönü tamamen farklıdır. Gördüğümüz gibi, kâr oranı üretim sürecinde artı değerın yatırıma oranıyla belirlenmiştir. Tersine, faiz oranı yalnız ödünç verilebilir fonların arz ve talebine bağlıdır. Eğer bir ekonomide borç verilebilecek daha fazla para varsa, o zaman faiz oranı düşme eğilimi gösterir; artan borç alma talebi varsa da yükselme eğilimi gösterir.

Üretken kapitalistlerin kârları kredi fonlarının başlıca kaynağı olduğundan, yüksek kâr oranı daha düşük faiz oranını teşvik edecektir. Öte yandan, düşük kârlılık söz konusuysa, daha çok üretken kapitalist kredi almak isteyeceğinden, bu faiz oranlarının yükselmesi üzerinde baskı oluşturacaktır. Bu çelişkili baskıların faiz oranları üzerinde nasıl etki yaptıkları, diğer etkenlere, özellikle de devletin borç alıp vermesine ve fonların ulusal ekonominin içine ve dışına doğru hareketine bağlıdır. Ama bu diğer etkenler reel üretimin finans sektörüne baskılarını ortadan kaldıramaz.

Başka zorluklar bu durumdan doğar. Mali kurumların borç vermelerinin, yatırım ve aldıkları borçlar sonucunda ellerinin altındaki miktarla sınırlı olması şart değil. Mali kurumlar aldıkları borçları hemen geri ödemek zorunda olmadıklarını varsayabilirler. Bu nedenle, kendi vadesi gelmiş borçlarını ödemek için yeterli miktarda krediyi geri alabileceklerine güvenerek, verdikleri kredileri dolaysız araçları dışına genişletebilirler.

Bu sistemin üretim sektörü çıktısını genişlettiği ölçüde anlam taşır. Bugün artan borç çok uzak olmayan gelecekte artan çıktı ve artı değerler geri ödenebilir.

Artan borcun geri alınabileceğiyle ilgili böylesi kehanetler, bir dereceye kadar kendilerini gerçekleştirebilirler. Çünkü üretken sermayeye artan borç verme onu da kendi yatırım düzeylerini yükseltip bankacılara geri ödeme yapabilecekleri daha çok kâr sağlamaya teşvik eder. Ama ister istemez mali kâr dürtüsünün, sonunda gerçek ürünün genişlemesiyle geri ödenebilecek düzeylerin üstünde borçlanmaya neden olduğu, bir yandan mali krizlere, diğer yandan da sahtekârlıklarla bunların etkisinden kaçma çabalarına yol açtığı bir noktaya ulaşılır. Marx'ın söylediği gibi: “Kredi sistemi üretim

güçlerinin ve dünya pazarının maddi gelişimini hızlandırır.” Ama bunu “kapitalist üretimin, başkalarının emeğini sömürerek zenginleşmenin en saf biçimde kumar oynayıp spekülasyon yapmanın teşvik edilmesi”ni artırarak yapar. [14] Finans, “[üretim] sürecini kapitalist sınırlarının ötesine” sürüklerken, geri tepmesi üretimin kendisini de etkileyen fazla ticaret, fazla üretim ve aşırı krediyle”[15] sonuçlanır.

Marx’ın bu süreçle ilgili görüşü, bir yüzyıl Hyman Minsky’nin hâlâ revaçta olan değerlendirmesinin gölgesinde kaldı. [16] Buna göre, mali işlemler hiç durmadan normal kârlılığa sahip bir iş (“hedging”) sahnesinden, verilen tüm kredilerin geri ödenemediği bir noktada zirve yapan (“Minsky hareketi”) spekülasyon sahnesine geçerler –ve Ponzi [17] yeni yatırımcıların parasının sadece ve sadece eski yatırımcılara yüksek oranlı faiz ödemek için kullanıldığı piramit şemaları teşvik eder.

Nihai karışıklık mali kurumların fonlarını sadece üretken sermayeye borç vermediğidir. Bireylere de kendi ihtiyaçlarını görmeleri (bilhassa mülk satın almaları) ya da borsada işlem gören şirket hisselerini satın almaları için kredi verirler. Fonların bu şekilde kullanılmasından beklenen, üretim yapan işletmelere verilen kredilerdeki gibi, geçerli oranlardan faiz geliri elde etmek olduğundan, mali kurumlar bunu “sermaye” “yatırımı” olarak görürler. Oysa bu sermaye birikimine hiçbir biçimde katkı yapmaz ve kazanılan faiz ekonominin üretim yapan sektöründeki faaliyetler üzerinde asalaktır. Bu nedenle, Marx bunu “fiktif sermaye” diye adlandırıp “sermaye ilişkilerinin en fazla fetişe benzeyen biçimi”[18] olarak betimlemişti. Çünkü “sermaye gizemli ve kendini yaratan bir faiz kaynağı olarak görünür” ve “armudun iyisini ayılar yer misali, bu paranın değer yaratıp faiz getirme özelliği olur.” [19]

Finans, spekülasyon ve kriz

Üretken sermayenin kârlarının bankaların kredi vermek için tasarruflarında bulunan fonların başlıca kaynağı olduğunu ve üretken kapitalistlerin birikim için fon ihtiyaçlarının bankalardan borç almaları için temelde şart olduğunu gördük. Bu, yeni yatırımların genişleyip daralma çevrimine, kredi vermenin genişleyip daralma çevriminin eşlik etmesidir.

Canlanma başlarken, bazı kapitalistlerin artan kârlarından borç vermeye, diğer kapitalistlerinse borç almaya heveslenmesiyle birlikte, tümü faiz geri ödemelerinde hiç sorun yaşamayacağına ikna olmuştur. Ama sonunda yatırım çılgınlığının önceki kâr havuzlarından çekilen fonları aşmaya başladığı bir noktaya ulaşılır. Bu havuzlara girmeye

çalışan şirketler daha çok fiyat teklifleri vererek kredi almak için ödemeye hazır oldukları faiz düzeyini yükseltirler. Yükselen faiz oranları tıpkı artan hammadde fiyatları ve para cinsinden ücretler gibi kâr payını düşürür. Sistemi genişlemeden krize çeken baskılara bu da eklenir. Arkadan gelen daralma –satış gelirlerinde düşme tehlikesi yüzünden her kuruşa kendi ihtiyaç duyabilecekleri korkusuyla – şirket ve bankaların borç verme isteklerini iyice azaltır. Ama daralma birçok şirketin satış gelirlerindeki açığı kapatıp ödenmemiş faturalar nedeniyle iflasa zorlanmamak için borç alma ihtiyacını da kamçılar. Yetersiz kârlar yüzünden yaşanan ödeme sıkıntısına karşın, bir süre daha artmaya devam eden faiz oranları sistemi inişe iten kuvvetlere eklenir.

Dalgalanmalar, canlanmanın zirvesinde ortaya çıkan başka şeyler yüzünden yoğunlaşır. Şirket ve bankalar borç vermenin kârlarını artırmalarının hızlı yolu olduğunu düşünürler. Nakit rezervlerini çok aşan türlü çeşitli “finansal kâğıtlar” (aslında bonolar) aracılığıyla kredi teklif ederler. Burada bekledikleri başka kişi ve kurumların bu tür “kâğıtlar”a itibar edip derhal nakde dönüştürmeye çalışmadan, emtia karşılığı ödeme olarak kabul etmeleridir. Aslında sonuçta banka ürünü kredilere paranın bir biçimi – ve belli ölçülerde para arzı sayılan “karşılıksız para” – muamelesi yapılır.

Bu gibi kolay krediler, genişleyen pazar pastasından rakiplerinden daha büyük pay kapmak için yarışan her şirketi, birleşik çıktılarının pazarın emme kapasitesini kat kat aşmasına bile aldırmandan, üretime büyük yatırımlar yapmaya teşvik etti. Kolay kredi, bankalarla can ciğer kuzu sarması olanlara lüks harcamalar içinde gününü gün etme ve borç vermek için borçlanıp borç almak için borç verme gibi çok kârlı bir işe girmek amacıyla bin bir çeşit düzenbazlık ve dolandırıcılık yapma fırsatı sunar. Üretimin gerçek, temel süreçleri, sömürü ve artı değer yaratılması tamamen gözden uzak kalır – ta ki ekonomi aniden inişe geçip krediyi simgeleyen her türlü kâğıdın bedelini karşılayamayacak kadar azalan kârlarla geri ödenmek zorunda kalıncaya kadar. Bu noktada, şirket ve bankalarda birbirinin aldığı borcu geri ödeme kapasitesine güvensizlik başlar. Kredi verme bugün “likidite krizi” denilen hemen hemen durma noktasına kadar daralır:

Belirli vadelere bağlanmış ödeme yükümlülükleri zinciri yüz kere kırılır. Kredi sisteminin buna eşlik eden çöküşünün büyüttüğü karışıklık... ani ve akut krizlere, kıymetlerin ani ve etkili bir şekilde aşınmasına, yeniden üretim sürecinin fiili durgunluğuna ve dağılmasına, böylece de yeniden üretimde gerçek bir düşüşe yol açar. [20]

“Fiktif sermaye”nin davranışı, kapitalizmin genel canlanma-durgunluk çevriminin daha da yoğunlaşmasına hizmet eder. Üretken olmayan doğasına karşın, fiktif sermayenin zamanın herhangi bir anındaki parasal değeri, nakde ve nakitten emtiaya çevrilebilecek gerçek kaynaklar üzerinde hak iddiasını temsil eder. Mesela, hisse senedi fiyatlarının canlılık sırasında artması, hisse senedi sahiplerinin mal satın alma kapasitesini çoğaltıp canlılığı kamçılama eğilimini güçlendirir. Durgunlukta bunların fiyatlarının düşmesi, baskıyı artırırken bütün olarak ekonomide harcamaları kısar. Türölü çeşitli fiktif sermayenin kaçınılmaz olarak istikrarsız, aniden dalgalanan fiyatları, bütün olarak sistemin genel istikrarsızlığına eklenir. Bunlar, canlılıktan durgunluğa ve geri salınımları yoğunlaştırırken, paranın sabit bir değeri ölçüm aracı sağlama kapasitesine de zarar verir.

Büyük ekonomik krizler, neredeyse hiç değışmeden üretim yapan şirketlerin iflası ve işçilerin artan ölçülerde işsiz kalması gibi bankalar ve diğeri finans kurumlarının çöküşüne de yol açar. O halde insanların olup biteni yanlış anlayıp kriz nedeniyle üretimin kapitalist temelinden çok finans, banka ve parayı suçlaması kolay.

Marx’ın Modernliğı

Marx’ın kriz tablosu çağdaşı anaakım iktisatçılarıninkini fersah fersah aşıyordu. Anaakımın kriz araştırmalarını ciddiye alması ancak 1930’larda başlayacaktı. Serbest piyasa iktisadının papası Hayek’in bir tek yerde, Marx’ın en azından Almanya’da konjonktürel dalgalanmayı açıklayabilecek fikirler getirdiğini kabul edebildiğinde bile şöyle yazmıştı: “Henüz sahip olduğumuz tek tatminkâr sermaye teorisi, Böhm-Bawerk’inki,” “bize konjonktürel dalgalanma problemlerinde fazla yardımcı” olmamıştı.[21]

Tekrarlayan ekonomik krizler Marx’ın dünyası kadar bizim dünyamızın da parçasıdır. John Stuart Mill, Jevons ve Böhm-Bawerk’in ideolojik varislerinin en azından bir kısmı – en azından kitlelere propaganda yapmaktan çok Financial Times ya da the Economist’te elit üst sınıf okura yazarlarken – bu olguyu gizlemeye çalışmazlar. Dolayısıyla, uzun süre İngiltere’nin [Thatcher’ın 1983’den 1989’a kadar] Maliye Bakanlığını yürüten Muhafazakâr Nigel Lawson, bir zamanlar krizleri merkez bankacılarının para arzının yanlış yönetilmesine izin vermelerinin rastlantısal bir sonucu olduğunu öne süren “monetarist” doktrini benimsemişti. [22] Sonunda, kendi politikalarının yürütülmesinin arkasından gelen durgunluğun sorumlusunun kendisi olmadığını, çünkü “iktisadi çevrim”in kaçınılmaz olduğunu söylemeye başladı. Bu kişiler

krizleri “yaratıcı yıkım” olarak görürken, elbet yaratıcı unsurun bir sınıfın servetini oluşturduğunu, yıkımın ise diğerlerinin geçim kaynaklarını vurduğunu kendilerine saklıyorlar.

21. yüzyılın krizlerine bu kitabın gelecek sayfalarında döneceğim. Şimdilik söylemem gereken tek şey, bunları Marx’la başlayarak açıklamanın sorun teşkil etmeyeceğidir. Gerçekten de Marx’ın kriz teorisinin karşısına dikilen tek ciddi soru, krizlerin bugün de yaşanmasından çok 1939-1974 arasında, Britanya gibi büyük bir kapitalist ülkenin ekonomik çıktının düştüğü bir resesyon yaşamamış olmasından kaynaklanır. Oysa en büyük ekonomi olan ABD, böyle çok kısa bir ekonomik daralmayı (1948-9) ancak bir defa yaşamıştı. Bu gibi krizlerin yokluğu, 1950’li, 1960’lı yıllar ve 1970’lerin başındaki ekonomik tartışmanın başlıca konusu olmuştu. Bu konu çözülmeden, bugün canlanma-ekonomik durgunluk çevriminin inatçılığını anlayamayız.

Ne var ki, eğer Marx için krizler kapitalizmin kaçınılmaz bir özelliği idiyse, krizler kendi içinde kapitalizmin uzun vadeli dinamiği analizinin merkezi derdi değildi. Nüfus kitlesine ne büyük zorluk yaratırsa yaratsın, iflas eden kapitalistlerin düş kırıklığı ne kadar büyük olursa olsun ya da zaman zaman halkın hoşnutsuzluğu ne büyük patlamalara yol açarsa açsın, bu krizler Kapital yayımlandığında sistemin defalarca baş etmeyi becerebildiği devrevi bir özelliği idi. Bunlar kendi içinde sistemi sona erdirmeyecekti. Rus devrimcisi Leon Troçki’nin Marx’ın ölümünden yaklaşık kırk yıl sonra söylediği gibi, “insanın soluk alıp vererek yaşadığı gibi, kapitalizm de krizler ve canlılıkla yaşar.” [23] Uzun vadeli dinamik krizden başka bir yerden– sistemde işleyiş halindeki uzun vadeli iki süreçten, genişleme ve daralma devresinin her tekrarını yaşadığında, sistemin yaşanmasının ürünü olan süreçlerden – gelir.

Kâr oranının düşme eğilimi

Teori

Bu süreçlerden ilkinde Marx “kâr oranının düşme eğilimi yasası” adını verir (o zamandan beri bazı Marksistlerce kısaca “düşen kâr oranı” diye adlandırılmıştır –ben de burada genellikle bunu kullanıyorum).

Marx’ın teorisinde, Marx’ın fikirleriyle yeni tanışanlar için anlaşılması en zor kısımlarından ve ayrıca en tartışmalı olanlarından biri budur. Marksist olmayan iktisatçılar bunu reddederler. Dolayısıyla, genelde zekâ kıvraklığıyla tanınan Observer’ın ekonomi yazarı William Keegan, Marx’ın değerlendirmesini “kapitalizmin reform öncesi ilk, sarsıntılı

evresinde yazılan demode bir iktisat ders kitabı” diye eleştirirken; Fransız iktisatçı Marjolin’in şu sözlerine gönderme yapmıştı: “Bir parça deneyim, biraz da tarih bilgisi kapitalizmin düşen kâr oranına bağlı olarak kaçınılmaz çöküşü [Marksist] teorisinden şüphe duymaya yeter.” [24] Değer teorisini ve Marx’ın kriz değerlendirmesini kabul eden birçok Marksist, buna yukarıdakiyle aynı ilgisizlikle yaklaşırlar. [25] Başkaları da o kadar fazla şart öne sürerek iğreti bir destek verirler ki bunu fiilen sistemin uzun vadeli gelişmesiyle ilgili her türlü değerlendirmenin dışında tutarlar.

Yine de Marx’ın kendisi buna kesinlikle merkezi bir yer vermişti. Bu, Marx’a kapitalizmin kendi serbest bıraktığı kuvvetler tarafından yıkıma mahkûm olduğunu öne sürme imkânını sunmuştu:

Kapitalist üretimin amacı olan kapitalizmin kendisini genişletme oranı ya da kâr oranının düşmesi... kapitalist üretim sürecine tehditmiş gibi görünür. [26]

Bu, “sadece kapitalist üretim tarzının tarihsel, geçici niteliğinin” ve “belirli bir aşamada kendi gelişmesinin sürmesiyle çelişkiye” nasıl düştüğünün “belirtisidir.” [27] Bu “kapitalist üretimin gerçek engelinin sermayenin kendisi olduğunu” gösteriyordu. [28]

Kâr oranının düşüşü fikri Marx’a gökten zembille inmedi. Bu, ondan önceki iktisatçılar arasında yaygındı. [29] Eric Hobsbawm’ın dediği gibi: “19. yüzyıl işadamları ve iktisatçılarını kaygılandıran iki şey vardı: Kârlılık oranları ve sanayilerinin büyüme oranları. “Adam Smith, kârlılık oranlarının artan rekabet sonucu, Ricardo da tarımda sözde “azalan getiri” nedeniyle düşmesi gerektiğine inanmışlardı. [30] Marx, böylesi sorunlu varsayımlar değil, [31] kapitalist birikimin dinamiğinin içinde çözümsüz bir çelişki barındırdığını kavrayan bir açıklama sundu.

Tek tek kapitalistlerin her biri, işçilerinin verimliliğini artırarak kendi rekabet gücünü artırabilir. Bunu yapmanın yolu, her işçinin işinde giderek daha çok “üretim aracı” – alet, makine, vb. – kullanmasından geçer. Bu, üretim araçlarının işgücünden daha hızlı genişlemesini gerektirir. Üretim araçlarının fiziksel boyutunun bunlarla çalışan emek-gücü miktarına oranında – bu orana Marx “sermayenin teknik bileşimi” der – büyüme söz konusudur. [32] Ama diğer her şeyin eşit olması halinde, üretim araçlarının fiziksel boyutundaki büyüme bunları satın almak için gereken yatırım düzeyindeki büyüme de olacaktır. Dolayısıyla, işgücüne yatırım oranında, ücretlerle karşılaştırılan üretim araçlarının değerinde (ya da Marx’ın terminolojisini kullanırsak, “değişmeyen sermaye”nin “değişken sermaye”ye) oranında da genişleme görülecektir. Marx’ın bu oranı (Birinci

Bölüm’de açıklandığı gibi) “sermayenin organik bileşimi”dir. [33] Marx’a göre bunun büyümesi sermaye birikiminin mantıksal sonucudur.

Yine de bütün olarak sistem için değer ve artı değerın tek kaynağı emektir. Dolayısıyla, eğer yatırım işgücünden hızlı büyürse, yeni değerın yaratılmasından da hızlı büyümesi gerekir ve kâr bundan gelir. Özetle, sermaye yatırımı kârın kaynağından hızlı büyür. Sonuçta, kârın yatırıma oranında – kâr oranında – aşağı yönde bir baskı oluşacaktır.

Yatırımın büyümesinin nedeni rekabettir –her kapitalistin rakipleriyle arasını açmak için daha yüksek verimlilik için çaba harcamaya ihtiyaç duymasıdır. Ama rekabet tek tek kapitalistleri bu sürece katılmaya ne kadar zorlarsa zorlasın, bütün olarak kapitalist sınıf açısından bu bir felaket olur. Çünkü önceki bölümde gördüğümüz gibi, kapitalistler girişimlerdeki başarıya da başarısızlığı, ettikleri toplam kâr değil, kâr oranı açısından ölçerler.

Marx’ın çizdiği bu tabloya genelde iki yerden itiraz gelmiştir. İlki, teknolojik ilerlemenin her zaman üretim araçlarının işçilere oranını içermediğidir –“sermaye yoğun” olmaktan çok “sermaye tasarruflu” olabileceğidir. Eğer bilimsel bilgi ilerliyor ve yeni teknolojiler olarak uygulanıyorsa, o zaman bu teknolojilerin bazıları, eski teknolojilere göre işçi başına daha az makine ve hammadde kullanabilir. Herhangi bir zaman diliminde sermaye-tasarruflu bazı yeni teknolojiler olacaktır.

Bu doğru olmasına doğru ama Marx’ı çürütmez. Çünkü –“sermaye yoğun” teknolojik gelişmelerin “sermaye tasarruflu” olanlardan çok olması muhtemeldir. Belirli bir bilimsel ve teknik bilgi düzeyinde, bazı teknolojik gelişmeler gerçekten de “sermaye tasarruflu” olabilirler. Ama bütün bunlar kullanıldığında, yine de sadece üretim araçlarına yatırım düzeyini artırmakla sağlanabilecek başka teknolojik gelişmeler olacak (ya da en azından, kapitalistler başka teknolojik gelişmeler olacağından şüphelenecekler). Teknik ilerlemelerin bir kısmının sermayenin emeğe oranında herhangi bir artış olmadan meydana gelebilmesi, teknik ilerlemelerin tüm avantajlarının böyle bir artış dışında elde edilebileceği anlamına gelmez. Eğer tek tek kapitalistler sermayenin işçilere oranını artırabilirlerse, daha çok sermaye ihtiyacı duymayanlar gibi, duyan teknolojik gelişmelere yatırım yapıp bunlardan avantaj sağlayabileceklerdir. Eğer bu oranı artıramazlarsa, o zaman da sadece fazla sermaye yatırımı gerektirmeyen teknolojik gelişmelerden faydalanacaklar – ve daha fazla sermaye yatırımı yapabilenlerle rekabetten yenik çıkacaklar. En azından teoride, üretim araçlarının işçilere oranında muhtemel bir artışın sınırı olmadığından, bu rekabet yöntemine dayalı muhtemel teknolojik gelişmelere de teorik bir sınır yoktur.

Gerçek dünyada, iş yapan her kapitalist en ileri teknik değişime ulaşmanın, üretim araçlarına ya da (eski araştırma ve geliştirmenin)/ARGE sonuçlarında birikmiş ölü emek dâhil) “ölü emeğe” yatırım düzeyini artırmaktan geçtiğini ezbere bilir. Ford Motor Company’nin General Motors’un ya da Toyota’nın rekabeti karşısında ayakta kalmasının yolunun işçi başına düşen fiziksel yatırım düzeyini aşağı çekmekten geçtiğini sadece en elit ekonomi politik dergilerinin sayfalarında okuruz.

Bu nedenlerle, işçi başına üretim araçlarının ortalama miktarı, Marx’ın “sermayenin teknik bileşimi” – ve onunla birlikte “sermayenin organik bileşimi” – artacaktır. Bu artışın baskısını tek şey durdurabilir: Bir nedenle, kâr edilebilecek yatırım eksikliğinin olması hali. Böyle bir durumda, kapitalistlerin daha büyük yatırım aracıyla mümkün olabilecek teknolojik gelişmeleri gerçekleştirme umutları suya düşecek, rastlantı eseri karşılırları çıkanları kabulleneceklerdir.

Marx’ın değerlendirmesine karşı ikinci argüman, sırf teknikteki değişimlerin kâr oranında düşüşe yol açamayacağını iddia eder. Çünkü kapitalistlerin ancak kârlarını artırması halinde yeni tekniği kullanacakları söylenmiştir. Ama bu bir tek kapitalistin kârını artırırsa, o zaman bütün kapitalist sınıfın ortalama kârını yükseltir. Örneğin, Steedman der ki: “Rekabet güçleri, bütün ekonomide her sanayide mümkün olan en yüksek standart kâr oranını yaratan üretim yöntemlerinin seçilmesine yol açar.” [34] Aynı husus 40 yılı aşkın bir süre çeşitli Marksist iktisatçılarca, örneğin, Glyn, [35] Harrison Himmelweit, [36] Brenner, [37] Dumenil ve Levy [38] tarafından kabul edilmiş ve Okishio [39] tarafından da matematiksel olarak geliştirilmiştir. Onlar, bu oranın ya reel ücretlerde bir artışın ya dıştan gelen bir rekabetin baskısı altında olması halinde, kapitalistlerin sadece kârlılık oranlarını düşürdüğü görülen sermaye yoğun teknikleri benimseyecekleri sonucunu çıkarırlar. Kâr oranını vuran sermayenin organik bileşimi değil bunlardır.

Marx’ın kendi yazıları böyle argümanların hepsine basit bir cevap verir: Yeni teknolojiye yatırım yapan ilk kapitalist, kapitalist dostları karşısında kendisine artık-kâr sağlama imkânı veren bir rekabet avantajı elde eder; ama yeni teknolojiler genelleştikten sonra bu ‘artık’ devam etmez.

Kapitalistler mallarını sattıklarında parasal kazançları, malların içerdiği toplumsal bakımdan gerekli emeğin ortalama miktarına bağlıdır. Eğer yeni, daha verimli teknikler getirdiği halde, başka hiçbir kapitalist böyle davranmamışsa, eskisi gibi toplumsal bakımdan gerekli emekle aynı miktarda değer içeren malları üretir. Ama bu sefer gerçek somut emek-gücüne daha az masraf etmiştir. Kârları artar. [40] Ama tüm kapitalistler

bu teknikleri kullanmaya başladıklarında, malların değeri düşer. Bu düşüş sözünü ettiğimiz malları yeni tekniklerle üretmek için ihtiyaç duyulan ortalama emek miktarıyla denkleşinceye kadar devam eder. Ek kâr ortadan kalkar – ve yeni tekniklere erişmek için daha çok üretim aracı kullanılmışsa, kâr oranı düşer. [41]

Marx’ın argümanının etkileri uzun vadelidir. Kapitalizmin birikimdeki bütün başarısı yeni birikimin sorunlarına yol açar. En sonunda, kapitalistlerin diğer kapitalistlerin önünde yer almayı amaçlayan rekabetçi dürtüleri, kâr oranıyla sürdürülemeyecek büyük ölçekli yeni yatırımlarla sonuçlanır. Eğer bazı kapitalistler uygun kâr elde edeceklerse, bu sadece sektör dışına itilen diğer kapitalistlerin zararına olabilir. Birikim dürtüsü kaçınılmaz olarak krizlere yol açar. Eski birikim ne kadar büyükse, kriz o kadar derin olur.

Dengeleyici eğilimler

Marx’ın teorisinin kapitalist sistemdeki en genel eğilimlerin soyut bir değerlendirmesi olduğu vurgulanmalı. Uzay-zamanın herhangi bir tekil noktasında ekonominin somut davranışıyla ilgili dolaysız sonuçları buradan çıkaramayız. İlk önce genel eğilimlerin başka bir dizi faktörle nasıl etkileşim içinde olduğuna göz atmalıyız. Bunun tamamen farkında olan Marx’ın kendisi değerlendirmesine “dengeleyici eğilimler” dediklerini de katmıştı.

Önce artan sömürü oranı var. Eğer her işçi daha çok artı değer katkısında bulunursa, bu her birim yatırıma daha az işçi düşmesiyle dengelenir. Artmış olan sömürü, işgünü süresinin artışından (Marx’ın “mutlak artı değer”i), reel ücretlerdeki azalmadan, emeğin fiziksel yoğunluğunun artışından ya da verimlilik artışı sonucu işçilerin geçim masraflarındaki düşüşten kaynaklanabilir. Bu durumda, işçinin hayat standardı düşmese bile kapitalist tek tek işçilerin artı değere katılan emeğinin oranını artırabilir. Sömürü oranındaki böyle bir artış, kâr oranında aşağı yöndeki baskıları dengeleyebilir: Toplam işçi sayısı toplam yatırım kadar hızlı artmayabilir; ama ücretlerde düşüş yaşamasa ya da daha çok çalışmak zorunda kalmasa bile her işçi daha çok artı değer üretebilirdi.

Ancak, bu yöntemin kâr oranında aşağı yöndeki baskıları dengeleme kapasitesinin –işgününde mevcut çalışma saatlerinin – bir sınırı var. İşçinin hayatını sürdürebilmesi için dinlenmesi gereken günlük süre dört saatten üçe ya da üç saatten ikiye düşebilir, ama sıfırın altına inmesi mümkün değil! Tersine üretim araçlarına yapılan yatırım sınırsız artabilir. [42]

Toplam 30.000 kişilik statik işgücü istihdam eden bir şirketi örnek alalım. Şirket, çalışanlarını her gün fiziksel olarak mümkün süreyle (diyelim 16 saat) çalıştırıp hiç ücret ödemesi bile, günlük kârı 30.000×16 saatlik emekte maddeleşmiş değeri aşamazdı. Bu kârın ötesinde büyüemeyeceği sınırdır. Ama yatırımın ne derece büyüyeceğinin önünde böyle bir sınır yoktur (ve böyle yüksek düzeyde bir sömürüyle, yeni genişlemiş yatırıma dönüştürülmek üzere çok büyük miktarda eski artı değer olurdu). Dolayısıyla rekabet yatırım düzeyini sürekli artışa zorlasa bile kârın artık çoğalmayacağı bir noktaya ulaşılır. Kârın yatırıma oranı – kâr oranı – düşme eğilimi gösterir.

İkinci “dengeleyici faktör” şudur: Emek verimliliğinde artış, her birim işletme, donanım ya da hammaddenin üretilmesi için gereken emek süresinin –dolayısıyla da değerin – niceliğinde sürekli düşüş anlamına gelir. “Sermayenin teknik bileşimi” – fabrikaların, makinelerin, vb. işçilere fiziksel oranı – büyür. Ama fabrikalar, makineler, vb. daha ucuza satın alınır. Dolayısıyla da değer açısından yatırımdaki büyüme, maddi açıdan büyümeden yavaş olur. Bu, yatırımın değerinin artı değerdeki büyümeyle geride bırakması eğilimini bir parça dengeler.

Bunun Marx’ın yasasının yalnız “dengeleyici bir eğilimi”nin ötesine geçip aslında tamamen yok edilmesi olduğu şeklinde iddialar da vardır. Oksihio’nun yarattığı matematik denklemleri kullanan eleştirmenler, teknik ilerlemenin malların her zaman eskisine göre daha ucuza üretilmeleri anlamına geldiğini öne sürerler. Eğer belirli bir sanayide ölü emeğin canlı emeğe oranındaki bir artış verimliliği artırırsa, onun yarattığı çıktının fiyatı diğer sanayilerin çıktıklarına kıyasla düşer. Ama bu da belirtilen sanayilerdeki yatırım maliyetini ve onun emeğe oranını aşağı çeker. Daha düşük yatırım maliyeti “sermayenin organik bileşimi”ni düşürüp kâr oranını yükseltir.

İlk bakışta argüman ikna edici görünse de yanlış. Gerçek dünyada atamayacağınız bir dizi mantıksal adıma dayanıyor. Yatırım zamanın bir noktasında yer alan üretim sürecidir. Yeni yatırımların geliştirilmiş üretim tekniklerinin sonucu ucuzlaması zamanın daha ileri bir noktasında olur. İki şey eşzamanlı değildir. [44]

Atasözü “Bugünkü işini yarına bırakma” der. Aslında verimlilik artışının bir yıllık sürede bir makine satın almanın maliyetini azaltacak olması, kapitalistin makineyi bugün satın almak için harcamak zorunda olduğu miktarı azaltmaz. Ve eğer diğer bazı kapitalistler daha ucuz makine satın alırlarsa, bu ilk kapitalistin sahip olduğu makinenin değerini derhal azaltır. Yeni kapitalist daha kârlı bir yolla mallarını üretebilirken, ilk kapitalist makinesinin değer kaybını kendi kârından düşmek zorundadır.

[45]

Kapitalistler kârlılık oranlarını ölçerken, işleyen atölye ve makinelerden elde ettikleri artı değeri geçmişte bir noktada harcadıklarıyla karşılaştırırlar – onun bugünkü yenilenme maliyetiyle değil. Gerçek kapitalist yatırım sürecinin, aynı sabit değişmez sermayenin (makineler ve binalar) üretimin farklı devrelerinde kullanılacak biçimde işlediğini hatırlarsak, konumuz daha da önem kazanır. Aslında üretimin ikinci, üçüncü ya da dördüncü turundan sonra yapılırsa, yatırım maliyetinin daha az oluşu, üretimin ilk turundan önceki maliyeti değiştirmez.

Meşhur dönüşüm sorunundaki gibi, Marx'ın sözde yanlışlığının kanıtlanması eşzamanlı denklemleri zaman içinde ortaya çıkacak süreçlere uygulamaktan kaynaklanır. Tanımı gereği, eşzamanlı denklemler zamanın geçişini değil, eşzamanlılığı varsayarlar.

Yatırdıkları sermayenin değerindeki düşüş, kapitalistlerin hayatını kesinlikle daha da kolaylaştırmaz. İş dünyasında ayakta kalmak için, geçmiş yatırımlarının tüm maliyetini kârla telafi etmeleri gerekir. Eğer teknolojik gelişme bu yatırımların şimdi sözgelimi, eskisinin yarısı değerinde oldukları anlamına geliyorsa, bu miktarı silmek için gayri safi kârlarından ödeme yapmaları gerekir. Kâr oranında dosdoğru bir düşüş nedeniyle, başlarını çok ağrıtan sermayenin “değersizleşmesi”yle birlikte, haydan gelen huya gider.[46]

Kapitalizm yalnız değere değil, sermayede maddeleşmiş değer in kendisini çoğaltmasına da dayanır. Bu, zorunlu olarak mevcut artı değer in kendisine kaynaklık eden önceki sermaye yatırımıyla karşılaştırılmasını gerektirir. “Kendisini çoğaltan değerler” kavramı bunsuz tutarlılık göstermez. Şimdiden ödemeleri yapılmış olan üretim donanımları ve malzemelerinin değer kaybı, değer in kendisini çoğaltmasına zarar verir.

Yatırım maliyetindeki düşüş yeni kapitalistin işine gelebilir. Ama o da kendisinden sonra daha ucuz donanıma yatırım yapan diğer kapitalistlerin baskısını yeri gelince hissedecektir. Her seferinde, üretimin önceki turlarında elde edilen ve daha yeni tekniklere yatırım yapmak için hazır bulunan artı değer in varlığı, yatırımın işgücüne oranını yükseltmeye yarar.

Yatırım için bir çıkış noktası arayan artı değer kütesinde sürekli büyüme görülür. Tek tek kapitalistler bu artı değer den ne kadar fazlasını kendilerine mal edebilirlerse, o kadar çok yatırım yapıp rakiplerine kıyasla o kadar çok verimlilik artırıcı teknolojik gelişmelerden yararlanabilecektir. Kapitalist, daha bir yıl önce satın aldığına kıyasla iki misli verimli bir makineyi bugün aynı fiyata satın alabilecek durumdadır. Ama dört misli verimli bir makineyi satın alabilecek birikmiş daha

büyük artı değerden yararlanıyorsa, bunun ona faydası olmaz. Tek tek kapitalistlerin iş dünyasında ayakta kalabilmeleri, ancak yeni üretim araçlarına artı değerın olabildiğince çok bölümünü harcamalarından geçer. Üretim araçlarının ucuzlamasının tek sonucuysa, başarıyla rekabet edebilmek için bunlardan daha fazlasını satın alabilmesidir. Yatırım için öncekinden daha çok artı değer var olduğu sürece, diğer şeylerin eşitliği halinde, sermayenin organik bileşimi yükselir. [47] Fiziksel üretim araç ve malzemelerinin daha ucuz olması bir şey değıştirmmez –sadece daha çoğunun kullanılmasına neden olur.

Kriz ve [kârlılık] oranının düşüşü

Peki ya sermayenin değer yitimi, verimlilik artışı aracılığıyla kâr oranını tek başına kurtarmazsa; ancak başka bir şeyle – kriz – birleştğinde kurtarabilirse ne olacak? Çünkü kriz bazı kapitalistler için iflas demek. O zaman da iflas edenler sermayelerini sadece amortisman değerine değil, yok pahasına bile elden çıkarmaya mecbur kalırlar. Burada kazançlı çıkanlarsa krizde ayakta kalan kapitalistlerdir. Üretim araçlarını –değer birikimlerini – ucuza kapatabilmeleri, kendi kârlılık oranlarını eski haline getirmelerine imkân sağlar.

Bu yolla, bedeli iş dünyasında ayakta kalanlara değil, kalamayanlara ödeterek, amortisman yitimi bütün olarak kapitalist sistem üzerindeki baskıyı hafifletebilir. Yok olup giden kapitalistlerin, bütün olarak sistemin maliyetinin bir bölümünü sırtlanmaları, ayakta kalanların daha az sermaye maliyeti ve sonuçta başka türlü mümkün olamayacak kadar yüksek kârlılık oranlarıyla yaşamalarını mümkün kılar. “Krizler her zaman ama mevcut çelişkilerin anlık ve etkili çözümleridir. Bozulmuş olan dengeyi bir süreliğine yeniden kuran şiddetli patlamalardır.” [48]

Uzun vadede kâr oranının düşme eğilimi ve devrevi krizler arasında sürekli çifte etkileşim vardır. Genişleme dönemlerinde görülen, yatırımın yeni yatırım olarak istihdam edilen emeğe oranındaki artış, kâr oranı üzerinde tıpkı artan hammadde fiyatları ve ücretler gibi aşağı yönde baskı uygular. Bu, kâr oranının düşmesinin şirketlerin yatırımlarını durdurmalarına, dolayısıyla da o sırada başka yerlere yayılan sermaye malları sanayilerinde ekonomik daralmaya neden olarak, doğrudan etki yaratabilir. Ya da şirketlerin reel ücretleri aşağı yönde bastırmasıyla kâr oranını geçici olarak koruyabilmeleri halinde, dolaylı etki yaratabilir. Bu durumda, tüketim malları sanayilerindeki şirketler mallarını satamazlar – ya da Marx’ın dediği gibi, sömürdükleri artı değeri realize” edemezler – ve

tekrar ekonomik durgunluk yaratarak kârları düşer. [49]

Ama kriz de yeri geldiğinde bazı şirketlerin iflas etmesine yol açarak, diğer şirketlere onların donanım ve hammaddelelerini ucuza kapatma, daha düşük ücretlerle işçilerini alma fırsatları sunar. Eğer yeterince şirket iflas ederse, krizin kendisi de uzun vadede kâr oranının düşme eğiliminin tamamen önüne geçebilir. Özetlersek, kâr oranındaki düşüş devrevi krizlerin doğmasına yardım eder, ama devrevi kriz de uzun vadede kâr oranının düşme eğiliminin düzelmesine yardım eder.

Marx'ın ölümünden ancak 11 yıl sonra yayınlanan kâr oranının düşme eğilimiyle ilgili görüşleri, yayını izleyen yirmi yıl içinde izleyicilerinin analizleri üzerinde büyük etki yaratmamıştı. Rosa Luxemburg, Vladimir Lenin ve Nikolay Buharin'in en önemli çalışmalarında fazla önemli olmamıştı. Rudolf Hilferding bunu kabul etmiş ama analizinde merkezi yer vermemişti. [50] Ortak bir çaba uyarınca Polonyalı-Avusturyalı Marksist iktisatçı Henryk Grosman'ın sistemin uzun vadeli rotasını analiz etmekte bunu kullanması ancak 1920'lerde gerçekleşti. Grossman, birçok Marksist'in kapitalizmin kaçınılmaz olarak büyük bir iflasa, bir "çöküş"e doğru gittiğini inkâr etme eğilimine tepki göstermişti. Argümanı, Marx'ın kapitalist üretimin farklı sektörleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi betimleyen Kapital'in İkinci Cildi'ndeki şemasını kullanarak, kapitalizmin sonsuza kadar büyüyebileceğini gösterme iddiasındaki Avusturyalı Sosyal Demokrat Otto Bauer'in öne sürdüğü biçimiyle ele almıştı. [51]

Bauer'e karşı Grossman'ın kanıtlama iddiasında olduğu şey şuydu: Eğer bu şemalar yeterince çok sayıdaki üretim devresine uygulanmış olsalardı, kâr oranının işçilerin reel ücretlerini ve kapitalist sınıfın kendisinin tüketimini aşağı çekmeden, üretimin sürdürülmesine izin vermeyecek kadar düşük olacağı bir noktaya ulaşılırdı. Kâr oranı düşme eğilimi gösterse bile, "birikim kapsamının... Şimdiden birikmiş sermayenin ölçüsünde genişlemesi" nedeniyle böyle olurdu. En sonunda, sürdürülen birikimin var olan tüm artı değeri yutup kapitalist sınıfın lüks tüketimine bir şey kalmadığı ve sonra da işçi sınıfının yaşaması için gereken değeri de yiyip bitirmeye başladığı bir noktaya ulaşılırdı. [52]

Alternatif olarak, eğer artı değer var olan yatırım üzerindeki kâr oranını korumak için artan ölçülerde kullanılırsa, yeni yatırım için eldeki artı değer kütesinde çöküş olurdu. Yatırım yapan sanayilerin işleyebilmeleri mümkün olmazdı. "Mutlak aşırı-birikim" ve "aşırı-birikmiş sermayenin yatırım fırsatlarının kalmadığı, bu doyumun üstesinden gelmenin daha zor olacağı bir durumla karşılaşacakları bir sermaye doygunluğu hali" görülecekti. [53] İki durumda da sistem kendisini yeniden üretemeyecekti.

Grossman'ın argümanlarına birçok itiraz yapıldı. [54] Yatırımın büyüme oranının, kâr oranındaki düşüşe cevap olarak yavaşça azalıp bu yolla sermayenin organik bileşiminin yükselme eğilimini aşağı çekmekten ziyade, neden bir devreden diğerine sabit kalması gerektiği, onun argümanından açıkça anlaşılmıyor. Bu örnekte, “çöküş”ün çok uzun bir süre için ertelenebileceği görülebilirdi. Dahası, Grossman'ın kitabı teorisinin krizin kaçınılmazlığını ya da sistemin tam çöküşünün kaçınılmazlığını kanıtlayıp kanıtlamadığı konusunda belirsizlik içindedir. Krizin kâr oranında düşme eğiliminin önüne geçebileceğini kabul ettiği halde, yine de şu sonuçlara ulaşır:

bütün olarak mekanizma, genel birikim süreciyle birlikte kesin sonuna doğru durmadan ilerleme eğilimindedir... Bizzat bu karşıt-eğilimler etkisizleştikten ya da basitçe işleyişten alıkonulduktan sonra, çöküş eğilimi üstün gelir ve kendisini son krizin mutlak biçimiyle dayatır. [55]

Yine de Grossman'ın argümanlarının uygulanacağı hipotetik koşulları görmemiz mümkün. Kâr oranının düşmesiyle daha da şiddetlenen sermayeler arası yoğun rekabet, her birini ayakta kalmanın önkoşulu olan ileri teknolojiyi elde etmek için giderek daha pahalı hale gelen üretim araçlarına yatırım yapmaya mecbur edebilir. Bu yolla, başarılı rekabetin teknik gereklilikleri, kârlılığı sürdürme imkânıyla çelişirdi; sermayenin belirli kullanım-değerlerinde maddeleşmesi, değerini büyütme imkânıyla çelişirdi. İşçi sınıfının direnişi, emek-gücüne yeniden üretim maliyetinin altında ücret ödeme yöntemiyle, kârlılık oranlarının restorasyonunu engelleyebilir. Olağan canlılık-ekonomik durgunluk devrelerinin bazı şirketleri iş dünyasının dışına itip diğerlerinin uzun vadeli sorunlarını hafifletmesini de engelleyen bir şeyler olabilir. O halde, Grossman'ın teorisi kapitalizmin kendi kendine çökmek zorunda kalacağını kesin kanıtı olarak görülmeden, düşen kâr oranının sistemde nasıl derin sorunlar yaratabileceğini gösterir.

Sermayenin yoğunlaşp merkezileşmesi

Marx'ın kabul ettiği ikinci uzun vadeli süreç, sermayenin “yoğunlaşp merkezileşmesi” olarak adlandırdığı süreçtir. [56] Terimin neyi içerdiğini kavramak zor değil. Yoğunlaşma, tek tek sermayelerin birikimi ve dolayısıyla da büyümesini sağlayan sömürü biçimine göndermedir. Her devrevi krizi atlatması şartıyla, küçük şirket büyük şirkete, büyük şirket de deve dönüşür. Merkezileşme, her krizin bütün sistemde daha büyük bir kısmı kontrol edenleri yerinde bırakırken, nasıl bazı sermayeleri iskartaya

çıkardığına gönderme yapar.

Bu sürecin – hepsi Marx’ın kendisi tarafından tam olarak ortaya çıkarılmamış olan – önemli etkileri oldu. Sermeyenin tek tek birimleri, oluşturdıkları sisteme bütün olarak oranları ne kadar büyükse, birinin iflas ettiği her seferinde sistemin kalanı üzerindeki etkisi o kadar büyük olacaktır. Eğer küçük şirketlerden birinin kârları sıfırlanır ve iflas ederse, bu ancak ona arz sağlayan diğer, eskiden kârlı küçük şirketlerin pazarının ancak küçük bir kısmını tahrip edecektir. Çok sınırlı bir domino etkisi görülecektir. Ne var ki, sistemin devlerinden biri iflas bayrağını çekerse, kendi pazarları için ona, o şirkete kredi veren bankalar ya da diğer şirketlere bağımlı olan önceden kârlı diğer büyük şirketler üzerinde yıkıcı bir etki yaratabilir. Domino etkisi çığ etkisine dönüşebilir.

Ne var ki, şirket büyüklükleri onlara piyasa kuvvetlerinden bir noktaya kadar koruma sağlayabilir. Büyük bir kapitalist işletmede, emeğin tek tek işlemlerinin dışardaki tek tek işlemlerle doğrudan rekabeti görülmez. Buna karşılık, idari kararlar bunların birbiriyle nasıl ilişkilendiğini belirler. Marx’ın söylediği gibi:

Manüfaktürde... kolektif iş organizması sermayenin bir var oluş biçimidir. Çok sayıda bireysel işçi ekibinden oluşan mekanizma kapitaliste aittir... Asıl manüfaktür eskiden bağımsız olan işçiyi sadece sermayenin disiplinine ve emir komutasına tabi kılmayıp, ayrıca işçilerin kendi aralarında da hiyerarşik bir sınıflama yaratır... Sadece ekip çalışması farklı bireylere dağıtılmakla kalmaz, ama bireyin kendisi de kısmi operasyonun otomatik motoru haline gelir...[57]

Büyük şirketler, sistem içinde bireylerin yaptıkları işler arasındaki ilişkilerin, ürünlerinin piyasadaki karşılıklı ilişkisiyle değil, bir planla örgütlendiği adalar gibidir:

Manüfaktürlerdeki iş bölümünü... nitelendiren nedir? İşçi ekiplerinin hiçbir emtia üretmeyişi. Meta haline gelen tüm ekip işçilerinin ancak ortak ürünüdür. Toplumdaki iş bölümü farklı sanayi dallarındaki ürünlerin alım satımıyla ortaya çıkarken, bir atölyedeki ekiplerin operasyonları arasındaki bağlantı, bir grup işçinin emek-gücünü bunu bileşik emek-gücü olarak uygulamaya koyan bir kapitaliste satmasına bağlıdır. Atölye içinde oransallığın tunç yasası belirli sayıdaki işçiyi belirli işlevlere tabi kılar; atölye dışına çıktığında toplumda şans ve keyfilik üreticiler ile onların üretim araçlarını farklı endüstri dalları arasında dağıtmakta başrolü oynar. [58]

İşletmeler içindeki planlama adaları, etrafını saran emtia üretimi denizinden ayrı var olmazlar. İç rejim, rekabet etmek için artı değeri sızdırıp biriktirme yönündeki bir dış baskıya cevaptır: “toplumsal işbölümünde

anarşi ve atölyedeki despotizm birbirlerini karşılıklı koşullandırır.” [59] Despotizm, kapitalist üzerindeki işletme içindeki emeğin verimliliğini bütün olarak sistemde sürekli değişen emeğin verimliliğiyle ilişkilendirme baskısından kaynaklanır. Ama bu daha geniş toplumda emtianın körü körüne etkileşiminin yarattığı şeyleri başarmak için, her işçiye yükümlülük getirip zorlama yapmadan olmaz.

Değer yasası işletmeler arasında piyasa aracılığıyla işler. İşletme içindeyse, kapitalist tarafından bilinçli bir düzenlemeyle dayatılmak zorundadır. Kapitalizm içindeki planlama, piyasanın karşıtı değildir; kapitalistin piyasanın taleplerini işgücüne dayatma tarzıdır.

Genelde kapitalist hâlâ hareket edebileceği geniş bir alana sahiptir. Üretim maliyetinin içte bütün olarak sistemde hâlâ geçerli olandan dikkat çekecek ölçüde ayrılmasına karşın, eğer kendi çıktıları için piyasa hızla büyüyorsa, işletme yine de kâr edebilir. Çok büyük miktarlarda sabit sermaye gerektiren bir üretim sektöründe, pazarda büyük bir paya sahip olduğunda, durum aynıdır. Onun sabit sermayesinin fiziksel yapısıyla (kullanım değeri) ilgili üretim yöntemleri, bütün olarak sistemdekilerden çok daha maliyetli olabilir (sözelimi, çok sayıda işçinin kullandığı eski makinelerle çalışıldığında). Ama bütün maliyeti sanayiye girip rekabet edecek yeni şirketlere ödeterek, işletme uzun bir süre ciddi rekabetten korunur. Potansiyel bakımdan likit değişim değeri gibi, sabit, fiziksel bakımdan yapılandırılmış kullanım değeri olarak da belirli bir sermayenin varlığı, değer yasasının buna doğrudan ve anlık olarak uygulanamayacağı anlamına gelir.

Bu sonsuza kadar sürebilecek bir durum değil. Sonunda, daha geniş sistemde yeni, daha ileri üretim yöntemlerinin gelişmesi, işletmeyi aniden ciddi bir rekabetle karşı karşıya getirecektir. O zaman da bu yasa krizin etkisiyle işletmeyi ya değer yasasına göre üretim yapmak için yeniden yapılandırmaya ya da topu atmaya zorlayacaktır. Geçmişte nispeten korunan işletmeler ne kadar fazlaysa – yani sermayenin yoğunlaşp merkezileşmesi ne kadar yüksekse – sonuçta patlak verdiğinde, kriz de o kadar şiddetli olacaktır.

Ama geçici olarak dev şirket krizden kaçınabilir – ve kimi zaman bu ara dönem çok uzun olabilir. Eğer birçok büyük şirket bunu bir dönem yapabilirse, sistemin – ya da bir kısmının – krizden bağışık olduğu izlenimi doğabilir. Dikkati çekmeyense, onun krizden kaçınmak için ödediği bedel her neyse, bunun uzun vadede aşağı yöndeki kârlılık eğilimini dengeleyebilecek bir yeniden yapılandırma olmayacağıdır. Sermayeler küçük krizlerden ancak sonunda daha büyüğü tarafından

vrulmak üzere kaçabilirler.

Kapitalizmin diğer sınırı?

Marx'ın fikirlerinin sergilenmesinde genelde atlanan son bir mesele var: Onun “üretim güçleri”nin genişlemesine yaptığı vurgunun, ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümeyle eşanlamli olarak yorumlanması. Yine de Marx ve Engels'in hem ilk hem sonraki yazılarında, genelde sınıflı toplumlar, özelde kapitalizm içinde böyle bir büyümenin çelişkili niteliğinin tamamen farkında oldukları belli. 1845-6'da şunları yazmışlardı:

Üretici güçlerin gelişmesinde, üretici güçlerin ve iletişim araçlarının mevcut ilişkiler içinde sadece zararlı olabileceği ve artık verimli değil yıkıcı oldukları bir aşamaya gelinir. [61]

Marx ve Engels sadece kapitalizmi genelde yıkıcı olarak görmekle kalmadılar. Son yıllarda John Bellamy Foster gibi yazarların vurguladığı gibi, onun özel çevrede yarattığı özel tahribatın eleştirisinin ana hatlarını da vermişlerdi. [62]

Marx insanı doğal dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak görmüştü:

emek ilk elde hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın kendi payına kendisi ve doğa arasındaki maddi tepkimeleri başlatıp düzenlediği ve kontrol ettiği bir süreçtir. İnsan kendisini doğanın kendi kuvvetlerinden biri olduğu halde onun karşısına çıkarır, doğanın ürünlerini kendi ihtiyaçlarına uyarlayarak sahiplenmek için kol ve bacaklarını, kafasını ve ellerini, bedeninin doğal kuvvetlerini harekete koşar. [63]

Ama sermayenin artı değer yaratma dürtüsü, doğanın canlılığını – ve insan hayatının koşullarını – ortadan kaldırmasına yol açar:

Toprak ürünlerini kullanarak israf etme, insanlığın birbirini izleyen kuşaklarının var oluşu ve üremesinin vazgeçilmez bir koşulu olan öteden beri ortak mülkiyet olarak toprağın bilinçli, rasyonel ekiminin yerini alır. [64]

“Yaşamın doğal yasalarının buyurduğu toplumsal mübadelenin tutarlılığında onarılmaz bir gedik” açılır. [65] “Kapitalist üretim teknolojiyi geliştirir ve sadece tüm servetin özgün kaynaklarını – toprak ve emekçi – kurutarak farklı süreçleri toplumsal bir bütün içinde bir araya getirir... [66] Nasıl “büyük sanayii... emek-gücünü... israf edip yok ederse” “büyük ölçekli makineleşmiş tarım... toprağın doğal bereketini doğrudan doğruya yok eder...[67] Marx, tüm insan üretimi gibi kapitalist üretimin dayandığı

tüm temeli – insanlık ve doğal dünyanın geri kalanı arasındaki metabolik etkileşimi – yavaşça tahrip ettiğini anlamıştı.

Marx’ın yorumları, kapitalist tarımın toprağın verimliliğine temelde onun zamanında sadece guano – en çok Şili’nin kuzey kıyılarında bulunan binlerce yıllık kuş pisliklerinden oluşan azotlu mineral birikintiler – kullanımıyla üstesinden gelinebilen dolaysız etkileriyle ilgilenmişti. Marx’ın sezgileri, 1890’larda Karl Kautsky tarafından kısa vadede bir gıda üretimi krizinin iması olarak bu anlamda ele alınıp geliştirilmişti. Ama onlar Birinci Dünya Savaşı’nda (Haber-Bosch süreciyle) suni imal edilebilen azotlu gübrelerin keşfiyle, dünya gıda üretiminin 20. yüzyıl boyunca zorluk yaşamadan büyüyebilmesiyle birlikte konuyla ilişkilerini kesmiş gibi görünüyorlardı. Ama insanlık ve doğa arsındaki ilişkinin analizlerinin, Engels’in ölümünden 30 yıl sonra, 1920’lerin ortasında yayınlanan Doğanın Diyalektiği elyazmasında dile getirdiği gibi, gıda üretimiyle ilgili basit kaygıdan daha geniş içeriği vardı.

Engels, burada insanların diğer hayvanlardan doğaya “hâkim” olabilmeleriyle ayrılmakla birlikte, tarihsel olarak bunun genelde başlangıçtaki kazanımları sıfırlayan öngörülmeleyen olumsuz sonuçları olduğunu not etmişti. Ormansızlaşmanın Yunanistan, Mezopotamya ve Küçük Asya’da verdiği zararı örnek göstermişti:

Dolayısıyla attığımız her adımla yabancı bir halk, doğanın dışında yabancı birileri olarak doğaya egemen olamayacağımızı – ama kan, ter ve beynimizle doğaya ait olduğumuzu ve onun bağrında var olduğumuzu hatırlıyoruz. [68]

Bilimsel ilerleme, “üretim faaliyeti”ni kontrol edip düzenleyerek çevre felaketlerine neden olmaktan kaçınmanın araçlarını yavaş yavaş sağlıyordu. Ama bu “düzenleme” “salt bilgiden fazlası”nı gerektiriyordu. Bu, “şimdiye kadar var olan üretim tarzımızda tam bir devrimi ve bütün çağdaş toplumsal düzenimizde eş zamanlı bir devrimi” gerektiriyordu. [69] Bu zorunluydu çünkü:

Üretim ve mübadeleye egemen olan kapitalist bireyler, sadece eylemlerinin en dolaysız yararlı etkisiyle ilgilenebilirler... Toplumla da doğayla da ilişkisine gelince, mevcut üretim tarzı yalnız ağırlıklı olarak dolaysız, en elle tutulur sonuçlarla ilgilidir; böyle olunca bu hedefe yönelik eylemlerin en uzun vadeli etkilerinin tamamen farklı olduğunun ortaya çıkması, çoğu kez tamamen karşıt bir özellik sergilemesi şaşırtıcıdır. [70]

Bunun anlamı, kapitalizmin ekonomik krizlere içsel eğiliminin yanında bir diğer içsel sınırı içerdiği. Yani kendisi dâhil, insanın herhangi bir varoluş biçiminin tüm çevresel koşullarını sonunda ortadan kaldırmak

ona düşmüştür. Ne Marx ve ne de Engels bu anlamı geliştirdi. Ama bu bir yüzyıl sonra çok büyük önem kazandı.

Dinamik ve çelişkili bir sistem

Kapitalizmin sürekli genişleyen bir emeğin yabancılaşması sistemi olduğu, Marx'ın ekonomi yazılarının sayfalarında okunur. Bu, insanların yaşam gücünün ellerinden alınarak, onlara egemen olan bir şeyler sistemine dönüştürüldüğü bir sistemdir. Sermaye, tek amacı kendisini genişletmek olan canavar bir ürüne dönüşmüş emektir: "Sermaye, vampir gibi sadece canlı emeği emerek yaşayan ve ne kadar çok emek emerse o kadar uzun yaşayan ölü emektir." [71] Kapitalizme eski toplumlarda benzeri olmayan bir büyüme dinamiği kazandıran budur.

Yine daha çok artı değer çekmek için artı değer çekme, daha çok biriktirme için birikim yönündeki sonsuz dürtü sınır tanımaz. Kapitalizm, kuzeybatı Avrupa'nın bazı yerlerinde ortaya çıkmışken, bütün dünyayı sarmak, giderek daha çok canlı emeği kendine tabi kılmak için yayılma zorunluluğu hissetmiştir:

Ürünleri için sürekli genişleyen pazarlar bulma ihtiyacıyla, burjuvazi bütün yerküreyi karış karış dolaşıyor. Her yere girmesi, her yere yerleşmesi, her yerde ilişkiler kurması gerekiyor. Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek her ülkenin üretim ve tüketimine kozmopolit bir karakter veriyor. Gericileri büyük hayal kırıklığına uğratarak, dayandığı ulusal temeli, sanayinin ayakları altından çekip almıştır. Tüm eski ulusal sanayiler ya yıkılmıştır ya da yıkılmaları günlük olaylar haline gelmiştir. Bunlar, kuruluşları bütün uygar uluslar için ölüm kalım meselesi haline gelen yeni sanayilere, artık yerli hammaddeyi değil, en uzak yerlerden getirilen hammaddeleri işleyen sanayilere, ürünleri sadece ülke içinde değil, yerkürenin her köşesinde tüketilen sanayilere yerlerini bırakıyorlar. Eskiden ülkenin iç ürünleriyle karşılanabilen ihtiyaçlar yerine, ancak uzak ülkeler ve iklimlerin ürünleriyle karşılanabilecek yeni ihtiyaçlar doğuyor. Eski yerel ve ulusal içe kapanma ve kendi kendine yetme yerine, her yönde karşılıklı ilişkilere, ulusların evrensel karşılıklı bağımlılığına tanık oluyoruz. [72]

Marx'ın analizinden ayakta kalan, kesinlikle onun zamanından beri anaakım iktisatta bulunmayan şeydir – kapitalizme kitlesel hücum duygusu. [73] Onun modeli, başka hiçbirinde olmayan sistemin bir değerlendirmesini sağlar: 1883'te ölümünden beri, bu sistem Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın en büyük bölümünü içine alacak kadar genişleyip 20. yüzyılda bütün yerküreyi sarmıştır. Ama hepsi bu kadar değil. Onun modeli sadece sistemin kendisini genişletmesine değil, ama bu genişlemenin krizde ve kâr oranında düşme eğilimi yaratan baskıda ifadesini bulan

çelişkili kuvvetlerin karşılıklı ilişkisine de dayanır. Sistemin genişlemesi, eşzamanlı olarak üretici kuvvetlerin – insanlığın geçim araçlarını üretme kapasitesinin – muazzam büyümesine ve bunların insanların hayatını sakatlayarak yıkıcı kuvvetlere dönüşümüne yol açar.

Bir bakıma hiçbir eski üretim tarzının olmadığı kadar totalleştirici – “totaliter” dememek için kendimi zor tutuyorum – bir sistem olan kapitalizm, bütün dünyayı çılgın rekabet ve birikim ritmiyle dans etmeye zorlar. Hep yaptığı gibi, bütün olarak sistem bağımlı olduğu tek tek süreçlere sürekli geri tepki verir. Her sermayeyi emek-gücünün fiyatını işçileri çalışabilir ve çalışma iradesi gösterebilir durumda tutacak bir asgariye indirmeye zorlar. [74] Sermayelerin çarpışması her birini kâr oranında hepsi için aşağı yönde baskı yapacak biçimde birikime zorlar. Arada sırada neden oldukları yıkımın farkın bile varsalar, bu her birini durağan kalmaktan korur. Bu, içinde yaşayan herkese periyodik bir zarar veren bir sistem, kontrolden çıkıp kendisini yaratanların kanıyla beslenen bir insan ürünü, Frankenştayn’ın canavarı ve Drakula’nın korkunç bir melezedir.

Marx’ın yaklaşımını, anaakım iktisadın ister Ortodoks ister heterodoks her okulundan ayıran ve ona yüzyılımızda kapitalizmin analizine tek rehber oluşturan bir anlam yükleyen, en başta bu kavrayıştır. Ama bunu gerçekleştirmek, Marx’ın kavramlarını Marx’ın ötesine taşımak anlamına gelir.

Marx'tan sonra: tekel, savaş ve devlet

Yeni Gelişmeler

Marx çok dinamik olan, ama görünürde aşılmaz çelişkilerden muzdarip bir sistemin tablosunu sundu. Sermayeyi sonuçta bağımlı olduğu canlı emek-gücüyle sürdürülebilmesinden daha büyük oranda genişlemek için sürekli çalışmaya iten de işte bu dinamizmin ta kendisidir. Marx, kapitalist üretimin engelinin sermayenin kendisinde olduğunu yazmıştı. Burada ima edilen, kapitalizm bütün dünyayı yuttuğundan, arasında daha kısa ve sıkı canlanma dönemleri serpiştirilmiş daha uzun ve derin durgunluklara tabi olacağıdır. Aynı zamanda, sermayenin yoğunlaşıp merkezileşmesi sayıca küçülen kapitalist sınıf ile toplumun kalanını saflarına çeken işçi sınıfı arasında çok daha büyük bir kutuplaşma yaratacaktır.

Model tasarımıyla bir soyutlamadır. Üretim tarzının kendisinden ayrılmayan temel eğilimleri – “genel yasaları”nı – kavrama çabasında, Marx piyasaların günlük işleyişinin büyük kısmını ve belirli kapitalist toplumların birçok özelliğini bilinçli olarak göz ardı etmişti. Kapital’in üç cildinin her birinde farklı düzeyde bir soyutlamanın kullanılması, üretim ve dolaşımı bütünleştirmekle, üçüncü cildin analizi kitapta geliştirilen temel kavramlara dayansa bile, birinci cilde göre gerçekte var olan bir kapitalist toplumun fiilen işleyiş ayrıntılarına daha yakındı. Sadece kâr oranının eşitlenmesi, fiyatların değerlerden sapması, krizler ve kâr oranının düşmesi eğilimiyle değil, kredi ve bankacılık sistemi, ticari kârlar, kredi verenlere faiz ödemeleri ve toprak sahiplerine rantlar da ele alınıyordu. Ama üçüncü cilt bile birçok önemli şeye kasten dikkat etmemişti: Dış ticaretin, dünyanın hâlâ çok geniş prekapitalist kısımlarını emmesinin kapitalist sisteme etkisi ya da devletin rolü. Marx, eserin ilk elyazmalarında gelecek ciltlerin bu gibi şeyleri ele alma niyetinde olduğunu Kapital’in ilk planında belirtmişti. Ama bunu yapacak zamanı hiç bulamadı; günlük siyasal devrimci faaliyetlere dalmış, gazetelere makaleler yazarak geçimini kazanmaya mecbur kalmış ve hayatının son yıllarında hastalıkla boğuşmuştu. Yine de tamamen ya da kısmen bitirdiği üç cilt bile başlı başına inanılmaz bir başarıydı.

Model ve gerçeklik arasındaki uzaklık, geriye kapitalizmin izleyeceği yolla ilgili pek çok cevapsız soru bırakmıştı. Kesinlikle bu sorular gerek

Marx ve Engels'e, gerekse 1870'ler ve 1880'lerde yeni işçi hareketlerinin aktivistlerine o kadar önemli görünmemiştir. Bu yıllar Büyük Buhran olarak bilinen uzun krizler dönemi yıllarıydı. ABD çelik kralı Andrew Carnegie, 1889'da kapitalist çevrelere bile hâkim olan ruh halini şöyle ifade etmişti:

... Uzun yıllar tasarruflarını muhafaza eden imalatçılar... durumun değişeceğine dair en küçük bir umut ışığının bile olmaması nedeniyle giderek azalıyor. Bu, ne türlü olursa olsun her kurtarma vaadini memnuniyetle karşılamaya hazır topraklarda oluyor. İmalatçılar, yıllar boyu her tıp hekiminin kapısını aşındıran, ama artık umutlarını tükettiklerinden ilk karşılarına çıkan şarlatanın kurbanı olmaya aday hastaların konumundalar...[1]

Çeyrek yüzyıl boyunca düşen kârlılık oranları [2], 1880'lerin ortasında Londra ve diğer şehirlerde büyük yoksul adalarına ve kitlesel işsizliğe neden oldu. [3] Frederick Engels'in, Marx'ın modelinin mantığının burnunun dibinde, İngiltere'de nasıl işlediğini görerek “Durgunluk, gönenç, aşırı üretim ve krizin on yıllık devresi” “kalıcı ve kronik bir deperesyona” yol açar görünüyor diye yazması şaşırtıcı değildi. [4]

Ne var ki, çok geçmeden kapitalizmin rotasının 1880'lerin deneyiminin düşündürdüğünden çok daha karmaşık olduğu görüldü. Kârlılık oranları, 1890'larda İngiltere'de eski haline döndü; ABD ve Almanya da yeni bir ekonomik büyüme dalgası görüldü. [5] İşçiler için Marx'ın tablosuyla çelişiyormuş gibi görünen bazı pozitif reformlar yapıldı: Bismarck Almanya'da işçilere emeklilik hakkı verdi; 20 yıl sonra İngiltere'de liberal hükümet okullarda parasız yemeğin yanında benzer bir projeyi yürürlüğe koydu. 19. yüzyılın son yirmi yılında, daha sonra durgunluk eğilime girmesine rağmen reel ücretler arttı; [6] her yerde eğilim olarak çalışma saatleri 12 ya da 14'ten sekize, haftalık işgünü de altıdan beş buçuğa indi. [7]

Marx'ın modeline dayandırılan tahminlerin açıkça boşa çıkması, Marksist saflarda revizyonizm tartışması diye bilenen krize neden oldu. Bu tartışmadan ortaya çıkan kapitalizm analizinde birbirinden çok farklı iki çizgi, sonraki yüzyılda birbiriyle tekrar tekrar kapışacaktı.

Daha birkaç yıl öncesine kadar Engels'le yakın işbirliği içindeki Edward Bernstein, Marx'ın yöntem ve sonuçlarına yönelik köklü bir eleştiri getirdi. “Duyulmadık şiddette dünya çapındaki bir ekonomik çöküşün işaretleri yoktur” diye yazdı. “Tek tek sanayilerdeki aşırı üretim genel kriz anlamına gelmez.” [8] Sonuçta, “İşçiler Komünist Manifesto'da belirtilen evrensel bir yoksullaşma” içinde değil. [9] Bu değişikliklerin “dünya pazarının muazzam büyümesi” ve “sanayi kartellerinin ortaya çıkışıyla üretimin

düzenlenmesinden doğduğunu, dolayısıyla da “genel ticaret krizleri”nin “mümkün olmadığı”nı öne sürdü.

Bernstein’ın Marx’ı “revizyon”u Engels’in diğer çalışma arkadaşı Karl Kautsky tarafından reddedildi. Ama bu birçok sosyalist aktivistin, pratikte kapitalizmin kendisini belirsiz bir süre istikrarlı kıldığını kabul etmeye başlamasına engel olmadı. Bu tür görüşlere meydan okuma, Kautsky’yi de aşım Marx’ın analizine katkı yapmak anlamına geliyordu. Rudolf Hilferding, Vladimir Lenin, Nikolay Buharin ve Rosa Luxemburg’un kendi tarzlarında yapmaya çalıştığı buydu.

Çok geçmeden, Marx’ın yaptığı temel değerlendirmenin ötesine geçilmesini gerekli kılan şeyin sadece sistemin saf ekonomik işleyişi olmadığı ortaya çıktı. Batı Avrupa’daki 44 yıllık barış, insanlığın o zamana kadar henüz tanımadığı en korkunç savaşın yolunu açarken, korkunç siyasal çalkantılarla geçen yeni bir dönem açılmıştı.

Hilferding: finans kapitalizm ve emperyalizm

1911’de Finans Kapital kitabıyla, değişikliklerin ayrıntılı bir analizini yayınlayan ilk Marksist iktisatçı Avusturyalı Rudolf Hilferding’di. Almanya’daki gelişmeler temelinde, banka sermayesi ve sanayi sermayesinin ikisinin bir sentezini oluşturarak kaynaşmakta olduğunu ileri sürmüş, buna “finans kapital” adını vermişti. Bu temelde, bütün sanayi sektörlerine egemen olabilecek dev tröst ve karteller doğuyordu:

Kartelleşmenin sürekli genişleme eğilimi vardır. Tek tek sanayiler, en sonunda ilhak edilinceye kadar kartelleşmiş sanayilere giderek bağımlı hale gelirler. Bu sürecin nihai sonucu genel bir kartelin oluşumu olurdu. O zaman kapitalist üretimin bütünü, tüm sanayi dallarındaki üretim hacmini belirleyecek bir tek organla bilinçli olarak düzenlenirdi. [10]

Hilferding rekabetin tamamen ortadan kalktığını düşünmüyordu. Uluslararası rekabetin önemini vurgulayarak, bir ülkenin içinde finans ve sanayinin kaynaşma biçiminin, kapitalistlere dünya pazarındaki rakiplerine karşı savaşımalarında yardım eden korumacı gümrük vergileri uygulamaları için kendi devletlerine baskı yapmaya ittiğine işaret etmişti. Hilferding, “kapitalist kalkınma modelleri, serbest ticarete dayalı İngiltere değil, ama Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi korumacı ülkeler olmuştur” [11] diye yazdı. En az müdahaleci “gece bekçisi devlet” şeklindeki geleneksel liberal anlayışı sürdürmekten uzaklaşan büyük tröstler, ondan kendi tekel kârlarını sağlayabilecekleri pazarları büyütme için,

sınırlarını genişletme gücüne sahip olmasını istemişlerdi: Hilferding’in öne sürdüğüne göre, “serbest ticaret sömürgelere kayıtsız kalırken, korumacılık doğrudan doğruya daha aktif bir sömürge politikasına ve farklı devletler arasındaki çıkar çatışmalarına götürür. [12] “Finans kapitalin politikası savaşa götürmeye mahkûmdur.” [13]

Bu analiz Marx’ın her yazdığının ötesine geçmişti. Marx ömrü boyunca savaşlara tanıklık etmiş ve bunlar hakkında yazmıştı: İngiltere’nin Çin’e açtığı Afyon Savaşı, Kırım Savaşı, Amerikan İç Savaşı ve Fransa-Prusya Savaşı. Ama bu savaşların kapitalizmin kendisini çevresindeki prekapitalist dünyanın kalıntılarına dayatma dürtüsünden kaynaklandığını düşünüyordu. Kapitalizm dünyaya “kan içinde” gelmişti; ama Marx’ın modeli tam oturmuş kapitalist ülkelerin birbiriyle neden savaşa sürüklendiğine dair birkaç imadan fazlasını içermiyordu. Hilferding, 20. yüzyıl Marksizm’i için, Marx’ın zamanından beri bu temel öneme sahip konuda nelerin değiştiğini açıklama yolunda ilk adımı atmıştı.

Ne var ki, Hilferding’in yaklaşımında belirsizlikler vardı. Kitabının başlıca yönelimi, tekellerin gelişiminin kapitalizmin kriz eğilimiyle yok olmayıp devlete artan bağımlılıklarının yoğun uluslararası rekabete, emperyalizme yol açacağını ve savaşa sürükleyeceğini ortaya koymaktı. Ama yer yer çok farklı bir sonuca işaret eden – devletin ve tekelin kriz eğilimini azaltmak için birlikte çalışabilecekleri gibisinden – önermeler vardı: “sermayenin özgül niteliği... “mülkiyetin birkaç dev kapitalist grubun elinde yoğunlaşması” ile birlikte hâlâ bir sınıflı toplum olmasına rağmen toplumsal ekonominin örgütlenmesinin sorunlarını daha başarılı” çözebilen “finans sermaye içinde ortadan kalkmıştır” [14] . Bu, eski tarz ekonomik krizin hafifletilmesi anlamına geliyordu:

Kapitalist üretim gelişirken, tüm koşullar altında yürütülebilen üretim parçasında... bu nedenle bir artış olur. Bu yüzden kredi ihtiyacında kesinti kapitalizmin ilk dönemindeki krizlerde olduğu kadar tam değildir. Ayrıca, kredi krizinin bir tarafta banka krizi ve diğer tarafta parasal krize dönüşümü durumu daha da zorlaştırmıştır... [15]

Kapitalist çağın başlangıcında spekülasyonun doğurduğu kitlesel psikozlar... sonsuza kadar gitmiş gibi görünüyor. [16]

Finans Kapital’de argümanını mantıksal sonucuna götürmeyen Hilferding, yine de sistemin “gönenç ve depresyonun döngüsel yer değiştirmesini” ortadan kaldıramayacağını yazmıştı. [17] Ama 1920’lerde, Weimar Cumhuriyeti’nin iki hükümetinde bakanken, piyasa anarşisi ve kriz eğiliminin ortadan kalkacağı “örgütlenmiş kapitalizm” teorisiyle,

Bernstein'ın yaklaşımına doğru dümen kırmıştı.[18] Buradan çıkan tek sonuç, kapitalizmde savaşa kaçınılmaz olarak yol açan herhangi bir şey olduğunun inkârıydı; çünkü farklı ülkelerin “örgütlenmiş kapitalizm”leri birbirleriyle işbirliği yapmak isteyeceklerdi.

Karl Kautsky'nin 1914'te ulaştığı benzer bir sonuç, onu da pratikte Bernstein'inkinden çok zor ayırt edilebilen bir pozisyona götürmüştü. Ama Hilferding'in finans ve üretici kapitalizmlerin kaynaşmasına işaret ettiği yerlerde, Kautsky'nin argümanı bunların arasında temel bir ayırım ve karşıtlığı görmeye dayalıydı:

Finans kapitalistlerin... her ulusal devleti kendi genişlemelerini destekleyecek bir aygıtı dönüştürmekte doğrudan çıkarları vardır. Bu nedenle, emperyalizm finans kapitalizmle doğrudan bağlantılıdır. Ama finans kapitalin sorunları, pazarlarını sadece serbest ticaret yoluyla genişletebilecek sanayi kapitalizmininkiyle özdeş değildi. Burjuvazinin kampında, uluslararası barışa yönelik eğilim, sanayi sektöründe ortaya çıkmıştır... Kapitalist gelişmenin bir evresinin ifadesi ve silahlı çatışmaların nedeni olan emperyalizm, kapitalizmin gelişmesinin tek muhtemel biçimi değildi. [19]

Kautsky, emperyalizm ve savaşta çıkarları olan silah şirketlerinin rolünü özellikle vurguladı. Ama yeniden silahlanmanın ekonomik maliyetinin bazı sanayi sektörlerinin gelişmesine yarar sağlarken, diğerlerine zarar verdiğini savundu. Sanayi ülkelerindeki sermayenin hammadde sağlamak için “tarım” ülkelerine hâkim olması gerekiyordu. Ama kapitalistlerin bunu “bir çeşit süper-emperyalizm” yoluyla, işbirliği içinde yapmamaları için bir neden yoktu. [20]

Savaş sürüklenmenin çoğu kapitalistin çıkarlarına aykırı olduğunu savunan Hilferding ve Kautsky, bazı liberallerininkine çok benzeyen bir görüşü ortaya koyuyorlardı. Biri, Hilferding'ten dokuz yıl kadar önce kendi emperyalizm teorisini kurmuş olan etkili iktisatçı Hobson'dı. O, emperyalizmi belirli finans çevreleriyle bağlantılı bir çıkar grubunun ürünü olarak görüyordu. [21] Bunlar, yurtiçinde endüstriyel yatırımların riskini almaktansa, yurtdışı kredilerinin garantili faiz gelirlerini tercih ederek, emperyalist genişlemeyi yatırımlarını devlet garantisıyla güvence altına alacak bir yol olarak benimsiyorlardı. Dolayısıyla, Hobson için emperyalizmin kökleri kapitalizmin kendisinde değil, finans kapitalde ve bundan doğrudan doğruya yararlandıklarını gördüğü kimselerdeydi – herhangi bir türden üretim ya da ticaret faaliyetiyle başlarını ağrıtmadan kâr paylarını düzenli olarak ceplerine indiren hisse senedi sahibi rantiyeciler.

Benzer bir pozisyonu ortaya koyan bir başka İngiliz liberal, Norman Angell finans kesimine daha olumlu bir rol atfetmekle birlikte, kapitalizmde

temelde barışçı bir dinamik görmüştü. Kuşkusuz, 1907 büyük finans krizinde, Fransa ve Almanya Merkez Bankalarının Britanya'ya yardım etmek için altın göndermelerinden, o sırada Rusya'nın da Almanya'ya yardımcı olmak için aynı yolu izlemesinden etkilenmişti. [22] Şöyle yazmıştı: “İnsan faaliyetinin hiçbir alanında, uluslararasılaşma finans kesiminde olduğu kadar tam değildir. Kapitalistin vatani yoktur; modern tip bir kapitalistse, silahların, fetihlerin ve sınırlarla oynamanın onun amaçlarına hizmet etmediğini bilir.” [23]

Böylesi argümanlar, yılların içinde süzülerek günümüze kadar geldi. Bakın işte eski devrimci Marksist Nigel Harris, “genelde iş dünyasının hükümetler üzerindeki gücü nüfuslarınkinden fazla değildir” diyerek, devam ediyor: Dünya için tehdit, dizginsiz kapitalizmden değil de kendi çıkarlarını gözetken devletlerden geliyor. [24] Hâlâ militan bir Marksist olan Ellen Wood'un argümanları buna rağmen o kadar farklı değil. Kendi deyimiyle, Birinci Dünya Savaşı yıllarının “klasik-Markist emperyalizm teorileri”ni, “sömürge halkları ve kaynaklarının sömürülmesinin, siyasal egemenlik ve coğrafyanın kontrolüne bağımlı olduğu emperyalizmin “siyasal” biçiminin, “pre-kapitalist imparatorlukların özü” olduğunu görememekle eleştirmişti. [25] “Kapitalist sınıf sömürüsü”nün “kapitalist sınıf ilişkileri gibi, meta pazarını ilgilendiren saf ekonomik bir süreç” olduğunda ısrarlıydı. [26] Buradan, kapitalizmin toplum üzerinde kontrolünü kurmak için bir devlete ihtiyaç duymakla birlikte, birbiriyle çatışan devletlere ihtiyacı olmadığı sonucu çıkıyor. Michael Hardt ve Toni Negri, İmparatorluk kitabında aynı sayılabilecek bir argümanı ortaya koymuşlardı. Hardt, ABD'nin Irak'ı işgalinin hemen öncesinde, savaş kararının arkasındaki “elitler”in “kendi çıkarlarını bile kavramaktan aciz olduklarını” yazmıştı. [27]

Klasik emperyalizm teorisi

Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarında, Nikolay Buharin [28] ve Vladimir Lenin [29] yazılarında çok farklı sonuçlara ulaşılar. Hilferding'in banka sermayesi, sanayi sermayesi ve devletin bütünleşmesi tanımından yola çıkmakla birlikte, uluslararası ekonomik rekabette devletin rolünün nasıl savaşa yol açtığını vurgulayarak uyumluluğa dair ne varsa bu tanımdan çıkardılar.

Lenin'in Emperyalizm kitabının ana teması budur. Kitabın amacı, savaşa başvurmanın nasıl – eserin özgün alt başlığı olan – “kapitalizmin en yüksek aşaması”nın ürünü olduğunu gösteren “genel bir taslak” çizmekti:

Yarım yüzyıl önce, Marx Kapital'i yazarken serbest rekabet iktisatçıların ezici

çoğunluğuna bir “doğa yasası”ymış gibi görünüyordu... Marx, serbest rekabetin gelişimin belirli bir aşamasında tekele götüren üretimin yoğunlaşmasını doğurduğunu kanıtlamıştı...

Bu, meçhul bir pazar için üretim yapan... imalatçılar arası eski serbest rekabetten çok farklı. Yoğunlaşma, bir ülkenin, hatta bütün dünyanın tüm hammadde kaynaklarının (örneğin demir cevheri yataklarını) yaklaşık olarak kestirilebileceği noktaya ulaşmıştır... Bu kaynaklar dev tekелci birliklerce ele geçirilmiştir... Birlikler bunları kendi aralarındaki anlaşmalarla “bölüşmüştür.” [30]

Bu aşamaya ulaşılır ulaşılmaz, dev şirketler arası rekabet artık yalnızca – ya da hatta temelde – eski saf pazar yöntemlerine dayanmaz. Rakiplerin ulaşmasının önüne geçmek için hammaddelerin kontrolü, rakiplerin ulaşım imkânlarına erişmelerini engelleme, rakipleri piyasadan silmek için malları zararına satma, kredi musluklarını kesme hep kullanılan yöntemlerdir. “Tekeller her yere yanlarında tekелci ilkeleri getirirler: Kârlı anlaşmalar için ‘bağlantılar’ın kullanılması, açık piyasada rekabetin yerini alır.” [31]

Kapitalist güçler, “katılımcıların kuvvetinin, genel ekonomik, mali, askeri, vb. kuvvetlerinin hesaplanması” temelinde dünyayı aralarında paylaşılarak rakip sömürge imparatorlukları kurmuşlardır. Ama “bu katılımcıların nispi gücü aynı biçimde değişmiyor; çünkü kapitalizmde girişimler, tröstler, sanayi dalları ya da ülkelerin eşit gelişimi olamaz.” Bir noktada, dünyanın büyük güçlerin nispi kuvvetlerine uygun olarak paylaşılması, onlarca yıl sonra artık aynı kalmaz. Dünyanın paylaşılması dünyanın yeniden paylaşılmasının yolunu açar.

Barışçı ittifaklar, savaşa zemin hazırlar ve yeri gelince savaşlardan doğarlar. Aynı kalan dünya iktisadı ve dünya siyasetinin emperyalist bağları ve karşılıklı ilişkileri temelinde, kâh barışçı kâh barışçı olmayan savaşımları yaratan biri diğerinin koşuludur. [32]

Kapitalizmin en son aşamasının çağı, dünyanın ekonomik bölüşümüne dayalı kapitalist birlikler arası bazı ilişkiler filizlenirken, dünya coğrafyasının bölüşülmesi, sömürge savaşımları, “etki alanları savaşımları” temelinde, devletler arasında onunla paralel ya da bağlantılı bazı ilişkilerin geliştiğini gösterir bize. [33]

Britanya ve Fransa büyük imparatorluklar kurup Afrika ve Asya’nın büyük kısmını aralarında paylaşmayı başarmışlardı. Hollanda ve Belçika ise Endonezya ve Kongo’da daha küçük olmakla birlikte oldukça büyük imparatorlukları kontrol ediyorlardı. Tersine, ekonomisi İngiltere’yi yakalamaya başlamasına karşın, Almanya’nın nispeten küçük olan sadece

birkaç sömürgesi vardı. Büyük güçlerin rakip ittifakları arasında Birinci Dünya Savaşı'yla doruğa çıkan tekrarlanan çatışmaların perde arkasında bu uyumsuzluk yatıyordu.

Nihayet, Kautsky dünyanın yalnız (bugün Üçüncü Dünya ya da Küresel Güney denilebilecek) “tarımsal” kesimlerinin kontrolü üzerinde odaklanmasına karşılık, Lenin dünyanın emperyalist bölüşümünün giderek sanayi alanlarında yoğunlaştığında ısrarlıydı. “Emperyalizmin tipik özelliği, kesinlikle sadece tarım topraklarını değil, (Belçika’nın Almanların, Lorraine’nin Fransızların iştahını kabartması gibi) en fazla sanayileşmiş bölgeleri bile ilhak etmeye can atmasıdır.” [34]

Buharin’in Lenin’in eserinden kısa süre önce yazdığı, ama Lenin’in yazdığı önsözle birlikte yayımlanan Emperyalizm Ve Dünya Ekonomisi, argümanını Hilferding’in betimlediği eğilimlerden çıkardığı sonuçlarla aynı tonda vurgulamıştı:

Sanayi ve bankacılıktaki karteller... şirketlerin şirketi biçimine bürünen bütün “ulusal” üretimi birleştirerek bir devlet-kapitalist tröstü oluştururlar. Rekabet, şimdi... dünya piyasalarında devlet-kapitalist tröstlerinin rekabetidir... Rekabet “ulusal” ekonomilerin sınırları içinde asgariye inerken, ancak dev oranlarda alevlenmiştir... Ağırlık merkezi, dünya “uluslar” turnuvasında muazzam savaş kapasitesine sahip dev, birleştirilmiş ve örgütlü ekonomik organların rekabetine kaymıştır. [35]

Savaş sonrasının üç yılını değerlendirirken, Buharin savaşın etkilerini çok daha keskin çizgilerle ortaya koymuştu:

Burjuvazinin devlet örgütü bu sınıfın bütün gücünü kendi içinde yoğunlaştırır. Sonuçta, kalan tüm örgütler... devlete bağlı kılınmalıdır. Tümü “askerileşmiştir”...Bu yüzden, devlet-kapitalist üretim ilişkilerine dayalı emperyalist devletin klasik modeli devlet gücünün yeni modeli doğar. Burada “iktisat” örgütsel açıdan “siyaset”le kaynaşmıştır; burjuvazinin ekonomik gücü kendisini doğrudan doğruya siyasal güçle birleştirir; devlet sömürü sürecinin basit bir koruyucusu olmaktan çıkıp doğrudan, kapitalist kolektif sömürücü olur... [36]

“Devlet-kapitalist tröstler” arası rekabetten kaynaklanan, ayrıca iç örgütlenmeyi geri besleyip belirleyen savaş, şimdi sistemde merkezi yere sahipti:

Devlet-kapitalist tröstlerinin oluşumuyla, rekabet neredeyse tamamen yabancı ülkelere kaymıştır. Bu nedenle, yurtdışında yürütülen savaşın organları, en başta devlet gücü muazzam büyür... “Barış” zamanlarında, askeri devlet aygıtı hiçbir zaman işleyişine ara vermeden perde arkasında kalırken, savaş

zamanlarında doğrudan sahneye çıkarılır... Devlet-kapitalist tröstlerinin aralarındaki savaşım, öncelikle askeri kuvvetler arası ilişkiyle belirlenir; çünkü ülkenin askeri gücü savaşım halindeki “ulusal” kapitalist gruplaşmaların son çaresidir... Askeri teknikteki her ilerleme, askeri aygıtın reorganizasyon ve yeniden inşasını şart kılar; her teknolojik gelişme, bir devletin askeri gücündeki her büyüme, tüm diğerlerini teşvik eder. [37]

Lenin ve Buharin’in sunduğu argümanın mantığı şuydu: Kapitalizm yıkılmadıkça, Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen barış dönemi er geç yeni bir dünya savaşına yol açacaktı. Buharin, “Emperyalist savaşın ‘ikinci turu’nun mümkün olduğu... apaçık” diye yazmıştı. [38] Sonradan göreceğimiz gibi, büyük ekonomik güçlerin 1929’da başlayan krize tepkisi bu tahmini doğruladı. Ancak bu bile Lenin-Buharin değerlendirmesine karşı argümanın sesini kısmadı.

İmparatorluğun iktisadı

Argüman, toprak parçalarının kontrolünü amaçlayan askeri savaşımın çok barışçı serbest ticaretin kapitalistlerin çoğunluğu için en kârlı yol olduğunu varsayıyordu – hâlâ varsayıyor. [39] Bu iddiayla kolayca baş edilebilir. Batılı imparatorlukların büyük gelişme dönemi 19. yüzyılın son çeyreğiydi. 1876’da, Afrika’nın en fazla yüzde 10’u Avrupalıların yönetimindeydi. 1900’a gelindiğinde ise yüzde 90’dan fazlası sömürgeleştirilmişti. Aynı dönemde, Çin’de Britanya, Fransa, Rusya ve Almanya ayrı ayrı sömürge yerleşimleri ve geniş etki bölgeleri kurmuş; Japonya Kore ve Tayvan’ı ele geçirmiş; Fransa bütün Çin’i işgal etmiş; ABD ise İspanyollardan Porto Riko ve Filipinler’i almış; Britanya ve Rusya aralarında İran’ı paylaşmak amacıyla resmi olmayan bir anlaşma yapmışlardı.

Aynı zamanda, ABD ve Almanya sanayi üretiminde hızla yaklaşıyor olsalar bile, hâlâ en büyük kapitalist ekonomi ve dünya finans sisteminin merkezi olan Britanya’nın sermaye ihracında muazzam bir büyüme görülmüştü. Britanya’nın yabancı tahvillere yaptığı toplam yatırım 1883’te £95 milyondan, 1889’da £393 milyona fırlamıştı. [40] Bırakalım malları, sermaye ihracının tamamı da sömürgelere gitmiyordu. Çoğu ABD’ye ve önemli bir kısmı Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerine gitmişti. Ama sömürgeler önemliydi. Britanya’nın en büyük sömürgesi Hindistan, tek başına mal ihracatının yüzde 12’sini, sermaye ihracatının yüzde 11’ini karşılıyordu. Ayrıca, Britanya’nın ödemeler dengesinde dünyanın başka yerlerindeki yatırımlar için ödemelere yardım edebilecek bir artığın yanında, başka yerleri fethedecek bir ordunun finansmanını bedava sağlıyordu. [41]

Zamanın en ileri teknolojili sanayilerinin ihtiyaç duyduğu hammaddeler sömürge bölgelerinden geliyordu (margarin ve sabun imalatı için bitkisel yağlar, elektrik sanayi için bakır, yeni palazlanan otomobil sanayisi için kauçuk ve petrol, suni gübre ve patlayıcılar için nitrat). Sömürgelerin stratejik önemiye her şeyin üstündeydi. Hem siyasetçiler hem güçlü sanayi çevreleri için önemli olan “Britanya’nın denizlere egemen olması” ve sömürgelerdeki üslerini çıkarlarını tehdit eden devletleri cezalandırmak için kullanabilmesiydi.

Sömürgeciliğin iyice yaygınlaşmasına, sermaye ihracına ve hammaddelerin çıkarılmasına tanıklık eden on yıllarda, aynı zamanda Büyük Depresyon’un getirdiği çöküşten sonra kârlılığın ve piyasaların eski haline dönüşünün de görülmesi, emperyalizm teorisyenlerine kolay kolay bir rastlantıymış gibi görünmüyordu. Bunu her zaman açıkça teorileştirmeyi başaramıyorlardı, ama imparatorluk ve kapitalist canlılığın örtüşmesi yeterince gerçektir.

Bu nedenle, Lenin-Buharin teorisi Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki on yılların – ve savaşa sürüklenmenin – bir açıklaması olarak kalıyor. Yine de teorinin Lenin’deki versiyonunda bir zayıflık görülmüyordu. Britanya emperyalizminin 19. yüzyıl sonundaki deneyiminden yola çıkıp emperyalizmin bütünüyle ilgili genelleme yapıyor ve bütün teoriyi bankaların mali sermaye ihracındaki kilit rolüne oturtuyor gibiydi. Ama bu bırakalım daha sonraki on yıllara, Lenin’in kitabı yazdığı zamanın tablosuna bile uygun düşmüyordu. Finans ihracı gerçekten de Britanya emperyalizminin merkezi özelliklerindendi; ama yeni rakipleriyle birlikte durum çok farklıydı. Almanya örneğinde, sömürgelerin ve etki alanlarının kurulmasıyla, ulus sınırlarını aşmaya çabalayan finansın kendisi değil, sanayi, özellikle de ağır sanayi tröstleriydi. Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki on yıllarda, ABD ve Rus ekonomilerinin tipik özelliği, sermaye ihracı değil, başka ülkelerden (bir parça sermayenin yeniden ihracı olmasına karşın) fon akışlarıydı. Lenin’in Emperyalizm kitabını yazmasından çeyrek yüzyıl sonra, finans üzerinde odaklanmak daha da sorunluydu. Yurtdışına yatırılan sermaye miktarı hiçbir zaman 1914 düzeyini aşmamış, bu tarihten sonra düşmüştü. [42] Yine de büyük kapitalist güçlerin emperyalist yayılma niyetleri savaş yılları sırasında da sürmüş; Britanya ve Fransa Ortadoğu ve eski Alman sömürgelerinin büyük bölümünü yutmuş, Japonya Çin’e yayılırken, Alman ağır sanayi gözünü Avrupa’da yeni bir imparatorluk kurmaya dikmişti.

Lenin’in [Emperyalizm] kitabının bazı yerlerindeki terminoloji, bazı yorumlarını daha çok Hobson ve Kautsky gibi, mali çıkar gruplarını

emperyalizmin başlıca sorumlusu olarak görmeye götürmüştü. Bunu özellikle Lenin'in Hobson'u dayanak göstererek, mali sermayenin "asalaklığı"nda ısrar ettiği yerlerde açıkça görüyoruz:

rantiye toplumsal tabakasının, yani hiçbir yatırım yapmayan, meslekleri aylıklık olan ve "kupon keserek" hayatını sürdüren kişilerin sayısında olağandışı artış.
[43]

Mali sermayenin "asalaklığı"na vurgu, bazı solcuları finans kapitale karşı sanayi sermayesi kesimleriyle anti-emperyalist ittifakına dayalı stratejiler benimsemeye bile götürmüştü –oysa bu Lenin'in çok sert saldırdığı Kautsky'nin politikasıydı.

Buharin'in emperyalizm değerlendirmesi, genelde bu hatalardan uzaktır. O finans kapital kategorisini defalarca kullanır; ama bunun sanayi sermayesinden ayrı bir şey gibi görülmesine karşı açıkça uyarıda bulunur. "Finans kapital... para sermayeyle karıştırılmamalı; çünkü finans kapitali nitelendiren aynı anda hem banka hem sanayi sermayesi olmasıdır." [44] Bu, Buharin için küresel olarak diğer "devlet kapitalist tröstleri"ne karşı savaşım veren "devlet kapitalist tröstleri"nin bütün ulusal ekonomiyi egemenlikleri altına alma eğiliminden ayrılmaz.

Böyle bir savaşım, yabancı ülkelere yatırıma odaklanmak zorunda değildi. Başka bir şeye göz dikebilirdi: Zaten sanayileşmiş bölgeleri ya da önemli hammadde kaynaklarını diğer ülkelerin elinden zorla kapma çabası. Buharin'in dediği gibi, "[Emperyalizm] ne ölçüde gelişirse, o ölçüde kapitalist merkezlerin güç mücadelesi haline gelecektir." [45].

Başka bir deyişle –sadece daha çok değer elde etmeye değil, ama zaten sahip olunanları elde tutmaya çalışmak için –muazzam miktarlardaki değeri imha araçlarına dönüştürmek şarttı. Kapitalist piyasanın devletlerarası ilişkilere uygulanan mantığı buydu. Nasıl her sermaye piyasadaki rekabette kendisini ayakta tutacak yeni üretim araçlarına yatırım yapmak zorundaysa, her devlet diğeri daha çok yatırım yaparken geride kalmamak için savaş hazırlıklarına yatırım yapmak zorundaydı. "Emperyalist politikalar" "rekabetin öznelere"nin tek tek şirketler değil, "devlet-kapitalist tröstler" oldukları "rekabetçi savaşımın dünya çapında yeniden üretilmesinden başka bir şey değil." "Savaşların çıkışı" "dünya ekonomisinin üretici güçleriyle burjuvazilerin devletlerce ayrılan 'ulusal' olarak sınırlandırılmış el koyma yöntemleri arasındaki çelişkidir." [46]. Başka bir deyişle, nasıl sermayeler arası rekabet (ve bununla birlikte değer yasasının serbest işleyişi) devletlerin içinde azalmışsa, devletler arasında görülmedik ölçüde yırtıcı hale gelmişti.

Rosa Luxemburg: emperyalizm ve kapitalizmin çöküşü

Lenin ve Buharin, emperyalizmin kapitalizmin esas aşamalarından biri olduğunu kanıtlamaya çalışan Marksist muhalifler arasında yalnız değillerdi. Rosa Luxemburg'da 1913'de yayınlanan Sermaye Birikimi'nde oldukça farklı bir teorik analizle aynısını yapmıştı. [47] Bu kitap onun kapitalizmde Marx'ın dikkatinden kaçan merkezi bir çelişki olduğuna inandığı şeye dayalıydı.

Marx, Kapital'in İkinci Cildi'nde birikim ve tüketim arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösteren tablolar yapmıştı. Üretimin her turu ya maddi girdiler (makineler, hammaddeler, vb.) ya da iş gücünün tüketim araçları olarak bir önceki turun ürünlerini kullanıyordu. Bu, bir turdaki maddi ürünlerin gelecek turda sürdürülecek üretim için gerekenlere denk düşmesini şart kılıyordu. Bu, sadece bir turdan diğerine geçen doğru miktarda değer sorunu değil, kullanım değerlerinin doğru çeşitleri – şu miktarda ham madde, yeni makine, fabrika binası, vb.; bu miktarda iş gücü için yiyecek, giyim kuşam, vb. (artı kapitalistlerin kendileri için lüks mallar) – sorunuydu da. Marx'ın tablolarını incelerken Rosa Luxemburg, değer bir turdan diğerine dağılımı ile üretimi genişletmek için gereken kullanım değerlerinin dağılımı arasında mutlaka aykırılıklar ortaya çıkacağı sonucuna ulaştı. İşçilere ödenen ücretlerle satın alınabilecek olandan fazla tüketim malı ya da kârlarla karşılanabilecek olandan fazla yatırım malı üretiliyordu. Başka bir deyişle sistem kaçınılmaz olarak piyasası olmayan aşırı mallar üretiliyordu. Aşırı üretim sadece canlanma-çöküş çevriminde bir evre değil ama endemikti. Üretimin bir turunun daha sonraki turlarda girdiler olarak emilmek zorunda olduğu kapalı bir sistem olarak tasarlanmış kapitalizm, tam bir çöküş yönünde ilerlemeye mahkûmdu.

Kapitalizmin ilk aşamalarında bu bir problem oluşturmuyordu. Kapitalizm kapalı bir sistem değildi. Kesinlikle prekapitalist bir dünyanın içinde gelişmiş olduğundan, onun parçası olmayan insanlarla – zanaatçılar, feodal egemen sınıfların kalıntıları ve aile ekonomisi için üretim yapan çok sayıda köylüyle – kuşatılmıştı. Bunlar artık malları emip karşılığında ham madde sağlayabilirlerdi. Ama kapitalizm belirli bir ülkede ne kadar egemen olursa – diğer, prekapitalist toplumların denetimini ele geçirmek için dışa doğru genişlememesi halinde – bu çelişkiyle o kadar fazla yüz yüze kalırdı. Sömürgeleştirme, bu yolla sistemin sürekli işleyişi için temeldi. Bunsuz kapitalizm çökerdi.

Luxemburg bu argümanı analitik bir biçimde sadece üretmekle kalmadı. Bunu, kapitalizmin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki tarihsel gelişimine nasıl dünyanın geri kalanının boyun eğdirilmesi ve sömürülmesinin eşlik ettiğini korkunç ayrıntılarıyla gösterdiği art arda bölümlerle tamamladı.

Onun vardığı sonuç, Lenin ve Buharin gibi sosyalist devrimin emperyalizm ve savaşa tek alternatif olduğuydu.

Ne var ki, onun analizi en başta Avusturyalı reformist Marksist Otto Bauer ve Buharin'in güçlü ve yıkıcı saldırısına uğradı. Yeniden üretim tablolarının kendi versiyonunu yapan Bauer, girdi ve çıktılarının birkaç turluk üretimde gerektiği gibi dengelenmesinin sorun yaratmadan sağlanabileceğini ileri sürdü. Buharin, Luxemburg'un Bauer'e "eleştiriye-karşı" cevabında ortaya koyduğu noktaları çürütmek üzerinde yoğunlaştı. Luxemburg, kapitalizmin dışında kapitalistleri yatırım yapmayı sürdürmeye teşvik edecek bir şeyler olması gerektiğini öne sürmüştü. Giderek artan miktarlarda yatırımı toplumun artan çıktısı yeterince ememezdi; çünkü bunun kapitalistlere böyle bir yatırımı haklı çıkaracak hiçbir kazanç getirmeyeceğini öne sürmüştü:

Kapitalist açısından, sırf üretim yapmış olmak için hiç durmadan büyüyen bir üretim saçmadır. Çünkü bu yolla bütün bir kapitalist sınıfın kâr realizasyonu ve bu nedenle de birikim yapması imkânsız. [48]

Buharin'in cevabı özünde Marx için kapitalizmi niteleyen birikim uğruna kesinlikle bu kadar saçma bir birikime işaret etmekle aynı kapıya çıkıyordu. [49] Kapitalizm kendi dışında bir amaca ihtiyaç duymuyordu. Sistemde insan faaliyetinin aşırı yabancılaşmasını özetleyen şeyin kesinlikle bu olduğu eklenebilirdi: Sistem insanların ihtiyaçlarının, hatta kapitalizmin insani ihtiyaçlarının doyurulması için değil ama kendi dinamiğiyle ileri sürükleniyordu.

Buharin, kapitalist gelişmenin seyrinde üretim ve tüketim arasında ortaya çıkan aykırılıkları inkâr etmiyordu. Luxemburg'la ilgili yorumlarında bunların kaçınılmaz olduğunda ısrarlıydı-ama bunların üstesinden gelen de kesinlikle kapitalist krizdi. Bunlar krizin seyrinde ortaya çıkıyor ve krizin bir sonraki gelişmesinde tasfiye oluyorlardı. Buharin, Marx'ın "Sürekli kriz diye bir şey yoktur" sözüne gönderme yapmıştı. [50] Ona göre, emperyalizm aşırı üretim sorunlarıyla değil, kapitalistlerin yüksek kârlar elde etmesine ne şekilde yardımcı olduğuyla açıklanmalıydı.

Buharin'in Luxemburg'a karşı argümanı yanlış yorumlanamaz. Ama o ve Lenin gerçekten de geride açıklanamaz bir şeyler bırakmışlardı: Emperyalist genişlemenin yüksek dalgasında sermaye ihracı neden kapitalizmi Büyük Depresyon'dan kurtarabilirdi? Tüm sorunlarına rağmen, Rosa Luxemburg'un teorisi Lenin ve Buharin'in başarısız kaldığı emperyalizm ve krizin geçici yatışması arasında sahiden de bir ilişki bulma çabasıydı.

1920'lerde hem Rosa Luxemburg'u hem de onu kötüleyenleri eleştiren

[51] Henryk Grossman, bu ilişkinin hangi yolla kurulacağına işaret etti. Mevcut birikim merkezlerinden yurt dışındaki yeni merkezlere sermaye akışı, böyle bir çözüm “sadece kısa vadeli etki etmiş” bile olsa, sermayenin organik bileşiminin artmasına ve kâr oranının düşmesine yol açacak baskıyı hafifletebilirdi. [52]

Bu sezgi, 19.yüzyılın sonunda emperyalizmin yükselen dalgası sırasındaki ekonomik gelişmenin fiili modeli olarak anlam taşıyabilir. Yurt dışına yapılan İngiliz yatırımlarının yarısı yurt içine yapılmış olsaydı, bu yatırımın emeğe oranını (sermayenin organik bileşimi) yükseltip böylece kâr oranını düşürürdü. Gerçi tahminler sermaye-çıktı oranının 1875-83'te (ilk “Büyük Depresyon” yılları) 2,16'dan 1891-1901'de [53] 1,82'ye düştüğünü ve 1890'ların ilk yıllarının (1860'lardan 1880'lere kadar düşüşü izleyen) yükselen kârlılık oranları dönemi olduğunu gösteriyor.[54] Bu yıllarda Britanya'da olup bitenlerin sistemin geri kalanı üzerinde hâlâ büyük bir etkisi vardı.

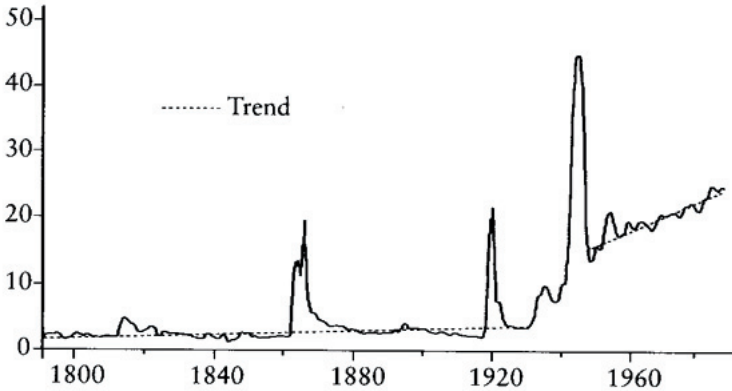
Bu, gelecek bölümlerde geri döneceğimiz kapitalizmin 20. ve 21. yüzyıllardaki dinamiğinin daha geniş ve çok önemli bir sezgisine işaret eder. Şimdilik emperyalizmin sermayelerin ulusal sınırları aşma yönündeki rekabetçi dürtüsünden doğduğunu – ve geçici bir yan etki olarak sermayenin organik bileşimini artırıp böylece kâr oranını düşürecek baskıların azalmasına yol açtığını – kabul etmek yeterli. Ama bu ancak geçici bir etki olabilirdi. Çünkü nihayetinde yeni birikim merkezlerine yapılan yatırımlar, yatırım arayan ve kârlılık oranları üzerinde aşağı yönde bir baskı oluşturan yeni artı değer oluştururdu. Bunlar olurken, sistemin eski çelişkileri var güçleriyle geri dönüp sadece ekonomik değil askeri türden de yoğunlaşmış bir rekabete yol açacak yeni bir ekonomik istikrarsızlık dönemini başlatacaktı. 20. yüzyılın ilk on yıllarında kârlılık oranlarının düşüşü ve devletlerarasında gerilimlerin artmasına yol açan uluslararası eğilimle birlikte aslında olup biten budur. Bu şekilde değiştirilirse, kapitalizm ve savaş arasındaki ilişki üzerinde Lenin, Buharin ve Luxemburg'un ısrarı teorik bakımdan sapasağlam kılınabilir.

Marx'ın arkada bıraktığı problem

Klasik emperyalizm teorisinin önemli bir içerimi vardır: Devletler ve içlerindeki sermayeler arası ilişkiler sorununu ortaya koyar. Marx sorunu çözmeden bırakmıştı. İktisat dışındaki yazılarında konunun bazı yönlerini ele almış [55] ama bunları bütün olarak kapitalist sistem analiziyle bütünleştirmeye götürmemişti. Ama sorun o öldükten sonraki yüzyılda ciddi bir kapitalizm analizinin kaçınılabileceği türden değildir.

Devlet harcamalarının büyümesine hızlı bir göz atmak bile bunun nedenini gösterir (bkz., Amerika Birleşik Devletleri için aşağıdaki grafik). Topyekûn savaş zamanları hariç, 19.yüzyıl boyunca az çok durağan olan ulusal hasıla payından yola çıkarak, 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde büyümeye başlamış ve büyümesi hiçbir zaman durmamıştı.

ABD'nin devlet harcamalarının GSYH'ye oranı [56]

Hem Marksistler hem Marksist olmayanlar arasında en yaygın devlet anlayışı, onu kapitalist ekonomik sistemin dışında bir şey gibi görmek olmuştur. Bu yaklaşım, uluslararası ilişkiler adlı akademinin disiplininde anaakım “Gerçekçi” okul tarafından uzun süredir kabul edilmektedir. Bu okul, devletleri içlerindeki mevcut ekonomik örgütlenme biçimiyle hiç ilgisi olmayan bir mantığa göre uluslararası alanda çatışan kendi kendine yeterli varlıklar olarak görür. [57]Belli ölçülerde benzer yaklaşımı bazı Marksistlerin yazılarında da bulabiliriz.

Bu görüşe göre, kapitalizm şirketlerin coğrafi merkezlerinden bağımsız olarak kâr peşinde koşmalarından (ya da daha doğru bir ifadeyle sermayelerin öz-genişlemesinden) ibarettir. Tersine, devlet sınırları tek tek kapitalistlerin işlemleriyle kesişen coğrafi temelde politik bir varlıktır. Devlet, kapitalist üretimin siyasal gereksinimlerini sağlamak-kapitalist mülkiyeti korumak, egemen sınıfın farklı üyelerinin birbiriyle işlerini gözetmek, sistemin yeniden üretilmesi için esas olan belirli hizmetleri sağlamak ve toplumun diğer kesimlerinin kapitalist yönetimi kabul etmesi için gereken reformları gerçekleştirmek için-tarihsel olarak gelişmiş bir yapı olabilir; ama kendi içinde işleyen sermayelerle özdeşleştirilmemelidir.

Devleti sadece kapitalizmin dışında görenler, tekil olarak “devlet”e – ve genelde tekil olarak “sermaye”ye – atıf yapma eğilimindedirler. Bu ifade şekli, devletin farklı sermayelerin eşit kurallarla rekabet edebileceği standartlara uygun bir statü inşaa etmesiyle, en soyut düzeyde bir kapitalizm açıklamasında anlamlı olabilir. Ama gerçekte var olan kapitalist sistem birçok devletten[58] ve birçok sermayeden [59] oluşmuştur.

Ama Ellen Wood gibi devletlerin çoğul var olduğunu görenler bile genelde bunların kendi içindeki belirli kapitalistlerin değil genelde sermayelerin çıkarlarına hizmet ettikleri sonucuna varırlar. Wood der ki:

“Kapitalizmde devletin esas rolü”, “siyasal bakımdan yapılandırılmış mülkiyet”in sahiplenilmesi aracı ya da biçimi olarak değil, daha çok erişilebilir birikim koşullarını yaratıp sürdürmenin, birikim için zorunlu sosyal, hukuksal ve idari düzeni korumanın bir aracı olarak hizmet etmektedir. [60]

Bu görüşlerin karşısında, analizleri klasik emperyalizm teorilerinden yola çıkan, sermaye ile “kaynaşan” devletten, “devlet tekelci kapitalizmi”nden ya da kısaca “devlet kapitalizmi”nden söz eden ve devletlerarası çatışmaları bunların içinde işleyen sermayelerin uluslararası rekabetinin bir ifadesi olarak görenler vardır.

“Devtekap” *[t.ç.n “devlet tekelci kapitalizminin kısaltması, metinde “stamocap” (state monopoly capital) olarak geçiyor. S.104] kısaltmasıyla bilinen bu görüşün sansürlenmiş bir versiyonu, 1930’lardan 1970’lere kadar, Stalinizm’e batmış Marksist ortodoksluğun parçası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki on yıllarda, Mike Kidron dünya sistemini devlet sermayelerinden oluşmuş gibi betimleme yolunda çok daha ciddi bir girişimde bulunmuştu. [61] Onun değerlendirmesinde, tek tek devletler ve tek tek sermayeler birbirlerinin tamamen eşit idi: Her devlet ulusal temelde bir dizi sermayenin çıkarına hareket ederken, her önemli sermaye belirli bir devletle bütünleşmişti. Kidron için, her çeşit istisna bir dinozordu, sistemin ileriki gelişimiyle ortadan kalkacak bir kalıntıydı.

Dünyayı sermayeleri temsil eden devletler açısından görme yönünde paralel bir çaba, 1970’lerin başında Alman Marksistleri arasındaki tartışmalar sırasında geliştirilmişti. [62] Örneğin, Claudia von Braunmuhl şöyle yazmıştı:

analiz edilmesi gereken genelde devlet değil, “dünya pazarının çok devletli özgül siyasal örgütlenmesidir”...söz konusu devletin dünya pazarı ve diğer devletlerle özgül ilişkisindeki rolü, başından beri analize her zaman dâhil edilmelidir. [63]

Dünya sistemini kaskatı yorumlamak için böylesi sezgilerin geliştirildiği bu gibi girişimlerin peşinden koşanların sayısı çok azdı. Ama onların ön varsayımlarının bir kısmı dünya hakkında gündelik konuşma ve yazma üsluplarında baştan kabul ediliyor. İnsanlar alışkanlıkla şu ya da bu devletin “ekonomik çıkarları”ndan, bir devletin diğerine kıyasla ne yaptığından, şu ya da bu ülkenin “kârları”ndan söz ediyorlar. Böylece Robert Brenner’ın İkinci Dünya Savaşı’ndan beri kapitalizmle ilgili son zamanlardaki çok yararlı değerlendirmesi, “ABD kapitalizmi”, “Japon kapitalizmi”, “Alman kapitalizmi”nin merkezi bir rol oynayan devletlerle müzakere içindeki etkileşimini vurgular. [64] Belirli bir ulusal devlet ile uluslararası kapitalist sistemin belirli bir sektörü arasında sıkı bir çıkar birliğinin etkisi hissedilir.

“Ulusal” sermayelerle tamamen eşit ulusal devletler görüşü, ileride göreceğimiz gibi, onlarca ülkede iş yapan çok uluslu şirketlerin olduğu özellikle günümüz dünyasında çok büyük bir basitleştirmedir. Ama bu devletlerin belirli sermayelerden basitçe “erişilebilir uzaklıkta” durduğu ya da devletlerin belirli ulusal temeldeki sermaye gruplarının lehine hareket etmediği anlamına gelmez. Bunlar karmaşık biçimlerde birbirlerine bağlı kalırlar.

Kapitalist devletin doğuşu

Bunu kavramanın başlangıç noktası, modern devletlerin gelişimi ve kapitalizm arasındaki ilişkide bulunabilir. Marx’ın, açık olarak ilgilenmediği bu konu, onun ölümünden sonra Engels tarafından ancak 1935’te yayınlanacak olan bir elyazmasında ele alınmıştı. Engels’in çalışmaları onu, şehirlerin tüccar ve meslek erbabı (“şehirliler”) Ortaçağ’ın sonunda önem kazanırken, feodal egemen sınıfın diğer bölümüne karşı monarşiyle ittifak kurdukları sonucuna götürmüştü: “Erken Ortaçağ’ı nitelendiren halkın kafa karışıklıklarından, adım adım yeni milliyetçilikler doğdu” – ve eski siyasal yapılardan çok farklı olan ilk ulusal devletler. [65] Rusya’da devrimci hareket, Çarlık imparatorluğunun güney doğu Avrupa’daki azınlık milliyetleri ve Batı Avrupalı güçlerin sömürge topraklarında bağımsız devletler kurma talebini karşılamaya çalışırken, Lenin benzer sezgileri teorik bakımdan daha da geliştirdi.

Ulusal devletler kurma savaşımı ile prekapitalist dünyada kendilerini ekonomik örgütlenmenin kapitalist biçimleri üzerinde temellendirmek isteyen grupların doğuşu arasında derin ilişkilerin varlığını ortaya koydu:

Bütün dünyada kapitalizmin feodalizm üzerindeki kesin zaferi dönemi ulusal hareketlere bağlı olmuştur. Meta üretiminin tam zaferi için, burjuvazi iç pazarı

ele geçirmeli ve nüfusun, gelişmesinin ve edebiyatla güçlenmesinin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı bir tek dil konuştuğu siyasal birliğin kurulduğu topraklar olmalı... O halde her ulusal hareketin eğilimi, modern kapitalizmin bu ihtiyaçlarının en iyi karşılandığı ulusal devletlerin kurulması yönündedir... Ulusal devlet, kapitalist dönemde tipik ve olağandır. [66]

Bu kavramlaştırmaya göre, modern devletler içlerinde kurulu sermayelerin (ya da en azından sermayelerin çoğunun) dışında gelişmemişlerdi. Bunlar kapitalist birikim yöntemlerinin, önce Avrupa'nın parçalarında, sonra da dünyanın geri kalanında kökleşmeye başladığı süreçte tarihsel olarak şekillenmişti. Bu gibi yöntemlerle özdeşleştirilen grupların, içinde gelişmiş oldukları prekapitalist toplumla ilişkili çeşitli toplumsal kuvvetlere – ve çok geçmeden de başka yerlerde kümelenmiş diğer kapitalist gruplara – karşı kendilerini korumaya ihtiyaçları vardı. Bu, gerekirse düşman olabilecek bir dünyada ortak çıkarlarını gerektiğinde zorla savunacak siyasal yapıları biçimlendirme isteği anlamına geliyordu. Eski prekapitalist devlet biçimlerinin var oldukları yerlerde, bunların kontrolünü ele alıp ya (İngiltere ya da Fransa'daki gibi) bunları kendi çıkarlarına uyacak şekilde yeniden örgütlemek ya da (Hollanda Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri ve 20. yüzyılın ikinci yarısının eski sömürgeci ülkeleri gibi) yeni devletler kurmak için onlardan ayrılmak zorunda kalmışlardı. 19. yüzyıl sonunda, bu tür devletleri inşa etmek isteyenler sadece var olan kapitalist çıkar grupları değildi. Dolayısıyla da giderek bir yandan kapitalist güçlerin, diğer yandan sömürgeler dünyasındaki birçok ulusal harekette önde gelen bir rol oynamaya başlayan orta sınıf entelijansiyanın egemenliğine giren bir dünyada varlıklarını sürdürmek isteyen Almanya, Çarlık Rusya'sı ve Japonya'daki eski sömürücü sınıfların unsurları da aynı yolu izlemişlerdi.

Bu tablo bazı Marksistler tarafından devletlerin kapitalizmin doğuşundan önce var oldukları temelinde reddedilmiştir. O zaman “devletler sistemi” kapitalizm sisteminden tamamen uzak bir şey olarak görülürken, “sermayenin mantığı”ndan farklı bir “devletler mantığı”ndan söz ediliyor. Ama eski devletler kapitalizmin doğuşuyla birlikte olduğu gibi bir yana atılmadılar. Eski toprak sınırlarının yeniden çizilip ilk kez uyrukların (bu insanların tümü ilk kez “yurttaş” olmuştu) yaşamına el atan merkezi yapıların kurulmasıyla birlikte temelden yeniden biçimlendirildiler. [67] Yeni yapıların satılık emtia üretimi yoluyla değil, kuvvet konuşlandırarak işlenmesi, kapitalizmin doğuşuyla yaratılan değişen üretim ve sömürü ilişkileriyle biçimlenmelerinin önüne geçmemiştir. Bunlar, başından beri sermayelerin üretim organizasyonunu geri besleyerek, birikim temposu ve yönünü etkileyen yapıları – bugün hâlâ böyleler. Sistemin diğer

unsurlarıyla sık sık çelişkiye düşse bile, devletlerin mantığı kapitalizmin daha geniş mantığının ürünüydü.

Sermaye üç biçimde – üretim sermayesi, meta (ya da ticari) sermaye ve para sermaye olarak – var olur. [69] Tam gelişmiş kapitalizmde, her sermaye birikimi süreci bir biçimden diğerine devamlı değişiklik gerektirir: Para sermaye üretim araçları, hammadde ve emek-gücü satın almakta kullanılır; bunlar üretim sürecinde emtiaya dönüştürülmek için bir araya getirilirler; sonra bu emtia parayla mübadele edilir; sonra bu para daha çok üretim aracı, hammadde ve emek-gücü, vb. satın almakta kullanılır. Biri diğerine dönüşürken, sermaye biçimleri sürekli etkileşim halindedir. Ama bu üç farklı biçimin kısmi ayrılığı da olabilir. Doğrudan üretim organizasyonu, emtia satışı ve finansman sağlama, farklı gruplardan kapitalistlere geçebilir.

Devlet ya da zor kullanan başka organlar tarafından engellenmedikçe, para sermaye ve meta sermaye sürekli hareket halinde olabilir; oradan oraya dolaşır ve ulusal sınırları aşar. Üretim sermayeleri söz konusu olduğunda durum çok farklıdır. Salt değer birikimleri olarak görülen bunlar birbirinden sadece büyüklükleriyle ayrılırlar. Ama tek tek her meta gibi tek tek her sermaye de ikili bir niteliğe sahiptir. Değişim değeri yönünden ölçülebilir olduğu gibi aynı zamanda somut bir kullanım değeridir – üretim sürecinde insanlar ve şeyler arasında somut bir ilişkiler dizisidir. Her belirli sermaye, emek-gücü, hammadde ve üretim araçlarını bir araya getirmenin, finansman sağlayıp kredi almanın ve ürünlerini dağıtıp satacak ağlar kurmanın kendi somut yolunu bulur. Bütün bunlar diğer insanlar ve doğayla etkileşimi, değişmeyen coğrafi mekânlarda gündelik temelde gerçekleşen, fiziksel türden etkileşimleri gerektirir.

Hiçbir üretim sermayesi, bir yandan kendi üretim araçları; diğer yandan iki misli “özgür” – bir yanıla kapitalist olmayan sömürücülerin zorlamasından kurtulmuş, diğer yanıla kendi emek-gücünü satmaktan başka bir geçim sağlama yolundan kurtulmuş –bir emek-gücü üzerinde denetimini güvenceye (son çare olarak “silahlı organlar” a bel bağlayan bir güvence) almadan faaliyet göstermez. Belirli bir yerdeki üretim yapan kapitalistler, toplumsal ve siyasal koşullarını biçimlendirmeye, yani devlet üzerinde etki kurmaya çalışırken ister istemez birlikte hareket ederler. Neil Brenner’ın söylediği gibi:

Artı değer biriktirme dürtüsüyle sermaye, dolaşım sürecinin önündeki tüm coğrafi engelleri aşmaya çabalar... Yine de bu sürekli dinamiği izleyen... sermaye, zorunlu olarak kentsel bölgesel yığılmalar ve mekânsal devletler gibi, nispeten sabit ve hareketsiz mekânsal altyapılara dayanır... Sermayenin

endemik dürtüsü... özünde kentsel bölgesel yığılmalar, ulaşım ağları, iletişim sistemleri ve devlet düzenleme kurumları dâhil, mekânsal örgütlemenin nispeten sabit ve hareketsiz yapılandırmalarının üretilmesi, yeniden üretilmesinden kaynaklanır. [70]

Çoğu kapitalist işletme sadece piyasa hesaplarıyla değil, alışveriş yaptığı diğer işletmelerle kurduğu uzun vadeli ilişkiler temelinde iş görür. Aksi halde piyasa koşullarındaki herhangi bir değişikliğin, tedarikçilerinin başka yerlere satış yapmalarına neden olacağı ve nakliyatçıların ve perakende ticaretini yapanların mallarına ilgilerini kaybedeceği korkusu peşlerini bırakmazdı. Mali teşvikler, iş destekleri ve kişisel temaslar sepetiyle, bu diğer şirketleri “kımıldamaz” hale getirmeye çalışırlar. Bu ölçülerde, üretim tek tek şirketlerde değil, zamanla büyümüş olan “endüstriyel kompleksler”de gerçekleşir. [71]

Klasik ve neoklasik iktisadın piyasa modelleri, sermayeleri diğer sermayelerle körü körüne rekabete giren izole atomlarmış gibi gösteriyorlar. Gerçek dünyada, kapitalistler her zaman birbirleriyle ve hırslı siyasetçilerle ittifaklar kurarak rekabetçi pozisyonlarını güçlendirmek isterler. Bu ittifaklar parayla, ayrıca evlilikler, dernekler ve sosyal projelerle de sağlamlaştırılır. [72]

Para sermayenin likiditesi bile belirli mali kurumlar için belirli ulusal devletlerin önemini azaltmaz. Costas Lapavitsas, kapitalizmde para analizinde şunları not etmiştir: “Ticari krediler tek tek kapitalist işletmeler arasında öznel ve özel güvene dayanır. Çünkü güvenin böylesi işletmelerin ticari ilişkilerinin seyrinde birbirleri hakkında edindikleri bilgilere yaslanır.” [73] Bu tür bilgiler sağlayan ağlar, devletin merkez bankası aracılığıyla kilit rol oynamasıyla, büyük ölçülerde ulusal temelde örgütlenmiştir. “Merkez bankasının düzenleyip yönettiği kredi sisteminin kurum ve piyasaları, toplumsal güç ve güveni kapitalist birikimin hizmetine koşar.” [74]

Devletler ve sermayeler arası ilişki, insanlar arasındaki, halk kitlesinin sömürülmesine atılanlar ve silahlı organları kontrol edenler arasındaki ilişkilerdir. Nasıl ki her kapitalist diğer bazı kapitalistlerle güven ilişkileri geliştirip dayanışmaya girmek isterse, önde gelen devlet personeliyle kişisel temaslar, her kapitalistin can attığı şeydir. Lenin’in atfı yaptığı “bağlantılar” [75] olağanüstü önemlidir.

Böylesi etkileşimlerin her sermayenin iç oluşumunda iz bırakması kaçınılmaz. Dolayısıyla geçmişte yan yana var olduğu diğer sermayelerden ve devletten ansızın kopmak, her belirli sermayeyi zorlar. Ulusal devlet ve farklı ulusal temeldeki sermayeler bir ailenin çocukları gibi

birlikte büyümüşlerdir. Birinin gelişmesinin diğerlerinin gelişmesini şekillendirmesi kaçınılmaz.

Sermaye grupları ve bağlı oldukları devlet, her birinin diğerlerini etkilediği bir sistem oluştururlar. Her sermayenin özgül niteliğini etkileyen, diğer sermayeler ve devletle etkileşimidir. Bu, yalnız değeri büyütme, birikim yapma yönündeki genel dürtüyü değil, içinde yetiştiği özgül çevreyi de yansıtır.

Bu yapısal karşılıklı bağımlıktan ne devlet ne de belirli sermayeler kolayca kaçabilir. Belirli sermayeler bazı devletlerle iş yapmayı daha kolay bulabilirler; çünkü işletmelerini taşımaları halinde hem iç örgütlenmelerini hem diğer sermayelerle ilişkilerini adamakıllı yeniden yapılandırmak zorunda kalabilirler. Devlet, işleyişini sürdürmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklar – özellikle vergi gelirleri – açısından bağımlı olması nedeniyle, belirli sermayelerin ihtiyaçlarına uyumlu olmak zorundadır. Gruplar, devletin kendi çıkarlarına karşı hareket etmesi halinde, likit varlıklarını yurtdışına transfer edebilirler. Farklı devletlerin birbirleri üzerindeki baskıları sermayeler açısından vazgeçilmezdir; çünkü bu devletlerin içinde iş yapan sermayelerin çıkarlarının küresel çapta iş yaparken de gözetilmesi gerekir. Rakip devletlerin varlığı, ne kapitalizm dışında yaratılmış bir şeydir ne de kapitalistlerin tercihidir. Bu sistemden ve sitemin dinamiğinden ayrılmaz. Örneğin, Nigel Harris gibi bunu kavrayamamak, son yüzyılda kapitalizmi anlama girişiminde büyük bir boşluk yaratır.

Devletin “özerkliği” ve bürokrasisinin sınıfsal niteliği

Ancak devletler ve sermayelerin karşılıklı bağımlılığı, devletlerin kendi içlerinde iş yapan ekonomik oluşumlara basitçe indirgenebileceği anlamına gelmez. Devleti fiilen idare edenler, şirketlerin şirketler arası rekabet nedeniyle engellenen işlevlerini üstlenirler. Bu kişiler rakip sermayeler arasında arabuluculuk yaparak, adli sistemler ve merkez bankaları, mali sistem ve ulusal para yoluyla gözetimi yerine getirmek zorundadırlar. Clause Offe’nin söylediği gibi: “‘Bütün olarak sermaye’ ancak ideal anlamda var olduğundan... tam anlamıyla farklılaşmış bir siyasal-idari sisteme ihtiyaç duyar.” [76]

Devlet, halk kitlesini sisteme entegre edecek mekanizmaları da sağlamalıdır. Bir tarafta, halka boyun eğdirmeye zorlayacak zor kurumları (polis, gizli polis, cezaevleri); diğer tarafta şikâyetleri sisteme uygun kanallara dağıtacak bütünleştirici mekanizmalar (parlamentar yapılar, toplu sözleşme sistemi, reformist, muhafazakâr ya da faşist partiler).

Bu iki mekanizma dizisinin ne ölçüde işleyeceği duruma bağlı olmakla birlikte, her yerde birbirlerini tamamlayarak var olurlar. Zor mekanizmaları halkı sisteme entegre etmenin kolay yolunu izlerken, bütünleştirme mekanizmaları devletin zorlayıcı gücünün demir yumruğunu gizleyen, dolayısıyla meşrulaştıran kadife eldivendir. İtalyan devrimci Marksist Antonio Gramsci, devlette zor ve rızanın nasıl birleştiğini kavramak için haklı olarak Machievelli'nin yarı hayvan yarı insan "Sentor" metaforunu kullanmıştı. [77]

Zor ve bütünleştirme mekanizmaları, aslında kapitalist sömürü ve birikim alanının dışında örgütlenme ve liderliğe – bir tarafta asker ve polis uzmanlar, diğer tarafta bir derece toplumsal desteği harekete geçirebilecek siyasal liderlere – bağlıdır. Etkili bir devlet, bu gibi unsurlara kendi çıkarlarını gözetebilecekleri belli bir manevra alanı bırakırken, onların desteğini – ya da en azından uyumunu – sağlayacak koalisyonların kurulmasını gerektirir. [78] Demek ki kaçınılmaz olarak, devlet sırf genelde sermayenin çıkarlarını değil, başka toplumsal grup ve sınıfları da kendi yönetimine entegre etmek için verdiği tavizleri de yansıtır.

Marx, 1871'de "her yeri sarmış, karmaşık askeri, bürokratik, dini ve adli organlarıyla, merkezi devlet aygıtının canlı sivil toplumu bir boa yılanı gibi sardığını" yazmıştı. Devlet bürokrasisi, var olan egemen sınıfın hâkimiyetini sağlamak için ortaya çıkar, ama süreçte "gücüyü egemen sınıfların çıkarlarını bile etkileyebilecek" bir "asalağa" dönüşür..." [79]

Yönetim gücü işçiler, köylüler ya da küçük burjuvazi arasında sağlam bir temele sahip olduğunda, bu özerklik doruğa çıkar. Böyle bir özerkliğe sahip olanların kendi topraklarında önemli kapitalist gruplarla ilişkilerini kesebildiği ve hatta bunları kamulaştırdıkları örnekler vardır. 20. yüzyılın seyrinde çeşitli durumlarda bu doğrulanmıştı – Alman Nazizm'i, Arjantin Peronizm'i, Mısır'da Nasırcılık, Suriye ve Irak'ta Baasçılık hep buna örnek. Tek tek sermayelerin "kendi" devletlerinin çıkarlarına zarar verdikleri sayısız örnek de vardır – yatırım ve fonlarını yurtdışına kaçırmak, diğer yerel sermayeleri ucuza kapalı yabancı kapitalistlerle anlaşmalar yapmak, hatta kendi devletiyle savaş halindeki devletlere silah satmak.

Yine de devlet kendi sermayelerinden, sermayelerde kendi devletlerinden sınırlı ölçülerde uzaklaşabilirler. Devlet belirli kapitalistlerin çıkarlarını çiğneyip geçebilir; kendi gelirlerinin ve başka devletlere karşı kendisini savunma kapasitesinin sermaye birikiminin devamına bağlı olduğunu unutmaz. Tersine, tek tek sermayeler önemli bir zorluk yaşamadan bir ulusal devletin toprağından söktüğü köklerini bir diğerininkine eker. Ama hiçbir etkili devlet kendisini, normal sömürü ritmini temelde bozabilecek

güçler ve diğer sermayelerle devletlerine karşı korumadığı “Vahşi Batı” durumunda sonsuza kadar iş göremez.

Gerek devletlerin sermayeleriyle, gerekse sermayelerin devletleriyle kopuşu zor ve riskli bir iş. Eğer devlet özel sermayenin aleyhine dönerse, halkın sırf özel sermayeye değil, sermaye birikiminin kendisine ve bunlarla birlikte devlet hiyerarşisine de meydan okuduğu bir durum yaratabilir. Özel sermayenin “kendi” devletiyle ipleri koparması halindeyse, düşman ve tehlikeli bir dünyada kendi başının çaresine bakma riski söz konusudur.

Devletler ve sermayeler arasındaki bu karşılıklı bağımlılığın, pek çok analistin bir kerecik olsun üzerinde durmadığı bir sorunu ortaya koyan anlamları vardır – devlet bürokrasisinin kendi sınıfsal niteliği. Genelde bu bürokrasinin ya özel kapitalist sınıfın yalnız pasif bir ürün olduğu ya sermayenin herhangi bir biçimininkinden çok farklı çıkarlara sahip ayrı bir siyasal oluşum olduğu varsayılmıştır. Sınıf, bireysel mülk sahipliğine (ya da mülk sahibi olmamaya) bağımlı algılandığından, devlet bürokrasisinin sömürücü bir sınıf ya da sömürücü sınıfın parçası olamayacağı sonucuna varılmıştır. Bu, devletin idaresindeki ekonomik faaliyetlerin kapitalist üretim sistemi “dışında” kaldığını düşünen, sözgelimi Ellen Wood ve David Harvey’in görüşünde örtüktür. [80]

Marx’ın ölümünden sonraki bir ve çeyrek yüzyıldaki kapitalizmin analizine gelince, böyle bir yaklaşım geride büyük boşluk bırakır. Toplumun devletin elinden geçen toplam geliri, kâr, faiz ve rant olarak doğrudan özel sermayeye giden gelirden kat kat fazla düzeylere ulaşmıştır. Devletin doğrudan üslendiği yatırım, genelde toplam yatırımın yarısından fazladır [81] ve devlet bürokrasisi sömürünün aslan payını doğrudan kullanır.

Böyle bir durumda, sınıf analizi mülkiyetin hukuksal tanımlarıyla ifade edildiği şekliyle, bir toplumun resmi “sağduyusu”nda görülen duruma bakmakla kendisini sınırlayamaz. Marx için, sınıflar böylesi biçimsel tanımlara değil, insanların kendilerini içinde buldukları toplumsal üretim ilişkilerine bağlıdır. Maddi üretim ve sömürüyle ilişkilerinin, diğer kümelerle karşı kolektif hareket etmeye zorladığı insan kümeleridir. Kapital’in Üçüncü Cildi’nin tamamlanmamış son bölümünde, Marx sınıfların sırf “gelir kaynakları”yla belirlenemeyeceğini, çünkü bunun paralelinde sınıfların sonsuz bölünmesine yol açarak, “toplumsal işbölümünün emekçileri olduğu kadar, kapitalistler ile büyük toprak sahiplerini de... sonsuz çıkar grupları ve tabakaya böleceğini” yazar. [82] Başka bir yerde, bu kadar ayrı grupları modern toplumun büyük sınıfları içinde bir araya getiren şeyin, bir dizi grubun gelirlerini diğer grupların sömürülmesiyle elde etmesi olduğunu öne sürer. Kapital’in hazırlık defterlerinde söylediği

gibi, “Sermaye ve ücretli emek, aynı ilişkinin yalnız iki faktörünü ifade eder.” [83] Kapitalist, ancak değerın kendisini büyütmesini somutlaştırdığı ölçüde, birikimin kişileşmesi olduğı ölçüde kapitalist; işçi ancak “emeğın öznel koşulları” onlarla sermaye olarak karşılaştığı ölçüde işçidir.

Devlet bürokrasisinde idareci tabaka, ister istemez kapitalist birikimin temsilcisi olarak hareket etmeye zorlandığından, hem yabancı sermaye hem işçi sınıfı karşısında kendi çıkarlarını ulusal kapitalist çıkarlar olarak görmeye başlar. Nasıl tek tek kapitalistler bir iş alanına girmeyi seçebilir, ama hangi iş alanına girerlerse girsınler sömürü ve birikime zorlanmaktan kaçınamazlarsa, devlet bürokrasisi de şu ya da bu yönde hareket edebilse de daha uzun vadede kendi ihtiyaçlarını riske atmadan ulusal sermaye birikimininkileri göz ardı edemez. “Özerkliği,” ulusal sermaye birikiminin ihtiyaçlarını gözetip gözetmeme konusundaki seçeneklerinden değil, bunları nasıl gözeteceğıyle ilgili sınırlı ölçülerdeki özgürlükten oluşur.

Devlet bürokrasisinin kapitalist sömürüye bağımlılığı, genelde gelirlerini nasıl topladığıyla – gelir ve gider vergileri, devlet borçlanması ya da devletin “para basması” – gözlerden gizlenmiştir. Tüm bu faaliyetler, üretim noktasındaki kapitalist sömürüden yüzeyde çok farklı görünür. Bu nedenle, devlet ihtiyaç duyduğu kaynakları toplumdaki herhangi bir sınıftan fon toplayarak karşılayabilen bağımsız bir varlıkmuş gibi görünür. Ama devletin faaliyetleri daha geniş bir bağlamda görüldüğünde, bağımsızlık görüntüsü ortadan kalkar. Devlet gelirleri bireylerin vergilendirilmesiyle toplanır. Oysa bireyler satın alma güçlerindeki kaybı üretim noktasındaki savaşımlla – kapitalistler daha yüksek sömürü oranı dayatmaya çalışarak, işçiler ücret artışları sağlamaya çalışarak – telafi etmeyi denerler. Sınıf güçlerinin dengesi devletin gelirlerini artırması için var olan manevra alanını belirler. Bunlar toplam toplumsal artı değerin parçasıdır – toplam miktarın, işçilerin çıktısının değerin emek-güçlerinin yeniden üretimi maliyetini aştığı parçasıdır.

Bu anlamda, devlet gelirleri sermayenin farklı kesimlerine düşen diğer gelirlerle –toprak sahiplerine düşen rantlar, para sermayeye düşen faizler, meta sermayeye giden ticari hasılat ve üretim sermayesine kârlarıyla – karşılaştırılabilir. Nasıl sermayenin farklı kesimleri arasında bu farklı gelirlerin büyüklükleri üzerinde sürekli çatışma varsa, devlet bürokrasisi ve kapitalist sınıfın kalan kesimi arasında da toplam artı değerden kesintilerin büyüklüğü üzerinde sürekli çatışma vardır. Devlet bürokrasisi, başkalarının aleyhine kazanım elde etmek için, silahlı kuvvetler üzerindeki tekeliyle zaman zaman özel konumunu kullanır. Buna cevap olarak, sermayenin diğer kesimleri mücadele etmek için özel konumlarından – sanayi

sermayesi yatırımlarını bekletme yeteneğinden, para sermaye yurtdışına kaçma yeteneğinden – yararlanırlar.

Gene de tüm bunlarda, sermayenin farklı kesimleri karşılıklı bağımlılıktan en fazla geçici olarak kaçabilirler. Bu bağımlılık, en sonunda krizler – kredi sisteminin ani çöküşü, emtia satma yeteneğinin aniden ortadan kalkması, ani ödemeler dengesi krizleri ya da hatta banka iflasları tehlikesi – aracılığıyla kendisini ortaya koyar. Devlet bürokrasilerini yönetenler, tek tek sermaye parçalarına sahip olamasalar da Marx'ın tanımına göre, kapitalist sınıfın parçası olmak için sermaye birikiminin temsilcileri olarak hareket ederler.

Marx, Kapital'de kapitalist üretimdeki ilerlemeyle birlikte kapitalist sınıf içinde işlevlerin bölündüğüne işaret eder. Sermaye sahipleri, üretim ve sömürünün filli örgütlenmesinde doğrudan daha az rol oynama eğilimindeyken, bu rolü yüksek ücretli idarecilere bırakırlar. Ama sermaye birikiminin temsilcileri olmaları ölçüsünde, bu idareciler kapitalist olarak kalırlar. Hilferding, argümanı daha da geliştirerek, bir tek kapitalist sınıf içinde az çok hisselerinin sabit getirisine bel bağlayan rantıye kapitalistler kütlesi ile dev şirketlerin ihtiyaç duyduğu sermayeyi toplayarak ek artı değer kazanan “kurucu” kapitalistler arasındaki bölünmelere işaret ediyor. [84] Bireysel sermayelerin birikimini yönetenler ile devlet aracılığıyla, bir tek devlet içinde iş yapan kardeş sermayelerin gelişimini sürdürmek isteyenler – bunlara “siyasal kapitalistler” diyebiliriz – arasında bir ayrımı daha ekleyebiliriz.

Devlet kapitalizmi ve devlet kapitalistleri

20. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri de devlet mülkiyetindeki büyük ekonomik sektörlerin doğuşuydu. Devlet, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanya'da, İkinci Dünya Savaşı'nın çoğu bölümünde Almanya gibi ABD ve İngiltere'de – ve elbette Stalin'den Gorbacov'a kadar SSCB'de ve Mao dönemindeki Çin'de – iç üretiminin tamamını planlar hale gelmişti.

Nasıl birçok analist devletin kapitalizm dışı bir şey olduğunu söyleyen “sağduyu”ya dayalı görüşü kabul ediyorsa, devletin yönettiği sanayi ve ekonomilerin kapitalist olabileceğini de reddediyor. Ne var ki, klasik Marksistler olayları çok daha farklı görüyorlardı. Marx, Kapital'in İkinci Cildi'nde “bireysel kapitalistler toplamı”na şimdiden “hükümetler verimli ücretli emeği madenlerde, demiryollarında, vb. istihdam ederek, kapitalist sanayicilerin işlevini yerine getirdikleri ölçüde devlet sermayesi”ni de

katmıştı. [86] Bismarck'ın Alman demiryolu sistemini ulusallaştırmasına tepki gösterirken, Engels bunu çok daha büyük bir vurguyla dile getirmişti:

Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, aslında, kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal kişileştirilmesidir. Üretken güçlerin yönetimini ele almada ne kadar ileri giderse, gerçekte o kadar çok ulusal kapitalist olur, o kadar çok yurttaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçiler – proleterler –olarak kalırlar. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmaz, daha da olgunlaştırılır. [87]

Kautsky 1890'larda “Manchester ekolü”nün özgün ekonomik liberalizminin (günümüzün noliberalizmi adını buradan almıştır) “kapitalist sınıfı artık etkilemediğini” çünkü “ekonomik ve siyasal gelişmenin devletin işlevlerinin genişlemesini zorunlu kılarak,” “işlevleri ya da sanayileri giderek daha çok ele almaya” zorladığını ileri sürebilmişti. [88]

Çeyrek yüzyıl sonra, Troçki Komünist Enternasyonal'in Dünya İşçilerine Manifestosu'nda şunları yazabilmişti:

Kapitalist liberalizmin eskiden çok fazla protesto ettiği ekonomik yaşamın istikrarlı kılınması oldubitti haline gelmiştir... Sadece serbest rekabete değil, hatta tröstlerin, kartellerin ve diğer ekonomik ahtapotların egemenliğine geri dönüş bile imkânsızdır. Bugün tek sorun şudur: Bundan böyle istikrarlı üretimin taşıyıcısı kim olacaktır –emperyalist devlet mi yoksa muzaffer proletarya mı? [89]

Hepsinin kabul ettiği, üretim araçlarının özel mülkiyetinden çok devletin üretim ilişkilerinin temelini ya da kapitalist birikimin dinamiğini değiştirmediydi. Devlet için, ulusallaştırılmış sanayinin amacı ekonomik ve askeri rekabette ayakta kalabilmek amacıyla kapitalist birikimin yabancı rakiplerinkiyle boy ölçüşebilmesini sağlamaktır. Bu amaçla, istihdam edilen emek hâlâ ücretli emektir ve emek-gücünü sürdürüp yeniden üretmek için gereken karşılığı asgari düzeyde tutmaya çalışılmıştı. Devlet kendi mülkiyetindeki işletmelerde üretimi planlayabilir. Ama aynı özel şirketlerdeki planlama gibi devlet planlaması da dış rekabete dayalıdır. Sermayenin kendisini büyütmesi hâlâ hedeftir; bunun anlamı değer yasasının işlediği ve işletmelerin iç işlemlerinde kendisini hissettirdiğidir.

Böyle davranarak, devlet büyük ölçüde özel işverenler ya da hissedar kapitalistler – işçilerin sırtından sermaye birikiminin yaşayan canlı somutluğu – gibi davranırlar.

1920'lerde, Hilferding'i “örgütlü” kapitalizmin Marx'ın analiz ettiği çelişkilerin üstesinden gelmekte olduğu sonucuna ulaştıran şey bunu kabul edemeyişiydi. 1930'ların Nazi Almanyası'ndaki devlet planlaması, onu

var olan şeyin artık kapitalizm değil, ama “örgütlenme”nin “kapitalizm”in yerini aldığı ve itici gücün rakip sermayelerin rekabetçi birikimini beslemek olmaktan çıktığı sınıflı toplumun yeni bir biçimi olduğu sonucuna varmaya itmişti.

Hilferding’in – günümüzde kapitalizmi hâlâ serbest piyasalarda rekabet eden şirketlerin özel mülkiyetiyle özdeşleştiren herkes gibi – kavrayamadığı şey, sistemin hâlâ şu anda askeri devlet kapitalizmleri bile olsalar, farklı sermayeler arasındaki rekabetçi birikime dayandığıdır. Kapitalizm, aynı dinamikle ileri çekiliyordu ve Marx’ın analiz ettiği aynı çelişkilere tabiydi. Rakip devletlerin birbiriyle doğrudan ticaret yapmadığı ve deniz ablukalarının yabancı pazarlardaki rekabeti büyük ölçüde sınırladığı dünya savaşı döneminde bu doğruduydu. Bir devletin askeri donanım birikimindeki her başarısı, rakiplerini de askeri donanımda benzer birikim için çaba harcamaya zorluyordu. Nasıl rakip otomobil üreticilerinin birbiriyle daha çok satış yapma yarışı farklı otomobil fabrikalarındaki somut emek biçimlerini birbiriyle planlanmamış bir karşılıklı ilişkiye çekerek, farklı miktarlardaki homojen soyut emeğe dönüştürüyorsa, rakip tank üreticisi devletlerin birbirini geçme çabaları da aynı sonucu verir.

Marx zamanının piyasa kapitalizminde durumu şöyle betimliyordu:

bireyin emeği, toplumun emeğinin parçası olarak sadece mübadele yasasının ürünler arasında doğrudan ve bunların aracılığıyla da üreticiler arasında dolaylı kurduğu ilişkilerle kendisini ortaya koyar. [90]

Marx’ın ölümünden sonra geliştiği şekliyle dünya sisteminde, askeri rekabet farklı, apaçık kapalı, devlet oluşumlarında harcanan emeğin bireysel edimlerini birbiriyle ilişkiye sokarken aynı rolü oynamaya başlamıştı.

Savaşta başarıyı sağlama almak için gerekli miktarlarda imha silahlarının edinilmesi, pazar savaşımındaki gibi üretim araçları biriktirilmesiyle aynı dürtülere bağımlıydı. Bu, ücretlerin emek-gücünün yeniden üretilmesinin maliyetine çekilmesi, verimliliği dünya ölçeğinde geçerli düzeylere yükseltme ve artışı birikim için kullanma dürtüsünü de beraberinde getirmişti.

Tony Cliff’in 60 yıldan uzun bir süre önce işaret ettiği gibi, bu bakımdan askeri ve ekonomik rekabet arasındaki tek fark –ister yeni malların üretiminde kullanılabilecek kullanım değerlerinin, isterse savaş yürütmek için kullanılabilecek kullanım değerlerinin birikim koşulu olsun – birikimin aldığı biçimdi. Her iki örnekte de bu kullanım değerlerinin bunları kontrol edenler için önemini belirleyen, sistemin başka yerlerindeki kullanım değerleriyle kıyaslanmaları, bunları değişim değerlerine çeviren

kıyaslamaydı.

Bu kâr oranının hâlâ merkezi rol oynadığı anlamına da geliyordu. Kâr oranı, artık ülke ekonomisinde yatırımın farklı sektörler arasındaki dağılımını belirlemiyordu. Askeri gereksinimler bu duruma yol açmıştı. Ama bütün olarak ekonomi üzerinde bir fren görevi görüyordu. Eğer toplam ulusal artı değerın askeri-endüstriyel aygıttaki toplam yatırıma oranı düşerse, bu ulusal devlet kapitalizminin rakipleriyle savaşta kendisini sürdürme yeteneğini zayıflatırdı. Kâr oranındaki düşüş, ekonomik durgunluğa yol açamazdı; çünkü savaş aygıtı ne kadar küçük olursa olsun geride kullanılabilecek bir artı değer kütlesi kaldığı sürece büyümeye devam ederdi. Ama bu da askeri yenilgiye katkı yapardı.

Aynı kapitalist mantığın üretim araçlarının denetimini ele alan yeni bürokrasilerin ortaya çıktığı devletlerde (1920’lerden sonra SSCB’de, [91] İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Doğu Avrupa ve Çin’de, 1950’lerin sonu ve 1960’larda çeşitli eski sömürge devletlerde) işlediği görülebilir. Bunlar kendilerini “sosyalist” olarak adlandırmakla birlikte, ekonomik dinamikleri geniş kapitalist dünyayla karşılıklı ilişkilerine bağımlıydı. Sınırları dışına çıkıp kapitalist ülkelerle ticaret yapmaları halinde, meta üretimi mantığına – ve esas olarak kapitalist yolla birikimi üstlenerek pazarlarda rekabetçi olarak kalma gereksinimine – sürükleniyorlardı. Ama kendilerini ekonomik olarak tecrit ederek otarşik bir politika izlemeyi denemiş olsalar da yırtıcı yabancı emperyalizmlere karşı kendilerini savunmaktan kaçınmazlardı. Her iki durumda da 1920’lerde Buharin’in betimlemiş olduğu şekilde, 20. yüzyılda dünya sistemi olan kapitalist mantığa tabi kalmışlardı. Bu toplumları yönetenler, Marx’ın zamanının özel kapitalistleri gibi üretim araçlarında ter döken ücretli emekçilerle tarihsel karşıtlık içindeki birikimin “canlı örnekleri”ydi. Başka bir deyişle, sömürü ve birikimi bireysel olmaktan çok kolektif olarak sürdüren bir sınıf olsalar bile, kapitalist sınıfın üyeleri idi.

Dıştan bakıldığında, devlet pazar ilişkileri dünyasında büyük bir planlama adası gibi görünüyordu – hatta bir zamanlar kıtanın yarısında planlama görölüyordu. Ama devletler kendi üretim güçlerini birbirinden hızlı büyötmek için rekabete girdikleri ölçüde, Marx’ın zamanının bireysel kapitalist girişimi içindeki planlama adaları gibi, planlama yalnız emek verimliliğini dünya ölçeğindeki emek verimliliğiyle aynı düzeye getirmeyi amaçlıyordu. Değer yasası kendisini dünya sistemindeki tüm birimlerde böyle bir rekabetle dayatmıştı. Devletleri, belirli devlet sektörleri ya da bireysel girişimleri idare edenler, emek-gücünün harcanmasının bedelini bütün olarak sistem içindeki değerine indirme baskısını aynı şekilde

hissediyorlardı.

Tek tek kapitalist yöneticiler ve tek tek devlet yöneticileri, bu baskıları görmezlikten gelmeye çalışırken tasarruflarındaki kaynakların saf büyüklüğüne bir süre bel bağlayabilirlerdi. Ama sonsuza kadar böyle davranacak halleri yoktu. Çöküş riskini almak istemiyorlarsa, bir yerde zor seçimlerle karşı karşıya kalmaları şarttı: Ya içte yeniden yapılanmanın zahmetli ve tehlikeli olabilecek süreciyle, kendileri için emek harcayanlara değer yasasını dayatmaya çalışacaklar ya küresel güçler dengesini lehlerine çevirmeye çalışmak için umutsuzca kumar oynayacaklardı. Sivil bir şirket için, bu, kaynakları muhtemelen sahtekârca son bir pazarlama oyununda harcamak; devleti yönetenler içinse ekonomik zayıflığı telafi etmek için askeri gücü kullanmaya çalışmak anlamına gelebilirdi. Bu yüzden, 20. yüzyılda kapitalizmin gerçek tarihinin izlediği yol, iktisat ders kitaplarında sunulan – ve yüzeydeki görüntülerin altında yatan gerçek toplumsal ilişkilere göz atma ihtiyacını hissetmeyen bazı Marksistlerin de kabul ettikleri – barışçı ve dürüst rekabet tablosundan çok farklıydı.

Devlet harcamaları ve sistem

Önemli bir ayırım

Devletin ekonomik öneminin muazzam büyümesi, 20. yüzyıl kapitalizmini Marx'ın zamanının kapitalizminden ayıran bir özelliktir. Bir diğeri doğrudan üretimle ilgisi olmayan her çeşit harcamanın artmasıdır.

Marx, “üretken” ve “üretken olmayan” emek ayrımını Adam Smith’ten almıştı. Kapitalist üretim tarzının henüz çocukluk evresindeyken yazan Smith, onun daha da ilerlemesinin önündeki engelleri aşmak için gerekenleri araştırmak istemişti. Bu nedenle, kapitaliste üretimi daha da artıracak kâr sağlama imkânı veren kiralık emek kullanımı ile sadece mevcut kaynakları emen emek arasında ayırım yapmıştı. Bir şeylerin satılmasını sağlamak için insan çalıştırmak üretkenken, kişinin bireysel arzularını yerine getirecek insanları çalıştırmak değildi. Ya da kimi zaman denildiği gibi, insanları fabrikada istihdam etmek servet yaratıyor, birilerini kişisel uşak olarak istihdam etmekse sadece servetten götürüyordu. Ama Smith’in üretken olmadıklarını ve bu anlamda israf yarattıklarını söyledikleri sırf uşaklardan ibaret değildi: Kapitalist üretimin ihtiyaçlarına tam uygun düşecek bir reformdan geçmeyen devletin gelirleriyle geçimlerini sürdüren memur sürüsü ve kadınlara karşı tutumu da aynıdır. [1]

Marx, Kapital’in değişik taslaklarını hazırlayıp bu konuda kendi kavrayışını geliştirirken, bu ayrımı sürdürdü. Smith gibi, onu ilgilendiren de – elbette sistemi savunmak için değil, karşı koymak için – kapitalizmin işlevini nasıl yerine getirdiğiydi. Dolayısıyla kaygısı kapitalizm yönünden neyin “üretken” olduğuydu. [2] Bunun artı değer üretkenliği olduğunu ileri sürdü. Artı değer üreten emek kapitalistlere birikim sağlıyordu; artı değer üretmeyen emekse bu bakımdan yararsızdı – “üretken değil” di.

Bu konuda, emeğin “üretkenliği”nin fiziksel biçime ya da ürünün toplumsal bakımdan ne kadar yararlı olduğuna bağımlı olmadığını açıklığa kavuşturmaya özen gösterdi. Önemli olan emeğin artı değer yaratabilmesiydi – gerisi hikâyeydi. Defterlerinden birinde diyordu ki: “Üretken ve üretken olmayan emeğin arasındaki bu ayrımın gerek emeğin özel uzmanlığıyla, gerekse... içerdiği özel kullanım değeriyle hiçbir ilgisi yok.”[3]

Marx'ın ayrımı maddi üretim ile bugün “hizmetler” kategorisi altında toplananlar arasında değildi. Bazı “hizmetler” pazarda meta olarak alınıp satılan kullanım değerine sahiptir – ya da bir diğer metaya ekledikleriyle onu kullanılabilir hale getirirler. Bunlar üretimlerinde ihtiyaç duyulan toplumsal bakımdan gerekli emek süresince belirlenen bir değişim değerine sahip olmaları dolayısıyla, kapitaliste yeni artı değer sağlayabilirler. Bu yüzden de üretkendirler. Sözelimi, bir filmde oynamak, oyuncuyu istihdam eden kapitalist tarafından meta olarak satılmasıyla kâr getiren bir kullanım değeri yaratması (insanları eğlendirmesi ve hayat standartlarını artırması) ölçüsünde üretkendir. Aynı şekilde, bazı ulaştırma sektörü işçilerinin yaptığı gibi, eşyaları üretim yerlerinden tüketildikleri yerlere taşımak da üretkendir; çünkü bu aslında onların üretimini tamamlayan bir süreçtir. Tersine, belli malların satışı için televizyon reklamlarında oynayan oyuncular üretken değildir; çünkü emekleri yeni kullanım ya da değişim değeri yaratmaz. Sadece zaten üretilmiş olan malların satışına yardım eder.

Guglielmo Carchedi'nin şu sözleri ne kadar isabetli:

“Hizmetler” kategorisi sadece işleri karıştırdığı için bir yana atılmalı. [Marx'a göre], hizmet ister meta ister emek olsun, kullanım değerinin fayda etkisinden başka bir şey değil. [4] Bu nedenle, “hizmetler” üretken emeği (oteller, eğlence) ve üretken olmayan emeği (reklam, piyasa araştırması) kapsar... [5]

Marx, 1860'ların başında konuyla ilgili ilk tartışmalarda Smith gibi üretken olmayan emeğin üst sınıflar için bireylerin sağladığı hizmetlerle ilgili olduğunu varsaydı. [6] Bunların içinde eğlendirenler,” “fiziksel hastalıkları” tedavi edenler (doktorlar) ve “ruhsal zaafılar”la uğraşanlar (papazlar) ve “özel çıkarlarla ulusal çıkarlar arasındaki çatışmalara” çözüm bulanlar (örneğin, devlet adamları, avukatlar, polis ve askerler). Bu son grup “bizzat kapitalist sanayicilerce” en vazgeçilmez asgaride tutulup mümkün olduğunca ucuza getirilmesi gereken küçük harcamalar olarak görülüyordu. [7]

Marx, egemen sınıf kişisel hizmetlerinin kimi zaman kendi nam ve hesaplarına çalışan bireylerce değil, bunları başkaları sağlamak üzere ücretli emek istihdam eden kapitalistlerce sağlandığını düşündü. Bu örneklerde, emeğin üretken olduğunu, çünkü artı değer yarattığını ileri sürdü. Bir kere, bu emeği istihdam eden kapitalistler emek ürününü emek-gücüne ödediklerinden daha fazlasına satıp sonuçta kârı ceplerine indiriyorlardı. Dolayısıyla, birinin evinde evin çocuklarına özel ders vermek üzere şahsen çalıştırılan bir öğretmen, hiçbir kâr getirmeyen bir hizmet gördüğünden üretken değilken; tersine özel okul işleterek kâr eden bir şirkette çalışan

bir öğretmen üretkendi. Biri kapitalistlerin değer birikimine hiçbir biçimde katkıda bulunmazken, diğeri bulunuyordu. Kapitalist üretim ve birikimin ayrılmaz parçası olan ve olmayan emek arasında ayrım yapılıyordu.

Ama Kapital’de Marx üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrımı, farklı bir bağlamda – bütünselliği içinde kapitalist üretimin dışında değil içindeki bir bağlamda – gözden geçirmekten de kendini alamamıştı. Çünkü kapitalizm gelişirken, hiçbir şey üretmeyen birçok emek biçimine gitgide bağımlı hale geliyordu.

Kapitalist işletme içinde disiplini korumak için gerekli emek vardı – idarecilerin, denetmenlerin, ustabaşların “iş”i. Son tüketiciye ulaşmadan önce, değişik alım satım zincirlerinden geçerken, üretilmiş emtianın mübadelesi için gerekli ticari emek vardı. Kâr zarar hesabı yapan, kredi veren ve artı değeri kapitalist sınıfın değişik sektörleri arasında bölüştüren mali emek vardı. Marx, kapitalizm yaygınlaşırken, emeğin bu çeşitlerinin niceliğinin arttığını düşünmüştü:

Üretimin boyutları büyüdükçe, ticari işlemler sürekli sanayi sermayesinin... buna uygun çoğalan yeniden dolaşımını talep eder... Üretimin boyutları ne kadar gelişirse, sanayi sermayesinin ticari işlemleri o kadar artar. [8]

Emeğin böylesi, eğer kapitalistler bu biçimlerde istihdam ederlerse, bir uşağın emeğinden daha fazla üretken sayılamaz. Disiplin sağlamak, mal satmak ya da muhasebecilik, artı değere katılmış yaratıcı emek değil, artı değerden kesintilerle ödenmek zorunda olan gerekli işlevlerdir. Bunlar yeni bir şey üretmez, ama yalnız diğerlerinin ürettiği değer kontrolüyle, bunun bir biçimden (emtia) bir diğerine (para) dönüşmesiyle, ya da insanlar arasında bölüştürülmesiyle ilgilidir. Bundan böyle bir denetçinin, bir banka memurunun ya da tezgâhtarın faaliyetleri, bir uşağinkinden daha çok değer (dolayısıyla da artı değer) yaratamaz.

Peki, ama kapitalist üretici diğer kapitalistleri bu işlevlerden bazılarını kendi adına gerçekleştirmek için kullanırsa ne olacak? Bu diğer kapitalistlerin istihdam ettikleri emek, Marx’ın yerleşmiş tanımına göre üretken sayılmalı; çünkü onlara kâr etme imkânı sunuyor. Ama olayları böyle görmek sorun yaratır. Kâr, kapitalist üreticilerin görevleri yerine getirmek için doğrudan insan istihdam etmesinde olduğundan daha fazla toplam çıktı miktarını artırmaktan doğmaz. Bu, sadece ikinci kapitalistin başlangıçta ilk kapitalistin elinde olan artı değer pastasından bir dilim alması demektir. Marx, kapitalist üretim açısından, başka yerlerde kullandığı üretken emeğin farklı bir tanımına dayandığı görüle bile, emeğin böylesinin üretken olmadığı sonucuna varmıştı. Sözgelimi, Jacques

Bidet bu nedenle Marx'ın tutarsız olduğunu öne sürmüştü. [9] Yine de bu hem Adam Smith'in hem Marx'ın ilgilendiği şey – kapitalist gelişmeyi ileri götüren ve geciktiren arasındaki ayrım – açısından anlam taşıyordu.

Kapitalistler, kapitalist üretimin henüz başat olmadığı ekonomik bir ortamda iş yaptıkça, şahsi hizmetler için işçi istihdam edenler, onlara temelde kapitalist sistemin dışından gelen servetten veriyorlardı. Söz gelimi, bir okulun sahiplerinin aldıkları ödemeler, kapitalist sektöre prekapitalist sömürücülerin cebinden kaynak – üretken birikim için kullanılabilecek kaynak – transferi demektir. Tersine, kapitalist üreticilerin mallarını alıp satan tüccarlar ya da mağaza sahipleri, kapitalist üreticinin zaten yaratılmış olan artı değerinden kendi kârlarını alıyorlardı. Toplam artı değere ve onunla birlikte sermaye birikimine kattıkları bir şey olmuyordu.

Marx'ın bir yerde söylediği gibi:

Sanayi sermayesi için dolaşım maliyeti üretken olmayan giderler gibi görünür. Aynı maliyet, genel kâr oranı düşünüldüğünde, tüccara büyüklüğüyle orantılı kâr kaynağı olarak görünür. O halde, bu dolaşım maliyeti için yapılması gereken harcamalar ticaret sermayesi için üretken yatırımdır. [10]

Ticaret kapitalistlerinin birbiriyle rekabeti her birinin, üretimle ilgili kapitalistler gibi ücretleri emek-gücünün değerine indirme baskısının aynısına tabi olmaları anlamına gelir. Bu nedenle, onların işçileri de üretimle ilgili sermayenin işçileriyle aynı şekilde sömürülür. Ticaret kapitalistleri ücretleri ne kadar düşürür, çalışanlarının iş yükünü ne kadar artırılırsa, sağladıkları hizmet karşılığında kapitalist üreticilerden aldığı ödeme o kadar çok kendisine kalır. Sözgelimi, belirli bir satış görevi için toplumsal bakımdan gerekli emek süresi sekiz saatken, sadece dört saati satışta çalışan işçinin ücretini karşılamaya yetiyorsa, o zaman dükkân sahibi kapitalist sistemin başka yerlerinden sağlanan dört saat bedelindeki artı değeri cebine atabilecektir.

Ama iş bütün olarak sistemin dinamiğini kavramaya gelince, bu ticari emeğin üretken emekle eşitlenebileceği anlamına gelmezdi. Biri yeni birikimde kullanılabilecek kaynaklar yaratırken, diğeri yaratmıyordu. Marx'ın ısrarı bu nedenledir:

Bir metanın fiyatını kullanım değerine katılmayan, bu yüzden de toplumu ilgilendirdiği ölçüde üretken olmayan gider olarak sınıflandırılacak maliyet, kapitalist bireyin zenginleşme kaynağı olabilir. Öte yandan, meta fiyatına yapılan bu ek sadece dolaşımın maliyetini eşit dağıttığından, maliyetin üretken olmama niteliği aynı kalır. Sözgelimi, sigorta şirketleri kapitalist bireylerin kayıplarını kapitalist sınıf arasında bölüştürürler. Ama bu, toplam toplumsal

sermayeyi ilgilendirdiği kadarıyla, söz konusu eşitlenmiş kayıpları yine de kayıp olarak tutar. [11]

Üretken emekle üretken olmayan emek arasındaki ayrım genelde salt skolastik bir sorun gibi görülür. Ama bir kez birikime neyin katkıda bulunduğu, neyin bulunmadığı açısından görülürse – Marx’ın kendisinin bile hiç geliştirmedikleri dâhil – muazzam etkileri olur. Kapitalist birey için “artı değer üreten” (Marx’ın defterlerinde kullandığı üretken emek tanımı) şeyin birikim için genelde sermayeye katılacak artı değer açısından üretken olması şart değil. Ve sistemin dinamiği açısından merkezi olan budur.

Üretken olmayan emeğin ölçüsü

Satış ve finansla ilgili üretken olmayan harcamaların düzeyi 20. yüzyıl boyunca arttı. Shaikh ve Tonak, ABD’de ticarette istihdam edilen işçi sayısının 1948’de 10.690.000’den 1989’da 24.375.000’e, aynı yıllarda finans ve sigorta sektöründeki işçilerde bu rakamın 1.251.000’den 7.123.000’e çıktığını hesapladı. Bu arada, üretim alanındaki işçilerin sayısı sadece 32.994.000’den 41.148.000’e çıkmıştı. [12] Fred Moseley, ticarette bu rakamların 1950-1980 arasında 8,9 milyondan 21 milyona, finans sektöründe 1,92 milyondan 5,2 milyona; oysa üretimdeki işgücünde sadece 28 milyondan 40,3 milyona çıktığını tahmin eder. [13]

Rakamlar, Marx’ın fiilen değer üretenleri denetlemekle ilgilendiklerinden üretken saymadığı çok sayıda idari personeli içine almıyor. Simon Mahun, ABD’de bunların sayılarındaki artışın ve “maddi katma değer”de “üretken olmayan” ücret ve maaşların payının neden olduğu nakit karşılığın 1964’te yüzde 35’ten 2000’de yüzde 50’nin üzerine çıktığını hesaplamıştır. [14] Bu rakamlar, aynı zamanda üretken olmayan emeğin toplam büyümesini daha düşük gösteriyor; çünkü ordu ve hukuk sistemi gibi üretim dışı devlet görevlerinde çalışanları içermiyor.

Üretken olmayan harcamalar ve israf üretimi

20. ve 21. yüzyıl kapitalizmini incelerken, hesaba katılması gereken bir başka emek türü daha var. Bu, diğer emtia gibi satılan emtianın üretiminde yer almakla birlikte üretimin sonraki devirlerine gerek üretim aracı, gerekse ücret malları olarak yeniden girmeyen emektir. Kapitalist sınıfa lüks mallar üreten emek bu kategoriye girer. Askeri silah ve teçhizat üreten emek de öyle. Emeğin böylesi Marksistler tarafından “üretken” sayılsa da üretken-olmayan emekle ortak yanı kapitalist birikime katılmayışıdır.

Bu nedenlerle, Michael Kidron 1970’lerin başında bunun da üretken sayılmaması gerektiğini öne sürmüştü:

Kapitalizmin yaşlanması... onun [Marx-CH] birbirinin yerine kullandığı üretkenliğin iki kriteri – sermaye tarafından istihdam ve sermayeyi büyütmek – arasında bir uçurum açtı... Mademki sermaye kral... iki kriter artık uygun değil. Milyonlarca işçi düşünülebilir herhangi bir koşulda yeni genişleme için kullanılamayacak mal ve hizmetleri üretmek için sermaye tarafından doğrudan istihdam edilir. Bir kriter gere göre üretken, birine göre değildir. ...Seçmek gerekirse, bugün üretken emek son çıktısının yeni üretimde girdi olduğu ya da olabileceği emek olarak tanımlanmalı. Sadece böyle bir emek sermayenin kendisini genişletmesi için çalışabilir... Doğrusunu söylemek gerekirse, geç kapitalizmde artığın sadece bir kısmı sermayenin genişlemesinde kullanılabilir. Gerisi israf edilmiş üründür. [15]

Daha geçenlerde Alan Freeman üretken olmayan emek kavramının üretken olmayan bir tarzda kullanılan şeylerin üretiminde kullanılan emeği de içine alacak şekilde genişletilmesini önermişti. “Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın mermer döşemelerini yapan işçiler de şimdi bu mermerlerin üzerinde gidip gelen memurlar da üretken değildir.” [16] Tersine, Guglielmo Carchedi birikimin bir sonraki devresine hiçbir katkısı olmasa bile, yeni değer yaratması halinde emeğin üretken olduğunu öne sürer. [17] Hangi kategoriye girdiğinden bağımsız olarak, sermaye birikimi açısından israf sayılan emek miktarı çok büyümüştür. Kidron, “ABD’de 1970’lerde fiilen yapılan işlerin beşte üçü sermayenin kendi bakış açısıyla atıktı” diye tahmin eder. [18]

Devlet sektörü ve üretken olmayan emek

Kapitalist bireylerin ne sermaye yatırımlarına ne de üretken işçilerin ücretlerine giden harcamaları, farklı kategorilere ayrılabilir:

- (a) İşgücünün disipline edilmesi ve düzgün iş yapmasıyla ilgili olanlar – iç güvenlik, denetim emeği, zaman ve ritim ölçümü, iş temposunun kontrolüne yapılan harcamalar.
- (b) İşgücünün bağlılığını sürdürmesiyle ilgili olan, sözgelimi, iç halkla ilişkiler, işyeri bültenleri, idarecilerin yönetimindeki işyeri komiteleri, işyeri spor takımlarını sübvansiyona giden harcamalar.
- (c) Mali işlemler, kredi alma, banka masraflarına, vb. gidenler.
- (d) Satış, reklamlara, vb. gidenler.
- (e) İşgücünü sağlıklı ve çalışabilecek durumda tutmakla ilgili olanlar

– şirket sağlık kurumları, fabrika kantinleri, vb., bazı örneklerde işgücü için konut tedariki.

(f) İşgücünün eğitimiyle ilgili olanlar – anaakım iktisatçıların genelde “insan sermaye” dedikleri.

(g) Araştırma ve geliştirme harcamaları.

(a) ve (b) harcamaları apaçık ki üretken değildir. Hiçbir şey yaratmayıp sadece işçilerin zaten yaratmış olduğu değerden azamisini elde etmekle ilgilidirler. (c) ve (d) harcamaları genelde sermaye açısından üretken değildir. Hiçbir biçimde bütün olarak sistemin birikim kapasitesine katkıda bulunmazlar. Ama bir tek firma onları aynı Marx’ın yazdığı gibi tek tek kapitalist tüccarlarıkiyle aynı biçimde üretken sayabilir – bunlar aksi halde rakip şirketlere gidecek olan artı değerın kontrol edilmesine yararlar. Dolayısıyla örneğin reklam giderleri şirket tarafından piyasada konumunu güçlendirmenin, diğer kapitalistlerin piyasaya girme girişimlerini engellemenin, vb. bir yolu olarak yeni donatıma yapılan masraflar gibi görülebilir. Patent ve patent korumasına yapılan benzer harcamalar, piyasada tutunmanın bir yolu olarak görülebilir (aşağıda (e) den (g) ye kadar diğer harcama tiplerine geri döneceğim).

Geçen yüzyıl boyunca devlet harcamalarındaki büyüme, devletlerin bu giderlerin birçoğunun kısmi sorumluluğunu ulusal sınırları içinde üstlenen özel sermayelerin elinden almasıyla ilgilidir. Dolayısıyla devlet harcamaları, şirket harcamalarıyla aynı ya da benzer işlevleri yerine getiren kategorilere ayrılabilir.

Bütün olarak sistemi kapsayan birikim açısından açıkça üretken olmayan harcamalar da vardır. Bunların arasında, mülkiyetin korunması, toplumsal disiplinin sürdürülüp sınıfsal ilişkilerin düzgün yeniden üretilmesinin sağlanması; devlet eliyle yürütülen propaganda ve dini kurumlara sübvansiyonlar gibi sisteme halkın bağlılığını sürdürecekt devlet yönetimindeki ya da devletin finanse ettiği biçimlerin sürdürülmesi; eğitim sisteminin parçaları yoluyla egemen ideolojinin devamı; ulusal para basımı ve merkez bankalarının yönetilmesi yoluyla sistemin mali alt yapısının sürdürülmesiyle ilgili olanlar bulunur.

Bunların yanında, yabancı sermayelerle rekabet halinde olan ama kapitalist bireylerin pazarlama ya da reklam giderleri gibi bütün olarak birikime katkıda bulunmayan ulusal temele sahip sermayelere yarayan yararlı harcamalar da vardır. Bunlar, askeri harcamaları, ihracat teşviklerine dönük giderleri, uluslararası ticaret ve yatırım mevzuatı, vb. konularında diğer hükümetlerle müzakerelere giden masrafları içerirler.

Marx aşağıdaki satırlarda bu üretken olmayan giderlere atıfta bulunuyordu:

Ekonomi politik klasik döneminde, sonradan görmelik aşamasındaki burjuvazinin kendisi gibi devlet aygıtına, vb. karşı sert eleştirel bir tutum benimsemişti. Sonraki bir aşamada, hiç üretken olmayan sınıflara duyulan gereksinimin kendi öz örgütlenmesinden doğduğunu kavrayıp deneyimle öğrendi. [19]

Marx'ın ölümünden sonra üretken olmayan harcamalarda böylesine artış sistemin dinamiği üzerinde büyük bir etki yapmaya başlamıştı.

İsraf üretimi ve sistemin dinamiği

Marx, Kapital'in taslağı, Grundrisse'de üretken olmayan emekle ilgili ilk denemesinde önemli bir noktayı ima etmişti. Sermayenin organik bileşimindeki artışı ve kâr oranının düşmesini geciktirebilecek “moment”ler arasında şunları saymıştı:

sermayenin büyük bir kısmının doğrudan üretimin birimi olarak hizmet etmeyen sabit sermayeye dönüşümü; sermayenin büyük bir bölümünün üretken olmayan israfı, vb. (üretken sermayenin çıkışı bir karşı değeri önvaryaydığından, üretken biçimde işletilen sermaye her zaman iki misli yenilenir). Sermayenin üretken olmayan tüketimi, sermayeyi bir tarafta yenilerken, diğer tarafta kediye yükler...[20]

Marx, belirli nedenlerle artı değerın yatırıma gidebilecek bölümünün başka bir şekilde kullanıma sokulması halinde, maliyetlerini düşürecek teknolojik gelişmeler peşindeki şirketler için daha az sermayenin kullanılabileceğini ve sermaye-yoğun yatırım yönündeki eğilimin azalacağını söylüyor. Aynı konu 1960'lerde Mike Kidron tarafından çok daha açık biçimde ortaya konmuştu – Marx'ın argümanı öne sürdüğünden açıkça bilgisi olmadan. [21] Kidron, Marx'ın kâr oranının düşmesiyle ilgili argümanının ikisi de gerçekçi iki varsayma dayandığına işaret eder:

bütün çıktı gerek işçilerin gerekse kapitalistlerin üretken tüketimi yoluyla sisteme geri akar – ideal olarak sistemde hiçbir sızıntı ve toplam çıktıyı şimdi yatırım diyebileceğimiz şeyle işçi sınıfının tüketimi arasında dağıtmaktan başka seçenek yoktur; ikincisi böyle bir kapalı sistemde, dağıtım giderek yatırıma doğru meyledecektir.

Eğer bütün çıktıların sisteme geri aktığını söyleyen ilk varsayım bir kenara bırakılırsa – başka bir deyişle, bu çıktıların bir kısmı üretim döneminde

kaybolursa – o zaman yatırımın istihdam edilen emekten daha hızlı büyümesine gerek olmazdı. Kâr oranının düşmesi yasası işlemezdi. Artı değerin kapalı üretim döneminden “sızması”, kâr oranının düşme eğilimini dengelerdi. [22]

Kidron’un daha sonraki bir kitabında söylediği gibi:

Marx’ta, model tüm çıktının yatırım malları ya da ücret malları biçiminde girdi olarak geri aktığı bir modeli varsayar. Hiç sızma olmaz. Yine de ilkesel olarak sızma, baskıyı en önemli sonuçlarını ortaya çıkarmayacak şekilde izole edebilir... Böyle bir durumda, ortalama kâr oranında düşüş, giderek şiddetlenen çöküşleri, vb. ummak için bir sebep olmazdı. [23]

Argüman kusursuzdur ve Kidron bu sızmaların hangi biçime büründüğünü ortaya koyarak devam eder:

Kapitalizm pratikte asla kapalı bir sistem oluşturmamıştır. Savaş ve çöküşler, muazzam değer birikimlerini içeren çok büyük miktarlarda çıktıyı tahrip edip daha fazlasının üretilmesini önlemiştir. Sermaye ihracı, diğer birikimleri uzun zaman dilimlerinde saptırıp dondurmıştır. [24]

Dördüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, Henryk Grossman emperyalizmin artı değeri yurt dışına çıkarırken ülke ekonomisinde sermayenin organik bileşimi üzerinde yukarı yöndeki baskıları, bu nedenle de kriz eğilimini geçici olarak azalttığını ortaya koymuştu. Aynı zamanda Kidron’un askeri harcamaların etkisiyle ilgili görüşünü en azından kısmen öngörmüştü. Savaşların kullanım değerlerini muazzam ölçülerde yok ederken, kapitalizmin saf ekonomik çelişkilerini hafifletme etkisi gösterdiğini, çünkü “değerleri tuzla buz edip” “birikimi yavaşlattığı”nı belirtmişti. Birikim eğiliminin istihdam edilen işgücünden daha çok artışı eğilimini azaltarak, savaşlar kar oranındaki düşüşü tersine çeviriyorlardı:

Savaşın tahribat ve devalüasyonları, [kapitalizmin] yakın çöküşünü savuşturmanın, sermaye birikimi için rahatça nefes alınacak bir alan yaratmanın aracıdır... Savaş ve beraberinde getirdiği sermaye değerlerinin tahrip olması, [kapitalizmin] çöküşünü hafifletip zorunlu olarak sermaye birikimine yeni bir itici güç kazandırmıştır... Militarizm üretken olmayan tüketimin alanıdır. Değerler korunmak yerine un ufak edilir. . [25]

Askeri harcamalar kapitalistleri belirli bir devletle ilişkisini sürdürmeye çeken özel bir israf biçimidir. Çünkü onların rakip kapitalistlerle dünya çapındaki artı değeri kontrol etme savaşımaları kapasitelerini artırır. Bütün olarak sistem için kaynakları israf ederken bile, tek tek şirketler için reklamlarla aynı biçimde bu harcamalar, ulusal temelli sermaye

kompleksleri için işlevseldir. Dolayısıyla, bu Birinci Dünya Savaşı'na yol açan emperyalizmin klasik biçiminin tipik bir görüngüsüydü – bugün de özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin muazzam silah harcamalarında varlığını sürdürüyor.

Silahlanmaya dayalı ekonomik genişlemenin mantığı, birçok Marksist iktisatçının gözünden kaçmıştı. Onlar devletin toplam artı değerden çektiği payın, bir biçimde artı değerın toplam yatırım maliyetinden daha yavaş büyüme eğilimini ters çevirerek düşen kâr oranının üstesinden gelmesinin saçma olduğunu ileri sürüyorlar. Onların anlayamadığı şey, bu “saçmalığın” sadece bütün olarak kapitalist sistemin daha büyük saçmalığının, çelişkili doğasının parçası olduğudur. Askeri rekabete girmenin, aynı piyasalarda ekonomik rekabete girmek gibi “meşru” bir kapitalist amaç olabileceğini görmüyorlar.

Son bölümde gördüğümüz gibi, Marx'ın en büyük izleyicilerinden biri olan Rosa Luxemburg kapitalizmin daha fazla tüketim malı üretmeden üretim araçlarında maddeleşmiş değeri nasıl sürekli genişletebileceğini anlayamamıştı. Aynı şekilde bu Marksistler kapitalizmin imha araçlarını sürekli genişletmesinden muhtemelen nasıl yararlanabileceklerini de anlayamamışlardır. Bunlar sistemin bu şekilde işlediğini inkâr etmek için kapitalistlerin yaptıklarının akıl dışılığı karşısında afallamışlardır.

Ama bu tür harcamaların yirminci yüzyılın ikinci yarısında kapitalizm için muazzam sonuçları oldu. İsraf harcamaları çelişkili bir rol oynadı. Bunlar üretken yatırıma gidebilecek artı değer miktarını azaltmaları dolayısıyla aşırı hızlı birikim ve kriz eğilimini dengelediler. Ama sonuçta birikimi yavaşlatma etkisi, Dokuzuncu Bölümde göreceğimiz gibi sistem için bir dizi yeni sorun yaratacaktı.

Refah ve emek gücü arzı

Önceden sıraladığımız tüm devlet harcamaları, dar tanımla üretken olmayan kategoriye ya da daha geniş israf kategorisine girmezler. Daha geniş ekonomide birikime yardım ederek beslenen devletin finanse ettiği araştırma ve geliştirme (yukarıdaki listede (g) kategorisine giriyor), üretim araçlarında maddileşmiş ölü emeğe benzer bir biçimde bundan yararlanan sermayeler için açıkça rol oynar. Ama (kapitalist bireylerin (e) ve (f) harcamalarına eşdeğer) sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik harcamaları ne olacak? Burada Marx'ın şöyle bir değinip geçtiği – kapitalizmin sömürmek için ihtiyaç duyduğu işçi sınıfının yeniden üretimini – incelemenin zamanı geldi.

İngiltere’de 18. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında kapitalist sanayiciler emek gücü arzı konusunda fazla kaygılanmak zorunda değillerdi. “İlkel birikim” yeterince köylüyü topraklarından sürüp çıkardığından bol miktarda emek gücü arzı vardı. Bu kapitalistler daha vasıflı işler için fabrikalara zanaatçı olarak eğitilmiş erkekleri çekmeye bel bağlarken, eski köylüler ve çocuklarını vasıfsız makine işlerinde disipline edebileceklerini düşünebilirlerdi. [26] Bu nedenle, ilkel birikimi ve fabrikalarda işçilere yapılan muameleyi uzun uzadıya ele almış olan Marx, kapitalistlerin uygun fizik ve vasıfta işgücü elde etme sorununu neredeyse göz ardı etmişti. Yine de, öldüğü zaman kapitalist sanayinin her geçen gün daha yeni sektörlerle yayılması, emek gücü arzı ve yönetimini – fabrika içinde olduğu gibi dışında da – kapitalist birikimi geliştirenlerin ilgisini giderek daha çok çeken bir şeye dönüştürüyordu.

Kapitalist birey işçiye onu ayakta tutup işe motive etmeye yetecek kadar saatlik, günlük ya da haftalık ücret ödeme amacındaydı. Eğer doğru nicelik ve nitelikte emek gücü zamanla bütün olarak kapitalist sınıfın hizmetine girecekse bu birçok önemli şeyi dikkate almıyordu. İşçilerin gerekli vasıfları öğrenmeye ihtiyaç duymalarını ya da kriz sona erdiğinde emek gücü arzını sağlayabilmeleri için işsizlik dönemlerinde onları ayakta tutma ihtiyacını hesaba katmıyordu. Hastalık ya da sakatlık nedeniyle üretken olarak sömürülme kapasitelerini geçici olarak kaybeden işçilerin sorununu dikkate almıyordu. Emek gücünün bir sonraki kuşağı olacak işçi sınıfı çocuklarının yetişmesini de hesaba katmıyordu. [27]

19. yüzyıl boyunca bu sorunların her birini çözmeye çalışan çeşitli ad hoc [özel amaçlı, geçici] girişimler oldu. Dini ve diğer yardım fonları işsizlere ya da hastalara bir parça yardım ettiler. Erkeği ücretli ve erkeğin ücretlerini de “aile ücreti” olarak gören ideolojilerin yayılması yoluyla çocuk bakımı yükü işçi sınıfı kadınlarının sırtına bindirildi (oysa işçi sınıfı kadınları her zaman aynı ölçüde çalışıyordu ve erkeğin ücreti aileyi ayakta tutmaya zar zor yetiyordu). [28] Bazı şirketler çalışanları için kendi kontrollerinde konut – ve zaman zaman da asgari düzeyde sağlık hizmeti – sağlıyorlardı. İşsizlik ya da hastalık dönemleri için vasıflı işçi grupları bir kısım fonları yönetiyordu. Şirketlerin prekapitalist zanaatçılığın çiraklık sisteminin bir versiyonunu fabrikaya sokmasıyla, meslek öğrenen küçükler asgari ücretle 5-7 yıl boyunca vasıflı işçilerin emrinde çalıştırılıyordu.

Ama zamanla ad hoc yöntemlerinin yetersiz olduğu ve devletin bu görevlerin birçoğunu özel kapitalistlerden ve yardım kuruluşlarından alması gerektiği açıkça görüldü. İngiltere’de daha 1834’de Yoksullar Yasası’yla işsizlerin ya da düşkünlerin yoksulluk yardımı almaları o kadar

zorlaştırılmıştı ki, ücretler ne kadar düşük olursa olsun çalışabilecek herkes çalışmak zorundaydı. 1848’de işçi sınıfı mahallelerinde – zengin mahalleleri de tehdit eden – hastalıkların yayılmasına karşı Sağlık Kurulu kuruldu. Sonraki on yıllarda bu kurul çocukların iş saatlerini sınırlandırıp doğurganlığına ve yeni kuşaklar yetiştirme yeteneklerine zarar verebilecek mesleklerin kadınlara yasaklanmasını kabul ettirebildi. 1870’lerde, devlet ilköğretim sistemi kurulması ve vasıflı işçiler için konut yapımının teşvik edilmesi yönünde harekete geçildi. Daha sonra 20. yüzyılın ilk on yılında geçmiş yetmiş yılda alınan çeşitli ad hoc önlemlerini işsizlik, yaşlılık ve hastalık için asgari sosyal sigorta yardımları sağlayacak ulusal yapılarda koordine etmek için ilk adımlar atıldı. [29] Boer Savaşı için askere çağırılan işçilerden çok azının askerlik yapabilecek kadar sağlıklı olduğunun anlaşılmasının verdiği şok bu yönde uyarıcı oldu. Ann Rogers ise üst ve orta sınıfın tepkisini şöyle özetlemişti:

Eğer İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’yle başarıyla rekabet etmek zorundaysa, değişimin şart olduğu inancı odak noktasında kalacaktır. Argüman ister Fabianlar isterse Liberal emperyalistler tarafından formüle edilsin, yoksulluğun işçi bireylerde sebep olduğu sefaletten çok, topluma verdiği zarar üzerinde yoğunlaşmıştır... İşçi sınıfının sağlığını düzeltme arzusunun temel nedeni, fabrikalarda ve orduda daha sağlıklı bir işgücüne duyulan ihtiyaçtır. [30]

Bu önlemler sadece kapitalistlerin bir araya gelip sistem için neyin rasyonel olduğuna karar vermelerinin sonucu değildi. Bunlar sadece kapitalizmin para hırsına dayalı aç gözlülüğüne muhafazakârca bir küçümsemeyle yaklaşan üst sınıftan filantropistleri, işçi sınıfının davranışlarına takmış orta sınıf ahlakçıları, işçi sınıfından oy kapmaya çalışan siyaset oportünistlerini, insanların güvenliği ve sağlığı konusunda kaygılanan fabrika müfettişleri ve doktorları – bunların yanında genelde onlardan bağımsız sendika ve sosyalist aktivistleri – içine alan tekrar tekrar yapılan kampanyalardan sonra hayata geçirilebilmiştir. Ama böyle koalisyonlar kapitalizm için akılcı gördükleri yönlerden izlenen projelerin çerçevesini çiziyordu. Bu da kapitalizme yeterince sağlıklı ve vasıflı emek gücü arz etmenin zorunluluğu anlamına geliyordu. 20. yüzyıl başlarındaki reformları karakterize eden bir özellik, 19. yüzyıl başındaki yardımsever çabalardaki kadar, bunu açıkça göstermişti. Sosyal yardımlar öyle bir tarzda dağıtılıyordu ki her zaman amaç uygun olan herkesi iş aramaya zorlamaktı. “Daha az ehil olma” ilkesi uygulanıyordu: Sosyal yardımları almak isteyen kişiler en düşük ücretli işten daha düşük bir yardıma razı olmak zorundaydılar. Dahası sosyal yardımlar değerini sermayeden emeğe

geçiş değil, ama gelirin “sigorta ilkesi” yoluyla işçi sınıfı içinde yeniden dağıtımını anlamını taşıyordu. Çalışabilir durumda olanlardan alınan haftalık ödemeler hastalık ya da işsizlik nedeniyle çalışamayacak durumda olanların geçimini sağlayacaktı.

Emek gücünün arzı, eğitimi ve yeniden üretiminde devletin rolü yirminci yüzyıl boyunca artarak 1940’ların ortalarından 1970’lerin ortalarına kadar görülen uzun canlanma içinde doruğa ulaştı ve bunu izleyen yeni krizler döneminde devam etti. Böylece “refah devleti” ulusal temeldeki sermayelerin çıkarına hizmet etmeyi sürdürdü. İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz Tory siyasetçi Quintin Hogg’un “eğer halka sosyal reform vermezseniz, size verecekleri karşılık sosyal devrim olacaktır” sözleriyle ifade ettiği gibi devletin rolünü genişletme talebi aşağıdan gelirken bile durum değişmemişti. [31] 1940’ların İngiliz İşçi Partili Bakanı Aneurin Bevan, kamusal sağlık önlemlerinin sistemin parçası olduğunu, “ama bundan kaynaklanmadığını” ileri sürmüştü. “Kapitalizm bu önlemleri alarak kaybettiği muharebelerde kazanmış olduğu madalyaları gururla sergiliyor.” [32] Ne var ki, işin doğrusu – Bevan dâhil – bunları formüle edenlerin sistemin ihtiyaçlarına uygun hareket ettikleriydi.

Bunun söz konusu hizmetlere giren emek gücü – ve bunları sağlayan halk için – önemli sonuçları olmuştu. Bu emeğin doğrudan doğruya emtia üretmediği için üretken olamayacağındaki ısrara hem bazı Marksist olmayanlarda [33] hem de Marksistlerde yaygın bir eğilim olarak rastlıyoruz. Ama bu sadece son ürünleri üreten başka emeğin sadece bir ön koşulu olan herhangi bir kapitalist işletme içindeki değişik emek türlerine de uygulanır. Bunlar işletme içinde “kolektif işçi”nin [34] emeğinin parçası olarak üretkendir. Çok iyi eğitilmiş bir marangoz ya da duvar ustası vasıfsız bir işçiden kat kat fazla üretken olabilir; çok iyi eğitilmiş bir makine imalatçısı vasıfsız bir emekçinin yapamadığı işleri yapabilir. Onları eğitenlerin emeği kolektif işçinin değer üretme kapasitesine eklenir. Onlar da sömürülür çünkü verdikleri eğitim için değil emek güçlerinin değeri için ücret alırlar. Marx’ın kategorilerine kesinlikle hangi emek becerilerinin girdiği tartışılabilir: Bunlar değişmeyen sermayenin bir biçimi olarak binalar ve donanım mı özdeşleştirilecek yoksa basitçe değişken sermaye olarak emek gücünü mü artıracaklar?[35] Ayrıca tek tek şirketlerin eğitim programlarını üstlenmelerinin yararı konusunda da tartışmalar vardır. Bunlar kısa vadede kazançlı çıkabilir, ama diğer şirketleri eğitim için hiç ödeme yapmadan kendi vasıflı emeklerini “kapatmak” tan ne alıkoyabilir? [36] Nihayet diğer işçilerin eğitiminde kullanılan emeğin nasıl nitelendirileceği konusunda da tartışmalar vardır. Bu “üretken” mi yoksa “dolaylı olarak üretken” mi? Ama onun genel çıktı ve üretkenlik potansiyelini artırmaktaki rolü kuşkusuzdur:

Şirketin ve bütün olarak sistemin toplam üretken emeğinin parçasıdır. [37]

Eğitim sistemine katılan emeğin büyük bir kısmı, sermayenin ihtiyaç duyduğu vasıfların kazandırılmasında özdeş bir rol oynar. Gerçi bu durumda vasıflar sadece kapitalist bireylere değil ama bunları kazandıran devlet içinde iş yapan tüm kapitalistlere açıktır. Geleceğin işçilerinin eğitim kurumlarında öğretmenlerden edindikleri vasıfların öğrenilmesi, tıpkı bir işletme içinde alabilecekleri eğitimle aynı biçimde, bir saatte üretim yapabilecekleri toplumsal bakımdan gerekli emek miktarına eklenir. Eğitim maliyeti emek gücü sağlama maliyetinin parçasıdır; tıpkı işçilerin ihtiyaç duyduğu gıda, giysi ve konut satın almaya giden ücretler gibi. Modern kapitalizmde işletmeler en azından asgari düzeyde okuryazar ve hesap yapabilir emek gücüne ihtiyaç duyar. Bunu sağlayan öğretmenler, son tahlilde devletin hizmetinde ulusal temelli sermaye kompleksi için çalışan kolektif işçinin parçası sayılmalıdır. Kapitalizmi savunanlar, okullarda “toplumsal sermayeye katılmak” ve “katma değer” talebi için eğitim şart derlerken istemeden de olsa bunu kabul ediyorlar.

Aynı genel ilke fiilen çalışan, potansiyel ya da geleceğin işçilerini göz önünde bulunduran sağlık hizmetlerine de uygulanır. İşgücünü çalışabilir durumda tutmak için yapılan harcamalar, nakit değil aynı ödendiğinde ve işçilere bireysel değil daha çok kolektif olarak geçtiğinde bile gerçekte ücretlerin bir parçasıdır. Marx’ın terminolojisini kullanırsak, bu “değişken sermaye”nin parçasıdır. Bu, işçilerin çoğu için sağlık hizmetlerinin işverenleri tarafından sağlanan sigorta sistemleri yoluyla sağlandığı ABD gibi ülkelerde apaçıktır. Devletin ulusal temelli sermayeler adına sağlık hizmeti sağladığı İngiltere gibi ülkelerde de açıkça görülür. Uygun bir biçimde kullanılan “sosyal ücret” terimi doğru bir ifadedir. Sadece çalışabilir durumda olan ve çalışmak istediklerini gösterenlerin yararlanabileceği işsizlik yardımlarına ve emeğin ömür boyu bağımlı olduğu emeklilik sistemlerine uygulandığında durumu daha kesin görebiliriz. Nasıl ki çiftçiler halinden memnun inekler istiyorlarsa, kapitalistler de sömürmek için halinden memnun işçiler isterler. Emeklilik yaşına ulaştıklarında açlıktan ölmemeleri için bir çeşit garanti olmazsa işçilerin işlerine bağlı kalarak çalışmaları beklenemez. Marx’ın söylediği gibi, emek gücünün yeniden üretme maliyetinin fizyolojik olduğu kadar tarihsel ve sosyal bakımdan belirlenmiş bir unsuru da vardır.

Ama emek gücü pasif bir biçimde alınıp satılan diğer metalar gibi bir nesne değildir. İnsanların canlı ifadesidir. Kapitalist bakış açısıyla “emek gücünün yeniden kazanılması” işçi için dinlenme, eğlence ve yaratıcılık fırsatıdır. İkisi de belli ölçülerde sermaye için gerekli bile olsa hem normal

ücret hem de sosyal ücret mücadelesi verilir.

Sorun, sermayenin bakış açısıyla tüm sosyal yardımların herhangi bir şekilde üretken olmamasıyla birbirine karışmıştır. Bunun büyük bölümü sırf var olan sömürü ilişkilerinin sürdürülmesiyle ilgilidir. 19. yüzyılda işçi sınıfı çocuklarının okullaşmasıyla ilgili araştırmalar, ihtiyaç duyulan şeyin beceri kazandırılmasından çok, ne ölçüde disiplin ve otoriteye saygı aşlamak olduğunu vurgulamıştır. [38] 19. yüzyıl sonuna kadar, işgücünün temel vasıfları konusunda kaygı, dış rekabetle karşılaşan İngiliz kapitalizmi için merkezi yere sahip değildi. [39] Bugün, iktisat ve sosyoloji gibi disiplinler, burjuva ideolojisini yeniden üretmeye çalışmakla ilgilenirken, muhasebecilik gibi diğerleri artı değerın kapitalist sınıfın üyeleri arasında üretken-olmayan dağılımıyla ilgilidir.

Eğer sermayenin bu üretken olmayan “üretim giderleri”ne tahammül etmekten başka çaresi yoksa sosyal harcamalarda onlarsız da yapabileceği ve asgaride tutmak için elinden geleni ardına koymadığı unsurlar da bulunur. Bunlar ya emek-gücü olarak ihtiyaç duyulmayanlara (gerekli vasıflardan yoksun uzun süredir işsiz olanlar) ya da emek-gücü sağlayamayacak durumda olanlara (kronik hastalar ve engelliler) gider. Sermaye, yaşlı kitle için de sosyal yardımlar konusunda aynı eğilime sahip olmakla birlikte, halen istihdam edilen işçilere geleceklerinin garanti altında olduğu izlenimi verme ihtiyacı duyduğundan, bu alanda bir parça sınırlanmıştır. Marx, “yedek emek ordusu”nun yanında, sistem periyodik genişlemeye girip (bu arada da ücretlerde aşağı yönde bir baskı uyguladığında), isyanı savuşturmak ve istihdam edilen işçi sınıfı üzerinde moral bozucu bir etkiyi önlemek dışında, hayatta kalması gerçekte umurunda olmayan bir artık nüfusun varlığına işaret etmişti.

Son 180 yıldır sosyal yardım mevzuatının tarihi, sermaye için zorunlu hükümleri, ücret ödemeleri gibi gereksiz olsa da halkın memnuniyetsizliğini sınırlama ihtiyacı nedeniyle dayatılanlardan ayırmanın tarihi olmuştur. Bu, ulusal kapitalizmleri yönetenler arasındaki sosyal yardım politikalarının emek piyasası politikasıyla nasıl etkileştiği, anaakım iktisatçılar arasında işsizliğin “doğal” ya da “enflasyonist olmayan” düzeyi ve sosyologlar ile sosyal çalışma teorisyenleri arasındaysa, “alt tabaka”yla ilgili tekrarlanan tartışmalarda ifadesini bulur.

Sermaye için bazı yönlerden üretken olan ve üretken-olmayan sosyal harcamalar arasındaki ayrılık, ulusal bütçelerin bölünmesinin normal yollarının bazılarıyla kesişir. Dolayısıyla, öğretim hem üretken emek hem emeğin üretken olmayan biçimlerinin eğitimi (örneğin, satış promosyonu ya da finansta) hem burjuva ideolojik değerlerinin aşılmasıdır. Sağlık

hizmetleri ve işsizlik yardımları hem işgücünü emek-gücü sunmak için sağlıklı ve hazır tutma, hem de en azından yaşlılar, çalışamayacak durumda olanlar ve uzun süreli işsizlere en azından asgari yardım sağlayarak toplumsal uyumu koruma mekanizmalarıdır. Ne zaman sermaye devlet yardımı maliyetinin kârlılık oranlarını azaltmaya başladığını anlasa, bu kavram kargaşası önem kazanır.

Ani rekabetle karşılaştıklarında büyük sermayelerin üzerindeki baskının – operasyonlarını değer yasasına uyacak şekilde yeniden yapılandırıp reorganize etme baskısı – aynısını devletler bu konularda hissederler. Bu, bir yandan en rekabetçi sanayi şirketleri içinde görülenlere benzer şekillerde, iş ölçümlerin ve ödeme programlarının sosyal yardım sektöründeki çalışanlara da dayatılmaya çalışıldığı anlamına gelir. Öte yandan, sermaye birikimi için gerekli emek gücünü hizmete sunmak için, sosyal yardımlarda onu mümkün olduğunca sınırlayacak kesintiler anlamı taşır – ve bunu da öyle bir biçimde yapar ki bu emek-gücü sunucuları teklif edilen ücretlerde çalışmaya dünden razı olurlar.

Yönetici emek-gücü devlet için daha önemli hale geldikçe, bu baskılar artar. Süreçte, kapitalist gelişmenin bir aşamasında – avukatlar ve muhasebecilerle kıyaslanabilir ücret ve koşullarla –kendilerini profesyonel orta sınıfa ait gören sosyal yardım, sağlık ve eğitim sektörlerinin çalışanları, travmatik bir proleterleşme sürecine bağlı olduklarını anlarlar. Göreceğimiz gibi, bu ani krizlerle baş etmeye çalışan ulusal devletlerin yakasını bırakmayan sorunlara eklenir. Kamu harcamaları, sınıf mücadelesinin Marx'ın zamanında olmadığı kadar odağına yerleşir.

İkinci Kısım

20. YÜZYILDA KAPİTALİZM

Büyük buhran

Eşi benzeri görülmemiş kriz

Kapitalizmin şimdiye kadar gördüğü en derin buhranı/çöküşü, insanlık tarihinin en kanlı savaşının araya girdiği en kalıcı canlanma izlemişti. Yirminci yüzyılın ortasındaki elli yılda kapitalizmin izlediği yol buydu.

Çöküşün merkezi, küresel endüstriyel üretimin yüzde ellisini karşılayan, hem muzaffer İngiltere’yi hem de mağlup Almanya’yı yakalayıp geçen, Birinci Dünya Savaşı’ndan en büyük ekonomik güç olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri’ydi. Başlangıç, genellikle 29 Ekim 1929’da New York borsasının yaklaşık üçte bir değer yitirdiği Wall Street Çöküşü ile özdeşleştirilmiştir. Ama 1929 Mart’ına kıyasla Eylül ayında üçte bir azalan otomobil üretiminde görüldüğü gibi “çöküşten önce ekonomi zaten sorun yaşıyordu”. [1] Bunu izleyen üç yıl boyunca, ABD’nin sanayi üretimi yaklaşık yarı yarıya düşmüş, çöküş Atlantik’ten krizin yaklaşmakta olduğuna dair işaretlerin alındığı Avrupa’ya yayılmıştı. Alman sanayi üretimi de yarı yarıya düşmüş, ufak bir gecikmeyle Fransızlarınki yaklaşık yüzde otuz azalmıştı. Sadece İngiltere’de – yaklaşık yüzde yirmilik – küçük bir düşüş görülmüştü; ama bunun nedeni ülkenin ağır sanayilerinin zaten buhran koşulları içinde olmasıydı.

1932’ye gelindiğinde ABD ve Almanya’da işgücünün üçte biri, İngiltere’de ise beşte biri işsizdi. Önceki krizler gibi zarar görenler sadece kol işçileri değil, aynı zamanda kendilerini orta sınıfa ait gören beyaz yakalı çalışanlardı. ABD’de yüzlerce yerel bankanın iflas etmesi ve Avrupa’da bazı dev bankaların bir anda çökmesi insanların tasarruflarını yok etmiş ve genel felaket duygusunu ağırlaştırmıştı. Bütün sanayi ülkelerini aynı anda vuran kriz, tarım ülkelerinde çıktı talebini ortadan kaldırarak, çiftçilerin elde ettiği fiyatları aşağı çekmiş ve muazzam sefalet adaları yaratmıştı. Yerkürenin hiçbir bölgesi en azından bazı üretim düşüşlerinden [2] kurtulamamış, dünya ticareti 1929’daki düzeyinin üçte birine gerilemişti. [3] Karşılaştırırsak, 1870’ler ve 1880’lerin “Büyük Depresyon” u sırasında hem dünya üretimi hem de dünya ticareti büyümüşü. [4]

1920'lerdeki canlanma

Birinci Dünya Savaşı'nın tahribatını izleyen yıllarda kapitalizmin eski gücüne kavuşuyormuş gibi görünmesi, krizin ideolojik şokunu artırmıştı. ABD'de 1914'ten 1929'a kadar tüketim kalıplarını devrimciileştirmeye başlayan bir yığın yeni sanayinin – radyo, rayon, kimyasallar, havacılık, soğutma ve motorlu ulaşımın atların yerini alması – doğuşuyla birlikte sinai üretim iki kat artmıştı. ABD'deki canlılığın Avrupa'ya faydalı bir etkisi olmuştu. 1919-20'deki iç savaşla ve o zamana kadar görülmemiş 1923 enflasyonu sarsılan Almanya'da sanayi üretimi, 1914'deki düzeyin yüzde kırk üzerine çıkmıştı. Basın, kapitalizm hakkında sınırsız bir iyimserlik yayıyor, sonsuz gönencin “yeni çağı”nın geldiğini ilan ediyordu. Anaakım iktisatçılar da özgüven kazanmışlardı. Alvin Hansen, kapitalizmin toyluğundaki “çocukluk hastalıkları”nın “iyileşmekte olduğu” nu yazarken, Wall Street İflasının arifesinde, “hisse senedi fiyatlarının kalıcı olarak yüksek bir platoda tavan yapmışa benzediğini” belirten Amerika'nın en dikkat çekici neo-klasik iktisatçısı Irving Fisher, birkaç ay sonra iyimserlik yaymayı sürdürmüştü. Bu arada, İngiltere'de John Maynard Keynes öğrencilerine “bizim ömrümüzde başka bir çöküş olmayacak” diye garanti veriyordu. [5] Hilferding'in piyasanın anarşisi ve kriz eğiliminin ortadan kalktığı bir sistem olarak “örgütlü kapitalizm” teorisiyle birlikte, Sosyal Demokrat Marksistler de kervana katılmıştı. [6] Aniden tümünün yanıldığı ortaya çıktı.

Anaakım siyasetçiler ve iktisat mesleğindeki yol arkadaşlarının ilk tepkisi, sadece kısa bir süre beklemeleri gerektiği ve çöküşün kendisini düzeltmeye başlayacağıydı. ABD Başkanı Herbert Hoover halka, “düzelmeyen eli kulağında” diyerek garanti veriyordu. Ama 1930, 1931 hatta 1932'de de düzelme görülmedi. Daha yakın zamanlara kadar kapitalizmin harikalarını överken kendisinden çok emin olan Ortodoks iktisat, bunun neden böyle olduğunu açıklayamadı – günümüzde hâlâ açıklayamıyor.

Duruma açıklama getirme çabaları görölüyordu. İngiliz iktisatçı Pigou, zamanın en Ortodoks açıklamaları arasında en yaygın olanını dile getirmişti. Onun argümanına göre, işçiler ücretlerinde kesinti yapılmasını kabul etmemelerinin bedelini işsiz kalarak ödemişlerdi. Ücretlerinin düşmesini kabul etselerdi, arz ve talebin büyüğü tüm problemleri çözecekti. Gecikerek de olsa monetarist bir yorum getiren Irving Fisher, para arzının çok düşük olmasının fiyatların düşmesine yol açtığını, böylece borç yükünü katlayarak artırdığını öne sürmüştü. Daha yeni monetarist kuramcılar ise suçu merkez bankacılarının davranışına atıyorlar. Argümana bakılırsa, sadece ABD Merkez Bankası 1930 ve 31'de para arzındaki daralmayı durdurmak

için harekete geçmiş olsaydı, o zaman her şey tıkırında gidecekti. Savaş sonrası on yılların monetarist gurusu Milton Freedman, çöküşün hatalarını ve derinliğini gerilere doğru giderek, New York Merkez Bankası Başkanı Benjamin Strong'un 1928 Ekim'inde ölmesine bağlıyordu. [7] Friedric von Hayek ve "Avusturya" okulu, tersine 1920'lerdeki aşırı kredinin para arzının artışıyla daha da kötüleşecek olan "üretim yapısındaki bir dengesizliğe" [8] yol açtığını öne sürmüştü. Gene başka iktisatçılar, suçu Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde dünya ekonomisinin raydan çıkmasına atarken, John Maynard Keynes ekonomide çıktıya "efektif talep" olmamasına neden olan yatırımdan aşırı tasarruf edildiğini vurguladı. Nihayet, bugün hâlâ medyada görülen çoğu yorumda tekrarlanıp duran bir iddia daha vardı: 1930 yazında, Smoot-Hawley Yasası uyarınca ABD gümrük vergilerinin artırılması, bir korumacılık dalgasına yol açarak düzelmeyi önlemişti. Eğer serbest ticaret hiç engellenmeden egemen olsaydı, düzelme olacaktı.

O zamandan beri, bu görüşleri savunanlar sadece karşı görüş sahiplerinin argümanlarını çürütmeyi marifet saymış, ama hiçbir ciddi eleştiri karşısında dayanamamıştır. Merkez Bankası'nın şimdiki başkanı Ben Bernanke'nin çöküşü kendi mesleğinin her zamanki yanılıcı Kutsal Kâse'sini açıklıyormuş gibi görmesinin nedeni budur. Gene de 1930'ların çöküşü kavranamıyorsa, 21. yüzyılda bunun tekrarlarını ciddi bir biçimde değerlendirme şansı da yoktur.

Bu çelişkili argüman çorbasından, çöküşün gerçek nedenlerini ayıklamak için, ilk başta 1920'lerde gerçekte neyin olup bittiğine göz atmalıyız.

Hızlı ekonomik büyüme ve yeni tüketim mallarının çeşitlenmesi, insanları bunu hayat standartlarında on yıllık sürekli artışlar ve dev üretken yatırımlar olarak görmeye teşvik etmiştir – bu hâlâ çok sık kabul edilen bir hikâyedir. Aslında ücretler 1922 ve 1929 arasında toplam olarak sadece yüzde 6,2 artış göstermiş [9] (1925'ten sonra hiçbir artış görülmemiştir) ve sanayi üretimi yaklaşık üçte bir artarken, imalat sektöründe işgücü durağan kalmıştı. Michael Bernstein, "1920'lerin sonundaki canlanma sırasında tarım dışı nüfusun alttaki yüzde 93'ünün kişi başı net gelirlerinin düştüğüne tanık" olduklarını not eder. [10] Toplam gelirden emek payındaki düşüş, ulusal hasılanın ücretlerle satın alınabilir oranında düşme anlamına geliyordu. Ekonomi, yine de büyümesini sürdürebilmiştii çünkü sonuçta talepte ortaya çıkan boşluğu başka bir şey doldurmuştu.

Birçok analiz yatırımın bu rolü oynadığını öne sürmüştü. Gordon, son zamanlarda literatürde "1920'lerin en göze çarpan yanının aşırı yatırım olduğuna" çokça yer verildiğini anlatır. [11] Akli başına gelen Hansen,

çöküşle ilgili analizinde, 1920’lerde “\$138.000.000.000 gibi dev miktarda ki bir yatırım” “tüketime giderken”, bunun yarısının üretim yatırımı, yani yılda salt \$3 milyar tutarındaki üçte birinin yeni yatırım olduğunu not etmişti. [12] Başka bir deyişle, hızla büyüyen yatırım görüntüsünün altında yatan gerçek, yeni sanayilerin sağladığı itici güce karşın nispeten düşük düzeyde kalan üretken birikimdi. Simon Kuznets,[13] Steindl,[14] Gillman’ın [15] diğer analizleri bunu doğrular.

Bu rakamlardan sadece tek, yalın bir sonuç çıkarılabilir. Sadece üretken yatırım ve ücretlerin yarattığı malların talebine bağımlı olsaydı, canlanma diye bir şey olmazdı. 1920’lerin ortalarında satılmamış malların yığılmasını ve ekonomik daralmayı önleyecek üçüncü bir unsurun varlığı şarttı. Hansen’in kabul ettiği gibi, “Üretim yatırımı ve tüketim dışında uyarıcı ve kalıcı kuvvetler vardı... bu uyarıcıların kaldırılmasıyla, yatırım harcamalarının daha kısıtlayıcı ölçülerde yapılması, ekonomiyi depresyona sokmasa bile durgunluk içinde tutardı.” [16]

Şimdi eleştirel yaklaşımına rağmen, Hansen bir anaakım iktisatçı olarak bu kuvvetleri “üretim-dışı sermaye harcamaları (konut inşaatı ve bayındırlık işleri),” “büyük ölçüde kredilendirilmiş taksitlerde bir milyar dolarlık yıllık artışla finanse edilen dayanıklı tüketim mallarının artan önemi” ve “oldukça zayıf dış borçlanma” olarak görüyordu. [17]

Lewis Corey’in çöküşün klasik Marksist analizi, ağırlığı lüks tüketimin artmasına, üretken olmayan harcamalar ve krediye verir. Ona göre, 1920’li yıllar “burjuvazi” (tarım dışı küçük burjuvazi dâhil) tüketimin yüzde 40’ından sorumlu oluncaya kadar, temettüler ve yönetici maaşlarından gelen gelirlerin reel ücretlerden [18] birkaç kat hızlı arttığı bir on yıldır. [19] Sonra şirketler ürettikleri çok sayıda mala pazar bulmak istediklerinden, reklam ve ürün tanıtımlarına harcamalar artmıştı – aynı sanayilerde satış elemanlarının gelirleri biçiminde bu harcamalar, o zaman şirketlerin satmaya çalıştıkları bazı mallara pazar yaratabiliyordu. Tüketici kredilerinin iki kat artması, [20] orta sınıfın ve işçilerin bazı tabakalarının bir kısım yeni kuşak tüketim mallarını “taksitle” satın alabilmesini sağladı. Böylece 1929’daki otomobil satışları rakamlarına tekrar ancak 1953’te ulaşılabilirdi. Sonuçta emlak ve borsada üretken olmayan spekülasyonlar tavan yapmıştı. Böyle şeyler kârlılık problemini çözebilecek yepyeni artı değer yaratamazdı (sadece fonların bir kapitalistin cebinden bir diğerkinkine geçmesinden öte anlam taşıymıyordu). Ama yan ürünleri, hepsi sanayinin yığıldığı malların bir kısmını emerek yeni spekülasyonları teşvik eden yeni inşaatlara üretken olmayan yatırım, yeni yönetici maaşları ve gösterişçi tüketimdi:

Aşırı bollaşan sermaye, yatırım ve kâr beklentisi içinde giderek daha çok saldırganlaşıp macera arayışına girerek, riskli girişimlere ve spekülasyona batmıştır. Spekülasyon, bütün olarak sanayinin ihtiyaçlarından bağımsız olarak getirilen teknik değişiklikler ve yeni sanayileri pençesine almıştır...[21]

Mesken dışı inşaatlara yapılan harcama, on yıl boyunca yarıdan fazla artmış, “en çok şehirlerin iş merkezlerinde yoğunlaşmış”tı. Bu, en çok 1929’da inşaatına başlanan dünyanın en yüksek binası, Empire State Building’in bulunduğu New York’ta göze çarpıyordu – sırf bu yüzden bina 1931’den sonra “Empty State Building” esprilerine konu oldu. [22]

ABD’de canlılık sürerken, savaşın tahribatının bir kısmını telafi edebilecek Amerikan fonlarının akışıyla birlikte Avrupa’da da ekonomik büyümeye destek görülmüştü – ABD Dawes planının etkisi, Almanya’ya borç vermeyi teşvik eden özel bir öneme sahipti.

Bu faktörler, Wall Street İflası’ndan önce, sanayide canlanmayı sürdürme kapasitesini zaten kaybediyordu. 1927, ekonomik daralmanın başlangıcıydı ama 1928-29’da ağır sanayi ve otomobil sektörlerindeki yatırımlarda kısa bir tırmanış, ekonominin diğer sektörlerinde de lokomotif görevi görmüştü. [23] Derken, 1929 ilkbahar sonu, yaz başı gibi sabit yatırımlarda [24] ve otomobil üretiminde [25] ani bir düşüşle birlikte, bütün bunlar bir anda sona erdi. Kredi genişlemesi ve üretken olmayan harcamaları sürdüren ölçekteki spekülasyon, alttaki problemleri en son ana kadar gizlemişti. Ama geciktirici bir rol oynayan borç verme-borçlanma zincirindeki, küçücük bir tek kopuş bile bütün yapıyı yerle bir etmeye yeter. Marx’ın kriz yorumu daha isabetli olamazdı:

Düzgün getirisiyle tıkr tıkr işliyormuş gibi görünen bir işletme, getiriler altında sadece kısmen dolandırılan kreditorlerin, kısmen de dolandırılan üreticilerin sırtından elde edildikten uzun süre sonra bile kolayca sürdürülebilir. Demek ki işletmeler her zaman bir iflasın arifesinde neredeyse sorunsuz işliyormuş gibi görünürler. Aniden çökünceye kadar, işletmeler her zaman sapasağlamdır. [26]

Ekonomik daralma, spekülatif girişim ve üretken olmayan harcamaların ani küçülmesini hızlandırarak, endüstriyel çıktı için pazarı daha da daralttı. Satışlarının azalması karşısında, sanayiciler bankalara borç vermek yerine şimdiden borçlanmaya başlıyordu. Artık (sanayiciler ve bankalar dâhil) spekülatif canlanmadan nasiplenener, çöküşten sonra kayıplarını karşılamak için borçlanmaya çalışıyorlardı. Oysa borçlanma şimdi çok zordu. Borç bulamayanların iflası, onlara borç verenlerin hanesine yeni zararlar ekledi. Çöküş ekonominin bir sektöründen diğerine sıçradı.

İniş eğrisi başladığı andan itibaren, nerede son bulacağı görünmüyordu. Sanayideki gerilemenin bankalar üzerindeki baskısı bu gerilemeyi daha da derinleştirirken bankalar üzerindeki baskıyı da artırdı. Ama bu sanayideki krizi daha da kötüleştiren üretim kapasitesi ve tüketici talebi arasındaki orantısızlığı sadece daha beter hale soktu. Şirketler, rekabetçi fiyat indirimleriyle satışlarını sürdürmeye çalışırlarken, her yerde kârlarla birlikte ayakta kalan şirketlerde bile yatırım isteği düştü. Şirketler fonlarını muhafaza etmeye çalışır, durgunluk derinleştikçe derinleşirken, canlanmanın itici gücüne yardımı dokunan üretken olmayan harcamalar bıçak gibi kesildi.

Wall Street iflas ettiğinde zaten gelmekte olan ekonomik daralma yüzünden Avrupa'daki durum daha iyi değildi. 1928'de ekonomik bir çöküşü yaşamaya başlayan dünyanın en büyük ikinci endüstriyel ekonomisi Almanya'daki koşullar en kötüsüydü: [27] “1929 yazına gelindiğinde, depresyonun varlığı tartışılmazdı,” [28] çünkü işsiz sayısı 1,9 milyona dayanmış ve Frankfurt Sigorta Şirketi'nin deprem etkisi yaratan batışı bir iflas zincirini başlatmıştı.

Her ülkedeki sorunlar diğerlerini olumsuz etkilemişti. Çöküş'ten önce Dawes planı kaynaklı Amerikan fonlarının bir kısmı Almanya'dan zaten dışarı çıkmıştı. Ağır yara alan Amerikan kuruluşları Almanya'dan kısa vadeli kredilerini geri çağırırken, bir felakete dönüşen çöküş endüstriyel aşırı kapasitelerini finanse etmek için onlara bel bağlayan Alman sanayicileri zor durumda bıraktı. Avusturya'nın en büyük bankası Creditanstalt 1931 Mayıs'ında iflas etti. İngiltere'yi vuran, bankalarından yabancı fonların kaçışıyla birlikte altın standardına dayanan dünya finans sisteminin çökmesi oldu. Bu da Merkez Bankası'nın faiz oranlarını yükselttiği ABD'de paniği andıran korkular yarattı. “Banka iflaslarında dikkat çekici artışlar” [29] görülürken sanayi üretiminde durgunluk daha ileri ölçülere ulaştı.

Krizin kriz doğurma etkisi, insanların sonuçları nedenlerle birbirine karıştırmasını kolaylaştırmıştı. Bu yüzden, anaakım iktisatçılardan çelişkili yorumlar geliyordu: Kimi aşırı para bolluğunu, kimi aşırı para darlığını; kimi merkez bankalarının müdahalesini, kimi müdahale etmeyişi; kimi aşırı tüketimi, kimi tüketim azlığını; kimi altın standardını, kimi devletlerin korumacılığı ve rekabetçi kur devalüasyonlarını; kimi yatırımların hızlı büyümesini, kimi yavaşlığını; kimi ücretlerin aşağı yönde baskılanmasını, kimi ücretlerin düşüşe “dirençli oluşunu”; kimi borçlanma düzeyini, kimi bankaların kredi vermeyi reddetmesini suçluyordu. [30]

Yine de çelişkili yorumların ortasında, temel bir şeylerin tüm anaakım iktisatçıların ve siyasetçilerin bağlı olduğu sistemde tahribat yarattığı da

zaman zaman kısmen göze ilişıyordu. Genelde karşıt kutupların davranışını temsil ettikleri düşünölen iki iktisatçı, Keynes ve Hayek de aynı faktörü bulmuş, ama bunu öyle bir biçimde yapmışlardı ki ne kendileri ne de havarileri ciddiye almamıştı.

Keynes’in İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi’ne [General Theory of Employment, Interest and Money- Türkçesi, Kalkedon Yayınları, 2008] yayılmış genel tema, tasarrufun yatırımı aşmasının azalan ekonomik faaliyet düzeyinin, tasarrufları yatırım düzeyine çekinceye kadar, mallara, dolayısıyla çıktıya efektif talebi azaltan bir boşluk yarattığıydı. Faiz oranını aşağı çekerek (“parasal önlemler”) ve vergi indirimleri ile artan hükümet harcamalarıyla halkın cebine daha çok para koyarak (“bütçe önlemleri”), bunun üstesinden gelinebileceğini öne sürmüştü. Ama bu önlemlerin işe yaramayabileceğini, çünkü insanların ve şirketlerin hâlâ daha harcamaktan çok tasarruf etmeyi seçebileceğini kabul etmişti. Özellikle “faiz oranlarını etkilemeye yönelik salt parasal bir politikanın başarı kazanacağından biraz kuşkulu”ydu. [31] Yatırımın zaafını spekülâtörlerin sürü psikolojisiyle – “bir ülkede sermayenin gelişmesi, bir kumarhanenin faaliyetlerinin yan ürünü haline geldiğinde, iş muhtemelen kötü yapılmıştır” [32] – ve işverenlerin “paşa gönülleri”yle açıkladığı çok iyi bilinir. [33] Ama metinde yer yer başka bir faktörü ekler. Sermaye yatırımı genişletmenin kendisinin bunun getirisinde –“marjinal verimi”inde – bir düşüşe ve dolayısıyla yeni yatırım teşviklerinin köreltilmesine yol açtığını öne sürmüştü. [34]

“Sermayenin marjinal verimi”nin azalmasının, sözelimi “Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nin” iki savaşı arasındaki “deneyimi”nde bulunabilecek ampirik bir olgu olduğuna inanıyordu. Sonuç, sermayenin getirisinin yeni yatırımları teşvik etmek için işverenlerin borçlanma maliyetinin yeterince üzerinde olmaması dolayısıyla, “makul bir istihdam düzeyi ve üretimin teknik koşullarının sağlayabileceği hayat standardıyla çatışma” eğilimi taşımasıydı. [35]

Her devrede canlanmayı durgunluğa çeviren kısa vadeli eğilimi de kısa vadeli etkiyi de gördüğü yer burasıdır:

durumun özü, sermayenin marjinal veriminin, özellikle... ağır yeni yatırımı önceki evresine en fazla katkıda bulunan sermaye tiplerinin çöküşünde görülecektir. [36]

Keynes’in buna getirdiği açıklama, değerin arz ve talebe bağlı olduğunu kabul eden genel “marjinalist” yaklaşımına dayalıdır. Sermaye arzı artarken, daha çok bulunacak ve değeri her ek birimin kullanıcısı için en sonunda sıfıra ulaşınca kadar düşecektir. [37] Bu teorik akıl

yürütmenin, Keynes'in çoğu izleyicilerine çok karanlık görüldüğü anlaşıyor. "Sermayenin azalan marjinal verimi"ne onun fikirlerinin çoğu açıklamasında kolay kolay rastlayamayız. Yine de yazılarındaki bu en radikal tek kavram, tam istihdamın önündeki engellerin sırf kapitalistlerin psikolojisinde değil, mevcut sisteme yerleşmiş bir eğilimde yattığını ima eder. Öyleyse, hükümetlerin sadece "güveni geri kazanmak" istemesi manasız görünüyor çünkü geri kazanılacak güven diye bir şey yoktur.

Hayek, farklı bir akıl yürütmeyle de olsa, kârlara ne olduğuyla ilgili aynı görüşü tesadüfen ifade etmişti. Devrevi krizlerin – "aşırı kredi"nin üretici malları çıktısının tüketici malları çıktısıyla ilişkisinde çok hızlı büyümesine neden olarak – üretimin farklı sektörleri arasındaki orantısızlıklardan kaynaklandığını öne sürüyordu. [38] Marx krizlerin nasıl kapitalizmin iç çelişkilerini kısmen çözebileceğini görmüşse, o da bu yolla devreyi farklı sektörleri birbirine uyumlu kılan kaçınılmaz bir araç olarak açıklayabileceğine inanmıştı – ama Marx'ın olumsuz bakışı onda olumlu bakışa dönüşmüştü. Ne var ki, Hayek'in teorisinde hâlâ kocaman bir boşluk duruyordu. Niçin sektörler arası gecikmeler önceki on yıllarda görüldüğünden çok daha büyük problemlere neden olsun ki? Özellikle, niçin üretim malları sektörü ekonominin geri kalanını arkasından çekecek kadar hızlı büyümeyi sürdüremesin ki? 1935'te Hayek'in tesadüfi (ve hiçbir zaman Hayekçi ortodoksluğa dönüşmemiş) cevabı, kârlılığın "üretimin dolambaçlı süreçleri" dediği şeyin – yani üretim araçlarının işçiler karşısında yüksek orana sahip olduğu süreçler ya da Marx'ın terminolojisiyle, sermayenin yüksek organik bileşimi – artmasıyla birlikte düştüğüydü:

[Kâr] marjlarının olması gerektiği besbelli... yoksa parayı yastık altında saklamayıp üretime yatırarak riske atmayı teşvik edecek hiçbir şey olmazdı... Üretimin dolambaçlı süreçleri uzarken, bu marjlar küçülmelidir...[39]

Başka bir deyişle, hem Keynes hem Hayek net açıklayamasalar da Marx'ın kapitalist kriz teorisinin merkezi özelliğini – kâr oranını aşağıya çeken baskıyı – kabul ediyordu.

Aslında, Marksist teori çöküşe tüm anaakım teorilerin çelişkilerinden kaçınan bir açıklama getirebilir. 1880'ler ve 1920'li yılların başı arasında, kârlılık oranları ABD'de yaklaşık yüzde 40 düşmüş, [40] İngiltere'de 1914 öncesinde zaten düşüş göstermiş [41] ve Almanya'da "savaş öncesinin 'normal' düzeyini yakalamayı" başaramamıştı. [42] Böylesi düşüşlerin izlerini, yatırımın istihdam edilen işgücüne oranındaki ("sermayenin organik bileşimi") uzun vadeli yükselişlere kadar geri götürebiliriz;

ABD örneğinde bu yaklaşık yüzde 20'ydi. [43] Amerika'daki kârlılık, 1920'ler boyunca sömürü oranındaki artış temelinde küçük bir iyileşme gösterebilmişti. Ama artış üretim ve sömürünün önceki turlarında birikmiş artı değeri emmek için gereken miktarda üretken yatırımı teşvik etmeye yetmemişti. Şirketler, yeni büyük fabrika ve donanım komplekslerine (1928'de tamamlanan Ford River Rouge fabrikası dünyanın en büyüğüdü) yatırım yapmak için rekabetçi baskılar ve yeni donanımın kârlı olmayacağı korkusu arasında sıkışıp kalmışlardı. Bazıları risk alırken, birçoğu riske girmemeyi tercih etti. Bunun anlamı, canlanmanın sonlarına doğru çalışmaya başlayan yeni büyük fabrikaların ister istemez piyasa ölçülerinde çok fazla üretim yaparak, eski fabrikaların fiyat kırıp kârlarını azaltmasına yol açan ürünleriyle piyasayı doldurmasıydı. Yeni yatırımların durma noktasına gelmesi, istihdam ve tüketimde krizi daha da ağırlaştıran bir düşüşe neden oldu.

Sermeyenin gözü kapalı büyümesi, canlı emeğe kıyasla değişmeyen sermayenin daha önce görülmemiş büyük bir birikimine yol açmıştı. Bu, bir taraftan çeyrek yüzyıl öncekinden epeyce düşük bir kâr oranıyla, diğer taraftan işverenlerin ücretleri frenleyerek işçilerin alım gücüyle emebilecekleri çıktı payını küçültmesiyle kendisini ifade etmişti. "Aşırı üretim" ve düşük kâr oranı, sonunda durgunluğa götüren aynı sürecin özellikleriydi. Üretken olmayan harcamalar ve kredinin ani artışı bunu geciktirebilirdi, ama hepsi o kadar. Derin bir krizin ortamı hazırды – ortaya çıkışı için sadece borsa ve finans sektörlerinde panik havasının esmesi yeterdi.

Kriz, bu yönleriyle Marx'ın İngiltere'deki 1846 ve 1857 krizlerini analiz ettiği yerlerde anlattıklarıyla büyük benzerlik gösteriyordu. [44] Grossman'ın Marx'ın açıklamalarına getirdiği, şirketlerin zaten düşük kâr oranını, yeni yatırımların çoğunun tüm yatırımların dondurulmasına neden olacak kadar kârsız olacağı ölçülerde düşürmesi tehlikesini nasıl göze almayla zorlandıklarını vurgulayan yorumuna da uyuyordu. [45]

Ama geride açıklanması gereken bir şey daha kalıyor: Geçmişte en sonunda ekonomiyi krizden çıkarabilmiş olan piyasanın otomatik aygıtları artık neden işe yarıyormuş gibi görünmüyordu? Krizin başlamasından üç yıl sonra, ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa'da sanayi üretimindeki düşüş hâlâ sürüyordu. Bunu açıklamak için bir tek kâr oranının düşmesi eğilimine bakmak yetmez. Üçüncü Bölüm'de ileri sürüldüğü gibi, Marx'ın değerlendirmesindeki uzun vadeli eğilim – sistem yaşlandıkça sermayenin merkezileşip yoğunlaşması – da rol oynamıştı.

Başlangıçta krizin ortaya çıkışını geciktirmişti. 1931'de krizi analiz

etmeye kalkışan Bolşevik iktisatçı Preobrazhensky, Marx'ın zamanından beri büyük bir değişiklik olduğunu öne sürdü. O zaman ekonomik daralmalar verimsiz şirketlerin tasfiyesine yol açarken, diğerlerinin birikimin yeni turuna geçmesine izin veriyordu. Ama şimdi sisteme verimsiz işletmelerinin tasfiyesini engelleyebilecek tekel denilebilecek büyük şirketler egemendi. Fabrikalarını her zamanki kapasitelerinin sadece küçük bir yüzdesiyle çalıştırıp yatırımlarını asgaride tutma anlamına bile gelse, işlemlerini aynen sürdürmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu, “krizden ekonomik daralmaya geçişte bir tıkanma” yaratarak, krizden çıkışın zorunlu yeniden yapılandırmasını önlüyor – en azından geciktiriyordu: “Tekel bütün ekonomide bir çürüme faktörü olarak ortaya çıkar. Etkileri genişlemiş yeniden üretime geçişi geciktirir.” [46]

Bireysel sınai ve mali sermayeler o kadar büyümüştü ki kriz çıkar çıkmaz içlerinden birinin çöküşünün diğerlerini de peşinden sürüklemeye tehlikesi belirmişti. Bankalar, çöken şirketten alacakları para battığı için diğer şirketlere kredi vermeyi kesiyordu. Batan şirketin tedarikçileri de işlerinden oluyor, onlara bağımlı diğer şirketleri de zarara uğratiyorlardı. Yatırım harcamaları ve ücret ödemelerine son vermesi, bütün olarak ekonomideki talebi düşürüyordu. Gecikmiş kriz artık otomatik olarak çözüm bulamayacağı çok daha büyüğü haline geliyordu. Büyük sermayelerin cevabı, sistemi işler halde tutmak için devletten “mali yardım” talep etmek oluyordu.

Devlet kapitalizmine sığınmak

Başlangıçta, hükümetler sadece bazı bankaları korumayı amaçlayan sınırlı eylemlerle birlikte, piyasa mekanizmalarının engelsiz işleyişine umut bağlamışlardı. Ama kriz özellikle ABD ve Almanya'da kötüleşmeye devam etti. Sermaye, işleyişini eski üretim düzeylerinin yarısının biraz üzerinde tutmaya çalışırken, muazzam zarar gördü. Aynı zamanda bütün toplumu iyileştirecek reçeteleri bekleyen halk kitlesi de umutsuzluğa kapıldı. Sermayenin başlıca kesimleri, eski ideolojik kalıplarına ne kadar ters düşerse düşsün, sorunlarını çözebilecek bir yaklaşım arayışına girdiler. 1932 yazında, ABD'de General Electric'in başkanı devlet müdahalesi isteyen bir kampanya yürütüyordu. En sonunda ortaya çıkan değişim, devletin arka planda kalıp büyük sermayeye gereken hizmetleri sağlarken onu yönlendirme girişimlerinden uzak kaldığı tekelci sermaye biçimlerinden, ulusal temele sahip sermayenin uluslararası rekabetçiliğini sağlama alma girişiminde olduğu biçimlere doğruydı. Bu, artı değeri ekonominin bir kesiminden diğerine aktararak, sanayiye bilinçli olarak

yeniden yapılandırma çabasına kadar varmıştı.

Değişimin habercisi, devletin bireysel sermayelerin girişimlerini askeri savaşım için yoğunlaştırmaya zorlamak için yetkilerini acımasızca kullandığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonraki aşamalarında ortaya çıkmıştı. Ama savaşın ertesinde devlet eline geçirdiği yetkiden vazgeçmişti. Şimdi de krizin ulaştığı boyut bile yeniden düşünmeye zorluyordu. ABD ve Almanya'daki siyasal krizler, 1933 başında kapitalizmi kendisinden kurtarmak için radikal bir değişiklik yapmaya hazır hükümetleri iktidara taşıdı.

ABD'de bu Roosevelt'in New Deal'i biçimini aldı. Program, zaten var olan bayındırlık projelerini bazı işsizleri istihdam edecek şekilde genişletiyor, iflas etmemiş bankaların fonlarına garanti sağlıyor, karteller aracılığıyla sanayinin kendisini düzenlemesini teşvik ediyor, tarımsal fiyatları ve gelirleri artırmak için ürünleri tahrip ediyor, devletin doğrudan yaptığı üretimde çok sınırlı deneyler yapıyor ve sendikaların ücret artışlarını (bu nedenle de tüketici mallarına talebin artmasını) az da olsa kolaylaştırıyordu. 1929'da GSYH'nin sadece yaklaşık yüzde 2,5'ü olan federal harcamalar, 1936'da barış zamanının zirvesine çıkıp yüzde 9'un biraz üstüne ulaşmıştı. Bu, kapitalizmin tekelci aşamasında sınırlı devlet müdahalesi olmadan artık sorunlarını çözemeyeceğinin kabulüydü. Ama devlet müdahalesi hâlâ sınırlıydı: Federal harcamalar 1937'de tekrar düşecekti.

Böyle bir ürkekliğin kriz üzerinde ancak sınırlı etkisi olabilirdi. New Deal'in tüm çabaları 1933 ilkbaharında başlayan düzelmeyi belirli bir noktanın ötesine taşıyamadı. İşsiz sayısı 1,7 milyon azalmışsa da geride hâlâ 12 milyon işsiz vardı. Üretimin 1929 rakamlarına ulaşması ancak – krizin başlamasından sekiz yıl sonra – 1937'de gerçekleşecekti. Ama o zaman bile sanayideki sabit yatırımlar düştü [47] ve 14,3 milyon işsiz vardı. Yine de bu “mini canlanma” 1937 ağustosunda “birçok endekse göre 1932'den beri kazanılmış olan zeminin yarısını kaybeden” “ABD tarihinin en sert ekonomik gerilemesi”nin yolunu açtı. [48]

1920'ler, tekelci sermayeyle ilişkili üretken olmayan harcamaların (pazarlama masrafları, reklam, spekülatif girişimler, lüks tüketim) krizi erteleyebileceğini, ama sonunda krizin eskisinden daha güçlü etki yaratmasını engelleyemeyeceğini göstermişti. 1930'ların gösterdiğiyse, hükümetlerin “bütçe açığı finansmanları”nın üretimde kısa ömürlü ve sınırlı bir canlılık yaratabileceği, ama sistemin ömrünü uzatamayacağıydı. Devlet kapitalizmi yönünde daha derin bir değişikliğe ihtiyaç vardı.

Çöküşten savaşa

Almanya ve Japonya örneklerinin önemi işte burada yatıyor. Bu ülkelerin egemen sınıflarının büyük kesimleri, işçi sınıfı hareketini bastırırken kapitalist bireyleri devletin dayattığı ulusal kapitalist programlara bağlı kılan siyasal seçenekleri kabul ettiler. Büyük kapitalist gruplara hiç ilişilmedi. Ama bundan böyle onlar da kendi destekledikleri silahlanma faaliyetinin ihtiyaçlarına bağımlı hale geldiler. Silah ve cephaneyle birlikte tüm ekonominin lokomotifleri olan ağır sanayi, yatırımlara pazar ve satış yerleri bulurken, ücretler artan üretimin arkasında yerlerde sürünüyor, kârlılık oranlarıysa kısmen geri kazanılıyordu.

Amerikan ekonomisi 1937’de tekrar durgunluğa girerken, Almanya’da böyle yöntemler (daha etkisiz kalan iki yıllık “bütçe açığı finansmanı”ndan sonra) ekonomiyi bir anda durgunluktan çekip çıkardı ve canlılığı devam ettirdi. 1939’a gelindiğinde, çıktı 1929 düzeyinin yüzde 30 üzerine çıkmış, sekiz milyon kişiye yeni iş kapısı açılarak işsiz sayısı 6 milyondan 70.000’e düşürülmüştü. [49] Yeni üretimin çoğu savaş hazırlığına dönük silahlanma ve ağır sanayilere giderken, artan çıktının onda biri gerçekten de özel tüketim artışına yönelikti. [50] Canlanmayı körüklemenin maliyetinden önemli bir bölümün maliyeti ekonomik genişlemenin kendi sırtına yıkılırken, hükümet harcamalarının sadece beşte biri bütçe açığıyla karşılandı. Aslında Nazi diktatörlüğü ilk kârlılık oranları düşük bile olsa yeni yatırımların yapılmasını sağlamayı başarmıştı.

Ne var ki, bu tür her politikanın büyük problemleri oluyordu. Almanya içeri kapalı bir ekonomik birim değildi. Üretim güçleri, uzun zamandır ulusal sınırları aşan bir gelişme göstermişti ve silahlanmaya dayalı canlanma başlarken, belirli stratejik ithal mallara ihtiyaç artmıştı. Bunun üstesinden gelmenin tek yolu, Alman ekonomisinin kendi kendisine yeterliliğini, bu nedenle de ekonomik daralma yönündeki uluslararası baskılara muafiyetini sürdürürken, Alman Reich’inin sınırlarını komşu ekonomileri içine katacak ölçülerde genişletmek ve sanayilerini Almanya’nın askeri amaçlarına bağımlı kılmaktır.

Devletin yönetimindeki tekeli kapitalizmin mantığı, Lenin’in 1916’da gönderme yaptığı emperyalizm biçimine – “ileri düzeyde sanayileşmiş bölgeler”in ele geçirilmesi – yol açmıştı. [51] Belirli bir noktanın ötesinde, böyle bir yayılma kendi imparatorlukları ve etki alanlarını tehdit edeceğinden çekinen diğer büyük güçlerle kaçınılmaz çatışmalara yol açtı. Bu güçler de kendi silahlı kuvvetlerini takviye ederek cevap verdiklerinden, Alman ve Japon rejimleri zaten kapmış oldukları toprakları “savunmak” için ekonomilerini daha da askerileştirip yeni topraklar kapmaya yöneldiler. Bu, onların kapitalistlerine kârlılık oranları üzerinde aşağı yöndeki her türlü

baskıyı geri püskürtecek yeni artı değer kaynakları sağladı. Ama mevcut imparatorluklarının düşmanlığını da artırması, daha büyük bir silahlanma potansiyeline ve yeni askeri maceralara ihtiyaç yarattı. Bardağı taşıran son damla, Almanya'nın batı Polonya'yı işgali ve Japonların Pearl Harbor saldırısı oldu.[52]

Her büyük kapitalist ülkede derinleşen durgunluk, başka yerlerde gelişmekte olan durgunluklar gibi, şimdi de askeri devlet kapitalizmi aracılığıyla durgunluktan çıkış yollarını körüklemişti.

1940'da Fransa'nın işgal edilmesi ve 1941'de Pearl Harbor'dan sonra, İngiliz ve Amerikan emperyalizmleri, 1930'ların ortalarının yarım yamalak devlet yönetimindeki kapitalizminden tam askerileşmiş ekonomilere geçerek, ancak kendi mevzilerini koruyabilmişlerdi. İngiliz devleti, tüm büyük ekonomik kararları üstlenerek, sivil ekonominin merkezi örgütlenmiş savaş ekonomisinin salt uzantısına indirgenmesiyle birlikte hangi sanayilerin hammadde alacağına karar vermiş, gıda maddeleri ve tüketim mallarını karneye bağlamıştı. ABD hükümeti “sadece ekonominin toplam mal üretiminin yaklaşık yarısını temsil eden silahlanma sektörünü kontrol etmekle kalmamıştı. Devlet, hangi tüketim mallarının üretilip hangilerinin üretilmeyeceğine de karar veriyordu.” [53] İşletmelerini özel şirketlere devrettiği silah fabrikalarının kurulmasına dev meblağlar harcıyordu. 1941'de hükümetin sermaye harcamaları, 1939'da ülkenin imalat sektörüne yaptığı toplam yatırımın yüzde 50 fazlasıydı ve 1943'te toplam yatırımın yüzde 90'ından devlet sorumluydu. [54] Tekrarlarsak, devletin egemenliğindeki askerileşmiş bir ekonominin savaş öncesinde ekonominin karşılaştığı sorunlara cevap verdiği görülmüyordu. Dokuz milyon işsiz üç yıl içinde bir milyondan aşağı inmiş ve üretken olmayan çıktıya yapılan dev harcamalara rağmen sivil ekonomi büyümüştü. Toplam hâsıla 1940-1943 arasında iki kat artmış, 1943'de tüketicilerin harcamaları – 1940 fiyatlarıyla bile ölçüldüğünde – önceki yıllardakini aşmıştı. [55] Savaş ekonomisi, sekiz yıllık New Deal'ın başaramadığını – yaşlanan kapitalizmlerin içinde en büyüğü olan üretken kapasiteden eksiksiz yararlanmayı – başarmıştı. Kenneth Galbraith'in not ettiği gibi, “30'ların Büyük Buhran'ı hiç ortadan kaybolmamıştı. 40'ların büyük seferberliğiyle sadece gözden kayboldu.” [56]

Rusya'nın farklılığı

Devlet yönlendiriciliğinin dünya sisteminin girdabından koparılmış bir alternatif sunduğu görülen bir diğer büyük ekonomi daha vardı:

SSCB. 1930’larda, hemen hemen tüm yorumcular bu ekonominin Batı kapitalizminden radikal biçimde farklı ilkelere dayandığını düşünüyordu. Birçoğu bu görüşü SSCB ekonomisinin 1989-92’deki göçüşüne kadar sürdürmüştü. SSCB ekonomisini sağ sanki hiçbir dinamiği yokmuş gibi “totaliter” olarak tanımlayıp geçerken, yansıtılan imgeyi benimseyen birçok solcu “komünist” ya da “sosyalist” olarak nitelendirmiş ya da aralarında daha eleştirel yaklaşanlar “postkapitalist” [57] ya da “yozlaşmış işçi devleti” [58] olarak görmüşlerdi. Bütün bu farklı yaklaşımlar, 1930’larda işleyen Sovyet sistemi ile 1917’de kurulan devrimci devlet arasında ileri ölçülerde bir süreklilik olduğunu varsaymışlardı.

Ama Sovyet ekonomisini yönlendiren temel mekanizmalar devrim sırasında değil derin ekonomik ve siyasal krizin etkisiyle, 1928-29’da oluşturulmuştu. O zamana kadar 1917 Ekim Devrimi’nin hemen ertesinde ülkeyi nitelendiren devrimci demokrasiden geriye çok az şey kalmıştı. Üç yıllık iç savaşın izlediği üç yıllık dünya savaşının acılarını yaşayan zaten geri bir ekonomiye sahip ülkedeki yıkımın ortasında, yeni bir bürokrat tabaka iktidarı giderek kendi elinde toplamıştı. Gelgelelim, 1920’lerin ortalarına kadar ekonominin arkasındaki itici güç, nüfusun ihtiyaçlarını gideren mallar olmaya devam etmişti. Bürokratların hayat standartları işçilerin ve köylülerinkine oranla daha çok artış göstermiş bile olsa, hayat standartları savaş ve iç savaş yıllarının feci düzeylerinden kurtulup yükselmeye başlamıştı.

Derken 1928 yılının sonuna doğru, İngiltere’den gelen askeri tehditler ile köylülerin gıda stoklarını gizlemelerinin şehirlerde açlığa yol açarak ülke içinde yarattığı kriz karşısında, bürokrasinin etkeleri tutuştu. Ülkede isyan ve yurtdışından gelen silahlı baskının bir araya gelmesiyle, ülke üzerindeki denetimini yitireceğinden korkan Stalin liderliğindeki bürokrasi, ülkenin yoksun olduğu sanayiye inşa etmek için köylülük ve işçi sınıfının aşırı sömürsünü gerektiren bir dizi pragmatik önlem aldı. Önlemlerin toplu etkisi, bütün ekonomiyi halkın ihtiyaçlarının karşılanmasından farklı – son tahlilde çeşitli Batılı devletlerle askeri rekabetle belirlenen – yeni bir dinamiğe zorlamaktı.

Çek tarihçi Reiman’ın söylediği gibi:

Sanayide istenen büyüme oranını garanti edecek yeterince kaynak yoktu. Bu nedenle, planlama daireleri... ekonominin henüz emrinde olmayan kaynaklar aracılığıyla planı dengelemeye karar verdiler... Planın hayata geçirilmesi sanayi işçileri ve kırsal nüfusun yaşam ve çalışma koşullarına çok sert bir saldırıya bağlıydı... Bu örgütlü bir yoksulluk ve açlık planıydı. [60]

Başka her şeyin birikimin emrine verilmesini haklı gösteren Stalin, ısrarla şöyle söylemişti: “Biz ileri ülkelerin elli ya da hatta yüz yıl gerisindeyiz. Bu arayışı on yıl içinde kapatmalıyız. Ya biz arayışı kapatırız ya da bizi ezerler.” [61] “Yurtiçinde ve yurtdışında bulunduğumuz ortam... bizi sanayimiz için hızlı bir büyüme oranını benimsemeye zorluyor.” [62]

Birikim görevini üstlenen bürokrasi, kendisini artık var olmayan bir kapitalist sınıf yerine ikame etti. Ama esasında dünyanın başka yerlerindeki kapitalist sanayileşmenin yöntemlerini kullandı. “Kolektifleştirme” – gerçekte devletin toprağa el koyması – sanayide birikime elverişli tarımsal çıktı oranını artırırken, tıpkı İngiltere’nin ilk kapitalistlerinin çitleme hareketleri gibi köylülüğün büyük bir bölümünü topraklarından sürdürdü. Büyüyen sanayiler en çok ücretli emekle doldurulmuştu – ama bazı yan görevler birkaç milyon köle emekçiyle gerçekleştiriliyordu. 1920’lerin sonuna kadar işçilerin ellerindeki haklar ortadan kaldırılmıştı.

Dış ticaret tekeline sahip bir tek merkezi devlet bürokrasisinin ekonomiyi kontrol etmesi, Batı’nın militaristleşmiş devlet tekeldi kapitalizmlerindeki gibi, birikimin kesintisiz ilerleyebileceği anlamına geliyordu. Ama ekonomi, genel dünya sisteminden 1930’ların sonlarındaki Almanya ve Japonya’nın becerebildiğinin ötesinde izole edilemezdi. Sanayileşme için Batı’dan makine ithalatı, dünyada fiyatların düştüğü bir zamanda tahıl ihracatından elde edilen gelirlere bağımlıydı. Bu da devletin açlık çeken köylülerden milyonlarca köylünün ölmesi pahasına da olsa tahıla el koymasına dayanıyordu. Preobrazhensky, “İhracatçılar olarak biz [SSCB] dünya krizinden ciddi zarar görüyoruz” diye yazmıştı. [63]

Ne var ki, dünya ekonomisinden nispi bir izolasyon görülüyordu. Bu, belirli bir zaman dilimindeki kâr oranı söz konusu bile olmadan, birikimin biraz artı değer olduğu sürece ilerleyebileceği anlamına geliyordu. Ancak bu ekonomik çelişkilerin üstesinden gelmemişti. Ağır sanayi ve silahlanma için üretim planlarını hayata geçirmek, her zaman bütün ekonomi büyük bir hızla genişlerken bile üretimde düşüş görülen tüketici malları sanayilerinden kaynak çekilmesini gerektiriyordu. Böyle bir sonuç, kelimenin gerçek anlamıyla “planlama”nın zıddıydı. Eğer ikimiz Londra’dan Manchester’a gitmeyi planlamış, ama birimiz Glasgow’da, diğeri Brighton’da kalmışsak, o zaman “plan”ımız eylem kılavuzumuz olmamıştır. Aynısı Sovyet planlaması için de geçerliydi. Batı’daki gibi rekabetçi birikim bir yanda büyüme dinamiği ve kaos, diğeri yanda verimsizlik ve yoksulluk üretmişti. 1939’da, Stalin Doğu Avrupa’yı Hitler’le bölüşüp Polonya’nın yarısını, Estonya, Litvanya ve Letonya’yı ele geçirdiğinde görüldüğü gibi, bu ulusal sınırların dışına taşan bir emperyalist genişleme eğilimi de

yaratmıştı. Bunun tek sonucu, 1941’de Hitler’in gözünü SSCB’yi Alman kapitalizmi için ele geçirip yağmalamaya dikmesiydi.

On yılın bilançosu

1930’larda kapitalizmin yandaşları arasında kapitalizmin büyük bir belaya çattığı, muhalifleri arasındaysa sona erdiği duygusu yaygındı. Lewis Corey “kapitalizmin çöküş ve çürüyüşü”nden, [64] John Strachey “üretimin kalıcı daralması”yla birlikte “dünyanın kapitalist yörelerinde sadece çok hızlı bir çürüme olabileceği”nden, [65] Preobrazhensky “bütün kapitalist sistemin ölümcül krizi”nden, [66], Leon Troçki ise “kapitalizmin can çektiği”nden [67] dem vurmuştu. Onların kehanetleri, kapitalizmi destekleyenlerin güya şaşmaz sistemlerinde neyin yolunda gitmediği konusunda endişe içinde kıvrandıkları bir zamanda saçma görünmüyordu. Yine de umutsuzca devlet kapitalizmine ve yoğun bir silah üretimine başvurulması, sistemin yeni bir genişleme evresine girmesini sağladı. Ama şu soru hâlâ sorulmalı: Bu ne kadar sürecek?

Uzun canlılık

Batı kapitalizminin “Altın Çağı”

İktisat alanında birçok tahminci, dünya ekonomisinin savaştan sonra 1919’daki gibi kısa bir canlılık döneminin ardından krize tekrar yuvarlanacağını bekliyordu. Ama bu beklentileri gerçekleşmedi. Savaşın ardından gelense, kapitalizmin şimdiye kadar hiç bilmediği en uzun canlılıktı – şimdi buna çoğu kez “kapitalizmin altın çağı” ya da Fransa’daki deyimıyla “muhteşem otuz yıl” deniliyor. 1970’lere gelindiğinde, Amerika’da ekonomik çıktı 1940 düzeyinden üç, Almanya’nın ekonomik çıktısı 1947’deki (buhran) düzeyinden beş, Fransa’nınki dört kat fazlaydı. 1940’larda hâlâ yoksul bir ülke olduğu düşünülen Japonya’nın on üç kat artış gösteren endüstriyel çıktısı, bu ülkeyi ABD’nin arkasından batının en büyük ikinci ekonomisi haline getirmişti. [1] Ekonomik büyüme beraberinde reel ücretlerde artış; hemen hemen tam istihdam ve insanların eskiden ancak hayal edebileceği ölçekte sosyal yardımları getirdi.

1955 Bandung konferansından sonra “Üçüncü Dünya” olarak tanınmaya başlayan Asya, Afrika ve Latin Amerika’da koşullar çok farklıydı. Buralarda büyük bir yoksulluk kalabalık halk kitlelerinin kaderi olarak kalmıştı. Ama Avrupalı güçler sömürgelerini terk etmeye zorlanmış ve kişi başına düşen ekonomik büyümenin artışı [2] eninde sonunda ekonomik bakımdan “az gelişmiş” ülkelerin en ileri olanları yakalamaya başlayabileceği umudunu yaratmıştı.

Marx’ın algıladığı sistemdeki çelişkilerinin üstesinden gelinmekte olduğunu ilan etmek hem sağda hem de solun büyük kesimlerinde Ortodoks görüş halini almıştı. Bunlara göre, temel değişiklik hükümetlerin kriz eğilimlerini dengelemek için John Maynard Keynes’in 1930’larda ortaya koyduğu çizgiler temelinde ekonomiye müdahale etmeyi öğrenmiş olduklarıydı. Sistemin işleyişi için ihtiyaç duyulan tek şey, mevcut devletin eski serbest piyasa yanlısı Ortodoks görüşleri hesaba katmayıp yatırım ve tüketim harcamalarının düzeyini artırmak için ekonomik hayata müdahale etmesiydi. Bu ya özel yatırımları teşvik eden faiz oranlarının değiştirilmesiyle (“parasal önlemler”) ya da hükümet harcamalarını vergi gelirlerinin üzerinde artırmak (“mali önlemler”) yoluyla yapılabilirdi.

İkinci tür “açık finansmanı” mallara talebi, dolayısıyla istihdam düzeyini artırıyordu. Aynı zamanda sonuçta (Keynes’in Cambridge’den meslektaşı Kahn’nın keşfettiği) “çarpan etkisi” yoluyla kendi kendisini finanse edecekti. Hükümet harcamaları nedeniyle iş bulan ek işçiler, ücretlerini harcayarak gene kendi ücretlerini harcayan ve daha büyük pazarlar yaratan diğer işçilerin çıktısına da pazar sağlayacaktı. Ekonomi tam istihdam düzeyinin eşiğine yaklaşarak genişlediğinden, hükümetin gelirlerden ve harcamalardan aldığı vergilerle sağladığı gelir de artacaktı. Bu artış harcamalardaki eski artışı yeterli ölçüde finanse edinceye kadar sürecekti.

Bu iki önlem, çok geçmeden 1940’lar, 1950’ler, 1960’lar ve 1970’lerin başında hem Muhafazakâr hem Sosyal Demokrat siyasetçilerin tam istihdamı sağlayıp ekonomi idaresinde temel kabul ettikleri “Keynesçi” araçların[3] ilk örneği olarak görüldü. Geçen bölümde gördüğümüz gibi, Keynes bu konularda daha radikal görüşler, özellikle de genişleyen sermaye yatırımları sürecinin kendisinin getiride bir düşüşe yol açtığı tezini – “sermayenin marjinal verimi” tezini ifade etmişti. [4] Hatta temettüllerle [5] yolunu bulan “rantiye”nin ağır ağır “ötenazi” yaptığını söyleyecek ve “yatırımların bir ölçüde kapsamlı sosyalizasyonların tam istihdama yaklaşmayı sağlayacak tek araç olduğunu göstereceğini” öne sürecek kadar ileri gitmişti. [6] Ama Keynes’in kendisi bu daha radikal sezgilerden kaçınmıştı – son derece ılımlı biyografi yazarı Skidersky, “pratikte onun gerçekten de çok tedbirli olduğunu” [7] ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki otuz yıl içinde anaakım iktisatta hegemonyasını kuran Keynesçi versiyonun [8] Keynes’in teorisini radikal unsurlarından temizlediğini yazar. Bu nedenle, radikal Keynesçi Joan Robinson bunu “piç Keynesçilik” olarak suçlamıştı. [9]

O yıllarda anaakım iktisat bunun hükümetlere 19. Yüzyılın başından beri, kapitalizme musallat olmuş krizleri ortadan kaldırma yeteneği verdiğine inanıyordu. Hükümetlerin kendi dikte ettiklerini kabul edip 1929-32’nin “hatalar”ından kaçınması şartıyla, Ortodoks görüş kapitalist sistemin artık sonsuz refah sağlayıp hayat standartlarını yükseltebileceğini ve sınıf savaşımının düzeyini düşürebileceğini vaaz ediyordu.

John Strachey, şimdiye kadar 1930’lar İngiltere’sinin ekonomisiyle ilgili çalışmalar yapan en ünlü Marksist yazardı. Onun *The Nature of Capitalist Crises*, *The Coming Struggle for Power*, *The Theory and Practice of Socialism* adlı kitapları, işçi militanlar ve genç aydınların bütün bir kuşağına Marksist iktisadi öğretmişti. Kitapların mesajı kapitalizmin tekrarlanan ve giderek derinleşen krizlerden kaçamayacağıydı. Yine de 1956’da *Contemporary Capitalism* adlı kitabında, kapitalist krizden reform

yoluyla kurtulmakla ilgili hayati bir sorunda Keynes'in haklı, Marx'ın haksız olduğunu öne sürmüştü. [10] Strachey, Keynes'in tek yanlısının kapitalistlerin kendi reçetelerini baskıyla kabul edeceğini görememek olduğunu savunmuştu: "Keynesçi reçetelere... kapitalistler kesinlikle karşı çıkacaktır: ama deneyim seçmen kitlesinin bunu onlara dayatacağını gösteriyor". [11]

Uzun canlanmanın sorumlusunun Keynes'in fikirleri olduğu inancıyla birlikte solda yaygın olan bu fikirlerin terk edilmesinin son yıllardaki krizlerin sorumlusu olduğu görüşü günümüzde hâlâ varlığını sürdürüyor. Bu, temelde gazeteciler Dan Atkinson ve Larry Elliot'ın bir dizi kitapta [12], Observer yazarı Will Hutton'un [13] ve radikal ekonomi danışmanı Graham Turner'ın [14] öne sürdükleri pozisyonudur. Bunun bir versiyonunu bazı Marksistler de kabul ederler. Gerard Dumenil ve Dominic Levi, savaş sonrası büyümeyi sanayi sermayesinin "Keynesçi" yaklaşımına atfediyorlar. Onlara göre birikim refah devleti alanında işçi sınıfı örgütleriyle bir "uzlaşma"ya dayalıydı. [15] David Harvey, "çoğu kez 'Keynesçi' olarak adlandırılan mali ya da para politikaları, konjonktürel dalgalanmaları hafifletip makul bir tam istihdam sağlamak için yaygın ölçüde kullanılır"ken, "devletin tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşlarının refahına odaklanabileceği" "sermaye ve emek arasında sınıfsal bir uzlaşma" temelinde genişleyen bir kapitalizm tablosu sunar. [16]

Yine de, Keynesçiliğin resmi iktisat ideolojisi olarak hâkimiyetini sürdürdüğü dönemin en şaşırtıcı olgusu, krizleri savuşturmak için önerdiği önlemlerin kullanılmamasıydı. Bu önlemler olmadan ekonomi ABD'de 1960'lara, Batı Avrupa ve Japonya'da ise 1970'lere kadar genişlemesini sürdürmüştü.

RCO Matthews'un çok önceleri işaret ettiği gibi, İngiltere'de savaş sonrası yıllarının ekonomik genişlemesi tekrarlayan bütçe açıklarına karşı özgül Keynesçi "reçeteler"e ya da savaş öncesi yıllardakinden daha yüksek düzeyde hükümet yatırımlarına bağımlı değildi. [17] Meghnad Desai şöyle yazmıştı: "ABD'de Keynesçi politikaların resmen benimsenmesi uzun bir süreçte oldu... bunların nihai zafer kazanması 1964'de Kennedy- Johnson vergi kesintileriyle gerçekleşti. [18] Bu zaten on beş yıl (1940'ların sonunda kısa süren ekonomik daralmayı saymazsanız yirmi beş yıl) sürmüş olan Büyük Canlanma'dan sonraydı. Ton Notermans aynı görüşü Almanya için ortaya koyar: "Konjonktür karşıtı talep yönetimi politikaları Almanya'da sadece... 1970'lerde izlendi." [19] Ekonominin hızını belirlemek için hükümet müdahalesi kullanıldığı süreçte, 1950'ler ve 1960'larda ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşan İngiliz hükümetlerinin

“dur kalk” politikalarındaki gibi bu, ekonomik daralmaları uzaklaştırmayıp canlanmaları yavaşlatacaktı. Matthews ve diğerlerinin kullandığı rakamları yeniden analiz eden Bleaney, Keynesçiliğin Batı Avrupa’nın uzun canlanmasında az, ABD’de ise ancak sınırlı bir rol oynadığı sonucuna varır. “Savaş öncesi yıllarla karşılaştırıldığında mali uyarıcı”yı büyük ölçüde sağlayan şeyin ABD’nin askeri harcamalar düzeyindeki büyük artış olduğunu not eder: “Büyük ölçüde çok daha yüksek savunma harcamaları nedeniyle, mal ve hizmetlere yapılan toplam hükümet harcamaları potansiyel GSMH’nin yaklaşık yüzde dokuzu kadar artmıştı.”[20]

Canlılığın Keynesçi politikaların sonucu olarak açıklanması, çoğu kez büyük kapitalist şirketlerin işçilerle sürekli artan miktarda çıktıyı satın alabilecek kadar yüksek ücretlere dayalı bir uzlaşmayı kabul ettiği “Fordist” bir döneme atıflarla birlikte görülür. Örneğin Fransız iktisatçı Aglietta, “Fordism”in “emek gücünü sürdürme devresi”ni garantiye almak için “ücret ilişkisini genelleştirerek” “işçi sınıfının özel tüketimini” düzenlediğini öne sürmüştür. [21] Dolayısıyla onun ve onun Marksizm’in “Düzenleme Okulu” versiyonu için Keynes, neoklasik iktisada eleştirisi ve kapitalist gelişmenin belli bir aşamasında üretim ve tüketimin bütünleştirilmesi ihtiyacını kısmen kabul eden “efektif talep” kavramıyla, Fordizm’in peygamberidir.

Kesinlikle, savaş sonrası on yılların hâkim devlet müdahaleciliği ideolojisinin bir unsuru, sosyal yardımların tüketim malları talebindeki konjonktürel iniş ve çıkışları dengeleyebileceği teziydi. Sermayenin sömürmek için emek gücünün yeniden üretilmesini sağlama ihtiyacının (Beşinci Bölümde buna göz atmıştık) “arz tarafı”nın, pazarın genişlemesi konusunda kaygıları olan “talep tarafı” ile örtüştüğü görülmüyordu. Sosyal yardımlarını artırma vaatleri, Avrupa’da Sosyal Demokrat ve Hristiyan Demokrat Partilerin işçilerin oylarını kazanıp onları sollarındaki komünist partilerden uzaklaştırmasına da uygun düşüyordu. Yine de bunların hiçbiri, küresel ekonominin savaş öncesinin durgunluğunun arkasından savaş sonrası yıllarda canlanmasının nedenini açıklamakta yeterli değildi.

Dahası, reel ücretleri ve sosyal yardımları artırmaya dönük sözde böyle bir “Keynesçi” politikayı tercih etme yönünde seri üretim sanayilerinin “Fordist” yöneticilerinin hiçbir bilinçli politikası yoktu. Robert Brenner ve Mark Glick’in söylediği gibi:

ABD sermayesi hiçbir zaman emeğin payını koruma ilkesine boyun eğmemiş ya da ücretleri geçinme maliyeti ya da üretkenlikle sınırlı tutacak derecede dışı dış göze göz bir savaş vermemiştir. Gelirin yatırım ve tüketim ya da kârlar ve ücretler arasında nasıl bölüneceğine ilişkin genel bir “toplum sözleşmesi”ni

andıran bir şey asla olmamıştır. [22]

Gerçek şuydu ki savaş sonrası on yıllarda kapitalizm genişlerken, sonuçta ortaya çıkan tam istihdam işverenleri ve devleti emek gücünün yeniden üretilmesine ve işçi sınıfının memnuniyetsizliğini ortadan kaldırmaya eskisinden daha çok dikkat harcamaya zorladı. Hem geleneksel Keynesçi değerlendirme hem de “Düzenleme” teorisi nedenlerle sonuçları birbirine karıştırıyor. Süreçte, savaş sonrası on yılların en önemli özelliğine açıklama getirmekte başarısız kalıyorlar: ABD’de kâr oranı İkinci Dünya Savaşı öncesindeki kırk yılda görüldüğünden yüzde elli-yüz yüksekti. Bu, 1960’ların sonuna kadar söz konusu yüksek düzeyi az çok sürdürdü. [23] Çoğu devlet, Keynes’in önerdiği “konjonktür karşıtı önlemler”i kullanmayı bile deneme ihtiyacı duymazken, kapitalistlerin ekonomideki canlılığı sürdürmeye yetecek ölçüde yatırımlarını devam ettirmelerinin nedenini açıklayan buydu. Ama hızla artan reel ücretlerin yanında böylesi yüksek kârlılık oranlarını nasıl sağlayıp sürdürmüşlerdi ki?

Cevap kısmen durgunluk ve savaşın etkisinde yatıyor. Bazı şirketler durgunluk sırasında iflas etti. Sermayelerinin çoğunu kediye yüklemişlerdi. Kriz aracılığıyla yeniden yapılandırma, sermayenin daha düşük bir kâr oranıyla yenilenmiş birikimi üstlenmesine izin vererek, eski rolünü kısmen oynamaya başlamıştı. Savaşın tahribatı daha çok yardım sağladı. Aksi halde yatırımın emeğe (bu nedenle de kârlara) oranını artırabilecek olan muazzam miktarlardaki yatırım, bunun yerine askeri amaçlarla kullanıldı. Söz gelimi, Shane Mage 1930’ların krizi ile İkinci Dünya Savaşı’nın ABD ekonomisi üzerindeki birleşik etkisini tahmin etmişti: “1930 ve 1945 arasında ABD’nin sermaye stoku 145 milyar dolardan 120 dolara düşmüştü ki bu da yüzde yirmilik bir net yatırım azalması demekti.” [24]Buharlaşan miktar, önceden var olan birikmiş artı değerın beşte biri ile, bu on beş yılda üretilmiş olan katma artı değerın toplamına eşitti. Bu arada, mağlup devletler olan Almanya ve Japonya’daki kapitalistler savaştan sermayelerinin büyük bölümü tahrip olarak çıktılar. Birikime savaşın tahribatından kaynaklanan muazzam işsizlik nedeniyle düşük ücretleri kabul etmeye zorlanan vasıflı bir iş gücü ile birlikte sil baştan başladıklarında onların eski yatırımlarının değerinin büyük bölümünü sıfırlamaktan başka çareleri yoktu.

Ama bu faktörler kendi içinde canlılığın uzunluğu ve sürekliliğinin yeterli açıklaması değil. Yeni üretken yatırımlar işler hale gelir gelmez, kârlılık oranlarının neden iniş eğilimini tekrar kazanmadığını açıklamıyorlar. Kapitalizm savaş öncesi yörüngesinde devam etseydi, en azından yaklaşık on yılda bir krizlerin görülmesi gerekirdi. Yine de büyüme oranlarında kimi zaman “büyüme daralmaları” diye adlandırılan

dönemsel düşüşler olmakla birlikte, ABD’de çıktı düşüşünün sadece bir tek kısa nöbeti (1949) olmuş, böyle bir şey çeyrek yüzyıldan fazla diğer başlıca sanayi ülkelerinin hiçbirinde görülmemiştir.

Canlanmayı hızlı teknolojik gelişmenin, 1950’ler ve 1960’larda genç işçilerin göç dalgalarının ya da sanayileşmemiş ülkelere gelen hammaddelerin ucuzlaşmasının sonucu olarak açıklama girişimleri olmuştur. Ama bu gibi şeyler önceki devrevi krizleri önleyememiştir. Teknolojik gelişme yeni yatırımın her biriminde maliyeti düşürmüş olabilir. Ama eski yatırımların ömrünü de azaltmış, böylece amortisman maliyetine bağlı olarak kârlardan kesintiyi de artırmıştır. 19. yüzyılın tipik özelliği olan İngiltere’ye İrlanda’dan ve ABD’ye Avrupa’dan yoğun göçler, kârlılık oranları üzerindeki baskıları durdurmamış; hammaddelerin ucuzlaşmasına kısmen canlılığın kendisinin kapitalistleri sanayiye dayalı ekonomiler içinde sentetik ikameler (suni elyaf, plastik, vb.) üretmeye teşvik etmesi neden olmuştur.

Ne var ki, olup biteni açıklayabilecek yeni bir faktör vardı. Barış zamanında silah harcamalarının düzeyi hiç görülmemiş boyutlara çıkmıştı. Bu, savaştan önce Amerika Birleşik Devletleri’nin GSMH’sinin ancak yüzde 1’inin biraz üzerindeydi. Yine de savaş sonrasında “silahsızlanma” bunu 1948’de yüzde 4’te bırakmış, sonra Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte, 1950-53’te yüzde 13’ün üzerine fırlamış, bütün 1950’ler ve 1960’lar boyunca iki savaş arasındaki yılların düzeyinin beş-yedi misli üstünde kalmıştır.

Ordu, aksi halde üretken ekonomiye gidebilecek olan yatırıma dönüştürülebilir artı değerın muazzam miktarlarını tüketti – Michael Kidron’ın bir hesaplamasına göre, bu ABD’nin brüt sabit sermaye oluşumunun yüzde 60’ına eşitti. Böylesi harcamaların dolaysız sonucu, başlıca sanayilerin çıktısına bir pazar açmaktır:

Hava araçları ve parçalarının nihai talebinin onda dokuzundan fazlası hükümetten gelmişti; çoğu da askeriydi: Demir dışı metallere talebin yaklaşık beşte üçü, kimyasallar ve elektronik mallara talebin yarısından fazlası, iletişim araç ve gereçleriyle bilimsel aletlere talebin üçte birinden fazlası. Böylece başlıca on sekiz sanayilik listede, nihai talebin onda biri ya da fazlası hükümet alımlarından kaynaklanıyordu. [25]

Savaş sonrasındaki canlanmada, askeri harcamaların rolü çoğu anaakım Keynesçi ve birçok Marksist değerlendirmede gözden kaçırılmıştı. İki tarafta da kapitalizmi 19. yüzyılda İngiltere’de kısa bir dönemde aldığı saf “serbest piyasa”yla özdeşleştirip devlet ve orduyu ona yabancı görme eğilimi vardı. Bırakın durgunluk, savaş ve Soğuk Savaş’ın ortaya çıkardığı

yeni dönüşümleri, Hilferding, Buharin ve Lenin'in çoktan analiz etmeye başladığı değişiklikler bile hiçbir anlamda görülmemiştir.

Ne var ki, bazı Marksistler ve birkaç Keynesçi gerçekten de silahlanma harcamalarının önemli bir etkisini kavramıştı. Bu, genel ekonominin iniş çıkışlarından etkilenmeden kalan kısmına bir pazar – ekonomik konjonktürün aşağı hareketini sınırlayan bir tampon bölge – sunuyordu. Böylece, Amerikalı Marksistler Paul Baran ve Paul Sweezy silahlanma harcamalarını sürekli büyüyen bir “artığı” emip aşırı üretimle başa çıkmanın önemli bir mekanizması olarak görebilmişti. [26] Ne var ki, buna finansman sağlayan vergilendirmenin neden ekonominin başka yerlerinde talebi düşürme etkisine sahip olmadığını açıklayamamışlardı. Bleaney'in işaret ettiği gibi, ABD hükümetinin askeri satın almaları Avrupa ekonomilerinin hız kazanmasında doğrudan başrol oynamış olamazdı. [27]

Kidron'un yaptığı israf harcamasının genel ekonominin dinamiği üzerindeki etkisiyle ilgili değerlendirme (bkz. Beşinci Bölüm) bu gibi sorunlarla baş edebiliyordu; çünkü başlangıç noktası “eksik tüketim” değil kâr oranıydı. “Üretken olmayan” harcamalar gibi, silahlanma harcamaları kısa vadede kârlardan bir kesinti olabilirdi. Ama uzun vadedeki etkisi, yeni birikim için kullanılabilir fonları azaltmak ve dolayısıyla yatırımın istihdam edilen işgücüne oranındaki artışı (“sermayenin organik bileşimi”) yavaşlatmaktı.

Kidron'un mantığı, sermayenin organik bileşimine aslında ne olduğunun ampirik doğrulamasını bulmuştu. Bunun ABD'de savaş sonrası on yıllardaki artışı, durgunluk öncesi on yıllardakinden yavaştı. [28] Ulusal hasılanın silahlanma harcamalarına giden oranının ABD'ninkinden oldukça düşük olduğu savaş sonrasında Avrupa'sında görülenden de çok düşüktü. [29]

Silahlar, birikim ve planlama

Silah ekonomileri, durgunluklardan kurtulma amaçlı bilinçli bir stratejinin sonu değildi. Bunlar soğuk savaş çağının emperyalist rekabetinin mantığını izliyorlardı. Ama sermaye kesimleri bunların canlanmayı sürdürmekteki etkilerini elbette takdir ediyorlardı. “Askeri-endüstriyel kompleksler”in ortaya çıkışı orduyu ve emperyalistler arası çatışmaları kışkırtmakta doğrudan çıkarları olan silah sanayilerinin başındakileri bir araya getirmişti. Bunlar bütün olarak egemen sınıfı sadece rakip güç korkusu nedeniyle değil birikimi sürdürmekte silahlanmaya dayalı bütçelerin etkisi nedeniyle kendi politikalarının arkasında birleştirebilmişlerdi.

John Kenneth Galbraith, 1960’larda hükümet harcamaları ile her büyük şirketin kendi yatırımlarını yıllarca önceden planladığı “planlama sistemi” terimi ile karşıladığı sistem arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymuştu:

Karşıt bir varsayımın yaygınlığına rağmen, [devlet harcamalarındaki] bu artış... planlama sistemindeki iş adamlarının güçlü desteğine sahiptir. Büyük şirketlerin yürütme kurullarının hükümet harcamalarındaki israfa karşı çıkmaları olağandır. Ama onların kamu ekonomisiyle ilgili bu istekleri, savunma harcamaları söz konusu olduğunda titizlikle göz aradı edilir. [30]

Bu gibi harcamaların bir etkisi, büyük şirketlere kendi yatırımlarını kâr etme ve mallarını satarak (Marx’ın terminolojisini kullanırsak, “artı değeri realize etme”) nakde dönüştürme güvencesiyle birlikte uzun vadeli planlamalarına izin vermesiydi. Bu, onların iç işlemlerini kısa vadeli kâr ihtiyacı ve pazarlarda fiyat rekabeti ile motive olan olağan kapitalist davranış varsayımıyla çeliştiği görülen biçimlerde değiştirmiştir.

Galbraith durumun nasıl görüldüğüne dair bir tablo çizmiştir:

Pazarın yerini dikey bütünleşme almıştır. Planlama birimi arz kaynağını ya da satış yerini devralır; fiyatlar ve miktarlar üzerinde pazarlığa bağlı bir işlem böylece planlama birimi içindeki bir transferle yer değiştirir... Şirketten bakıldığında görüldüğü gibi, pazarın tasfiyesi bir dış müzakereye ve bu nedenle de salt iç karar konusu olabilecek kısmen ya da tamamen kontrol edilemez bir karara dönüşür. Göreceğimiz gibi, modern sanayi politikasını – bunun en aşırı örneği sermaye arzıdır – bütünüyle iç kararlara bağlı son derece stratejik maliyet faktörlerini hesaba katma arzusundan daha iyi açıklamaz. Pazarlar da kontrol edilebilir. Bu, planlama biriminin sattığı ya da satın aldığı kişilerin eylemlerine bağımlılığın azaltılması ya da ortadan kaldırılmasından ibarettir... Aynı zamanda, alım satım süreci dâhil pazarın dış biçimi formel olarak aynı kalır. [31]

“En büyük iki yüz imalatçı girişimin imalatla kullanılan tüm varlıkların üçte ikisine, tüm satışlar istihdam ve net gelirin beşte üçünden fazlasına sahip olduğu” [32] bir zamanda, bu ABD ekonomisinin çoğu ekonomik işlemin piyasanın doğrudan iniş çıkışlarına tabi olmayan dev bir kesimini temsil ediyordu. Devler arası rekabet vardı; ama bu büyük ölçüde birbirinden daha ucuz mal satmayı amaçlayan eski rekabetten farklı amaçlarla yürütülüyordu. Dev şirketler, üretken olmayan yöntemlerle – servetlerini dağıtım merkezlerini cendereye almak için kullanmak; özünde bulunan meziyetlerden bağımsız olarak, kendi ürünlerini piyasaya doldurmak için reklamları kullanmak; sürekli olarak hükümet organlarından alıcılarla ballı sözleşmeler yapmak – başvurarak potansiyel rakiplerini saf dışı bırakabileceklerini öğrenmişlerdi.

Galbraith, bunun bizzat kapitalizmin doğasında kökten bir değişikliği temsil ettiğini düşündü. Kapitalizmi sadece rakip özel kapitalistler arasındaki “serbest piyasa” rekabeti açısından tanımlayan Marksistler de aynı sonuca kolaylıkla ulaşabilmişlerdi. Çünkü büyük şirketlerin içinde dev üretim alanı değer yasasına doğrudan doğruya bağlı değildi. “x-verimliliği”nin – şirketlerin iç randımanı - derecesindeki aşırı farklılıklar birçoğunun kapitalist idealden nasıl uzaklaştığını göstermişti. Basit bir Kapital okumasının gösterebileceği gibi, sermaye büyük sabit yatırımları olan, sermayenin organik bileşiminin yüksek ve kâr oranının düşük olduğu sektörlerde piyasa kuvvetlerinin etkisi altında kendiliğinden hareket etmez. Ne olursa olsun, bu şimdiden köprübaşına sahip oldukları pazarlarda uzun vadeli büyüme uğruna kısa vadeli karlılıktan vazgeçme kararı alabilecek yöneticilerin kararlarına bağlıydı. Eğer değer yasası işleyişini sürdürecekse bu uzun vadeli olacaktı. Çünkü şirketler büyük yeni yatırımlar yapmak için yeterli artı değer elde etmeyi sürdürmedikçe eninde sonunda büyüyemeyecek, rakiplerini ve sanayinin yenilerini denetim altında tutamayacaklardı. Ama genelde tek keşfettikleri ne yaparlarsa yapsınlar uzun canlılığın bir anda sona ereceğiydi.

Diğer gelişmiş kapitalizmler

Şimdiye kadar verdiğimiz tablo savaş sonrası canlılığıyla ABD ekonomisiydi. ABD ekonomisi savaşın sonunda toplam dünya çıktısının yarısına yaklaşmış ve dinamiği büyük ölçüde başka yerlerde olanları belirlemişti. Ama önemli de olsa ondan daha az silah harcaması yapan büyük Avrupa ekonomileri aynı özelliklerin birçoğunu göstermişti. İngiltere’de ve daha düşük olmakla birlikte Fransa’da silah sanayilerine yapılan büyük yatırımların ekonominin geri kalanının lokomotif olma etkisi, organik bileşimi yükseltip kâr oranını düşüren bazı baskıları dengelemek ve sürekli ekonomik genişlemeyi sürdürmekti. Üstelik bütün bunlar Keynesçi önlemlere başvurmaktan olmuştur.

Almanya’da silahlanmanın önemi daha azdı. Ama hükümetin rolü önemini sürdürüyordu. Marksist bir değerlendirmede bunun nasıl olduğu anlatılır:

Herhangi bir diğer kapitalist ülkeye göre Federal Cumhuriyet’te burjuvazi devlet aygıtlarını, parasal ve mali sistemi uygun amortisman oranları, uygun faiz oranları ve yatırım finansmanı ile yeniden yapılandırma kredileriyle sermaye birikimine zorlamıştı. Bütün bunlar resmi neoliberal ekonomi teorisiyle çelişki içinde ortaya çıkmıştır...[33]

Japonya’da devlet kapitalizminin sivil sanayi üzerindeki etkisi Batı dünyası içinde hemen hemen her yerdekinden fazlaydı. Bu doğrudan devlet mülkiyetinin düşük düzeyde olmasına rağmen gerçekleşmişti. Devlet ve en büyük özel şirketler, 1945’den önce ulusal gelirden silahlanmaya giden kesimin şimdi üretken yatırıma gitmesini sağlamak için birlikte çalışmışlardı:

Hızlı büyümenin hareket ettirici gücü işletme ve donanım yapıları sabit yatırımlardı. Özel sabit yatırım 1946’da GSMH’nin yüzde 7,8’inden 1961’de 21,9’una yükselmişti. [34]

1940’ların sonunda ve 1950’lerde ithal hammadde arzı yetersizken, hükümet ekonominin büyümesine, kömür madenciliği, demir ve çelik gibi kilit sanayilerin oluşumuna ve ihracat artışına en çok katkıda bulunacağını düşündüğü sanayilere bu hammaddelerin tahsis edilmesini üstlendi.

Dış Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (DTSB) her şeyi göze alarak sanayiye “rehber” yayınladı. 1945 Ağustos’undan önce savaş ekonomisinin buyruklarını askeri yayılma için temel kabul etmiş olan dev şirketler şimdi DTSB’nin buyruklarını barışçıl ekonomik yayılma için temel kabul etmişlerdi:

Japon girişimciler yatırım yapma şevki taşıyorlardı. Sabit yatırımlarını diğer ileri ülkelerdeki girişimciler örneğinin tersine brüt kârları ya da iç birikimin sınırları içinde tutmak istemiyorlardı. Eğer sabit yatırım brüt kârlarının üzerinde bile olsa, banka finansmanı sağlanabildiği sürece girişim yatırımı üstlenecekti. [35]

Başka bir deyişle, büyük işletmelerin başkanları ve devlet artı değer in bütün kütlesini seferber edip kısa vadeli kârlılık kaygılarından uzak bir biçimde “stratejik” sektörlerle yönlendirerek, Japon ulusal kapitalizminin büyümesini sağlamak için birlikte çalışmıştı. Diğer devlet sermayelerinin en başta askeri kaygılarla yaptıklarını Japon devlet kapitalizmi yurt dışı pazarında rekabetin çıkarı için yapmıştı. Ekonominin ilerlemesinde ihracat çok önemli rol oynamıştı. Bunun anlamıysa, Japonya’nın büyümesinin ABD silahlanma ekonomisine sonuçta bağımlı olmasıydı. Robert Brenner’in ampirik özelliği ağır basan bir çalışmada gösterdiği gibi:

Alman ve Japon imalatçılar dinamizmlerinin çoğunu hızla büyüyen dünya pazarının büyük kesimlerini ABD ve İngiltere’den alarak elde ederken, ABD’nin iç pazarını da ele geçirmeye başlamıştı. Pazar payının bu yeniden dağılımı – önceden ABD’li üreticilerin sağladığı siparişlerin (talep) Alman ve Japon imalatçılar tarafından karşılanması – onların yatırım ve çıktılarını güçlü bir ivme kazandırmıştı. [36]

Uzun canlılık ve “altın çağı” yaratan “toplumsal uzlaşma” ve “refah devleti” değildi. Tersine bunların hepsi askerileşmiş devlet kapitalizminin yan ürünleriydi. Gönenç hidrojen bombasının başlığına dayalıydı. [37]

Büyük Canlılıkta emek gücü

Savaş sonrasının ilk on yılları boyunca, işsizlik eskiden sadece kısa canlanma dönemlerinde bilinen düzeylerdeydi. İşsizlik, 1950’lerin başında ABD’de yüzde 3’ten azdı, İngiltere’de yüzde 1,5 ve 2 bandında salınıyordu. Batı Almanya’da savaş sonrasındaki ilk yılların ekonomik alt üst oluşunun neden olduğu yüksek orandaki işsizlik, 1957’de yüzde 4’e, 1960’da sadece yüzde 1’e düşmüştü.

Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerin sorunu, işsizlikle baş etmek değil bunun karşıtıydı –sermayenin doyurulmaz görünen emek gücü iştahını doyumak için istihdamın gereken hızda artmasını sağlamaktı. ABD’de istihdam edilen işgücü 1940 ve 1970 arasında yüzde 60 artmıştı. Böylesi bir genişleme yepyeni emek gücü arzı talep ediyordu. Siyasetçiler ve hükümet yöneticilerinin hoşuna gitse de gitmese de devlet ekonomik ya da askeri rekabet için kilit hammadde sağlanmasını “serbest” emek piyasasının gelgitlerine bırakamazdı. Devlet, eskisinden çok daha büyük ölçülerde kendi sağlayacağı hizmet ve sübvansiyonlarla, ücret sisteminin eksikliklerini gidermek – ve hatta kısmen yerini almak – zorundaydı.

Emek gücü açığına verilecek bir yanıt, devlet desteğiyle küçük çiftliklerin birleştirilmesiyle – Batı Avrupa’nın büyük bölümünde gördüğümüz yaklaşım buydu – tarımsal işgücünü daha da daraltmakta yatıyordu. Bir başka yanıtta, az gelişmiş ülkelerden sanayileşmiş ülkelerin şehirlerine (Türkiye, Doğu ve Güney Avrupa’dan Almanya’ya; Yugoslavya, Portekiz, İspanya ve Cezayir’den Fransa’ya; Batı Hint Adaları ve Hindistan alt kıtasından İngiltere’ye; Porto Riko’dan ABD’ye) yoğun göçlerin teşvik edilmesinde yatıyordu. Gene hemen hemen her yerde benimsenmiş olan üçüncü bir çözüm, evli kadınların ücretli istihdama çekilmesiydi. Yine de bu işgücünü büyütme yollarının her biri sermaye ve devlete yeni sorunlar yaratıyordu.

Tarımdan emeğin çekilmesi, ancak tarıma üretkenliği artıracak kaynakların aktarılmasıyla işe yarayabilirdi. Bu çok pahalıya mal olabilirdi. Ama bunun tek alternatifi, artan kent nüfusuna gıda maddeleri ve sanayiye hammadde tedarikinde yaşanabilecek olumsuzlukların, işçi sınıfında hoşnutsuzluk ve birikimde darboğazlar yaratmasıydı. Nihayetinde, köylü sayısının azalmasıyla, kırsal bölgelerde geride sanayinin ihtiyaçlarını

karşılacak yedek emek gücü de azalacaktı.

Üçüncü Dünya'dan göç, emek gücü sağlamanın çok ucuz bir yoluydu. İleri ülke, işgücünün bu kesimini yetiştirip eğitime maliyetinden tamamen kurtuluyor – fiilen, göçmen işçilerin geldikleri ülkelerden sübvansiyon elde etmiş oluyordu. [38] Genelde “yerli” işgücünden genç olan yeni işgücünün sağlık hizmetleri, emeklilik, vb. alanlarındaki talepleri daha azdı. Bu şekilde istihdam edilenler, çoğu kez düşük ücretlere, ağır çalışma koşullarına, katı disipline, vb. göz yummaya – uzun lafın kısası, aşırı sömürülmeye – daha hazırdı. Bu yeni emek gücünün geldiği havuz potansiyel açıdan sınırsızdı.

Yine de pratik sınırlar yok değildi. Göçmen işçiler, yeni vatanlarında yaşayıp çalışmaya alıştıkça, yerli işçilerinkine yakın koşullar talep ediyor; daha iyi konutlar ve sosyal yardımlar istiyorlardı. Devlet de bu tür şeylere yaptığı harcamalarını artırmak zorunda kalıyordu – yoksa ya yoğun sınıf savaşımına (1968’de Fransa’daki isyan önemli ölçüde bu yeni işçilerin isyanıydı) ya da eski yerli ve yeni [yabancı] işçiler arasında “ırkçı” çatışmalara yol açabilecek toplumsal gerilimlerin tırmanmasına tanık olunacaktı. Böylesi toplumsal istikrarsızlık kaynaklarından kaçınmak için gerekli sosyal harcamaları karşılamaktan aciz – hoşnutsuzluğu başka bir yere kanallize etmeye hevesli – devletin tepkisi, genelde yeni göçleri daha sıkı denetlemek oluyordu.

Evli kadınların işgücüne toptan girişi de devletten belirli düzeyde bir yatırım talep ediyordu. Bunun çocuk yetiştirmekte – yeni işçi kuşağının toplumsallaşması – bir ihmale ya da erkek işgücüne yiyecek, barınma ve giysi sağlanmasında bir kesintiye yol açmamasını sağlamanın araçları bulunmalıydı. Bu araçların birçoğu yeni teknoloji uygulamalarıyla nispeten düşük maliyetle sağlanabiliyordu. Buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, ısınmada kömür yerine elektrik, [doğal] gaz ya da petrol türevi yakıtların kullanılması, fast food satış merkezlerinin yayılması, hatta televizyon – hep hem şimdiki hem geleceğin emek-gücünün yeniden üretilmesini sağlamak için gerekli miktarda çabayı azaltma etkisine sahipti. Bunlar çoğu kez devlet ya da sermayeye tek kuruşa bile mal olmaz; evin hanımı ücretli işe girdiğinde ailenin artan gelirinden karşılanır. Hem anne hem babanın çalışması, küçük çocukların bakımında büyük zorluklar yaratır. Çünkü kreş ve çocuk yuvalarının maliyeti – bu maliyet çoğu kez çalışan annenin ücretinden kesintilerle sağlansa bile – devlete bir yük gibi gelir.

Dolayısıyla, işgücünü genişletme yöntemleri bir yere kadar işe yarayabilir – ama onun dışında çok önemli genel giderleri içine alma eğilimi taşırlar. Sistem hızla genişlerken sosyal güvenliğin maliyeti artar. Beşinci Bölüm’de gördüğümüz gibi, “sigorta” ilkesi işçi sınıfının bazı

kesimlerinin diğer kesimlerinin sosyal yardımlarını karşılamasını sağlar. Ek maliyet Batı Avrupa’da GSMH’nin ancak yüzde 2 ya da 3’üyken, ABD’de devlet küçük bir artı yarattı. [39] Ama Büyük Canlilik ortadan kalkar kalkmaz maliyet yük haline gelecekti.

Emek açığına uygulanabilecek bir diğer çözüm vardı. Ama çok daha pahalı olan bu çözüm, devletin ortalama vasıf düzeyini artırmak için işgücünün yeniden üretimine daha çok harcama yapmasıydı. Tüm ileri ülkelerde Büyük Canlilik sırasında – özellikle ortaöğretimin ileri sınıfları ve yükseköğrenimde – eğitim harcamalarında büyük artış görülmüştü. [40]

Nihayet, devlet harcamalarında üretkenliği artırmaya dönük genişleyen üçüncü bir alan vardır: İstihdam edilen işçiler için bir güvenlik duygusu yaratma amaçlı harcamalar. Emekli aylıkları ve işsizlik yardımları bu kategoriye girer. James O’Connor’ın not ettiği gibi, “Başlıca amaç istihdam edilen işçilerin safında bir ekonomik güvence duygusu yaratarak moralleri artırmak ve disiplini güçlendirmektir.” [41] Bu yüzden, 1960’ların sonunda birçok ülkede ücretle ilişkili işsizlik yardımları ve işten çıkarma tazminatları getirildi. Bunlar eski sanayilerden işçi “çıkarma”nın diğer yüzüydü.

Emek maliyetinin bu “sosyalleştirilmesi”nin bütün olarak sistem için bazı önemli sonuçları oldu. Ulusal kapitalist devlet, ciddi emek açığı koşullarında üretkenliği uluslararası düzeylerde tutmak için, emek gücünü sömürmek kadar ona bakıp kollamak zorundaydı. Ama bu, işçilerin emek güçlerini satmadan da hayatlarını sürdürebilecekleri bazı imkânlarla sahip olması anlamına geliyordu. Özgür emeğin niteliğinin kısmen – sadece kısmen – yadsınması söz konusuydu çünkü devlet insanları emek piyasasında tutmak için her türlü baskıyı yapıyordu.

Yine de serbest emek piyasasının bu sınırlı “yadsınması” her ulusal sermayenin genel giderlerini yükselten bir yükü. Doğrusu, bunlar toplam ulusal yatırımın getiri oranları üzerinde aşağı yönde bir baskı oluştuyordu. Uzun bir dönem bu önemli değilmiş gibi görünüyordu. Kâr oranını koruyan başka faktörler iş başındaydı. Ama canlanmanın yukarı yöndeki eğilimi zayıflamaya başlar başlamaz, sosyal harcamaların maliyeti can alıcı bir soruna dönüştü. İki işlev – üretkenliğin artışı ve rızanın satın alınması – artık birbirini bütünlemiyordu. Sermaye işçi sınıfı üzerindeki denetimini sürdürmek için kullandığı eski mekanizmaları alt üst etme pahasına bile olsa, üretkenliği koruyup artırmanın maliyetini azaltmaya çalıştı. Bu, uzun canlanma hız kaybetmeye başlar başlamaz sınıf savaşımını şekillendiren önemli bir faktördü.

Doğu bloku

Batı ekonomileri ve Japonya, savaş sonrası on yıllarda yüksek büyüme oranlarına ulaşanların tek örneği değildi. SSCB ve Doğu Avrupa’da egemenliği altındaki ülkeler de bunu başarmıştı. Sovyet elektrik üretimi 1950 ve 1966 arasında yüzde 500, çelik üretimi yüzde 250’nin biraz altında, petrol üretimi yüzde 600, traktör üretimi yüzde 200, dokuma üretimi yüzde 100, ayakkabı üretimi yüzde 100, konut stoku yüzde 100 büyümüştü. [42] 1970’lerin ortalarına gelindiğinde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da insanların hayatında dönüşüm yaratmış olan aynı tüketim malları – televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi – biraz daha yavaş olmakla birlikte Sovyetler ve Doğu Avrupa evlerinde de kullanılıyordu. [43] 1989-91’de Doğu Bloku’nun çöküşünden beri, 1950’ler ve 1960’larda SSCB’nin birçok Batılı muhalifinin bile bu ülkenin büyüme oranının dünyanın başka yerlerindeki rejimlerden yüksek olduğunu kabul ettikleri genelde unutulmuştur. Sistemin sert muhaliflerinden Alec Nove, “Sovyetler Birliği’nin kendisini dünyanın ikinci büyük endüstriyel ve askeri gücü haline getirmesindeki başarısı... tartışılmaz” diye yazabiliyordu. [44]

Ama sırf hızlı büyüme, daha fazla büyümeye yönelik dıştan gelen baskıların üstesinden gelemeyiz. Çünkü sanayileşmeyle geçen on yıllardan sonra bile, Sovyet ekonomisi o zamanki başlıca askeri rakibi ABD’nin yarısı büyüklüğündeydi. Gerçekten de bazı yönlerden baskı artmıştı. Sanayileşmenin başında, sanayi için tarımdan çekilebilecek muazzam bir yedek emek vardı. Bunun anlamı, söz konusu emeğin çarçur edilmesinin bürokrasinin tepe noktasının fazla umurunda olmayacağıydı. Sorun, genç erkeklerin– şehirleri beslemek için gereken tarımsal üretimi sayıları azalan yaşlılara bırakarak – kırsal bölgeleri boşaltmaya başlamasıyla önem kazanmıştı. Çalışma kampları, 1953’te Stalin’in ölümünden hemen sonra kısmen siyasal nedenlerle, ama ayrıca randımanlı köle emeğini, ücretli emeğin randımanlı sömürüsü için serbest bırakmak amacıyla kapatılmıştı. Bu, “ilkel birikim” evresinin sona erdiğinin göstergesiydi. Resmi çevrelerde, o tarihten başlayarak ekonomik “reform” dillerden düşmez olmuştu. 1970’de böyle bir evrede lider Brejnev gerekçeyi dile getirmişti:

Brejnev Yoldaş, iki dünya sistemi arasındaki ekonomik rekabet sorununa eğildi. “Bu rekabet farklı biçimlere bürünür” dedi. “Birçok örnekte, belirli tip çıktıların üretiminde kapitalist ülkeleri yakalayıp geçme görevini başarıyla yerine getiriyoruz... Ama temel sorun, sadece ne kadar ürettiğiniz değil, ama ne maliyetle, ne kadar emeğe mal olarak ürettiğinizdir... Zamanımızda iki sistem arasındaki ağırlık merkezi burada yatar.” [45]

Batılı endüstriyel kapitalizmlerdeki zaman zaman devasa hale gelen devlet sektöründe – ya da bu nedenle Galbraith’ın betimlediği dev

şirketlerde – iş gören rekabetçi birikim de aynı mantığa sahipti. SSCB içinde üretimin örgütlenmesi, yeni kullanım değerleri üretmek için farklı kullanım değerlerini (şu kadar emek, şu kadar fiziksel özelliği farklı hammadde, şu ya da bu tür belirli makineler) bir araya getirmeyi gerektirir. Ama egemen bürokrasiye dert olan, bu kullanım değerlerinin Batı'nın büyük şirketlerinde üretilmiş kullanım değerlerinin benzer gruplarıyla nasıl boy ölçüşeceğiydi. Bu da SSCB'de kullanılan emek miktarını Batılı şirketlerin kullandığı emekle karşılaştırmak anlamına geliyordu. Ya da Marx'ın terimleriyle anlatırsak, SSCB içindeki üretim küresel ölçekte işleyen değer yasasına bağlıydı.[46]

SSCB'nin dur durak bilmeyen hızlı büyümesinin yarattığı yanılsamalardan biri, bunun Batı'nın iniş çıkışlarının tersine değişik Beş Yıllık Planlar'a göre düzgün ve rasyonel olarak ilerlemiş olmasıydı. Ama amansız bir birikim dürtüsünün, tüm üretim alanlarında bozuk organizasyon, kaos ve israf gibi zorunlu yan etkileri vardı. Her "plan"ın başlangıcında büyük yeni sanayi projelerinin de başlaması gerekiyordu. Çok geçmeden hepsinin birden bitirilemeyeceği açıkça görülüyordu. Bazıları (genelde insanların tüketim ihtiyaçlarını karşılayanlar) "dondurulurken", bunların kaynakları başka yerlere (üretim araçları üretimine) aktarılıyordu. Bu, üretilmesi beklenen malların sürekli budanıp değiştirilmesi; bir ürünü daha çok, diğerini daha az üretmek için insanlara ani baskı yapma; aniden daha fazla üretime zorlanmaları halinde, insanların üretim sürecinin her düzeyinde emrindeki kaynakları gizlemeleri; planların içerdiği bazı şeyler üretilirken, bunların kullanılması için zorunlu diğer şeylerin üretilmemesi nedeniyle büyük miktarda israf yapılması (1980'lerde çok büyük miktarlarda gübre, sırf gübrenin ambalajlanacağı fabrika inşaatı projesinin dondurulması nedeniyle israf olmuştu) anlamına geliyordu. [47]

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, hem solda hem de sağda Batılıların girişimleri içinde idari despotizmin irrasyonelliğine benzerliği görülmeden, bütün bunlar için suçu basitçe bürokratik irrasyonelliğe yüklemek adet olmuştur. İkisinin de ortak kökleri, insan emeğinin rekabetçi birikiminde, yani sermayenin kendi kendisini genişletmesine bağımlılığında yatıyordu.

Sovyet-tipi ekonomilerde sadece israf yoktu. Batı'daki gibi zamanla büyümede eşitsizlik de ortaya çıkıyordu. 1960'larda daha çok Doğu Avrupa ekonomileriyle ilgili araştırmalar, SSCB modelindeki ekonomilerde konjonktürel iniş çıkışları ortaya koymuştu. Çekoslovak olan Goldman ve Korba, 1968'de bunun nasıl olduğunu söylemişlerdi:

Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Macaristan'da sanayi

üretiminin dinamiğinin analizi ilginç bir tablo sunuyor. Büyüme oranı nispeten düzenli dalgalanmalar gösteriyor... Analizin üretici mallarıyla sınırlanması halinde, bu dalgalanmalar daha da vurgulu hale gelir.[48]

Yugoslav Branko Horvat, yayınlama imkânı bulduğu *Business Cycles in Yugoslavia* [49] adlı kitabında, Yugoslav ekonomisinin 1968'deki piyasa reformlarından önce bile "Amerika Birleşik Devletleri dâhil" atfı yapılan diğer on ekonomiden "çok daha istikrarsız" olduğuna işaret etmişti. Batılı bir akademisyen, Sovyetler Birliği'nde böylesi bir eşitsizliğin birinci Beş Yıllık plan zamanından başlayarak çoktan görünür hale geldiğini göstermişti. [50]

Eşitsizlik şablonu uzun canlılık sırasında Batılı kapitalist devletlerinkiyle büyük benzerlikler gösteriyordu. Kökeni birikimci rekabetin dinamiğinde yatıyordu. Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, herhangi bir canlılığın belli bir noktasında kapitalistlerin rekabetçi yatırım dürtüsü, var olan hammadde, emek ve ödünç verilebilir sermaye (yani, yatırılmamış artı değer) stoklarının tükenmesine neden olur. Bütün bu şeylerin fiyatları – emtia fiyatları, para cinsinden ücretler ve artı değer) en az kârlı şirketler zarar ederek çalıştıklarını birden anlayınca kadar yükselmeye başlar. Kimi iş dünyasından silinir. Kimi ise ancak planlı yatırımlarını terk edip fabrikalarının kapılarına kilit vurarak ayakta kalırlar. Canlılığın "aşırı talebi" durgunluğun aşırı üretimini doğurur. Batı'da 1940'lar, 1950'ler ve 1960'ların uzun canlılığının sırrı, ulusal devletin (sermayenin bir kısmını üretken olmayan kanallara çekerek) aşırı birikime yol açan baskıları hafifletebilmesinde; yüksek sömürü oranlarını (ücret kontrolleri aracılığıyla) sürdürmeyi denemek için doğrudan harekete geçmesinde; kilit şirketleri kâr edemez hale getirmeden önce, canlılığı yavaşlatmak üzere müdahale etmesinde ve askeri siparişler yoluyla asgari garanti edilmiş talep düzeyinin sürdürülmesinde yatar. Devlet tekelci kapitalist silahlanma ekonomisi, kapitalist birikimin konjonktürel modelini ortadan kaldırmamıştı. Özellikle, ekonominin düzelmesi sırasında kapitalistleri eldeki kaynakları aşan ölçüde üretimi genişletmeye iten rekabetçi baskıyı durduramazdı. Ama İkinci Dünya Savaşı öncesindeki türden durgunluklara yol açan "aşırı birikim" nöbetlerini önleyebilmişti.

Aynı modele benzeyen bir şey Sovyet tipi ekonomilerde de vardı. Bütün ekonomide ortaya çıkan darboğazlar, girdi kıtlıkları yoluyla üretimin büyük sektörlerinde kapanma tehdidi yaratıyordu. Çıktı hiçbir zaman planlandığı hıza yakın artış göstermiyordu. Parasal fonların girişimler tarafından ekonomide çıktıyı aşan malzemelere ve emeğe harcanması, doğrudan ifadesini fiyat artışları ya da "gizli" ifadesini mağazalarda had safhaya

ulaşmış mal yokluğu olarak bulan enflasyonist baskıları artırıyordu.

Kendi haline bırakıldığında, belirli kilit girişimlerin son sürat birikiminin birçok girişimin var olan düzeylerde işleyişini sürdürmek için bağımlı olduğu kaynakları çok geçmeden yutması, fabrikalarının toptan kapanmasına ve diğer yatırımların ürünleri için pazarın ortadan kalkmasına yol açtı. Bu emtianın aşırı birikim krizi haline gelecekti. Ama uzun canlılıkta Batıda olduğu gibi, devlet ekonomiyi “soğutarak” bunu önlemeye çalışmak için devreye girdi. Girişimcilere bazı yatırımlarını “dondurup” kaynaklarını diğerlerine aktarmayı emretti. Bu, fabrikaların aniden bir ürün çeşidinden bir diğerine geçişini gerektiriyordu. Üretimin önceden planlanması efsanesi, girdi ve çıktıların tekrar tekrar yer değiştirmesiyle, olaydan sonra, “aposteriori” tahsisat gerçeğine kapı açtı. Süreçte her zaman tökezleyen bir planın hedefi tüketici malları üretimiydi. Sonuç, girişimlerin ücretlere yatırdıkları fonlarla bu ücretlerle satın alınabilecek mallar arasındaki uçurumu – ve de açık ya da gizli enflasyonu – daha da artırdı.

1953’te (Doğu Almanya), 1956’da (Polonya ve Macaristan), 1968’de (Çekoslovakya) ve 1970-1’de (tekrar Polonya) derin toplumsal ve siyasal krizler, bunun yarattığı gerilimlerin nasıl aniden ifade edildiğini gösteriyordu. Ama büyüme oranlarına yeniden ulaşmak mümkün olduğu sürece, gerilimler genellikle bir tarafta baskı, diğer tarafta hayat standartları konusunda tavizlerin harmanlanmasıyla azaltılabilirdi. Bu gibi reçeteler kriz yönündeki alta yatan baskıları geçici olarak gözden gizliyordu.

Sistemi rekabetçi birikim açısından analiz edemeyenler bunu görememişlerdi. “Totaliterizm”i öne süren Batılı kapitalizm yanlısı kuramcılar için de doğruydı. 1950’li ve 1960’lı yıllarda, onlar yazılarında Rus tipi sistemlerin özünde ekonomik çelişkiler içerdiğine dair bazı ipuçlarını boşuna arayacaktı. Bu, o devletleri bir çeşit sosyalist ya da işçi devletleri olarak görenlerin çoğu için de geçerliydi. Onlar ekonomik beklentiler konusunda sürekli aşırı iyimserlik içindeydiler –Batılı Keynesçilerin yanılsamalarını kendi tarzlarında yansıtmışlardı.

Silahlar, kârlar ve Soğuk Savaş

Büyük güçlerin silahlanma bütçeleri ekonomik gelişmelerinde merkezi role sahipti. Ama kökleri dar anlamda ekonomide değildi. Dünyayı İkinci Dünya Savaşı’nın başlıca galipleri olan ABD ve SSCB arasında bölüp yeniden bölmeyi amaçlayan yeni bir savaşımdan – Soğuk Savaş – kaynaklanıyordu.

ABD, dünyanın en ileri ve verimli olan sanayilerinin “serbest ticaret” yoluyla bütün dünya ekonomisine nüfuz etme emelini besliyordu. Savaşın tükettiği Batı Avrupalı güçler bu ülkeye doğrudan meydan okuyacak durumda değildi (gerçi İngiliz siyasetçiler bu yönde özel arzularını ifade etmişlerdi). Rusya’nın yöneticileri farklı bir durumdaydı. Savaşın sona ermesiyle, kendilerini Batı Avrupa sınırlarından başlayarak ta Pasifik’e kadar Avrasya’nın kuzeyinin neredeyse tamamına hâkim bir konumda bulmuşlardı. ABD’nin yarısınınkinden az sanayi verimliliği düzeyleriyle, ekonomik rekabette serbest ticaret yoluyla kendilerini sürdürebilecek konumda değillerdi. Ama kendi kontrollerindeki – sadece eski Rus imparatorluğu topraklarınıninkilere değil, askeri-endüstriyel amaçlarına bağlı kıldıkları Doğu Avrupa ülkelerinininkine de – ekonomilere ABD’nin girişini engelleyerek, küresel hegemonya girişimine karşı koyabilirlerdi. ABD’ye gelince, o da Amerikan yanlısı Hıristiyan Demokrat ve Sosyal Demokrat partileri finanse ederek, Avrupa sanayisini Marshall Planı ile ABD’nin çıkarlarına uygun parametrelerde yeniden canlandırarak, NATO askeri ittifakını oluşturup Batı Avrupa’da ABD üsleri kurarak Batı Avrupa üzerindeki hegemonyasını sağlamlaştırma peşindeydi.

İki büyük gücün de birbiri üzerinde stratejik üstünlük kazanmak için dünyadan mümkün olduğu kadar büyük bir kesimi kendi etki alanına çekmeyi amaçladığı 40 yıl boyunca bu model işledi. O sırada sahip olduğu azıcık zenginlik için değil, Doğu Asya ve Pasifik bölgesinin tamamı üzerindeki stratejik etkileri nedeniyle, Kore yarımadasının kontrolü için kanlı bir savaş yürüttüler. İkisi de sonraki on yıllarda kendi rakibi ile kapışan devletlere yardım edip onları silahlandırarak kendi etki alanını genişletmeye çalıştı.

Soğuk Savaş çatışması, genelde kavrandığı biçimiyle iktisatla, basit bir kâr-zarar muhasebesi yönünden açıklanamaz. Çok geçmeden, iki büyük gücün silahlanma faturası da yöneticilerinin kontrolleri altındaki küçük güçlerin artan sömürsünden kazanmayı umabilecekleri her şeyin üzerine çıkarak kabardı. 1940’lar ya da 1950’lerde, hiçbir aşamada ABD’nin dış yatırımları (bırakın sırf bu yatırımın çok daha küçük getirisini) ABD’nin silahlanma harcamalarını aşmadı. Kore Savaşı’nın çıkmasından önceki “silahsızlanma” döneminde bile, askeri harcamaların toplamı yılda yaklaşık 15 milyar dolardı. Dolayısıyla, özel sermaye ihracının toplamının 25 katıydı.” [51] 1980’e gelindiğinde, toplam “savunma” harcaması, yaklaşık 200 milyar dolara yükselmışti; artık 500 milyar dolarlık toplam dış yatırımdan azdı, ama bu yatırımdan elde edilebilecek kârlardan hâlâ çok fazlaydı.

SSCB de bir ölçüde benzer bir tablo sergiliyordu. 1945-50 yıllarında,

Doğu Avrupa'yı yağmalayıp Doğu Almanya ve Romanya'dan fabrika ve ekipmanları toptan sökmüş ve bütün bölgeyi doğrudan SSCB'ye giden mallarda dünya pazarlarındaki düzeylerin altında fiyatları kabul etmeye zorlamıştı. [52] Ama o dönemde bile bunun ekonomik kazanımları, SSCB'nin Soğuk Savaş'ın tam anlamıyla başlamasından önce silahlanmaya ayrılan bütçesinin yükselişinden azdı. 1955'ten başlayarak, Doğu Avrupa'da ayaklanma korkusu Sovyet hükümetini uydularına doğrudan ekonomik baskıyı hafifletmeye itmişti.

Silahlanma harcamalarını zorunlu kılan emperyalizm, merkezdeki birkaç "finans kapitalist"ın milyarlarca insanı baskı altında tutarak süper kâr elde ettiği bir tek imparatorluğunki değildi. Dolayısıyla Ruslar da ABD'nin Doğu Avrupa ekonomilerinin SSCB'nin elinden kaçacağı bir "püskürtme" girişiminden korkuyorlardı. Böyle bir şey SSCB'nin diğer kurucu parçalarını Rusya merkezine bağlayan bağların çözülmesini mümkün kılıyordu (sonuçta, 1989-1991 yıllarında bütün Doğu blokunu sarsan büyük ekonomik ve siyasi krizle birlikte, böyle bir durum gerçekten de ortaya çıkacaktı). Aynı zamanda, ABD kendi hegemonyası için korkuyordu. Kore Savaşı zamanında, bir ABD sözcüsünün söylediği gibi, "Komünist dünyanın sınırlarındaki iki kritik bölgeden – Batı Avrupa ya da Asya – biri aşılabacak olursa, özgür dünyanın geri kalanı... ekonomik ve askeri gücünde büyük bir kan kaybı yaşardı..."[53]

Başka bir deyişle – daha fazla değer elde etmek için değil var olana sınıksız sarılmak için – muazzam miktarlarda değeri imha araçlarına çevirmek şarttı. Devletlerarası ilişkilere uygulanan kapitalist rekabetin mantığı işte buydu. Dolayısıyla Buharin'in betimlediği türden yeni bir emperyalistler içi çatışma anlamına gelen Soğuk Savaş, çok geçmeden Batı Avrupalı güçler arasındaki eski emperyalist çatışmaları gölgede bırakacaktı.

Güney yarıkürede sömürgeciliğin tasfiyesi ve kalkınmacılık

İnsanlığın yüzde seksen beşi ileri sanayi ülkelerinin dışında yaşıyordu. Onların "altın çağ" deneyimine altın demeye bin şahit ister. Büyük çoğunluk hâlâ gündelik hayatlarını pençesine alan yoksullukta çok az şeyin değiştiği kırsal bölgelerde yaşıyordu.

Ne var ki önemli bir siyasal değişim ortaya çıkacaktı. Batı Avrupalı güçler azar azar doğrudan sömürge yönetimini terk etmeye zorlandılar. Bu, zayıflamış İngiltere'nin 1947'de Hindistan'daki 190 yıllık imparatorluğunu sona erdirmesi ile başlayıp, Portekiz'in 1975'de Afrika'daki kurtuluş

hareketleri karşısında sömürgelerini devretmesiyle sonuçlanan bir süreçti. Bazı bölgelerde Batı Avrupalıların etkisinin yerini ABD etkisi aldı. Fransızların 1954’de geri çekildiği Güney Vietnam’ın denetimini ele alan ABD, 1970’lerin ortasında çok şiddetli savaşlardan sonra kendisi de geri çekilmeye zorlanacaktı. Orta Doğu’nun büyük bölümünde ve Afrika’nın çeşitli bölgelerinde egemen ülke konumuna geldi. Ama Avrupalı güçler gibi resmi sömürgecilikten geri adım atıp Filipinlere bağımsızlık verdi ve sadece Porto Riko’da doğrudan denetimini sürdürdü.

Doğrudan sömürgecilikten bu geri çekilmenin doğrudan sonucu, dünyanın kalan kısmını paylaşmak için batılı güçler arasındaki eski çatışmaları sona erdirmek olmuştur. Onların arasında savaş dürtüsü tamamen ortadan kalkmış görünüyordu. Gördüğümüz gibi, klasik emperyalizm teorilerinin ummadığı başka bir şey de bunlara eşlik etmişti: Sömürgelerini kaybetmek batılı ekonomilerin uzun canlılığa girişini ve işçilerinin hayat standartlarını düzenli olarak artırmayı kabul etmelerini engellememişti. Hiç sömürgeleri olmayan ileri ülkeler – Batı Almanya, Japonya ve İtalya – hepsinden hızlı büyüyen ekonomilere sahipti. Bu arada, savaş sonrası ilk yirmi yılda sermaye ihracı 1930’lardaki büyük durgunluk sırasında takılıp kaldıkları çok düşük düzeylerde kalmıştı. Mike Kidron’un 1962’de işaret ettiği gibi:

İngiltere’de bile... sermaye ihracının önemi olağanüstü düşmüştü. I. Dünya Savaşı’ndan önceki dönemin yüzde sekiz oranıyla karşılaştırılırsa son zamanlarda GSMH’nin yaklaşık yüzde ikisine denk düşüyordu. Eski yüzde elli oranına kıyasla şimdi tasarrufların yüzde onundan azını emiyordu ve dış yatırımların getirisi 1914’deki yüzde on ile kıyaslandığında... ulusal gelirin yüzde ikisinin çok az üstünde seyrediyordu. [54]

Gerçekleşmeyen dış yatırımlar giderek azalan bir biçimde dünyanın az sanayileşmiş bölgelerine yöneliyordu: “faaliyetin yoğunlaşmasının giderek gelişmiş dünya içinde olması, birkaç gelişmekte olan ülke dışında tümünü bu yeni dinamizmin dışında bırakıyor.” [55]

Ayrıca üçüncü dünya ürünlerine talepte de bir kayma görülüyordu. I. Dünya Savaşı’ndan önce, batıdaki sanayi üretimi için tarım ülkelerinden gelen hammaddeler kaçınılmazdı ve sömürgelerin kontrol edilmesi sanayileşmiş ülkelerin kendi kaynaklarını güvenceye alıp rakiplerinin girişini engellemesinin önemli bir yoluydu. Ama artık çoğu hammaddenin sentetik ikameleri ortaya çıkmıştı – suni gübre, sentetik lastik, rayon, naylon, plastik. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da tarımdaki paralel bir dönüşüm, dünyanın diğer kısmından gıda ürünleri ithalatını azalttı. 1950’lerin sonuna kadar Afrika ve Asya’daki sömürgelerden geri çekilme, Avrupa ülkelerinin

sanayicileri için artık eskisi gibi bir tehdit değildi. Güney yarıkürenin plantasyonlar ve madenlerini sömürerek servetlerine servet katan şirketler, yatırımlarını ekonominin yeni sektörlerinde çeşitlendirmeye başladılar.

Bu tablonun tek büyük istisnası vardı – petrol. Hammaddelerin hammaddesi, yoğun biçimde artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve hiç görülmedik ölçüde çoğalan motorlu araçlar, tanklar ve hava araçlarını hareket ettirmek için olduğu kadar plastik, sentetik kauçuk ve yapay iplik imalatının malzemesi işte buydu. Petrol kaynakları giderek daha çok Avrupa ve Kuzey Amerika dışında bulunuyordu. 1970’lerin ortasına gelindiğinde Suudi Arabistan, Irak, İran, Kuveyt ve Arap Yarımadası çevresindeki küçük şeyhlikler önem kazanmıştı – 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında petrol arzının geçici olarak kesilmesi bunu gösterecekti. Tüm batılı devletlerden tam destek alan hâlâ süren eski tarz sömürgecilüğün bir versiyonunun İsrail yerleşimci devleti olması tesadüf değildi: ilk yıllarında İngiliz emperyalizmi tarafından “Yahudi anavatanı” olarak güçlendirilmiş, 1948’de ABD ve SSCB tarafından Filistin’in yüzde 78’ini işgal etmesi için silahlandırılmış, 1956’da Mısır’a saldıran İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmuş ve Haziran 1967’de Filistin’in geri kalanını kontrol etmesini sağlayan saldırganlığı ABD tarafından kayıtsız şartsız desteklenmişti. [56]

Yerli hükümetler ve kapitalist kalkınma

Avrupalı sömürge imparatorluklarının tasfiyesi, dünya halklarının onların pençesine düşmüş yarısı diyebileceğimiz bir kesim için muazzam öneme sahip bir olguydu. Ayrıca o imparatorlukların egemenliğine karşı bir biçimde savaşanların önüne çok önemli sorunlar da koymuştu. Eğer imparatorluklar artık yoksa emperyalizme – ve ona karşı savaşa – ne olacaktı?

Batı’da birçok sosyal demokrat ve liberalin tepkisi, artık emperyalizmin var olmadığını söylemek olmuştu. Sözgelimi, John Strachey bu sonuca varmıştı. End of Empire (1959) adlı kitabında, yükselen yaşam standartlarının, işletmelerin artışı emip aşırı üretimi önlemek için bundan böyle sömürgelere ihtiyaçlarının kalmadığı anlamına geldiğini öne sürmüştü. Aslında, söylediği Hubson’ın emperyalizme alternatifinin, iç piyasaya para sürülmesinin geçerli olup, sistemin sorunlarına çözüm getirdiği idi.

Solun önemli bir kesimi böyle bir akıl yürütmeyi reddetmişti. Eski sömürge ülkelerin hâlâ açlık ve yoksulluktan kırıldığını – ve imparatorluktan yarar sağlayan Batılı şirketlerin bu ülkelerde mevzilenmeye

devam ettiklerini – görebiliyorlardı. Dahası, ABD devleti geri çekilen Avrupalıların sopasını kendi eline aldığından, Avrupalı imparatorlukların sonu Üçüncü Dünya halklarına uygulanan şiddetin sonu değildi.

Yine de emperyalizmin sonucuyla ilgili ucuz lafların reddiyle, Lenin’in 1916 analizinden alınıp o günden beri ortaya çıkan değişiklikleri kabul etmeden, papağan gibi tekrarlanan alıntıların sıralanması genelde birlikte görülüyordu. Lenin’in büyük Batılı güçlerin doğrudan sömürge yönetimleri aracılığıyla dünyayı aralarında bölme ve yeniden paylaşma dürtülerindeki ısrarı, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandığı bir duruma kolay kolay uymuyordu. Solun büyük kısmının tepkisiyse, emperyalizmi sadece Üçüncü Dünya’nın batılı kapitalist sınıflar tarafından sömürülmesi anlamına gelecek şekilde tanımlayıp gerçekte Kautsky’nin ultra- emperyalizminin bir versiyonunu savunarak, Lenin’in teorisinde çok merkezi yere sahip olan emperyalist güçler arası savaş dürtüsünü çıkarmak olmuştur. Aynı zamanda, tek yaptıkları sömürgecilik laflarının yerine sadece “yeni-sömürgeler” ya da “yarı-sömürgeler” gibi lafları geçirmektir.

Lenin “yarı-sömürgeler”den söz etmişti. Ona göre “bağımsızlığın” ülkeyi kısmen işgal eden yabancı silahlı kuvvetlere süren siyasal bağımlılığı gizlediği Birinci Dünya Savaşı zamanındaki Çin gibi yerler “yarı-sömürge”ydi. 1950’ler ve 1960’larda doğrudan sömürgeci yönetimin sona ermesinin ardından benzer durumda bulunan bazı yerler vardı. Birçok örnekte, çekilen sömürge yönetimleri yerlerini kendi imalatları olan iktidarlara bırakmayı başarmışlardı. Bunu da özellikle silahlı kuvvetlerin kilit kademeleri söz konusu olduğunda, devlet kadrolarında büyük bir süreklilik sağlayarak yapmışlardı. Örneğin, Fransa geçmişte olduğu gibi Fransız şirketleriyle çalışmaya, Fransız para birimini kullanmaya devam eden – ve “düzen”i sürdürmek için zaman zaman Fransız askerlerini davet eden – kişilere iktidarı devrederek, batı ve Orta Afrika’nın çok geniş kesimlerine “bağımsızlık” vermişti.

Ama en önemli örneklerin çoğu için bağımsızlık gerçekten de bağımsızlık anlamına geliyordu. Hükümetler sadece Birleşmiş Milletler’e üyeliğe ve bütün dünyada büyükelçilikler açmaya çalışmıyorlardı. Aynı zamanda, ekonomiye müdahale edip sömürgeci şirketleri kamulaştırıyor, toprak reformları yapıyor, ekonomik kalkınma kuramcılarının vazettiklerinden ya da çoğu kez Stalin Rusyası’ndan esinlenen sanayileşme projelerini de başlatıyorlardı. Çin, Küba ve Vietnam gibi daha radikal rejimler kadar Hindistan, Mısır, Suriye, Irak, Cezayir, Endonezya, Gana, Ekvator Gine’si, Angola ve Güney Kore’de farklı ölçülerde başarısız olan ya da başarı kazanan böyle politikalar yürütülmüştü. Zamanla “uysal” eski sömürge

rejimleri de aynı yolu izlemeye başladılar. Sözgelimi, Malezya rejimi, [57] 1960’lar ve 1970’lerin başında İran’da Şah rejimi ve Tayvan rejimi için geçerliydi bu. 1965’te, Kongo-Zaire’de CIA’in yardımıyla iktidara gelen diktatör Mobutu bile üç yıl sonra ihracat gelirlerinin yüzde 70’iyle birlikte kudretli Union Miniere de Haut Katanga maden şirketini kamulaştırmıştı.

Nasır’ın Mısır’ı ya da Nehru’nun Hindistan’ı gibi rejimleri “yeni-sömürge” ya da “yarı-sömürge” – aynı şekilde Latin Amerika’daki rejimleri ya da İrlanda’da Fianna Fail hükümetlerini “popülist” – olarak adlandırmak gülünçtü. Bu örneklerin her birinde sadece bağımsız siyasal varlıklar değil, aynı zamanda sermaye birikiminin bağımsız merkezlerini de oluşturma çabaları görülmüyordu. Bu ülkeler hâlâ ileri ülkelerin çok daha güçlü kapitalizmlerinin egemen olduğu bir dünyanın içinde iş görmekle birlikte, onların oyuncakları oldukları hiçbir biçimde söylenemez.

Kapitalist piyasa mekanizmalarının bu hedefi gerçekleştiremeyeceğini savunan yeni bir “kalkıncı” ortodokslik, bu gibi ekonomilerin ileri sanayi ülkeleriyle aralarındaki uçurumu kapatmak için hangi araçlara başvuracaklarına işaret ediyordu. Daha sonra Dünya Bankası personelinin “o zamanki hâkim paradigma”yı hatırlattığı gibi:

Kalkınmanın ilk aşamalarında, piyasalara bel bağlanamayacağı ve devletin kalkınma sürecini yönlendirebileceği varsayılmıştı... Devlet planlamasının Sovyetler Birliği’nde sanayileşmenin gerçekleştirilmesindeki başarısı (böyle bir algı vardı çünkü) politika oluşturucularını büyük ölçüde etkilemişti. Başlıca kalkınma kurumları (Dünya Bankası dâhil) bu görüşleri belli ölçülerde coşkuyla desteklemişti. [58]

Nasıl Keynesçilik o sırada ileri ülkelerin burjuva iktisadına hâkimse, dolayısıyla Üçüncü Dünya’da da devletçi, “ithal ikameci” öğretilerin hegemonyası yaşanıyordu. 1940’lar ve 1950’lerde bunların başlıca savunucusu, Arjantinli iktisatçı Raoul Prebisch’in idaresindeki güçlü Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu’ydü. Komisyon, kalkınmanın ancak devletin yeni yerel sanayilerin büyümesini körüklemek için ithalatı bloke etmesiyle olabileceğini, [59] çünkü ileri kapitalist ekonomilere “bağımlılığın” sanayileşmeyi engelleyeceğini ileri sürmüştü. [60]

Bu gibi “bağımlılık teorileri”nin daha radikal versiyonları, 1960’larda bütün dünyada solun büyük bölümünde egemendi. Paul Baran’ın yazdıkları (özellikle Büyümenin Ekonomi Politikası) ve kendisini Marksist görmese bile (“azgelişmişliğin gelişmesi”nden söz eden) Andre Gunder Frank [61] konuyla ilgili Marksist düşüncüyü büyük ölçüde egemenliğine almıştı. [62]

Baran'ın yazdıklarına bakalım:

Ekonomik genişleme, teknolojik ilerleme ve sosyal değişimin motoru olarak hizmet etmek bir yana, bu ülkelerdeki kapitalist düzen ekonomik durağanlığın, arkaik teknolojinin ve sosyal geriliğin bir çerçevesini temsil ediyordu. [63]

Devamla diyordu ki:

Az gelişmiş ülkelerde, sosyalist planlı ekonominin kurulması, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesinin esas, aslında vazgeçilmez koşuludur. [64]

Gunder Frank da o kadar kesin konuşmuştu:

Metropole dünya kapitalist sisteminin bir uydusu olarak bağlanmış olan hiçbir ülke, sonunda kapitalist sistemi terk etmeden ekonomik bakımdan gelişmiş bir ülke düzeyine gelmemiştir. [65]

Baran için “sosyalizm” ve Gunder Frank için “kapitalist sistemden kopuş” Stalinist Rusya modelini izlemek anlamına geliyordu. [66]

İster anaakım isterse radikal biçimde olsun, “bağımlılık” argümanı zayıf bir argümandı. Üçüncü Dünya’da yatırım yapan ileri ülkelerin kapitalistlerinin kârlı bile olduğunda sanayi kurmayı bilinçli olarak seçmeyeceklerini varsayan bu argüman, olgulara uymuyordu. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, Çarlık Rusyası, Arjantin ve İngiliz dominyonlarında, sanayinin gelişmesinde önemli bir dış finansman vardı. Batılı devletler de her zaman değil, kimi zaman güçlerini sanayileşmeyi engellemek amacıyla kullanıyorlardı. Nihayet, ticaret ve yatırımlarında çoğunlukla büyük kapitalist ülkelere bağımlı olan bir ülkenin egemen sınıfı, sermaye birikimin bağımsız bir yoluna girme yeteneğini tamamen yitirmiyordu. Sözelimi, Avrupalı egemen sınıflar basit Amerikan kuklaları olmadan da, Avrupa ekonomileri uzun zamandır ABD ekonomisinde olup bitenlere son derece bağımlıydılar.

“Kapitalizmin az gelişmiş anlamına geldiği” görüşü o kadar yaygındı ki insanlar bazı Marksist klasikleri bu gözle okur olmuşlardı. Baran kendi görüşünü desteklemek için Lenin’den alıntı yaparken, Nigel Harris gibi güçlü sezgileri olan biri bile böylesi görüşleri “1917’nin Bolşevikleri”ne atfedebiliyordu. [67]

Lenin’in emperyalizmle ilgili yazdıkları, Leon Troçki’nin 1920’lerde yazdıkları gibi, aslında bambaşka bir görüş ortaya koymuştu. Lenin, sermaye ihracının “ihraç edildiği” ülkelerde kapitalizmin gelişmesini hızlandırdığını” yazmıştı. [68] Troçki’ye göre de kapitalizm “en ileri

ve en geri ülkelerin kültürel ve ekonomik gelişmesini eşitliyor” [69] ama böyleyken bile “dünya ekonomisinin bazı parçalarını geliştirirken, diğerlerinin gelişmesini engelleyip geriletliyordu.” [70]

Anaakım bağımlılık teorisinin bir dönem yaptığı, siyasal bağımsızlığa sahip bazı devletlerin yöneticilerinin ancak bir dönemliğine bile olsa etkileyici düzeylerde birikim sağlamalarına imkân veren yöntemlere ideolojik bir gerekçe sunmasıydı. 1950’ler ve 1960’lar boyunca Arjantin’in ekonomik büyümesi, İtalya’nınkiyle karşılaştırılabilirdi [71] ve 1970’lerin başında işgücünün üçte biri sanayideyken, tarımda sadece yüzde 13’ü kalmıştı. [72] Brezilya’nın yüzde 9’luk büyüme oranı, dünyanın en yüksekleri arasındaydı [73] ve 1980’lerin ortasında, Economist Sao Paulo’nun “oluşum halindeki bir Detroit” olduğunu yazabilmişti. [74] Güney Kore, Park Chung Hee adlı bir generalin 1961’de iktidara el koyarak, büyük şirketleri (ya da chaebolları) devletin belirlediği çerçeve içinde çalışmaya zorlayıp devlet kapitalist sanayileşmeye başladıktan bir yıl sonra yıllık yaklaşık yüzde 8’lik hızlı bir ekonomik büyüme yaşadı.

Ekonominin denetiminin radikal bağımlılık kuramcılarının onayladığı Rus modeline en yakın düştüğü Çin, 20 yıl süren iç savaş ve Japon işgalinden sonra ilk kısa ekonomik iyileşme aşamasını tamamlar tamamlamaz, bu rakamları aşmayan bir ekonomik büyüme oranı yakalamıştı. 1950’lerin başındaki Çin gibi çok yoksul, tarımın ağırlıklı olduğu bir ülkede, kaynakları yeni ağır sanayilere – çelik, çimento, elektrik – aktaran planların uygulanması, nüfus kitlesinin yaşam standartlarını zora sokmak anlamına geliyordu. Köylüler on yıldır toprak reformundan kazandıkları her şeyi şimdi ürünlerine getirilen ağır vergilerle kaybetmişlerdi. Sonra da ekonomik gelişmede “Büyük Sıçrama” yapma çabasıyla, Halk Komünleri denilen örgütlenmelerle kolektifleştirme girişimleri de sonunda felaket doğurdu. Toplam tarımsal hasılayı azaltan, kırsal bölgelerin büyük bölümünde kıtlığa yol açan sıçrayış terk edilmek zorundaydı. Yeni sanayinin büyük kesimleri randımanlı çalışmıyordu. Ekonominin geri kalanıyla hiçbir şekilde oranlanmayan ağır sanayinin gelişmesi, fabrikaları işler durumda tutmak için gereken çıktılarda akut eksikliklere ve hemen kullanım alanı bulmayan diğer malların üretimine yol açıyordu. Sanayide hızlı genişleme nöbetleri ile durgunluk sayılabilecek nöbetler arasında büyük gelgitler görölüyordu ve muhteşem yeni dev fabrikalar kapasitelerinin ancak kısıratı sayılabilecek rakamlarla işleyebiliyorlardı.

Brezilya ve Güney Kore kadar başarılı olmayan ülkelerde bile genelde büyüme görölüyordu. Ekonominin yüzde 4’lük “Hindu” büyüme oranını geçmekteki yetersizliğinden sürekli hayal kırıklığı yaşansa bile,

Hindistan'ın imalat çıktısı 1950-1981 arasında yıllık yüzde 4,3 ve tarımsal çıktısı yüzde 2,3 büyümüştü. Sahra Altı Afrika'da "1960'ların başındaki kişi başı yaklaşık yüzde 2'lik büyüme oranları" "on yılın sonunda neredeyse yüzde 5'e yaklaşan bir artış göstermişti." [75] Nasır liderliğinde hemen hemen tüm sanayiye kamulaştıran Mısır, 1960'ların ilk yarısı boyunca yılda yaklaşık yüzde 6 büyümüştü. Ekonomik büyüme düzeyleri açısından alınan bu gibi sonuçlar, 1970'lerin başında Bill Warren gibi "revizyonist" bir Marksist'i solun geri kalanının çoğunun hatalı olduğu sonucuna götürmüştü. Üçüncü Dünya ülkeleri, kapitalizmden kopmadan Batı'ya yetişebilirlerdi:

Başlıca az gelişmiş ülkeler içinde önemli bir bölümün (sanayileşme anlamına gelen) başarılı kapitalist ekonomik kalkınması beklentileri oldukça yüksek... Kapitalist sanayileşmede büyük bir ilerleme çoktan gerçekleştirilmiştir... Bu kalkınmanın önüne çıkan engeller varsa, bu engeller şimdiki emperyalizm-Üçüncü Dünya ilişkisinden değil hemen hemen tamamen Üçüncü Dünya'nın kendi içindeki çelişkilerden kaynaklanır... Emperyalist ülkelerin politikaları ve Üçüncü Dünya üzerindeki genel etkileri, aslında onun sanayileşmesinden yanadır...[76]

Warren filen görülen gerçek kişi başı ekonomik büyümeyle ilgili rakamlar sıralar. Bağımlılık teorisinin radikal versiyonunun varsayımlarına yanlış bir zeminde meydan okur. Solun esas önceliğini "anti-emperyalist" oldukları gerekçesiyle sanayileşen ülkeleri desteklemek olarak görmesi halinde, kendisini Peru ve Mısır gibi anti-emperyalist söyleme sarılırken işçi ve köylüleri sömürüp ezen burjuva rejimleri doğrudan destekleyen bir konumda bulacağı görüşünü de öne sürerken yine yanlış zeminde kalır. [77]

Oysa kendi verdiği rakamlar en kalabalık ülkelerden ikisi olan Hindistan ve Endonezya'nın kişi başı yıllık büyümesinin (Güney Kore'nin yüzde 6,8, Tayland'ın yüzde 4,9 ve Zambiya'nın yüzde 7,1 oranıyla karşılaştırıldığında) sadece yüzde 1,2 ve yüzde 1 olduğunu gösterse bile, analizi Üçüncü Dünya ülkeleri arasında muazzam eşitsizliğe gerçek bir açıklama getirmekten yoksundur. Ayrıca hızlı kapitalist kalkınmanın zamanla dümdüz ve kesintisiz ilerlemesinin zorunlu olmadığını da göremez:

Üçüncü Dünya'daki özel yatırımlar, giderek kapitalist dünya sisteminin ulusları arasındaki ekonomik eşitsizlik sistemi olarak emperyalizmin ortadan kalkmasının koşullarını yaratıyor... İlkesel olarak bu sürecin sınırı yoktur. [78]

Bu, onun çok geçmeden test edilecek – ve yanlışlığı çarpıcı biçimde kanıtlanan – bir tahminde bulunmasına neden oldu:

Gelecekteki beklentilere gelince, Dünya Bankası'nın görüşü 1970'lerde ülkelerin çoğunluğunun 1960'lardaki gibi, borç yönetimi sorunlarından uzak kalacaklarıdır...1970'lerin ilk üç yılı, durumun böyle olacağına dair güçlü işaretler veriyor. [79]

Warren, kalkınmanın imkânsız olduğunu savunan Gunder Frank ve Baran'ın kaba değerlendirmesini alıp sadece ters çevirmişti. Troçki'nin kapitalizmin her zaman durgunluğa yol açmadığını kabul ederken ısrarla öne sürdüğü dünya sisteminin zayıf kesimleri için ekonomik büyümenin kaotik, tahmin edilemez niteliğini hiçbir şekilde görmemişti:

Ülkeleri ekonomik bakımdan birbirine yaklaştırıp gelişme aşamalarını aynı düzeye getirerek, kapitalizm kendi yöntemleriyle, yani sürekli kendi işini bozan, ülkeleri, sanayi kollarını birbirine düşüren, dünya ekonomisinin bazı parçalarını geliştirirken, diğerlerinin gelişmesini engelleyip geriletan anarşist yöntemlerle işler... Emperyalizm... bu “amaca” öyle antagonist yöntemler, öyle kaplan sıçrayışları ve geri ülke ve bölgelere öyle saldırılarla ulaşır ki, etkisini gösterdiği dünya ekonomisinin birleşip bir düzeye getirilmesi, bir önceki çağdan çok daha şiddetli ve sarsıntılı olur. [80]

Bu, daha sonraki kırk yıl boyunca yüz milyonlarca insanın hayatını etkileyecek olan bir hakikatti.

Batı, Japonya ve Doğu bloğu gibi Güney Yarıküre'de de Lenin ve Buharin'in “devlet kapitalizmi” dediği şeyin çeşitleri uzun bir ekonomik büyüme dönemine gerçekten de izin vermişti. Ama buradan yola çıkıp düzgün, krizsiz bir gelecek görececeklerini umanların düşünceleri çok çabuk boşa çıkacaktı.

Altın çağın sonu

Keynesçiliğin krizi

“The National Bureau of Economic Research (Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu) ilk işlerinden bir tanesini, yani konjonktür dalgalanmalarını halletmiştir.” Paul Samuelson 1970’de böyle buyurmuştu. Üç yıl geçmeden, artık imkânsız sanılan kriz dünyada – ya da en azından ileri kapitalist ülkeler ve Üçüncü Dünya’nın büyük bölümünde – başlamıştı. “Altın çağ” ansızın sona ermişti.

Her yerde hükümetlerin tepkisi, yanılmazlığına inandıkları Keynesçi yöntemlere başvurarak altın çağı sürdürmeye çalışmak olmuştu. Otuz yıldır ender görülen hükümet bütçe açıkları şimdi kural halini almıştı. Bunlar sistemi eski sağlığına kavuşturamamıştı. İşsizlik düzeylerinin tırmanışa geçmesiyle birlikte, sadece negatif büyümeye ilk sıçrayış – eskiden zaman zaman bilinen “büyüme daralmaları”nın tersine gerçek ekonomik daralma– ortaya çıkmamıştı. Ama İngiltere gibi bir ülkede bile yüzde 25’e yaklaşan, enflasyon oranlarındaki artış da buna eşlik etmişti.

Olup biteni 1973 Ekim’inde İsrail ve Arap devletleri arasındaki kısa “Yom Kippur” savaşı ve buna eşlik eden Suudi Arabistan’ın petrol ihracatına ambargo koymasına bağlı olarak petrol fiyatında aniden çok büyük bir artışın etkisiyle açıklama çabaları vardı. Ama petrol fiyatlarındaki artışın etkisi, ileri ülkelerin ulusal gelirlerini ancak yaklaşık yüzde 1 azaltmıştı – ve petrol üreticilerinin artan parasının çoğu sonuçta uluslararası banka sistemi yoluyla ileri ülkelere geri dönüyordu. Dünya sisteminin çoğu üzerindeki bu etkinin boyutlarını açıklamak kendi içinde yeterince zordu. Bu, o sırada geleneksel ekonomik zihniyete göre Keynesçi yöntemlerle baş edilebilecek bir etkiydi. Üstelik petrol fiyatlarındaki artış diğer gelişmelerden soyutlanmış bir şekilde ortaya çıkmamıştı. Daha üç yıl önce “büyüme daralması” geçen çeyrek yüz yılda görülmemiş bir biçimde tüm büyük ekonomileri aynı anda vurmuş ve bunu petrol fiyatlarındaki artıştan önce bile çok sert bir ekonomik alt üst oluş ve enflasyonun hızlanması izlemişti. [1] Özetlersek, 1973 sonunda başlayan ekonomik daralma Keynesçi tarzda devlet müdahalelerinin güya tarih kitaplarına gönderdiği

türden bir konjonktürün kesinlikle zirveye çıkmasıydı.

Ana akım Keynesçiler kaybetmişlerdi. Teorilerinin artık iddia ettikleri şeylerin hiçbirini yerine getirmediğini görmüşlerdi. Cambridge Economic Policy Review’den Keynesçi Francis Cripps’in daha sonra söylediği gibi birden kafalarına dank etmişti ki:

Gerçekte hiç kimse modern ekonominin nasıl işlediğini anlamıyor. Gerçekte hiç kimse savaş sonrası dünyasında neden bu kadar çok büyüdüğümüzü... farklı mekanizmaların nasıl bir araya monte edildiğini bilmiyor. [2]

Birçok Keynesçi eski fikirlerini bir gecede terk edip Milton Friedman ve Chicago Okulu iktisatçılarının vazettikleri “monetarist” teorileri onayladılar. Bunlar hükümetlerin ekonomik davranışı kontrol etme çabalarının yanlış olduğunu savunuyorlardı. “Doğal enflasyonist olmayan” bir işsizlik “oranı” olduğunu ve hükümet harcamalarıyla bunu azaltma girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olup sadece enflasyona yol açtığını öne sürüyorlardı. Devletlerin yapacakları tek şeyin “reel ekonomi” ile aynı hızda gelişmesi için para arzını kontrol etmek olduğunda – ve bu şekilde hareket etmek için işçilerin daha düşük ücretlerle işleri kabul etmesine ikna edilmeleri amacıyla işsizlik yardımlarını düşük tutarken sendikalar ya da kamulaştırılmış sanayilerin “doğal olmayan tekelleri”ni yıkmamanın zorunlu olduğunda - ısrar ediyorlardı.

Otuz yıldır kapitalizmin savunucularının sistemi eleştirenlere cevabı, bunun devlet müdahalesiyle işler kılınabileceği olmuştur. Şimdi de sadece devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması halinde işletilebileceği söyleniyordu. Muhalif radikal Keynesçi Joan Robinson ana akımdaki değişikliği şöyle özetliyordu:

Kapitalizmin sözcüleri diyorlardı ki: biraderler özür dileriz; hata yaptık; biz tam istihdam değil doğal istihdam düzeyini öneriyorduk. Elbette, biraz işsizliğin fiyat istikrarını sürdürmeye yeteceğini ileri sürüyorlardı. Ama artık biliyoruz ki işsizliğin daha çoğu bile bu istikrarı sağlayamaz. [3]

İngiliz İşçi Partisi’nden Başbakan James Callaghan 1976 Eylül’ündeki parti konferansında söylediği şu sözleri ile bunu neredeyse itiraf etmişti:

Eskiden ekonomik daralmadan tek çıkış yolumuzun vergi kesintileri ve hükümetin borçlanmasını artırmaktan geçtiğini düşünürdük. Size tüm samimiyetle bu seçeneğin artık var olmadığını söylüyorum ve şimdiye kadar bir şekilde var olduysa da, ekonomiye enflasyon pompalamaktan başka bir işe yaramadı. Ne zaman böyle bir şeyle karşılaşsak, ortalama işsizlik düzeyi yükselmiştir.

Yirmi yıl sonra geleceğin işçi partili başbakanı Gordon Brown aynı konuyu tekrarlamıştı:

Ekonominin arz tarafının yeteneğine bakmadan, talebi artırmak için sadece vergi, harcama, borçlanma politikalarına dayalı ulusal makroekonomik politikaları sürdürme çabasındaki ülkeler, bu günlerde boğucu yüksek faiz oranları ve ulusal para birimlerinin çöküşü biçiminde piyasalar tarafından cezalandırılmaya mahkûmdur. [4]

Keynesçilikle yetişmiş olan siyasetçi ve akademisyenler, eskiden muhalefet ettikleri belirleyici ekonomik politikanın aynı parametrelerini kabul etmeye başladılar: İşçileri “daha rekabetçi” kılacak yüksek düzeyde işsizliğe, sosyal harcamalarda kesintilere, “esnekliğe” ve “sendikaların gücü”nü sınırlayacak yasalara hiçbir alternatif yoktu. Eski düşüncelerinden vazgeçmeyen Keynesçiler iktisat kurumunda marjinalleştirildiler. 2007’deki bir araştırma, “iktisat öğrencilerinin yüzde 72’si”nin eğitim kurumlarında “neoklasik ve neoliberal varsayımlara” meydan okuyan bir tek “heteredoks iktisatçı” görmediklerini göstermişti. [5]

Ama sistem savunucularının monetarizme üşüşmesinin krizle başa çıkmakta Keynesçilikten üstün bir tarafı yoktu. Bir kere monetarizm burjuva iktisada 1930’lardan beri egemen olmuş neoklasik okulun kusmuğundan başka bir şey değildi. Nasıl iki savaş arasında eşi benzeri görülmeyen şiddetteki durgunluğu açıklamakta yetersiz kalmışsa, 1970’ler ve 80’lerin krizine bırakın çözüm getirmeyi açıklamakta yetersiz kalmışlardı. İngiltere’de, monetarist 1979 Howe bütçesini hem enflasyon [6] hem de işsizliğin iki misli artması izlemiş ve 1984’de sanayi üretimi on bir yıl önceki düzeyinin yüzde 15 gerisine düşmüştü. [7] Monetarist önlemler para arzını kontrol etmeyi bile becerememiş; para arzı (iktisatçıların M3 dedikleri) en geniş önlemlerle yüzde 6-10’luk beklenti yerine 1982’de yüzde 14,5 büyümüştü. [8] Bu politika sadece yerel sanayinin büyük bölümünün ortadan kalkmasına, krizin 1980’lerin başında kötüleşmesine hizmet etmiş ve 1990’da bir başka krize zemin hazırlamıştı.

1970’lerin ortasında monetarizm uğruna Keynesçiliği terk eden bazı iktisatçıların, şimdi de 1980’lerin başında monetarizmden kaçtıkları görülebiliyordu. Monetarist fikirleri İngiltere’de yaymak için çok çaba harcayan Financial Times yazarı Samuel Brittan, 1982’de birçok monetarist politikayı eleştirip kendisini “yeni tip Keynesçi” olarak adlandırmıştı. Amerika Birleşik Devletleri’nde, monetarist politikaların yaşanan ağır durgunluğu sona erdirmekte başarısız kaldığını gören Reagan’ın ekonomi danışmanları monetarizmi [9] sessiz sedasız terk edip monetarizmin merkezi ilkelerinden birini – dengeli bütçe – bir kenara bırakmışlardı.

Ama anaakım iktisat teorisinin büyük gölgesi farklı bir yönde ilerlemişti. 1930’larda Hayek’in çizgisine çok yakın olan “Yeni klasik” okul, etki kazanmış ve monetarizmin yanlısının devlete para piyasalarına müdahale etme gibi bir rol biçmesi olduğunu iddia etmişti. Friedman’ın hükümeti para arzını değiştirmek için harekete teşvik ederek, Keynes ile aynı tuzağa düştüğünü iddia etmişlerdi: Bir anlamda o da “Keynesçi”ydi. [10] Bu gibi adımların beklenen biçimde iş dünyasının davranışını değiştiremeyeceğinde, çünkü işverenlerin “rasyonel beklentileri”nin onları her zaman hükümetin müdahalesini baştan önemsememeye iteğinde ısrar ediyorlardı. Hükümetin bütçe açıkları gibi para arzıyla oynayıp durması, arz ve talebin birbiriyle gerektiği gibi etkileşim içinde olmasını durduruyordu. “Canlanmalar ve durgunluklar”ın “sahtekâr Merkez Bankacılığının sonuçları olduğunu” öne sürüyorlardı. [11] Yeni klasiklerin üç büyük uluslararası ekonomik daralmanın görüldüğü bir dönemde, laissez faire ekonomisinin istikrarsızlığı ve irrasyonelliğini inkâr ettiklerinde entelektüel saygınlıklarını koruyabilecek olmaları, akademik iktisadın büyük bölümünün gerçekle herhangi bir ilişkiye ne kadar uzak olduklarına ilişkin şaşırtıcı bir yorumdur.

Bu fikirler doruk noktasına 1980’lerin ortasından sonuna kadar süren kısa ömürlü bir canlanma sırasında ulaştı. Bu onların düzenlemelerin kaldırılması, özelleştirme ve zenginlerin açgözlülüğüne konan her türlü sınırın kaldırılması temelinde bir ekonomik büyümenin yararları konusunda iyimserliklerini kanıtlamış gibiydi. Serbest pazar iktisatçılarının farklı bir okulu, anaakım içinde biraz destek buldu. Bu, durgunluk-canlılık konjonktürünü kaçınılmaz –ve iyi bir şey olarak – gören Joseph Schumpeter’in fikirlerinden etkilenen “Avusturya Okulu”nun bir türüydü. Sistemin dur durak bilmeden büyüme yeteneğine sahip olduğunu ama sadece yenilerine yol açmak için eski üretim biçimlerini yok eden “yaratıcı imha” temelinde bunu gerçekleştirebileceğini öne sürüyordu. [12] Ama merkezi soruyu cevaplamakta anaakım Keynesçilerden, monetaristlerden ve yeni klasiklerden daha yetenekli değildi: Sistem neden eşi benzeri olmayan, neredeyse krizden kurtulmuş otuz yıllık büyümenin ardından, tekrarlayan krizler ve ortalama büyüme oranlarında uzun vadeli düşüşün pençesine yeniden düşmüştü? [13]

Anti-Keynesçilerin bu gibi sorunlarla baş edememeleri, bazı Keynesçileri – ve aşırı solda Keynesçilikten etkilenen bazıları – “altın çağ”ın ölümü nedeniyle onları suçlamaya yöneltmişti. Tekrarlayan krizlerin arkasında yatan şeyin sistemin kendisi olmadığını öne sürüyorlardı. Notermans’ın işaret ettiği gibi:

Eğer Büyük Buhran'ın aşılması da savaş sonrası büyüme de Keynesçi politikalara atfedilemezse...[bu] tam istihdamın ortadan kalkışının bir açıklaması olarak işe yaramaz. [14]

Peki, öyleyse açıklamayı neye dayandıracağız?

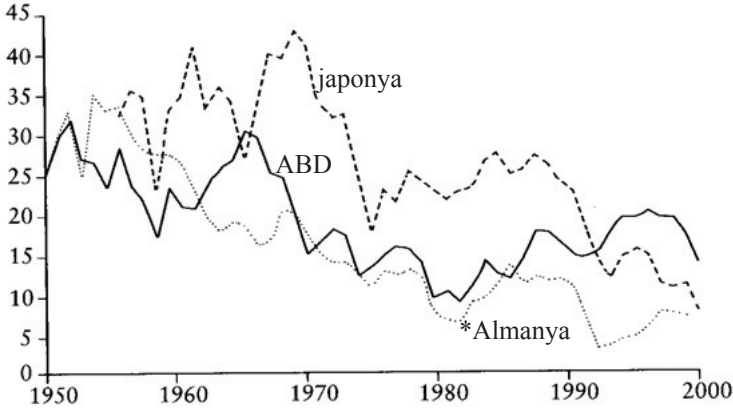
Şu kriz de nereden çıktı

“Altın çağ”ın sonuna en etkili anaakım açıklamaların hiçbirinde kâr oranına ne olduğu görülmez. Yine de bunu ölçmek için çeşitli çabalardan tek sonuç çıkmıştır: 1960’ların sonu ile 1980’lerin başı arasında kâr oranı sert bir düşüş göstermişti.

Sonuçlar, her zaman birbiriyle tam bağdaşmaz; çünkü sabit sermaye cinsinden yatırımları ölçmenin farkı yolları vardır ve şirket ve hükümetlerin kârlar konusunda sağladıkları enformasyon üzerinde çok büyük çarpıtmalar yapılabilir. [15] Bununla birlikte, Fred Moseley, Thomas Michl, [16] Anwar Shaikh ve Ertuğrul Ahmet Tonak, [17] Gérard Duménil ve Dominique Lévy, Ufuk Tutan ve Al Campbell, [18] Robert Brenner, Edwin N Wolff, [19] ile Piruz Alemi ve Duncan K Foley [20] hep çok benzer sonuçlara ulaşmışlardır. ABD’deki bütün ekonomi sektörü için Duménil ve Lévy (Şekil 1) ile ABD, Almanya ve Japonya’da imalat için (Şekil 2) Brenner’in verdiği grafiklerde gösterilen belirli bir model ortaya çıkar.

Şekil 1: Finansal ilişkilerin etkisini açıklayan (–) ve soyutlayan (– –) ABD kârlılık oranları [21]

Şekil 2: ABD, Almanya ve Japonya’da imalatatta net kârlılık oranları [22]

* Batı Almanya 1950-90 ve Almanya 1991-2000

Kârlılık oranlarının 1960’ların sonundan başlayarak 1980’lerin başına kadar düştüğü konusunda genel bir anlaşma var. Yine yaklaşık 1982’den itibaren, 1980’lerin sonu ve 1990’ların sonundaki kesintilerle birlikte kısmi bir düzelme olduğu ve uzun canlılıktan sonraki düşüşün hiçbir zaman yarıdan fazlasını telafi etmediği konusunda da bir anlaşma var. Wolff’a göre, kâr oranı 1966’dan 1979’a kadar yüzde 5 düşmüş, sonra 1979’dan 1997’ye kadar yüzde 3, 6’ya “fırlamış”tı. Fred Moseley bunun “önceki on yılda ancak yaklaşık yüzde 40’ını...geri kazandığını” [23]; Duménil ve Lévy “1997’de kâr oranı”nın “hâlâ 1948’deki değerinin ancak yarısı ve 1956-65 on yılında ortalama değerinin yüzde 60’ı ile 75’i arasında olduğunu” hesaplıyor. [24]

1970’lerde kârlılığın azalmasını güya işçilerin toplam gelirden aldıkları payı artırıp sermayeye gidecek payı azaltan uluslararası işçi savaşımaları dalgasının sonucuymuş gibi açıklama çabaları vardı. Andrew Glyn ve Bob Sutcliffe’in, [25] Bob Rowthorne’un [28] öne sürdüğü bu argümanı kısmen Ernest Mandel [27] de kabul etmişti. Glyn’in analizinden en son Martin Wolf övgüyle söz etmişti. [28] Ama zamanın istatistiksel analizi vergi, sermayenin amortismanı ve çeşitli başka faktörler hesaba katıldığında, ücretlerin payında hiç artış olmadığını düşündürüyordu. Argüman tüm Batı ekonomilerinin neden 1970’lerin ortasında aynı noktada krizlere yuvarlandığını da açıklayamamıştı. İtalya, İngiltere, İspanya ve Fransa’da 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında işçi sınıfının örgütlenme düzeyinde

önemli iyileşmeler görülmüştü. Ama Japonya ve Batı Almanya’da benzer iyileşmeler görülmediği gibi, ABD’de de “üretkenlik bütün olarak artarken, 1972’nin sonlarından başlayarak 1975 ilkbaharına kadar tarım dışı işçilerin reel ücretlerinde sert bir düşüş yaşanmıştı.” [30]

Marx’ın sermayenin organik bileşimiyle ilgili argümanının burada anlam taşıdığı görülmüyordu – hâlâ da anlam taşıyor. ABD ekonomisiyle ilgili anaakım bir inceleme, 1957-68 ve 1968-73 arasında imalat sanayiinde sermayenin istihdam edilen işçilere oranında yüzde 40’ın üzerinde hızlı bir artış olduğunu göstermişti. [31] İngiltere’yle ilgili bir incelemenin gösterdiğine göre 1960 ve 1970’lerin ortası arasında sermaye-çıktı oranında yüzde 50’lik bir artış vardı. [32] Samuel Brittan şaşkınlıkla şunları not etmişti:

İmalat sanayiinde birim sermaye başına çıktı miktarında temelde uzun vadeli bir düşüş vardı... Sanayi ülkelerinde bu çok genel bir deneyimdir... Herhangi bir ülke için çok makul bir hikâye yaratılabilir, ama bütün olarak sanayileşmiş dünya için değil. [33]

Michl, [34] Moseley, Shaikh ve Tonak ile Wolff’un [35] daha yeni hesaplamalarında hep sermayenin emeğe oranındaki artışın kârlılık oranlarını düşüren bir unsur olduğu sonucuna varılmıştı. Bu, Marx’ın sermayenin emeğe oranındaki artışın kârları azaltacağı pozisyonunu geçerli kılan – ve Okishio ile diğerlerinin bunun imkânsız olduğunu savunan pozisyonlarını ampirik olarak çürüten – bir sonuçtur. Ama bunun neden daha önce değil de o zaman olduğu sorusu hâlâ ortada kalmıştır.

Bu, 1960’ların başında canlılığı büyük miktarlardaki silahlanma harcamalarıyla açıklayanların vurgulamış oldukları uzun canlılık içindeki çelişkilere göz gezdirerek çözülebilecek bir sorundur.

Silahlanma harcamaları en önemli ekonomiler arasında çok eşitsiz bir dağılım gösteriyordu. 1950’lerde ABD ve SSCB’nin ulusal hasılasında çok yüksek bir orana sahipken (ABD’de yüzde 13’e, SSCB’de ise muhtemelen yüzde 20 ya da fazlasına ulaşıyordu) İngiltere ve Fransa’da bu oran daha düşüktü; Almanya ve Japonya’da ise en düşük düzeylerde seyrediyordu. Dış ticaretin nispeten düşük düzeyde olduğu ve çoğu şirketin alt düzeyde kalmış uluslararası ekonomik rekabete tabi olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilk yıllarda bu yeterince önem taşımıyordu. Sözgelimi, ABD’nin silahlanma bütçesini karşılamak için vergiler Amerikan şirketlerinin kârlarından kesiliyordu. Ama bu söz konusu şirketlerin iç rekabetinde büyük bir dezavantaj sayılmıyordu. Genel kâr oranı savaş sonrası dönemin hemen başlarındaki yüksek düzeyinden aşağılara inmediği

sürece kapitalistlerin şikâyet edecekleri çok az şey vardı. Silahlanma harcamalarının olumlu etkileri olumsuz etkilerini telafi etmekten daha çok şey ifade ediyordu.

Ama zamanla bu eşitsizlik gerçekten de önem taşımaya başladı. ABD, hâkim ekonomik pozisyonunu Rus bloğu dışındaki hegemonyasını sağlamlaştırmak için kullanmayı öngören programının parçası olarak kendi piyasalarına batı Avrupa devletleri ve Japonya'nın girmesine izin verdi. Ama daha düşük düzeyde silah harcamaları yapan ekonomiler, ABD'ye oranla daha fazla yatırım yapıp daha hızlı büyüme oranlarını yakalayabiliyorlardı. Zamanla ABD'nin üretkenlik düzeylerini de yakalayıp dünya ekonomisindeki nispi önemlerini artırmaya da başladılar.

1961-1971 dönemi boyunca Japonya'da sermayenin büyümesi yılda yüzde 11,8'ken, batı Almanya'da 1950-62 arasında yüzde 9,5'ti. 1948-69'da ABD'de aynı rakamlar sadece yüzde 3,5'ti. [36] 1977'de Japonya birlikte ele alınan ileri ülkelerin GSMH'sinin yüzde 17,7'sini ve batı Almanya yüzde 13,2'sini karşılarken, 1953'te aynı rakamlar sırasıyla yüzde 3,6 ve 6,5'ti. Bu arada ABD'nin payı yüzde 69'tan yüzde 48'e gerilemişti. [37] Bu değişiklik Japonya ve Almanya'nın kendi üretken yatırımlarından silahlanma için fedakarlık yapmadan tüm dünyada, özellikle ABD'de, silahlanma harcamalarının yüksek düzeyde kalmasından yarar sağlamalarıyla açıklanmıştı. Eğer tüm ülkeler batı Almanlar ve Japonların üretken yatırımlarının nispi düzeylerine erişselerdi, sermayenin küresel organik bileşiminde çok hızlı bir artış ve kâr oranında bir düşüş eğilimi olurdu. Adeta sermaye Japonya'da “iş gücünden çok daha hızlı – yılda yüzde 9'dan fazla ya da batılı sanayileşmiş ülkelerin ortalama oranının iki katından fazla ...” gelişmişti. [38] Askeri olmayan devlet kapitalizmleri sadece krizsiz genişleyebilirlerdi çünkü çok büyük bir askeri devlet kapitalizmini içeren bir dünya sistemi içinde işliyorlardı.

Dolayısıyla Japonya ve Almanya'nın deneyimleri, dünyadaki büyüme ve istikrarın bir açıklaması olarak silahlanma harcamalarıyla çelişmiyordu. Ama onlar bu büyümede çelişkili bir faktördü. Onların bütün başarısı, dünya ekonomisinin büyüyen bir bölümünün yatırım yapılabilir çıktısının silahlanma ile heba edilmemesi anlamına geliyordu. Ancak sorun böylece sona ermiş olmuyordu. Silahlanma harcamaları daha düşük olan ekonomilerin başarısı, yüksek silahlanma harcamaları olan ekonomiler üzerinde kaynakların silahlanmadan çekilip üretken yatırıma yöneltmesi için baskı yapmaya başladı. Çünkü Japonya ve batı Almanya'nın pazarlardaki rekabetiyle ortaya çıkan meydan okumaları ancak böyle başlayabilmişti.

Bu en net şekliyle İngiltere örneğiydi. Dış ticarete fazlasıyla bağımlı olan İngiliz ekonomisi, 1940'ların sonu ve 1970'lerin sonu arasında her hızlı ekonomik büyüme nöbetinde ödemeler dengesi krizlerine tosladı. Art arda gelen İngiliz hükümetleri imparatorluk ihtişamı anlayışlarını istemeye istemeye terk edip ulusal hasılanın savunmaya giden oranını – 1955'te GSYİH'nin yüzde 7,7'sinden 1970'de yüzde 4,9'una azaltmaya – zorlandılar.

ABD örneğinde, baskı başlangıçta fazla belirgin değildi; çünkü 1965'te bile dış ticareti GSMH'nin ancak yaklaşık yüzde 10'una eşitti ve ülke 1950'ler ve 1960'lar boyunca bir ticaret fazlasından yararlanmıştı. Bununla birlikte, silahlanma harcamaları Kore Savaşı sırasında GSMH'nin yaklaşık yüzde 13'ünden, 1960'ların başında yüzde 9'a gerilemişti. Silahlanma harcamalarının bu ülkenin uluslararası rekabet gücüne baskısı, Vietnam Savaşı'yla birlikte üçte bir artış gösterdiğinde aniden ortaya çıktı. Yeni düzeyin Kore Savaşı'ndakiyle hiçbir benzerliği yoktu. Ama piyasalarda sert rekabetle karşılaşan ABD sanayisi için bu çok fazlaydı. Ülkede enflasyon tırmanışa geçti ve Wall Street savaş karşıtı olup çıktı. [39] Sonra, 1971'de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez ABD'nin ithalatı ihracatını aştı. Başkan Nixon dünya ekonomisinin istikrarını daha da bozan iki önlemi almaya zorlandı: ABD'nin silahlanma harcamalarında kesintiye gitti [40] ve savaş sonrası dönem boyunca dünya ticaretinin genişlemesinin bir çerçevesi olarak iş gören “Bretton Woods” sabit uluslararası döviz kurları sistemini süreçte ortadan kaldırarak, ABD dolarını devalüe etti.

Piyasa rekabetinin dinamiği, askeri rekabetin dinamiğini acımasızca törpüledi. Bazı insanların 1970'lerde sistemin “hegemonya krizi” [41] dediği şey, aslında başka bir şeyin –ekonomik ve askeri olmak üzere bambaşka iki boyutta birbirleriyle rekabete giren bir dünya devlet kapitalizmleri sisteminin özündeki istikrarsızlık – ürünüydü.

Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, kapitalizmin paradokslarından biri şu: Sermayenin artan organik bileşimi ortalama kâr oranını azaltmakla birlikte yeni makineleri kullanan ilk kapitalistlerin kârlarını artırır. Dolayısıyla sermaye yoğun yatırım biçimlerine el atarak, Japonlar ve Batı Almanlar dünya çapında kendi ulusal kâr paylarını yükseltirken, dünya kârlılık oranlarını düşürmüşlerdi. [42] İhracat pazarlarındaki artan rekabet güçleri, diğer kapitalizmleri düşen kârlılık oranlarıyla Japonların ve Almanların artan sermayenin organik bileşimlerini karşılamaya zorladı. Ama yeri gelince bu da diğer kapitalistlere kendi organik bileşimlerini yükselterek rekabet güçlerini artırmaları için baskı unsuru oldu. Sonuç 1970'lerin kâr oranındaki düşüştü. 1973'e gelindiğinde, oranlar o kadar

düşüktü ki son iki yıllık canlılığın neden olduğu hammadde ve gıda fiyatlarındaki tırmanış ileri Batı ülkelerini ekonomik daralmaya itmeye yetmişti.

Büyük kapitalist topluluklar için, uluslararası rekabeti sürdürmek için ihtiyaç duydukları ölçüde yeni yatırımların kârlı olabileceği garantisi aniden ortadan kalktı. Yatırım sert bir düşüş göstermeye başladı ve şirketler istihdam ve emek giderlerini azaltarak kârlarını korumaya çalıştılar. O zaman da daralan pazarlar kâr ve yatırımlarda yeni düşüşlere neden oldu.

Canlılığın durgunluğa dönüştüğü eski model, 30 yıllık aradan sonra geri dönmüştü. Hükümetler bütçe açıklarıyla talebi canlandırmaya çalışarak tepki verdiklerinde, şirketler buna çabuk cevap vermediler. Oysa anaakım Keynesçiler onların yatırım ve çıktıyı artırarak derhal cevap vermeleri gerektiğini savunmuşlardı. Buna karşılık, şirketler kârlarını telafi edebilmek için fiyatları artırınca, uzun yılların tam istihdamının özgüvenini hâlâ bir parça koruyan işçiler buna ücretlerine zam talepleri temelindeki mücadelelerle karşılık verdiler. O zaman da hükümetler ve merkez bankaları bir seçenekle karşı karşıya kaldılar. Şirketlerin fiyatlarına daha çok zam yapıp kârlarını korumalarına izin vermek için para arzının genişlemesine izin verebilirlerdi. Ya da işçilerin taleplerine direnmeye zorlanan şirketlere bel bağlayarak, yüksek kısa vadeli faiz oranlarıyla para arzını kısımaya çalışabilirlerdi. Tipik olarak, 1970'lerin ortalarındaki ilk yaklaşımdan, 1970'lerin sonundaki ikincisine geçtiler. Ama yatırımı eski düzeyine getirip yeni büyüme dönemini yaratma başarısı, hükümetlerin işçi sınıfının direnişini kırmayı başarmasıyla bile uzun sürmedi. Kâr oranı 1973'ün kriz öncesi düzeyini aşamamış, 1980-82'de ikinci "petrol şoku"nun dünyayı ikinci ciddi ekonomik daralmaya itmeye yetmesi, monetarizmin uzun canlılığın koşullarını Keynesçilikten daha fazla restore edemeyeceğini kanıtlamıştı.

Devletin yönlendiriciliğindeki kapitalizmin sınırları

Kapitalizm birikimi sürdürmek için devlet kapitalist stratejinin sınırlarına dayanmıştı. Bu strateji, devletler yatırıma dönüştürülebilir artı değer kütlelerinin bir kısmını özellikle derhal kâr getiren alanlara (Japonlar kârlılıktan çok büyümeye öncelik verirler) ya da israf üretimine (silah ekonomisi) yönlendirmenin kâr oranı üzerindeki dolaysız etkilerini göz ardı edebildikleri sürece işlemişti. Ama bu, birincisi kâr oranının çok keskin düşüş göstermemesine; ikincisi dünya sisteminin başka yerlerine kıyasla ulusal ekonomide belirli malların üretiminin rekabet gücünü göz

ardı etmesine (veya Marx'ın diliyle, ulusal ekonominin bireysel birimleri içindeki üretime kıyasla dünya ölçeğinde değer yasasını göz ardı etmesine) bağlıydı. 1970'lerin ortasına gelindiğinde, iki önkoşul da uzun canlılığın kendisi tarafından ortadan kaldırılmıştı.

Kâr oranı, şimdi üretken olmayan yatırımları ya da özellikle kârlı olmayan yatırım alanlarını yeni birikimin sırtında ağırlaşan bir yük haline getirecek düzeye inmişti. Uzun canlılığın bütün dinamizmi de ulusal ekonomiler arasında karşılıklı bağın artmasını sağlamıştı. 1979'a gelindiğinde, ABD'nin dış ticareti 1965'teki yüzde 10'a karşılık, çıktının yüzde 31'ine ulaşmıştı. [43] Sanayinin çok daha büyük bir kesimi maliyetlerinin uluslararası karşılaştırmaları konusunda eskisinden daha çok kaygılanmak zorundaydı. Koca sanayiler, aniden çıktılarının değerinin daha ileri teknolojiler ve diğer ülkelerin daha düşük emek maliyetleriyle üretilmeleri halinde neye mal olacağı temelinde yeniden hesaplanması gerektiğini anladılar – ve bu “uygun” kâr elde etmek için yeterince yüksek olmadığı anlamına geliyordu.

Bu, 1970'lerde emek üretkenliğindeki meşhur durgunluğu açıklıyor gibidir – işçilerin çalıştığı makinelerin değeri, başlangıçta ABD içinde üretim ya da yenilenme maliyetiyle hesaplanırken, uluslararası ticaretteki artışla dünya karşılaştırmalarının kullanılması halinde elde edilebilecek olan daha düşük rakamlar önem kazanmıştı. [44]

Ne olursa olsun, Galbraith'ın betimlediği özellik, şirketlerin büyüme yararına kârı önemsememeleri ortadan kalkmıştı. ABD'de devlet tekeldi kapitalizmindeki çok önemli değişiklikler bir tek bununla sınırlı değildi. Doğu bloku ve Üçüncü Dünya'da safkan devlet kapitalizmi yolunda daha çok ilerleyen ülkeler için bunun yıkıcı sonuçları olacaktı. Onlar da yeni bir krizler dönemine gireceklerdi.

Stalinist modelin sonu

Solda olduğu gibi sağda da geleneksel düşüncenin varsayımı, Sovyet tipi ekonomilerin Batı'nındakinden çok farklı bir dinamik sergilediği idi. 1970'lere, hatta zaman zaman 1980'lere kadar çok az bir muhalefetle, [45] çok verimsiz olmalarının ve düşük kaliteli mallar üretme eğilimlerinin damgasını taşımakla birlikte, bu ekonomilerin yüksek büyüme düzeylerini sonsuza kadar sürdürebilecekleri varsayılmıştı. Böyle toplumlarda işçi haklarının reddedilmesine sert eleştiriler getiren kişiler bile olsalar, soldaki tipik tutum Ernest Mandel'in pozisyonuydu. Mandel 1956'da şöyle yazmıştı:

Sovyetler Birliği, geleceğin imkânlarına yaslanan geçmişin ilerlemesi olmadan, plan üstüne planla, on yıl üstüne on yılla ekonomik büyümenin az çok düzenli ritmini koruyor... Ekonomik büyümenin hızında bir yavaşlamayı kışkırtmadan, kapitalist ekonomin tüm gelişme yasaları ortadan kaldırılmıştır... [46]

Mandel, 70'lerin ortasında hâlâ “ekonomik daralma tüm kapitalist ekonomileri vururken, kapitalist olmayan ekonomilerin ekonomik daralmanın genel etkilerinden kaçtıklarını” öne sürüyordu. [47]

Böylesi tutumlar, SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne yeni atanan Mihail Gorbacov'un ekonominin yıllardır “durgunluk”tan mustarip olduğunu ifşa ettiği 1980'lerin sonunda tam bir şok yaşamışlardı. [48] Gorbacov'un ekonomi danışmanı Aganbegyan'a göre:

1981-85 döneminde hemen hemen hiç ekonomik büyüme yoktu. 1979-82 döneminde tüm sanayi mallarında üretimin fiilen yüzde 40'lık bir düşüş gösterdiği eşi benzeri görülmeyen bir durgunluk ve kriz vardı. [49]

Sovyet tipi ekonomilerin resmi rakamları, zaten 1960'ların sonunda bile büyüme oranlarında üçte bir ile üçte iki arasında uzun vadeli bir düşüş eğilimi göstermişti. [50] Büyüme oranlarında uzun vadeli düşüş başka bir şeye paralel gelişmişti –ve bağımlıydı. Çıktı/sermaye oranı düşüp duruyordu – 1951-5'te 2,4'ten 1956-60'da 1,6'ya ve 1961-65'te 1,3'e. Ya da bir başka biçimde ortaya koyarsak, belirli miktarda yeni bir çıktının üretimi için gereken değişmeyen sermaye miktarı artışını sürdürüyordu.

Sorun kötüleşti çünkü maddi olarak büyüyen gayrisafı hasıla egemen bürokrasiler için yeterli değildi. Onların kaygısı, bu maddi çıktının uluslararası rakiplerinin ürettikleriyle – yani uluslararası açıdan çıktının değeriyle – nasıl karşılaştırılacağıydı. Bu, bürokratik kesimlerin üretkenlik ve üretilenlerin kalitesiyle ilgili şikâyetler ortasında, defalarca ekonomik reformlar gerçekleştirme girişimlerine yol açtı: 1950'lerin başında Stalin'in ölümünden sonra, 1960'ların başında Kruşçev döneminde ve sonra 1960'ların sonunda Leonid Brejnev ve başbakanı Kosigin döneminde.

Reformların ancak sınırlı etkileri oldu. 1930'lardaki çok keskin düşüşün tersine, işçilerin hayat standartlarında artış, işgücünün daha çok bağlanması ve üretkenlik artışını teşvik etti. Ama rekabetçi uluslararası birikimin (SSCB örneğinde askeri, Doğu Avrupa devletleri örneğinde, askeri olduğu kadar pazarsal) baskıları, artan tüketim malları ve gıda ürünlerinin sanayi yatırımlarının ihtiyaçları uğruna feda edildiği kendisini tekrarlayan bir eğilime yol açmıştı. 1969'da Sovyet istatistikçilerinin açıkladığı gibi, “Uluslararası duruma bağlı olarak, tarımsal yatırımlara istendiği kadar kaynak aktarmak mümkün olmamıştı.” [51] Kaynakların

bir üretim türünden diğerine böyle geçişi, ister istemez israfın artmasına yol açmış, işgücünün moralini bozmuş ve yönetim hiyerarşilerinin her kademesindeki insanları girdilerin aniden kesilmesi halinde durumla başa çıkabilmek için ellerinin altındaki kaynakları saklamaya yöneltmişti. [52]

Böyle bir görüngünün Sovyet tarzı ekonomilere özgü olmadığını not edip geçmeliyiz. Değişen rekabete cevap olarak yukarıdan gelen baskılardaki ani değişikliklere tepki vermeleri beklendiğinden, Batılı şirket yönetimlerinin üst kademelerinin altına da kesinlikle aynı baskılar uygulanıyordu. Bu gibi koşullarda, şirketlerin üretim maliyetleri projelerden çok büyük sapmalar gösterebilir. Sonuç bir iktisatçının “x-verimsizliği” dediği şey – şirkette üretim maliyetinin yüzde 30 ya da 40’ına varan bir verimsizlik düzeyi – olabilir. [53] “Kusursuz piyasa”da görülebilecek üretim maliyetleri ve fiyatlar birbirinden çok uzaklaşırlar – Marksist terminolojiyi kullanırsak, değer yasasından büyük kısa vadeli sapmalar vardır.

Bu gibi şeyler ananakım iktisatçılar tarafından ender incelenmiştir; çünkü onların mikroekonomileri de makroekonomileri de şirketlerin kendi içlerinde değil, aralarında olup bitenlerle ilgilidir. Ama idari araştırmalarda bu gibi sorunlara tekrar tekrar göndermeler yapılmıştır. İlginçtir, bazı Batı araştırmaları SSCB’deki işletmeler arasındaki ilişki konusunda, “tahsis verimliliği”nin (yani Marksistler için, değer yasası) uygulandığı sonucuna varmıştı: “Üretim faktörlerinde, şirket içi ticaret piyasa ekonomilerindeki kadar verimli olabilir.” [54]

Batılı girişimlerde de Sovyet tarzı ekonomilerde de krizi ve israfi üreten şey, aynı şekilde ne pahasına olursa olsun birikimdi. Bu, Yedinci Bölüm’de gördüğümüz gibi tüketim, ekonomide artan dengesizlikler, büyümenin sürekli konjonktürel modeli ve işgücünün artan yabancılaşması pahasına yatırımın hızla genişlemesi anlamına geliyordu. Rus iktisat yazarı Selyunin’in 1987’de verdiği rakamlar, 1940’taki yüzde 39 ve 1928’deki yüzde 60,5’le karşılaştırıldığında, 1985’te çıktının sadece yüzde 25’inin tüketime gitmesiyle, son 60 yılda tüketimin üretime artan bağımlılığını gösteriyordu. Çıkardığı sonuç şuydu: “Ekonomi insan için değil giderek daha çok kendisi için işliyor.” [55]

Selyunin’in sözleri (muhtemelen istemeden) Marx’ın kapitalizmin mantığını betimlediği “birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretim” sözlerini yansıtıyordu. [56] Ama böylesi bir birikimin itici gücü, Marx için sadece kapitalist sistemin yabancılaşmasının bir ifadesi değildi. Aynı zamanda krizlerin çıkışının arkasındaki asıl kuvvetti. Çünkü birikimin, kendisini mümkün kılacak ek artı değeri sızdırmaktan daha hızlı

ilerlemeye kalkıştığı bir noktaya ulaştığı anlamına geliyordu. Grossman'ın “kapitalizmin çöküşü” teorisinde dile getirdiği gibi, böyle bir noktada yeni birikim sadece var olan birikimin pahasına gelişebilirdi. “Sermayenin aşırı birikimi” söz konusuydu. Kapitalistlerin bu duruma verebilecekleri tek tepki, işletmeyi kapatmak, biraz işçi çıkarmak ve diğerlerinin ücretleri pahasına kârı eski oranına çekmeye çalışmaktı. Bu hamlelerin her birinin etkisi, zaten üretilmiş olan emtianın bir kısmının satışını (ya da Marx'ın sözleriyle, “artı değerın realizasyonu”nun ortaya çıkışını) imkânsız kılarak, pazara oranla genel bir aşırı üretim yaratmaktı.

Geçen bölümde gördüğümüz gibi, Sovyetler Birliği çok hızlı birikim girişimleri sonucu her zaman konjonktürel darboğazlar yaşamıştı. Ama uzun canlılığı yaşayan büyük Batılı kapitalizmlerde görüldüğü gibi, darboğazlar ekonomik daralmalara, “gerçek ekonomik daralma”ya dönüşmemişti. Büyümenin yavaşlaması etkisini gösterirken, artık bunlardan kaçınmak daha da zorlaşmıştı.

Polonya ve berbat bir geleceğin ön habercileri

İki genç Polonyalı Marksist, Jacek Kuron ve Karol Modzelewski 1964'te bir Doğu bloku ülkesindeki ekonomik çelişkilerin öncü araştırmasını gerçekleştirdiler. Bazı Doğu Avrupalı iktisatçıların aşırı birikimin ekonominin geri kalanını nasıl etkilediğine dair bulgularına işaret ettiler. Birikim üç “engel”e toslamıştı. “Enflasyon engeli,” yatırımın çok hızlı genişlemesinin ya normal enflasyona (çünkü devletin bunun bedelini ödemek için para basması fiyatları artırıp hayat standartlarını düşürüyordu) ya da “gizli enflasyon”a (çünkü mağazalara mal arzındaki kesintiler kıtlık, kuyruk ve karaborsanın büyümesine neden oluyordu) yol açtığını gösteriyordu. “Hammadde engeli,” öngörülen düzeye ulaşmak için sadece üretimin yeterli girdilerinin olmadığı anlamına geliyordu. “İhracat engeli,” girdi kıtlığını yurtdışından ithalatla giderme girişimlerinin döviz krizlerine yol açması demekti. Kuron ve Modzelewski, birikim için iç rezervlerin muazzam bir sosyal kriz yaratmadan artık var olamayacağı bir noktaya çok yakında ulaşılacağı sonucuna ulaşmıştı. Reform arayışı içinde olanlara karşı şu argümanları öne sürüyorlardı:

Burada elimizde plan hedefleri arasındaki bir çelişki ve yanlış direktiflerden kaynaklanan karşıt-uyarıcılar değil, egemen bürokrasinin sınıf hedefi (üretim için üretim) ve üretimi gerçekleştiren temel grupların çıkarları (azami tüketim) var. Başka bir deyişle, üretimin sınıfsal hedefi ile tüketim arasındaki bu çelişki, kötü yönetimden değil var olan koşullardan kaynaklanır. [57]

Onların analizi, hayat standartları aleyhine aşırı yatırımın neden olduğu bir krizi çözmeye çabaları, işçileri ülkenin Baltık kıyılarındaki tersanelerini işgal etmeye, polisin işçilere saldırısına ve ülke lideri Gomulka'nın istifaya zorlanmasına yol açtığı 1970'te kısmen doğrulanmıştı. Ama en başta yeni liderlik, ithalatın 1972'de yüzde 50, 1973'te yüzde 89 artışına izin veren büyük ölçüde Batı'yla genişleyen ticarete ve Batılı bankalardan borç almaya dayalı yeni bir canlılıkla krizden çıkmanın bir yolunu bulmuş gibi görünüyordu.

Polonya devlet kapitalizmi, pazar rekabeti aracılığıyla dünya ekonomisiyle bütünleşerek, ulusal ekonomisinin darlığının yarattığı birikimin sınırlarının üstesinden geliyordu. Ne var ki, madalyonun arka yüzü, dünya ekonomisi ne zaman ekonomik daralmaya girse Polonya ekonomisinin de buna mahkûm olmasıydı. Üretim girdileri ve ihracata dayalı kazançlar yönünden dünya ekonomisine bağımlılık, devletin herhangi bir ekonomik daralma başlangıcının fiili ekonomik daralmaya dönüşümünün önüne geçmek için kaynaklarını ekonominin bir sektöründen diğerine aktarmasını engellemişti. 1980-1982 arasında, ülkede “Avrupa tarihinin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri tanık olmadığı bir kriz” gelişmişti. [58] “Ulusal net maddi üretim” yaklaşık üçte bir azalırken, reel ücretler yaklaşık beşte bir düştü.” [59]

Rejim krizin yükünü işçi kitlesinin sırtına bindirmeye çalışmış – ve Solidarnosc işçi hareketinin aracılık ettiği ani bir direnişin kabarmasına yol açmıştı. Olaylar Rus blokunun tamamına bir uyarı görevine sahipti. Sovyet tarzı devlet kapitalizminin, Batı devlet tekeli kapitalizmini o sırada vurmakta olan bir krizle önemli benzerlikler gösteren bir krize bağışıklığı yoktu. İkisinin de kökleri bütün olarak rekabetçi birikim sistemindeydi. Çok uzak olmayan bir gelecekte –SSCB'nin kendisi dahil – bütün Sovyet blokunu saracak feci bir kriz kaçınılmazdı:

1981'e gelindiğinde, ya kapalı ekonomiyi sürdürme ya dünyaya açılma seçeneği, gerçekten de kırk katır mı kırk satır mı seçeneğiydi. İlkini seçilmesi, durgunluğun derinleşmesi, israfın artışı, halk kitlesinin taleplerini karşılamakta yetersizlik ve sürekli bir işçi sınıfı ayaklanması tehlikesi anlamına geliyordu. İkincisinin seçilmesiyle, kendini giderek durgunluk ve ekonomik daralmaya açık kalan dünya ekonomisinin ritmine kaptırmak – ve iç ekonominin daralmasını gerektiren ekonomik daralmayı durdurmak için idari araçlardan vazgeçmek – demekti. 1980-81 Polonya krizinin Doğu Avrupa'nın tüm yöneticileri için bu kadar travmatik olmasının nedeni budur. Bu, her devlete musallat olmuş sorunların hiçbir kolay çözümü olmadığını kanıtlamıştı. [61]

Sovyetlerin çöküşü

Sovyet bürokrasisinin bu zor yolu keşfetmesi uzun sürmedi. Ülkenin birikim düzeyi sürdürülebilir olanın sınırlarına dayanmıştı. Dış ticarete eskisinden daha fazla bağımlı hale geldi, 1970’lerde ve 1980’lerin başında petrol gelirlerini nüfusunu beslemek için (dünya çapında enflasyonist baskılara katkıda bulunarak) yurtdışından buğday satın almakta kullanıyordu. 1980’lerin ortasından başlayarak, dünya petrol fiyatlarının düşmesi, içteki ekonomik hesapları biraz bozmuştu. Reagan yönetiminin ABD hegemonyasını silahlanma harcamalarını artırarak yeniden dayatması, SSCB üzerinde aynı yönde baskı oluşturmuştu. Dış faktörler de düşen büyüme oranları karşısında, birikimi sürdürmeye çalışmanın neden olduğu iç sorunlara eklenmişti.

Gorbaçov’un Komünist Parti’nin liderliğine yükselişi, etkili çevrelerin durumun aciliyetinin farkına vardığının bir işaretiydi. O, yükselişini büyük ölçüde 1956’da Macaristan Büyükelçisi’yken ve 1980-81 Polonya olayları sırasında SBKP Genel Sekreteri’yken krizin neye yol açabileceğine tanık olan Andropov’a borçluydu. Gorbaçov, o zamandan beri Sovyet tarzı yapıya nostalji duyan bazı solcularca “karşıdevrimcilik”le suçlanmıştır. Ama onun niyeti Polonya’yı andıran ekonomik, sosyal ve siyasal kriz ortaya çıkmadan önce erken davranıp o yapıyı yukarıdan-aşağıya reformlarla kurtarmaya çalışmaktı. Talihsizliği, krizin artık reformla baş edilemeyecek bir noktaya ulaşmış oluşuydu.

1988-9 kışındaki bakanlık toplantılarının raporlarında görülen tablo, artan ekonomik kaosla birlikte rejimin bununla baş etmenin herhangi bir yolunu bulamadığını gösterir. “Ekonominin farklı sektörleri arasındaki denge (ya da daha doğrusu dengesizlik”, “planın öngördüğü çıktıları sağlamayı büyük ölçüde reddeden” ya da “teslimatı büyük ölçüde azaltan” “girişimlerin sayısı” ve “büyümeye devam eden yeni yatırımın hacmi” üzerinde sert tartışmalar yapılmıştı. [62] “Tüketim pazarına mal arzı” “1987’nin ikinci yarısında ve özellikle 1988’de aniden göz göre göre keskin ve dikkat çekici bir biçimde kötüleşmeye başlamıştı.” [63]

Mal ve hizmetlerde kamusal parayla karşılanabilecek talebin yerine getirilmesi konusunda durum giderek zorlaşmıştı... Nüfusun doyurulması sorunu kötüleşmişti... Para arzı kritik boyutlara ulaşmıştı... Ekonomide her şeyin eksikliği çekiliyordu. [64]

1989 Ekim’ine gelindiğinde, “ekonominin birçok kesiminde kriz, yokluk, dengesiz piyasa, daha yenileri yerleşmeden eski ilişkilerin çöküşü, geleceği görememe ve kıtlık havası” açık açık konuşuluyordu. [65]

Fiyatlar artıyordu; çünkü fabrikalar ve mağazalar üretimin azalacağını gördüklerinden sadece fiyatları artırıp ekonominin diğer kısmına malzeme akışını kesintiye uğrattıyorlardı.

Polonya’da olduğu gibi, ekonomik kriz siyasal ve toplumsal krize dönüştü. Gorbacov, bürokrasi içinde reformlarına karşı çıkanları tecrit etmek için yönetici parti ve medyada sınırlı bir tartışma açılmasına (“glasnost”) izin verme niyetindeydi. Ama insanlar eski küskünlükleri ve kötüleşen ekonomik durumdan hoşnutsuzluklarını ifade etmek için bu durumdan gitgide daha fazla istifade etmeye başlamışlardı. Ermenistan, Kazakistan, Baltık devletleri, Gürcistan, Ukrayna, Belarus ve Azerbaycan gibi Rus olmayan Sovyet cumhuriyetlerinde ortaya çıkan bir dizi benzersiz kitle gösterileri ve isyanlar, ulusal haklar mücadelesiyle halkın yaşadığı toplumsal koşullara öfkeyi birleştirdi. Dolayısıyla, Azerbaycan’ın Karabağ bölgesindeki Ermeni azınlığın protestoları, “feci kötü yönetim ve sefil ekonomik koşullara karşı protestolar olarak başlamıştı. “[66] Pravda, 1986’da (krizin derinleşmesinden bile önce) işsizlerin oranının Azerbaycan’da yüzde 27,6 ve Ermenistan’da yüzde 18 olduğunu yazmıştı. [67] Kazakistan’da “1981-85’te gençlerin sadece yarısının iş bulma şansı vardı.” [68] Devletin yönetimindeki sendikaların başkanı, bütün SSCB’de 43 milyon kişinin yoksulluk sınırının altında yaşadığını söylemişti. [69] Toplam işsiz sayısı ile ilgili tahminler yüzde 3 ile yüzde 6,2 arasında (8, 4 milyon kişi) değişiklik gösteriyordu. 1989 yazının başında, maden işçilerinin tüm SSCB’yi saran grevlerinin hemen arkasından, Abalkin “Bir grev dalgası ekonomiyi boğuyor” diye şikâyet etmişti. [70] Bütün bunlar Doğu Avrupa’da – kısmen ekonomik krizlere tepki olarak – büyük kitlesel hareketler bölgede Sovyet denetimini parçalayıp siyasal krizin genel anlamını derinleştirir, SSCB’nin Rus olmayan cumhuriyetlerinde daha fazla protestoyu teşvik edip merkezi devletin kendi iradesini dayatma kapasitesini zayıflatırken oluyordu.

İşletme yöneticileri, para cinsinden ücret artışlarıyla taviz vermek dışında, aşağıdan gelen protesto dalgasıyla nasıl baş edeceklerini bilmiyorlardı. Üretim düzeyini korumak için gereken girdilerin yokluğu karşısında ne yapacakları konusunda daha da az fikir sahibiydiler. Durgunluk 1989’un ikinci yarısında ekonomik daralmaya – durgunluğun başlangıcı – yol açmıştı.

Sadece girişimler arasında daha büyük rekabetin, sonuçta da Rusya içindeki şirketlerle dünya ekonomisindekiler arasındaki doğrudan rekabetin, yöneticileri verimli olmaya ve ihtiyaç duyulan şeyleri üretmeye zorlayabileceğini öne süren iktisatçıların çağrıları vardı. Ama onlar da

ekonomiye dengesini geri kazandıracak çıktıları sağlaması beklenen yatırımları tamamlayacak kaynakların nasıl bulunacağı konusunda merkezdeki bakanlıklardan daha fazla fikir sahibi değillerdi. Hükümetin yaptıklarının hiçbir faydası görülmeden ekonomik çöküşün sürmesi, daha büyük bir hoşnutsuzluk ve karışıklığa yol açtı. 1991 ilkbaharında, Gorbaçov'un düzeni yeniden tesis etmek için daha sert çizgi izleme girişimi, onu geri çekilmeye zorlayan yeni bir hoşnutsuzluk dalgası yarattı. 1991 Ağustos'unda, geçmişe dönüş peşindekilerin ona karşı yaptıkları darbe, en önemli generallerin desteğini alamayıp başarısız kaldı. Eski düzene dönüş denemesi halktan da destek bulmadı. Ama reform vazedenler, ekonomide mucizevi düzelme sözü veren "100-günlük" ya da "300-günlük" programların kısa süreli popülaritesine rağmen, bir arpa boyu yol almadılar.

Bu gibi programlar aşırı ütopyacıydı. Merkezi kontrolün çöküşü, dev Sovyet girişimlerini tekkelci ya da yarı-tekkelci bir konumda bıraktı. Bunlar piyasayı belirleyebiliyor ve ekonominin bütününün ihtiyaçları yerine dilediklerini üretebiliyorlardı. Fiyatları artıracak ve diğer işletmelere karşı sözleşmeye dayalı yükümlülüklerini apaçık göz ardı edebilecek duruma gelmişlerdi. Derinleşen ekonomik daralma, enflasyon ve tüketim malları ile besin maddelerinde yaşanan büyük kıtlık kombinasyonu hiç durmuyordu. İktisatçılar, planlamacılar ve paçaları tutuşmuş bürokratlar kargaşadan onları kurtaracak projeler aramaya başlamışlar, ama en sonunda olayları kontrol altına alma çabalarından vazgeçmişlerdi. 1991 sonunda, Yeltsin ve diğer ulusal cumhuriyetlerin komünist liderleri SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin dağıldığını ilan ettiklerinde, tek yaptıkları zaten yol almış olan ekonomik parçalanmaya siyasal ifade vermektir. Zaten her sanayi sektörünün yöneticileri, öz kaynaklarına dayanarak kendilerini genel ekonomik krizden korumaya çalışıyorlardı. Bu, Yeltsin'in "liberal" bakanları ve Jeffrey Sachs gibi Batılı danışmanların "şok terapi"si yoluyla güya bir ekonomi stratejisine dönüşmüştü. Ortaya koydukları varsayım göre, devletin kısıtlamaları olmadan birbiriyle rekabet etmelerine izin verilen girişimler, çok geçmeden malları öyle rasyonel bir biçimde fiyatlandıracaklardı ki, verimli olanları birbiriyle ilişkiye sokacak olan bu durum istikrarı geri kazandıracaktı. Aslında, bu yolla başarılan tek şey 20. yüzyılda tek örneği 1929-33'te ABD ve Almanya'da görülen ve zaten ilerleyen çöküşün hükümetçe kutsanmasıydı.

Ekonomik reformun başarısızlığı, sadece uygulamadaki bir başarısızlık değildi. Reform kavramının kendisi defoluydu. Hedef Sovyet ekonomisini yeniden yapılandırmaktı. Böylece üretim güçlerinin şimdiki uluslararası düzeyine uyum yeteneğine sahip kesimleri genişlerken, diğerleri

kapanacaktı. Ama bu olağanüstü sancılı bir iş olmaya mahkûmdu; süreçte sadece işçiler değil tek tek bürokratlar da acı çekeceklerdi. 1970'lerin ortası ve 1980'lerin ortası arasında İngiliz ekonomisinin yeniden yapılandırılması, her üç fabrikadan birinin kapatılmasını gerektirmişti. Bu süreçte sermaye o kadar çok tahrip olmuştu ki 1990'da gayrisafi sanayi yatırımı 1972'dekinden yüksek değildi. Eğer Kuzey Denizi'nin muazzam petrol gelirleri İngiliz kapitalizminin imdadına Hızır gibi yetişmeseydi, İngiliz ekonomisinin düzlüğe çıkması çok şüpheliydi. SSCB ekonomisi, İngiltere'ninkinden çok büyüktü ve işletmeleri dünyanın geri kalanından 60 yıldır izoleydi. Acilen uluslararası rekabete açılmanın tahribatı da aynı oranda büyük olacaktı. Bu da bir yandan malzeme tedarikçilerini ve unsurlarını, diğer yandan çıktıları için alıcıları kaybedeceklerinden, kalan rakip işletmelere önemli zararlar verecekti.

Krizin kökleri, rekabetçi dünya sisteminin parçası olarak bürokrasinin konumundan kaynaklanan birikim uğruna birikim baskısında yatıyordu. Sovyet ekonomisi, sermayenin yeni bir kendisini genişletme dalgasının önkoşulunun geçmiş birikimin en azından bir kısmının yok oluşunu gerektiren bir kriz olduğu noktaya ulaşmıştı. Rusya ile tut ki Fransa ya da İngiltere arasındaki tek fark, tahribatın çok daha büyük ölçülerde ortaya çıkacak olmasıydı. Bunun nedeniyse, Sovyetler Birliği'nin krizler ve iflaslar yoluyla yeniden yapılandırma olmadan altmış yıllık birikimden geçerken, bunun İngiltere ve Fransa ekonomileri için sırasıyla sadece kırk ve otuz yıl oluşuydu.

O sırada durumu böyle görmeye hazır çok az insan vardı. Rusya'da demokratik reform mücadelesi verenlerin ezici çoğunluğu, piyasa kapitalizmine geçişin parlak bir gelecek sunacağına inanıyordu. Oysa yıkıcı bir çöküşü, Yeltsin yıllarındaki yolsuzlukları, özel kapitalist oligarklar olarak küllerinden yeniden doğan yönetici bürokrasinin eski üyeleri ve mafyacıların ekonomi ve topluma egemen olduğunu gördüler. Bu arada, dünyanın geri kalanındaysa sosyal demokratlar ve eski Stalinist solun siyasetçi ve teorisyenlerinin büyük çoğunluğu, çuvallayan sosyalizm olduğu ve Batı'da için için kaynayan krizlerin derinliğini algılamadan, geleceğin Batı tarzı piyasalarda yattığı sonucunu çıkarmışlardı.

Artık doğmayan güneş: Japonya

1980'lerin başında dünyanın ikinci ekonomik gücü SSCB'ydi. 1980'lerin sonundaki Sovyet krizi çöküşe dönüşürken Japonya bu ülkenin yerini aldı. [71] 1980'ler boyunca Japonya'nın ortalama büyüme oranı yüzde 4,2'yken, ABD'ninki yüzde 2,7 ve Batı Almanya'nınki yüzde

1,9'du. İmalat ekipmanlarına Japonya'nın yıllık yatırımı ABD'ninkinin iki katından büyüktü. [72] Japonya'nın geleceğinin parlak olduğu görüşü, medya yorumcularının ulaştığı neredeyse evrensel bir sonuçtu. 1992'de ABD Kongresi'nin bir komitesi, Japonya'nın on yılın sonuna kadar ABD'yi yakalayıp geçebileceğini söyleyerek uyarıda bulunmuştu. Kendi işgüçlerini daha yüksek üretkenliğe motive etmeye çalışırken, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı sanayicilerin sloganı "Japonya ensemizde"ydi. "Doğan güneş"ten gelen "tehdit" Amerikan otomobil işçilerinin işlerini kaybetmesinin bahanesi olmuştu. Keynesçi yorumcular Will Hutton ve William Keegan, Japonların kapitalizm modelini göklere çıkaran kitaplar yazmışlardı.

Derken 1992-3'te, bir finans kriz Japonya'yı kendi "durgunluk dönemi"ne iterken, büyüme oranı 1990 ve 2001 arasında sadece ortalama yüzde 0,9'da kalmıştı. [73] 2007'ye gelindiğinde, ülke ekonomisi ABD'nin (ve Avrupa Birliği'nin) [74] ancak üçte biri büyüklüğündeydi; oysa 1992'de bu oranın yüzde 60'a dayanacağı tahmin edilmişti. [75]

Olup bitenin suçu çoğu kez – gerek 1980'lerde yeterince "serbest" olmayan finans piyasalarından, gerekse kriz başlar başlamaz merkez bankalarının yersiz eylemlerinden kaynaklanan – finans sisteminin işleyişindeki hataların üstüne yıkılmıştır. Böyle bir akıl yürütme sonucu, benzersiz görülen Japonya krizinin bize küresel sistemin rotasıyla ilgili anlatacakları çok azdır. Dünyanın ikinci büyük ekonomisinin aniden büyüme yeteneğini yitirmesi, o zaman rastlantıların sonucu olur!

Yine de iki savaş arasındaki yılların kriziyle ilgili Marksist değerlendirmenin tüm unsurları Japonya örneğinde bulunur. Japonya'da 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar sermayenin işçilere oranı hızla yükselmişti. 1980'lerde bu büyüme yılda 4,9'a kadar çıkmıştı – ABD'ninkinin dört katından fazla ve Almanya'ninkinden yüzde 70 hızlı. [76] Marx'ın tahminlerini doğrulayan sonuç, kâr oranında aşağı yönde baskıydı. 1960'ların sonu ve 1980'lerin sonu arasında bu oran yaklaşık dörtte üç azalmıştı:

Japonların kâr oranı [77]

	İmalat	Finans-dışı şirketler
1960-69	36,2	25,4
1970-79	24,5	20,5
1980-90	24,9	16,7
1991-2000	14,5	10,8

Brüt konut-dışı menkul kıymetlerin getirisi [78]

1960	28,3
1970	18,0
1980	7,8
1991	3,9

Düşüş 1980'lerin sonuna kadar baş edilebilirmiş gibi görünüyordu. Devlet ve bankalar kârlılık oranlarına fazla dikkat etmeden büyümeyi korumak için özel sanayiyle birlikte çalışıyorlardı. Elde yeni yatırımlara ayrılabilcek bir kâr kütlesi oldukça, Japon sistemi bunun kullanılmasını garanti ediyordu. 1970'lerin ortasındaki küresel ekonomik daralma, Japonya'ya ağır bir darbe indirmişti. Ama sadece bu durumdan diğer ülkelerin çoğundan daha çabuk kurtulmakla kalmamış, sanayisini ABD ve Avrupa'nın ekonomik daralma yaşadığı 1980'lerin başında genişlemeyi koruyacak ölçüde yeniden yapılandırmayı da başarmıştı:

[1973-5] krizi, ağır ve kimya sanayilerine dayalı gelecek büyümenin savunulamayacağını gösterdi. Devletin Japon kapitalizminin stratejik yönünün değiştirilmesindeki rolü temeldi. DTSB'nin [Dış Ticaret ve Sanayi Bakanlığı] idari rehberliği, Japon sermayesini elektronik, otomobil, sermaye donatımı ve yarıiletkenler yönüne sokmak için dürtmeye başlamıştı...[79]

Bu yüksek düzeyde yatırım gerektiriyordu. Örneğin, 1980'ler boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin yatırımı GSYİH'sinin sadece yüzde 21'yken, Japonya'nınki yüzde 31'di. Bir tahmine göre, Japonya'da sermaye stokunun GSMH'ye oranı, ABD'ninkinden yaklaşık yüzde 50 büyüktü. [80] Japon ekonomisinin başka yerlerinde oldukça düşük kalmakla birlikte, yatırımın bu yolla belirli sanayilerde yoğunlaşması, bunların üretkenliğini artırmıştı. [81] Ama böyle bir yüksek yatırım ancak halk kitlesinin tüketimini düşük düzeyde tutarak sürdürülebilirdi. Bu, kısmen reel ücretleri düşük tutarak, kısmen devletin sağlık sigortası ve emeklilik maaşlarını asgari ölçüde tutup insanları tasarrufa zorlayarak yapılmıştı. Rod Stevens'in canlılığın doruk noktasında işaret ettiği gibi:

Japonya'da reel ücretler hâlâ ABD'nin reel ücretlerinin en fazla yaklaşık yüzde 60'ı düzeyindedir. Japon işçileri, ömür boyu kazançlarından konut, eğitim, yaşlılık ve sağlık gibi şeylerin emdiği muazzam yüksek meblağlarla baş edebilmek için çok fazla tasarruf yapmak zorundadır. [82]

Ama reel ücretlerin bu düzeyi, Japon sanayisinin sürekli artan bir hızla piyasaya sürdüğü yeni mallar için iç pazarı daraltıyordu. Bunları satmanın tek yolu ihracata bel bağlamaktı. Yine Stevens'in işaret ettiği gibi:

Eğer Japon işçilerinin sınırlı satın alma gücü birikimde kesinti yapmayacaksa, sermayenin işyerinde gitgide katılaştan ücret denetimi ve otoritesi, makine sanayilerinin (örneğin, otomobil ve odyovizüel donanım) tüketim malları dallarındaki artan emek üretkenliği, ihracat pazarlarında satış yerleri bulmak zorundadır. [83]

Bir dizi öncelikli sanayinin seçilmiş dallarındaki yüksek üretkenlik, istenen ihracat düzeyini mümkün kılmış, Japon otomobilleri ve elektroniği ABD pazarına gitgide daha çok nüfuz etmişti. Ama bu pürüzleri de beraberinde getirmişti. Japonların ekonomik başarısı çok büyük ölçüde ABD'nin iyi niyetine bağlıydı. ABD, Japonya'dan kendi mallarını Amerikan malları karşısında daha az rekabetçi kılacak bir revalüasyon talep ettiğinde, Japon kapitalizminin boyun eğmekten başka çaresi yoktu ve ihracat hacmi bunun zararını çekmişti (oysa revalüasyon dolar cinsinden bunlarının değerinin zarar görmeyeceği anlamına geliyordu).

Devletin buna tepkisi, sanayi yatırımlarını ve genişlemeyi sürdürmek için ucuz fon sağlamaktı. Karel von Wolferen'in söylediği gibi: "Döviz kurunun baskılanmasıyla, özel sektörün zararını telafi etmek için, [Maliye] Bakanlığı bankaları kredilerini büyük ölçüde artırmaya teşvik etti." [84] Ama banka borçlanmalarını endüstriyel gelişmeye yönlendiren eski mekanizmalarında kısmen Japon kapitalizminin dünya sistemiyle artan bütünleşmesinden kaynaklanan bir zayıflık görülüyordu. [85] Genişleyen banka kredileri büyük ölçekli spekülasyona yol açmıştı.

Likidite patlaması, büyük şirketlerin uzun zamandır teminat olarak kullandıkları ve o sırada şişirilmiş stok değerlerini haklı gösteren gayrimenkul değerlerinin yukarı yöndeki sarmal hareketinin başlamasına yardım etmişti. [86]

Sonradan "balon ekonomisi" denilen Japon ekonomisinde, mülk değerleri fırlamış, borsa iki misline çıkmıştı. O zamana kadar, her türlü gerçek ölçüyle, ABD ekonomisi Japonlarınkinin yaklaşık iki kat büyüklüğünde olmasına karşın, Japon şirketlerinin net değerinin ABD şirketlerininkinin yaklaşık iki katı olduğu söylenmişti. Ama balon yerli yerinde dururken, Japon ekonomisi büyümeyi sürdürmüştü. Hatta balon sönmeye başladıktan sonra bile, banka kredileri 1991-2 boyunca ekonominin genişlemeyi sürdürmesini mümkün kılmıştı. Oysa o sırada ekonomik daralma ABD ve Batı Avrupa'yı vurmuş bulunuyordu. Derken asıl bankaların başının deritte olduğu ortaya çıktı. Şimdi fiyatları dibe vurduğundan, geri ödenemeyen arazi ve hisse senetlerine kredi dökmüşlerdi. Tam 1990'lardan beri tekrarlayan krizlerden darbe yiyen bankacılık sistemi, toplam yaklaşık 71 trilyon yen (500 milyar doların üstünde) sorunlu krediyi kapatmak zorunda kalmışlardı. Sıkıntıdaki şirketlerin ya da fiilen iflas edenlerin borçlarının,

ABD hükümetince 80-100 trilyon yen (600-750 milyar dolar) ve IMF tarafından 111 trilyon yen (yaklaşık 840 milyar) olduğu hesaplanmıştı.

Finansal sistemin balonu ve sonra uzayıp giden banka krizini yaratmaktaki rolü, çoğu yorumcuyla Japon krizinin kökenini o sistemin içindeki hatalara bağlamaya götürmüştü. Neo liberal yorumcuların iddiasına göre sorun devleti, bankacılık sistemini ve sanayii yönetenler arasındaki sıkı ilişkilerin, bankaların ne yaptığı konusunda gerçekten rekabetçi bir ekonominin sağlaması gereken denetimden yoksun olunması anlamına gelmesiydi. [88] Böylesine çok tehlikeli kredinin verilmesini sağlayan buydu. Bunun “rekabetçiliğin” tüm kurallarını yerine getirdiği düşünülen ABD gibi ekonomilerde görülene çok benzer balonlar nedeniyle başarısızlığa uğradığı açıklaması yapılır. 1980’lerin sonundaki Japon balonu ile 2000’lerin ortasındaki ABD’nin konut balonu arasında temel bir fark görmek zordur.

Krizin suçunu devletin üzerine yıkan neoliberal akıl yürütme, bir çözüm olduğuna inanır: devletin tek yapması gereken bir kenara çekilip bazı büyük bankaların çökmesine izin vermek olmalıdır. Ama bu iflas eden bazı bankaların borç verdikleri diğer bankaları da batırmasının bütün bankacılık sektörünün arka arkasına çöküşüne yol açmayacağını varsayar. Hiçbir ileri sanayi devleti böyle bir olayı düşünmeye bile cesaret edemez. Böyle bir şey mümkün görüldüğünde, diğer devletler de genelde Japonları gibi hareket etmişlerdir.

Ne olursa olsun, bankacılık krizinin Japonya’daki durgunluğun asıl nedeni olduğuna inanmak için bir neden yok. Neo klasik iktisatçılar Fumio Hayashi ve Edward C Prescott, yatırım yapmak isteyen şirketlerin yine de yatırım yapabileceklerini, çünkü “1990’larda finans dışı şirketlerin sağlam yatırımlarını finanse etmek için diğer fon kaynaklarının banka kredilerinin yerini aldığını” öne sürmüştü. [89] Ama “fonlanan bu projelerin ortalama düşük getirisi olduğunu” kabul etmek zorunda kalmışlardı. [90] Aslında tam bir çöküşe benzemese de üretken yatırımda bir düşüş görülüyordu. Böyle bir durumda, ister neoliberallerin istedikleri gibi krizin derinleşmesine izin vererek olsun, isterse daha Keynesçi görüşün düşündüğü gibi adım adım olsun, bankacılık sistemini yeniden yapılandırmak krizi çözmeyecekti. Paul Krugman şu görüşlerinde haklıydı:

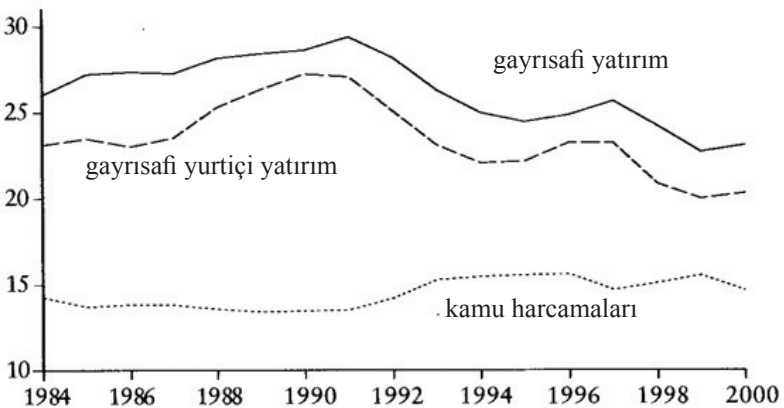
Ne var ki, yapısal reformları tartışırken çarpıcı olan, “Bu talebi nasıl artıracak?” sorusu sorulduğunda cevapların aslında çok belirsiz olmasıdır. En azından, ben Japonya’da teşvik edilen türlerden yapısal reformun talebi artıracığından hiç emin değilim. Radikal reformun bile ekonomiyi içine düştüğü tuzaktan çekip çıkarmaya yeteceğine inanmak için yeterli bir neden görmüyorum. [91]

Bunun nedeni tuzağın bankacılık sisteminin dışında, bütün olarak

kapitalist sistemin içinde bulunmasıydı. 1980'lerin sonunda kar oranı işçilerin yaşam standartlarında başka önemli artışları engelleyecek bir noktaya kadar düşmüştü. Ama bu da iç ekonominin artan çıktının tamamını emebilmesini engelleyecekti. Birikimin yeni bir büyük turu bunu emebilirdi. Ama bunun için kârlılığın mevcut durumundan çok daha yüksek olması gerekirdi. Richard Koo'nun krizle ilgili araştırması, *The Holy Greal of Macroeconomics*, büyük şirketlerin gizli borçlarını vurgulayarak, gerçekte neyin yanlış gittiğini ima eder. Ancak kârlılığın uzun vadeli düşüşünde ödeme zorluğu sorununu meydana çıkarmayı başaramaz. [92]

Japan devleti büyük kamu projeleriyle (köprü, havaalanı, yol, vb inşaatları programı) birlikte gerçekten de Keynesçi tipte bazı çözümlere yönelmişti. Gavan McCormack şöyle yazar: “1990’ların başında balonun patlamasından sonra kronik ekonomik daralmanın başlamasıyla birlikte hükümet, hiç görülmemiş büyük – ve azalan ölçüde efektif – Keynesçi açık politikasına geçmişti.” “Japonya’nın inşaat sektörü İngiltere, ABD ya da Almanya’ninkinden üç kat fazla büyümüştür. Yedi milyon kişi ya da işgücünün yüzde onunu istihdam eder ve yılda 40-50 trilyon yen – yaklaşık 350 milyar dolar, GSYİH’nin yüzde 8’i ya da diğer sanayi ülkelerinkinden iki ya da üç misli fazla – harcama yapar.” [93] Bir tahmine göre devletin çıktı payı 1984-1990 dönemindeki ortalama yüzde 13,7’den 1994 – 2000 döneminde yüzde 15,2’ye yükselmişti. [94]

Ama aşağıdaki grafiğin gösterdiği gibi, sınırlı yatırım teşvikinin yarattığı uçurumu kâr oranıyla doldurmak yeterli değildi.

(Kaynak: Fumio Hayashi ve Edward C. Prescott, “The 1990s in Japan: A Lost Decade”)

Ekonomi 1990’larda, 1930’ların başındaki ABD ve Alman

ekonomileri tarzında çökmemişti. Devlet hâlâ bunu durdurabilecekmiş gibi görünüyordu. Ama ekonomiyi eski büyüme yoluna sokamamıştı. Japon sermayesinin bazı kesimleri – Gayrisafi Yatırım ve Gayrisafi Yurt İçi Yatırımın arasındaki uçurumun gösterdiği gibi – yurt dışında yatırım yaparak bu tuzaktan kaçabileceklerine inanıyorlardı. Ama sadece yurt içi talebini daha da kısıp sorunlarını derinleştirse bile sömürü oranını artırarak kâr oranını yükseltmeye çalışmak için elinden geleni ardına koymayan Japon sermayesinin büyük kısmı için bu bir cevap değildi. Yaşamının daha da kötüleşmesini engelleyecekse, ister istemez mücadeleye mecbur kalan Japon işçi sınıfı içinde bu bir cevap değildi. Çinlilerin makine ithalatının Japon sanayine bir ivme kazandırdığı (ama bunun çok kısa ömürlü olduğu görülecekti) 2000’li yılların ortalarına kadar ekonomik büyüme yerinde saymıştı.

Japonya’nın krizi, birkaç yıl önce SSCB’de patlak veren kriz gibi halkının hayatını mahvetmemişti. Yine de, aralarında gerek anaakım gerek Marksist olsun neredeyse tüm iktisatçıların gözünden kaçan bir benzerlik vardı. Sermaye birikimi, gözünü diktiği birikimin uluslararası rekabetçi düzeyini yakalamak için yeterince artan ölçülerde sömürdüklerinden bundan böyle bir artık sızdıramayacağı noktaya ulaşmıştı. Sermaye birikiminin engeli gerçekten de sermayenin kendisi olmuştu. Birikimden sorumlu olanların önünde iki seçenek vardı: Ya körü körüne rekabet aracılığıyla sistemin bir ölçüde yeniden yapılanmasına izin verip yeni mucizeler yaratacağı şeklindeki ideolojik iddialarına sarılacaklardı, ya da uzun vadede durgunluktan asla çıkamayabileceklerini bilerek ihtiyatlı hareket edeceklerdi. Rusya’nın yöneticileri ilk yolu seçmiş, SSCB’nin geri kalan kısmının kaybedilmesiyle zaten yarı yarıya küçülmüş olan ekonomilerinin yeniden yarı yarıya küçüldüğünü görmüşlerdi. Japonya’nın yöneticileri diğer yolu seçmiş; Japon ekonomisi en sonunda görünürde sorunlarının çözümüne başlangıçtaki kadar bile yaklaşmadıkları on beş yıllık yıkıcı bir durgunluğa yuvarlanmıştı. Her iki ülkenin de ortaya koyduğu temel soru şuydu: Eğer aynı durgunluk tuzağına yakalanmış olsalardı, diğer ülkelerin, özellikle de ABD’nin tepkisi ne olurdu?

Güney’in etkisi

Keynesçilik ve Stalinizm gibi, devletin yönlendiriciliğindeki iki ideolojik modelin çöküşü, Üçüncü Dünya ekonomilerinin dünya sisteminin tam ve eşit bileşenleri haline gelecek “kalkınmaları”nı amaçlayan siyasal güçler üzerinde sarsıcı bir etkisi oldu. Bu, onları şimdiden sorunları ortaya çıkmış olan devlet yönetimindeki ithal ikameci model yerine, yeni sermaye

birikim modelleri arayışına itti.

Asya’da, sıkı düzenlenmiş Çin ekonomisinin de daha gevşek düzenlenmiş olmakla birlikte merkezden yönetilen Hint ekonomisinin de 1970’lerin ortasında kaygılandırıcı durgunluk işaretleri vermeye başlaması, [95] hükümetleri alternatif arayışlarına zorladı. Latin Amerika’da, ithal ikameci model ekonomik ve siyasal krizlerin patladığı anavatani Arjantin’de kusurlu bulundu. Afrika’da, endüstriyel büyüme ulusal pazarların darlığı ve emperyalist yağmadan arta kalan kıt kaynaklar yüzünden sınırlandığından, “Afrika sosyalizmi”ni savunanların vaatleri yerine gelmemişti. Bu sorunların üstüne bir de dünya pazarlarında (yeni sanayiler için donanım ithalatında ihtiyaç duyulan ihracat gelirlerinin ana kaynağı) hammadde ve gıda fiyatlarının düşmesi eklenmişti. Özellikle 1974’te ileri ülkelerdeki ekonomik daralmanın başlamasından sonra, petrol üreticisi olmayan Üçüncü Dünya ülkeleri artan petrol maliyeti ile ana maddeler ihracatında ticaret hadlerinin yaklaşık yüzde 50 düşmesi arasında sıkışıp kalmışlardı.[96]

Eski modelin korumacı bariyerleri içinde gelişmiş olan işleyen sanayiler, yabancı sermayeyle faydacı ilişkiler kurmaya başladılar. Arjantin, Brezilya ve Meksika tipik örneklerdi. Bu ülkelerin endüstriyel temelleri, 1940’lar, 1950’ler ve 1960’larda devletin doğrudan sanayi yatırımlarına, genelde devlet mülkiyetindeki şirketlere müdahalesiyle kurulmuştu. Ama – gerek devlet gerekse özel sektördeki – daha ileri görüşlü sanayiciler, ulusal ekonominin dar sınırlarını açacak yollar bulmamaları halinde, bütün dünyadaki üretkenlik düzeylerini yakalamak için ihtiyaç duyulan kaynak ve modern teknolojilere ulaşamayacaklarını görmüşlerdi. Lisans anlaşmaları, ortak üretim projeleri ve fonlar için giderek daha çok çokuluslu şirketlere başvurup kendileri de başka ülkelerde çokuluslular olarak iş görmeye başladılar.

Eğilimi güçlendiren, çok hızlı büyüme oranlarını yakalarken, uzun zamandır dünya pazarına yönelmiş olan bir dizi ülkenin başarısıydı. Asya’da antikomünizmin dört kalesi – Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur – Stalin’in SSCB’sindekiler kadar fazla büyüme oranlarını kolayca gerçekleştirdi. Avrupa’da, Paul Baran’ın azgelişmiş dünyanın parçası saydığı İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkeler, zenginler kulübü Avrupa Topluluğu’na girecek kadar hızlı büyüdüler. Brezilya, 1964’te iktidarı ele geçiren askeri rejim sırasında ihracata dönük benzer bir rota izlemişti. Ülkenin hâlâ çok büyük olan devlet sektörü ve özel sermaye, aynı şekilde koruma altındaki bir ulusal pazardan çok gitgide dünya sistemine yönelmişti. Batılı finans basını sevinçten uçarak, okurlarına

Brezilya'nın sanayileri Batı'nınkilere meydan okumaya mahkûm yükselen büyük Üçüncü Dünya ülkesi olduğunu temin ediyorlardı. Elbette orada da büyüme vardı. “Neredeyse 15 yıl (1965-80) yüzde 8,5'luk ortalama büyüme oranı, Brezilya'yı dünyanın en hızlı büyüyen dördüncü ülkesi haline getirdi.” [97]

Diğer Latin Amerika devletleri, Brezilya'nın politikasını taklit etmeye başladılar. Yabancı sermayeye açılım, Şili (1973) ve Arjantin'deki (1976) askeri darbeleri izledi. Yine sonuç başlangıçta cesaret verici gibi görünüyordu. Arjantin'deki Videla rejiminde, “enflasyon oranı düşmüş, gerçek çıktı büyümüş ve cari hesap fazla vermişti.” [98] Şili'deyse gerçek GSYİH 1977-1980 arası yılda 8,5 büyümüşü. [99]

Ulusal pazarın sınırlılığını aşarak – ve askeri rejimlerde sömürü düzeyini artırmak için halkın direnişini kıran politikaların izlenmesiyle – ulusal birikimi gerçekleştirmenin bir yolu bulunmuş gibi görünüyordu. “Bağımlılık teorisi” iktisatçıların görüşlerini terk edip toplu halde serbest piyasanın mucizelerine inanmaya başlamasıyla birlikte, batıda ve eski komünist devletlerde entelektüel sarkaç benzer bir salınım göstermişti. Latin Amerika “mucizesi” başarısız olduğunda bile bu görüş değiştirmeler devam etmişti.

1974'den sonraki büyüme (aynı dönemde Polonya ve Macaristan'da olduğu gibi) dış borçlanmaya bağımlı hale gelmişti. Birçok Latin Amerika ülkesi uluslararası finans piyasalarına ağır şekilde borçlanarak kumar oynar gibi iddialı büyüme hedefleri ortaya koymuştu. Şili ve Arjantin'in dış borcu, 1978-81 arası birkaç yılda neredeyse üç misli artmıştı. [100] Ama bu o sırada – ne ulusal hükümetler ne de uluslararası bankacılık sistemi için – önemli görünmüyordu:

İkinci petrol fiyatı şokuna (1979-80) kadar kumar oynamaya değişiyordu. Dünya pazarlarında ihracat artışı uygun fiyatlarla sürdürülüyordu... sonuçta, ödenmemiş borçların ihracat kazançlarına oranı, 1979'da petrol üreticisi olmayan tüm gelişmekte olan ülkeler için 1970-72'dekinden daha elverişliydi. [101]

IMF, 1980'de “1970'ler boyunca... genelleşmiş bir borç yönetimi sorunundan kaçınılmıştır... ve yakın bir geleceğe baktığımızda alarına neden olacak hiçbir sebep görülmemiştir” diyerek insanları yatıştırıyordu. [102] Bu, 1980'lerin başında bütün bu devletlerin hazırlıksız yakalandıkları ikinci uluslararası ekonomik daralmadan sadece aylar önce yazılmıştı. İhracat pazarları küçülüp uluslararası faiz oranları yükselmeye başladığından, bu ülkelerin 1970'lerde başlarına bela olan borçlar büyümelerine zarar vermiş, onları ekonomik daralmaya sokup 1980'li

yılların tamamında ekonomilerini mahvetmişti. Tüm kıtada bu yıllar kişi başı GSYİH'nin toplam yüzde on düşüşü ile birlikte, Latin Amerika'da “kayıp on yıl “ olarak bilinecekti. [103]

Ne var ki, bunun yerel kapitalistler ve ana akım siyasal güçlerin üzerindeki etkisi dünya pazarına yeni açılımın sorgulanması olmamıştı. Tersine Rusya ve doğu Avrupa'da olduğu gibi açılımın yeterince ileri gitmediğinde ısrar ediliyordu. 1980'lerin sonunda Latin Amerika'daki popülist siyasetçiler, hatta eski gerillalar, Çin politbürosu, Hindistan'da Kongre Partisi liderliği, Afrika'da eskiden “sosyalizme” bağlılığını ilan edenler ve Mısır'da Nasır'ın mirasçıları yeni doktrini şu ya da bu biçimde kabul etmişlerdi.

Geçişler her zaman gönüllü değildi. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası mümkün olan her yerde müdahale ederek borç yükü altında inleyen ülkelerin yöneticilerinin çoğu kez reddedecek durumda olmadıkları mafyavari teklifler öne sürmüşlerdi. Böylece herhangi bir türden birikim stratejisi izleme seçeneği kalmıyordu. Çeşitli borç programları borçlu ülkelerin kötüleşen koşullarından çok batı bankalarının çıkarlarını gözetmekle ilgiliydi. Ama bunları kabul eden hükümetler yönünden durum sadece emperyalizme teslim olmakla sınırlı değildi. Devletin yönetimindeki “kalkınma” dönemi boyunca büyümüş olan gerek özel gerek devlet sermayeleri, sınırlı ulusal pazarların darlığı içinde genişlemeyi sürdürmenin herhangi bir yolunu bulamamışlardı. Ulusal sınırlar dışında pazarlara ve teknolojik gelişmelere erişmek istiyorlardı. Ulusal hükümetleri metropol ülkelerdeki sermayenin bunu gerçekleştirme koşulları üzerinde pazarlık etmelerini sağlayabilir, hatta teşvik edebilirlerdi; ama onları toptan reddedemezlerdi. Süreçte bazıları gerçekten de ulusal bir profil çizmenin de ötesine geçmeyi başarmışlardı.

Böylece, 1993'de Arjantinli çelik üreticisi TechNet Meksikalı çelik boru imalatçısı Tamsa'nın kontrolünü eline geçirmiş, 1996'da İtalyan çelik boru imalatçısı Dalmikne'yi bünyesine katmış ve Tenaris adını alarak Brezilya, Venezüella, Japonya ve Kanada'da büyümeye devam etmişti. [104] Bazı Meksika şirketleri de benzer bir model sergilemişlerdir. 1980'lerin sonunda, otomotiv parçaları, gıda, petrokimya ve çeliği içine alan 109 iştiraki ile birlikte Meksika'nın en büyük sanayi grubu alfa, yabancı şirketlerle artan sayıda ortak operasyona başladı. İki Amerikan şirketini satın almış olan cam fabrikası Vitro, “ABD ve Meksika arasında neredeyse eşit bölünen pazarıyla, dünyanın başı çeken cam eşya imalatçısı” haline geldi. [105] Meksika'da bunun mantıksal sonucu, ülkenin egemen sınıfının eski milliyetçiliğini terk edip Kuzey Amerika Serbest Ticaret

Bölgesi'ne katılması ve giderek ABD kapitalizminin bağımlı bir unsuru olarak çalışmasıydı.

Zaman zaman işbirliği yerli sermayenin geniş kesimleri için olumlu sonuçlar yaratmış; İrlanda, Güney Kore, Malezya, Singapur, Tayvan ve Çin sahilinde hevesli orta sınıflara biraz iş fırsatı sağlamış, hatta işçi sınıfına grev ve direnişler yoluyla kendi hayat standartlarını yükseltebileceği koşullar sunmuştu. Ne var ki, çok sık yabancı bankalara ulusal devletlerin baş etmek zorunda kaldığı ağır borç yükü de yaratmıştı. Bu gibi durumlarda, halkın küçük bir tabakası, çokuluslu sermayenin lükslerinin tadını alırken, halk kitlesinin koşulları kötüleşmiş ya da en iyi durumda aynı kalmıştı. Yupi sınıfı adeta sanayileşmiş dünyanın en zengin semtlerinin iyi korunan sitelerinde yaşarken (hatta çoğu kez daha ileri gidip yılın bir kısmını buralarda geçirirken) nüfusun çoğunluğu mantar gibi biten varoşlar ve gecekondu mahallerinde çürüyüp gidiyordu.

Yeni ekonominin ideolojisinin – en güçlü ifadesini IMF ve Dünya Bankası'nın “Washington Uzlaşması”nın “neoliberal” anlayışlarında bulan – varsayımı şuydu: Eğer bazı ülkelerde biraz sermaye birikimi, dünya sistemine tekrar dahil olarak yeniden doğabilmişse, sadece ticaret ve sermaye hareketlerine konan son kısıtlamaların kaldırılması halinde, aynı şey her yerde olabilir. Ama gerçeğin çok daha farklı olduğu ortaya çıktı. Çok az bölge yeni üretken yatırımı çekebildi. Yüzyılın sonunda, tüm dünyada doğrudan yabancı yatırımların ancak üçte biri, Güney Yarıküre ve eski Komünist ülkelerin “yükselen pazarlar”ına giderken, bunun da yarıdan fazlasını sadece dört ülke çekti – Çin/Hong Kong, Singapur, Meksika ve Brezilya. Diğer dörtte bir sadece yedi ülkeye giderken (Malezya, Tayland, Güney Kore, Bermuda, Venezüella, Şili ve Arjantin), 176 ülkeye kalan yüzde 25'lik pay düştü. [106] Yatırımın çoğu yeni yatırım da değildi; yalnız metropol ülkelerde üslenen çokulusluların zaten faaliyet halindeki şirketleri satın almalarıydı.

Bu sorunlar en çok dünyanın en yoksul bölgelerinde, özellikle de Afrika'da hissedildi. Bu ülkeler eski, korumacı, ithal-ikameci politikalarını ne ölçüde ortadan kaldırırlarsa kaldırsınlar, kur yapmaya çalıştıkları çokulusluların gözünde hâlâ çekici değillerdi: “Küçük, yoksul ülkeler küresel rekabet halindeki güçlere en fazla bağımlı olan sanayilere girmek için artan engellerle karşı karşıyalar.” [107]

Hemen hemen aynı şey ihracatta da geçerli. Çin ve birkaç ülke daha gerçekten de dünya pazarlarına girmeye devam ediyor. Ama bu ülkelerin ihracata yönelmesi, kendi iç pazarlarının dışarıda üretilen tüketici mallarına uygun bir hızda büyümediği ve kısmen diğer Güney

ölkelerinin aleyhine genişlediği anlamına geliyordu. Dolayısıyla bazı mamul mallarda ihracatta bir parça büyümeden yararlanan Afrika ölkeleri pazarlarını Çinlilere kaptırdıklarını gördüler. Uzun canlılığı nitelendiren “birleşik ve eşitsiz gelişme” arkasından da sürdü; ancak şöyle bir fark vardı: Diğer ekonomiler hızla büyürken bile birçok ekonomi fiilen daralmıştı. Muazzam sefalet adalarının büyüyen kesimde bile varlığını sürdürdüğünü saymazsak, sanki Üçüncü Dünya’nın kendisi ikiye bölünmüştü.

Yerel devletleri yönetenler, kalkınmacı strateji kendi kapitalist ya da devlet kapitalist koşulları içinde başarılı olduğunda bile çoğu kez kendilerini güvende hissedemiyorlardı. Başarıları yüksek düzeyde bir birikime – ve madalyonun arka yüzünde, ancak işçi ve köylülerin hayat standartlarını düşük tutarak gerçekleştirilebilecek yüksek bir sömürü oranına – bağlıydı. Ama (kuraldan çok istisna sayılan) yüksek düzeydeki büyüme oranlarını yakalama başarısını gösterdiklerinde bile çokuluslularla pazarlık güçleri zayıf kalıyordu. Çokuluslular yerel şirketleri satın aldıklarından, yerel sermaye yatırımındaki paylarının toplamın yüzde 40’ı ya da hatta yüzde 50’sine yükselmesi, yerel karar alma mekanizmalarındaki ağırlıklarını artırıyordu. Ama dünyanın yoksul yörelerindeki devletlerin çokuluslularla aynı ağırlığa sahip olmaları söz konusu bile değildi. Çünkü iç ekonomilerinin küçüklüğü, belki de çokulusluların tüm dünyadaki yatırım ve satışlarının yüzde 1-2’sinden daha fazla etmemesi anlamına geliyordu.

Devleti yönetenlerin halk kitlesine verdikleri sözlerle becerebilecekleri arasında çoğu kez derin uçurumlar açılmıştı. Büyük baskı ve yolsuzluklar istisna değil kural olmuştu. Kalkınmacı strateji sorunlara tosladığında, baskıya başka bir şey daha eşlik etti -orta sınıfın çeşitli kesimlerini ve onların aracılığıyla işçi sınıfı ve köylülüğün bir kısmını devlete bağlamış olan kitle örgütlerinin içinin boşaltılması. Baskıcı devlet, konumunu sağlamlaştırmak için dış destek arayan zayıf bir devlet haline gelmişti.

Bütün bunlar, ileri ölkelerde kârlılık sorunlarının kapitalistleri ne kadar sınırlı olursa olsun, başka yerlerdeki artı değeri kapma fırsatlarından yararlanmaya itiyordu. Dünyanın bir ucunda yoksulların en yoksulundan kapılacak pek bir şey olmasa da ileri ölkelerin kapitalistleri bunları bile kapmaya kararlıydı. Emperyalizm, sistemin üst düzeyindeki rakip kapitalist güçlerin farklı çıkarlarını nasıl güdecekleri konusunda şiddetli çekişme içinde olmaları anlamına geliyordu. Alt düzeyde, Üçüncü Dünya’nın yerel egemen sınıflarının, Batı bankalarına borç geri ödemelerinin, kendi yerli kapitalistleri kadar çokuluslulara imtiyaz hakları

ödemeleri ve Batılı yatırımcıların kârlarının tahsildarlığıyla sınırlanması anlamına geliyordu. Sırf borç yönetimi “gelişmekte olan ülkeler”den ileri dünyanın zenginlerine yıllık 300 milyar dolar aktarıyordu. [108] ABD’nin yurtdışı yatırımlarını savunmayı kendine iş edinen bir web sitesi şöyle övünüyordu:

Çoğu yeni yurtdışı yatırımlar yurtdışından sağlanan kârlarla karşılanıyor. ABD şirketlerinin doğrudan dış yatırımları 1996’da sadece 86 milyar dolardı... Eğer dış operasyonların yeniden yatırılmış kazançlarını çıkarırsanız, sonuç yalnız 22 milyar dolar olurdu... ABD şirketlerinin dış operasyonları ABD’ye geri dönen gelir de getirir...1995’te – doğrudan yatırım geliri, imtiyaz ve lisans hakları, masraf ve hizmetler olarak tanımlanan – ABD’ye bu geri gelir akışı 117 milyar dolar tutuyordu. [109]

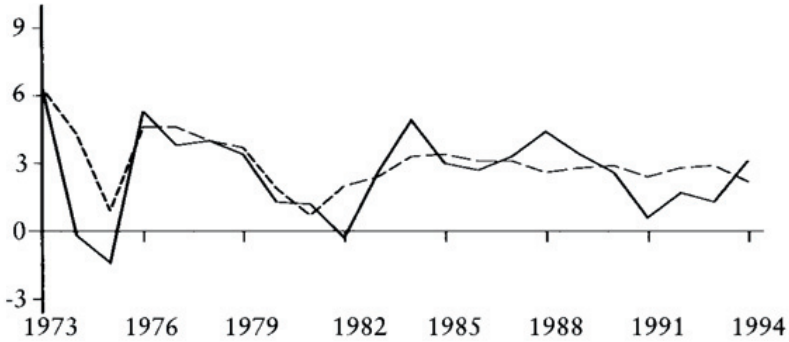
Para sızdırmanın sonu yoktu. Brezilya borsasında işlem yapan yabancı yatırımcıların payı, 1991’de yüzde 6,5’tan 1995’te yüzde 29,4’e yükselmişti. [110] Meksika hükümetinin toplam borcunda, ülkede ikamet etmeyenlerin payı 1990’nın sonunda yüzde 8’ken, 1993 sonunda yüzde 50’ye fırlamıştı. [111]

Bu gibi koşullarda, “altın çağ”ın arkasından dünya ekonomisinin istikrarsızlığı en yüksek ifadesini Güney ülkelerinde buldu. 1990’ların başında Meksika’da, 1990’ların sonunda Endonezya’da ve 2000’lerin başında Arjantin’de görüldüğü gibi, hızlı genişleyen ve neoliberal medya yorumcularının yağ çektikleri ülkeler bile, aniden neredeyse başa çıkılmaz borç sorunları, derinleşen bunalım ve muhtemelen hızlanan enflasyonla karşı karşıya kalabiliyordu. Uluslararası sermayenin marjinal gördüğü Sahraaltı Afrika’nın büyük bölümünü kaplayan ülkelerdeki halk kitlesinin kaderine de derinleşen sefalet, tekrarlanan kıtlıklar ve sık sık, hammaddelerin kontrolünde çıkarları olan yabancı şirketlerin finanse ettikleri iç savaşlara dönüşen art arda etnik çatışma nöbetleri düşüyordu. Dünyanın bu gibi yöreleri için altın çağ diye bir şey hiç olmadı. Ama elbette onların yaşadığı kara çağdı.

Kriz aracılığıyla yeniden yapılanma

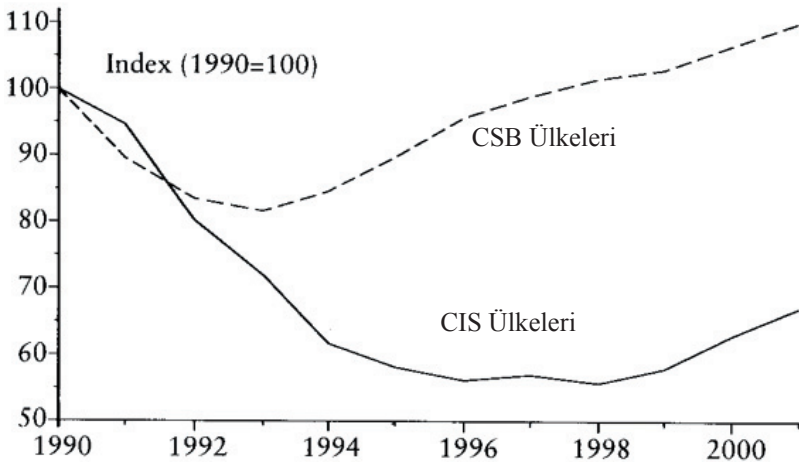
20. yüzyılın son çeyreğinde küresel kapitalizm, Marx’ın betimlediği özelliklerin birçoğunu bir kez daha göstermişti. Tekrarlayan ekonomik krizleri, büyük ve küçük, özel mülkiyetteki ve devlet mülkiyetindeki sermayelerin krizler aracılığıyla yeniden yapılandığını gördük.

Grafik: IMF Tahminlerine (- - -) Karşı, Sanayi Ülkelerinin Ekonomik

Büyümesi (---) [112]

Her biri bir “büyüme daralması” ve iki gerçek ekonomik daralma yaşamış olan Fransa ve Kanada ile 1970’lerin ortasındaki krizden sonra yaklaşık 20 yıl gerçek bir ekonomik daralmadan kaçıp ancak 1992’den sonra, yaklaşık 13 yıllık bir durgunluk dönemine giren Japonya dışında, başlıca sanayi ülkelerinin tümü en azından üç gerçek ekonomik daralma yaşamıştı.

Eski Sovyet bloku ülkelerinde, 1980’lerin sonundaki daralma eğilimleri şimdi bunalımlara dönüşmüştü. Ama çok geçmeden farklı yollar ortaya çıktı. Eski SSCB (aşağıdaki grafikte Bağımsız Devletler Topluluğunu simgeleyen CIS) muazzam bir ekonomik daralma yaşadı. İki yıllık bir düzelmeden sonra, 2000’de bile çıktı 1990’ların rakamının sadece yüzde

70'iydi. Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve eski Yugoslavya'nın ana gövdesi için de aynı şekilde bir sefalet tablosu vardı. Tersine, orta Avrupa ekonomileri (grafikte CSB simgesiyle gösterilmiştir) 1990'ların rakamlarının yüzde 80'inin biraz üstünde küçülmüş ve 1998'de bu rakamı aşarak düzelmeye başlamışlardı. Yine de bu rakam 1980'inkinden çok daha büyük değildi.

Bütün bunlar sistem içinde emek harcayıp yaşayanlar için acıların sürmesi, tekrarlanması anlamına geliyordu. Ne var ki, sistemin kendisi için büyük soru, krizlerin neden olduğu yeniden yapılandırmanın yeni bir genişleme dönemini başlatıp başlatmayacağıydı. Kitabımızın sonraki kısmında işte buna göz atacağız.

Üçüncü Kısım

KÜRESEL İSTİKRARSIZLIĞIN YENİ ÇAĞI

Hayallerle geçirilen yıllar

Yeni yutturmaca

2004'te Ben Bernanke “son 20 yılın belki daha fazlasının ekonomik manzarasının en çarpıcı özelliklerinden biri makroekonomik dalgalanmalardaki önemli düşüştür,” diye ilan etmişti. [1] Çoğu anaakım iktisatçı ve siyasetçi uzun süredir böyle görüşler savunuyordu:

Yeni Paradigma'yı savunanlar, ABD Hazine Bakanı Larry Summers ile Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'ın ihtiyatlı desteğini aldılar... Sayın Greenspan son ekonomik performansın “gelip geçici olmadığını” söyledi. [2]

Kırk yıllık Amerikan ekonomik büyümesinin en uzun kesintisiz döneminden söz ediyorlardı. Bu, “büyük özdenetim” ya da “yeni ekonomik paradigma” adı verilen, güya yeni, benzeri görülmemiş, enflasyonist olmayan bir kapitalist genişleme dönemi. Güya durgunluk, işsizlik ve enflasyon geçmişte kalmıştı.

Bernanke için, açıklama devletler ve bankaların para arzını idare etme kapasitelerinin 1970'lerdekinden çok daha büyük olmasına dayalıydı. Diğerlerine göreyse mikroişlemcilerle ilgili yeni teknolojilere dayanıyordu:

Ekonominin tüm sektörlerini üretkenliğin kazanımlarına açan... mikroişlemcilerin başını çektiği bir icat ve teknolojik atılımdan yeni bir ekonomi doğmuştu... Yeni ekonomik paradigma bize en güzel dünyaları getirmişti – yenilikçi ürünler, yeni işler, yüksek kârlar, şiştikçe şişen sermaye hisseleri. Ve de düşük enflasyon. [3]

Güya “ekonomide serbestliğin” ve “girişimciliğin” önünün açılmasına dayalı “Anglosakson kapitalizmi” tabir edilen şeyin sağladığı ilerlemeler, Avrupa'da yerlerde sürünen büyüme oranları ve Japonya'daki durgunluğun karşısına konuluyordu. İngiltere'de Yeni İşçi Partisi ABD örneğini izlediği için övünüyordu. Her bütçe konuşmasında, canlanma ve iflase dönüş yok” nakaratı Maliye Bakanı (ve geleceğin Başbakanı) Gordon Brown'ın dilinden düşmüyordu.

1997 Asya krizi dünyanın yaklaşık yüzde 40'ına yayıldığında, coşkuda geçici bir durulma görüldü. Financial Times, “ekonomide erime” ve “iskambil

şatosu gibi” diye başlıklar atarken, BBC “Kapitalizm Çöküyor mu?” adlı özel Newsnight programını yayınlıyordu. Ama panik fazla uzun sürmedi. Birkaç ay geçmeden, yeni paradigma tekrar ortalıkta boy göstermeye başladı: 1998 sonundaki tartışmalarda, Margaret Thatcher’ın ekonomi danışmanı Patrick Minford da Gordon Brown’ın eski ekonomi danışmanı Meghnad Desai da olup bitenin sadece önemsiz bir geçici fırtına olduğunda ve ABD Merkez Bankası’nın hızlı müdahalesiyle bütün problemlerin çözüldüğünde ısrarlıydı. [4] 2001 yazında ABD ekonomik daralmaya girerken yeniden kısa bir panik görüldü. Economist, “Dünya ekonomisinin göze batır, hatta tehlikeli bir biçimde kırılgan görünmeye başladığını” ilan etti. Financial Times ise “Sanayici ve bankacılar Como Gölü kıyısındaki yıllık toplantılarında, kendilerine hâkim olan kötümserliği gizlemek için pek bir çaba göstermiyorlardı” diye yazmıştı. [5] Ama bellek yitimi tekrar baş göstermiş, finans yorumcuları daha birkaç ay önceki ekonomik paniği – ABD’de imalat sanayiinde işlerin altıda birinin yitilmesi karşısında ya da belki bu nedenle – “daha başlamadan biten ekonomik daralma” olarak betimlemişlerdi. ABD’de ekonomik büyümenin yenilenmesi eskisinden de büyük bir iyimserliğe yol açtı. Uluslararası Para Fonu, her yıl geleceğin tablosunu hızlı ekonomik büyüme olarak ilan edebiliyordu. Dolayısıyla 2007 Nisan’ında, IMF’in en son dünya araştırmasıyla ilgili tipik basın açıklamasında, “Küresel ekonomi sürekli güçlü büyüme yolunda” diye yazılıydı. Anaakım içinde tek tek şüpheciler olsa da onların endişeleri sırf yersiz olduklarını göstermek için tartışılıyordu.

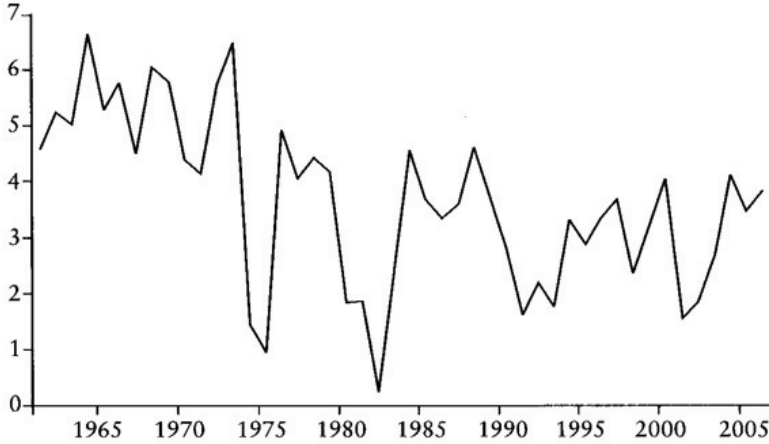
Genel mesaj şuydu: Kapitalizm rekor sayılabilecek dünya büyüme rakamlarıyla güçlendikçe güçleniyordu. İleri ülkelerin iddialarına şüpheyle yaklaşanlar bile bütün olarak sistem söz konusu olduğunda, çoğu kez biraz farklı türden bir iyimserlik sergiliyorlardı. Medyada her gün “yeni devler”den, Çin ve Hindistan’dan söz ediliyor; çok geçmeden onların yanında yeni BRICS faslıyla – Brezilya, Rusya ve Güney Afrika – birlikte başka ülkelere de iltifatlar yağdırılıyordu. Eski sanayi ülkeleri problemlerle karşılaşmış olsalar bile kapitalist büyümenin bu yeni merkezleri, dünya sisteminin istikrarını koruyacaktı. Küresel sistemde kabul edilen yanlışlar, tıpkı eskiden Stalin’in hayranlarının onun “ufak tefek hatalar”ından söz ettikleri gibi, “güneş lekeleri” olarak görülüyordu.

Gizli problemler

Oylara dürüstçe yaklaşp göze ilk çarpan görünümünün biraz derinine inmeye hazır yorumcular parazitli sinyaller alıyorlardı. Sözgelimi, IMF’in gelecek beklentileri çok olumluyken, Dünya Bankası’nın ısmarladığı araştırmalar oldukça farklı bir tablo çiziyordu. Bütün olarak dünyada

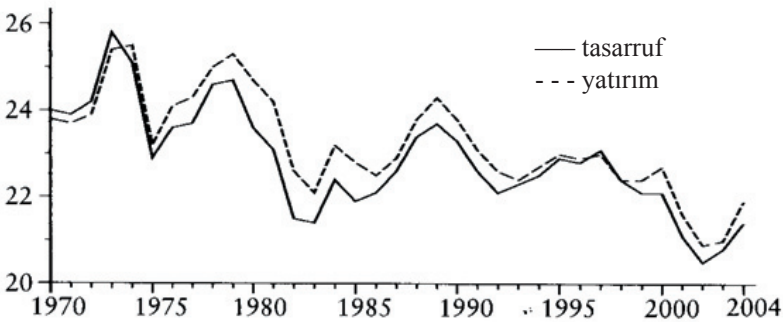
büyüme, sadece uzun canlılık düzeylerinden değil, onun bitişinden sonraki ilk on beş yılınkilerden de epey düşüktü:

Grafık: Dünya GSYİH büyüme oranı 1961-2006 [7]

Nisan 2007 Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'ndaki bir grafikte görüldüğü gibi, uzun canlılığın sonunun başlangıcıyla birlikte, farklı bir sonuç çıkarmak pekâlâ mümkündür. [8] IMF araştırmasının ortaya çıkardığı gibi (aşağıdaki grafiğe bakınız) küresel yatırımda uzun vadeli bir yavaşlama büyüme oranlarındaki düşüşe paraleldi.

Dünya birikimi [9]

Birikimde azalma ve çıktıda büyüme, “altın çağ”a kıyasla düşük bir düzeyde seyretmeye devam eden kâr oranının yanında görülmüyordu. 1980’lerin başındaki düşük düzeye göre bir parça iyileşme görülmüşse de

bu iyileşmede yaklaşık olarak yakalanan sadece – “altın çağ”ı sona erdiren dönüm noktası – 1970’lerin düzeyiydi. ABD için yapılan hesaplamalar, 2001-2 ekonomik daralmasından başlayıp 2007 likidite krizinden hemen önceki tüm yıllarda, kârlılıktaki düzelmenin, uzun canlılık düzeyinin yanına bile yaklaşmadığını ortaya koyuyor. Robert Brenner, bunun ancak 1970’lerin rakamını kıl payı geçtikten sonra geriye düştüğünü gösterir. David Kotz, kâr oranının 1997’de yüzde 6,9’ken, 2005’tekinin yüzde 4,6 olduğunu ortaya koyar. [10] Fred Moseley, son kârlılık oranlarında daha büyük bir düzelme göstermekle birlikte hesaplamaları bunları uzun canlılığın en alt noktalarının kıl payı üzerinde, hâlâ (2004’teki) en yüksek düzeylerinde bırakır. [11] 1990’lar ve 2000’lerin başının genel modeli 1980’lerinkinin devamıydı – kârlılık oranlarında yine de sistemi uzun canlılığın uzun vadeli dinamizmine döndürmeye yetmeyen belli bir düzelmeydi.

Marx, kriz aracılığıyla yeniden yapılanmanın kapitalizme kâr oranını telafi etme imkânı sunduğunu görmüştü. Aynı şekilde anaakım iktisadın “Avusturya Okulu”, krizleri sistemi yeniden canlandırmanın tek yolu olarak görecekti. 1980’lerdeki, 1990’lardaki ve 2000’lerin başındaki her kriz, gerçekten de sanayinin yaygın yeniden yapılanmasına yol açtı. Dünyanın tüm sanayi merkezlerinde kapanan fabrikalar, madenler ve rıhtımlar oldu. Bütün bir bölgeye özellik katan sanayiler taşındı; kuzey Çin’in ağır sanayisi, Detroit otomobil fabrikaları, Polonya tersaneleri ve Buenos Aires’in donmuş et işletmelerindeki gibi diğerlerinin işgücü eskisinin yarısına ya da dörtte birine indi.

Ama kriz aracılığıyla yeniden yapılanma, erken 19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadarki kapitalizmin “serbest piyasa” döneminde sahip olduğu tam etkiyi göstermedi. Kârlılık oranlarını 1950’ler ve 1960’lar düzeyine yükseltmek için kâr getirmeyen sermayeyi yeterince başından atamadı. Neoliberal ideoloji, bazı dev şirketlerin ötekilerin lehine iflas etmelerine izin verilmesi gerektiğini ima eden “yaratıcı yıkım” kavramını benimsemiş olabilir. Ama devletlerin uygulamaları – ayrıca sanayi ve finansın devletler üzerindeki baskılarının sonuçları – oldukça farklıydı. Gerçekten de büyük şirketler ve bankaların çöküşünün sistemin kalanını ne hale sokabileceği korkusu sürüyordu.

1970’lerin ortasında ve 1980’lerin başındaki ilk iki kriz sırasında büyük şirketlerin iflasına kolay kolay izin verilmemişti. Hükümetler bunları ayakta tutmak için adım atmayı sürdürmüşlerdi: En çarpıcı örnekler, 1970’lerin sonunda ABD’nin otomobil devi Chrysler’i, 1984’te Continental Illinois Bank’i ve 1980’lerin sonunda Savings & Loans şirketlerini (konut kooperatiflerinin ABD’ye özgü [ç.n. banka işlevleri de gören] versiyonu) kurtarmak için devlet desteği sağlamasıydı. 1980’lerin

sonundan başlayarak işler biraz değişti. Bankruptcy Year Book (İflas Yıllığı ve Almanagi) raporundaki gibi:

1980’ler ve 1990’ların başında, her türden rekor sayıda iflas başvurusu yapıldı. Birçok ünlü şirket iflas başvurusu yaptı... İçlerinde LTV, Eastern Airlines, Texaco, Continental Airlines, Allied Stores, Federated Department Stores, Greyhound, R H Macy ve Pan Am... Maxwell Communication ve Olympia & York vardı. [12]

Aynı hikâye 2001-2 krizi sırasında daha büyük ölçüde tekrarlandı. Joseph Stiglitz’in yazdığı gibi, Enron’ın çöküşü – WorldCom’unki ortaya çıkıncaya kadar – en büyük şirket iflasıydı.” [13]

Bu sırf ABD’ye özgü bir olay değildi. Maxwell Empire ve Olympia & York iflaslarından görülebileceği gibi, 1990’ların başında bu İngiltere’nin de tipik özelliği idi. İngiltere 2001-2’de tam bir ekonomik daralmadan kaçınmış da olsa yığınla yeni kurulmuş internetten ticaret yapan ve ileri teknoloji şirketleriyle birlikte Marconi/GEC ve Rover gibi bir zamanların güçlü şirketleri de iflas bayrağını çekmişti. Almanya’da eski Doğu Almanya’nın büyük işletmelerinin çoğunun iflas edip çok ucuza Batı Alman şirketlerine satılmasının [14] ek etkisiyle birlikte, aynı olay kıta Avrupası’nda ve sonra da 1997-8 kriziyle Asya’da da göze batmaya başlamıştı. Bunun en tepesine koca devletlerin – en başta bir aşamada ABD’ninkinin üçte birine ya da hatta yarısına ulaşan GSMH’siyle SSCB – iflasını yerleştirmeliyiz.

Ne var ki, hükümetler elbette büyük sermayelerin krizinin etkisini sınırlamak için müdahale etmekten tamamen vazgeçemedikleri gibi, en önemli kapitalist sektörler de bu gibi müdahaleleri talep etmekten vazgeçmiş değillerdi. 1998’de ABD Merkez Bankası’nın Long Term Capital Management’in hedge fonlarını kurtarmak için nasıl adım attığı bunu göstermişti. 2003’te “40 banka krizi olayı”ndan dünya çapında seçilmiş bir örneklem, hükümetlerin “mali sistemi temizlemek için ulusal GSYİH’nin ortalama yüzde 13’ünü” harcadıklarını bulmuştu. [15] İskandinavya ülkeleri ve Japonya gibi farklı ülkelerde hükümetler, çöküşleri ulusal finans sisteminin geri kalanına zarar verebilecek bankaları – son tahlilde kamulaştırmayı gerekli kılması halinde bile – ayakta tutmaya koştular. [16] Hükümetler bazı bireysel sermayelerin kayıplarının telafi edilmesinin maliyetini üstlendiler. Ama bu maliyet sonradan sistemin başka yerlerinden – ya işçilerin gerçek ücretlerini ya da sermaye kârlarını vuran vergilerle ya da sonunda aynı kaynaklara bir biçimde geri ödenmesi gereken borçlarla – karşılanmak zorundaydı. Krizde ayakta kalan sermayeler için bunların yararı sonuçta sınırlı kaldı. Artan iflas oranı kârlılık oranları üzerindeki

baskıyı ancak kısmen hafifletti.

Üretken emek gücüne kıyasla yatırımlarda yavaş bir yükselme (Marx'ın sermayenin organik bileşimi) yeni bir ferahlama sağladı. Kârlılığın azalmasının getirdiği birikimde yavaşlama bunda rol oynadı. Dolayısıyla israf edilen harcamalar, özellikle askeri harcamalar devam etti. Bu, dünya çıktısının bırakalım İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki, 1950'ler ve 1960'lardakinden çok daha düşük bir miktarını içeriyordu. Ama gene de içerdiği 1939 öncesi dünyanınkinden çok daha yüksek bir miktardı. 1980'lerde Ronald Reagan'ın başkanlığındaki “İkinci Soğuk Savaş” sırasında, ABD askeri harcamalarında artış, 2000'lerin başı ve sonunda Bush başkanlığındaki “teröre karşı savaş” sırasında tekrar görüldü. ABD'nin askeri harcamaları küresel toplamın yarısı olduğundan, bu sistemde genel bir artış anlamına geliyordu. Bir tahmine göre 2005'e gelindiğinde ABD askeri harcamaları konut dışı gayrisafi özel yatırımın yaklaşık yüzde 42'sine eşit bir rakama çıkmıştı. [17] Başka koşullarda birikime gidebilecek olan kaynaklardan çok büyük miktarlar böyle çekilmişti. Aynı zamanda, sonradan göreceğimiz gibi finans sektöründe üretken olmayan harcamalar kabarmıştı.

Tüm bu “israf” biçimlerinin etkisi, bütün olarak sisteme yarım yüzyıl öncesine göre çok daha az yararlıydı. Bunlar kâr oranına sermayenin artan organik bileşiminden gelen aşağı yöndeki baskıları hâlâ yumuşatabiliyordu – sermayenin organik bileşimi elbette, tüm artı değerın birikime gitmesi durumundaki kadar hızla yükselmiyor: 1990'larda “sermayenin büyümesi/emek oranı çoğu ülkede düştü.” [18] Ama eski sanayi ülkeleri, üretken birikimdeki ve uzun vadeli büyüme oranlarındaki sürekli yavaşlamanın bedelini ödediler.

Altmış yılda kârlılık oranlarındaki değişimler [19]

	İmalat	Tarımdışı-imalat dışı	Finans-dışı şirketler
1948-59	0,250	0,110	0,143
1959-69	0,246	0,118	0,150
1969-73	0,166	0,109	0,108
1969-79	0,135	0,107	0,103
1979-90	0,130	0,094	0,090
1990-2000	0,177	0,107	0,101
2000-2005	0,144		0,091

Sermaye yoğunluğu ve sermaye stokunun gelişimi [20]

(Ortalama yıllık büyüme oranı)

		1980-90	1990-98	1995-98
ABD	Sermaye stoku	3,0	2,6	3,3
	Sermaye/emek oranı	1,1	0,6	1,0
Japonya	Sermaye stoku	5,7	4,2	3,6
	Sermaye/emek oranı	4,9	4,7	4,4
Almanya	Sermaye stoku	2,6	2,6	2,3
	Sermaye/emek oranı	2,9	3,7	3,1
Fransa	Sermaye stoku	2,0	2,0	2,0
	Sermaye/emek oranı	2,3	2,3	2,3
İtalya	Sermaye stoku	2,8	2,7	2,7
	Sermaye/emek oranı	2,7	3,5	3,4
Birleşik Krallık	Sermaye stoku	1,8	1,6	1,6
	Sermaye/emek oranı	1,8	1,2	1,0

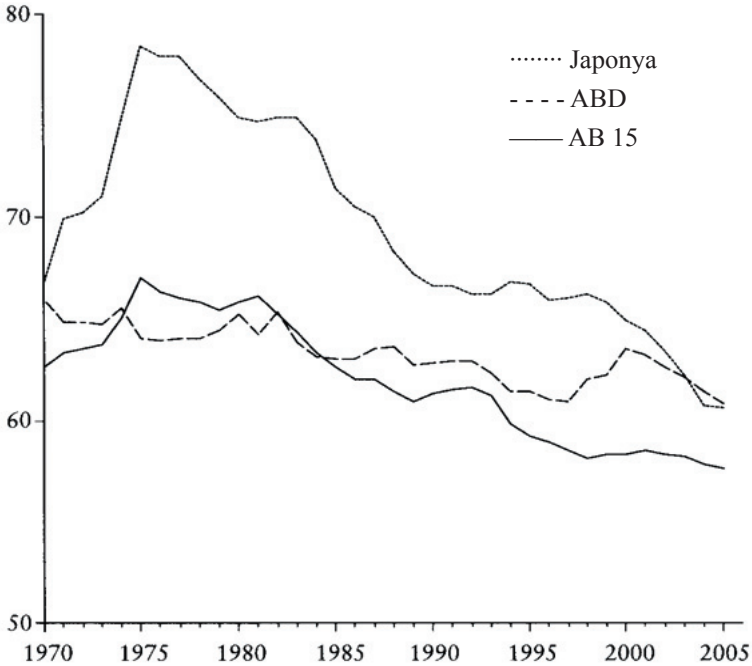
Kapitalistlerin rekabet gücünü korumak için yapmak zorunda oldukları yatırım düzeyi üzerinde iki başka faktörün biraz etkisi olabilir. Taşımacılık teknolojisindeki ilerlemelerin, ambar ve depo işletmeciliğinin (bugün daha çok “lojistik” deniliyor) bilgisayarla donatılması sonucu, sermayenin üretip sattığı emtianın hızında (Marx buna sermayenin “devir süresi” demişti) artış görülmüştür. Bir tahmine göre, 1980’lerin sonunda ve 1990’larda çoğu ülkede “sermaye hizmetleri” sermaye stokundan yüzde 23 daha hızlı büyüdü. [21] Bu, bir taraftan sermayelerin hammadde stoklarını ve satılmayı bekleyen mallarını (“döner sermayeleri”ni) elde tutma maliyetini azaltacaktır. Ama ikinci faktör – sabit sermayenin demode olmadan önce azalan ömrü (“manevi” amortisman diye bilinir) – zıt yönde işleyecektir. Bilgisayarlar ve yazılım, diğer sermaye donanımlarından çok daha hızlı teknik ilerlemeler nedeniyle – 10, 20 ya da hatta 30 yılda değil belki iki, üç yıl içinde – eskiyecek ve artan amortisman maliyeti kârları düşürecektir. [22]

1990’ların sonu ve 2000’lerin başında, ucuz bilgiişlem gücündeki muazzam büyümeye bağlı üretkenlik artışının yeni bir sürekli büyüme çağının temeli olduğu argümanı bunu göz ardı etmişti. Üçüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, şirketler sabit sermayelerini ne kadar hızlı yenilemek zorunda kalırlarsa, bunu ilk kullanmaktan gelen kârlarındaki herhangi bir artışı o ölçüde azaltıyorlardı. Üstelik yeni teknoloji ilk uygulayan şirketlerin dışına yayıldığında, etkisi her birim çıktının değerini azaltmak oluyordu: 1990’ların sonu ve 2000’lerin başı, yeni teknolojiyle üretilmiş malların fiyatlarının dibe vurmasının bu sanayilerdeki tüm şirketler üzerinde artan

rekabetçi baskıya yol açtığı bir dönemdi. Bir teknolojik gelişim dalgası, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında, sonsuz bir canlanmayı 1920'lerin “yeni çağı”ndakinden daha fazla yaratamazdı.

Kârlılık oranlarını yeniden canlandırmaktaki en önemli faktör, bilgisayarlarla donatılma ya da sermayenin kendisinin reorganizasyonu değil, art arda yeniden yapılanma dalgaları işçi sınıfının eski direniş kalıplarını kırdığından, sermayenin kendisi için çalışanlar üzerinde uygulayabileceği baskıdır. Sermayeler, yeniden yapılanmanın neden olduğu işçi çıkarmalar ve yer değiştirmelerin avantajını kullanarak, ücretleri aşağıda tutarken, işçileri daha çok çalıştırmak için amansız bir baskı uyguluyorlardı.

OECD İstihdam Görünüm Raporu – 2007, s. 117 [23]

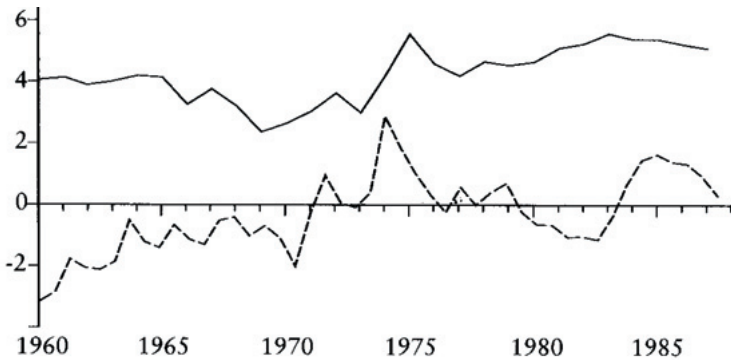

Tüm büyük Batı ekonomilerinde ulusal gelirden emeğe giden payda düşüş görülmüştü. Amerika Birleşik Devletleri'nde, “1973 ve 1998 arasında üretkenlik yüzde 46,5 artmışken”, ortalama ücret yaklaşık yüzde 8 düşmüştü. [24] Oysa üretim alanındaki işçilerde bu düşüş yüzde 20'ydı [25] (işçiler hayat standartlarını ancak 1980'de 1.883 saat olan ortalama çalışma saatlerini 1997'de 1.966'ya çıkararak koruyabilmişlerdi. [26]).

Çalışma saatlerinde aynı artış ya da ABD’de 1980’ler ve 1990’lardaki gibi gerçek ücretlerdeki düşüş Batı Avrupa’da (ödenmemiş fazla sürenin çok fazlaştığı İngiltere dışında) görülmedi; ama hükümet ve şirketler yeni binyılda ikisi için de bastırmaya başladılar. BBC, Almanya için 2005’te “Gerçek ücretler belirgin biçimde düşerken, haftalık çalışma süresi neredeyse 40 saate geri döndü” demişti. [27]

Baskı altına alınması gereken sadece ücretler ve çalışma koşulları değildi. “Sosyal ücret”i oluşturan devletin (bazı örneklerde özel şirketlerin) sağladığı sağlık güvencesi, emeklilik, eğitim gibi değişik hizmetler de bundan etkilenmişti. Yedinci Bölüm’de gördüğümüz gibi, Anwar Shaikh’in “net sosyal ücret” dediği – işçilerin ödedikleriyle aldıkları arasındaki fark – rakamlardan (aşağıda Grafik A’ya bakınız) görüldüğü şekliyle, uzun canlılık sırasında bunlar genellikle işçi sınıfının vergilerinden ödenmişti. [28] Ama tekrarlayan krizlerin, artan işsizliğin ve yaşlanan nüfusun etkisi, sosyal harcamaları artırmak olmuştur (Tablo B). ABD’de bile maliyet artık her zaman işçilerin vergilendirilmesiyle karşılanamadığından, bu artış sermayeyi de vurma eğilimine sahipti. Rakamlar, hem genel “net sosyal ücret” düzeyinin hem de 1970’ler ve 1980’lerde sosyal harcamalardaki artışın vurduğu farklı devletlerin – ve o ülkelerde iş yapan şirketlerin – bundan etkilenme derecelerinin çok büyük eşitsizlik gösterdiğini ortaya koyuyor. “Modernizasyon” etiketiyle bu eğilimi tersine çalıştırmayı amaçlayan bir dizi “reform” (gerçekte karşı-reform) bunlara cevaptı.

GSMH yüzdesi olarak net sosyal ücret (Grafik A)

———— Almanya, Kanada, İngiltere ve İsveç
 ---- ABD

1979 ve 1995’te GSYİH yüzdesi olarak sosyal harcamalar [29] (Tablo B)

Ülke	1979	1995
Avustralya	13,2	16,1
Kanada	14,5	18,0
Fransa	22,0	29,1
Almanya	25,4	28,7
İtalya	21,2	22,8
İsveç	25,1	34,0
Birleşik Krallık	16,4	22,5
ABD	13,8	15,8

Eşitsiz rekabet gücü

Bir hükümetin bundaki her başarısı, diğer hükümetlere de aynı şeyi yapmaları için baskı oluştuyordu. Ama halkta toplu bir direnişi başlatma potansiyeline sahip bir hoşnutsuzluk yaratmadan gerçek ücretler düşürülemez, çalışma saatleri uzatılamaz ya da sosyal yardımlar kesilemezdi. Direnişin boyutları, işçi sınıfının yerleşik örgütlenme derecelerine ve bu örgütlenmeye yapılan temel saldırıların (ABD’de 1980’lerdeki hava trafik kontrolörlerinin uzun grevlerinin ve İngiltere’de madencilerin ve matbaa işçilerinin yenilgileri gibi) sonucuna bağlı olarak ülkeye değişiklik gösteriyordu. En göze çarpan sonuç, 1990’ların ortasında Fransa ve Almanya’da ulusal hasılanın sosyal harcamalara oranının, ABD’den yaklaşık yüzde 14, İngiltere’den yüzde 6 yüksek olduğuydu. ABD ve İngiltere’de kapitalist saldırının başarısıyla, bunun Avrupa’daki etkileri arasındaki aynı karşıtlık çalışma saatleri rakamlarıyla da gösterilmişti. Bu eğilimlerde, her ikisinde üslenen sermayeler için “Anglosakson” modelinin Avrupa modeli karşısında sözde üstünlüğü yatar.

İşçi başına düşen yıllık çalışma saatleri, 2004 [30]

Koreliler	2.380
Meksikalılar	1.848
Amerikalılar	1.824
İngilizler	1.689
Fransızlar	1.441
Hollandalılar	1.357

Avrupa sermayesi, kendisini canlılık yıllarında ya da hatta bu yılların yerini çöküşe bıraktığı on beş yıl içinde karşılaşmadığı problemlerle yüz

yüze buldu. Şimdi Euro bölgesi olarak bilinen alanda, kişi başına verim 1950’de ABD rakamının yüzde 40’ıyken, 1975’te yüzde 75’ine yükseldi ve Almanya’nın büyümesi Japonya’nınki gibi ABD’ninkini aştı. 1990’da Almanya’nın birleşmesinin yeni ve güçlü bir itici rol oynaması beklenmişti. Yeni bin yılın başlamasıyla çok farklı bir ruh hali ortaya çıktı. Uzun süredir genel üretkenlik düzeylerinin ABD’ninkine yaklaşma süreci sona ermişti. ABD’nin otomobil sanayisine kendi sahasında meydan okuyanlar Volkswagen ve Fiat değil, Japonların orada kurduğu fabrikalardı. Japonya bilgisayarlarda ABD’ye yenilmiş olabilirdi; ama Avrupa’da bilgisayar sanayisi yokken, bu ülkede vardı. Kapitalistler arası yarışa dışarıdan Çin de girmişti. Yığınla Avrupalı düşünce kuruluşunun pompaladığı, aynı şekilde merkez sol ve merkez sağ siyasetçilerin onayladığı ve Avrupalı liderlerin 2002 Lizbon Bildirgesi’ne yazdırdıkları mesaj “Avrupa uyanmalı”ydı.

Avrupa kapitalizminin tablosu, kimi zaman bu mesajdan anlaşıldığı kadar korkunç değildi. 2006’da dünyanın en büyük ihracatçısı Çin değil, hâlâ Almanya’ydı. Almanya’nın imalat sanayinin çıktısı hızla büyürken, işsizliği artmamıştı bile. EADS Airbus konsorsiyumu, Boeing ile Japonların havacılık ve uzay sanayinin gücünün yetmediği bir rekabete girebilmişti. İspanyol ve Fransız bankaları birçok Latin Amerika bankasını yutmuş, Avrupa Birliği bu kıtanın Mercosur bölgesinde ABD’den biraz daha fazla satış ve yatırım yapmıştı. O anda Çin’den yapılan ithalat Avrupa GSYH’sinin ancak yüzde 1’i ediyordu.

Bununa birlikte, Avrupa’da üslenmiş kapitalizmin endişelenip kendi adına harekete geçirmek için devletlerin başının etini yemesi için nedenler vardı. Fransa ve Almanya’da üslenmiş sermayeler, ABD’de üslenmiş sermayeden çalışma saati başına verimde daha üretken [31] olmakla birlikte, her işçinin daha az saat çalışması nedeniyle genel üretkenlik yönünden geri kalmaları gibi bir ikilemle yüz yüze idi.

Bu nedenle, Avrupa sermayesi küresel piyasalarda kendisini en az üç yandan – yüksek teknoloji ürünlerinde ABD ve Japonya’dan, düşük teknoloji ürünlerinde Çin’den – gelen baskılarla karşı karşıya buldu. Cevabı, ABD’nin “esnek emek piyasaları”nı dayatma yaklaşımını kopya ederek, daha uzun çalışma saatleri ve daha yoğun üretim (Marx’ın terimleriyle mutlak ve nispi artı değer) elde edip sosyal harcamaları kısma çalışmak oldu. İşçileri birbirleriyle rekabete itmek için sosyal güvencelerle ilgili karşı reformlarıyla, pazar ekonomisi ve özelleştirme önlemlerinin kullanılmasıyla birlikte, “neoliberal” siyasetin arkasında yatan mantık buydu.

Alman sermayesi, 1990’larda Bundesbank (ve sonra Avrupa Merkez Bankası) aracılığıyla (Avrupa ortalamasının kümülatif olarak yüzde 10

altında artan) ücretleri aşağı yönde bastırarak, ihracatı ve kârların payını artırmak için ekonomik büyümeden fedakârlık etme politikasını izledi. Paradoksal sonuç, Almanya'nın büyük bir ticaret açığı ve iyi kârlarının yanında dünya yatırım ve üretiminde azalan payıydı. Bu, 2000'lerin başında, zamanın Sosyal Demokrat-Yeşil koalisyon hükümetini Gündem 2010 Programı'ndaki karşı-reformları kabul ettirmek için başarıyla uygulanan baskıyı geride bırakmıştı. Başlıca maddeleri, işsizlik yardımlarında üçte bir gibi sert bir indirim, 800.000 kişinin her türlü yardımdan yoksun bırakılması, işsizleri ortalama ücretin altında işleri kabul etmeye zorlama, emekli maaşlarını dondurma ve doktora görünmeyi paralı hale getirmektir. Bu arada, büyük şirketler işçilerin artan çalışma saatlerini kabul etmemeleri halinde, üretimi Doğu Avrupa'daki düşük ücretli alanlara taşımakla tehdit ediyorlardı. Şansölye Schroeder, böyle bir "iç modernleşme"nin "Almanya'nın küresel siyasette iddialı olmasının önkoşulu" olduğunu söylüyordu. [32] Genel sonuç Almanya'da gerçek ücretlerin yarım yüzyıldır ilk kez düşmesiydi. Fransız hükümetinin kamu sektöründe emekli maaşlarını düşürme, genç işçilerin haklarını tırpanlama ve 35 saatlik haftalık çalışma süresini ortadan kaldırma girişimlerinin arkasında da aynı mantık vardı.

Ama bu büyük problemler doğuran bir ekonomik stratejiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yarım yüzyıldır sermaye ve devlet, sendika bürokrasileriyle çeşitli derecelerde işbirliği yaparak ulusal uzlaşma ideolojisi aracılığıyla kendilerini meşrulaştırmak istemişti. Bu, sadece Almanya ve Fransa'da sosyal demokrasiye değil, muhafazakâr siyasetin Hristiyan Demokrat ve de Gaulle'cü çeşitlerine de uygun düşüyordu. Ekonomileri başlıca rakiplerine kıyasla ilerliyormuş gibi görüldüğü sürece, bu yaklaşımı altüst ederek toplumu tedirgin etmek için bir neden görünmüyordu. Artık geçmişte bahsedilmiş reformlara saldırı girişimi, eski ideolojik hegemonyaları parçalayıp, sosyal demokrat tutumlarıyla sermaye ile "ortaklıkları" çantada keklik sayılan işçileri düşmanca bir ilişkiye itme tehdidi de taşıyordu. Kapitalistler ve devletler, ekonomik öncelikleri ve halk kitlesi üzerindeki ideolojik mevzilerini korumak arasında kalıyorlardı.

Elbette onlar için iş görebilecek ikinci bir seçenek de vardı – üretimi fiziksel olarak yurtdışına taşımak. Ama bu çoğu sanayi üretimi dallarında zaman alır (tam donatımlı fabrikaların taşınması o kadar kolay değildir. Haydi, taşındı diyelim, o zaman bile enerji tedariki, nakliye imkânları, güvenli bir siyasal ortam ve vb. sorun olacaktır). Dolayısıyla, İngiltere'de bile işgücünü yarı yarıya azaltan 30 yıllık yeniden yapılanma ve fabrika kapatma, imalatla genel çıktıyı kalıcı olarak azaltmamıştı. [33]

Uzun vadede üretimi taşımayı düşündüklerinde bile, dev Avrupa şirketlerinin aradaki zamanda hâlâ yerel işgüçlerinin sömürüsünü artırmanın bir yolunu bulmaktan başka çaresi yoktu. Pratikte, o anda birkaç firma tüm üretimini yurtdışına taşımayı düşünüyordu (gerçi Alman otomobil sanayii bazı problemlerine çözüm bulmak için Doğu Avrupa'daki ucuz emeği giderek daha fazla kullanıyordu). Bu da yurtiçinde işgücü sömürüsünün artırılmasını acil bir ihtiyaç haline getiriyordu.

Umut Doğu'da mı?

1990'ların başında, Samuel Brittan gibiler kapitalizmin geleceğinin Doğu'da olduğunu yazarlarken, bölgenin küçük, yeni yeni sanayileşmekte olan ülkelerini – Güney Kore, Singapur, Hong Kong ve Tayvan “kaplanları” ile Malezya, Tayland ve Endonezya gibi “yavru kaplanları” kastediyorlardı. Bunların çok hızlı ekonomik büyüme deneyimleri, 1996'da OECD'nin bir Güney Kore “ekonomik mucize”sinden söz etmesine neden olmuştu. Bu sefer Korelilerin hayat standartları daha yoksul Avrupa ülkelerinkine yaklaşmış; ülkenin şirketlerinden bazıları küresel devlet olarak örgütlenmişlerdi. Dünyanın üçüncü en büyük çelik üreticisi olan Posco, 1992'de açılan Kwangyang çelik kompleksinin “dünyanın en modern” olmasıyla övünüyor. [34] Ama büyüme büyük ölçüde her kaplanın Batı pazarlarında diğerleriyle rekabet etmek için ücretleri düşük tutmasına bağlıydı. Rakip sermayeler (ya da bu örnekte devlet tekelci sermayeler) arası kör rekabetin bu klasik örneği, sonuçta var olan pazarın ememeyeceği kadar büyük bir çıktıya yol açmıştı. 1997 Haziran'ında, Kore'de kapasite kullanımı sadece yüzde 70 ve Tayvan'da yüzde 72'yken, [35] tüm ülkeler mali açıklarını finanse etmek için dış borçlanmaya bağımlıydı. Böylece finansörler ani bir tepkiyle Tayland'daki fonlarını ülkeden çekerek, bu ülkeyi parasını devalüe etmeye zorlarlarken, “mucize”nin sevdalıları ilkin ciddi bir şey olmadığını düşünmeyi denediler. Martin Wolf, Financial Times'ta Tayland krizinin “Doğu Asya'nın hızlı büyüme yolunda bir sinyalden başka bir şey olmadığını” yazdı. Birkaç hafta içinde tüm kaplan ve yavru kaplanlara yayılan kriz, ekonomik daralmaya, IMF'in kemer sıkma paketlerine, milyonlarca insanın aniden yoksullaşmasına ve 2000'lerin büyüme hızlarının 1980'ler ve 1990'larından çok daha yavaş olmasına neden oldu. Ama bu birçok çevrede Doğu Asya'da kapitalizmin Batı'da karşılaşılacak her türlü problemi geride bırakabileceği inancını ortadan kaldırmadı. Bu sefer de yeni bir ülkeye, Komünist Çin'e umutlarını bağladılar.

Elbette Çin'in ekonomik bir güç olarak doğuşu, 21. Yüzyılın başında dünya sistemi içindeki en önemli gelişmelerden biriydi. Çin'in ekonomik

ilerlemesinin boyutları korkutucuydu. 1978-2008 döneminde ortalama büyüme oranı yaklaşık yüzde 8’ken, dönem sonundaki ekonomik çıktısı başlangıçtan yaklaşık dokuz kat fazlaydı. Dünya ticaretindeki payı 1979’da yüzde 1’den az artmışken, 2007’de yüzde 6’yı aşmış, dünyanın en büyük tek ihracatçısı Almanya’nın hemen arkasına yerleşmişti. 2005’e geldiğimizde, Çin kameraların yüzde 50’si, klima ve televizyonların yüzde 30’u, çamaşır makinelerinin yüzde 25’i ve buzdolaplarının yüzde 20’si dâhil olmak üzere, “100 çeşit mamul malda çıktı açısından en büyük üretici”ydi. [36] Beijing, Şangay, Guangzhou ya da hatta iç bölgedeki Xian gibi Çin şehirleri, artık Üçüncü Dünya’nın klişe şehirlerine fazla benzemiyordu. Londra’nın medarı iftihar Docklands, Beijing ya da Şangay’ın gökdelen ormanları karşısında minyatür bir semt izlenimi doğururken, Şangay civarındaki dev sanayi tesisleriyle Batı Avrupa’da aşık atabilecek ancak birkaç tesis vardı. Dünya sistemi için ekonomik önemi sınırlı “geri” bir ülke sayılan bir yerde muazzam değişiklikler görülmüyordu.

Diğer çoğu sanayileşmekte olan üçüncü dünya ülkeleri gibi Çin’de tam batıda uzun canlılık sona ererken krizle karşılaştı. Marx’ın ilkel birikim dediği çeyrek yüzyılda on milyonlarca köylü ücretli işçiye dönüşmüş ve modern sanayinin temelleri atılmıştı – ama bu sanayi verimlilik yönünden dünya sisteminin diğer birçok parçasıyla boy ölçüşecek durumda değildi. Nüfus kütesinin bütünüyle sömürülmesi, alttan gelen her çeşit baskının oluşmasına yol açarken, sanayileşmenin temposunu korumaktaki yetersizlik yönetici grup içinde krizlerin tekrarlanmasına neden olmuştu. Bunlar, 1966-75 yıllarında (“Kültür Devrimi”nden “Dörtlü Çete”nin iktidara tırmanıp düşüşüne kadar) ancak sonunda 1976’da Mao Zedung’un ölümüyle çözüme bağlanan büyük siyasal kargaşalıklarla zirveye çıkmıştı.

Krizin çözümü anlık adımlardan yeni bir sermaye yapısının oluşumuna kadar uzanıyordu. 1978-81’de tamamlanan bir dizi reform köylülerin imdadına yetişmiş, devletin köylü ürünlerini satın alma fiyatları artırılmıştı. Köylüler artık kendilerini beslemekte kullandıkları artı ürünü ne yapacaklarına özgürce karar verebiliyorlardı (gerçi bu artık çok azdı). Tarımsal üretimde muazzam bir artış görüldü ve gelir artışı eksik kullanılan endüstriyel kapasitenin bir kısmına pazar sağladı. Devlet kontrollerindeki gevşeme pazarın bu talebi karşılamasını sağladı ve genel üretim çok ileri boyutlara ulaştı.

Köylülük içinde artan toplumsal farklılaşma, bazılarını artığı biriktirmeye, sonra da devlet kontrolünden kurtularak elde ettikleri yeni özgürlükleri yerel temeldeki “köy sanayileri”nin kurulmasına yatırmak için kullanmaya yöneltti. Resmen köy yönetimlerinin mülkiyetinde olan bu

sanayiler, pratikte yerel parti aygıtıyla ilişkideki bazı kişilerin kendilerini zenginleştirmesinin aracı olmuşlardı. Temelde kuzeyde merkezileşmiş eski devlet kapitalizminin yanında ülkenin güney doğusunda yeni bir piyasa kapitalizmi gelişti. Ve rejim yeni sanayilerin Hong Kong ve diğer yerlerdeki yurt dışı Çin kapitalist işletmeleriyle bağlantı kurmasına izin verdi.

Köylülükten üç grup kapitalistin (devlet, “köy” ve yurt dışı) eline geçen artık, reformlara rağmen hâlâ çok büyük boyutlardaydı. Bu arada, köylülerin düşük gelirleri güvenceye alınmış asgari yaşam standartlarını ve devletin yönettiği eski ağır sanayilerin sağladığı (“demir pirinç kâsesi” denilen) sosyal korumayı bile karşılamayan yeni sanayiler için hazır işçi arzı anlamına geliyordu. Aslında yüksek düzeyde sömürü ve eski devlet kapitalizminin baskısını piyasaların oluşumuna geçişle birleştiren yeni bir kapitalist birikim modeli vardı. Pazarlar dünya sistemine giderek artan ihracatla oluşurken, bir yandan eski devlet bürokrasisinin bir yandan da özelleştirilmiş sanayileri devralan çocuklarının giderek göze batan tüketimine zemin hazırlıyordu.

Yeni melez ekonominin kendi çelişkileri vardı; piyasa kapitalizminin iniş çıkışları eski devlet kapitalist birikim modelinin iniş çıkışlarıyla üst üste gelmişti. Büyüme oranlarında çok büyük dalgalanmalar görölüyordu. Yeni sanayilerin kaynaklar için birbirleriyle girdikleri rekabet yokluklara yol açıp fiyatların yükselmesine neden olurken, devlet yeni yatırımlar için ayrılmış fonları kırparak piyasaya biraz çeki düzen vermeyi deniyordu. Dolayısıyla büyüme oranı 1984’de yüzde 20’nin üzerine çıkabilmiş, 1985’de yaklaşık yüzde 3 düşmüş ve 1988’de yüzde 20’yi yeniden yakalayabilmişti. Daha sonra 1989’da büyüme gerilere düşer ve fiyatlar tırmanışa geçerken büyük bir ekonomik, sosyal ve siyasal kriz ortaya çıkmıştı. Büyük şehirlerin çoğunda, en ünlüsü de Beijing’in Tiananmen Meydanı’nda ortaya çıkan şiddetli öğrenci ve işçi gösterilerinin ekonomik arka planı böyleydi.

Rejim 1992’den itibaren krizden çıkış yolunu neredeyse tesadüfen buldu. Olayların kendisini kontrol edemediği halde umutlarını farklı sanayi işletmeleri arasında kontrolsüz bir rekabete dayalı birikimin yeni bir etabını başlatmaya bağladı. Köy yönetimlerinin başındakiler yeni sanayileri özel mülkiyetlerine geçirmeyi başarmış, büyük devlet mülkiyetindeki işletmelerin yöneticileri gibi yabancı sermaye ile ilişki kurmuşlardı. Eski sanayilerde büyük bir rasyonalizasyon belki de otuz milyon işçiyi işsiz bırakmıştı. Bu önlemler tüm dünyada kapitalizmi savunan iktisatçılar tarafında “ilerici” olarak alkışlanmıştı. Bunun işçiler için anlamı 2003 yılında Kör Kuyu adlı Çin filminde çarpıcı bir biçimde işlenmişti. Filmde

maden işçilerinin ağır çalışma koşulları rüşvetçi yöneticilere şantaj yapmak isteyen iki işçinin bir işçi arkadaşlarını öldürmelerine neden olmuştu. Gerçeğin kurguya yakınlığını gösteren bir örnek, 2005 yazında (güya Çin'in en "ileri" eyaleti) Guangdong'daki maden felaketiydi. Yüzden fazla madenci yer altında boğulurken, maden sahibi kaçmıştı. Daha sonra eskiden devlet mülkiyetindeki kapatılmış madeni satın almak için milyonlarca dolar rüşvet verdiği ve bir yandan da yerel polis teşkilatında kendisine üst düzey bir görev satın aldığı ortaya çıkmıştı. Bu yolla kendisini tüm güvenlik önlemlerini çiğneyebilecek bir konuma getirirken, canlanan ekonominin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için kömür sevkiyatındaki rolü ile örnek "işveren" olarak lanse etmişti. [37]

Eski işçi sınıfına saldırının yanında, toplamın hâlâ üçte ikisini oluşturan kırsal işgücünün sömürü düzeyinde yeni bir artış görülmüyordu. 1997'den sonra köylülerin kişi başına düşen tarım gelirlerinde yüzde 6'lık bir düşüş olduğunu söyleyen (yasaklanmış) bir Çin araştırması, "artan sağlık ve eğitim maliyeti düşünüldüğünde, köylülerin satın alma gücünün belki daha çok düştüğü"nü ortaya koydu. [38] Ama ortalama bütün hikâyeyi anlatmıyor. Köylülük içindeki sınıfsal farklılıklar, yerel görevlilerin yetkilerini (yerel vergiler biçiminde) para tırtıklayıp küçük tarımsal kapitalistler olarak kendilerini zenginleştirme amacıyla diğer köylüleri topraklarından kovmalarına zemin hazırlamıştı – isyanın eşliğinden dönen birçok yerel kargaşalığın nedeni buydu.

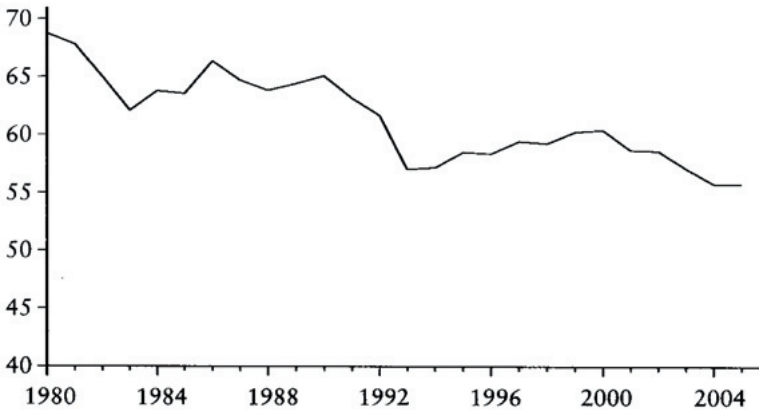
Kapitalizmin coşkulu hayranları, piyasaya geçişin eşi benzeri olmayan bir biçimde yüz milyonlarca insanın sefaletten kurtulmasına neden olduğunu iddia ediyorlardı. 1970'lerin ortasında, kaba ilkel birikim yöntemlerinin terk edilmesi, sanayinin büyük ölçüde daha üretken kullanılacağı yöntemlerle inşa edilmesine izin vermiş; sonuçta sadece kırsal bölgelerin kapitalistleri değil, çalışmak için şehirlere göç eden köylü aileleri de artan hayat standartlarından yararlanabilmişlerdi. Ama nüfusun büyük çoğunluğu hâlâ düşük hayat standartlarında yaşıyordu. Dünya Bankası, 2000'lerin başında 204 milyon kişinin ya da nüfusun altıda birinin hâlâ günde 1 dolardan az parayla geçindiğini itiraf ediyordu. Diğer tahminlere bakılırsa, "800 milyon köylünün ezici çoğunluğu"nın geliri bu düzeydeydi. [39]

Çin'in hızlı büyüme oranlarının anahtarı, eşi benzeri olmayan bir birikim düzeyiydi. Ulusal hasılanın yatırıma giden oranı 2006'da yüzde 50'ye çıkmıştı: [40]

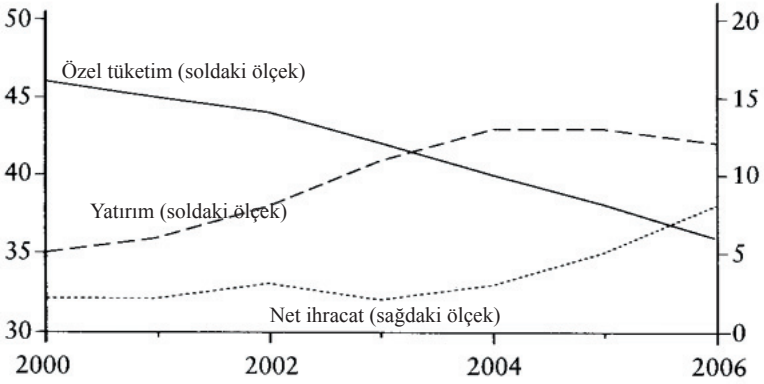
Son yıllarda, hiçbir OECD ya da yüksek piyasa ekonomisi (konjonktürel etkileri düzeltmek için ortalama üç yılı aşan) yüzde 30'dan büyük bir orana sahip değildi... Canlanma yıllarındaki Kore ve Japonya'yla bile kıyaslandığında,

bugün Çin'in oranı yüksek görünüyor. [41]

Ekonomideki toplam tasarrufla karşılanan yatırım artışı da çıktının yüzde 50 üstüne yükselmişti. Bazı tasarruflar sağlık hizmetleri ve yaşlılık gibi acil durumlarda buna ihtiyaç duyan işçi ve köylülerindi. Fiilen, gelirlerinin bir bölümünü devletin işlettiği bankalara yatırmış, bu bankalar da bu parayı devlete ve özel işletme sahiplerine borç vermişti. Ama 2000'lerin başında ve ortasında tasarrufların artan bir oranı şirket kârlarından oluşmuş, 2000'lerin başında bu GSMH'nin yaklaşık yüzde 5'i kadar artış göstermişti. [42] Bunun mümkün olmasının nedeni ücret gelirlerinin payının 1970'lerdeki yüzde 67'den 2005'de yaklaşık yüzde 56'ya düşmesiyle birlikte çıktının bir payı olarak hane başına tüketimin sert bir düşüş göstererek yaklaşık yüzde 40 [43] olmasıydı. (Grafığe bakınız) [44]

Ücret payındaki düşüşün reel ücretlerde bir düşüş anlamına gelmesi şart değildi; çünkü bu yükselen çıktıdan azalan bir paydı. Ne var ki, bunun gerçek anlamı Çin ekonomisinin Marx'ın birikim uğruna birikim tablosuna örneğiydi. Eğer ekonominin ihracata dönük kesimi dikkate alınırsa tablo daha da netleşiyordu. Yeni bin yıla girilirken her yıl yeni büyümenin yüzde 80'i Çin halkının ihtiyaçlarını gidermenin tersine yatırım ve ihracata gidiyordu. 2007'ye gelindiğinde yeni bir eğriyle Çin'in gelirinin yaklaşık yüzde 10'u, ithalat karşısında ihracat fazlası biçimini almış, Amerika Birleşik Devletleri'nde mevduat olarak tutulan bu miktar, efektif olarak Amerikan Hükümeti'ni ya da özel olarak Amerikan tüketimini finanse etmekte kullanılmış (grafik [45]), bu daha sonra Çin'in yeni ihracatı için bir pazar oluşturmuştu.

Bu orandaki bir birikim, Marx'ın tümünü bildiği üç problem dizisi yaratmıştı. Birincisi muazzam ölçüde kaynak çekerek fiyatları tırmandıran yokluklara yol açıyor. 2000'li yılların başında ve ortasında Çin'in büyümesinin etkisi, dünyanın geri kalanında ham madde ve gıda maddelerini emip uluslararası fiyatları yükseltmekti (ve süreçte Latin Amerika gibi yerlerdeki hammadde üreticilerine ekonomik bir destek vermektir) ve sonuçta artan fiyatlar Çin'e de destek oluyordu.

İkincisi, bu daha fazla birikim – ya da şirketleri ihracata yöneltmek için daha fazla baskı – dışında ücretlerin çıktıda azalan bir paya sahip olduğu ulusal bir ekonominin ememeyeceği bir çıktı büyümesine yol açar.

Fakat ihracat pazarlarında – sadece yurt dışından değil, Çin'de iş yapan diğer işletmelerden gelen – muazzam bir rekabet vardı. Çin fabrikalarının doğu ve güney doğu Asya'nın başka yerlerinde üretim yapan montaj sanayileri kurması, nihai ürünün ihraç edilmesi giderek daha çok görülen bir modeldi. Bu Çin merkezli ihracat şirketlerini rekabet halindeki çok uluslu tedarik zincirlerine bağlıyordu: “yabancı şirketlerin ürettiği ihraç mallarının yüzdesi 1990'da 17,4'den 2001'de 50,8'e yükseldi.” [46] 2000'lerin başında böyle bir rekabetin sonucu iç pazar tarafından emilmediği gibi dünya pazarının da her zaman bütünüyle ememediği bir çıktı düzeyiydi. Ulusal İstatistik Bürosu, çok büyük fiyat indirimlerine karşın “Çin'in imal ettiği tüm ürünlerin yüzde 90'ının arz fazlası olduğunu” rapor etmişti. [47] Financial Times muhabiri, “Çin şirketleri arasında fiyat savaşı özellikle yoğundur. Çünkü rakipler kısa vadeli kârlılığı artırmaya çalışmaktan çok çoğu kez pazar payı peşinde koşarlar” diyordu: “Yerel tedarikçiler arasındaki amansız rekabet birçok şirket için kâr marjlarını neredeyse görünmez hale getirmişti.”[48]

Çıgrından çıkma eğilimi gösteren sadece ihracata dönük tüketim malları çıktısı değildi. “Konut, çimento, çelik, otomobil ve alüminyum dâhil birçok sektörde yatırım” “ifrata kaçmıştı.” [49] Birikim amacı uğruna birikim etrafında kurulup sonra da kendi kaderine terk edilmiş bir sistemde, üst düzey yöneticiler başarılarını şirketlerinin büyüme hızıyla ölçüyor; derken hükümetin yönettiği bankalar birikim kredileri vererek en hızlı büyüyenleri ödüllendiriyorlardı. [50]

Önceki ikisini kötüleştiren üçüncü bir problem, yatırımın istihdam edilen işçilere – ve çıktıya – oranının emek bolluğuna rağmen artıyor oluşuydu. Yatırım yılda yüzde 20 artarken, bütün olarak ekonomi istihdamının büyümesi ancak yaklaşık yüzde 1 – ve kentlerde bile sadece yüzde 3,5 – artmıştı. Muazzam büyüme oranına karşın, imalatla toplam istihdam 1997’deki 98 milyondan 2001’de 83,1’e [51] gerilemişti. Gerileme, eski devlet mülkiyetindeki ağır sanayilerde büyük ölçüde istihdam fazlasından kaynaklanmıştı. Ama bu yeni imalat girişimlerinde artan istihdamla – ve bütün olarak yuvarlak hesap 157 milyonda az çok statik kalan “ikinci sektör”de [52] istihdamla – telafi edilmemişti. Başka bir deyişle, sermayenin organik bileşimi artmıştı. IMF araştırmacılarının raporuna göre, 1990’ların ortasından 2000’lerin ortasına kadar, “yatırım artışı sermaye verimi oranında artış ve sermayenin marjinal ürününde düşüş”e yol açmıştı. [53]

Elbette ki kârlılık üzerinde aşağı yönde baskı etkisi yaratacaktı bu. Phillip O’Hara, bütün olarak ekonomide oranın 1978’deki yüzde 47’den 2000’de yüzde 32’ye düştüğünü hesaplar. [54] Jesus Felipe, Editha Lavina ve Emma Xiaojin Fan aynı eğilime işaret ettikleri halde kullandıkları kesin rakamlar farklı: 1980’lerdeki yüzde 13,5’ten, 2003’te yüzde 8,5’e düşüş. Lardy ve Lin’den aynı eğilimi gösteren sonuçlara atıf yaparlar – Lin’in bazı rakamları gerçekten de bazı sanayiler için çok küçük kârlılık oranları gösterir (bisiklet için yüzde 0,2, otobüs için yüzde -0,3, çamaşır makinesi için yüzde 2,9, bira için yüzde 2,5). [55] Bu sonuçlarla çelişiyor görünen Zhang Yu ve Zhao Feng’in yaptığı bir Çin araştırması, imalatla genel oranın 1999’a kadar sürekli düştüğünü ama bundan sonra önemli ölçüde yükseldiğini gösterir. [56] Farklılık, devlet işletmeleri sektöründe yoğun işten çıkarmaların işletme maliyetini nasıl azalttığıyla açıklanabilir. Kârlılık oranlarında felaket bir düşüşü önleyen büyük denge faktörü, çıktının ücretlere giden payındaki sürekli düşüştü. Ama bu büyüyen endüstriyel çıktıyı emip birikimin yeni birikim ve ihracata bağımlılığını daha da artırarak, iç tüketimi ister istemez engellemişti.

Aynı zamanda, birçok girişimde düşük kâr oranını telafi etmek için,

bankaların girişimlere düşük faiz oranlarıyla kredi vermek istediklerine dair çok sayıda kanıt vardı. Buna paralel, zarar eden girişimleri iflasa sürüklemeyip, bankacılık sistemini çok büyük, muhtemelen geri ödenemeyecek borçlarla sıkboğaz etme isteği de görülüyordu. [57]

Her türlü kapitalist canlanmada olduğu gibi, girişimler ve zengin bireyler hızlı ve görünürde zahmetsiz kârlılık kaynakları bulmak istediklerinden, her çeşit spekülasyon boy göstermişti: “Gayrimenkul yatırımları [2005’e kadar] dört yıl boyunca yılda yaklaşık yüzde 20 büyüyerek, 2005’te GSYİH’nin yüzde 11’ine ulaşmıştı.” [58] Çin’in büyük şehirlerinde, her yerde sonsuz bir inşaat ve yıkım furyasıyla lüks apartman blokları, (Çin standartlarında) nispeten pahalı fast food satış merkezleri, beş yıldızlı oteller ve (bu tür mağazalarda neredeyse müşteri olmasa bile) tasarım ürünleri satan alışveriş merkezleri açılıyordu. Uluslararası alanda spekülasyonların cazibesi yerel vurgunculuğun cazibesine ekleniyordu. Mart 2008’de, Bear Sterns adlı ABD bankasının iflas ettiği haberleri geldiğinde, Beijing’teki CITIC Grubu’nun idarecileri bir milyar dolarlık banka hissesi satın almak için bir anlaşmaya imza atmak üzereydiler. [59]

Bu çelişkiler harmanı, yukarı doğru düzgün bir büyüme eğrisinin Çin kapitalizmi için en imkânsız senaryo olduğu anlamına geliyordu. Kuşkusuz, bu ülkenin ekonomisini yönetmekle görevli olanlar, hem özel hem devlet mülkiyetindeki girişimlerin yöneticileri olarak birbirlerini geçmeye çalışırken, rekabetçi birikimin temposunu beklenmedik felaketlerden kaçınabilecek bir yolla kontrol edebileceklerinden hiçbir biçimde emin değillerdi. Ya da Başbakan Wen Jiabao’nun Mart 2007’de Ulusal Halk Kongresi’nde söylediği gibi, “Çin ekonomisindeki en büyük problem, büyümenin istikrarsız, dengesiz, eşgüdümsüz ve sürdürülemez oluşudur.” [60]

Çin ekonomisinin tahmin edilemez oluşu dünyanın geri kalanı için önemli anlamlarla yüklüydü. Japonya’nın en büyük ihracat pazarı olarak ABD’nin yerini almış, bu arada ABD’ye ihracat yapan en büyük ikinci ülke (Kanada’nın hemen arkasında ve Meksika’nın hemen önündeydi) konumuna ulaşmıştı. [61] Doğu ve Güney Doğu Asya’nın başka yerlerinden parça, Latin Amerika ve Afrika’dan hammadde ithalatındaki rolü, bütün bu ekonomiler için onu merkeze oturtmuştu. En önemlisi de – çoğu ABD ile olan – ticaretinden sağladığı muazzam kazanç, ABD’ye yatırılıyordu. Japonya ve petrol ihraç eden devletlerin benzer fazlalarının yanında, 2007 yazındaki likidite krizine kadar ABD’li tüketicilere ve ABD hükümetine borçlanmayı sürdürme imkânı veren kredilerin temelinde bu yatıyordu. Fiilen ABD’ye (ve daha az ölçüde İngiltere gibi bazı Avrupa

ülkelerine) Çin mallarını alması için borç veriyordu. Bu dünya sisteminin istikrarlıymış gibi görünmesine katkıda bulunuyordu.

Yine de ABD ve Avrupa’da bir şeyler yolunda gitmezse, Çin’in büyümesinin dünya sisteminin lokomotifi olacağına inananlar, sadece Çin’de oluşmuş kontrolsüz piyasaların büyük dalgalanmalar göstermeyip aksine istikrar kazanmış bir büyümeye yol açamayacağını unutmakla kalsalar iyi. Onlar Çin’in dünya sistemindeki ağırlığının hâlâ nispeten az olduğunu da hesaba katmıyorlardı. Cari kur açısından, 2006’da GSYİH 2.600 milyar – Almanya’nın tam ensesinde, İngiltere’nin hemen önünde ve gerek ABD gerekse Avrupa Birliği’ninkinin beşte birinden az. Ulusal para yuan cinsinden gelirlerin satın alma gücüne dayalı “Satın Alma Gücü Paritesi tahminleri, Dünya Bankası’nın revize edilmiş 2007 tahminlerine göre çok daha yüksek, ABD ya da AB GSMH’sinin yüzde 50’siymiş gibi görünüyordu. [62] Döviz kuru rakamları, Çin nüfusunun tüketimi için elverişli kaynakların düzeyini büyük ölçüde küçümsüyor (çünkü pirinç gibi temel gıda maddelerinin yurt içi fiyatları ve şehirler arası ulaşım gibi temel hizmetlerin fiyatları, Batı’ninkinin dörtte biri ya da daha azı tutuyor). Ama bir ülkenin ithal edebileceklerinin ölçüsünün belirlenmesinde önem taşıyan, dolayısıyla dünya ekonomisinin kalanını çeken lokomotif görevini gören döviz kuru ölçümüdür. Demek ki küresel satın alma gücünün yüzde 4 ya da 5’ine sahip bir Çin’in, dünya sisteminin kalan büyük bölümündeki büyük bir ekonomik krizi bir şekilde dengeleyebileceğine inanmak vahim bir hataydı.

Çin ekonomisi, bütün olarak dünya sistemi için henüz alternatif bir motor olabilecek kadar büyük değildi. Ama hızlı büyümesiyle küresel sistemin istikrarsızlığına katkı yapacak kadar da büyüktü. Zaten bu 2008 yazına kadar yıllarca süren küresel enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunmuştu.

Hindistan, NIC’ler (Yeni Sanayileşen Ülkeler) ve BRICS

2000’lerin ortasında, “yükselen devler” diye Çin’in yanına Hindistan’ı da iliştmek olağan hale gelmişti. Nüfusları az çok eşitti (yaklaşık 1,3 milyar), ikisi de nükleer gücü ve büyük bir kırsal yoksulluk içinde kıvranıyordu. Ama Hindistan’ın dünya ekonomisindeki gerçek önemi Çin’inkinden çok azdı. Döviz kuru yönünden Çin’in rakamının üçte biriyken (aslında İngiltere ya da Fransa’ninkinden çok küçük), SAGP [satın alma gücü paritesi] yönünden yüzde 60 küçüktü. 1990’ların sonunda büyüme oranları Çin’inkinin yüzde 60’ını sadece biraz geçiyor, 2000’lerin

ortasında yüzde 90'ın biraz altında kalıyordu. 2003'de toplam dünya ihracatındaki yüzde 0,7'lik payıyla 31. sırada yer alıyordu. [63]

Çin modeliyle bazı benzerlikleri vardı: Devletin yönlendiriciliğindeki ilk sanayileşme girişimini ("Nehrucu sosyalizm" denilen dönem) 1970'lerin ortasında ve sonunda birkaç yıllık durgunluk izledi. Arkasından da daha fazla pazara dayalı bir birikim modelini amaçlayan reformlar geldi. Ama önemli farklar vardı. Çin devletinin kaba gücünden yoksun Hindistan devleti ve özel kapitalistler, diğer sınıflara (bir tarafta eski toprak sahibi sınıf, diğer tarafta işçiler ve köylüler) boyun eğdirmekte o kadar başarılı olmadıklarından, Hindistan'ın büyüme oranı Çinlilerinkinin belki de dörtte üçüken, devletin liderliğindeki ilkel birikim döneminde daha başarısız oldular. Bu nedenle, dünya pazarına açılmaktan daha az yarar sağladılar – Çinli rakiplerinden daha az ihracat yapıp yabancı sermayeye çok az cazip göründüler. "Reformlar" GSMH'nin yüzde 25-30'una ulaşan yatırımla birlikte birikim oranını yukarı çekti. Ama bu sadece çıktının işçiler, köylüler ve yoksulların aleyhine, kapitalist sınıfa ve üst orta sınıfa giden oranının artışıyla sürdürülebildi.

2007 tarihli bir IMF raporuna göre:

1990'ların sonunda, nüfusun üst kesimi ekonomik büyümenin kazanımlarından bir önceki on yıla kıyasla çok daha büyük bir pay aldı. Bunun eyaletler içinde, eyaletler arasında, kırsal bölgeler ve şehirler arasında büyüyen gelir eşitsizliği üzerinde önemli etkileri oldu. [64]

Gelir vergisi verilerine dair bir analiz, büyümenin yüzde 40'ına kadar ulaşan kısmının sonuçta nüfusun en üst yüzde 1'lik kesiminin elinde toplandığını ortaya koyuyor. [65]

Artan büyümenin otomatikman azalan yoksulluğa yol açacağını öne sürme eğilimindeki kapitalizmin savunucuları, 1990'larda mutlak yoksulluk içinde yaşayan insanların oranındaki yüzde 10'luk düşüşü gösteren değişik resmi istatistiklere atıf yapıyorlar. Ama o aynı on yılda, Hintlilerin üçte ikisinin yaşadığı kırsal bölgelerde kişi başına düşen gıda tüketimi azalmıştı. Resmi rakamları yeniden analiz eden Abhijit Sen, yoksulluk içinde yaşayanların toplam sayısının 1990'larda arttığı, yoksulluk sınırı altında kalanların ancak çok küçük bir düşüş gösterdiği ve bunun yoksullukla savaş açısından "kayıp on yıl" olduğu sonucuna ulaştı. [66] 2002'de yoksulluk sınırı altında kalanların sayısı Hindistan nüfusunun yüzde 35'i olan, 364 milyondur. Ama bu bile sefaletin derecesini hafife alıyordu. Hintli çocukların yarısı, klinik tablo açısından yetersiz besleniyordu ve Hintli yetişkinlerin yaklaşık yüzde 40'ı, kronik kalori

yetersizliğinden muzdaripti. [67] Gujarat, Karnataka, Kerala, Maharashtra ve Tamil Nadu gibi sözde zengin eyaletlerde bile, “kırsal nüfusun yüzde 70’den fazlası, günde 2.200 kaloriden az tüketiyordu.” [68]

Hindistan’ın dünya sistemine girişi, 1990’larda sermaye verimliliğinin önemli ölçüde artışıyla birlikte, endüstriyel yatırımın Çin’deki gibi çok büyük ağırlıkla sermaye yoğun olduğu anlamına gelir. İstihdamdaki büyüme yılda yaklaşık yüzde 1’lerde seyretmekteydi; “örgütlü” (yani kayıt içi) imalat sektöründe yüzde 0, 67’ydi [69]. Oysa ortalama şirket büyüklüğünün iki kişiden az olduğu “örgütsüz” kayıt dışı sektörde büyüme biraz daha hızlıydı. [70] Kırsal kesimden şehirlere üşüşen halkın çoğunluğu, sonunda hizmet sektöründe geçimini sağlamaya çalışıyor, bir aileyi bir lokma bir hırka ayakta tutabilecek kadar 50 rupi (1 dolar) karşılığında çok az üretken vasıfsız işler – temizlik, ev hizmetçiliği, işportacılık, çekçekçilik, hamallık, garsonluk, bekçilik – yapıyordu. Yere göğe sığdırılamayan çağrı merkezlerinde sadece 400.000 kişi ya da 2006’da ülkenin işgücünün yüzde 0,008’i çalışıyordu. [71]

Hindistan’ın büyümesi, Çin’inki gibi 2000’in ilk on yılının ortalarında, dünya kapitalizminde 50 ya da hatta 20 yıl öncekinden daha büyük payı temsil ettiği anlamına geliyordu. Bunun bütün olarak sistem üzerinde önemli bir etkisi vardı. Ama ABD ya da hatta Japonya, Almanya ve Çin standartlarında bu çok küçük kalıyordu. Eğer 2000’in ilk on yılının ortasındaki büyüme oranları, yirmi yıl daha sürdürülürse, bu değişebilir: Dolarla ölçüldüğünde, Hindistan ekonomisi İngiltere’ninkini geçebilir. Fakat Mumbai, Haydarabad ya da Bangalore’deki en modern sanayi toplumu merkezleri, hâlâ çoğu Avrupa ülkesinden büyük kırsal yoksulluk kuşaklarıyla ayrılır. Bundan çok önce, bütün hızlı büyüme süreci hem iç faktörler hem istikrarsızlığın uluslararası etkisiyle dengesini yitirebilir.

1990’ların sonunda “kaplanlar”a, bundan önce 1960’lar ve 1970’lerde Brezilya “mucize”sine ne olduğunu gördük. Bu nedenle, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika gibi birbirinden apayrı ülkeleri bir tek kategoriye yerleştirip sonra da bu kategorinin bir biçimde dünya sisteminin alternatif bir makinisti olduğunu ileri sürmek için kişinin belleğini yitirmesi gerek. Aslında, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika’nın yenilenmiş ekonomik büyümesi, tipik olarak eninde sonunda sona ermeye – ve sona erdiğinde onlara ciddi zararlar vermeye – mahkûm bir canlılıkta, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının artmasına bağlıydı.

Sisteme övgüler düzen aklıevveller, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın temelde yatan problemlerinde de yaptıkları gibi pembe Asya tablolarında bu çelişkilere fazla dikkat etmediler. Çoğu kez Japonya’nın problemler

yaşadığını kabul etmekle birlikte bunu serbest piyasanın işleyişinden gerçekte gereken dersleri almamış olan hükümetin basiretsizliğine bağlamışlardı. 2007 sonbaharında, neredeyse iş işten geçtikten sonra, finans gazetecileri, bakanlar ve akademik iktisadın yıldızları, hep birlikte kapitalizmin yeni bir uzun vadeli istikrara kavuştuğu konusunda fikir birliğine varmışlardı – hatta “yeni bir uzun düzelme” den söz eden bazı Marksistler vardı. 1914 yazının başında sonsuz barış tahmini yapanlarıinki gibi onların aptallıkları da çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

Yeni Çağ'da küresel kapitalizm

Sınır tanımazlık

Büyük yanılsama on yılları, sermayenin ticaret, yatırım ve üretimdeki ulusal sınır tanımazlığının on yıllarıydı. 2007'ye gelindiğinde, uluslararası ticaret akışı 1950'ninkinden yüzde 30 büyükken, çıktı sadece on kat büyüktü. [1] Doğrudan yabancı yatırımlar fırlamıştı. Bu yatırımların akışı 1982'deki 37 milyar dolardan, 2006'da 1.200 milyar dolara yükselirken; [2] birikmiş DYY (doğrudan yabancı yatırım) stoku 1950'deki dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 4'ünden (1913 rakamının yarısından az) 2007'de yüzde 36'sına yükselmişti. [3] Ulusal sınırları aşan doğrudan üretim organizasyonu da geçmişte çok ender görülen bir biçimde yol almış ve çokuluslu şirket büyük kapitalist girişimin genel kabul gören klişeleşmiş şekli haline gelmişti. [4]

1930'ların krizinden beri sert düşüş göstermiş olan ulusal sınırları aşan finans hareketi, hükümetlerin daha genel kısıtlamaları kaldırma sürecinin parçası olarak kambiyo denetimini bırakmalarıyla birlikte şimdi patlayıp gitmişti. 1980'lerin ortasında, “bankacıların çoğu için” eğilim “Londra, New York ve Tokyo gibi başlıca ve birkaç ikinci derece finans merkezlerinde önemli varlık göstermek” anlamına gelen “yeni stratejiler hazırlamak”tı. [5] Banka birleşmeleri mantar gibi çoğalmıştı. Eskiden kurulmuş Hong Kong ve Şanghai Banking Corporation, “beş büyük” İngiliz bankasını satın almış, merkezini Londra'ya taşımış ve bir düzine ülkede daha banka satın almak üzere harekete geçmişti. İki büyük İspanyol bankası, Bilbao ve Vizcaya Bankası ile Santander Bankası, birçok Latin Amerika ülkesinde bankacılık sisteminden büyük bir bölümü satın almıştı. En büyük 20 bankanın varlıklarının yaklaşık üçte birine tek başlarına sahip olduktan [6] sonra da “yatırım bankacılığı, sigortacılık ve özellikle emeklilik fonları yönetimi” gibi diğer işlere el atmış, “temelde diğer İspanyol yatırımcıların çok faal oldukları (telekomünikasyon ve enerji) sektörlerde, bazı finans-dışı girişimlerde azınlık hisseleri” elde etmişlerdi. [7]

Ulusal sınırları aşan sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşmasında benzer bir süreç vardı. Eski sanayi ülkelerinde bir önceki dönemde çoğu kez devletin koruyucu kanatları altında ortaya çıkan dev şirketler, şimdi sadece ulusal

pazarlarda egemen olmakla kalmayıp dünya pazarından dev parçalar da tırtıklayabiliyorlardı. Rakiplerinin ayakta kalmak için tek şansı, uluslararası kaynak seferberliğine yönelmek, yani sadece ticaret alanında değil, üretim alanında da çokuluslu hale gelmekti. Birçok kilit sanayide en başarılı şirketler, başka ülkelerin şirketleriyle satın alma sözleşmeleri yapmaya, birleşmeye ya da stratejik ittifaklar kurmaya dayalı uluslararası geliştirme, üretim ve pazarlama stratejilerine sahip olanlardı.

Motor alanında, Japon otomobil şirketleri ABD’de en büyük üçüncü Amerikan şirketi Chrysler’den daha çok araç üreten üretim tesisleri kurdular. Millileştirilmiş Fransız şirketi Renault, en küçük dördüncü ABD otomobil şirketi American Motors’dan başlayarak, ABD’de bir dizi şirket satın almıştı; Volvo ABD’de General Motors’un ağır kamyon üretimini devralmıştı. Ford ve Volkswagen Brezilya’daki otomobil üretimlerini birleştirmişti. Nissan yılda yüz binlerce otomobil üretmek için kuzey doğu İngiltere’de bir montaj fabrikası kurarken, Honda Rover’ın yüzde 20 hissesini satın almıştı. Lastikte, Fransız Michelin şirketi 1998’de ABD’de Uniroyal-Goodrich’i bünyesine katarak dünyanın en büyük üreticisi olmuştu. Bu model 1990’lar ve 2000’in ilk on yılının başında da sürdü. Chrysler’i satın alan Mercedes Benz şirketi 2007’de tekrar sattı. Renault ortak bir yönetim kurulu oluşturarak, Nissan’la “ittifak” kurdu (Nissan’ın yüzde 44,5’ini satın alırken, Nissan Renault’nun yüzde 15’ini satın aldı. Saab’ı satın alan General Motors, Suzuki, Subaru ve Fiat’ın hisselerinin yüzde 20’sini alıp Daewoo’nun yüzde 42’sini ele geçirdi. Hintli Tata grubu (özelleştirilmiş British Steel’in önceden satın alınmasıyla oluşan) İngiliz-Hollanda çelik şirketi Corus’u ele geçirdi. Çin’in tırmanış halindeki ihracatının yarısı, Batılı çokulusluların en azından kısmi mülkiyetindeki şirketlerce yapılıyordu. Çin’in AVIC 1 şirketi Boeing 787 Dreamliner’ın dümenini üretiyor, Avrupa’da açık artırmayla satılan altı Airbus fabrikasına teklif veriyordu; Rusya’nın Aeroflot’u Alitalia’ya teklif verdi. Bunlar, Financial Times’da her gün haberi yapılan uluslararası devir ve işbirliği dalgasından sadece gelişigüzel birkaç örnek.

Eğer 1940’lar, 1950’lar ve 1960’ların tipik kapitalist şirketi, ulusal ekonomide başat rol oynayan bir şirketse, 21. yüzyılın başında yirmi, hatta daha çok ülkede faal – sadece anavatan dışında satış yapmakla kalmayıp oralarda da üretim yapan – bir şirketti. En büyüğü birçok devletten çok daha fazla ekonomik kaynağı harekete geçiriyordu. Bir UNCTAD raporunda, “dünyanın en büyük 100 ekonomik kuruluşundan 29’u çokuluslu şirketlerdir” [8] deniliyordu. Dünyanın her tarafında dal budak sarmış ulusal şirketler süreci, ileri sanayi ülkeleriyle sınırlı değildi. Bu, Yedinci Bölüm’de gördüğümüz gibi, sanayi doygunluğun

eskiden Batı'ninkini bile aşma eğilimi gösterdiği Üçüncü Dünya ve Yeni Sanayileşen Ülkeleri etkilemiş, bu yılların her krizinde, şirketler üretimi rasyonalize eder, fabrikaları kapatır ve diğerleriyle birleşirken, sanayinin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte yoğunlaşmıştı.

Efsaneler ve gerçekler

Bütün sürece 1990'larda "küreselleşme" adı verildi. Küreselleşmenin, neoliberalizmle birlikte kapitalizmin bütün bir yeni evresini – heveslilerine göre bunun öncekilerin hepsinden çok farklı bir evreyi – temsil ettiği vurgulanıyordu. Bu hevesliler, sadece dünyanın hükümetlerin hiçbir müdahalesi olmadan sermayenin serbestçe akışına göre düzenlenmesi gerektiğini değil, bunun zaten olduğunu da savunuyorlardı.

Çokuluslu (ya da bazen uluslararası) sermaye, üretimi en ucuza yapabilecekleri yerlere diledikleri gibi taşıyan şirketler çağında yaşadığımız söyleniyordu. Bazı etkili çevrelerin borazanları, bunun bilgisayar yazılımı ve internetin "eski moda metal, vb." sanayilerinden çok daha önemli olduğu, sermayenin mutlak hareketliliğinin onu devletlere herhangi bir bağımlılıktan tamamen uzak tuttuğu bir "ağırlıksız" üretim [9] dünyası olduğunda ısrarlıydılar. Bu, Keynesçilik, devlet yönlendiriciliği ve Sovyet tarzı "sosyalizm" in başarısızlıklarının arkasından, güya yeni bir dinamizmi harekete geçiren yeni ekonomik paradigmanın ayrılmaz parçasıydı. İngiliz Tory bakan Kenneth Clarke, "şirketlerin milliyetleri artık iyice önemsizleşiyor" derken, [10] Business Week bu "devletsiz şirket" çağıdır diye ilan ediyordu. [11]

Yine de birçok kişi reddettiği anaakım küreselleşme teorisinin varsayımlarından pek çoğunu kabul ediyordu. İşte Viviane Forrester, "“çalışma dünyası”yla hiçbir gerçek bağı” olmayan “sibernetik, otomasyon ve devrimci teknolojilerin egemenliğinde yepyeni bir dünya”dan söz derken, [12] Naomi Klein "serbest işçilerin istihdam edildiği serbest fabrikalar sistemi"ni betimliyordu. [13] John Holloway ise sermayenin "dünyanın bir ucundan diğer ucuna saniyeler içinde gidebildiği"nden dem vuruyordu. [14]

Devletlerin artık merkezi bir rol oynamadığı bir küresel sistem görüşü, sonuçta 20. yüzyılın büyük bölümünde baş belası olmuş savaşların geçmişte kaldığı argümanını ortaya koyar. Doğu Bloku'nun çöküşü ve birinci Körfez savaşında ABD'nin zaferinden sonra, baba Bush dünyanın "yeni dünya düzeni"ne girmekte olduğunu duyurdu. [15] Francis Fukuyama bu sözleri "tarihin sonu"nun geldiğini ilan eden akademik bir ambalajla kapladı.

Uzun süredir solla ilişkideki düşünürler bile sermayenin yeni dönemde artık devlete ihtiyacının kalmadığını, bu nedenle de savaşa sırt çevirdiği sonucuna ulaştılar. Nigel Harris, “savaş dürtüsünün zayıfladığı”nı “sermaye ve devletler yavaş yavaş koptuklarından, dünya savaşı yönündeki baskıların yavaş yavaş zayıfladığı”nı yazdı. [16] Lash ve Urry daha da ileri gidip “örgütsüz kapitalizm”in “postmodern” dünyasıyla ilgili değerlendirmelerinde askeri harcamaların sözünü bile etmediler. [17]

Küreselleşmeyle ilgili bütün bu farklı tezler, devletler ve sermayeler arası ilişkilerin gerçekte geliştiğine dair gerçek bir kavrayıştan yoksundu. Çünkü sermayeler devletlerle bağlarını koparmaya Birinci Dünya Savaşı zamanında ne kadar istekli ya da muktedir idiyseler şimdi de o kadar istekli ya da muktedirler. Böylesi ilişkiler karmaşıklaşmış olabilir; ama ezici önemini koruyorlar.

Bunu en açık üretken sermaye örneğinde görebiliriz. Üretken sermaye, küreselleşme teorisinin düşündüğü basitlikte hareketli olamazdı. Fabrikaların ve makinelerin, madenlerin, rıhtımların, ofislerin, vb. inşası, tıpkı kapitalizmin ilk dönemindeki gibi hâlâ yıllar alıyor. Bunlar kolayca paketlenip arabaya konulup taşınmazlar. Bazen bir şirket makineleri ve donanımını taşıyabilir. Ama bu zahmetli bir süreçtir ve şirket başka bir yerde faaliyete geçmeden önce yeterince vasıflı bir işgücünü istihdam etmek ya da eğitmek zorundadır. Bu arada sadece eski binalara yapılan yatırım zarar yazmakla kalmaz, makinelere yapılan yatırımın da hiç getirisi olmaz. Ve birkaç üretken süreç tamamen kendi kendine yeter. Dördüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, bunlar üretim komplekslerinde kök salmıştır; dışarıdan gelen çıktılara bağımlıdır ve dağıtım ağlarıyla ilişkilidir. Eğer bir şirket otomobil fabrikası kuracaksa, temel parçalar için güvenilir kaynaklar, doğru kalitede çelik, iyi eğitilmiş bir işgücü, güvenilir elektrik ve su kaynakları, güven veren bir finansal sistem, bankacı dostlar ve mamul malların nakliyesini sağlayabilecek kapasitede bir kara ve demiryolu ağını sağlama almak zorundadır. Diğer kişileri ve hükümetleri bu tür şeyleri sağlamaya ikna etmelidir. Bunları oluşturma süreci aylar, hatta yıllar süren pazarlıklar gerektirebilir, gelecek planlaması gibi deneme yanılma yöntemini de içine alabilir. O halde yeniden yapılandırılan şirketler, çoğu kez “aşamalı değişim”– eski fabrikadan yenisine parça parça taşınma, eski tedarik ve dağıtım ağlarıyla çalışmayı sürdürme, etraflarındaki “kompleks”e doğru yer değiştirmeyi asgarileştirme – yolunu tercih ederler. Öyle ki Ford’un 2000 yılında aldığı Dagenham’daki fabrikasını kapatıp üretimi Avrupa’da başka bir yere taşıma kararını hayata geçirmesi yaklaşık iki yılına mal olmuştu. Cadbury Schwepps, 2007 Haziranında işletmelerini kapatmak dâhil küresel operasyonunun “rasyonalizasyon”unu ilan ettiğinde, bu kararı hayata geçirmesinin üç yıl alacağını beklediğini söylemişti.

Para sermaye için bile saf hareketlilik söz konusu değil. Susanne de Brunhoff'un belirttiği gibi:

Seyyar sermayenin muazzam finansal akışı, yerküre çevresinde her gün turlasa bile, küresel bir tek sermaye piyasası mevcut değildir. Bir tek faiz oranı dünyası, üretilen malların tek dünya fiyatı yoktur... Finansal varlıklar , “mükemmel ikameler” olmayan farklı para birimleri cinsindendir. [18]

Dick Bryan benzer bir görüş öne sürer:

Uluslararası finans, küresel birikim içinde milliyetin merkeziliğinin açık bir tablosunu sunar. Uydu ve bilgisayar teknolojisinin bileşimi... getiri oranlarını eşitlemek için finansal akışların neoklasik “kusursuz pazar”ının ulusal sınırları aşan tüm teknik önkoşullarını sağlamıştı. Yine de... finans ulusal özelliğini korur. Tasarruflar ve yatırımı eşitlemek için sistematik bir biçimde hareket etmez... Ulusal paralardan oluşan küresel finans sistemi, küreselleşmenin ulusal boyuttan yoksun olamayacağına işaretler. [19]

UNCTAD her yıl en büyük 100 çokuluslu şirketin listesini ve bunların “ulusaşırılık endeksi”ni – “anavatan” dışındaki satış, varlık ve yatırım oranları – yayımlar. Bu rakamların bazen çokulusluların ulusal bir temele ne kadar az bağımlı olduklarını gösterdiği söylenir. Aslında bunlara başka bir açıdan da bakılabilir. 2003'te, en büyük 50 çokuluslu şirket, işlerinin yarısından fazlasını hâlâ anavatandaki merkezinden görüyordu. Yabancı ülkelerde en çok satış oranı yakalayan 20 şirket, çoğunlukla ya Kanada, Avustralya ve İsviçre gibi küçük, açık ekonomilerden ya da Finlandiya, Fransa, İngiltere, Almanya ve İsveç gibi yakın komşularına satışa yönelmiş AB üyelerindendi. ABD çokuluslu şirketlerinden hiçbirisi en uluslararası küresel şirketler listesinde yer almıyordu. [20]

Dünyanın en büyük uluslararası şirketlerinin ortalama uluslaşırılığı (UAŞ) 2003

En üstteki 100 UAŞ	55,8
En üstteki 50 UAŞ	47,8
Ana merkezleri	
Amerika Birleşik Devletleri	45,8
İngiltere	69,2
Japonya	42,8
Fransa	59,5
Almanya	49,0
Küçük Avrupa ülkeleri	72,2

Sınırları aşan birleşmelerin çoğalması bunların sadece yeniden yapılanmanın tek ya da hatta başat biçimi oldukları anlamına gelmiyordu. Bunlar tüm birleşmelerin ancak dörtte birini kapsıyordu. [21] – ve birçoğu başarısızdı. [22] Küresel yatırımın yalnız çok küçük bir kısmı ulusal sınırları aşıyordu. Tim Koechlin, Amerikan doğrudan dış yatırım (FDİ) stoğunun “1960’daki 32 milyar dolardan 2004’de 2063 milyar dolara” “çıkarak belirgin bir artış gösterdiğini” söylemişti. Bu, “tüm ABD yatırımlarında nispeten küçük bir payı” temsil ediyordu; “doğrudan dış yatırım akışının tüm yatırıma oranı sadece yüzde 7,3’de kalmıştı.” [23] İmalatta oran daha yüksekti: Yüzde 20,7 – “ama 1994’deki yüzde 35,4 rakamının altındaydı”. [24] Koechlin şu sonucu çıkarır: “Yatırım süreci giderek ‘küreselleşmiş’ olmakla birlikte... sermaye birikimi esasen ulusal bir görünüşü olarak kalıyor.” [25] Dahası, doğrudan dış yatırım rakamları üretim kapasitesinin mülkiyetinden çok hareketliliğine dair abartılı bir izlenim veriyordu. UNCTAD rakamları, Riccardo Bellofiore’nin 1990’ların sonunda ortaya koyduğu noktayı doğruluyordu. Yabancı yatırımlar büyük ölçüde yenilerinin kurulmasını değil mevcut işletmelerin satın alınmasını içine alıyordu; o halde:

İmalatta doğrudan dış yatırımların akışına egemen olan yeni kapasitenin yaratılmasından çok... birleşmeler ve ele geçirmelerdir: Ve doğrudan yabancı yatırımların içinde büyük bir pay üretken olmayan, spekülasyon ve finansal girişimlerdir. [26]

Çoğu çok uluslu şirket yatırımlarını belirli bir ileri sanayi ülkesinde ve komşularında yoğunlaştırmış, sonra da diğer tüm rakipleri karşısında avantaj sağlamak için orada tam boyutlu bir yatırım, araştırma ve geliştirme ve üretime bel bağlamıştır. Gerçekte var olan yabancı yatırımların “küresel” nitelik taşıması zorunlu değildi. “ABD’nin dış iştiraklerinin çıktısının yüzde 66’sı yerel pazarda”, yani o iştirakin üstlendiği belirli bir ülkenin sınırları içinde “satılmıştı”. [27]

Ne var ki, bu küresel üretim kalıbına dönüşmeden ağırlıklı ulusal üretim temelinden bir kopuş eğilimiydi. Çok uluslu bir şirket belirli bir ülkeye ihracat yapmanın önündeki engelleri o ülke sınırları içinde fabrikalar kurarak aşmak isteyebilir – Ruigrok ve van Tulder’in glokalleşme adını verdiği bir modeldir bu. [28] Söz konusu model çok uluslu şirketin anavatanından ithal edilen parçaları basitçe monte etmeye dönük “montaj tesisleri”yle başlamış olsa bile çoğu kez yerel şirketlerden parça sağlanıyordu. Çokuluslu şirket bundan kazançlı çıkıyordu çünkü yerel şirketler fiilen onun uyduları haline geliyor, ona kaynak sağlıyor ve yerel ya da bölgesel rakiplerine karşı onun çıkarları için savaşıyorlardı. Bu şirketler iştiraklerinin bulunduğu ülkede

devletin korumacı önlemlerini bile destekleyebiliyorlardı. Çünkü bu uluslararası rakipler karşısında bu ülkedeki satışlarını koruyordu.

Küreselleşme kuramcıları bu gibi gelişmeleri göremediler. Yine de Japon motor şirketlerinin ABD ve İngiltere’de kesinlikle bu çizgilerde olan yatırımlarına atıfta bulunarak çoğu kez kendi görüşlerini doğrulamayı denediler. Michael Mann’ın isabetle belirttiği gibi ikisi de küresel olmaktan çok yerleşmiş ya da bölgesel üretimi içermesine rağmen, benzer şekilde söz gelimi İtalyan dokuma sanayinin bir bölümüne özgü “esnek üretim”i ve Japonya’nın öncülük ettiği “tam zamanında” üretim yöntemlerini küreselleşmenin tipik örneği olarak vurguladılar. [29]

İleri ülkelerin şirketlerinin üretim süreçlerinin belirli parçalarını yurt dışı “kaynaklardan” sağlamaları önemli bir görüngü olmuştu, ama bu yaygın inanışın tersine hâlâ çok sınırlıydı. 2000’lerin başında (hammaddeler dâhil) ithal edilmiş “malzeme çıktıları” ABD’nin toplam çıktısının yüzde 17,3’üne denk düşüyordu. [30] Koechlin, “kaynak kullanımı”nın “ABD’nin gayri safi yurt içi alımlarının yüzde 4,8’inden biraz azını ve görünürdeki mamul malların tüketiminin yüzde 9’undan azını” karşıladığını tahmin ediyordu. [31] Bir başka araştırma, 2000’lerin başında “imalatta ücretli istihdam”daki düşüşün “nedeninin mallar ya da hizmetlerde bir ithalat dalgası olmadığını” ama:

temelde üretkenlikte güçlü bir büyümenin varlığı karşısında yurt içi talebin yetersiz büyümesinin sonucu olduğunu gösteriyordu. Ticaretin imalatla gerçekten de iş kaybına neden olması ölçüsünde, 2000’den sonra ABD ihracatında zayıflık söz konusuydu ve bunun sorumlusu da ithalat değildi. [32]

Küresel sermayenin farklı kümelenmeleri

Popüler küreselleşme değerlendirmeleri sadece sermayenin hareketlilik derecesini abartmakla kalmayıp bu hareketliliğin içeriğiyle ilgili çok çarpık bir görüş de sunarlar. Alan M Rugman büyük çokuluslu şirketlere işaret ederken şöyle der:

Çok azı bütün dünyada aynı ürünleri ve/ ya da hizmetleri satma yeteneği olarak tanımlanan “küresel” stratejiye sahip “küresel” şirketlerdir. Buna karşılık, en büyük 500 şirketin neredeyse tümü Kuzey Amerika, AB ya da Asya “üçgen”indeki anavatanlarında bölgesel olarak üstlenmiştir...[33]

2000’li yılların başında – Vivendi, Pernod Ricard, Thomson Corporation, Stora Enso Akzo Nobel, Volvo, ABB ve Philips dâhil – en küresel şirketlerin yarısı temelde hala anavatanlarının da içinde olduğu

bölge pazarlarında faaliyet gösteriyorlardı. Sadece altı çokuluslu şirket – Nestlé, Holcim, Roche, Unilever, Diageo ve British American Tobacco – en azından üç kıtada dengeli sayılabilecek bir faaliyet yürütüyordu. [34] Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyette bulunan yabancı şirketlerin çoğu, çokuluslu şirket mülkiyetinin ağırlıklı biçiminin küresel değil “bölgesel” olduğu, “ABD’nin kontrolündeki şirketlerin Avrupa katma değerinin ancak yüzde 4,5’inden sorumlu olduğu” diğer AB ülkeleri merkezliydi. [35]

Chortareas ve Pelagidis 2004’de şu sonuca varmıştı:

Uluslararası ticaretin akışındaki artış, ağırlıklı olarak küresel ekonominin üç gelişmiş ticaret blokuyla (ABD, AB, Asya, Japonya) sınırlıdır. Dünyanın büyük bir bölümü ticari canlanmanın dışında kalmaya devam ediyor. Ortaya çıkan gerçek, sınır aşan ticari işlemlerde ve üretimin karşılıklı bağımlılığında küresel bir artıştan daha çok belirli gruplar/ülke bloklarının derinleşen bölgesel entegrasyon (bölgeselleşme) sürecidir. [36]

İleri sürdüklerine göre, “ticaret geçmişle bile kıyaslandığında çok daha fazla sayıda ülkeye yayılmış değildir. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ithalatının hâlâ OECD’nin toplam GSYH’sinin sadece yaklaşık yüzde 2’si olduğunu hatırlamak yeter.” [37] Onların tek istisnası araştırmalarından sonra, yüzyıl sona ererken, gelişmeleri daha çok önem kazanan doğu Asya’yı – 2005’e geldiğimizde Çin’in ihracatı küresel toplamın yüzde 7’sini aşacak kadar büyümüşü.

Yatırım akışları Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya “üçlüsü” içinde aynı şekilde yoğunlaşmıştı. 2002-4’de Avrupa Birliği’ne akan doğrudan dış yatırımlar yılda ortalama yaklaşık 300 milyar dolardı. Dünyanın geri kalanı – “gelişmekte olan ülkeler” –in toplamı sadece 180 milyar dolardı; (Hong Kong dâhil) Çin bunun beşte ikisini, Brezilya ve Meksika beşte birini alıyordu. 2004’de doğrudan dış sermayenin birikmiş stokunun yüzde 89 kadarı gelişmiş ekonomilerdeydi (bu oran 1990’ınkiyle kabaca aynıydı) ve üçte ikisi Avrupa’daydı. [38]

Homojen bir dünya coğrafyasında sermayenin dilediği gibi aktığı bir model söz konusu değildi. Gerek kaba küreselleşme görüşünün, bölgesel blokları vurgulayan yorumların gerek se hâlâ sırf ulusal ekonomiler temelinde görüş bildirenlerin tamamen kavrayamadığı bir biçimde, bu bazı ülke ve bölgelerde yoğunlaşmış, “topaklaşmış”tı. Tıpkı yarısı dolu bardak örneğindeki gibi Ampirik malzemeye farklı biçimlerde de bakılabilir. Ama kapitalizmin gerçeği öyledir ki o bu yanların herhangi birine indirgenemez.

Farklı şirketler farklı düzeylerde faaliyet gösteriyorlardı. Bazıları,

basit sayılarla anlatırsak çoğunluk hâlâ ulusal ekonomilerin içinde işliyor, komşularıyla alışveriş yaparak ne kazanabileceklerini görmek için duyurgalarını buralardan uzatıyorlardı. Daha az sayıda ama çok daha güçlü olan diğerleri, giderek bölgesel temelde faaliyet gösterirken dünyanın başka yerlerinde ne yapabileceklerini görmek için etraflı kolaşan ediyorlardı. Küçük bir azınlıkta geleceğini gerçekten küreselleşmede görüyordu. Bu perspektiflerin her birine bağlı sermayeler alışveriş yapar, pazarlarını genişletmek için manevra yapar, daha ucuz girdi ve daha kârlı yatırım alanları ararken hem birbirlerinden etkileniyorlar hem de birbirlerinin kuyusunu kazıyorlardı. Sonuçta ortaya çıkan yeni bir model değil ama biraz sabitlenmiş gibi görüldüğü her seferinde dağılan sürekli değişen kaleydoskopik bir desendi. Marx'ın söylediği gibi “kaskatı olan ne varsa uçup gider”- ama bu kaba küreselleşmesinin savunduğu biçimde olmaz. Çünkü sermayenin eski yoldaşı devlet her noktada sürece dâhil olur.

“Küreselleşme” çağında devletler ve sermayeler

Tüm ileri kapitalist devletler, sadece dünya savaşları zamanında aşılan tarihsel bakımdan çok yüksek düzeydeki devlet harcamalarını hâlâ sürdürüyorlar. İş dünyası vergilerin yüksekliğinden genelde yakınsa da yüzyıl öncesinin harcama düzeyine geri dönüşü asla ciddi ciddi düşünmüyor. Bunun nedeniyse, günümüzün sermayelerinin ihtiyaç duymamak bir yana, eskisinden fazla değilse bile eskisi kadar devletlere gerek duymalarıdır.

Devletlere ihtiyaç duymalarının ilk nedeni, sermayelerin belirli coğrafi bölgelerde süren yoğunlaşmasının, piyasanın işleyişinin otomatikman sağlamadığı hizmetleri gerektirmesi: polis, adli sistem, bazı sermayelerin diğerlerince dolandırılmasını sınırlayan bir çerçeve, en azından asgari bir kredi mevzuatı, az çok istikrarlı bir paranın tedariki. Üretim ve satışlarının yarısı, hatta daha fazlası yurtdışında olan büyük çokuluslu şirketler bile temel kârlılıklarını büyük ölçüde hâlâ kendi ülkelerindeki faaliyetlerine, bu nedenle de devletin onlara sağlayabileceklerine dayandırıyorlar.

Bu işlevlerin yanında, her devletin kendi sermayesinin yurtiçinde birikimine yoğun desteği sürüyor – ve bu Keynesçiliğe son geri dönüşten çok önce doğruydur. Dolayısıyla, Pentagon 1980’lerin sonunda şirketlere birleşmeleri, yatırım ve teknolojik yenilik için baskı yaparak Amerikan mikroişlemci sanayisinin yeniden canlanmasında kilit rol oynamış [39] ve sanayinin güçlü desteğini almıştı:

Cirus Logic’ten Hackworth, “Günümüzün küresel ekonomisinde merkezi bir

vizyonun gerekli olduğunu” açıkladı. LSI Logic’ten Corrigan da “Birilerinin bu ülke için bir sanayi stratejisi olmak zorunda” diyerek onun sözlerine katıldı. [40]

Bu stratejinin sonucu, 1990’ların sonunda dünyanın birinci yaniletken şirketinin artık NEC (Japon) değil, ama Intel (Amerikan) olmasıydı. Yine (ikisi de Amerikan şirketi olan) Motorola ve Texas Instruments üçüncü ve beşinci sıradaydı. ABD devletinin, ABD havacılık ve uzay sanayisinde benzer bir rasyonalizasyonu başarması sonucunda da Boeing ve McDonnell Douglas’ın birleşmesinden, küresel sivil uçak satışlarının yüzde 60’ını kontrol eden bir şirket doğdu. Askeri hava araçları üretiminin cirosu Avrupa sanayinin tamamının iki katından büyük oldu. New York Times’in yazdığı gibi, “Başkan Bill Clinton yönetimi, Amerika’nın askeri yüklenicilerini ekonomiyi küresel anlamda daha büyük rekabet gücüne kavuşturmanın araçlarına dönüştürmekte büyük ölçüde başarılı oldu.” [41]

Şirket faaliyetlerinin uluslararasılaştırılması, bırakın devlet desteğine daha az bağımlılığa yol açmasını, onu çok önemli bir yönde artırır. Şirketler küresel çıkarlarının korunmasına ihtiyaç duyarlar. Onlar için birçok şey savaş sonrası ilk on yıllardakinden çok daha önem kazanmıştır: Yeni pazarlara girmeleri için ticaret müzakereleri, döviz kuru oranları, yabancı hükümetlerden ihale alma, yabancıların varlıklarına el konulamayacağına dair güvenceler, fikri mülkiyet haklarının korunması, dış borç geri ödemelerinin yapılması. Dünyada bu gibi görevleri üstlenmeyen bir tek devlet bile yoktur. Dolayısıyla her ulusal devletin diğerlerini kendi içindeki sermayelerin çıkarlarına saygı göstermeye zorlama gücü artmıştır.

Başlıca para birimleri arasındaki dalgalı döviz kurları, bir hükümetin kendi parasının değerine söz geçirme kapasitesinin sınırları içinde faaliyet gösteren şirketlerin uluslararası rekabet gücü üzerinde muazzam bir etkisi olabilir. Sözgelimi, ABD’nin Avrupa ve Japon hükümetlerini yenin dolar karşısındaki değerini artırmaya zorlamak için işbirliğine ikna ettiği 1985 “Plaza Anlaşması” bunu göstermişti. Anlaşma ertesinde, ABD şirketlerinin uluslararası satışları “savaş sonrası dönemin en hızlı büyüme oranını yakalayarak, 1985 ve 1990 arasında yıllık yüzde 10,6 oranında yükseldi.” [42] Yine bunu Arjantin’de 2001 Aralık’ındaki ayaklanmadan sonra işbaşına gelen hükümetin siyasal bir kararla yüzde 75 oranında devalüasyon yapmasının, ülkede üslenmiş sanayi ve tarım sermayelerine önemli bir itici güç kazandırmasında da görürüz. [43]

Kur oranındaki bir değişiklik, bir ulusal ekonomi içinde faaliyet gösteren şirketlerin emtia üretiminde kullanmış olduğu emeğe karşılık elde ettiği küresel değer miktarını değiştirir. Dick Bryan’ın söylediği gibi:

Kur oranı artı değerın sermayeler arasında dağılımında çok önemli bir belirleyicidir... Ulus-devletler “kendi” paralarının küresel ölçekdeşliğinden [commensurability] sorumlu sayıldıklarından, küreselleşme... birikimin ulusal boyutunun ortadan kaldırılmasıyla ilgili değıl. Gerçekten de küreselleşme yavaş çözölme sürecinde ulusal boyutun “askıya alınması”yla bile ilgili değıl. Geçmiş çağlardakinden çok farklı yollarla da olsa küresel birikim, ulusal boyutun fiilen yeniden üretilmesidir. [44]

Tekrar, devletlerin aynı şekilde merkezde olduğı WTO’nun aracılık ettiğı uluslararası ticaret müzakerelerinde görölür. Ülkelere kendi sınırları içinde kümeleşmiş sermayelerin temsilcileri olarak bir araya gelirler. Farklı şirketler, farklı çıkarlara sahiptir ve çıkarlarını gözetmek için etki kurabilecekleri tek tek devletlerin gözünün içine bakarlar. Bu, korumacı eğilimlere sahip olanlar gibi serbest ticaret yoluyla küresel egemenlik kurmak isteyen şirketler için de doğrudur. Tümü diğere devletleri onları içeri buyur etmeleri için ikna edecek “kendi” devletlerine bağımlıdır. Dolayısıyla ABD devleti Microsoft, GlaxoSmithKlein ya da Monsanto gibi şirketlerin fikri mülkiyet haklarının tüm dünyada kabul edilmesinden gelen muazzam lisans ücretleri elde etmelerinde temel bir silahtır. Aynı şekilde, ABD’nin IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla kullandığı finansal güç, ABD bankalarının dışarıya verdiği borçları da güvence altına almıştı. Bu, Ford ve General Motors’un Asya krizi zamanında iki Kore otomobil şirketinin kontrolünü ele geçirmesinde olduğı gibi, ABD merkezli sanayi şirketlerinin küçük devletlerin karşılaştıkları krizlerden kazançlı çıkmasına yardım etmişti.[45]

Uluslararası birleşmeler de devletlerin öneminin azalmakta olduğunu göstermez. Bu birleşmelerin gerekçesi, kısmen çokuluslu şirketlerin etkilerini anavatandan diğere devletlere doğru genişletebilmesidir. Ulusal sınırları “aşp” dolayısıyla bu devletlerin politikasını ve Avrupa Topluluğı’nu içten etkileyebilmek için, ABD ve Japon şirketleri Batı Avrupa ülkelerine yatırım yaparlar. İşte 1990’lerin başında Ford ve General Motors gibi çokuluslu Amerikan şirketlerinin Japon otomobillerinin ithalatına kısıtlama getirecek önlemler almaları için Avrupa hükümetlerine lobi faaliyetleri! İşte otomobil montaj fabrikaları kurmak için İngiliz devletinden sübvansiyon koparmak amacıyla müzakerelere giren Japon otomobil şirketleri. Dev şirketler devletle bağıını koparmaz; ama daha çok bağ kurdukları devlet – ve ulusal kapitalist ağ – sayısını artırırılar.

Bu gibi temasların önemini koruduğunu en iyi finansal ve ekonomik krizler sırasında görüyoruz. Çünkü dev bir şirket ya da bankayı iflastan – ve koca endüstriyel ya da finansal kompleksleri peşinden sürüklemekten – kurtarabilecek kaynakları sadece devletler sağlayabilir. 1970’lerin

başından beri, bu gibi krizlerin tarihi sallantıdaki şirketleri kurtaran ya da diğerlerini ayakta tutmak için bazı şirketleri “cankurtaran simidi” görevine zorlayan devletlerin tarihi olmuştur. Küreselleşme dönemi, savaş sonrası on yıllara göre çok daha büyük krizlerinden biri olduğundan, şirketler bu gibi kurtarmalar için hükümetlere daha çok bel bağlar hale gelmişlerdir. Gelecek bölümde göreceğimiz gibi, 2007 likidite krizinin 2008’de büyük bankaların çöküşüne dönüşmesi bu bel bağlamanın ne denli arttığını gösterdi.

Buradan çıkarılması gereken genel sonuç şu: İster çokuluslu ister diğer tür olsunlar, şirketler nostaljiden kaynaklanan bir düşünceden değil, günümüzdeki rekabetçi durumlarının getirdiği acil bir zorunluluktan, çıkarlarını savunacak devletlerin gözünün içine bakarlar.

20. yüzyıl ortalarının devlet kapitalizminin varisi, devlet-dışı bir kapitalizmden çok, sermayelerin “kendi” devletlerine eskisi gibi bel bağladıkları, ama diğer devletlerle ilişkili sermayelerle bağ kurmak için onların dışına çıkmaya çalıştıkları bir sistemdir. Süreçte, sistem bir bütün olarak daha kaotik hal almıştır. Sorun tek tek şirketlerin sadece tek tek devletlere dayattıkları talepler değildir. Şirketler uluslararası alanda faaliyet gösterdiklerinden, bazı bölümleri bir devletle ve onunla ilişkideki sermayeler kompleksiyle bağ kurabilirken bile, aynı şirketin diğer bölümleri başka devletlerle ve onunla ilişkideki sermayeler kompleksiyle bağ kurabilirler. Belirli devlet aygıtları, parçaları farklı, rakip sermayelerin talepleriyle baş etmeye çalışırken, uyumlarını büyük ölçüde yitirebilirler. Küresel gündem, bölgesel gündem ve daha büyük devletler örneğinde (sermayenin belirli yerleşmiş coğrafi komplekslerinin) ulus-altı gündeminin birbiriyle çatışması, ulusal siyasal-ekonomik yapı içinde sürtüşmeler – kimi zaman derin yarılmalar – yaratır. 1990’lar boyunca ve 2000’lerin başında, İngiltere’nin geleneksel egemen sınıf partisinin çok uzun iç krizi sırasında olan da buydu: Taraflar İngiliz kapitalizminin geleceğini ABD’ye bağlı görenler ile Avrupa entegrasyonuna bağlı görenler arasındaki bir çatışmayı (kendisi ticaretinin çoğunu Avrupa ile yapan, ama yurtdışındaki yatırımlarının yarısı ABD’de olan İngiliz kapitalizminin pozisyonunu yansıtan bir çatışma) yansıtıyordu.

Ulusal devletleri geçmişin eskimiş kalıntıları olarak görenler, çoğu kez bir “uluslararası kapitalist devlet”i de beraberinde getirecek bir “uluslararası kapitalist sınıf”tan söz ederler. [46] Marx’ın şu görüşünü ciddiye almazlar: “Sorun artık kârları paylaşmak olmayıp kayıpları paylaşmaktır... kapitalist sınıfın pratikteki kardeşliği... kendisini” sonucu “güç ve kurnazlıkla belirlenen” “düşman kardeşler arası bir kavgaya dönüştürür.” [47] Konu

güç kullanmak oldu mu ulusal devlet hemen kullanılmaya hazır bir araçtır. Devletlerarası çatışma, ekonomik rekabetin dev şirketler için bir ölüm kalım meselesi haline gelişinin az çok kaçınılmaz sonucudur. Sermaye birikiminin ulusal, bölgesel ve küresel devreleri aracın nasıl kullanıldığını etkilese bile, bu en azından Lenin ve Buharin zamanındaki kadar doğrudur.

Devletlerin diğer devletler üzerinde bu gibi baskı uygulamaları – ekonomik yardım, ticari ambargolar, imtiyazlı ticaret ortaklık teklifleri ve çıplak rüşvet gibi “şiddet-dışı” yöntemlerin yanı başında – hâlâ askeri donanım cömert harcamalarla desteklenen kalabalık “silahlı kuvvetler”in konuşlandırılmasını gerektirir. Çoğu kez aktif değil daha çok pasif bir rol olabilir. Soğuk Savaş sırasında, SSCB ve ABD arasında iki tarafın da diğerinin Avrupa’daki etki alanına dalmasını önleyen Karşılıklı Garantili Yokoluş’taki gibi, hiç kimse meydan okuma cesareti göstermedikçe, belirli düzeydeki bir etkiyi sürdüren kuvvetin kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Tekrar, ABD’nin Soğuk Savaş yıllarında Batı Avrupalı güçlere ve Japonya’ya ABD hedeflerine rıza göstermezlerse yardım etmeyeceğine dair örtülü tehditlerinde olduğu gibi, kuvvet doğrudan değil daha çok dolaylı bir rol oynayabilir. Ama devletin şiddeti, böyle durumlarda yaşamsal bir arkaplan faktörü olarak kalmıştır. Lenin ve Buharin’in analiz ettiği emperyalizmin sürekliliği burada yatar. Bugün bile Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore’nin– bu yüzden de İngiltere, Fransa ve ABD’nin – yöneticileri nükleer silahlara sahip olmayı düşmanlara karşı en büyük savunma olarak görüyorlar.

Büyük güçler arasındaki etkileşim, bazı neoliberalizm ve serbest ticaret havarilerinin hayallerini süsleyen ulusların barışçı bir uyumu değil. Çıkar çelişkileri var ve bu çelişkilerin çözümünde askeri kuvvete son çare olarak başvurulabilir. Ama 20. yüzyılın ilk kırk yılı gene de farklıydı. Bu çelişkiler büyük güçlerin anavatan topraklarını perişan eden savaşlarla sonuçlanmıştı. 1945’ten beri gerginlikler, anavatan topraklarına saldırıları potansiyel olarak caydıracak muazzam silah stoklarına yol açtı. Ama sıcak savaşlar bu toprakların dışında, çoğu kez Üçüncü Dünya’da sürdürüldü.

Bunun bir nedeni “caydırıcı” etki; nükleer bir güce karşı savaşa girmenin halkın çoğu gibi bütün yurtiçi ekonominin de tahribine yol açacağı korkusu olmuştu. Bir diğeri, ileri kapitalist ekonomilerin iyice iç içe geçmesinin devletlere kendi sınırları dışında güç kullanmaları konusunda baskı yapmasıydı. Çok az kapitalist, başka devletlerdeki mülkiyetlerinin büyük kısmının – zaten bunların çoğu diğer ileri kapitalist ülkelerde olacaktır – kendi ulusal devletlerince tahrip edilmesini isterdi.

Bu savaşı denklemden tamamen çıkarmıyor. Kapitalist ekonomi 1914’te

de büyük ölçüde uluslararasılaşmıştı; ama bu topyekûn savaşı engellemedi. Tekrar, 1941’de Almanya’da Ford’un fabrikalarının ve Coca Cola satış merkezlerinin olması, Pearl Harbor’dan sonra ABD’yi bu ülkeye savaş ilan etmekten alıkoymadı. Ama bu durum kapitalist şirketleri ellerinden geldiğinde bu gibi çatışmalardan uzak durmaya – ve anlaşmazlıklarını dünyanın daha az sanayileşmiş yörelerinde çözmeye – teşvik etti. Bu yüzden, 1945’ten beri geçen yıllarda savaş hiç eksik olmamasına rağmen, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’dan uzakta yürütüldü. Çoğu kez, savaşlar yerel rejimleri bazı büyük güçlere az çok borçlu kılmakla birlikte tamamen bağımlı hale getirmeyen “vekâlet savaşları” olmuştur.

1980’lerde, ABD’nin Irak’a İran’a karşı uzun savaşında örtülü destek vermesine ve Rusların Afganistan işgaline karşı savaşan mücahitlere modern silahlar sağlamasına yol açan bu mantıktı. 1990’larda Balkanlar’da da karşımıza çıkan aynı mantıktı: Sonuçta sert bir etnik çatışmaya bile mal olsa, Avusturya’nın Slovenya’nın Yugoslavya’dan bağımsızlığını kazanması için girişimleri, Almanya’nın Hırvatistan’ı ve ABD’nin de Bosna’yı bağımsızlığa teşvik etmesine neden olmuştur.

Vekâlet savaşlarının en berbat örneğini yaşayan kıta belki de Afrika’daydı. Soğuk Savaş’ın son on beş yılında, ABD ve SSCB birbirleri karşısında stratejik üstünlük kurma çabalarının parçası olarak savaşlar ve iç savaşlarda rakip tarafları destekledi. ABD ve Fransa, 1990’larda Orta Afrika’da etki sağlamak için yarışmıştı. Tanzanya’nın sınır bölgelerinde, Ruanda, Burundi ve Kongo-Zaire’de çıkan ve iç savaşlara da dönüşen savaşlarda rakip tarafları desteklemişlerdi. Toplam 3-4 milyon kişinin ölümüyle sonuçlanan bir felaketin fitilinin ateşlenmesine yardım etmişlerdi. Böyle durumlarda, komutanları savaşı kendilerini zenginleştirmek için yürütüp savaşı daha da tırmandırmak için kendilerini zenginleştiren büyük imparatorluk güçlerinin minyatür taklitleri olan paralı ordular boy göstermişti. Emperyalizm, yerel yöneticileri en kanlı savaş ve iç savaşlara girmeye teşvik edip sonra da kargaşa Batılıların çıkarlarına tehdit oluşturacak boyutlara ulaştığında, kimi zaman Batılı orduları “barış gücü” görevine göndermek anlamına geliyordu. İleri kapitalist ülkelerin emperyalizm-içi karşıtlıklarından doğan çelişkiler, bu yolla dünyanın en yoksul kesimlerini kasıp kavurmaktadır.

Yeni kriz döneminden yeni emperyalizme

Eski emperyalizm modeli, birbiriyle cepheleşen kıyaslanabilir düzeylerde ekonomik ve/ya da askeri kapasiteleri olan devletler koalisyonu modeliydi. Bugün en büyük devletler arasında bile içte üslenen

sermayelerin çıkarlarını gözetme kapasitesi konusunda büyük bir eşitsizlik görülüyor. Hiyerarşinin tepesinde tuttuğunu koparma kapasitesi en büyük devlet olan ABD var. Altta ise üsttekilerin lütfunu kazanmayı uman çok zayıf devletler var. Ortada kalan devletler, küresel gagalama düzeninde kendi konumları için didişirlerken, üsttekilerden taviz koparmak umuduyla duruma özgü ittifaklar kuruyorlar.

Bu istikrarlı bir hiyerarşi olamaz. Tekrarlanan krizler döneminde, ekonomik büyüme (ya da zaman zaman küçülme) oranlarındaki eşitsizlik, farklı devletler arasındaki güçler dengesinin her zaman değişmesine, hiyerarşinin üst basamaklarına tırmanmak isteyenler ile onların hizayı bozmamasını isteyenler arasında rakip güç gösterilerine yol açar. Zayıf devletler komşularıyla, müttefik oldukları güçlü devletleri de içine çeken çatışmalara girerlerken, güçlü devletler zayıf “serseri” devletlere örnek müdahaleleri, diğer güçlü devletler karşısında avantaj sağlamanın bir yolu olarak görürler.

En büyük istikrarsızlık kaynağı, ABD’nin küresel gagalama düzenindeki ilk sırasını sürekli pekiştirme çabalarından gelmişti. İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda, bu su götürmez gibiydi. Ama daha sonraki on yıllarda ABD kendisinden çok daha hızlı büyüyen diğer devletlerin art arda meydan okumalarından korktu. Bugün kulağa ne kadar garip gelirse gelsin, Rusya 1950’lerde, Japonya 1980’lerde (askeri olduğu kadar) ekonomik bir tehdit olarak görülüyordu; son zamanda onların yerini Çin aldı. ABD devletinin konumunu kaybetme riskini almamak için kararlılığı, bu ülkenin muazzam miktarlardaki silahlanma harcamalarını ve Güney’de yürüttüğü savaşları açıklar.

ABD’nin yüz yüze kaldığı problemlerin büyüklüğü, ABD egemen sınıfının Vietnam’da kesin zafere ulaşmayı denemenin tırmanan maliyetini karşılayamayacağını anladığı 1960’ların sonunda kendisini belli etmeye başladı. O zamandan beri, ABD kapitalizminin tarihi, tekrarlayan ekonomik krizlerin ve genellikle düşen birikim oranlarının damgasını taşıyan bir ortamın orta yerinde, daha çok eski konumunu geri kazanma girişimlerinin tarihi olmuştur. Girişimleri ya (1960’ların sonundan 1970’lerin sonuna ve 1980’lerin sonundan 2000’e kadar) ekonomik zorluklarını hafifletme çabasıyla, toplam hâsıla içinde silah harcamalarının oranını düşürme ya da (1980’lerin başında ve ortalarında ve 2000-8’de) ABD’nin küresel gücünün ve bazı ABD şirketlerinin performansını artırabileceği inancıyla, bu harcamaları artırma evrelerini içine alıyordu. Tüm evrelerde ABD devleti ülkesinde üslenmiş olan sermayeler için bazı kazanımlar elde ediyordu. Bunların hiçbirisi onun uzun vadede nispi gerilemesini tamamen

durdurmaya yetebilecek kazanımlar değildi.

SSCB'den gelen askeri ve Japonya'dan gelen ekonomik meydan okumanın ortadan kalkmasıyla, 1990'larda ABD egemen sınıfının küresel gücüne güveni yeniden kazanacağı beklenebilirdi. Ama Amerikalı stratejistlerin gelecekle ilgili kaygıları vardı. Onları hizada tutacak SSCB korkusu olmadan, Avrupalı güçlerin – Dünya Ticaret Örgütü'nde kıran kırana pazarlıklardan görülebileceği gibi – ABD'nin taleplerine eskisinden daha çok direnebileceğini düşünmüşlerdi. Doğu'da Çin'in büyümesi Japonya'nın eski meydan okumasının yerini alıyordu. Henry Kissinger, 1994'te rahatsızlığını şöyle ifade etmişti:

ABD, küresel gündemi tek taraflı dikte etmek için Soğuk Savaş'ın başlangıcında olduğundan fiilen daha iyi konumda değil... Amerika Birleşik Devletleri, Soğuk Savaş sırasında hiç karşılaşmadığı türden bir ekonomik rekabetle yüze kalacak... Çin süper güç statüsü elde etme yolunda... Çin'in GSMH'si 21. Yüzyılın ikinci on yılının sonunda ABD'ninkine yaklaşacak. Bundan çok önce Çin'in gölgesi Asya'nın üzerine düşecek. [48]

Dahası, finans, yatırım, ticaret ve üretimin çeyrek yüzyılda artan uluslararasılaşması, ABD kapitalizmini sınırları dışındaki olaylara açık hale getirdi. Büyük çokuluslu Amerikan şirketleri, ABD'nin devlet kudretinin bu gibi olaylar üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlayacak bir politikaya ihtiyaç duyuyorlardı. Zaten Clinton Yönetimi'nin sonuna doğru, NATO'yu Doğu Avrupa'yı içine alacak şekilde genişletme gayretiyle, bu amaçla düzenlenmiş daha saldırgan bir dış politikaya geçişin adımları atılmıştı. Ama bu – 1990'ların sonunda kurulmuş rezil neo-con “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi”yle bir araya gelen – bir grup Cumhuriyetçi politikacı, işadami ve akademisyene yetmemişti. Onların başlangıç noktası “Amerika'nın güç kaybetmesi”ni durdurmanın yolu olarak; savunma harcamalarında büyük artışlar, bir füze savunma sistemi kurmak ve Çin, Sırbistan, Irak, İran ve Kuzey Kore'deki “diktatörlükler”den gelen “tehditler”i boşa çıkaracak eylemlere dayanan “Reagancı” politikaya dönülmesinde ısrardı. [49] “Soğuk Savaş zaferinde, Batı'ya öncülük ettikten sonra, Amerika bir fırsat ve meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Fırsatı tepip meydan okumayı ağzımıza yüzümüze bulaştırma tehlikesi belirmiştir.” [50]

Cumhuriyetçilerin 2000 yılındaki seçim zaferi, ardından da 11 Eylül saldırılarıyla dünya Ticaret Merkezi'nin yerle bir oluşu onlara politikalarını uygulama şansı verdi.

Pratikte, bu ABD'nin askeri kudretinin daha da artırılması – sonra da geleceği parlak yeni güçlere karşı ABD'nin küresel egemenliğini dayatmak için kullanmak – anlamı taşıyordu. Artan silahlanma harcamaları ve

zenginlerden büyük vergi kesintilerinden beklenen, tıpkı yirmi yıl önce Reagan'ın "askeri Keynesçiliği"ndeki gibi, ABD'yi ekonomik daralmadan çekip çıkarmasıydı. Artan silahlanma harcamaları ekonomik daralmadan kurtulmaya, bilgisayar, yazılım ve havacılık şirketlerine teknik avansları finanse edecek askeri yardımları artırmaya ve diğer egemen sınıflara politika dikte ettirme kapasitesinin artmasına yol açacaktı. Bunların maliyeti de ABD büyüyen gücünü sergilerken gösterdiği gibi, ABD'ye daha büyük yatırım akışıyla karşılanacaktı. ABD'nin amacı, diğer güçlerin sahip olmadıkları tek şeyi – ezici askeri kudret – kullanarak pazar rekabetinde yitirdiği eski liderliğini geri kazanmanın ötesindeydi. 1920'lerin başında, Buharin'in betimlediği emperyalizmin mantığının güncelleştirilmiş bir versiyonuydu. Şu farkla ki rakip kapitalist devletler doğrudan kendilerine karşı savaşlarla değil, ama ABD'nin ve bağımlı devletlerin Güney'de sürdürdükleri savaşlar aracılığıyla, ABD'nin küresel güç kullanma kapasitesini sergilemesiyle boyun eğmeye zorlanıyorlardı.

Afganistan ve 18 ay sonra da Irak saldırısı bu nedenleydi. "Neoconlar", hem ABD'nin tam bir askeri güç gösterisi yapmak, hem dünyanın bir numaralı hammadde olan petrol kaynakları üzerindeki kontrolünü güçlendirmek için bulunmaz bir fırsat yakaladığına inanıyordu. Bu, Batı Avrupa devletlerinin, Japonya ve Çin'in pazarlık gücünü zayıflatacağı, çünkü bu ülkeler en azından kaynak akışı yönünden ABD'ye kısmen bağımlı hale geleceklerdi. Savaşların çok az bir maliyetle, neredeyse ABD'nin hava gücünü sergilemesiyle kazanılacağı varsayıyordu. Bu, ABD merkezli şirketleri yönetenlerin ortak hedeflerini gerçekleştirmenin pratik bir yoluymuş gibi görünüyordu ve Kongre'de Demokratlar da savaşçı onaylıyorlardı.

Bu bir kumardı; 2004 ilkbaharında oyunda ciddi yanlışlıklar yapıldığı ortaya çıkmıştı. ABD Kabil ve Bağdat'ın kontrolünü kolayca ele geçirmişti. Ama cephedeki kuvvetleri Irak'ta direnişin büyümesini – ve bu ülkedeki İran etkisini – engelleyememişlerdi. Diğer iki yılda, Afganistan'da ayaklanan Taliban da ciddi bir direniş gösterdi.

Askeri Keynesçiliğe dönüş, başlangıçta ekonomik yönden başarı kazanmış gibiydi. 2001-2 ekonomik daralması beklenmedik hızla aşıldı: "2001-2005'te resmi askeri harcamalar, konut dışı gayrisafi yatırımların ortalama yüzde 42'siydi" ve "resmi rakamlar... askeri harcamalara sokulması gereken çok şeyi hesaba katmıyordu." [51] Kısa vadede bütün bunlar ABD sanayi dallarına pazar sağlıyordu. Ama askeri harcamaların yüksek düzeyde seyretmesi, çok geçmeden Vietnam Savaşı ve Reagan yönetimi sırasında göstermiş olduğu aynı negatif etkileri gösterecekti. Askeri

harcamalar genel uluslararası rekabet gücünü artırmadan ekonomik talebi artırmış; dolayısıyla bütçe açıkları kadar ticaret balonunun şişmesine neden olmuştu. 2006'ya gelindiğinde, askeri maliyetin tırmanışı ve Irak'ta yenilgi riskinin birleşmesi, egemen sınıfın önemli kesimlerini endişelendiriyordu. Cumhuriyetçi Parti'nin ağır topu James Baker ve Demokrat Parti'nin ağır topu Lee Hamilton'ın başkanlık ettiği Irak Çalışma Grubu'nun 2006 tarihli bir raporu, "kan ve para" kaybından yakınıyordu: Irak harekâtının ABD kapitalizmine maliyetinin 1 trilyon sterlin (İngiliz ekonomisinin yedi aylık çıktısına eşit) olduğu tahmin ediliyordu. [52]

Bu arada, diğer devletler – ve bu ülkelerde faaliyet gösteren sermayeler – ABD'nin zayıflık algısından avantaj sağlayıp kendi konumlarını güçlendirebilmişlerdi. En önemli Batı Avrupa devletleri, Fransa ve Almanya 1991 Birinci Körfez Savaşı'nın aksine, 2003 Irak Savaşı'na destek vermeyi reddetmişlerdi. Özellikle, Fransız devleti Orta Doğu'daki ABD etkisinin zayıflamasını, ABD'yle çıkar çatışmasına girdiği bölgelerde, Fransız sermayesinin çıkarlarını gütmeye fırsatı olarak görmüştü. Çin ise ABD'nin Irak ve Afganistan'da batağa saplanmasından, etkisini özellikle de Afrika ve Latin Amerika'da artırmak için yararlanmayı bilmişti. Bu, Afrika'dan maden filizi ile Brezilya, Arjantin ve Şili'den tarım ürünleri ithal etmeye çalışırken, artan ticari ilişkilerine paralel gitmişti. Çok geçmeden, Rusya da dışlarını göstermeye başlamıştı; çünkü petrol gelirlerinin artışı ülkenin geçmiş on yılların ekonomik çöküşünden kurtulup diğer bazı eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde baskı kurmasına imkan vermişti. İran, ABD'nin başarısızlıklarından Irak ve Lübnan üzerindeki ağırlığını artırmak için yararlanmıştı. BRICS, hem ABD hem AB'ye karşı koyarak ortak ticari çıkarlarını gözetmek için anlık bir ittifak kurarak, ABD şirketlerinin dış pazarlara daha da kolay giriş yapmayı umduğu ticaret müzakerelerinin Doha turunu kilitlemişti. ABD, bağımlı üç devletin kendisinin de desteklediği hedefler uğruna girdiği savaşlarda – 2006'da İsrail'in Lübnan, 2007'de Etiyopya'nın Somali, 2008'de Gürcistan'ın Osetya'ya karşı savaşları – yenilgilerini engelleyecek konumda olmadığını görmüştü.

Çok kısa süre önce, SSCB'nin çöküşünün, tek süper gücün olduğu "tek kutuplu" bir dünya yarattığını ısrarla söyleyen yorumcular, şimdi de ABD'nin sadece diğer güçlere taviz vererek idare edebileceği bir "çok kutupluluk"tan söz etmeye başladılar. Bazıları bunun daha huzurlu bir dünya anlamına geldiğini düşünüyordu. Ama çok kutupluluk, farklı çıkarlara sahip ve fırsat bulduklarında bu çıkarlarını diğerlerine dayatmaya hazır bir devletler ve onlara bağlı sermayeler dünyasıdır. Tam da başarı kazanmak daha da zorlaşırken, bu eski emperyalist zorunlulukların güçlendiği bir çok kutupluluktur. Özetle, bu çok sayıda çelişkili baskıyla bunalmış ve bu

nedenle de şiddetli siyasal krizlerle çalkalanmaya mahkûm bir dünyadır. Büyük ekonomik hüsrana büyük bir ekonomik krize yol açtığında bu açıkça görülmüştü.

Finansallaşma ve patlayan balonlar

Likidite krizi

Dünya iş adamlarının oluşturduğu seçkinler İsviçre'nin Davos Tatil Köyü'nde Ocak 2007'de toplandıklarında “muazzam bir iyimserlik” hüküm sürüyordu. Financial Times'ın yazdığına göre bu iyimserliğe “neden” olan “küreselleşme, yeni teknolojiler ve on yıllardır son sürat genişleyen dünya ekonomisinin yarattığı fırsatlar”dı. [1] Oysa Ocak 2008'de yapılan bir sonraki toplantıda ruh hali çok farklıydı. “Kaskatı bir kararlılık” [2] vardı. Bu katılığın nedeni dünya finans sisteminin “likidite krizi”yle birlikte durmaya başlamasıydı; kararlılığın nedeni ise “reel ekonomi”nin hâlâ genişliyor olması ve hükümetlerin gerektiği gibi eyleme geçmesi halinde banka kredilerinin yeniden açılacağına görülmesiydi.

Toplantıyı izleyen aylarda hükümetler eyleme geçtiler. Ocak'ta merkez bankaları faiz oranlarını iyice düşürdü. Şubat'ta İngiliz hükümeti Northern Rock adlı ipotek bankasını millileştirdi; Mart'ta ABD Merkez Bankası batık Bear Stearns Bankası'nın yönetimini üstlenen J P Morgan Chase'e 30 milyar dolar sağladı. Nisan ve Mayıs'ta Atlantik'in her iki yakasındaki merkez bankaları, bankaları batmaktan kurtarmak için yüz milyarlarca dolar yatırdılar ve Temmuz'da tekrar yüz milyarlarca dolar daha akıttılar. Eylül başında ABD hükümeti dev ipotek şirketleri Fannie Mae ve Freddy Mac'ın yönetimini devraldı. Eski hükümet danışmanı Nouriel Roubini bunu “insanlığın o ana kadar gördüğü en büyük kamulaştırma” olarak betimledi. [3]

Ama bütün bunlar boşunaydı. ABD'nin finans sisteminin direklerinden biri olan Lehman Brothers adlı yatırım bankasının 15 Eylül'de çöküşü, genelde “finansal tsunami” adı verilen şeye neden oldu. Farklı ülkelerde bankalar art arda çöküşün eşğine geldiler ve çoğu kez kısmi kamulaştırmaları da içine alan yüzlerce milyar dolara mal olan kurtarma planlarıyla hükümetler tarafından kurtarılmak zorunda kaldılar. Likidite krizi 1930'ların buhranından beri küresel sistemin karşılaştığı en ciddi finansal kriz haline geldi. Yılsonuna gelindiğinde herkes bunun sadece bir finans krizi olmadığını anlamaya başlamıştı. Başlıca ekonomilerin tümünde her gün on binlerce kişi işsiz kalıyordu. Dünya ticareti yıllık

yüzde 40 oranında azalıyordu ve IMF “zengin ülkeler için İkinci Dünya Savaşı’ndan beri en sert ekonomik daralma” tahmininde bulunuyordu. [4] Ama etkilenenler sadece zengin ülkeler değildi. Güney Kore, Malezya, Tayland ve Singapur’da ekonomi sert bir küçülme içine girmiş; Çin’in ihracatı azalıp gayrimenkul balonu patladığından 20 milyon işçi işsiz kalmış; Rus bakanlarını yeni bir kriz korkusu sarmış; Brezilya’nın sanayi çıktısı düşmeye başlamış; Doğu Avrupa’da ekonomik düzelmeye bir anda son bulurken milyonlarca insan batı Avrupa bankalarına ipotek borçlarını daha fazla ödeyemeyeceğini anlamıştı. 2009 Ocak’ında Davos’ta “daha da karamsar kıyamet senaryoları” yazılıyordu. [5]

Finansın yükselişi

Kriz, finansın muazzam ölçülerde büyüyerek sistemde eşi benzeri görülmedik bir rol oynadığı çeyrek yüzyılın arkasından geldi. Amerikan finans şirketlerinin borsa değeri, 2004’de finans dışı değerın yüzde 29’uydu; son yirmi beş yılda dört kat artış göstermişti. [6] 1950’lerin başı ve 1960’ların başında finans şirketlerinin kârının finans dışı şirketlerin kârına oranı yüzde 6’dan 2001’de yaklaşık yüzde 26’ya çıkmıştı. [7]Küresel finansal varlıklar 1980’de dünyanın yıllık çıktısının sadece yüzde 109’una eşitken 2005’de yüzde 316’sına eşitti. [8]ABD’de hanelerin borcu 2006’da toplam kişisel gelirin yüzde 127’sine ulaşmışken bu miktar 1952’de sadece yüzde 36, 1960’ların sonunda yaklaşık yüzde 60 ve 2000’de yüzde 100’dü. [9]

Finansın artan rolünün bütün küresel ekonomide etkisi görülmüştü. 1980’lerin başından sonra ekonomik daralma-canlanma konjonktüründeki her alt üst oluşa eşlik eden finansal spekülasyon, 1980’lerin ortalarında ve 1990’ların ortalarında ABD ve İngiliz borsalarında büyük artışlara, 1980’lerin sonunda Japon hisse senedi ve gayrimenkul fiyatlarında astronomik bir yükselişe, 1990’ların sonunda dotcom şirketlerin canlanmasına, 2000’lerin başında ve ortasında ABD ve Avrupa’nın büyük bölümünde inşaat sektöründe canlanmalara neden olmuştu. 1980’lerin sonunda RBS Nabisco gibi şirketlerin resen satılmasından başlayıp 2000’lerin ortalarında köklü şirketlerin özel sermaye fonları tarafından satın alınmaları dalgasına kadar krediyle finanse edilen dev şirketlerin satın alma ve birleşme dalgaları birbirini izledi.

Bu arada banka kredileri dünya ekonomisinin büyük bölümünde üretim çıktısından çok daha hızlı artarken; hükümetler, finans dışı şirketler ve tüketiciler için genel borçluluk oranları yükselme eğilimine girmişti. Bu, 1980’lerde ABD’de iki, Japonya’da ise üç katına çıkmıştı; 1990’ların

ortalarında ABD’deki canlılığa şirketler ve tüketicilerin olağanüstü yüksek borçlanması eşlik etmiş; 2000’lerin ortasında inşaat ve gayrimenkul sektöründeki canlılıklar aynı şekilde ABD, İngiltere, İspanya ve İrlanda’da büyük borçlanma ile sürdürülmüştü.

Finansın daha az sanayileşmiş ülkelere etkisi, 1980’lere gelindiğinde zaten çok belirgindi. 1970’lerin sonunda krediler, mevcut borçları döndürebilmek için mali kurumlara daha da borçlanmayı sürekli bir bağımlılık haline getirmişti. 2003’e gelindiğinde Sahraaltı Afrika’nın toplam dış borcu 213,4 milyar dolar, Latin Amerika ve Karayipler’inki 779,6 milyar dolar ve toplam olarak güneyinki 2.500 milyar dolara ulaşmıştı. [10]

Genelde finansın sistem içindeki rolü gerek 1930’ların depresyon yıllarınınkinden, gerekse savaş sonrası ilk on yılların canlanma yıllarınınkinden çok daha büyüktü. Söz konusu on yıllarda, bankalar elbette Hilferding’in yüz yılın başında “finans kapitalizm” kavramıyla onlara yüklediği merkezi rolü oynamışlardı (Dördüncü Bölüme bakınız). ABD’de büyük sanayi şirketleri içte yarattıkları gelirler için yatırım fonlarına bel bağlarlarken, Japonya ve Almanya’da bankalar daha büyük rol oynuyordu; ama bu rol sanayi sermayesinin ayrıcalıklı kesimlerinin genişlemesine yardımcı bir roldü. Finansın kendisini sanayi sermayesine bağlayıp bağımlı kılan ilişkilerini kopardığı görülen dönem, uzun canlılığın sona ermesiyle başlamıştı. 1980’lere gelindiğinde milyarlarca – ve daha sonra yüz milyarlarca – dolar değerinde fonlar ekonomik sektörler ve belirli ülkeler arasında gidip geliyor, başka yerlere gitmeden önce en kârlı pazarlardan çok kolay kâr edip sonra da arkasında ekonomik bir yıkım bırakarak çekip gidiyordu.

Finans, dünya işçilerinin hayatını daha önce hiç görülmedik ölçüde doğrudan etkilemeye başladı. 1980’lere kadar çoğu insana ücretleri haftalık nakit ödenirdi. Şimdi banka hesabıyla ödeme kural haline geldi. İngiltere ya da ABD gibi ülkelerde ev satın almanın hanelerin üçte birinden üçte ikiye çıkması, yeni bir kredi tipi yarattı – ücret ve maaşların bir bölümü faiz ödemelerine gidiyordu. Aynı şekilde sigorta ve emeklilik planları da finansın dişlerini nüfusun daha geniş kesimlerine hiç görülmediği ölçüde geçirmesine yol açtı. İpotek ve kira satış sözleşmesi (Hire Purchase Agreement) biçiminde kredi 1930’larda da önemliydi; ama borçlanmanın insanların düzenli yaşam standartlarını sürdürmelerinde merkeze oturmaya başlaması ancak 1980’lerde görüldü. ABD ya da İngiltere’de işçilerin çoğunluğu için ipotek ve kredi kartı gündelik hayatın parçası haline gelirken, hemen hemen her yerde hükümetler düzenli tasarrufları

mali kurumlara yatırmanın erdemlerini, bunun işçilerin ve orta sınıfların yaşlandıklarında kendilerine emekli maaşı bağlanmasının bir yolu olduğunu vaaz ediyorlardı. Robin Blackburn’ün gösterdiği gibi emekli prim ödemeleri prim ödeyenlerin hiçbir şekilde kontrol edemedikleri bir mali sistemin mantar gibi yayılmasını beslemişti. [11]

Finansın yükselişine finansal krizlerin sıklığında büyük bir artış eşlik etmişti. Andrew Glyn’in *Capitalism Unleashed*’de söylediği gibi, “Altın Çağ’da neredeyse ortadan kalkmış olan bankacılık krizlerini içine alan krizler, 1973’den başlayarak güçlü bir şekilde tekrar ortaya çıkmış ve iki savaş arası dönemde olduğu gibi 1987’de de pratik olarak aynı sıklıkta görülmüştü. [12] Martin Wolf, “son otuz yılda yüzden fazla önemli banka krizi”nden söz etmişti. [13] Yine de her krizden sonra sistemin bütün olarak yeniden ayağa kalktığı görülmüyordu; dolayısıyla en büyük krizin arifesinde rekor büyüme oranlarından söz ediliyor ve gelecekte çok daha hızlı büyüme tahminleri yapılıyordu. Aslında finans sisteme ilaç gibi geliyor, görünürde büyük bir enerji veriyor ve bir canlılık hissi yaratıyordu. Bütün olarak metabolizma bir anda zehirlendiğini hissedinceye kadar alınan her dozu kısa bir iyileşme dönemi izliyordu.

Borç ekonomisi ve büyük hüsrân

Finansın büyümesi, sistemin üretim çekirdeğinde neler olup bittiğinden hiçbir zaman ayrı bir şey değil; ama bir yanda uluslararasılaşmanın, diğer yanda birikimde uzun yavaşlamanın bir ürünüydü.

1960’larda uluslararası finansın ilk büyümesi, ulusal hükümetlerin kontrolünden kaçmış finans havuzlarına (“Eoro-para”) yol açan uluslararası ticaret ve yatırımın – ve ABD’nin Vietnam Savaşı’yla ilgili yurtdışı askeri harcamalarının – büyüme tarzından kaynaklanmıştı. Bir sonraki önemli büyüme, Ortadoğu’nun muazzam artan petrol gelirlerinin – üretken sermayenin Ortadoğu petrolüne artan bağımlılığının ürünü olan gelirlerin – ABD bankacılık sistemi aracılığıyla geri dönüşüyle birlikte geldi.

Görmüş olduğumuz gibi, üretken sermayenin yeniden yapılandırılması, çoğu kez küresel değil bölgesel büyüklükte olup küreselleşmeyle ilgili yutturmaların çoğuna uygun düşmese de giderek artan ölçülerde ulusal sınırların aşılmasıyla olmuştu. Ama sanayi sınırları aşan uluslararası finansal bağlantılar olmadan, bu yolla yeniden yapılandırılmazdı. Eğer kârlarını kendi ülkesine transfer etmesi ya da dünyanın başka köşelerinde şirketin kollarını kurması gerekiyorsa, uluslararası finans ağlarına ihtiyacı olacaktı. Finans kapitalin bazı kesimleri için önemli bir kâr kaynağı, üretken

şirketlerle devir ve birleşmeleri denetlerken kazanacağı harçlardı. Bu, Marx'ın kendi zamanındaki finans tasvirindeki gibi, üretken sermayenin yerleşik sınırların ötesine uzanmasını teşvik eden yolu açıyordu.

Çokuluslu üretken sermaye de çokuluslu finansal işlemler için yeni ufuklar açtı. 1970'lerin sonunda Japon otomobil sanayisinin ABD pazarlarına nüfuz etmekteki başarısı, Japon finansının ABD'de hem üretken yatırımlara (otomobil fabrikaları) hem de gayrimenkul spekülasyonuna akışına zemin hazırladı. Çokuluslu şirketlerin içindeki fon ve emtia akışı, gerektiğinde finansal işlemleri hükümet kontrolünden kaçırarak kanallar sağlamıştı.

Alım satım zincirleri görülmemiş ölçüde uzarken, borçlanma ve kredi verme zincirleri de aynı şekilde uzadı – bunlarla birlikte finans kurumlarının üretim ve sömürüyle hiçbir dolaysız bağlantısı olmayan borçlanma ve kredi verme yoluyla kâr etme fırsatları da görülmemiş ölçülerde çoğaldı. Bu, finans aracılığıyla kâr arayışını her türlü kapitaliste giderek daha çok cazip kılan daha genel bir bağlamda – (Sekizinci ve Dokuzuncu Bölümlerde betimlendiği gibi) kârlılık oranlarının uzun canlılıktaki düzeylerinin altına inışı – ortaya çıktı. Kapitalizm, uluslar arası çapta kârlılığın, iyileşme dönemlerinde bile önceden üretimin ve birikimin çok hızlı genişlemesine imkân tanıyandan oldukça düşük kaldığı, yaklaşık kırk yıl geçirdi.

Kârlılık tamamen ortadan kalkmadı; yeni kârlı yatırım fırsatı kovalayan geçmiş artı değer kütesinde sürekli bir büyüme vardı. Ama üretken sektörlerde bunlar eskisi kadar sık değildi. Görmüş olduğumuz gibi, sonuç birikim oranında genel bir yavaşlama ve ortalama büyüme oranlardaki azalmaydı. Üretken sektörlerde oldukça hızlı büyüme, dünya ekonomisinin şu ya da bu parçasında ortaya çıkacaktı – 1970'lerin sonunda Brezilya ve Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinde, 1980'lerde Japonya ve Almanya'da, 1990'ların ortasından sonuna kadar tekrar Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinde, 2000'lerde Çin'de ve daha düşük ölçülerde diğer BRICS'te. Ama kârlılık bütün olarak sistemi kaplayan üretken birikimi eski düzeylerine yükseltmeye yetmedi.

Tek tek şirketlerin rakip şirketlerin önünde olmak için tek başlarına büyük yatırımlar yapmaları için artan rekabetçi baskılar vardı. Ama o yatırımlardan kâr edebilmek eskisine göre daha büyük bir belirsizlik içeriyordu. Şirketler, zengin bireyler ve yatırım fonları, yeni bir krize nakitsiz yakalanmamak (finans dilinde “likidite”) için, bu gibi yatırımlara girerken ihtiyatlı davranma yolunu seçiyorlardı. Sonuç, ortalama üretken yatırım düzeyinde kaçınılmaz bir düşüş eğilimiydi.

Sanayi ülkelerinde özel sektörün gerçek yerleşik-olmayan sermaye stokunun büyümesi [14]

1960-69	yüzde 5,0
1970-79	yüzde 4,2
1980-89	yüzde 3,1
1991-2000	yüzde 3,3

Bu rakamların üretken yatırımdaki yavaşlamayı olduğundan düşük gösterdiği, çünkü yatırımın artan bir payının üretken olmayan finans alanına gittiği belirtilmeli. Artı değerden üretken yatırıma giden paydaki azalma sadece eski sanayileşmiş ülkelerde değildi. “Kaplanlar,” Yeni Sanayileşen Ülkeler ve BRICS 1997-8 Asya krizinden iyi bir ders çıkarmışlardı. Uluslararası istikrarsızlığın piyasalarını vuracağı gelecek seferde, yeniden nakit sıkışıklığına girme ve yurtiçine yatırım yapmayıp biriktirdikleri artığı dış ticarete yatırma riskini almak istemiyorlardı. Çin bile neredeyse eşi benzeri olmayan birikim oranına rağmen ulusal gelirinin yüzde 10’una eşit bir tasarruf fazlasını yatırıma dönüştürmeye son vermişti.

Bu, küresel olarak daha yüksek oranda kârlılık vaat ettiği görülen outletler arayan para sermayenin – hem üretken hem üretken olmayan sermayelerin elindeki para – büyümesinin büyüyen bir havuzu olduğu anlamına geliyordu. Şirketlere uzun vadeli değil kısa vadeli kâr elde etme baskısı bu yüzdendi. Finansörlerin bazı yatırımcıların kendilerine emanet ettikleri parayı diğer yatırımcılara olan borçlarını kapatıp kendi ceplerini doldurmak için kullandıkları spekülasyondan Saadet Zincirleri’ne tekrarlayan “Minsky” geçişleri ve spekülatif balonlar da aynı nedenleydi. [15] Borsaya ya da gayrimenkule para saçmaktan eski ressamın yağlıboya tablolarını satın almaya kadar her çeşit spekülatif, üretken olmayan faaliyet artmıştı. Her seferinde, spekülâtörlerin fiyatların yükseleceği beklentisiyle eşya satın almaya koşuşturması, bir süreliğine kendi kendisini gerçekleştiren kehanetti. Açık artırmalarda fiyat artırdıkça fiyatlar gerçekten de artıyordu. Bu yolla sistemin üretken kısmının iniş çıkışları çeşitli diğer varlıkların iniş çıkışlarında daha büyük bir yansımaları buluyordu. Sonuçta da finansal sistem genişliyor çünkü spekülasyon için fonların toplanmasında kilit rol oynuyordu. Sonra da spekülasyon nedeniyle değeri artmış olan varlıkları daha fazla fon için borçlanırken teminat olarak kullanıyordu.

Kâr edilebilirmiş gibi görülen her yere koşmak için fırsat kollayarak dünyayı dolaşan bir sermaye kütlesi gelişti. 1980’lerin sonundaki ekonomik düzelmede zaten şunlar görülmüştü:

Menkul kıymetlerin ve gayrimenkul değerlerin tırmanışa geçmesiyle birlikte, finansal faaliyet çılgınlaştı... ABD, İngiltere ve Japonya’da emlakta spekülasyon yeni tavanlar yaptı ve özel borçlanma rekor seviyelere çıktı... Reel sanayide büyüme vardı; ama emlak piyasalarının genişlemesi ve çeşitli spekülatif faaliyet biçimleri karşısında bu büyüme gölgede kaldı... Genelde iş yatırımları – imalatın aynı hızla büyüdüğü 1960’lar ve 1970’lerin başıyla tam bir tezat teşkil edercesine – imalata yapılan yatırımlardan çok hızlı büyüdü. İmalata yapılan yatırımların büyümesi, eski döneme oranla ABD ve Japonya’da yaklaşık üçte bir, Avrupa’da üçte iki azaldı. [16]

Boyer ve Aglietta, 1990’ların ortası ve sonlarında ABD’deki yeni canlanma sırasında ne olup bittiğini isabetle betimlediler:

Genel arz ve talebi sürükleyen, kendi kendisini gerçekleştiren yararlar silsilesi (virtuous cycle) imkânını yaratan, varlıkların fiyat beklentileridir. Küresel ekonomide, yüksek kâr beklentileri yeri gelince kâr beklentilerine geçerlilik kazandıran tüketici talebinde bir artışı besleyen varlık fiyatlarındaki bir artışı tetikler...Servetin uyardığı bir büyüme rejiminin sonsuz varlık fiyatını değerlendirme beklentisine dayandığı izlenimine kapılmaktan kendimizi alamıyoruz...[17]

Çokuluslu finansın büyümesi, sistemin istikrarsızlığını artırmışsa da buna neden olmamıştı. Artan istikrarsızlık da üretken şirketleri finans sektörünü daha fazla ileri iten bir biçimde spekülatif kâr peşinde koşup istikrarsızlığı daha da körüklemeye teşvik etmişti.

Buna en iyi örnek türev piyasalarının yükselişe geçmesiydi. Bunların asıl işlevi faiz ya da döviz kuru oranlarındaki ani değişikliklere karşı bir çeşit sigorta oluşturmaktı. Bu, çok uzun süredir kökleşmiş – bir meta için gelecekte belirli bir noktada bir fiyat ödenmesinde anlaşarak – “vadeli” alım satım uygulamasının genişletilmesiydi. Şimdi türevler gelişerek ya para alım satım opsiyonları ya da gelecekte farklı zamanlarda farklı oranlarda para borç verip alınan karmaşık ödeme sistemlerine dönüşmüştü. Böylece üretken şirketlere gelecekte rekabet gücü ve kârlılıklarıyla ilgili hesaplarının farklı piyasalardaki ani değişikliklerle altüst olmaması için koruma sağlamış ve birçok şirket için olağan işin ayrılmaz bir parçası olmuştu. [18] Ama her şey burada bitmiyordu. Bu korumayı sağlayan türevlerin kendisi de alınıp satılabildiğinden, kur ya da faiz oranlarının iniş çıkışı halinde bunların fiyatlarında ortaya çıkabilecek değişiklikler üzerinde kumar oynamak mümkün oluyordu. Her biri birkaç milyon dolar koyan zengin bireylerin sağladığı parayla işleyen hedge fonları (her kumarbaz gibi) kazanmaya mahkûm olduğunu varsayarak, bu gibi bahislere girmek için borçlanma yoluyla çok büyük kâr edebileceğini görmüştü.

Türevlere bel bağlama, üretken sermaye ve finans sektörünün arasındaki sınırların aşınmasının tek yolu değildi. Birçok sanayi topluluğu kâr etmenin bir yolu olarak finans sektörüne göz dikmişti. 1990'larda, hem Ford hem General Motors "kiralama, sigorta, otomobil kiralama" gibi finansal faaliyetlere geçmiş, böylece "1995-98 canlılığı sırasında [Ford] grubunun kârının üçte biri hizmetlerden sağlanmıştı." [19] Economist, ABD'nin mevcut en büyük imalatçı şirketi General Electric hakkında şunları yazmıştı: Şirketin "kârları adeta tahminlerinin isabetle tutturulmasıyla büyüdü ... Bunu mümkün kılan..." "GE'in gelirinin yüzde 40'ından" sorumlu olan "şirketin şeffaf olmamasıyla ünlenmiş finans kolu GE Capital'in elindeki varlıkları son dakika satışlarıyla beklenmedik her türlü nakit açığını kapatmasıydı..." [20]

Kapitalizm, tüm biçimleriyle 1970'lerin başından sonra üretim operasyonlarını tamamlayacak finans operasyonlarına geçtiğinden, hükümetlere finans işlemleri üzerindeki denetimlerini kaldırmaları için baskı başladı. Bir önceki dönemin devlet kapitalist ya da Keynesçi anlayışlarına hâlâ bir süre bağlı kalan hükümetler, finansın ulusal sınırları aşmaması için kendi cephe hatlarında tutunmaya çalıştılar. Ama birer birer bu çabalarından vazgeçtiler. Bunun nedeni, kısmen para ve sermaye hareketleri üzerindeki eski denetimlerin etkisiz kaldığını görmeleri; kısmen sermayenin mümkün gördüğü şekilde uyum gösterip ufuklarını genişletmeleri ve sermaye birikiminin yeni devresini gerçekleştirmenin başka yolu olmadığı fikrine ikna edilmeleriydi. Sosyal demokrat solda yola çıkmış olanların yaklaşımı, bükemediğin eli öpeceksin olmuştu.

Çoğunlukla spekülasyon üretim dışı alanlardaydı – tekrarlanan borsa ve gayrimenkul balonları. Ama arada sırada üretken yatırımla kâr elde etme inancıyla başka alanlarda da odaklanılıyordu. 1990'ların sonunda, Financial Times'in dediği gibi:

Avrupa ve ABD'de telekom donanım ve aygıtlarına yapılan harcamalar 4.000 milyar doları aştı. 1996 ve 2001 arasında, bankalar 890 milyar dolar sendikasyon kredisi sağladılar...415 milyar dolarlık başka bir borç, tahvil ve bono piyasalarından, 500 milyar dolar ise girişim sermayesi ve borsa tahvillerinden gelmişti. Daha da fazlası, internet kullanımında bir patlama yaşanmasının Telekom kapasitesine neredeyse sonsuz bir talep yaratacağı inancıyla kendilerini iflasın eşiğine sürükleyen ya da iflas eden kârlı büyük piyasa oyuncusu şirketlerden gelmişti. Küresel finans sistemi bu ateşe körükle gitmenin tiryakisi olmuştu. 1999'da Avrupa bankalarının kredilerinin yaklaşık yarısı telekom şirketlerine gitmişti...ABD'de çıkarılan tüm yüksek getirili ya da yüksek riskli tahvillerin yaklaşık yüzde 80'i telekom operatörlerindendi. Tarihteki en büyük on birleşme ya da el koyma telekom şirketleriyle ilgiliydi. [21]

Aslında bu canlılıkta bir üretim unsurunun var oluşu, onun sonsuza kadar süreceğini sanan büyük yanılsamaya katkıda bulunmuştu. Ama canlılık devasa değişim değerini mevcut kullanım değeri çok sınırlı olan ürünlere yükleyen spekülasyona dayalıydı. Financial Times’a göre, öyle büyük bir “bant genişliği” yaratılmıştı ki:

eğer dünyadaki 6 milyar kişi, gelecek yıl telefonla hep birlikte konuşacak olsa, bu konuşmaları...Avrupa ve Kuzey Amerika’nın altına gömülmüş fiber optik kablolarının [sadece] yüzde 1 ya da 2’sine akım verilmesiyle birkaç saat içinde iletebilecek potansiyel kapasiteye sahiptir. [22]

Telekom canlılığı kaçınılmaz olarak çökerek, yaygın bir kargaşaya neden oldu. 2001 Eylül başında (genelde o yılki ekonomik daralmanın sorumlusu olmakla suçlanan 11 Eylül saldırısından önce) “tüm Telekom operatörleri ve imalatçıların borsa değeri” “2000 Mart”ındaki doruğundan bu yana yaklaşık 3.800 milyara düşmüş” ve “belki de “1 milyar dolar” “buharlaşıp” uçmuştu. [23]

Bu üretken yatırım balonunun patlaması karşısında, bir sonraki balonun “yuva kadar güvenli”...görünen bir şeyde şişirilmesi belki de sürpriz değildi. 2000-2 ekonomik daralmalarından çıkılan düzelme sırasında, ellerinde para olanlar (eski moda bankalar, hedge fonları gibi yeni finans grupları ve nakit birkaç milyonu olan zengin bireyler) yüksek faiz oranları ödemeye hazır ya da kandırılmış kişilere kredi vermektense, düşük faizlerle borçlanarak servetlerine servet katacaklarını görmüşlerdi. O zaman farklı krediler bunları yeniden satacak olan finans kurumlarına kâr karşılığı satılmak için “finansal enstrümanlar” adıyla bir pakette toplandı. Borç verme borçlanma zincirinin bir ucundakiler, diğer uçta faizin nereden geldiği konusunda zerre kadar fikir sahibi değillerdi. Aslında, bu faizi ödemeleri beklenen, başlarını sokabilecek bir yer almaya can atan ama önceden kredibilitesi olmayan kişiler sayılan Amerikan halkının en yoksul kesimleriydi. “Vadeli” sabit düşük faizlerle ipotek kredileri almak için ayarlanmışlar, derken iki üç yıl sonra faizler aniden artmıştı. Yükselen konut fiyatlarının onlara verilen bu kredilerin güvencesi olduğu düşünülüyordu; çünkü temerrüde düşmeleri halinde evleri geri alınıp ballı bir kârla satılabilirdi. Aslında fiyatları artıran şeyin, kesinlikle konut kredisi satmak için birbiriyle yarışa giren finans kurumları olduğu – ve hepsi birden evleri geri almaya başladığında fiyatların kaçınılmaz olarak düşeceği – bu kurumları yöneten dâhilerin her nasılsa dikkatinden kaçmıştı.

Şirketler gerçeklikle bağlarını kaybederek servetlerini ne kadar çok şişirirlerse o kadar onurlanıyorlardı. “Finansal yenilik becerilerine övgüler düzülen muhteşem bir City yemeğinde” İngiliz bankası Northern Rock’un

“şerefine kadeh kaldırılmıştı.” [24] Gordon Brown, Lehman Brothers’ın “İngiltere’nin gönenci”ne “katkı”sını övüyordu. [25] Ramalinga Raju’ya Hindistan’ın “Yılın Genç İşadamı” unvanı verilmiş, adamın kendi şirketini bir milyar dolar dolandırdığı ortaya çıkmadan aylar önce Dünya Kurumsal Yönetim Konseyi (World Council for Corporate Governance) tarafından Altın Tavus Kuşu ödülüne layık bulunmuştu.

Bu yılların spekülâtif girişimlerinin sadece finans kapitalistleri içine almadığını tekrar vurgulayalım. Sanayi ve ticaret kapitalistleri de bundan geri kalmadılar. ABD’de 2005’te sözde büyümenin tarımdışı, finansdışı şirket sektörünün tamamı değerindeki yarıdan fazlası, gayrimenkul holdinglerindeki enflasyondan kaynaklanmıştı. [26]

Ne var ki, finansla şişmiş balonlar sadece ekonominin güya üretken sektörleri için kâr kaynağı olarak önemli değildi. Bunlar ne kendi yatırımlarıyla ne de işçilerine yaptıkları ödemelerle sağlanabilecek pazarlar açmakta da merkezi yere sahipti. 1980’ler ve 1990’ların balonlarında bu geçerliydi. Eski sanayi ülkelerinde yatırımın azalması ve ücretleri aşağı çekme girişimleriyle (ve ABD’de bunun başarılmasıyla) birlikte, çıktı talebi sağlamakta tüketici borcu giderek daha önemli hale geldi. Bu, 2000’lerin başında ve ortasında bile doğrudu. ABD’de “konut” ve “subprime mortgage” [alt gelir grubu ipoteki] balonu olmasaydı, 2001-2 ekonomik daralmasından sonra çok az bir düzelme olurdu.

Bunlar ABD, Almanya, Fransa ve diğer bazı ülkelerde işçilerin reel kazançlarının düşme eğilimine girdiği yıllardı. Tüm “eski” kapitalizmlerde üretken yatırımın da düşük olduğu yıllardı. Bir IMF araştırması, “Hemen hemen tüm sanayileşmiş ülkelerin bölgelerinde yatırım oranları düştü” diyordu. [22] 2005’te JP Morgan için hazırlanan bir diğer rapor şunları söylüyordu:

Bu tasarruf selinin gerçek iticisi şirket sektörüydü. 2000 ve 2004 arasında, G6 [Fransa, Almanya, ABD, Japonya, İngiltere ve İtalya] ekonomilerini kaplayan şirket tasarruflarını eritmekten net tasarrufa geçiş 1 trilyon dolardan fazlası anlamına geliyordu...Şirket tasarruflarındaki artış sahiden küresel olmuş, başlıca üç bölgeyi – Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya – sarmıştı. [28]

Başka bir deyişle, ABD iş dünyası “geçmiş kârları harcamak yerine” “şimdi nakit olarak biriktiriyordu.” [29]

Gerçek ücretlerin düşüşüyle birleşen düşük düzeydeki yatırım, normal koşullarda sürekli ekonomik daralmayla sonuçlanırdı. Kesinlikle bunu engelleyen, “subprime mortgage”dan [alt gelir grubu ipoteki] yararlananlar dâhil, Amerikalı tüketicilerin finans sistemi aracılığıyla borçlanmasındaki

büyük artıştı. Bu, başka bir yolla var olmaları mümkün olmayan inşaat ve tüketim malı sanayilerine – ve bunların yoluyla ağır sanayi ve hammaddelere – talep yarattı. Ekonomik daralmadan sonraki iyileşme, balona, İtalyan Marksist Bellofiore'nin yerinde kullandığı deyimle, “özeleştirilmiş Keynesçiliğe” bağımlı kaldı.[30]

Operasyondan yararlanan üretken kapitalistlere sadece ABD ve Avrupa'da değil, Doğu Asya'da, Pasifik'in her tarafında rastlanıyordu. Hâlâ 1990'ların başındaki kârlılığın düşüşünden zarar gören Japon sanayisi, Çin'e ileri teknoloji donanımı ihraç ederek bir parça düzelmeye gösterdi. Çin ise (diğer Doğu Asya devletleri ve Almanya'dan aldığı diğer parçalarla birlikte) bunlardan ABD'ye ihracatını iyice artırmak için yararlandı. Finans balonunun şişirilmesine ve kendilerinininki dâhil bütün dünya ekonomisine böylece itiş kazandırılmasını sağlayan, ABD'yle ticaret yapan Japonya, Çin ve diğer Doğu Asya ekonomilerinin ticaret fazlasını ABD'ye yatırmış olmalarıydı.

Martin Wolf'un isabetli yorumundaki gibi, “Fazlanın tasarruf edilmesi” “çok yüksek düzeylerde denkleştirici talep yaratma ihtiyacı” [31] doğurdu ve bu ihtiyacı giderense yoksulları borçlandırma oldu: “Amerikalı aileler gelirlerinden fazla harcamalıydı. Eğer harcamazlarsa, başka yerlerde bir şeyler değişmemesi halinde ekonomi daralmaya girerdi.” [32] “Fed, ancak uzun bir ekonomik daralmayı, muhtemelen bir depresyonu gönüllü kabul etmesi halinde, aşırı genişlemeci para politikaları izlemekten kaçınılabildi.” [33] Başka bir deyişle, ancak bir finans balonu ekonomik daralmaya erkenden girilmesini engellerdi. Burada saklı olan anlam, sırf düzenleyici finansörlerle çözülemeyecek olan bütün olarak sitemin temelinde bir krizin var olduğuydu.

Wolf ve küresel üretim ekonomisindeki dengesizlikleri vurgulayan diğerleri, bunların köklerini kârlılık problemlerinde aramamışlardı. Böyle bir şey, neoklasik iktisattan klasik ekonomi politığa ve özellikle de Marx'a 180 derecelik bir dönüş gerektirirdi. Ama gördüğümüz gibi, Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da ücretlerin aleyhine kârları koruma yönünde kısmen başarılı girişimler borçlanarak tüketime artan bağımlılıktan sorumluyken, üretken birikimdeki yavaşlamanın arkasında yatan düşük kârlılıktı. Bu aynı zamanda Çin'de, tüketimin frenlenmesine yol açan görülmemiş büyüklükteki sabit sermaye yığılmasına rağmen kârlılığı koruma girişimleri – ve kısmen de yuanın uluslararası değerindeki her artışı durdurma çabasıydı. 1990'ların krizlerinin anısının diğer BRICS ve Yeni Sanayileşen Ülkeler'e öğrettiği, ekonomilerinin kârlılığının onları küresel istikrarsızlıktan koruyacak kadar yüksek olmaması nedeniyle

onların da fazlaları yığılması gerektiği idi. Genelde, kârlılık oranları uzun canlılık düzeylerine geri dönsaydı, dünya kapitalizminin farklı sektörleri balona bağımlı kalmazdı denilebilirdi.

Finansallaşma, ABD silah ekonomisi etkinliğini büyük ölçüde kaybettikten sonra, dünya ekonomisi için borç biçiminde bir ikame motor sağladı. Sürekli silahlanma ekonomisi, borç ekonomisiyle tamamlanmak zorundaydı. Ama bir borç ekonomisi doğası gereği sürekli olamazdı. Her çeşit balonda, bankaların büyük kârı, ekonominin üretken kesimlerinde üretilmiş değerler üzerindeki taleplerini temsil eder. Önceden teklif verdikleri (konut, emlak, ipotek ve hisse senetleri piyasasında) varlık fiyatlarında ani bir düşüş ortaya çıktığında, taleplerinin artık geçerli olmadığını ve başka yerlerden nakit bulmazlarsa kendi borçlarını bile ödeyemeyeceklerini kavrurlar. Ama nakit tedariki sürecinin kendisi yeni varlık satışlarını gerektirir; bütün bankalar böyle yaptığından, varlık fiyatları daha da düşer ve tek tek bilançoları daha da kötüleşir. Balon patlar ve canlılıklar çöküşe dönüşür.

Marx'ın söylediği gibi:

Bütün bu kâğıtlar aslında parasal ya da sermaye değeri ne herhangi bir sermayeyi temsil eden...ne temsil ettiği reel sermayenin değerini bağımsız olarak düzenleyen geleceğin üretiminden birikmiş alacaklar ya da kanuni mülkiyet haklarından başka bir şey temsil etmezler...Temelde, para-sermayenin birikimiyle üretim üzerindeki bu alacakların birikiminden başkası akla gelmez. [34]

2000'lerin başında ve ortalarında olan, bankaların bu alacakların kendisinin reel değer olduğunu varsayıp bilançolarında aktif olarak girmeleriydi. İngiliz işverenlerinin oluşturduğu CBI'nın [The Confederation of British Industry] eski başkanı ve Merrill Lynch Europe'un eski başkan yardımcısı, nedamet getirmiş Adair Turner, olaydan sonra durumu kabul etmişti: "Sistem toplamda, çok geniş bir yelpazeye dağılmış varlıkların likit sayılabileceği, çünkü bunların her zaman likit merkezlerde satılabileceği varsayımına büyük ölçüde bel bağlar hale gelmişti." [35] Kârlar, varlıkların "piyasaya göre ayarlanarak" [mark to market] değerlendirilmesine – yani açık pozisyonların yeniden değerlendirilmesine – göre ölçülür. Ama mortgage ve emlak piyasalarında düşüş görülür görülmez, finansörler iflas etmek istemiyorlarsa – ve etmeyeceklerini görüyorlarsa – varlıklarını nakde dönüştürmek zorunda kalıyorlardı. "Kaldıraçsızlık" [deleveraging] denen süreç buydu işte.

Martin Wolf yine olup biteni tam bir isabetle betimlemişti:

Kaldıraç makinesi, ters çalışır ve yolda hayali kârlar yaratırken, bu kârları har vurup harman savurur. Rehavet sürürken, çok borçlu tüketiciler tüketimden el ayak çeker, şirketler kemer sıkarak işsizlik hızla yükselir. [36]

Bu yüzden, bankaların denetimindeki bazı hedge fonların borçlarını ödeyemeyeceklerini anladıkları ve bankaların paralarını geri alamayacakları korkusuyla birbirlerine borç verme akışını kestikleri Ağustos 2007, gerçeklerin ilk ortaya serildiği andı. Bu yüzden, Lehman Brothers'ın çöküşünü günler sonra neredeyse tüm büyük batılı devletlerde (ABD'de AIG, İngiltere'de HBOS, Belçika ve Hollanda'da Fortis, Almanya'da Hypo Gayrimenkul, üç büyük İrlanda bankası, İzlanda bankaları) bankaların batma tehlikesi izlediği 2008 Eylül ortalarında, ulusal bankacılık sistemlerine önlem amaçlı yüzlerce milyar akıtılması da işe yaramamıştı. Bu yüzden, bunu izleyen iki ay içinde rakiplerinin yaşadığı problemlerden kazançlı çıktıklarını düşünen bankaların bile – ABD'de Citibank (dünyanın en büyüğü) ve Bank of America ile İngiltere'de Lloyds – başı büyük derde girmişti.

Nihayet, bu yüzden krizin artık sadece finans krizi olmadığı belliydi. Finansın korkunç genişlemesi, üretken birikimde yeni bir “uzun düzelme” yanılsaması doğurmuş; finans krizi ise travmatik etkileriyle rüyadan uyanmayı sağlamıştı. Kasım'da “panik piyasaları sarmış”ken, “bir hafta diken üstünde yaşanmıştı.” [37] ABD'de, Chrysler bir gün içinde milyonlar kaybetmiş; General Motors iflastan kurtulmak için acilen 4 milyar dolara ihtiyacı olduğunu açıklamış ve hükümetten 34 milyar dolarlık kurtarma yardımı isteyen Ford da kervana katılmıştı. İngiltere'de Woolworths ve MFI iflas etmişti. Her sektördeki işten çıkarmalar, artık 1980'lerin başındaki krizdeki iş kayıplarıyla karşılaştırılıyordu. Sancı sırf Atlantik'in iki yakasında değil Pasifik'in de iki yakasında hissediliyordu.

2008 ilkbaharında, anaakım ekonomi yorumlarının hâkim teması, Avrupa ve Amerika sorun yaşarken, farklı ulusal ekonomilerin “birbirinden koparılması”nın Asya'nın eski hızını korumasına imkân tanıyabileceği olmuştu. 2009 yeni yılında, ekonomik daralma otomobil üretiminin rekor düşüşler gösterdiği Japonya'ya, güneydoğuda binlerce fabrikanın kapandığı Çin'e [38] ve bir işveren lobi grubunun ihracat göçerken imalat sanayiinde 10 milyon kişinin işini kaybedeceği uyarısında bulunduğu Hindistan'a [39] sıçradı. 1997 Asya krizinin kurbanları – Tayland, Güney Kore, Singapur, Malezya, Endonezya – bir darbe daha yediler. 1980'lerin sonundan itibaren eski Doğu bloku ülkelerini silip süpüren çöküşün kurbanları– Baltık devletleri, Ukrayna, Macaristan, Bulgaristan, Romanya – da aynı durumdaydı. Rusya'da, daha altı ay önce dünya petrol fiyatlarındaki

rekor düşüş, rublenin değerinin düşmesine, enflasyonun artmasına ve yoksulluğun tekrar yayılmasına neden oldu.

Finansallaşma ve borç ekonomisinin, 1980’ler, 1990’lar ve 2000’in ilk on yılının ortasında dünya birikimini eski hızıyla taşımakta yetersiz kaldığı kanıtlanmıştı. Birkaç yılda bir tökezleyip sonunda, görülmemiş derinlikte bir krize yol açacak tam bir başarısızlık tehlikesi yaratmıştı. Pratikte değilse bile, ağızlarında serbest piyasanın kendi yaralarını tedavi etmesi için rahat bırakılmasında ısrar eden hükümetler, şimdi acı gerçekle yüz yüzediler: Kendi haline bırakıldığında kapitalizm 1930’lardaki gibi her dev şirketin çöküşünün bütün ekonomiye sıçrayıp diğerlerinin de çöküşüne yol açan felaket bir buhrana yuvarlanma tehlikesi yaratabilir.

Bazı büyük şirketlerin baskısıyla, devletler topyekûn savaş koşulları dışında görülmemiş ölçüde ekonomiye müdahaleden başka bir alternatif görmediler. İşte bakın, Eylül’de Fanny Mae ve Freddy Mac gibi mortgage şirketlerini fiilen millileştiren, 75 yıldır ABD’deki en sağ yönetim olan Bush yönetimidir. Lehman Brothers’ın iflasına izin verildiğinde, piyasaya güven duymak için son bir çaba daha harcandı – Financial Times’in başmakalesi kararı “cesur ve “almaya değer bir risk” diye övmüştü. [40] Felaket doğuran sonuç, devletlere sadece bir buçuk trilyon dolarlık kurtarma paketleri girişimiyle değil, İngiltere’de nispeten küçük sayılmayacak Norther Rock ve Bradford & Bingley gibi bankaları aslında kısmen, kimi zaman tamamen kamulaştırmaktan başka seçenek bırakmamıştı. Onlar da bu yönde hareket ettikçe, danışmanları krize tek çözümün bütün bankacılık sistemini kamulaştırmak olup olmadığı üzerinde kafa yormaya başladılar. Devlet kapitalizmi ve ideolojik partneri Keynesçilik, bir kuşak boyunca ideolojik olarak rafa kaldırıldıktan sonra, muhteşem bir dönüş yapmak üzere tozlu raflardan indirilmişti.

Finans ve “finansallaşma”

2007’de patlayan büyük kriz, kapitalizmin harikaları karşısında keyiften uçan kişilerin, büyük hüsrân sırasında suçu kapitalizmin kendisi dışında bir şeye yüklemeye çalışmasına neden oldu. Bunun en kolay yolu, “bankalar” ve “finans”ı kapitalist sistemin geri kalanından kopuk olarak görmektir. Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy, gittiği Ocak 2008 G7 toplantısında, finans sisteminde “bir şeylerin kontrol dışına çıktığı görülüyor” derken, bu alanda kontrollerin artırılması çağrısı yapıyordu. [41] 2009’da Davos Dünya Ekonomik Forumu’nda tüm değerlendirmeler, çökuluslu şirketler ve hükümetlerin gözünde bankaların büyük ölçüde

rağbetten düştüğünü söylüyordu: “Bir tartışmada, Siyah Kuğu’nun yazarı Nassim Nicholas Taleb, bankacıları aldıkları ikramiyeleri geri vermeye zorlayarak cezalandırma vaktidir dediğinde izleyicilerden alkış aldı.” [42]

Bu tür argümanlar basit bir sonuca yol açtı: Gelecekte finans krizlerini önlemenin yolu finansın daha çok düzenlenmesinden geçiyordu. Financial Times sayfalarında düzenlemenin mümkün ve zorunlu derecesiyle ilgili hiç bitmeyen tartışmalarda, birçok anaakım iktisatçının – eski monetaristler ve ılımlı Keynesçiler – cevabı buydu. Reformist solda bazı analistlerin de cevabı buydu. LSE’den [London School of Economics] Robert Wade, krize yol açan finans saçmalıklarının büyüleyici bir açıklamasını yaptıktan sonra daha fazla denetimin bunların önüne geçebileceği sonucuna varmıştı. [43] The Gods that Failed adlı kitaplarında “finans tanrıları”nı suçlayan Larry Elliot ve Dan Atkinson, artan düzenlemeler ve dev finans kurumlarının parçalanması çağrısında bulundular. Sonra da “aşırı finansal çıkarları dizginleyecek önlemler”in düşünüldüğü 2008 başındaki G7 siyaset oluşturuçularının bir toplantısına biraz ümit bağladılar. [44]

Finansın yükselişi, daha sol anlayışlardan çok, Hobson, Hilferding ve Kautsky’nin “finans” ve “finans kapital”in üretken sermayeninkinden farklı çıkarlara sahip olduğu şeklindeki eski anlayışlarının yeniden piyasaya sürülmesine yol açmış bulunuyordu. 1990’ların sonunda yola çıkmış olan Fransız ATTAC [Finansal İşlemlerin Vergilendirilmesi ve Vatandaşın Hareketi İçin Birlik] hareketi, kapitalizmin kendisine değil de finansal spekülasyona muhalefeti amaçlıyordu. [45] Merkezi talebi, finansal fonların ulusal sınırları aşan hareketlerine “Tobin vergisi” getirilmesiydi. İddialarına göre, bu finans krizlerine karşı koyacaktı. “Suç finansta” diyen bu gibi argümanlar birçok radikal Marksist arasında yankı bulmuştu. Duménil ve Lévy “neoliberalizm”in “uluslararasılaşmanın yeni aşamasında biçim ve içeriklerini dikte eden” “finansın yeniden dayatılmış gücünün ifadesi” olduğunu yazmıştı. [46] Buna çok benzeyen bir üslup kullanan James Crotty, “finansal çıkarların çok fazla ekonomik ve siyasal güç kazandığını ve ...bu eğilimlerin reel ekonominin performansındaki bir kötüleşmeyle at başı gittiğini” öne sürmüştü. [47] Francois Chesnais, “finansın egemenliğindeki küreselleşmiş bir birikim rejimi”nde, [48] “para sermayenin hareketinin sanayi sermayesi karşısında tamamen özerk bir kuvvet halini aldığını;” onu ya “para sermayeyle kaynaşmayı” kabul etmeye “ya kendi ihtiyaçlarına boyun eğmeye” [49] zorladığını yazıyordu. Marble, Barré ve Boyer’in “kötü kapitalizm”in “iyisini”ni koymayı başardığı ifadesini almıştı. [50] Devrimci sosyalist olarak, Chesnais’nin kendisi kapitalizmin eski biçimini “iyi” diye nitelendirmemişti (kelimeyi tırnak içine alması bu nedenleydi). Ama “yatırımın vasatlığı ya da kötü

dinamiği”nin... suçlusunun finans olduğunu gerçekten de öne sürmüştü. [51] Finansın üretken sermayenininkinden çok büyük ölçülerde karşıt çıkarlara sahip olduğuna dair benzer bir vurgu, Peter Gowan’ın ABD kapitalizminin dünya hegemonyasını koruma çabasına ilişkin çok yararlı bir değerlendirme olan The Global Gamble’ında da bulunur. O “kapalist toplumlar içindeki en keskin çatışmalardan bir kısmının...finans sektörü ve toplumun geri kalanı arasında olduğunu” öne sürmüştü. [52]

“Finansallaşma” değerlendirmeleri ayrıntıda önemli farklılıklar gösteriyordu. Ama tümü “finans”ın “hâkimiyeti”nin sistemin dinamiğinde bir değişikliğe yol açtığı tezini paylaşıyordu. Üretken sermayenin üretken birikimle ilgili olduğu ileri sürülmüştü. Savaş sonrası ilk yıllarda, sanayi şirketlerinin uzun vadeli yatırımlar yapmak için içte elde ettikleri kârları kullandıkları ABD ile İngiltere’de ve bu gibi yatırımların bankalarla işbirliğiyle yapıldığı Japonya ile Batı Almanya’da farklı örgütlenmiş bile olsa, bu bütün sanayileşmiş dünyada oluyordu. Ama büyük yatırım fonlarının doğuşu ve finansın “hâkimiyeti” bunu değiştirdi. Yeni durumda, tüm baskı hisse senetlerine yüksek fiyat garantisi veren (böylece hissedarların sermaye gelirini artıran) yüksek kâr payı ödemeleri aracılığıyla hissedarlara yüksek getiri (“pay sahipliği değeri”) sağlamaları için şirketler üzerinde yoğunlaştı. 1990’larda Will Hutton ve William Keegan gibi Keynesçi yazarlar, “Anglosakson” kapitalizminin “kısa vadeciliği”ni Japon ve Alman kapitalizmlerinin güya uzun vadeli, daha çok yatırım odaklı yaklaşımlarının karşısına çıkarmak için bu bakış açısının versiyonlarını sunmuşlardı. [53] Şimdi bu –kısmen Almanya dışında– tüm ileri sanayi ülkelerine yayılmıştır. [54]

Crotty, Epstein ve Jayadev rantıye gelirleri ve “rantiyenin gücü”nün artması olarak buna atıf yaptılar. Keynes’in hiçbir şey yapmadan faiz ve kâr payı alan aylak “beyefendiler” için kullandığı rantıye terimini hortlatmışlardı. Ama şimdi rantiyeler “yatırım fonları, devlet ve özel emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve diğer kurumsal yatırımcılar”dı. [55]

2007-8 finansal krizinin gelişmesini mükemmel olgusal açıklamalarla anlatmış olan Costas Lapavitsas, yine de krizi açıklarken sırf finansal yönleri – özellikle, sanayiye kredi vermekten bireylere kredi vermeye geçen ve yeni bilgisayarlı teknolojilere bel bağlayan bankacılık sisteminin değişen davranışını – vurguladı. Bankaların tüketicileri “doğrudan sömürmesi”nin büyük bir yeni artı değer kaynağı olup sistemin dinamiğini etkilediğini öne sürdü. [56] Ama bu “sömürü” biçimi, aynı süpermarketlerin fiyatları arttırmasının neden olduğu gibi [57] ancak işçilerin üretim noktasında ücretlerinin satın alma gücünü korumak için mücadele etmemesi halinde

önemlidir. İngiltere’de sendikalar mortgage/ipotek faiz oranlarını da içeren Perakende Fiyat Endeksi’ne bağlı ücret zamları talep ederek bunu genelde uygulamaya çalışıyorlardı. Ya da Marx’ın söylediği gibi, ancak emek gücünü değerinden de azına satın almak işçi istihdam eden kapitalistlerin yanına kâr kalırsa, sömürü artışı olabilir. [58] Lapavitsas’ın mantığında, bankalar tarafından sömürülenlerin sadece işçiler değil, kapitalist sınıfın ve yeni orta sınıfın borçlu üyeleri olduğunu da eklemeliyiz – ABD’de 2003’ta 100.000 dolardan fazla geliri olan hanelerin ortalama borcu, 25.000-50.000 dolar arası geliri olan hanelerinkinin dört buçuk katıydı. [59]

Finansallaşma argümanının “pay sahipliği değeri” versiyonu çoğu kez baştan kabul edilmiştir. Ama bu içinde büyük boşluklara sahiptir. Dick Bryan ve Michael Rafferty buna işaret etmiştir:

borsa o kadar ağırlıklı vurgulanmamalı. O, en başta fon toplamının nispeten küçük bir forumu. ABD, İngiltere ve Avustralya gibi sözde piyasayı temel alan sistemlerde bile dağıtılmamış kârlar, krediler ve tahvil ihraçları çok daha önemli olmuştur...

Ayrıca emeklilik fonları, vb.:

şirketlerin idari kararlarında çok az aktif rol oynarlar. Şirket yönetim kuruluna kurumsal ortakların baskısı...kural değil, istisnadır...[60]

Şirketlerin kârlarının büyük bir kısmını temettü olarak elden çıkarmasının kendi içinde yatırım düzeyini yavaşlatması gerekmez. “Rantiye” hissedarların kendileri gelirlerinin bir kısmını yeni yatırımlar için borç verebilirler – ve bunun yeterince kârlı olacağını düşündüklerinde de borç verirler. “Pay sahipliği değeri” yorumunun savunucularından Stackhammer, çoğu iktisatçının şunları savunduğunu kabul eder:

Finansal yatırım varlıkların transferidir, gelirin kullanılması değil. Hisse senetleri satın almak, likiditeyi ekonominin bir aracısından bir diğerine, muhtemelen yatırım fırsatları yönünden şanssız şirketlerden eline iyi fırsatlar geçenlerine transfer eder. Bu yüzden, makroekonomik açıdan finansal yatırım fiziksel yatırımın yerine ikame edilemez. [61]

Crotty ise bir yerde “finansallaşma”nın şirketler arası rekabeti artırarak, daha fazla “mecburi” yatırım doğurduğunu öne sürer. [62] Elbette, ABD’de 1970’lerin ortalarında toplam yatırımın sadece yüzde 12’si olan finans, 1990’da yüzde 25’le zirveye çıkmış; [63] aynı dönemde İngiltere’de yarıya yakın bir artış yakalamış bile olsa [64], büyük finans kurumlarının ilke olarak üretken yatırımlara karşı oldukları söylenemez. Bu, dotcom/yeni

teknoloji canlılığının, ABD’de tasarrufları kat kat aşan sanayi yatırımlarının kurumlardan borçlanmayla finanse edildiği görülen 1990’ların sonunda kendisini göstermişti.

Finansın üretim üzerinde varsayılan hâkimiyeti, çoğu kez Paul Vocker başkanlığındaki ABD Merkez Bankası’nın 1979’da faiz oranlarını ani artırmasına kadar geri gider. Boyer, Crotty, Chesnais, Duménil ve Lévy hep bu “Volcker darbesi”ni belirleyici bir an olarak görürler. Bunu finansın büyük zaferi olarak gören Duménil ve Lévy, “1980’ler ve 1990’lar boyunca da sürdürülen” yüksek faiz oranlarının nedeni sayarlar. [65] Genelde finansın, özelde hissedarların uzun canlılık on yıllarında bir biçimde kaybettikleri ama ancak 1970’lerin sonundaki “darbe”yle duygularını dışavurabildikleri varsayımı, bu gibi argümanlarda örtüktür. Açıkçası argüman tarihsel olgulara uygun düşmez. Savaş sonrası on yıllar kapitalizmin tüm kesimlerinin şişirilmiş bir özgüvene sahip olduğu yıllardı. Sanayi sermayesinin “altın çağ”ı hiçbir anlamda onun hissedarları ve finansörlerinin cehennemi olmamıştı. Kârlı üretken yatırımların büyümesi, güvenceye alınmış, uzun vadeli sermayenin getirilerine dönüşürken, hepsi kazançlı çıkmıştı.

1970’lerin kriziyle birlikte bazı şeyler değişti. ABD’nin bankacıları ve çöküşlülükleri, 1970’lerin krizine “makroiktisadi” ve “Keynesçi” tepkilerin enflasyona ve doların devalüe edilmesine yol açmasından gerçekten hiç hoşlanmamışlardı. Ama Robert Brenner’in işaret ettiği gibi, böyle bir politika, ABD kapitalizminin kalanında kârlılık ve endüstriyel kapasite fazlası problemlerini çözmüş olsaydı, “buna karşı saf tutan uluslararası ve yerli çıkar güçlerinin sağlam bir koalisyonun bile başarısız kalacağı çok rahat anlaşılabilir.” [66] Aslında Keynesçi yaklaşım bu kapitalist hedefleri tutturamamıştı. 1974-6 ekonomik daralmasından sonraki sınırlı iyileşme yüzde 13,3’e kadar ulaşan bir enflasyon artışına yol açmıştı. ABD kapitalizminin tüm kesimleri için bunun iki olumsuz sonucu vardı. İşçileri ücretler için mücadele etmeye teşvik etmesi muhtemeldi. ABD dolarının ABD kapitalistlerinin aralarındaki işlemlerde ölçü çubuğu olarak hizmet etme kapasitesini ortadan kaldırıyor. Faiz oranlarını yukarı itmek her iki problemi de – ekonomik faaliyetin düzeyini düşürerek işçileri korkutup daha düşük ücret artışlarını kabul ettirerek (bu konuda başarılıydı) ve enflasyonu düşürerek (bu alanda da başarılıydı) – çözüme anlamına geliyordu. Bu, bazı finans kesimlerinin kazançlı çıkmasına imkân vermiş ve Amerikan üretken sermayesinin bazı kesimlerine zarar veren bir ekonomik daralmayı başlatmıştı. Ama gene de tüm ABD’li kapitalistlerin genel çıkarlarına hizmet etmişti.

Marx'ın söylediği gibi, kapitalizm bunu gerçekleştirmek için bütün olarak topluma zarar verilse bile oldukça istikrarlı bir değer ölçüsü olarak paraya ihtiyaç duyar:

Yanlış para teorilerine dayanan ve tefecilerin çıkarlarının ulusa dayattığı faiz oranlarını artırma...yanlışlıkla az çok uçlara götürülebilir...Ne var ki, söz konusu temel üretim tarzının kendi temeliyle verilir. İtibari paranın değerinin düşmesi tüm var olan ilişkileri sarsacaktır. Bu nedenle, emtianın değeri paradaki bu değerın fantastik ve bağımsız varoluşunu güvenceye alma amacına feda edilmiştir...Paradaki birkaç milyona emtiadaki birkaç milyon feda edilmelidir. Bu, kapitalist üretimde kaçınılmazdır ve onun güzelliklerinden birini oluşturur. [67]

Volcker faiz oranları artışı sonucu yüz milyonlarca insanın acı çekmesi, bütünlüğü içinde ABD kapitalizmini ilgilendirdiği – ve dünyanın başka yerlerindeki kontrolünü sağlamlaştırmaya yardım ettiği – sürece nispeten istikrarlı bir değer ölçüsünü restore etmek için ödenen bedeldi. Volcker'in yaptığı “darbe” (ve İngiltere’de Thatcher yönetiminde monetarizme geçiş) fiyatların ve kârların yükselişini sağlayacak para arzını genişleterek üretken sanayinin kârlılığını geri kazanmasına yardım etmesi beklenen bir politikadan uzaklaşıp kârsız şirketleri ezip işsizlik aracılığıyla işçilere düşük ücretleri kabul ettirecek baskılarla, faiz oranlarının artmasını teşvik eden bir başka politikaya geçişten ibaretti. Sermaye – sırf finans kapital de değil – uzun canlılığın Keynesçi ortodoksluğunun (kısmen sanayi sermayesi dâhil) sermayenin kendisini içinde bulduğu yeni evreyle baş edemeyeceğini görüyordu.

Bu manevra, sadece asgari sonuçlar doğurduğunda ve yüksek faiz oranlarının ABD sanayisine ciddi zararlar vermeye başladığı açıkça görüldüğünde – sadece sanayicilerden değil, finans kesimlerinden de gelen baskıyla - Volcker oranları aşağıya çekti. [68] Gelecek çeyrek yüzyıl için, 2003'te yaklaşık yüzde 1’ler seviyesine inmeden önce, 2000 yılına kadar uzun canlılık seviyesinin üzerinde kalmasına rağmen, gerçek uzun vadeli faiz oranları trendi yukarı değil, aşağı yöndeydi.

Sermayenin – finans kapital ve sanayi sermayesi olmak üzere – iki ayrı kesimi olduğu iddiası bütünüyle itiraza açıktır. Birçok önemli finans kuruluşu sadece borç para vermez, borçlanırlar da. Çünkü kredi verenler ve alanlar arasında “aracılığa” soyunmuşlardır. Onlar için önemli olan, faiz oranlarının mutlak seviyesi değil, farklı oranlar arasında, özellikle uzun vadeli ve kısa vadeli oranlar arasındaki açıklıklardır. Sanayi toplulukları da borçlandıkları gibi kredi de verirler. Tipik olarak, yeni yatırım hamleleri arasında faiz geliri karşılığı borç verdikleri fazlaları biriktirirler (Üçüncü

Bölüm’e bakınız). Ayrıca ürünlerini alan toptancılara da kredi açarlar. Özetle, sanayi sermayesi finans kapitalin bazı vasıflarını üstlenmiştir. Itoh ve Lapavitsas’ın işaret ettiği gibi, “Sanayi ve ticaret kapitalistlerinin de nasiplendiği faiz biçimindeki gelir, bir toplumsal grubun özgül temeli olamaz.” [69] “Pay sahipliği değeri” pozisyonunu kısmen kabul eden Thomas Sablowski taşı gedğine koyar:

Sağduyu düzeyinde, finans ve sanayiden kolayca ayırt edilebilecek nesnelermiş gibi söz etmekte sorun yok. Ne var ki, sanayi sermayesi ve finans kapital kavramlarını tanımlamak hiç kolay bir şey değil...[70]

Ama bu doğruysa, son kırk yılın tekrarlayan – finans ve sanayi - krizlerinin suçunun nasıl hemen finansın üstüne yıkılabildiğini görmek zor olur. Krizlerin tutarlı bir açıklaması, bütün olarak sistemi ve sistemin farklı unsurlarının birbirine nasıl tepki verdiğini göz önüne almalıdır. Kapital’in Üçüncü Cildi’nde kredi ve finansla ilgili uzun, daldan dala atlayan ve yarım kalan tartışmada Marx’ın yapmaya çalıştığı da buydu. Gene Finans Kapital’de bu sorunları ele alan bölümlerde, Hilferding de bunu yapmaya çalışmıştı. Bu sezgilerin 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında, finansın, finans kurumlarının ve finans krizlerinin olağanüstü gelişmesini hesaba katarak geliştirilmesi bir ihtiyaçtır.

İdeoloji ve açıklama

Büyük bir krizin sadece ekonomik sonuçları yoktur. Nasıl halk kitlesinde daha büyük bir öfke doğurursa, krizin maliyetini birbirinin sırtına yıkmaya çalışan kapitalistleri de birbirine düşürür. Bu modele uygun olan 2007’de başlayan krizde, suçu bankaların üstüne yıkmak neoliberalizm ve kapitalist küreselleşmenin parlak bir gelecek vaat ettiğini kendilerinden geçerek öne süren herkesin kaçış noktasıydı. İşte bakın Gordon Brown, bu “geçmiş 60 yıldakilerden” “tamamen farklı türdeki kriz”in “canlanmanın sonu ve iflas” olduğunu, çünkü bu “sorumsuz borç verme uygulamalarının, bu alandaki gevşekliğin ve düzenleme problemlerinin neden olduğu küresel bir finans krizi” olduğunu öne sürmüştü. [71] Bu yolla, kapitalizmin erdemlerini göklere çıkarmaya devam etmek için umutsuz bir çabayla 180 yıllık dönemsel krizlerin gerçekliği bir kenara atılmıştı.

Kriz riskinin yaratılması konusunda finansallaşmayı vurgulayan radikal iktisatçılar, sisteme böylesi mazeretler bulmaya kapı açmayı göze almışlardır. Tipik argümanları, 1980’ler ve 1990’larda üretken yatırımın canlanmasını yaratmaya yeterli seviyelere çekilmesinin finans kesimlerinin çıkarına olmadığını iddiasıydı. 1999’da “yüksek kârlılık seviyeleri”nin yakalandığını

iddia ettiği zaman Fransız Marksist Michel Husson'nun argümanı böyleydi [72] 2008 yazı ve sonbaharında Stockhammer ve Duménil'in söyledikleri de aynı kapıya çıkıyordu. [73] Haklı olsalardı, 2001'de ve daha büyük ölçüde 2007-8'de patlayan krizlerin, iki savaş arasındaki buhran dâhil, gerçekten de öncekilerden çok farklı sonuçları olur ve mevcut devletin finans sektörünün davranışını daha sıkı kontrol etmesi, 21. yüzyılda bu tür krizleri durdurmaya yeterdi. Böyle bir yaklaşıma uygun olarak “Keynesçi görüş”ü “çok duyarlı” bulan Duménil ve Lévy, “neoliberal saldırıyı durdurup alternatif politikaları – farklı bir kriz yönetimi biçimi – işletecek “toplumsal ittifaklar” arayışı içine girmişlerdi. [74]

Yine de Sekizinci ve dokuzuncu Bölümlerde çeşitli kâr oranı hesaplarında gördüğümüz gibi, bugünün krizlerinin geçmiştekilerden farklı köklere sahip olabileceği iddiasını doğrulayacak bir şeyler ufukta pek görünmüyor. Her seferinde krizin biçimi bir öncekinden farklı olabilir, ama etkisi bir o kadar yıkıcı olur. Finansı nasıl düzenlerseniz düzenleyin, tek başına bu krizlerin tekrarlanmasını önlemez. Kapitalist devletin bunu durdurma girişiminin bedeliyse, neredeyse ödenemeyecek kadar ağır olabilir.

Düşük kârlılık ve birikim oranının görüldüğü bir durumdan kaynaklanan “finansallaşma”nın ikisini de geri beslediği doğrudur. Paranın bir cepten bir diğerine girişi sırasında muazzam bir emek ve vasıf kaybı oluyordu, çünkü üretken potansiyele sahip maddi kaynaklar hep daha muhteşem iş merkezleri inşası ve donatılmasında kullanılıyor ve finansal “Evrenin Hâkimleri” gösterişli tüketimden kendilerini alamıyorlardı. Ben Fine'in söylediği gibi finansallaşmanın, “gerçek ve hayali birikim arasına...” kapitalistlerin piyasaların tozu dumanı içinde etraflarını görmelerini ve üretken yatırım fırsatlarını yakalamalarını zorlaştıran “bir takoz sıkıştırma” [75] etkisi de olabilir. Ama sonuçta bu durumu yaratan, sermayenin üretken sektörlerinin yüz yüze kaldığı daha derin problemler olmuştu. Finans bir asalağın üstündeki bir asalaktı; bütün olarak kapitalizmden soyut bir biçimde uğraşılacak bir problem değil.

Yeni Keynesçiliğin çelişkileri

Hükümetlerin krize tepki verirken yaşadıkları zorluklar bile, krizin köklerinin nasıl bütün olarak ekonomik sistemde bulunduğunu gösteriyordu. Bu sadece büyük sermayeler için emek harcayanların değil, o sermayelerin de canını yakan bir krizdi. Humpty Dumpty gerçekten de duvardan düşmüştü. Yine de ne kralın tüm atlarının ne de kralın tüm adamlarının onu bir araya toplayamadığı görüldü.

2007-8’de patlayan krize, neredeyse tüm hükümetlerin cevabı, otuz yıldır işe yarar başka bir seçenek olmadığını söyledikleri serbest piyasa politikalarından vazgeçmektir. Bir gecede Hayek’e tekmeyi basıp Keynes’i bağırlarına basarlarken, Friedman’dan sadece deflasyonu defetmek için para arzını artırmayı vurgulayan kısmı muhafaza ettiler.

Ama Keynesçi politikaları herhangi bir başarı umuduyla uygulamak için koşullar, bunların denenip terk edildiği 30 yıl öncekinden kötüydü. Bankaların kaybettiklerinin bilinen boyutları karşısında, 1970’lerin ortasındakiler solda sıfırdı. Bankalar birer birer batarken, ona başka hangi bankanın para yatırdığı ve onunla birlikte batabileceğini bilen yoktu.

Söz verilen kurtarma paketleri, Roosevelt’in 1930’lardaki New Deal’inden çok daha büyüktü. O zaman ABD federal harcamaları, 1936’da ulusal çıktının yüzde 9’unu biraz aşarak zirveye çıkmıştı. Bu sefer, kriz başlamadan önce zaten yüzde 20 seviyesindeydi ve Bush, ardından Obama yönetimleri birkaç puan daha yukarı çekmişti. Ama finans sisteminin yeniden işlevine kavuşması için, sistemde bir biçimde teminat altına alınması şart olan borç seviyeleri çok daha büyüktü. George Soros, 1929’da Gayrisafi Yurtiçi Hasıla’nın yüzde 160’ı olan “geri dönmeyen toplam krediler”in, 1932’de yüzde 260’a, 2008’de yüzde 365’e çıktığını ve “er geç yüzde 500 seviyesini göreceğini” hesaplamıştı. [77] İngiltere Merkez Bankası, 2008 sonbaharında finans sisteminin küresel kayıplarının 2.8 trilyon dolara kadar yükseldiğini tahmin ediyordu. [78] Nouriel Roubini, 2009 başında sırf Amerikan bankalarının kayıplarının 1.8 trilyon dolar olduğunu tahmin etmişti. [79] Hükümetler kesenin ağzını açarlarken, tavsiyeler yağdıran anaakım iktisatçılar, bunun ekonomik daralmanın depresyona geçişini engelleyip engelleyemeyeceği; hükümetlerin düşürmeye çalıştıkları faiz oranlarını yukarı yönde baskı altına almadan parayı bulup bulamayacaklarını; “parasal gevşeme”ye – yani para basmaya – başvurup başvurmayacaklarını ve bunda herhangi bir başarının yeni bir enflasyonist sarmal, hatta daha büyük bir depresyon yaratma riski getirip getirmeyeceğini aralarında tartışıyorlardı. [80]

Problem sadece bankaların kayıplarının büyüklüğünde yatmıyor. Gerek 1930’lar gerekse 1970’ler kıyasla, sistemin muazzam uluslararasılaşmasında da yatıyor. Krizle baş edeceği sanılan Keynesçi reçeteler, hiçbir parçası olduğu küresel sistemin tüm kayıplarının maliyetini karşılayacak kaynaklara sahip olmayan ulusal hükümetlerce uygulanması gereken reçetelerdi. En büyük devletlerin ulusal finans sistemlerinin önemli bir kısmını kurtarabilecekleri düşünülebilir. Oysa burada bile devasa problemler karşılaşıyor; daha küçük devletlerin birçoğunun durumla baş etme şansı çok düşük.

Kördüğüm olmuş sistem

Kriz, 21. yüzyıl kapitalizmini yaran büyük fay hatlarından birini ortaya çıkarmıştı. Küreselleşme denilerek basite indirgenen devletler ve sermayeler arası karmaşık etkileşim, ulusal devletlerin içlerinde üslenmiş dev sermayelere yardım etme ihtiyacı en üst düzeye çıkmışken, bu yardım görevini daha da zorlaştırır. Paul Krugman'ın söylediği gibi, “politikanın büyük yan etkileri” vardır; çünkü “benim mali teşviklerim ihracatını artırarak senin ekonomine yardım eder – ama sen benim hükümete artan borçlarımı paylaşılmazsın” ve dolayısıyla “herhangi bir ülkenin teşvikten sağlayabileceği azami yarar bütün olarak dünyanın sağlayabileceğinden azdır.” [81]

Ulusal egemen sınıflar içinde derin yarılmalara ve krizle baş etmek için sözüm ona işbirliği yapan devletler arasındaki sert ayrılıklara kaçınılmaz olarak yol açan şey bir çelişkiydi. Yurt içinde, 2007-9'da sermaye kesimleri, diğer sermaye kesimlerine yönelik kurtarma paketlerinin potansiyel maliyetinden çok şikâyetçiydiler. Uluslararası alanda ise, her biri kendi ulusal temeldeki sermayelerinin çöküşünü engelleme çabalarına odaklanırken, hükümetlerin birbiriyle ağız dalaşı, “mali korumacılık” suçlamalarına yol açmıştı. Bir gözlemcinin Financial Times'a söylediği gibi:

Tüm banka kurtarmalarından sonra ortaya çıkan istenmeyen sonuçlarla ilgili güçlü bir yasa var. Ekonomik faaliyetleri oyuncuların milliyetine göre ayıracak giderek daha çok aktivist hükümet politikası göreceğiz. Bu herkeste büyük bir endişe uyandırmalı. [82]

2009 Ocak ayındaki Dünya Ekonomik Forumu sırasında, “mali korumacılık” uyarısında bulunan Gordon Brown, sonra da İngiliz bankalarına yurtdışında değil yurtiçinde kredi vermeleri için baskı yaparak böyle bir günah işlediği için kınandı. [83] Alman hükümeti, yurtiçi ekonomisini desteklemeyip kendi ekonomilerini destekleyen ülkelere ihracat yapmakla eleştirildi. O da Fransız ve İngiliz kurtarma paketlerini, kendi şirketlerini Alman çıkarlarını zedeleyecek şekilde sübvans etmekle eleştirdi. Yeni ABD hükümeti, Çin hükümetini kendi sanayilerine yardım etmek için parasını “maniple etmek”le suçlarken, Çin hükümeti bütün bu kargaşaya ABD finansının neden olduğu [84] ve “daha az zengin ülkeler” ABD'nin “sermaye çekmek için force majeure [zorlayıcı neden] kullanacağı”ndan “endişeli oldukları” cevabını verdi. [85]

Serbest ticaret ideologları, ABD'de 1930 yazında Smoot-Hawley Yasası bazı ihraç mallarında gümrük tarifelerini yükselterek güya aynı şeyi yaptığından, korumacılığın ekonomik daralmayı derinleştirme riski olduğunu söyleyerek uyarıda bulundular. Peter Tamin'in belirttiği gibi,

“Smoot-Hawley tarifelerinin Buhran’ın nedeni olduğu fikri inatçı bir inançtır...ve popüler tartışma ve genel tarihlerde yer bulmuştur.” [86] Fakat diye ekler: “Popüler olmasına rağmen, bu argüman hem teorik hem tarihsel temellerinde çuvallamıştır.” 1929-1931 arasında, ihracat ABD GSYMH’sinin sadece yüzde 1.5’i oranında düşerken, “gerçek GSMH aynı yıllarda yüzde 15 düşmüştü.” [87] İki buçuk yıl sonra, buhranın derinliklerinden ilk gerçek hareket, Roosevelt’in ulusal kapitalist çıkarları en başa alan doların etkili bir devalüasyonunu da içeren önlemlerinin arkasından geldi. Gördüğümüz gibi, daha da etkili olanı Almanya’da Nazi devletinin aldığı önlemlerdi.

Temelde ulusal Pazar için üreten şirketler (1930’ların başında büyük çoğunluk) için, korumacı devlet korumacı olmayanından iyiydi. Devlet kapitalizmi ve Keynesçilik, bağımlılık teorisi ve Stalinizm gibi onun ideolojik uzantılarının gerekçesi buydu. Eğer devlet ulusal ekonomide en önemli yatırım kararlarının kontrolünü eline alabilirse, kâr oranı düşmeye devam etse bile artı değer kütesinin yeni birikim tarafından emilmesini sağlayabilir. Ne var ki, bu ancak birikim dürtüsünün ulusal sınırların darlığının dayattığı kısıtlamalarla çatışmaya girdiği noktaya kadar işleyebilecek bir politikaydı. Bu sınırlılık, 1930’ların ortasından sonuna kadar Almanya ve Japonya’nın ulusal sınırlarını genişletme dürtüsünde, 1970’lerde ABD’nin silahlanma ekonomisinin etkinliğinin azalmasında ve 1989-91’de SSCB’yi parçalayan krizde kendisini gösterdi.

Bugün ulusal ekonomilerin entegrasyonunun sırf boyutları bile, devlet kapitalist çözümlerin cidden işletilmesinin bir bütün olarak sistemde muazzam bir kesintiye neden olacağı anlamına gelir. Yine de ulusal devletlerin sadece sırt üstü yatıp Hayekçilerin vazettikleri gibi krizin tasfiye edeceği umuduyla dev şirketlerin batışını izlemesi, zararı daha da artıracaktır. Marx’ın işaret ettiği – bir tarafta kâr oranının düşüşü, diğer tarafta sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi yönündeki – iki uzun vadeli eğilim, birleşerek tüm sistemi kördüğüm etmiştir. Sermayeler ve devletlerin bundan paçayı kurtarmak için bel bağladıkları girişimler, sadece aralarındaki gerilimleri – ve onları yaşatan emeğe çektikdikleri acıları – çoğaltır.

Devletler, Ekim 2008’den sonra krizle baş etmek için ekonomiye müdahale etmek için adım attıklarında, bazı sol kesimler Keynes’in dirilişinin uzun canlılığın refah politikalarının dirileceği anlamına geldiğine inandılar. İngiltere’de, Londra’nın eski Belediye Başkanı Ken Livingstone, “Yeni işçi Partisi’nin düşünce tarzının ekonomik varsayımları... terk edildi” diye ilan etti. Polly Toynbee, “Nihayet, sosyal adalet partisi uyandı... Yeni İşçi Partisi devri kapandı” diye buyurdu. İngiltere’nin en büyük

sendikası olan Unite’in eş genel sekreteri Derek Simpson, bütçe sunum raporunu “30 yıllık hareketsizlik ve neoliberal iktisattan sonra güzel bir ısınma egzersizi” olarak görmüştü. Oysa çok geçmeden gerçek tersini kanıtlayacaktı. Hükümet, kısa vadeli ekonomik desteğin maliyetini eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerden uzun vadeli kesintilerle karşılamak istiyordu. Sermaye için yeni Keynesçilik ile kendilerini neoliberalizme adayanlar için neoliberalizmin sürdürülmesi bir araya gelmişti.

Bu İngiltere’ye has bir özellik değildi. Dünya sisteminin her sektöründe, kârlılık oranları üzerindeki aşağı yöndeki baskıyla mücadele etme çabası, hâlâ iş saatleri, sosyal yardım, ücretler ve emeklilik konularında karşı-reformları dayatma girişimleri anlamı taşıyordu. Küresel ekonomik büyüme sifıra düşer ve daha fazla düşme tehlikesi belirirken, dayatma artıyordu. Keynesçiliğe dönüş ne sisteme eski gücünü geri kazandırabilirdi ne de içiler, köylüler ve yoksulların çıkarlarına hizmet edebilirdi.

Sistem, dünya savaşları arasındaki yılların krizinden, ancak savaşların en kötüsünün arkasından kapitalizmin hiç görmediği en kötü depresyonla muazzam bir değer tahribatının arkasından düzelebilmmişti. Bugün sermayelerin daha büyük oluşu ve iç içeliği, değer tahribatının sistemin yeni bir “altın çağ”a geri dönemeyecek kadar büyük olduğu anlamına gelir. Bir kere, dünyanın en büyük ikinci ekonomisinin, SSCB’nin iflası bile, daha yirmi yıl önce sistemin kalanına ancak marjinal fayda sağlamıştı -durumun eskisi gibi sürmesi halinde görülebilecek olandan daha düşük küresel petrol fiyatları ve Batı Avrupalı şirketler için biraz ucuz vasıflı emek gücü.

Bunun otomatikman sonsuz bir depresyon anlamına gelmediğini tekrarlamak gereksiz. Bazı sermayelerin diğerlerinin tahribatından elde edecekleri kazanımların sınırlı olması, hiç kazanım olmayacağı anlamına gelmez. Birçok küçük ve orta ölçekli şirketin silinip gitmesi, devletlerin desteklediği dev şirketlere biraz nefes aldırabilir. Yeni balonlar ve hızlı büyüme, dünyanın şu ya da bu yöresinde sadece mümkün değil ama olasılıktır da. Ama bunlar bütün dünya ekonomisinin uygun adım ilerlemesini gerekli kılmayıp sadece daha çok balon ve daha çok krizin yolunu açar. Sonuçlar ise ekonomiyle sınırlı kalmaz.

Dördüncü Kısım

KONTROLSÜZ SİSTEM

Sermayenin yeni limitleri

Kendi kendisini baltalayan sistem

Kapitalizm, 20. yüzyılda daha önce hiç olmadığı kadar küresel bir sistem haline geldi. Sadece küresel piyasalar ve küresel finans değil, kapitalist sanayi ve kapitalist tüketim yapıları eşitsiz bile olsa yerkürenin her bölgesinde ortaya çıktı. Bu olurken, Marx ve Engels dâhil, 19. yüzyılın en uzak görüşlü düşünürlerinin embriyon halinde not ettikleri bir eğilim, yüzyılın sonuna kadar gelişti ve lütfedip bakanların da gözüne ilişti. Bu, sistemin insan toplumunun diğer her biçimi gibi bağımlı olduğu doğayla etkileşimi sürecinin kendisini ortadan kaldırma eğilimiydi.

Bunun en göz çarpan dışavurumu, atmosferdeki bazı gazların birikerek küresel sıcaklığı yükseltmesi olmuştur.

Kapitalist sanayi ve ürünlerinin çevreye etkisi her zaman yıkıcı olmuştur. 19. yüzyıl ortasında İngiltere'nin sanayi bölgelerinde su ve hava kirliliğinden şikâyet etmeyen gözlemci yoktu. Charles Dickens, 1854'te (tamamen gerçek hayattan alınmış) Zor Zamanlar romanında, “öldürücü hava ve gazların, ortalıkta Doğa diye bir şey bırakmadığı” Coketown kasabasını anlatır. [1] Engels, “Bradford’un küçük, kömür karası, leş gibi kokan bir ırmak kenarında kurulu” olduğunu, “Hafta içinde gri bir kömür bulutunun kasabanın üzerine çöktüğünü” yazar. [2] Kolera ve tifo salgınları şehirleri silip süpürürken, verem çoğu işçi sınıfı ailesinin başına musallat olmuş bir belaydı.

Ama sermayenin körü körünü kendini genişletmesinin yarattığı çevre felaketinin etkileri yerel kalıyordu. Hava kirliliğinden soluk alınamayacak hale gelmiş şehirlerden, içinde balıkların yaşayamayacağı kadar kirlenmiş nehirlerden, mucur yığınlarından ve açık kanalizasyonlardan kaçmak mümkündü. 20. Yüzyılda, daha büyük ölçekli kapitalist üretim ve birikim, daha büyük çevre tahribatı anlamına geliyordu: 1930'larda ABD'de yer yer tarım arazilerinin kuraklaşması; 1984'te Hindistan'da Bhopal'da binlerce insanı öldüren dehşet verici gaz sızıntısı; Pennsylvania'daki Three Miles Island ve Ukrayna'daki Çernobil nükleer kazaları; Aral Gölü çevresinde yaşarken pamuk üretimi için kullandıkları suyun üçte ikisini kaybeden ve arazileri tuzlanan insanların yaşadığı acılar; fay hatlarının üzerinde inşa

edilmiş şehirlerin yerle bir olması. Ne var ki, bunlar can kayıplarının çokluğuna rağmen gene de yerel felaketler sayılır. Kapitalizmi – ve genellikle “sosyalizm” denilen devlet kapitalizmini – savunanlar bunları gelip geçici kazalar olarak düşünüp fazla önemsemeyebilirler. Kapitalizmi eleştirenlerse yaşadıkları dehşeti ortaya serebilir ama bunların sistemli etkisini görmeyebilirler.

Bilim insanları ancak 1950’lerin sonunda, insan ürünü gazların ortalama sıcaklıkları artırarak, küresel bir felaket yaratmaya başladığına dair ilk kanıtları bulabildiler. 1980’lerin sonunda ise durumun ne kadar ciddi olduğuna dair kesin kanıtlar ortaya çıktı. [3]

Bilimsel sonuçlar yeterince iyi bilindiğinden, burada sadece kısa bir özet işimizi görür. Şimdi çoğu insanın bildiği gibi, bu gazların en önemlisi enerji elde etmek için petrol ve kömür gibi karbon bazlı maddelerin yakılmasıyla oluşan karbon dioksittir– elbette metan ve azot oksit gibi gazlar da hesaba katılmalı. Bu gazların atmosferdeki yoğunluğu, milyonda bir partikül oranıyla ya da ppm ile ölçülür. Bu oran sanayi öncesi çağlarda 280 ppm, şimdi ise 385 ppm’dir ve yılda yaklaşık 2,1 artış göstermektedir. Şimdiye kadar, değişiklik Yerkürenin ortalama sıcaklığını yaklaşık 0,8 derece Celcius artırmaya yetmiştir. Eğer emisyonlar mevcut oranlarında seyrederse, on yılda yaklaşık 0,2 derece daha sıcaklık artışı olacaktır. Ama sıcaklık artışının yarattığı değişikliğin hızlanmasına yol açacak farklı geri besleme mekanizmaları vardır: Buzulların erimesi, denizlerin karbon dioksit ya da kutup tundralarından metan salınımı, ormanların çölleşmesi. Bu geri besleme mekanizmalarının işlemeye başlamasına neden olacak sıcaklıklar (“devrilme noktaları”) konusunda nihai bir bilimsel uzlaşma yok. Ama 2007’de geniş ölçüde kabul edilen görüşe göre, sıcaklığın sanayi öncesi düzeyin 2 derece üstüne çıkması halinde bu eşik aşılabacak – bu şimdikininki yaklaşık 1,2 derece yukarısı demek (bu, örneğin NASA’dan James Hanson’ın 2008 Nisan’ında ortaya attığı bazı mekanizmaların erken başlamasını engellemiyor). [4] Bu noktaya ulaşılmasını önlemek için, karbon yoğunlukları aşağıda tutulmak zorunda – IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli], bunun 445-490 ppm arasında olduğunu öne sürse de 400 ppm bile sıcaklığı 2 derecelik eşiğe yükseltebilir. [5]

Yirmi yıldır hükümetler küresel ısınmanın insanlığın büyük bölümü için bir tehdit olduğunu kabul etmeye başladılar. Örneğin, İngiliz hükümeti için hazırlanan 2006 tarihli Stern Raporu’nda şu sonuçlara varılmıştı:

İklim değişikliğinden tüm ülkeler etkilenecek ama en yoksul ülkeler ilk ve en fazla zarar göreceklerdir. Eğer iklim değişikliği kontrol altına alınmadan sürerse,

ortalama sıcaklıklar sanayi-öncesi seviyelerin 5°C üzerine çıkacaktır. 3 ya da 4°C milyolarca insanın daha sel felaketi yaşayacağı anlamına gelir. Daha yüzyıl ortasına varmadan, 200 milyon kişi deniz seviyelerinin yükselmesi, şiddetli seller ve kuraklık nedeniyle kalıcı olarak yurtlarından olabilir. 4°C ya da daha fazla ısınma, muhtemelen küresel gıda üretimini ciddi olarak etkileyecektir. 2°C ısınmayla, türlerin yüzde 15-40'ı tükenmeyle yüz yüze getirecektir. [6]

Daha 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde emisyonları azaltmak için alınacak önlemler konusunda müzakerelere başlama ihtiyacı üzerine anlaşmaya varılmış; beş yıl sonraki Kyoto konferansında ise genel bir eylem çerçevesi çizilmişti. 2007'de ABD Başkanı Bush bile geri adım atmış ve küresel ısınma kavramını kabul etmişti.

Ne var ki, önemli olan bu gibi sözlü anlaşmaların yüzde 2'lik limite – ya da hatta daha yüksek rakamlara – ulaşmayı önleyebilecek türden eylemlere dönüşmemesidir. Kyoto'nun üzerinden dört yıl geçtikten sonra, Lahey konferansı öncesinde uygulamaya geçmek için karar alındı. Nihai anlaşma “zayıf, yürütme gücünden yoksun ve piyasalar için çok miktarda boşlukla doluydu.” [7] Sorun sadece ABD ve Avustralya'nın imzalamayı reddetmesi değildi. Güya anlaşmaya bağlı kalan Avrupalı güçler hedeflerinden saptı. İklim değişikliğine yol açan gazların atmosfere salınım hızında bir azalma olmadı. Küresel Karbon Projesi, 2005'te atmosfere salınan 7,9 milyon ton karbonun bir rekor olduğunu bildirdi. Bu rakam, 2000'de 6,8 milyar tondur; CO2 emisyonlarının büyüme hızı 2000-2005 arasında yılda yüzde 2,5'ten fazlaydı – 1990'larda bu oran yılda yüzde 1'den azdı. [8]

Daha kararlı eylemlerin beklendiği bir sırada, 2007 yazında Rostock'daki yapılan G8 toplantısı gösteriş havasında başladı. Ama dünya liderleri büyük bir problemin var olduğunu ilan etmekle birlikte, bu konuda bir şeyler yapmak için ilk adımları bile iki yıl sonraya ertelediler. Söz konusu tarihte tartışmayı kabul ettikleri tek şey, 2050'ye kadar sera gazı emisyonlarını yarıya indirme çabasıydı. Oysa emisyonlarda yüzde 80'lik bir kesinti bile küresel ısınmanın 2 derece aşağıda tutulmasını garanti etmeye yetmiyordu. [9]

İklim değişikliğiyle mücadele etmenin gündemlerinin en tepesinde olduğunu ilan eden hükümetler, sanki bir şeyler yapıyor görünmek gerçekte yapmaktan daha önemliymiş gibi hareket etmeye koyuldular. Tony Blair iklim değişikliğinin “insanlığın karşı karşıya olduğu en ciddi konu” olduğunu söyledi. [10] Blair hükümeti 666 ppm karbon dioksit eşdeğeri (uygun bir rakam) küresel bir rakama ulaşmayı vaat etti. Gene de hükümetçe görevlendirilen Stern'in raporu, 650 ppm ile birlikte 3°C

ısınma şansının yüzde 60-95 arasında olduğunu tahmin ediyordu. 2003'te bir Çevre Bakanlığı raporu, "atmosferde 550 ppm yoğunlukta dengelenen CO2 ile birlikte, sıcaklıkların 2°C ve 5°C aralığında artması bekleniyor" diye buldu. [11]

Böyle bir davranış seyretmek, biraz da yavaş çekimde bir otomobil kazası seyretmeye benziyor; sürücü felaketi önceden sezse bile hiçbir şey olmayacakmış gibi yola devam ediyor.

Rekabet, birikim ve iklim değişikliği

Bu davranış nasıl açıklanır ki? Çevreci hareketlerin bir kısmı bunu hemen "yeşile boyama" terimiyle açıklarlar; yani hükümetler popülarite kazanmak için sadece bu konuyla ilgileniyorlarmış gibi yapıyorlar. Bu bazı siyasetçiler için doğru olabilir. Ama sistemin bütün büyük oyuncularının davranışlarını açıklamaz. Birçoğu, belki hatta çoğu iklim değişikliğinin sistemin içinde işlediği fiziksel ve biyolojik çevreye, bu nedenle de sistemin kendisine zarar vereceğini görmeye başlamıştı. Eyleme geçme ihtiyacını hissediyorlar, yine de yumurta kapıya dayanınca elleri ayakları dolaşiyor.

Elleri ayaklarının dolaşmasını, basitçe kâr kaybedeceğiz diye karbon bazlı ulaşım ve nakliyeden herhangi bir şekilde uzaklaşılmasından korkan bazı büyük şirketlerin lobi faaliyetleri, rüşvet ve şantajla siyasetçilerin üzerlerinde baskı kurmalarına da bağlayamayız. Bu şirketler genelde oturmuş yapılardır ve örneğin, ABD hükümetinin iklim değişikliğini kabul etmesini bile yıllarca geciktirebilmişlerdir. Ama iklim değişikliğiyle mücadelede doğrudan finansal çıkarları olan diğer kapitalist çıkar gruplarının – örneğin, sigorta şirketleri – zaman zaman muhalefetiyle karşılaşırlar. Açıklanması gereken, bu karşı-baskıların nispeten etkisiz kalmasıdır.

Şimdi yapılanmakta olan sistem, sorunları canevinde hissediyor. Yüksek seviyelerdeki karbon bazlı enerji, sistemin içindeki hemen hemen her üretim ve yeniden üretim faaliyetinde – sadece imalat sanayi değil, ama gıda üretimi ve dağıtımı, iş merkezlerinin ısıtılıp işler halde tutulması, işyerlerine emek gücünün götürülüp getirilmesi, kendisini yenileyip yeniden üretmesi için emek gücünün ihtiyaçlarının sağlanmasında – merkezi yere sahip. Petrol-kömür ekonomisinden kopmak, bu yapıların muazzam bir dönüşümü, üretim güçlerinin ve kaynaklık ettikleri dolaysız üretim ilişkilerinin tamamen yeniden biçimlendirilmesi anlamı taşır.

Böyle bir yeniden yapılandırmanın kapitalizmde zaten her zaman

olduğunu ve bunun hükümetlerin yön belirlemeyi teşvik etmesi gibi basit bir sorun olduğunu öne sürenler var. Bu, esasen George Manbiot ile bir tartışmada, Stern raporunun piyasa yaklaşımını savunan Clive Hamilton'ın ortaya koyduğu görüştü:

Stern, piyasaya bir kez güçlü bir sinyal çakıldı mı piyasanın enerji ekonomisinin yeniden yapılanmayı başarmanın bir yolunu bulacağından emin. Stern'ün haklı olduğuna inanmamız için nedenler var. Elli yıl içinde dünya bambaşka bir yer olacak: Eğer şimdi güçlü bir sinyal çakılırsa, o zaman iyimser olmak için bir zeminimiz olacak. Dünya emisyonunu gelecek on ya da yirmi yıl içinde kesinlikle azaltacak teknolojilere şimdiden sahip olduğumuzdan, 2050'ye kadar – gereken rehberlikle – piyasa öngöremeyeceğimiz bir dizi olasılık sunacaktır. [12]

Böyle argümanların göz ardı ettiği şey, hükümetler yatırım ve üretime yön verecek sinyaller olarak etkili piyasa mekanizmalarını gerçekten geliştirebilirler bile, o sinyallerin– mevcut karbon-enerji yoğun yatırımdan gelen kârlılığını korumak isteyenlerin baskısından kaynaklanan – başka sinyallerle rekabete girmek zorunda kalacak olması.

Petrol şirketleri karbonsuz ya da düşük karbon enerjisi geliştirmeyi amaçlayan bölümler kurmaya başlayabilirler. Ama var olan karbon yoğun yöntemlere (boru hatları, rafineriler, kırıcı deliciler, sondaj donanımı) büyük yatırımlarından da kârlı bir şekilde faydalanma yollarını da arayacaklardır. Aynısı imalat ve nakliyat şirketleri için de geçerli. Bunlar da en sonunda yaptıkları yatırımın maliyetini karşılayıp artıya geçinceye kadar, var olan ağır enerji tüketen donanım ve binalarda çalışmaya devam edecekler ve hükümetlerden gelen karşıt-sinyaller çok güçlü olmadıkça, aynı türden daha çok yatırım yapacaklardır.

Tüketicilerin davranışı sadece fiyat çıpası dalgasıyla değiştirilemez. Fiyat sinyalleri tek başına otomobil gezilerinin yarattığı %10 karbon dioksitle ya da binalarda ısınma ve aydınlatma için kullanılan yüzde 18'le baş edemez [13] -belki sıcaklıklar 2 derece düzeyinden daha yukarıya yükseldiğinde istisna olabilir. Hükümetler “sinyaller” çakmaktan fazlasını yapıncaya kadar, insanlar mevcut, kötü yalıtımlı evlerinde oturmaya devam edecek, onları otomobil ulaşımına bağımlı kılan konut ve iş modellerinden kopamayacaklardır.

Kapitalizmin kendisini başarıyla yeniden biçimlendirme kapasitesiyle ilgili Hamilton'un ortaya koyduğundan daha da iddialı bir argüman bile var. Bu, sanayinin iklim değişikliğine karşı koyacak şekilde tam yeniden yapılandırılmasının, kapitalizme yararlı olacağını, çünkü “yatırım yaratacağını” savunur. Ne var ki, 21. yüzyılda kapitalizmin ekonomik

problemi, muhtemel yatırım biçimlerinde biraz azalma olması değil, böyleli yatırımların yeterince kârlı olmayışıdır.

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, bugün sistem bazı devletlerde üslenen, ama birkaç devlette birden, kimi zaman da bütün sistemde faaliyet gösteren dev şirketlerin egemenliğindedir. Her şirket, rekabet gücünü koruyabilmek için büyük ve pahalı yatırımlar ile böyle yatırımların kârlılığıyla ilgili belirsizlikler arasında kalıyor. Yeni enerji biçimlerine ya da enerji verimliliği daha yüksek donatım ve ürünlere yatırım yapmak, bu çelişkinin üstesinden gelecek gibi değil. Gerçekten de bu şekilde hareket etmek birçok, belki de çoğu şirket için işleri daha da kötüleştirecek. Bunlar, kârlılıkla çelişen fiyat sinyallerini en aza indirmek için devletlere baskı yapmaya – ya da gerekirse yer değişikliğiyle tehdit etmeye – bel bağlayabilirler. Ulusal temeldeki birikimle özdeşleşmiş olan hükümetler, ulusal rekabet gücüne zarar veren her şeye direnıp şirketlerin taleplerine bir parça sıcak yaklaşırlar. “Sinyaller”in çok zayıf olmasının ve Stern gibi hükümetleri etkilemeye bel bağlayanların, sonuçta hedeflerini “gerçekçi” göstermek için sulandırması bu nedenledir.

George Manbiot’un dediği gibi, “Sir Nicholas Stern iki derecelik ısınmanın korkunç sonuçlarını ifade ediyor.” Ama “sonra da hedefi atmosferde 550 ppm yoğunluk olarak tavsiye ediyor. Bu “en azından yüzde 77 olasılıkla – ve kullanılan iklim modeline bağlı olarak, belki de yüzde 99 olasılıkla – 2 °C’yi aşan bir küresel ortalama sıcaklık ortaya koyuyor.” “Sıcaklıkların 4 °C’i aşma olasılığı ise yüzde 24.” [14]

Stern, kendi hesaplamalarının zorunlu kıldığı ölçülerde kesintilerde kararsızdı; çünkü “çok hızlı emisyon kesintileri gerektiren yollar,” 550 ppm’den düşük her türlü hedef gibi “ekonomik bakımdan sürdürülemez”di. [15]

Obama, 2008 seçim kampanyasında iklim değişikliğiyle mücadele konusunda birçok vaatte bulundu. Anaakım iktisatçılar, ekonomik daralmanın kendisinin teşvik paketleri yoluyla bunun için bir fırsat sunduğunu öne sürdüler. Ama paketler hazırlandığında, ortaya bambaşka bir tablo çıktı:

Hükümetler teklif etikleri vergi kesintileri, krediler ve ek harcama paketlerini çevreyi koruma özelliğine sahipmiş gibi ilan etmişlerdir. Ama biraz daha yakından baktığımızda, yeşil harcama kalemlerinin büyük inisiyatiflerin ancak küçük bir parçasını oluşturduğunu görürüz. Harcamaların çoğu, aslında yeni yollar ya da fosil yakıtla çalışan enerji santralleri gibi emisyonları artıracak projelere giderken, uzmanların inancına göre gerçekte fark yaratabilecek düşük-karbon salınımına dayalı projeler için ayrılan paranın sözünü etmeye

bile değmez. Sözgelimi, ABD Başkanı Barack Obama trafikteki emisyonları artıracak yeni yollar için 27 milyar dolar (19 milyar Sterlin) harcanmasını istiyor. Elektrikli ya da hidrojenle çalışan otomobiller gibi düşük-karbonlu araçlara bazı fonlar harcanacak olmasına karşın, petrol bazlı yakıtları kullanan otomobillerden kaynaklanacak emisyonlar buradan elde edilecek kazancı gölgede bırakacaktır. [16]

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) “gelişmiş ülkelerin 2020’ye kadar tehlikeli iklim değişikliğinden kaçınmak için yüzde 25-40 kesintiye hedeflemesi gerektiğini” hesap etmesine rağmen, ABD Başkanı’nın yeni iklim başmüzakerecesi Todd Stern, ABD’nin o tarihe kadar yüzde 25-40 kesintiye hedeflemesinin “imkânsız” olduğunu öne sürdü. [17]

İngiltere’de “büyük şirketler arasında Siemens, Clipper, Windpower ve hatta BP... temiz enerji sektöründeki yavaşlamaya tepki verirken,” “Yeşil şirketler” “işten çıkarma dalgası ve üretim kesintileriyle geri çekiliyorlardı.” “Likidite krizi” “acil nakit ihtiyacı içindeki rüzgâr ve güneş enerjisi geliştirme faaliyetlerini öldürüyordu” ve durum “piyasalarda karbon işlemlerindeki rekor fiyat düşüşleriyle iyice kötüleşmişti.” [18]

Bunların hiçbiri hükümet “sinyalleri”nin tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmiyor. Hükümetler rüzgâr ve fotoelektrik enerjisi gibi şeylerde (ama ayrıca enerji soğuran biyodizel) yeni yatırım alanlarını teşvik ediyorlar. Mallarına daha çok yer ve daha çok kaynak için mücadele edecek yeni sermayeler – ya da yenilikçi eski sermayeler – ortaya çıkıyor. Emisyonların kısa vadede düşmesi ihtimal dışı olmakla birlikte, belki de artış hızları eskisine göre azalacak. Ama hükümetler ve sanayiciler, bir gün iklim değişikliğiyle, sonra da yerküreden azami miktarda petrol ya da kömür çıkarma kararlılığıyla mücadele edeceklerini ilan etmelerine rağmen, kelime oyunlarından hiç vazgeçmeyecekler.

Sermayenin ihtiyaçları ve sermayelerin ihtiyaçları

Sermayelerin birbiriyle rekabet halinde genişlemesi – ya da Marx’ın söylediği gibi, sermayenin kendini genişletmesi - onları tam da bunun kendilerine zarar vermek olduğunu kabul ettikleri anda bir karbon enerjisi kullanma cümbüşüne yöneltir.

Kendi çevresel ortamını tahrip eden kapitalizm görüngüsü, bugünkü ölçülerine daha önce hiç varmasa bile yepyeni bir şey değil. 19. yüzyıl başında İngiltere’deki rekabetçi birikim kapitalizmin, işçilerin fiziksel sağlığına hatta yaşamlarını sürdürmesine ilgisiz kalmasına yol açmıştı.

Bu, işçi sınıfı için olduğu kadar genç sanayi kapitalizmi için de kaçınılmaz olarak zararlıydı. Çünkü sömürüye açık sağlıklı emek gücü arzının tükenmesi tehlikesi boy göstermişti.

Marx olup biteni özetlemişti:

Kapitalist üretim tarzı (esasen artı değer üretimi, artı değer emilimi), işgününün uzatılmasıyla maddi ve manevi normal gelişme koşullarını yok ederek insan emek gücünün sadece zayıflamasına neden olmakla kalmaz. Bu emek gücünün kendisinin erkenden tükenip ölmesine de neden olur. İşçinin filli ömrünü kısaltarak, belirli bir dönemde üretim süresini artırır.

Ama bu yolla kapitalizm, birey olarak işçinin “emek gücü”nün “süre”sini kısalttığından, bunu eskisinden de hızlı yenilemesi şarttır; dolayısıyla:

Emek gücünü yeniden üretime giderlerinin toplamı daha büyük olacaktır. Tıpkı makine daha hızlı yıprandıkça, makinede değer her gün yeniden üretilmesi gereken bölümünün daha büyük olacağı gibi. Bu nedenle, sermaye[nin] kendi çıkarı normal işgününe işaret ediyor gibi. [19]

Bu, kapitalistlerin fabrikalarda ve işçi sınıfı merkezlerinde çalışma saatlerinin kısılması ve daha insani koşullar için kampanya yürütmeye koşacakları anlamına mı gelir? Sermayenin uzun vadeli ihtiyaçları konusunda daha uzak görüşlü olan birkaçı gerçekten de böyle davranmıştı. Ne var ki, çoğu bir gün daha üretken, yetişkin emek gücü haline gelecek olan çocuklar için bile çalışma saatlerinde herhangi bir sınırlamaya karşı çıkmıştı.

Tekrarlarsak, Marx işbaşındaki kapitalist mantığı özetlemiştir:

Her borsa spekülasyonunda, herkes günün birinde çöküşün geleceğini bilir. Ama herkes kendi cebini doldurup elindekileri güvence altına aldıktan sonra, kabağın komşusunun başına patlayacağını umar. Her kapitalistin ve her kapitalist ulusun parolası şudur: *Après moi le déluge!* [Benden sonra tufan!] Bu yüzden, Sermaye toplumun baskısı altında kalmadıkça, işçinin sağlığı ya da yaşam süresine aldırılmaz. Fiziksel ve ruhsal sağlıksızlık, ecelsiz ölüm, aşırı çalışma işkencesine karşı protestolara cevabı şudur: Madem kârımızı artırıyorlar, öyleyse neden bunları dert edelim ki? [20]

Bu, sermayeye emek gücünün yeniden üretiminin sömürücüleri tarafından aşırı yıpratılmaktan korunacağı, devletin – kısmen işçilerin ajitasyonuna cevap olarak – yürürlüğe koyacağı art arda gelen yasalarla, dıştan ortak baskıları gerekli kılmıştı. Böyle bir yeniden üretimin adamakıllı korunması sayılabilecek yasalar için 80 yıl uğraşmıştı. Beşinci

Bölüm’de gördüğümüz gibi, devletin cepheye sürmek için askere alacağı kişilere sermayenin emek gücü kaynaklarına ilgisizliğinin verdiği zararı devlet nihayet fark edecekti.

Marx’ın dile getirdiği mantığın tıpatıp aynısı, bugün sermayenin iklim değişikliğine yol açan gazların salınması konusundaki tutumunda da görülüyor. Kapitalist siyasetçiler, güzel nutuklar atarak bir şeyler yapmak gerektiğini söylüyor, komisyonlar kurup hükümetlerarası toplantılar düzenliyor, kendi davranışlarına çeki düzen vereceklerine söz veriyorlar. Sonra da iklim değişikliğiyle mücadelede şu ya da bu önlemin ekonominin kaldıramayacağı kadar büyük bir maliyeti olduğunu savunan çıkar gruplarına teslim oluyorlar.

Ne var ki, 19. yüzyılda emek gücü kaynağını tahrip etme eğilimiyle bugün Yerkürenin iklimine verilen zarar arasında büyük bir fark var. Bir ülkenin sanayi bölgeleriyle sınırlı kalan emek gücünün tahribi, kırsal bölgelerden ve İrlanda’dan işçi ithal edilerek onarılabiliyordu. Sonuçta, ulusal devlet bütün olarak sermayenin çıkarları için kapitalist bireylerin davranışını denetleyebiliyordu.

Kendi iradesini sistemi oluşturan tüm kapitalist şirketler ve ulusal devletlere dayatabilecek güçte hiçbir küresel devlet yok. Her biri gaz emisyonlarını büyük ölçüde azaltmak için gerekli sert önlemler almanın, diğer şirket ya da devletlere kendi pazarına girme fırsatı vermesiyle sonuçlanmasından korkuyor. İklim değişikliği konusu, dünya sistemi içindeki diğer mücadelelerle – ulusal temelde farklı kapitalist çıkarlar arası, ulusal devletler arası ve sınıflar arası mücadelelerle – kopmaz bir ilişki içindedir.

Belki de yaptırım gücü geçmiştekilerden daha yüksek uluslararası anlaşmalar için daha çok çaba harcanacak. Giderek artan sayıda sistem sermayesi iklim değişikliğinden zarar görmeye başladığından, başka türlü olması zor olurdu. Ama anlaşmalar her zaman zayıf noktalarla delik deşik edilecek; çünkü farklı devletler büyük ölçüde farklı kısa ve orta vadeli çıkarlarla bu anlaşmalara girecekler.

Birikim yapılan ulusal yapılar, çok farklı seviyelerde karbon enerjisine bağımlıdır. Petrolde ABD 1970’lerin başına kadar kendi kendine yeterliyken, birikim ve tüketim yapıları petrole çok fazla bağımlı hale geldi. Bunun anlamı, bugün ABD’de kişi başına karbon emisyonunun 20,2 ton olmasıdır. Yerli petrol kaynaklarına sahip olmayan başlıca Batı Avrupa devletleri, çok farklı birikim ve tüketim yapıları geliştirmişlerdir (örneğin, benzin ABD’dekinden üç kat pahalıdır) ve şimdiye kadar kişi başı emisyon ancak 8,8 tondur. Çin’in hızlı sanayileşmesi ve kentleşmesi

muazzam miktarlardaki kömüre dayalıdır. 2004'te kişi başına emisyon ABD rakamının ancak altıda birinin biraz üstünde ve Batı Avrupa rakamının yüzde 40'ı olmasına rağmen, toplam emisyon ABD rakamına yakındır. [21]

Bu muazzam farklılıklar, emisyonlarda ciddi azalmaların farklı ülkelerde üslenmiş şirketleri çok farklı vuracağı anlamına geliyor. 2000'lerin başında, Avrupa Birliği'nin iklim değişikliğine karşı eyleme geçmeye ABD'den daha kararlı görünmesinin nedenini bu açıklayabilir: AB'ye üye ulusal devletler, ABD'de üslenmiş sanayileri kendisinininkilere oranla daha çok vuracak önlemlerden kazançlı çıkacaklardır. ABD'nin rakamı çok önemlidir. Küresel sistemi denetleyecek "küresel örgütler", ancak programları muazzam askeri gücü ve finansal etkisiyle ABD'de üslenmiş sermayenin çıkarlarıyla örtüştüğü ölçüde etkili olabilirlerdi. Rusya, Çin Hindistan ya da Batı Avrupa gibi bölgesel güçler, zaman zaman ABD'nin çıkarına olan düzenlemeleri bloke edebilirler, ama onun yerine kendi düzenlemelerini geçiremezler. Bu, karbon gazı düzenlemelerinden çok IMF aracılığıyla finansal düzenlemeye ya da WTO aracılığıyla ticaret düzenlemelerine uygun düşer. Dünya sisteminin çeşitli parçalarını idare edenlerin iklim değişikliğinin tehlikelerini kabul etmesi, her büyük devletin iklim değişikliğiyle mücadeleyi, pratikte içinde üslenmiş sermayelerin rekabetçi çıkarlarına bağımlı kılacağı sorunlu uluslararası müzakerelere dönüştürecektir. Düzenlemeler, karbon gazlarının sadece iklim üzerinde değil, sistem üzerinde de dengesizleştirici etkisini durduramayacak kadar yavaş, etkisiz ve yetersiz kalmaya devam edecektir.

İklim değişikliğinin dolaysız kısa vadeli bazı etkilerini hâlen yaşıyoruz. En dolaysız görünür olanı, doğrudan sıcaklık yükselmesinden kaynaklananlarıdır: Örneğin, buzulların küçülmesi ya da İngiltere'de birçok kuş türünün 1950'lere göre yaklaşık bir hafta erken yumurtlaması. [22] En önemli etkilerin bazıları bunlardan daha dolaylı görülüyor. İklim modelleri, küresel ısınmanın okyanus akıntılarında, atmosferdeki su buharı miktarında ve basınç alanlarında değişikliklere neden olduğunu, bunların da sözgelimi bir tarafta daha sık ve daha güçlü fırtınalar, diğer tarafta kuraklığa yol açan hava olaylarında beklenmedik değişiklikler yaratacağını varsayıyor. Buradan havadaki her türlü kısa vadeli değişikliğin iklim değişikliği sonucu olduğu çıkarılamaz. Ama hem kasırgaların hem kuraklıkların daha sık olduğuna dair kanıtlar birikiyor. Küresel ısınmada, geri besleme mekanizmaları da işin içine girecek, böylesi yerel felaketler daha sık görülecektir. Tarım daha çok zarar görecektir, nehir deltaları ve alçak topraklarda daha çok su baskını olacak, daha çok nehir taşkını görülecek, eskiden verimli topraklar daha çok çölleşecek ve tarım tekniklerinde

değişiklikler olacaktır.

Petrol üretiminin tepe noktası (Peak Oil)

Paradoksal olarak, kapitalizmin bir diğer büyüyen ekolojik limiti, şu anda karbon gazlarının başlıca kaynağı olan petrolün tükeniyor olabileceği korkusudur. “Petrol üretiminin tepe noktası” kavramı – petrol üretiminin artan talebi karşılayacak şekilde artık daha çok artırılamayacağı noktaya gelindiği görüşü – giderek ciddiye alınmaktadır.

Konu önce, 1998’de Scientific American’da petrol üretiminin on yıl içinde tepe noktasına varacağını tahmin eden bir makalenin yayınlanmasından sonra aciliyet kazandı. O zamandan beri, çeşitli iktisatçılar ve jeologların petrol rezervlerine ve potansiyel çıktıya ne olduğuyla ilgili farklı senaryolarıyla birlikte çürütme ve karşıçürütmeler birbirini izliyor. [23] Argümanlar önemli ölçüde farklı çıkarların etkisini yansıtmak zorunda. Dev petrol şirketleri, uzun vadeli kaynakların boyutunu abartma eğiliminde, çünkü ortak fiyatları buna bağımlı. O zaman da verdikleri rakamlar, bütün olarak sistemin kirli çamaşırlarını ortaya döken eleştirmenler gibi ulusal temeldeki sermayelerin enerji ihtiyaçlarının geleceğinden endişe duyanlarca da sorgulanıyor. Gerçek tablo konusunda kesin bir sonuca ulaşmak büyük zorluklar içeriyor. Çünkü petrol üreticisi büyük devletler, OPEC içinde birbirleriyle ve petrol şirketleriyle pazarlık yaparlarken, kendi rezervlerinin gerçek durumunu gizliyorlar. Konuya eleştirel yaklaşan bir raporun işaret ettiği gibi:

Hâlâ cevap bekleyen büyük sorulardan biri, Suudi Arabistan Krallığı’nda petrol üretiminin durumudur. Büyük olasılıkla, Suudi Arabistan Krallığı’nda petrol üretimini saran sis perdesi nedeniyle, bu konu dünya petrol üretiminin tepe noktasının zamanlamasını belirleyecek. [24]

Ama tartışmadan iki kesin sonuç çıkarmak mümkün. Birincisi, petrol üretiminin tepe noktasına muhtemelen gelecek çeyrek yüzyılda ulaşılabilecek ve bunun on yıllar değil, yıllarla ölçülecek olması diğer enerji kaynaklarına bel bağlamayı zorunlu kılacak. Petrol üretiminin tepe noktası argümanına uzun zaman direnen OECD’nin enerji kuruluşu Uluslararası Enerji Ajansı, şimdi “birkaç yıllık bir zaman diliminde ‘petrol şoku’nun yakın olduğunu” kabul ediyor. [25] ABD Enerji Bakanlığı’na bağlı Enerji Enformasyon Dairesi (Energy Information Administration – EIA), Temmuz 2000’de, “dünya konvansiyonel petrol üretiminin çöküşün başlamasından önce yirmi yıl ya da daha uzun süre artabileceği” sonucuna ulaşmıştı. Ama John Bellamy Foster’ın işaret ettiği gibi, “Ne var ki, analizin kendisi...

petrol üretiminin tepe noktasına 2021 gibi yakın bir tarihte ulaşılacağını öne sürüyor.” [26]

Hangi rakamlar dizisini kabul ederseniz edin, sermayenin körü körüne genişlemesi fiilen tüm üretim ve tüketiminin bağımlı olduğu en önemli hammaddesinin tükenmeye yaklaştığını gösteriyor. Petrol üretiminin tepe noktası, petrolün hemen ortadan kalkacağı anlamına gelmiyor: Petrol daha on yıllarca var olmaya devam edecek; ama onu elde etmenin maliyeti artacak ve petrole sahip olan ve olmayanlar arasında çatışmalar daha da şiddetlenecek.

Tepe noktasına ne zaman ulaşılacağından bağımsız olarak, devletler “enerji güvenliği”nin geleceği hakkında şu anda endişeliler. Bu yüzden, ABD’de 2001 Mayıs’ında Başkan Yardımcısı Cheney başkanlığında bir görev gücünün hazırladığı rezil Ulusal Enerji Politikası raporuna kadar geri giden, yığılma tekrarlanan rapor var. Petrol üretiminin tepe noktasından söz edilmeyen o Cheney raporunda, ABD petrol kaynaklarının güvenceye alınmasıyla ilgili kaygılar vurgulanıyor ve şu tavsiye ediliyordu. “Enerji güvenliği ticaretimiz ve dış politikamızın önceliği haline getirilmeli.” [27] ABD Hükümeti Mali Denetim Bürosu’nun (US Government Accountability Office) 2007 Şubat tarihli bir raporu, “hemen hemen tüm araştırmaların dünya petrol üretiminin tepe noktasına 2040’dan önceki bir tarihte varılacağını ve ABD federal kuruluşlarının yaklaşan bu acil durumla baş etmek için gerekli ulusal hazırlık sorununu henüz ele almaya başlamadıklarını öne sürüyordu.” [28]

“Enerji güvenliği,” aynı “savunma” terimi gibi hükümetlerce kullanıldığında ikili anlam taşır. Yurtiçi enerji çıktısını ve endüstriyel enerji kullanımını korumak anlamına gelebilir. Ama diğer devletlere uygulanacak ek baskılara izin veren politikaların işletilmesi anlamı da taşıyabilir. Örneğin, ABD’nin 2003’te Irak işgalinin amaçlarından biri olan Ortadoğu’dan petrol akışının kontrolü, ABD’nin kendi kaynaklarından çok, ABD hegemonyasına potansiyel bölgesel meydan okuyacakların bağımlı oldukları petrol kaynaklarının kontrolüyle ilgilidir. Bunların (sekizde üçünün Kanada, Meksika ve Venezüella’dan gelmesine karşılık) sadece sekizde biri Ortadoğu bölgesinden geliyor. Önemli olan, ABD’nin uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatlarının ve petrol geçiş güzergâhlarının kilit noktalarında üsler ya da güvenilir müttefiklerini güvenceye almasıdır. Örneğin, 2008 Ağustos’unda Gürcistan-Güney Osetya savaşında Rusların etkisini dayatmasına sert cevabı buradan kaynaklanır. “Petrolün tepe noktası”na yaklaşan

bir dünya, tıpkı iklim değişikliği yaşayan dünya gibi ister istemez devletler arasında ve devletlerin içinde çatışmaların tırmanışa geçtiği bir dünya olacaktır.

Bu ikisi arasında kaçınılmaz bir etkileşim vardır. Kimine petrolün tepe noktası ve bunun yaratacağı artan petrol fiyatları, iklim değişikliğine karşı etki yaratacakmış gibi görünebilir. Petrol tüketiminde aşağı yönde sınırlı bir baskı olabilir -örneğin, 2008 ortasında petrol fiyatlarındaki tırmanış sırasında petrol tüketimi durumunda olduğu gibi. [29] Ama bir etkinin diğerince otomatikman yok edilmesi diye bir şey yoktur. Petrolün tepe noktası, eşlik eden karbon gazları üretimiyle birlikte, yıllarca şimdiki kadar yüksek tüketim düzeyleriyle bağdaşır. Bu arada, enerji güvenliği korkuları petrol arama faaliyetlerinin yoğunlaşmasına, diğer karbon gazı kaynağı kömür tüketiminin yaygınlaşmasına, küresel karbon emisyonlarını daha da artırabilecek olan ulaşım amaçlı yakıt süreçleri için etanol ve biyodizel üretmek amacıyla mısır ve bitkisel yağların kullanılmasına yol açıyor. [30]

Gıda ve kapitalizm

2006-8 yılları, kapitalizmin kendi önüne – içinde yaşayanları beslemeye yetecek kadar gıda üretemeyeceği gibi – bir diğer ekolojik engel koyduğu imalarıyla geçti. Yorumcular küresel gıda üretimindeki büyüme oranlarının hızla inişe geçtiğine işaret ederken, tırmanan gıda fiyatları kapitalizmin gıda üretimini artırma kapasitesini tüketmeye başlayıp başlamadığı sorularının sorulmasına neden oldu. [31]

Bu tür kaygılar ilk kez yaşanmıyordu. Sanayi kapitalizminin ilk yıllarında, Malthus nüfus kitlesinin yaşşam standartlarını yükseltmenin gereği olmadığını, çünkü bunun onları besleyecek gıda üretiminden daha hızlı bir oranda daha çok çocuk yapmaya teşvik edeceğini öne sürmüştü. Marx ve Engels, sistemin bir savunucusunun sömürüye mazeret bulmak için insan refahına doğal bir sınır çizen bu görüşünü reddetmişti. Ama Üçüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, onlar kapitalizmin kendisinin belirli bir noktanın ötesinde geliştiğinde gıda tedarikinin önüne engeller çıkardığını savunmuşlardı. Bunun nedeni, kapitalist tarımın toprağı verimli kılan besleyici maddeleri yenilenmelerinden daha hızlı oranda çekip almasıydı. [32]

Marx ve Engels’in konuyu, kapitalizm analizlerinin merkezine koymamalarının basit bir nedeni vardı: 1860’lar ve 1870’lere gelindiğinde, sistemin eski yerleştiği topraklardaki tarımsal talanını, ovaların tarıma

açılmasıyla birlikte Kuzey Amerika'daki gıda ürünleri üretimiyle ikame edebildiğini görebilmişlerdi. Onların ölümünden sonra, konu çoğu Marksist'in çok az ilgisini çekmişti; çünkü mineral gübrelerin kullanılması doğal besinlerin kaybını telafi edebiliyordu. Dünya çapında gıda üretimi, 20. yüzyıl sonuna kadar nüfus artışının önünde gitti. Yüz milyonlarca insan için korkunç kıtlıklar ve kalıcı uzun vadeli beslenme bozuklukları görülmüştü. Ama bunlar eksik üretimin değil, sınıfsal nedenli yoksulluğun ürünüydü. 1960'larda, Güney ve Doğu Asya'daki yaklaşan mutlak kıtlığın işaretleri "Yeşil Devrim"le – büyük miktarda gübre girdisi ve artan sulamaya dayalı yeni tahıl tiplerinin kullanılmasıyla – aşılmıştı. Bunlar, geçimlik üretim yapan köylü çiftçinin yerine çeşitli biçimlerdeki kapitalist tarımın yayılmasıyla normal olarak birleşmişti.

1960'ların ortası ve 1980'lerin ortası arasında, buğday hasılatının yılda yüzde 3-4 ve pirinç hasılatının yüzde 2-3 artışıyla, gıda maddelerindeki artışlar gerçeğin ta kendisiydi – modern tarımın bazı "organik" eleştirmenlerinin aksi iddiaları aptalcadır. Ama yirmi yıldır artışlar, nüfustaki (azalan) artışların zar zor önünde oluncaya kadar azalmıştır. "Yeşil Devrim'den alınan verim bir 'plato'ya ulaşmıştır." [33] Verim artışı için eskisinden fazla miktarda gübre gerekli; yeterli su büyüyen bir problem halini alıyor; çok dar ürün yelpazesi üzerinde yoğunlaşmak bitki hastalıkları tehlikesini artırıyor ve dünyada gıda üretimi için ayrılan alanların yüzölçümü artmıyor. Dünya Bankası'nın bir Kalkınma Raporu'nda kabul edildiği gibi:

Birçok tarıma dayalı ülke, hâlâ kişi başına düşen tarımsal büyümede duraksama ve çok az yapısal dönüşüm gösteriyor... Aynısı her tip ülke içindeki geniş alanlar için de geçerli. Tarımsal kalkınmanın güçleri düşük düzeyde kalırken, hızlı nüfus artışı, çiftlik büyüklüklerinin azalması, toprak verimliliğinin düşmesi, gelir çeşitliğinde fırsatların kaçırılması ve göç sıkıntısı yaratıyor. [34]

Sorun 200 yıl sonra Malthus'un bir biçimde haklı çıkması değil. Dünya nüfusunu doyurabilecek gıda ürünleri verimliliğini artıracak araçların yüzde 50 daha arttıktan sonra, yavaşça düşüş göstereceği bekleniyordu. Sorun var olan "tarımsal birikim yapısı"dır. [35] Küresel tarım, 1970'lerin ortalarından beri, giderek tarımsal yenilikleri kontrol eden, dünyanın büyük ya da küçük çiftçilerine girdi (çeşitli tohumlar, gübreler, pestisitler, tarım makineleri) sağlayan çoğu ABD'de üslenmiş bir avuç tarım şirketince yapılandırılmıştır. Bu şirketlerin çıkarları, yerel yetiştirme koşullarına mümkün olduğunca az dikkat ederek, bu girdi standartlarını korumaktı (böylece kendi üretim maliyetlerini düşük tutmaktı). Onların araştırmaları "verimi artırmaktan çok maliyetleri azaltacak

yeniliklere odaklanmıştır.” [36] Sonucun dünyanın 400 milyon küçük çiftçisinin ihtiyaçlarına uygun biçimde yenilikler olduğu söylenemez – yerel ekolojilere potansiyel yan etkileri ve şu ana kadar geliştirilmiş olanların dünyanın geniş alanlarında uygulanamaz oluşuna rağmen, GM ürünlerinin mucize bir çözüm olarak göklere çıkarılması sayılmazsa. Bu arada, tek tek gelişmiş ülkeler tarımsal yatırımı GSMH’nin yüzde 4’üne düşürmüştür; oysa bu oran 1980’de yüzde 10’dur. [37] Yine de ABD Tarım Bakanlığı ekonomik araştırmalar biriminden Ronald Trostle’in söylediği gibi: “Özellikle dünyanın çiftçilerin yeni tohum çeşitlerinin patent haklarını ödeyemeyecek durumda oldukları yörelerinde, verim ve üretimi artıracak yeniliklere muhtemelen yoğunlaşanlar, her zaman kamusal fonlarla yapılan araştırmalar olmuştur.” [38]

Dünya gıda kaynaklarına yönelik tehlike, tahıl fiyatlarının tırmanışa geçmesinin yüz milyonlarca insanı açlık riskiyle karşı karşıya bıraktığı 2007-8’de kafalara dank etti. Artan gıda fiyatları, gıda ürünleri satıcısı olduğu kadar alıcısı da olan küçük çiftçiye zarar verdi. “Gıda güvenliği” bir anda hükümetlerin “enerji güvenliği” kaygısına eklendi. Kısa vadede, Avrupa ve Kuzey Amerika’da çiftçilerin “rezerv olarak tutulan” boş toprakları ekme yeteneği, küresel gıda kaynaklarındaki bazı boşlukları doldurma ihtimalini artırmıştı. 2009 başında – iki yıl önceki seviyelerde olmasa da – bazı ürünlerin fiyatlarında sınırlı düşüşler görülmüştü.

Kriz, küresel felaketin aniden çökmesinden çok, büyük olasılıkla gelecek için – yüz milyonlarca insana korkunç zorluklar yaşayacağı tehlikesini haber veren – bir kehanetti. [39] Bir araştırma, “Gerçek risk” hâlâ “gelecekte herhangi bir anda özellikle ithalata bağımlı ülkeleri ve dünyanın her yerinde yoksulları kötü vuracak bir gıda krizi” diyor. [40] Bunun göstergeleri ise 2006-8’deki gıda fiyatları artışlarının sadece 2000’in ilk on yılının ortasındaki canlanmanın son evresindeki spekülasyonun sonucu olmamasıydı. 2009 başında, bir rapor şunları söyleyebiliyordu: “Gıda fiyatları tekrar yükselmeyi bekliyor” çünkü uzun vadeli “kaynak kıtlığı” eğilimleri, en başta iklim değişikliği, enerji güvenliği ve su kaynaklarının azalması” fiyatlar ve üretim üzerinde baskıda bulunacaktır. [41]

2008 gıda kıtlığı, 21. yüzyılda kapitalizme özgü krizin farklı unsurlarının birbirleriyle nasıl etkileştiğini gösterdi. Çünkü kıtlık sadece Yeşil Devrim’in faydalarının tüketilmesinin sonucu değildi. Aynı zamanda iklim değişikliğinin olası etkilerinin ürünüydü: Avustralya’da kuraklığa, Avrupa’da taşkınlara bağlı düşük rekolteler; ABD mısır üretiminin üçte birini, Avrupa yağ bitkileri üretiminin yarısını biyoyakıtlara ayırmakla iklim değişikliğini dengeleyip enerji güvenliğini sağlamanın tipik ters

kapitalist yolu; [42] 21. yüzyıl çiftçiliğinin bağımlı olduğu gübre ve yakıt maliyetini artıran petrol fiyatlarındaki artışlar ve özellikle Çin’de orta sınıfın et tüketimini bir hayli artıran 2000’in ilk on yılının başı ve ortasındaki kapitalist konjonktürün canlanma bölümünün sertliği.

21. yüzyılda tekrar tekrar görmeyi beklememiz gereken, küresel felaket ve devrimci değişim arasındaki seçimi şekillendiren nükseden, çok derin sosyal ve siyasal krizler üreten, işte bu ekonomik, çevresel ve siyasal etkileşim türüdür.

KontROLSÜZ SİSTEM VE İNSANLIĞIN GELECEĞİ

Anthony Giddens, 1999’da küreselleşme ve “yeni ekonomik paradigma” illüzyonlarının doruk noktasında garip isimli bir kitap yayınladı. Giddens, kapitalizmi evcilleştirmekten vazgeçen “üçüncü yol”u savunan İngiltere’nin en ünlü akademisyeniydi (hâlâ öyle). Ona “Tony Blair’in saray sosyoloğu” denilmesi çok yerindeydi. [1] Buna rağmen kitabının adı *The Runaway World*’du (Elimizden Kaçıp Giden/KontROLSÜZ Dünya). Burada hükümetler, toplumsal hareketler ve bireylerin hiçbirinin durduramadığı ama gemi aزی almış atın üzerinde kalmak için rodeocular gibi çaba gösterdiği bir tablo sunulur. Onların tek yapabileceği, atı bir yandan mahmuzlayıp sosyal sermayeye doğru sürmek, sonra da sosyal harcamaları azaltmak için dizginlemeye çalışmaktır. Yine de son kırk yıla damgasını vuran kriz ve savaşların birbirini izlemesi, bu tür çabaların beyhude olduğunu göstermiştir.

KontROLSÜZ dünya, aslında Marx’ın betimlediği şekliyle ekonomik sistem, insanın kontrolünden çıkmış Frankeştain’ın canavarı, canlıların kanını emerek yaşayan vampirdi. Onun kendisini genişletmesi, gerçekten de bütün küreyi sarmasına, tüm insanlığı biriktirmek için rekabet ve rekabet etmek için biriktirme devrelerine hapsedmesine neden olmuştur.

Marx’ın Kapital için araştırma yaptığı 19. yüzyılın ortasında olduğu gibi 21. yüzyılda da onun genişlemesi düzensiz bir temponun, aniden derin krizlerle kesintiye uğrayan çılğınca ileri hareketin damgasını taşımaktadır. Genişleme ve ekonomik daralma devrelerinden geçmesi, Marx’ın işaret ettiği diğer özelliğiydi: Kârlılığı aşağı çekme yönündeki baskı, kapitalistlerin insanları daha çok çalıştırmak için baskı yaparken, başka kapitalistlerin ürettiği tüketim mallarının pazarını daraltsa bile aynı zamanda ücretler ve sosyal yardımları azaltmaya çalışmasına neden oluyor. Bir araya gelen bu unsurların iki dünya savaşı arası yıllardaki büyük buhranı, 1970’lerin ortasındaki tekrarlanan krizleri ve 1990’ların uzun Japon krizini nasıl yarattığını görmüştük. 2007-9 büyük çöküşüyle zirveye ulaşan borç ekonomisi balonunu nasıl şişirdiğini de gördük. Önümüzdeki on yıllarda şu ya da bu biçimde onun tekrar tekrar yaşanacağını da göreceğiz.

Bazı önemli yönlerden, sistem Marx'ın değerlendirmesinde gördüğümüzden bile daha kaotiktir. Onu oluşturan birimlerin büyüklüğü bile eski esnekliğinin bir kısmını kaybettiği anlamı taşır. Ayakta kalanlara yeni bir hayat vermiş olan periyodik krizler aracılığıyla bazı sermayelerin yok oluşu, şimdi bu ayakta kalanları da yıkmakla tehdit ediyor. Devletin sağladığı hayat destek sistemleri, sistemin toptan çöküşünü engelleyebilir ama ona uzun vadeli canlılığını geri kazandıramaz. Olsa olsa gene bir başka çöküş öncesinde kısa ama hızlı bir soluklanma süresi kazandırabilir. Hayat destek sistemleri sağlamanın maliyeti, er geç devletin kaynaklarını tükenme noktasına getirecek.

Kapitalist sistemin yarattığı modern devletler, onu oluşturan coğrafi sermaye kümelerinin ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere gelişmiştir. Bu kümeler küresel sistemin kalanıyla ilişkilerine daha fazla bağımlı oldukça, bu sistem içinde kendi çıkarlarını gözetecek devletlerin gücüne o ölçüde ihtiyaç duyarlar. Yine de her devlet ancak diğer devletlere baskı yaparak ve süreçte, bütün olarak sistemin istikrarsızlığına katkıda bulunarak bu amaca ulaşabilir. Kriz sırasında, ulusal devletlerin içlerinde üslenen sermayelere tardım etmek için aldıkları önlemler, ister istemez diğer devletlerde üslenmiş sermayelerin canını yakarak, istikrarsızlığı daha da artırır. Önemleri özel bir ekonomik krizle sınırlı olmayan bu önlemler, 21. yüzyılın geri kalanının neye benzeyeceğine dair bir önsezi sunarlar.

Kapitalizm acımasız bir sistemdir. İster canlanmada ister buhranda, ister barışta ister savaşta, ister büyük şehirde ister ücra bir kırsal bölgede olsun hiç rahat durmaz. Rekabetçi birikim, değdiği her şeyi yeni bir kalıba sokar; sonra da tam bitmek üzereyken tekrar yeni bir kalıba daha sokar. Aslında değişimin asıl hızı olağanüstü önemlidir. Nasıl devletler kendi kapitalistlerini küresel sistemin tekrarlayan sarsıntılarından korumak için müdahale etmeye çalışırlarsa, içlerinde sermaye birimlerinin üslendiği farklı devletlerin nispi ekonomik ağırlıkları da sürekli değişim içindedir.

Küresel hiyerarşinin tepesindeki ABD için problem ağırdır. Onun pozisyonu bütün sistemin jandarması olmasına bağlıydı, diğer egemen sınıflara mafyavari genel koruma sağlarken, bu pozisyonunu ABD'de üslenmiş sermayelere ayrıcalıklı bir konum kazandırmak için kullanıyordu. Krizler söz konusu sermayeler için ayrıcalıklı konumu eskisinden de elzem hale getirmişti. "Teröre karşı savaş"taki başarısızlıklar, daha 2000'lerin ortalarında diğer devletlerin bu ayrıcalığa meydan okuma gücünü hissetmeleri anlamına geliyordu. Çin'in Afrika'da, Rusya'nın eski SSCB ülkelerinde ve BRICS'in küresel ticaret müzakerelerindeki artan egemenliği bunu gösterdi. Derken, ABD'nin büyük şirketlerinin

birçoğu ABD'nin küresel hegemonyasından daha çok medet umarken, bu hegemonyayı sarsacağı tahminleri yapılan 2007'de başlayan kriz çıkageldi.

ABD emperyalizmi – tıpkı Vietnam Savaşı'nda olduğu gibi – bazı yeni maceraların geri teperek ona nasıl zarar verdiğini düşünerek geçici bir süre yola gelebilirdi. Ama küresel konumundan, onu savunması diğer yoksul ülkelere askeri kudretini yıkıp yok edici sonuçlarıyla birlikte daha çok dayatmasına bile yol açsa, vazgeçemez. Daha çok asker konuşlandırmak, Irak'tan geri çekilmenin Afganistan'da bozguna dönüşmemesini sağlamak içindi. Barak Obama'nın ilk bütçesinin askeri harcamaları kıstırmayı artırması önemlidir. Aynı ayda Rusya ve Çin'in ilan ettiği bütçeler de aynı doğrultuydu. Kore'den Vietnam'a, Vietnam'dan da Irak'a giden kanlı yol henüz sona ermiş değil.

Ama hepsi bu kadar değil. Sermayenin “yeni”, çevresel limitleri eski ekonomik limitleri üzerinde tepkisini gösterecektir. İklim değişikliği, petrol üretiminin tepe noktası ve küresel gıda sıkıntısı, canlanma-iflas konjonktürüyle, kâr oranında aşağı yönde baskıyla ve sanayiden sanayiye, ülkeden ülkeye sermaye akışıyla ifade edilen sistemin genel ekonomik istikrarsızlığına katkıda bulunacaktır. Bu 2008'in ilk yarısında gözümüze ilişmişti. Artan gıda ve enerji fiyatları, aynı anda birçok ülkede protestolar, ayaklanmalar ve grevlere neden olurken, hükümetlerin likidite kriziyle baş etmekteki zorluklarına yenilerini ekleyen bir enflasyonist baskı doğurmuştu. Gıda güvenliği ve enerji güvenliği sorunları, artı değerın bazı sermaye kesimlerinden diğerlerine aktarılmasına neden olur ve halkta öfke yaratırken, devletler içinde ve arasında daha çok çatışma bekleyebiliriz. Her zaman iklim değişikliğinin devrilme noktaları, aynı ekonomik krizler ve savaşlar gibi yüz milyonlarca insanın hayatını aniden hiç beklenmedik, ama daha da yıkıcı bir şekilde etkileyebilir.

Olası sonuçları en açık kabul eden, Amerikan hükümetinin resmi pozisyonunun henüz iklim değişikliği gerçeğini reddetmek olduğu bir zamanda, ABD Savunma Bakanlığı Pentagon oldu. Pentagon, “net küresel tarım üretiminde azalmalara bağlı gıda ürünlerindeki yokluklar”, “kilit bölgelerde daha çok su baskını ve kuraklığa neden olan değişen yağış modellerinden kaynaklanan temiz içme suyunun erişilebilirliği ve kalitesinde azalma” ve “denizlerde buzulların çöğmesi ve fırtınaların artması nedeniyle enerji kaynaklarına erişimin zorlaşması” tehlikeleri karşısında uyarıda bulunmuştu.

Rapora kalırsa, sonuç kaynak savaşları ve iç savaşların daha sık görüleceğiydi:

Küresel ve yerel taşımacılık/nakliye kapasiteleri azalırken, dünya çapında tırmanışa geçen gerginlikler biri savunma, diğeri saldırı olmak üzere iki temel stratejiye yol açacaktır. Bunun için, kaynaklara sahip olan uluslar, ülkelerinin etrafına sanal kaleler örerek kaynakları kendilerine saklayacaklardır. Daha talihsiz uluslar, özellikle komşularıyla eski düşmanlıklarını sürdürenler, gıda, temiz su ya da enerjiye ulaşma mücadelelerini başlatabilirler. Savunma öncelikleri değişir ve hedef din, ideoloji ya ulusal onurdan çok hayatta kalma kaynaklarına dönüşürken, alışılmadık ittifaklar kurulabilir...

“Gittide düzensiz ve potansiyel bakımdan şiddet yüklü bir dünya” ortaya çıkacaktır. [2]

Bu, en büyük sekiz devletin diğerlerini hedef alan nükleer silahlara, onlarcasının İkinci Dünya Savaşı’ndakilerden çok daha yıkıcı ve korkunç “konvansiyonel silahlara” sahip olduğu ve hızla çoğalan sivil nükleer enerjinin hedeflerde ölümcül etkisi olan konvansiyonel silahları üretebileceği bir dünyadaki düzensizlik olacak. Yıkıcı periyodik buhranlar ve korkunç savaşıardan daha tehditkâr olan kontrolsüz sistem. Yeryüzündeki insan yaşamının sürüp sürmeyeceğini sorguluyor. Yabancılaşmış emek sistemi yıkıcılığının zirvesine yaklaşıyor. Sorun, bu emeği üretenlerin onun yarattığı servetin kontrolünü ele geçirip geçirmeyeceği ve bu serveti bilinçli kontrol altına alıp alamayacağıdır.

Üstesinden kim gelebilir?

Belirleyici soru

İstikrarsız, ekonomik krizler ve savaşlar doğuran ve üzerinde durduğu çevresel temeli yiyip bitiren bir sistemde yaşıyoruz. Sistem, 21. yüzyıl boyunca bileşenleri olan ulusal sektörleri sosyal ve siyasal krizlere götürecektir. Nasıl 20. yüzyıl savaşlar, iç savaşlar ve devrimler yüzyılıysa, 21. yüzyıl da öyle olacak. Ama bu belirleyici bir sorunun – o belirleyici sorunun – cevabını arıyor. Sistemle boy ölçüşüp dünyayı dönüştürebilecek yeteneğe sahip bu güçler hangileri?

Klasik Marksizm için cevap basit. Kapitalizmin gelişmesine sömürdüğü sınıfın, işçi sınıfının gelişmesi zorunlu olarak eşlik edecekti ve sisteme karşı isyanın merkezinde bu sınıf olacaktı. İşçi sınıfı tarihin ilk sömürülen ve ezilen sınıfı değildi. Ama kendisinden önce gelen 200 kûsur köylü ve köle kuşaktan çok önemli yönleriyle ayrılıyordu. Kapitalist sömürünün dev sanayi kentlerindeki büyük işyerlerinde yoğunlaşması, kendisini içinde bulduğu toplumun belirleyici noktalarında işçi sınıfına güç kazandırıyor. Sermaye farklı biçimlerdeki somut emeği durmadan soyut emeğe indirgerken, böyle bir sömürü işçi sınıfı üyelerinin koşullarını homojenleştirme eğilimi taşıyor. Sermaye de yalnız eski sömürülen sınıflardan değil, aynı zamanda eski egemen sınıfların çoğundan daha kültürlü – okuryazar, hesap bilir ve genelde dünya hakkında bilgili – bir sömürülen sınıfa ihtiyaç duyuyordu. İşçi sınıfının kendisinden öncekilerin yapamayacağı şekilde bir bütün olarak toplumun kontrolünü eline alma potansiyelini yaratan, işte bu faktörlerin bir araya gelmesiydi.

Ama potansiyelle sahip olmak ile potansiyeli gerçekleştirmek aynı şey değildi. Kapitalizmin gelişmesi, yarattığı sömürülen sınıf üzerinde etki gösteren basit düz bir çıkış süreci değildi. Canlanmaları sırasında sömürü merkezlerinde işçilerin yoğunlaşması ve buhran sırasında bir kısmının bu merkezlerden dışarı itilmesiyle birlikte, zamanla eşitsizlik ortaya çıktı. Ulusal devletlerle ilişkili bazı merkezlerin diğerlerinden önce gelişmesi ve zaman zaman yeni merkezler öne çıkarken bunların arka plana kaymasıyla birlikte coğrafi eşitsizlik görüldü. Kapitalist eşitsizliğin bu biçimi, farklı

vasıf ve ödeme düzeylerinin ortaya çıkışıyla, farklı işçi grupları arasında iş ve iş güvencesi için rekabetle, sistemde reform yapabilecek bir alan olarak görüldüğünden kendilerini kontrol eden belirli bir devletle özdeşleşmiş işçi kesimleriyle birlikte, işçi sınıfı içinde de eşitsizliğe neden oldu. Yine de klasik Marksizm için, sistemin üzerlerindeki baskısıyla dönem dönem birleşmeye sürüklenen bir sınıftı. Bir noktada ortaya çıkan farklı vasıflar, başka bir yerde törpülenecekti. İşçiler arası rekabet, her şeyden önemlisi ortak hedefleri gerçekleştirmek için birlikte savaşırken silinip gidecekti. Ulusal ideolojiler emperyalist savaşların dehşeti karşısında mevzi kaybedeceklerdi.

İşçi sınıfının toplumu değiştirebilecek aracılığı yerine getireceğini öne süren bu anlayış, Marx'ın sistemin ekonomik dinamiğiyle ilgili değerlendirmesinden daha çok itirazla karşılaşmıştır. Bu argümana göre, Marx parlak bir iktisatçı ve öncü bir sosyologtu, ama gelecekle ilgili işçi sınıfına metafizik bir rol yükleyen kâhince bir görüşe yuvarlanmıştı. Argüman, modern kapitalizmin yayılmasına işçi sınıfının gelişmesi eşlik etmemiş; işçilerin mevcut koşulları homojenleşmemiş ve işçiler sisteme muhalif bir bilinç geliştirmemiştir diye devam eder.

Böyle tezler savaş sonrasının uzun canlılık döneminde çok yaygın durumdaydı. İngiliz işçileriyle ilgili göze çarpan bir sosyoloji çalışmasına göre:

Asıl ve yinelenen – ve liberal çevrelerde en dikkat çekici – konu, işçi sınıfının yeni başlayan inişi ve ayrışması[ydı]. Sanayi toplumlarının gelişmesi sürerken, kendine has yaşam tarzları, değerleri ve amaçlarıyla bir sosyal tabaka olarak anlaşılan işçi sınıfının, değişimin ana akımları tarafından giderek aşındırılacağı varsayılmıştı. Asıl işçi sınıfı fikri, sanayi toplumunun çocukluğunda oluşmuştu; aslında bu topluma aitti. Sonraki çağda ampirik göndergesini (empirical referent) durmadan kaybedecekti. Toplumsal eşitsizlikler şüphesiz kalacaktı; ama bunlar öyle bir değişiklik geçirip yapılandırılacaklardı ki geleceğin toplumu ağırlıklı olarak, içinde geçmişin bölünmelerinin artık fark edilemeyeceği bir “orta sınıf” toplumu olacaktı. [1]

Moda olan sosyologlar, “sanayi sonrası toplumu”yla ilgili argümanı bütün olarak ileri ülkelerde yaygınlaştırlırken, bu argümanlar Amerikalı sosyolog C Wright Mills [2] ve Herbert Marcuse [3] gibi devrimcilerin düşüncesini etkileyecek kadar yaygındı. Fransız işçileri 1968 Mayıs’ında tarihte o zaman kadar görülen en büyük genel greve gider, 1969-75’te işçi sınıfının mücadeleleri bütün İtalya, İngiltere, Arjantin, İspanya ve Portekiz’i silip süpürürken, o sosyologların hepsi gülünç duruma düşmüştü. Yine de kapitalizmin krizler yoluyla yapılandırılması işçi sınıfının birçok eski

yerleşmiş kesimini ortadan kaldırdığı ve mücadeledeki yenilgiler sınıfın savaşıncılığının azalmasına neden olduğu 1980’ler ve 1990’larda, argüman tekrar canlandı.

Laclau ve Mouffe, 1980’lerde etkili bir kitapta “Bugün işçi sınıfının homojenliğinden söz edip bunu kapitalist birikimin mantığına oturtulmuş bir mekanizmada aramak imkânsızdır” tezini öne sürdüklerinde, hâkim entelektüel dalgaya kapılmışlardı. [4] Gene dalgaya kapılıp giden Michael Hardt ve Antonio Negri de 2000’de “endüstriyel işçi sınıfı” “sadece gözden kaybolmuştur. Yok olmamıştır; ama kapitalist ekonomideki ayrıcalıklı mevziinden uzaklaşmıştır” sözleriyle aynısını iddia etmişlerdi. [5]

Yine de filozoflar arasında sağduyunun ampirik gerçeklikten kopuşuna ilk defa rastlanmıyordu. Deon Filmer, 1990’ların ortalarında dünya genelinde işgücüyle ilgili detaylı bir çalışmasında, küresel aile dışı işgücüne katılan 2.474 milyar kişiden 889 milyonunun ücretli ya da maaşlı çalıştığını, 1 milyarının esas olarak toprakta, 480 milyonunun ise sanayi ve hizmetlerde kendi nam ve hesaplarına çalıştıklarını hesaplamıştı. [6] Muhtemelen bu çalışanların yaklaşık yüzde 10’u, işçi kitlelerinin kontrolüne yardım etmeleri karşılığında yarattıkları değerden daha fazlasını alan yeni orta sınıfın üyeleri olacaktır. [7] Bunun anlamı, yaklaşık üçte biri “sanayi”de, diğerleri “hizmetler”de yaklaşık 700 milyon işçinin olduğudur. Bakmakla yükümlü oldukları ve emeklileri dâhil, işçi sınıfının toplam büyüklüğü 1,5-2 milyar arasında olmalı. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’ndan gelen son rakamlar, sanayide çalışanların küresel toplamının Filmer’inkilerden çok daha yüksek olduğunu gösteriyor. [8] Bu sınıfa “elveda” denildiğine inananlar gerçek dünyada yaşamıyorlar.

Marx, toplumsal yapının nesnel bir unsuru olarak kendinde var olan, insanların geçim araçlarıyla ilişkileriyle biçimlenmiş bir sınıf ile bir başka sınıf karşısında konumunun ve çıkarlarının bilincinde olan kendisi için sınıf arasında ayırım yapmıştı. Bütün bu rakamlardan çıkarılması gereken başlıca sonuç, belki 2 milyar kişiyle ya da dünya nüfusunun üçte birini oluşturan bir çekirdek, işçi sınıfının eskiden hiç olmadığı kadar kendinde sınıf olarak var olduğudur. Ayrıca bir parça ücretli iş yapan ve işçilerle birlikte büyük ölçüde sistemin aynı mantığına tabi olan köylüler vardır; sayıları yüzde 50’yi bulur. Küresel proletarya ve yarı-proletarya birlikte, tarihte ilk kez nüfusun çoğunluğunu oluşturuyor.

Ama dünya işçilerinin sisteme meydan okuma potansiyelini kavrayacaksa, bu genel rakamların ötesine geçmeliyiz. İlk önce sistemdeki değişikliklerin işçilerin farklı kesimlerini nasıl değiştirdiğini görmek şart.

“İleri” ülkeler: yeniden yapılandırmanın etkileri

Üretimin sürekli yeniden yapılandırılması, ileri ülkelerdeki işçi sınıfının 40-50 yıl öncesine göre birçok bakımdan farklı olduğu anlamına gelir. Ama bu işçi sınıfının “sanayisizleşme”, “sanayi sonrası toplumu” ya da “ağırlıksız ekonomi” (weightless economy) sonucu ortadan kalkmakta olduğu iddiasını desteklemiyor.

Örneğin, dünyanın en büyük tekil ekonomisi olan ABD’ninkini ele alalım. 1980’lerde otomobil üretimi ya da bilgisayar gibi alanlarda ABD’nin endüstriyel egemenliğine meydan okumalar karşısında, “sanayisizleşme” paniği ortalığı sarmıştı. Ama 1988’de sanayideki işçi sayısı 1971’dekinden yaklaşık yüzde 20, 1950’dekinden kabaca yüzde 50 ve 1900’deki seviyeden yaklaşık üç kat büyüktü. Bu yüzyılın başında, Baldoz, Koeber ve Kraft “Otomobil, otobüs ve parçalarının üretiminde şimdi, Vietnam Savaşı’ndan sonraki herhangi bir zaman aralığına göre daha çok Amerikalı çalışıyor” diye not etmişti. [9]

İmalat sanayinde istihdamın yaklaşık altıda birinin kaybıyla birlikte, sanayide yoğun bir rasyonalizasyona neden olan 2001-2 ekonomik daralmasından sonra bile, endüstriyel işçi sınıfının ortadan kalkması hiç de söz konusu değildi. 2007’de sanayi üretimi, 2000’inkinden yüzde 8 ve 1996’ninkinden yüzde 30 yüksekti. [10] İmalat sanayinin tamamen Üçüncü Dünya’ya taşındığı sürekli söylenmesine rağmen, dünya çıktısının beşte biriyle (15 devletin üye olduğu eski Avrupa Birliği toplu olarak dördte birle birinciydi) ABD dünyanın en büyük tekil imalat merkezi olarak kalmıştı. [11]

Japonların rakamları daha da şaşırtıcıydı. Endüstriyel işgücü 1950-1971 arasında iki katından fazla artmış, 1998’de yüzde 18’lik artış buna eklenmişti. Son otuz yılda birçok ülkede endüstriyel istihdamdaki azalma, eski ileri sanayileşmiş dünyanın tamamında sanayisizleşmenin belirtisi değildir. 1998’de sanayide 112 milyonluk istihdam vardı [12] – 1951’dekinden 2,5 milyon fazla ve 1971’dekinden yalnız 7,4 milyon eksik. Toni Negri’nin İtalya’sı, ABD ve Japonya’yla aynı ligde top koşturuyor olmayabilir, ama sanayi işçileri kesinlikle ortadan kalkmış değildi. 1998’de sayıları 6,5 milyondur, 1971’den beri sadece altıda bir azalmıştı. [13]

Sanayideki istihdamla ilgili bu rakamların, genelde sanayinin, özelde imalatın önemini küçümsediğini de eklemeliyiz. Bob Rowthorn’un haklı olarak belirttiği gibi:

Modern toplumda düşünülebilecek hemen hemen her ekonomik faaliyet, imal edilmiş mallardan yararlanır... Genişleyen hizmet sanayilerinin birçoğu çok büyük miktarlarda donatım kullanır. [14]

Toplam endüstriyel işgücünde küçük bir düşüş, sanayinin daha önemsiz hale gelmesi değil, sanayide çalışan başına düşen üretkenliğin “hizmetler”dekinden çok daha hızlı artması nedeniyledir. Biraz daha az sayıdaki işçi, otuz yıl öncesine göre daha çok mal üretiyor. [15] Sanayi işçileri bugün kapitalist ekonomi için 1970’lerin başındaki kadar önemli. Hardt ve Negri’nin işçilerin öneminin azaldığı gibisinden kolaycı açıklamalarından daha yanlış bir şey olamaz.

“Sanayi” ve “hizmetler” arasında olağan ayrım, aydınlatmaktan çok belirsizlik yaratır. “Hizmetler”, sanayi ve tarım sektörlerine uygun düşmeyen her şeyin tıka basa doldurulduğu artık bir kategoridir. Dolayısıyla “sanayi”den “hizmet sektörü”ne geçişin bir bölümü, özünde benzer işlere verilen bir isim değişikliğinden başka anlam taşımaz. 30 yıl önce bir gazete yayıncısı için dizgi makinesinde çalışan biri (genellikle erkek olurdu), bir çeşit sanayi işçisi (“matbaa işçisi”) olarak sınıflandırılırdı. Bugün bir gazete yayıncısı için bilgisayar dizgi-sayfa mizanpajı yapan biri (genellikle kadın), “hizmet işçisi” olarak sınıflandırılır. Ama yapılan iş esasında aynı kalmıştır ve nihai ürün az çok özdeştir. Rowthorn, OECD için bütün olarak toplam “hizmet” kategorisinin istatistiksel bir dökümünü çıkarmıştır. “Toplam mallar ve mallarla ilişkili hizmetler”de – 1970’de tüm istihdamın yüzde 76’sından 1990’da yüzde 69’una – küçük bir düşüş vardır. [16] Ama bu elbette iş dünyasında devrimci bir dönüşüm değildi.

Modern dünyada birikim için esas olan, “hizmetler” diye nitelendirilen başka birçok iş – Beşinci ve Yedinci Bölümlerde gördüğümüz gibi, özellikle sağlık ve eğitim hizmetleri – vardır. Bugün ABD’de sağlık ve eğitim hizmetlerinde çalışanların sayısı 10 milyondan fazladır (işgücünün 13’te biri civarında) ve ABD kapitalizmi onlarsız iş göremez. Onların çoğu için uzun vadeli eğilim giderek sonuçlarına göre ödeme, performans değerlendirme sistemleri, zamanlamaya artan önem ve artan disiplin kurallarıyla birlikte, sanayi ve rutin ofis işçileriyle karşılaştırılabilecek koşullara zorlanma yönündedir.

“Hizmet” sektörünün işgücünün zahmetsizce kendi çalışma koşullarını kontrol eden iyi ücret alan kişilerden oluştuğu bir efsanedir. Bakın Guardian yazarı Polly Toynbee şöyle yazar:

Toplumsal sınıf içinde belgelenmiş tarihteki en hızlı değişimi gördük: Kol işçilerinin üçte ikisini oluşturan 1977’nin kitlesel işçi sınıfı üçte bire düşerken, geri kalanı ev sahibi, beyaz yakalı orta sınıfı oluşturan yüzde 70’e geçmişti. [17]

Eğer Toynbee Office for National Statistics’in (Ulusal İstatistik Bürosu) Living in Britain 2000 (İngiltere’de Yaşamak 2000) raporuna göz gezdirmiş

olsaydı, erkeklerin yüzde 51'inin, kadınların yüzde 38'inin "kol işçiliği" gerektiren farklı meslek kategorilerine girdiklerini görecekti. [18] Bunun nedeni, "hizmet sanayileri"nin temizlik işçileri, yardımcı hastane işçileri, liman işçileri, kamyon şoförleri, otobüs şoförleri ile tren makinistleri ve posta işçilerini içermesidir. Onların yanında, tipik olarak ücretlerin kol işçiliğine dayalı çoğu meslekten düşük ve çalışma koşullarının da çoğu kez en az o kadar zor olduğu "kol emeğine dayalı olmayan ara ve orta" kategorilerde çok fazla kadın – yüzde 50 – vardır. ABD'de 2001'de, hizmetle ilişkili mesleklerdeki 103 milyon çalışanın yüzde 50'sinin, kol işçiliğine dayalı ya da rutin büro veya benzeri işleri vardır. [19] Geleneksel el sanayilerindeki 33 milyon işçiyle birlikte, ülke işgücünün üçte ikisini oluştururlar.

İki ilişkili süreç tüm "ileri" (ve birçok "ileri olmayan") ekonomilerde ortaya çıkıyor. Sermaye daha çok kâr etmek için geleneksel kol emeğiyle çalışan işçi sınıfını doğrudan üretken emeğe zorlamayı denerken, bu sınıf giderek daha çok baskı altına alınıyor. Aynı zamanda sermaye, üretken olmayan ve dolaylı üretken işlevlerin maliyetini düşürmeye koyulurken, yeni "mal üretmeyen hizmetler" sektöründeki işçi sınıfı proleterleşmeye tabidir.

Son kırk yıldır, tüm krizler ani – ve bazı örneklerde sürekli – işsizlik artışlarının yanında, eski yerleşik üretim merkezlerini (fabrikalar, limanlar, madenler, vb.) iflas ettirmişti. O zaman da sermaye ve savunucuları, işçilerin yaşamlarını sermayenin kendi sürekli değişen gereksinimleri temelinde yeniden kurgulamak için onların güvencesizlik hislerinden istifade etmeye çalışmışlardı. Çalışma süresi, çalışma yöntemleri ve emek piyasalarında "esneklik," sermayenin sloganları haline gelmiş, "ömür boyu istihdam tarihte kaldı" iddiasıyla bu sloganlara haklılık kazandırılmıştı. Çoğu akademik araştırma onun mesajını almış, "Üçüncü Yol" sosyal demokratlar ve "otonomist" sol bu mesajı tartışmasız bir hakikat sanmışlardı. Tipik – ve son derece etkili – bakış açısını sosyolog Manuel Castells'in şu sözlerinde görüyoruz:

Her yerde emek piyasalarında yapısal istikrarsızlık [aynen böyle!] ve esnek istihdam, emeğin hareketliliği ile işgücünün sürekli yeni vasıflar kazanması gereksinimi. Sermeye ve emek ilişkileri bireyselleştikten ve sözleşmeye dayalı çalışma koşulları toplu sözleşmeyi dışta bıraktığından, istikrarlı, tahmin edilebilir, profesyonel kariyer bitmiştir. [20]

Kapitalizmin sanayi işlerini ansızın yok etme yeteneğine sahip olduğu iddiası, yeniden yapılandırmayla yapılanların iyice abartılmasıdır. Onuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi, sermayenin dünyanın bir ucundaki sanayi

yatırımını tasfiye edip öbür ucuna taşıması zaman ve çaba gerektirir. Çin'in bir imalat merkezi olarak ortaya çıkışı, bu modele yeni bir yön katmakla birlikte, yeni yatırım ağırlıklı olarak hâlâ ileri ülkeler üçlüsünün içinde kalıyor. Parçaları ve çoğu bitmiş ürünü taşıyabilecek kadar ucuz ve hafif olan elektronik sanayisinde, ileri ülkelerde merkezileşmiş üretimin 1990'lar ve 2000'in başlarında taşınıp Güney'e devredildiği belli değildir:

Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya Üçlüsü dışında üretimin oranı yüksek olmasına ve gerçekten de yerel pazarlardan çok, uluslararası pazarlarla ilişkili olmasına rağmen, bu üretim birkaç Doğu Avrupa ülkesiyle sınırlıydı. Aynı zamanda, ABD'de “yerli” üretimde işgücünün artışı sürdü. [21]

Genelde sermaye, 20. yüzyıl ortalarına kadar sanayileştirmiş olan bölgelere yerleşmeyi hâlâ daha kârlı görüyor. İşçiler buralarda genelde daha iyi ücret alabilirler. Ama yerleşmiş vasıf seviyeleri ile mevcut fabrika ve altyapı yatırımlarının bileşimi, bu işçilerin sistem için Üçüncü Dünya'daki yoksul erkek ve kız kardeşlerinin çoğundan daha üretken olduğu, daha fazla artı değer sağladığı anlamına gelir. Bu, 1990'larda Latin Amerika'nın çoğu bölümünde hâkim tablonun kaplumbağa hızıyla ortalama büyüme ya da durgunluk ve Afrika'nın çoğu bölümü için mutlak düşüş olmasını açıklar.

Offshore faaliyetleri ve artan ithalatın en önemli etkisi, istihdamı yok edici rolü değil, işverenlere işçilerin koşullarını, ücretlerini ve iş saatlerini savunma kapasitelerine güvenini sarsmaktaki yardımı olmuştur.

Kate Bronfenbrenner'ın bir araştırması, Amerikalı işçilerin 1990-1 ekonomik daralmasının derinleştiği günlere göre, 1990'lardaki ekonomik düzelme sırasında ekonomik gelecekleri konusunda kendilerini daha az güvende hissettiklerini gösterdi. Sendikaların örgütlenme çabaları sırasında, “tüm işverenlerin yarısından fazlası işyerini tamamen ya da kısmen kapatmakla tehdit ediyordu.” Ama daha sonra, “tehditlerine uygun hareket edip işyerlerini tamamen ya da kısmen kapatan işverenlerin sayısı” örneklerin “yüzde 3'ünden azdı.” [22] Başka bir deyişle, işçilerin moralini bozmak ve direniş gücünü azaltmak için ekmek aslanın ağzında demek işverenlerin çıkarına geliyordu. Solda güvencesizliği abartanlar, işçilerin özgüvenle harekete geçirmeleri halinde güçlerini sürdürmelerini sağlayan karşı-faktörleri kabul ederek buna karşı koyacakları yerde, moral bozukluğunu daha da artırabilirler.

Kanıtlar güvencesiz işlerin aynı biçimde, önüne geçilmez bir yaygınlık kazandığını haklı çıkarmıyor. 1990'ların başındaki kriz, gerçekten de Batı Avrupa'daki “güvencesiz” işlerde göze çarpan bir artışa neden olmuştu. Ama sadece yüzde 18 oranındaki kalıcı olmayan işlere karşı, kalıcı

işlerin oranı hâlâ yüzde 82’ydi – oran 1995-2000 arasında hemen hemen değişmeden kalmıştı. Ülkeler arasında çok büyük farklılıklar görülse de [22] Batı Avrupa’yı bütün olarak ele alan 2001 tarihli bir ILO araştırması şu sonuca varmıştı:

Açıkçası, kanıtlar “kariyerin sonu” ve “ömür boyu sürekli işin ölümü”yle görülen istihdam ilişkilerinin “yeni” bir türünün ortaya çıkışına tanıklık ettiğimiz görüşünü desteklemiyor. [24]

2000 yılında bir araştırma, İngiliz çalışanların sadece yüzde 5’inin geçici sözleşmeyle çalışırken, [25] aynı işyerinde on yıldan uzun süre çalışanların sayısının yüzde 29’dan 31’e çıktığını gösteriyordu. [26] Avrupa’da “güvencesiz” çalışanların oranının en yüksek olduğu İspanya’da bile, işçilerin yüzde 65’inin sürekli işleri vardı.

Sermaye belirli vasıfları olmayan işçiler olmadan idare edemez ve işe yönelik bir sorumluluk duygusuna sahip olan işçileri tercih eder. İnsanları eğitmek için zaman harcayan işverenler mümkün olduğunca onları kaybetmeyi göze alamaz. Hatta yarı-vasıflı ve vasıfsız emek bile söz konusu olduğunda, işçilere her zaman “kullanıp atılabilir” muamelesi yapmazlar. İşçilerin çoğunluğunun yüreğine nispeten güvenceli işlerini kaybetme korkusu salan genel güvencesizlikten yarar sağlayabilirler. Ancak bu sermayenin böyle işçilerden gerçekten vazgeçebileceği anlamına gelmez. Bu, işçilerin çoğu kez farkına varmasalar bile sermayenin taleplerine direnme potansiyeline sahip oldukları anlamına gelir.

“Üçüncü Dünya”nın yeni işçi sınıfları

Dünya sanayi işçilerinin kabaca yüzde 60’ı, OECD’nin “ileri” ülkeleri dışında kalıyor: Belki yüzde 25’i Çin’de, yaklaşık yüzde 7’si Hindistan’da ve kabaca yüzde 7’si Latin Amerika’da. [27] Bu gibi istatistiklerin tek yaptığı, kapitalizmin tüm dünyayı sararak kendisini genişletmesinin yarattığı olağanüstü değişikliğin bir enstantane fotoğrafını sunmaktan ibaret.

Altmış yıl önce, dünya nüfusunun yüzde 80’i kırsal bölgelerde yaşırdı; Fransa, İtalya ya da Japonya gibi “ileri” oldukları düşünülen ülkelerde bile nüfusun yüzde 30, 40 ya da hatta 50’si toprakta çalışırdı. Bugün dünya nüfusunun yarısına yakını kasaba ve şehirlerde yaşadığından, insanların genelde kırsal olduğunu düşündükleri ülkelerde bile – Brezilya’da yüzde 84, Meksika’da yüzde 76, Ekvator’da yüzde 63 ve Cezayir’de yüzde 63 – kentsel nüfus çoğunluğu oluşturuyor. [28]

Kentleşme ve piyasa ilişkilerinin yayılmasının ücretli emeğin büyümesiyle aynı şey olması şart değil. Bütün dünyada insanlar kırsal bölgeleri, ekonominin modern kesimlerinde kendileri için istikrarlı geçim araçlarının büyümesinden daha büyük bir hızla terk ediyorlar. Bu, özellikle ekonomik büyümenin yavaş ya da negatif olduğu ülkeler için geçerli. Nitekim ücretli istihdam 1980’ler boyunca bazı Afrika ülkelerinde mutlak düşüş göstermiştir [30] ve Afrika’da tarım-dışı işgücünün yarısı kendi hesabına çalışanlardan oluşur. [31] Hızlı birikim oranına sahip Çin’de bile, işçi sınıfının istihdamı ekonomik büyümeden yavaş yayılmıştı. [32] Ama genel olarak işlerin büyümesinin yavaşlığı “sanayisizleşme”yle özdeşleştirilmemeli. [33]

Güney’in büyük bölümünde ücretli emekte büyüme görülmüş, ama bu kopuk kopuk, kapitalist sanayinin büyümesinin kaotik iniş çıkışlarının ürünü olmuştur. Çok sayıda örnekte çok küçük “kayıt dışı” işletmeler sektöründe olup bitenler, modern sanayide “kayıtlı” istihdamdaki her çeşit büyümeyi gölgelemiştir. Bütün olarak Latin Amerika’da, tarım dışı istihdamda kayıt dışı ve küçük işletmelerin ortak payı 1980’deki yüzde 40’tan, 1990’da yüzde 53’e çıkmıştır. [34] Bu arada, Brezilya’da kayıt dışı işgücünün yarıdan fazlası ücretli işçi olmasına karşın, çalışan kent nüfusunun yarısı “kayıtlı çalışan” değildir. [35]

Hindistan’da büyüme işyerlerinde hakları olmayan kayıt dışı “örgütsüz” sektörde daha fazla yoğunlaşırken, kent nüfusunun yüzde 40’ı kendi adına çalışanlardı – genelde kendi yerleri olmayan aile işletmeleri ya da işportacı, çekçek sürücüsü, arabacı vb. olarak çalışırlar. [36] Çin’de de kayıt dışı sektör mantar gibi büyümüştür: resmi sınıflandırmaya girmeyen ve “(işportacılık, inşaat ve ev hizmetçiliği gibi) kayıt dışı sektör”de iş yapan kent işçilerinin sayısı 1995 ve 2002 arasında 79 milyona çıkmıştır. 2002’ye gelindiğinde, kentsel istihdamın yüzde 40’ını onlar oluşturunuyordu. [37] Modern kapitalizmde, her yerde kayıt dışı sektördekilere ek olarak -ve çoğu kez onunla birleşen- her türlü istihdam olanağından yoksun kişiler vardır: Tipik olarak, Üçüncü Dünya’nın şehirlerinde işgücünün yüzde 10’u ya da daha fazlasını oluşturan işsizler. [38]

Şehirlerde düzenli istihdamın kırsal bölgelerden muazzam emek akışını emme kapasitesinden yoksun olması, kapitalizmin mantığından kaynaklanır. Küresel ölçekteki rekabet, kapitalistlerin çok sayıda yeni işçi gerektirmeyen “sermaye yoğun” üretim biçimlerine gözlerini çevirmesine neden olmuştur.

Marx, 150 yıl öncesinin İngiliz toplumuna bakarak, kayıt dışı sektörün gelişme sürecini çok iyi anlatmıştır:

...Birikimin seyrinde oluşan ek sermaye, büyüklüğüne oranla giderek daha az emekçiyi çeker. Eski sermaye... eskiden istihdam ettiğinden gitgide daha çok emekçiyi geri iter. [39]

Bu dinamik “son derece düzensiz istihdam”la birlikte “aktif emek ordusu”nun “durağan” bir unsurunu yaratır:

Onun yaşam koşulları işçi sınıfının ortalama seviyesinin altında kalır; bu onu bir anda azami çalışma süresi ve asgari ücretle nitelendirilen... kapitalist sömürünün özel dallarının temeli haline getirir... Birikimin boyutları ve enerjisiyle birlikte artık-nüfusun yaratılması da at başı gittiğinden, bu işçi tabakası da büyür. [40]

Genelde, Üçüncü Dünya ülkelerinde kentli yığınların çok büyük bir kısmının acıları, büyük sermayenin aşırı sömürsünden değil, büyük sermayenin onların sömürülmesinde yeterli kâr imkânı görmeyişinden gelir. Bu durumu en açık Sahraaltı Afrika’nın çoğu yerinde görürüz. Köle ticaretinin başlamasından, 1950’lerde imparatorluğun sona ermesine kadarki dönem boyunca kıtanın zenginlikleri yağmalandıktan sonra, dünya sisteminin başındakiler (kendi paralarını Avrupa ve Kuzey Amerika’ya kaçıran yerel yöneticiler dâhil), şimdi de kıta halkının çoğunluğunu kendi ihtiyaçları için “marjinal” diye silip atmışlardır. Bunun tek istisnası, hammaddelerin, özellikle de petrolün var olduğu vazgeçilmez öneme sahip yerel enklavlardır.

Kayıtlı ve kayıt dışı sektörlerin ilişkisi

Sanayinin genişlemesinin eşitsizliği ve kayıt dışı sektörün mantar gibi büyümesi, işçilerin eski sanayileşmiş ülkelerdeki “güvencesizlik”le ilgili ortodoks görüşlerle yakın paralellik sergileyen örgütlenip savaşıma kapasitesinden yoksun olduklarına ilişkin sonuçlara götürülebilir. Bir yandan, kayıtlı sektördeki istikrarlı işleri olan işçilerin ayrıcalıklı işçi aristokratları oldukları varsayılır -bir rapora göre, Brezilya’nın kuzeydoğusunda “kayıtlı çalışmak neredeyse bir ayrıcalık; böyle bir konumda çalışmak isteyenlerin yarıdan azı aslında bundan ‘hoşnut’.” [41] Aynı zamanda, kayıt dışı sektördekilerin “toplumdan dışlandıkları”nı hissettikleri ve kendilerini örgütlemeye yeteneğine sahip olmadıkları varsayılmıştır.

Kayıtlı sektörde çalışmanın kayıt dışı sektörde çalışmaktan üstün yanları var elbette. Hindistan’da “örgütlü sektör”deki işçiler, “örgütsüz sektör”dekilerden (yüzde 30, 40 ya da hatta 100 gibi) bir hayli yüksek ücretler alırlar. [42] Çin’de, büyük sanayide işçilere 1990’ların sonuna kadar

garantili gelir artı kesinlikle konut, hastalık ve emeklilik sigortalarından oluşan “demir pirinç kâsesi” sağlanırken, bütün bunlar iş aramak için kırsal bölgelerden göç edenlerden esirgenmişti.

Ne var ki, işverenler böyle şeyleri babalarının hayrına yapmıyorlar. Özellikle canlanma dönemlerinde rakiplerinin kapmasını istemedikleri vasıflı işçiler söz konusu olduğunda, işgüçlerinde belirli bir istikrar arayışına giriyorlar. [43] Birçok sanayide işgücü ne kadar istikrarlı ve tecrübeliyse o kadar üretkendir. Sermaye bu sanayilerde işçilerin bazılarına daha yüksek ücret vermeye hazırdır; çünkü böylece onlardan daha fazla kâr edebilecektir. İşte görünürdeki çelişki budur: Dünya işçilerinin bazı kesimleri hem diğerlerinden daha iyi ücret alır hem daha fazla sömürülürler. Yine de kayıtlı sektördeki işçiler, sermayeyi korkutacak biçimde direnme kapasitesine sahiptir.

Kayıt dışı sektörün büyümesi, ender olarak kayıtlı sektörün yıkılması anlamı taşır. Brezilya’nın en önemli sanayi şehri, Sao Paulo, 1990’larda neredeyse yüzde 70 büyümüş; ama özel sektörde “kayıtlı” çalışan işçilerin sayısı, “kayıt dışı” çalışan işçilerin sayısından dört kat fazla olmuştur. [44] Paulo Singer gibilerinin yaptığı gibi, “proletersizleşme”kten söz etmek yanlıştır. [45] Olan, daha çok büyük şirketlerin (çoğu kez nispeten vasıfsız, bu nedenle de gezici bir işgücünün kolayca yerine getirebileceği) bazı görevleri küçük şirketlere, emek kısmını yüklenen taşeronlara ve güya kendi nam ve hesaplarına çalışanlara fason verdikleri bir yeniden yapılandırmadır.

Kayıt dışı işgücünün, kayıtlı sektördeki işgücünden yarar sağlayarak büyümesi bir yana, bu sektördeki işçilerin artan sömürsü – ve birçok örnekte ücretler ve koşullardaki kötüleşme – ona eşlik ediyordu. Bu, en çok 1980’lerde çalışanların gerçek ücretlerindeki düşüşün ölçüsünün kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük olduğu Afrika’da göze batıyordu. 1991’de bir raporda şunlar yazılıydı:

1980-1986 arasında... reel ücretlerde ortalama yüzde 30’luk sert bir düşüş... Bazı ülkelerde ortalama oran 1980’den beri her yıl yüzde 10 düştü... Ortalama olarak asgari ücret bu dönemde yüzde 20 düştü. [46]

Latin Amerika’da, sanayide reel ücretler 1980’lerde yüzde 10’dan fazla düşerken, Hindistan’da 1990’ların sonunda kayıtlı sektörde de aynı olmuştur. [47]

Kayıtlı sektördeki işçileri köşeye sıkıştırmak için kayıt dışı sektörün kullanılması, kayıt dışı sektör işçilerinin güçsüz olduğuna dair yaygın bir varsayıma yol açtı. Ama sermaye burada problemle karşı karşıya. Onlara

ne kadar çok bel bağlarsa, onların onun taleplerine direnmek için sahip oldukları potansiyel kapasite o kadar büyük olur. Hindistan’da kayıt dışı sektörün kayıtlı sektörden iş alan kesimlerinde - “örgütsüz sektörde ara malları üretim faaliyetleri, örneğin temel kimyasallar, metal dışı mineral ürünler, metal ürünler ve donatım sektörlerinde üretkenlik kadar ücret artışlarının da görülmesi - “bu kesimlerde işçilerin pazarlık gücünün görüldüğü kadar kötü olmadığının” göstergesidir. [48]

Gündelik işler olgusu, kapitalizmin tarihinde hiç de öyle yeni bir şey değil. Gündelik işler belirli sanayilerde çoğu kez önemli bir rol oynamıştır. Sözleşmeli çalışma biçimleri de çok eskidir - bu sanayi devriminin tekstil fabrikalarında yaygındı. 19. yüzyılda hem ABD hem İngiltere madenlerinde, şefler ya da ustabaşları (“işçi çavuşları”) maden sahiplerine çalıştırılacak işçileri bulur ve işçi ücretlerinin bir kısmını alırlardı. Bu gibi gündelik çalışan işçiler her zaman kendilerini içi sınıfının parçası olarak saymazlardı. Çoğu kez sınıfın diğer kesimlerinin mücadelesinden yıllar, hatta on yıllarca koparlardı. Yine de o kesimlerin içinde de mücadele potansiyeli bulunur ve bir kez ok yaydan çıktı mı mücadele çok sert olur, neredeyse bir isyan havasına bürünürdü.

Freidrich Engels, Londra’da liman işçilerinin ilk kez grev yaptıkları 1889’da kesinlikle bu gelişmeyi gözlemlemişti. Şöyle yazıyordu:

Şimdiye kadar, East End sefaletin kol gezdiği bir durgunluk içindeydi. Buraya damgasını vuran, açlık nedeniyle ruhu kararmış, tüm umudu sönmüş insanların duyarsızlığıydı... Şimdiyse tecrübeli, sürekli istihdam edilen, iyi ücret alan, düzenli çalışan işçiler değil; ama liman işçileri grubunun en moralsiz unsurları, her nasılsa yolları liman çevresine düşmüş, tüm diğer alanlarda umutları tükenmiş Uğursuzlar, açlıktan ölmek üzere olanlar, bodoslama yıkıma koşan bir tutunamayanlar kalabalığı grev yapıyordu... Her gün sabahın köründe liman kapıları açıldığında, onları işe kaydedecek delikanlıya önce ulaşmak için kelimenin gerçek anlamıyla büyük kavgalara tutuşan insanlığın bu vurdumduymaz umutsuz kitlesi, her gün rastgele yığılan ve değişen bu kitle birleşme başarısını gösterdi. 40.000 kişilik bir güç oluşturdu, disiplini korudu ve güçleri liman şirketlerinin yüreğine korku saldı...[49]

Engels’in ortaya koyduğu husus 21. yüzyılda çok önemli. Uluslararası olarak, tüm dünyada işçilerin yenilgi ve moral bozukluğuyla geçen bir otuz yıl yaşandı. Bu, yoksulların ve ezilenlerin acılarını anlatırken, onları çok ender savaşçılar olarak, ama her zaman kurbanlar olarak gösteren bir araştırmalar yığınının yansıyan savaşıma imkânıyla ilgili bir kaderciliği besledi. İşte bakın, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün sponsorluğunda “sosyal dışlanmışlık” - bu tür organları yöneten bürokratlara uygun düşen bir

tema - üzerine yığınla materyal bulunuyor. İşgücünün “gündelikleşmesi” ve “kadınlaşması” gibi temalar - söz konusu araştırmaları gerçekleştirenlerin bir kısmı tuzağına düştükleri paradigmadan kaçmaya çalışsalar bile - mücadele imkânlarını göz ardı etmenin klişeleşmiş akademik yolları olmuştur. Kent yoksulları ve sürekli işçileri birbirinden kesinlikle kopuk iki ayrı grup olarak gören bu eğilim, özellikle STK’lar arasında yaygındır.

Gerçeklik çok daha karmaşıktır. Yoksul semtlerin sosyal dokularının homojen olduğu nadir görülür. Buralarda sürekli işçiler gündelik işçilerle, kendi adlarına çalışanların en yoksul kesimleriyle, işsizlerle ve hatta küçük burjuvazinin bazı kesimleriyle yan yana yaşarlar. Mike Davis bunun nasıl olduğunu anlatır:

Geleneksel Hintli evsiz tipi, kırsal bölgeden yeni gelen, dilencilikle geçimini kazanan yoksul köylüdür. Ama Mumbai’de yapılan bir araştırmanın gösterdiği gibi, neredeyse herkesin ailesinde ekmeğini kazanan en az bir kişi varken (yüzde 97), yüzde 70 en az altı yıldır şehirdeydi... Gerçekten de evsizlerin birçoğu sadece metropolün göbeğinde başka türlü yaşaması mümkün olmayan işçilerdir - çekçek sürücüler, inşaat ameleleri ve hamallar. [50]

Leo Zeilig ve Clair Ceruti, Güney Afrika’da Soweto’yla ilgili son araştırmanın “hanelerin yüzde 78,3’ünde karma biçimde çalışan, yarı zamanlı çalışan ve işsiz yetişkin kişiler olduğunu” gösterdiğine işaret ediyorlar. Vardıkları sonuç şu:

Güney Afrika kasabası ve yoksul semti sendikacılar, üniversite öğrencileri, üniversite mezunları, işsizler ve karaborsacıların bir uğrak yeri gibi düşünülebilirdi. İşsizlik görüntüsü toplumun tüm tabakalarını etkilemekle birlikte, birbirinden sürekli kopuk olmayan bu gruplar birbirlerine destek oldukları aynı hanede bulunabilirler. [51]

Bolivya’nın başşehir La Paz’ın uydu kenti El Alto’da da benzer bir tablo görülür. Kırsal bölgelerden ya da kapanan kalay madenlerinden şehre göç etmiş ve Üçüncü Dünya’nın her yerindeki buna bezeyen şehirlerde kayıt dışı sektörün tipik özelliği olan bir şekilde ekmeceklerini kazanma çabası içindeki yerli Ayama halkının çoğunlukta olduğu yüz binlerce insan burada yaşar. Yine de El Alto aynı zamanda “La Paz bölgesinin başlıca sanayi merkezidir.” [52] Bölge sanayisinin işgücünün yüzde 54’ü burada yaşarken, son on yılda sanayide çalışanların sayısında yüksek 80 artış görülmüştür. Önemli olan “‘kayıt dışılık’ ve/ya da bir tarafta aile emeğine dayalı küçük işletmeler ile diğer tarafta, üretim faaliyetlerinde ücretli emek harcayan işgücünün iç içe geçmesidir.” Böylece mahallede örgütlenme biçimleri (yerli halka özgü olmasının yanında) sınıfsal bir içeriğe de sahiptir. [53]

Bu koşullarda, işçilerin mücadeleleri yoksul semtlerinde yaşayanların büyük çoğunluğunun tüm hoşnutsuzluklarının odağını oluşturma kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla, Güney Afrika'da temel hizmetlerin sağlanması konusunda bir dizi protesto ve isyan şöyle bir atmosfer yaratmıştı:

Apartheid'in sona ermesinden beri en büyük grev olan 2007 Haziranında kamu sektöründeki genel grev, ilk kez pek çok kişiyi sendikal eyleme çekmişti. Bu – topluluk ve işyeri – mücadelelerinin potansiyel ürünleri sadece militanların zihninde varlığını sürdürmekle kalmayıp araştırmanın gösterdiği gibi, günümüz Güney Afrika'sının gerçek aile ekonomisini de göz önüne seriyor. [54]

Bolivya'da, El Alto 18 ay içinde iki hükümet deviren madenci, öğretmen, köylü ve yerli örgütlerini bir araya toplayan isyan ateşinin merkeziydi. Mısır'da, 2006 sonunda Mahalla al-Kubra'da Misr Dokuma fabrikasında 24.000 işçi greve gitmişti:

Grev, bütün Mısır'da işçi protestoları dalgasını başlatmış; Mahalla'dan Kafr al-Dawwar'a, oradan Shibin al-Kum'a, iplik ve dokumadan çimento sektörüne, demiryolu, metro ve kamu ulaşım araçlarında çalışan işçilere kadar her yanı sarmıştı. Grev dalgası kamu sektöründen özel sektöre, memurlara, eski sanayi bölgelerinden tüm vilayetlerde yeni kasabalara yayılmıştı. Tekstil sektöründen mühendisliğe, kimya sektöründen inşaat sektörüne, ulaşımdan hizmetlere yayılmıştı. Grevlerin öğretmenler, doktorlar ve memurlar gibi protesto kültürüne sahip olmayan sektörlerle, hatta Qala'at al-Kabsh'ın yoksul sakinlerine ve Al-Atsh köylülerine de uzanan büyük bir etkisi olmuştu. [55]

Bu gibi örnekler, Üçüncü Dünya'da işçi sınıfının toplumsal dışlanmışlığını savunanların ve STK'ların değerlendirmelerinde vurgulanan bölünmelere ve pasifliğe mahkûm olmadığını gösteriyor. Kendisini dünya çapında yeniden yapılandırırken, kapitalizmin eski ekonomik ve sosyal modelleri durmadan parçalaması, sadece yaralar açmıyor. Aynı zamanda, insanların hiç beklemediği anlarda kendisini aniden dışavurabilen direniş potansiyeli de yaratıyor.

Örneğin, 30 yıl önce Cohen, Gutkind ve Brazier'in yayınladığı Peasants and Proletarians derlemesinde kaydedildiği gibi, bu mücadelelerin bu tür ülkelerde kapitalist sanayileşmenin ilk etkisine kadar geri giden bir modeli vardır aslında. [56] Son on yıllarda bu tabloyu destekleyen sayısız örnek görülür. Bu yüzyılın kalan bölümünde, ekonomik kriz iklim değişikliği ve gıda güvenliği krizleriyle etkileşirken çok daha fazla örnekle karşılaşmayı beklemeliyiz.

Parçalanma, öfke ve isyan

Ama yoksulluk ve baskıya karşı halkın öfkesinin başka yollarla da patlayabileceğini görmek gerek. Mike Davis'in söylediği gibi, dünyanın yoksul semtlerinde halkın parçalanmış hayat tecrübeleri, çok sık farklı grupların öfkelerini birbirlerinden çıkarmalarına yol açar:

Sonsuz emek kaynağı koşullarını kayıt dışı sektörün rekabetinde görenler, çoğu kez herkesin herkese karşı topyekûn savaşına vardmazlar. Buna karşılık çatışma genelde etnik, dinsel ya da ırksal şiddete dönüştürülür. Kayıt dışı sektörün (çoğu literatürde görülmeyen) babaları ve ağaları, rekabeti düzenleyip kendi yatırımlarını korumak için kurnazca zor kullanırlar...

Pakistan'ın Karaçi şehrini aralıklarla felce uğratan etnik gruplar arası ve Sünni-Şii çatışmaları, Malezya ve Endonezya'da Çin asıllılara karşı saldırıların tarihiyle ilgili anlatılanları ya da Leo Zeilig ve Claire Ceruti'nin Güney Afrika şehirlerindeki Zimbabweli göçmenlere saldırı dalgalarıyla ilgili yazdıklarını okuyan hiç kimse bu gibi gelişmelerin gerçekliğini inkâr edemez.

Mumbai/Bombay şehri, ruh halinin nasıl değişebileceğinin capcanlı bir örneğini verir. 1982'de, şehrin tekstil atölyelerinde işçilerin aşağıdan yarı-spontane kalkışması, dünya tarihinin en büyük uzun grevlerinden birine dönüştü. Yüz binlerce işçinin bir yıl süren grevi, işçilerin birçoğunun asıl köklerinin bulunduğu köylere kadar geri giden destek ağları inşa ederken, Hindistan'ın ticari ve sanayi başkentinin siyasal hayatına hâkim oldu. [57] Grev sırasında, Bombay'ın alt sınıfların kitlesinin oluşturduğu farklı dinsel ve kast grupları arasında birlik vardı. Ama grev yenilgiye uğradı. Bunun arkasından, yerel Marthi dilini konuşanları diğer gruplara, daha sonra da Hinduları Müslümanlara karşı kışkırtan Shiv Sena adlı siyasal örgüt, şehrin büyük kesimlerine hâkim oldu. 1992-3'te Müslüman nüfusa karşı kanlı eylemler doruğa çıktı.

Mücadelede birlik, sonradan kayıt dışı işçiler, kendi hesaplarına çalışanlar, işsiz yoksullar ve küçük burjuvazinin kalabalık kitlesini çeken bir dayanışma duygusu yaratmıştı. Yenilgi, kendi hesaplarına çalışanlar, işsizler ve işçilerin geniş tabakalarını etkileyen mezhepsel tutum ve cemaat çatışmalarına yol açtı.

Bu, Üçüncü Dünya'nın büyük şehirlerinde "kalabalıklar" arasında var olan çaresizlik ve öfkenin varabileceği iki ayrı yön olduğunu gösteren canlı bir örnekti. Bir yön, kolektif mücadele eden ve arkalarında diğer milyonlarca yoksul halkı sürükleyen işçilerin gösterdiği yoldur. Diğeri, yoksul kitlenin bir kesimin umutsuzluk, moral bozukluğu ve parçalanmışlık

duygularını istismar ederek öfkelerini diğer kesimlere kusmalarını sağlayan demagogların yoludur. İşçi sınıfının neden sisteme karşı mücadelede özünde önem taşımayan ve “kalabalık” ya da “halk” içinde sadece bir başka grup olarak görülemeyeceğinin nedeni budur. İşçilerin mücadeleleri, bunları örgütleyenler tarafından sırf ekonomik içeriği nedeniyle de önemli sayılamaz. Onların mücadelelerinin önemi, kesinlikle halk kitlesi içindeki tüm öfkeyi yönlendirme kapasitesine sahip olmasında yatar. Akis halde bu kitle dünyanın mega kentlerinin yoksul semtlerinde umutsuz bir hayatta kalma mücadelesine girişirdi.

Köylülük

Kapitalist üretim biçiminin gelişmesi, tarımda küçük üretimin hayat damarlarını kesmiştir; küçük üretim geri dönüşsüz bir yıkım yaşayacaktır... Küçük köylünün kaçınılmaz çöküşünü öngörüyoruz...[58]

1890’ların ortasında Engels böyle yazmıştı. Dünya şehirlerinin yarım yüzyıldır muazzam gelişmesi, Engels’in sözlerinin arkasındaki uslamlamayı büyük ölçüde doğrulamıştır. Bugün köylülük Engels’in gününde olduğu gibi kıta Avrupası’nın Kuzeybatısı’nda da yoktur. Ama küresel küçülmesi Marx ve Engels’in umduğundan çok daha yavaş olmuştur. Köylüler dünya nüfusunun hâlâ üçte biri kadardır. Latin Amerika ile Güney ve Doğu Asya’nın neredeyse bütününde, yüz milyonlarca bireysel küçük çiftçinin sahip oldukları ya da kiraladıkları toprağa sarıldığı gerçektir. Onları bir tarafta enerji ve gübre gibi girdilerin zamlanması sıkıştırırken, diğer tarafta modern donatıma sahip kapitalist çiftliklerin rekabeti ezdiğinden, kendilerini defalarca bir çıkmaz sokakta bulmuşlardır. Buradan beslenen hoşnutsuzluk, köylülüğü başlıca Güney ülkelerinde önemli bir siyasal olgu haline getirebilir. 1960’larla 1980’ler arasında köylülüğün yarı yarıya küçüldüğü Latin Amerika’da bile [59] dünya genelinde insanların hayal gücünü etkileyen, kapitalizme karşı köylü temeline sahip isyanlar olmuştur: İşte Meksika’nın güneyindeki Zapatistalar, Brezilya’daki MST* [* ç.n., Portekizce Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra] topraksız tarım işçileri ve Bolivya’da Evo Morales’i 2006’da başkanlığa taşıyan hareketin büyük kesimi.

Bu hareketler birçok aktivistin kimi zaman “neo-popülist” denilen görüşleri benimsemesine yol açmıştır. [60] Bunlar köylüleri sosyal değişimin araçları ya da en azından “kalabalığın” aracılığı içinde bir bileşen olarak görürler. Kimi zaman da dünya gıda üretiminin geleceğinin onların elinde olduğu; çünkü hektar başına üretimin genellikle büyük

holdinglerden çok küçük köylü arazilerinde daha yüksek olduğu düşünülmüştür. [61]

Ama çöküş halinde de olsa köylülerin bir kuvvet olarak varlığını sürdürdüğünü kabul eden bu anlayışta eksik olan, Marx ve Engels'in umduğu biçimde olmasa bile köylülüğün kapitalizm tarafından tam bir değişikliğe uğratılmış olmasıdır. Hamza Alavi ve Teodor Shanin, 1980'lerin sonunda "tarımsal üretimin iki alternatif biçimi"nin kapitalizm içinde gelişmiş olduğuna işaret etmişlerdi – bir taraftan, "ücretli emek temelindeki çiftçilik" ve diğer taraftan, "kapitalist üretim tarzıyla kaynaşmış aile çiftliği temelindeki üretim örgütlenmesi biçimi." Bu ikinci biçimde, "Köylü üretimi kapitalizm üretim tarzıyla yapısal olarak bütünleşmiş" ve "köylüden artı değer ticaret sermayesi ve kredi kurumları aracılığıyla sızdırılmış" ve – çekildiği köylü ekonomisi dışında – sermaye birikimine katkıda bulunmuştur." [62]

Bu şekilde kapitalizmin devrelerine çekilmekte olan köylülük, homojen bir grup değildir; içinde sahip olduğu toprak büyüklüğü, sahip olduğu aletler ve borç durumu temelinde farklılaşmıştır. Bir uçta küçük tarım kapitalistleri haline gelmeyi şu ya da bu biçimde başaranlar, diğer uçta topraksız tarım işçileri vardır. Aile emeğine dayananlar, belki arada sırada ücretli işçi çalıştıranlar, belki başkaları için tarımsal emek harcayarak kendi aile gelirlerine katkıda bulunanların büyüklü küçükü bir tabakası bu ikisi arasında yayılır.

Tarım dışı emek yoksullar ve orta köylüler için önemli olabilir. 1980'lerde 15 gelişmekte olan ülkenin rakamları, tarım dışı gelirin toplam kırsal hane gelirinin yüzde 30-40'ına ulaştığını; Çin'de 1980'de yüzde 10'ken 1995'te yüzde 35'e çıktığını [63] ve "tarım dışında iş bulmanın köylü hayatının kaderinden kaçıp kırsal yoksulluktan kurtulmakta yaşamsal önem taşıdığını" [64], Mısır'da 1980'lerde kırsal hane gelirinin yüzde 25'inin "köy dışı ücretler"den geldiğini [65] gösteriyordu.

Tüm köylü haneleri ekonominin geneliyle aynı yolla bütünleşmiş değildir. Birçoğu için ücretli emeğin sadece en alt biçimleri söz konusudur. Ama azınlık ayrıcalıklı konumda bulunanlarla bağlar kurabilir – siyasetçiler için taban oluşturabilir, büyük toprak sahipleri ya da tefecileri görebilir, güya geleneksel aile, klan ya da aşiret şebekelerini yönetebilir. Toprak kavgaları, yerel, ulusal ya da hatta küresel düzeyde ekonominin genelindeki çatışmalara bağlanırken, köylü haneleri arasında farklılaşma ortaya çıkar. [66]

Böyle bir farklılaşma, geleneksel olarak "köylü hareketleri" diye tanımlananların kapitalizm ve egemen sınıflara karşı otomatik pilota

bağlanmış bir tek rota izlemedikleri anlamına gelir. Köylü hareketlerinin liderliği, çoğu kez mülklerini büyütüp emek gücü satmaktan çok emek gücü kullanabilecek kadar sermeye biriktirmenin yolunu bulanlar arasından çıkar. Gündelik emek harcamaktan yeterince kurtulmuş, iş ötekileri seferber etmeye gelince inisiyatif alacak kadar toplumun geneliyle yeterli bağlar kurabilmişlerdir. Uzun süre önce, Hamza Alawi köylü isyanlarında genel eğilimin yoksul köylüler ya da topraksız tarım işçilerinin değil, orta köylülerin liderliği olduğunu belirtmişti. [67] Kapitalizmin kırsal bölgelere nüfuzu, kendilerine orantısız olarak yarar sağlayan düşük gübre fiyatları gibi talepler ortaya koyan köylü hareketlerinin başını çekenlerin küçük tarım kapitalistleri olabileceği anlamına gelir.

Kırsal bölgelerdeki isyanların gidebileceği tek yol bu değil. Köylülüğün farklılaşması, çoğu kez orta ve yoksul köylülerin kendilerini topraktan sürüp çıkarmak için siyasal bağlarını kullananların – Hindistan’da Hindu toprak sahipleri kastı, Çin’de yerel parti kadroları, Afrika’da devlet aygıtlarıyla ilişkideki şefler, Brezilya’da soya baronları – baskısı altında olmaları anlamına gelir. Sonuç, küçük tarım kapitalistlerinin hedef alındığı ve yönetmediği başkaldırıları da olabilir. Ama sonra bu gibi başkaldırıları, kendilerini köylü hanelerin kendi arazilerinden ürün almak için emek harcamaya dayalı geçimini sağlama tarzının hâkim olduğu belirli bölgelerde tecrit etmek, protestoları dağıtmak isteyen devlet güçleriyle karşı karşıya gelirler. İşte bakin Zapatista isyanı Meksika devletini sarsmış, ama bu devletin hareketi on beş yıl boyunca tecrit edildiği Lacandon ormanına sıkıştırmakta başarılı olmasını önlememişti. Hindistan’da Dalitler (eski “dokunulmazlar” kastı), aşiretler, topraksız köylüler ve orta köylülerin çeşitli Maoocu hareketleri, Hindistan kapitalizmini rahatsız ediyorlar. Ama uzak kırlık bölgelerde sınırlı kaldıkları sürece, verdikleri rahatsızlık sağlıklı bir yetişkine sinek ısırtığının verdiği rahatsızlığın ötesine geçmiyor.

Yine de kapitalizmin kırsal bölgelere tam nüfuzu, köylülüğün yoksul kesimleri ve kent işçileri arasında bağ kurmayı eskisine göre daha mümkün hale getiriyor. Çünkü bu yoksul köylü hanelerinin göçler yoluyla şehirlerde hısım akrabası olduğu anlamına geliyor. Nasıl işçi mücadeleleri şehirlerin yoksul semtlerinde yaşayan tüm grupların öfke duygularına bir odak sağlayabiliyorsa, uzak toprak parçalarında ekmeğini kazanmaya çalışan yüz milyonlarca insan için de aynı şeyi yapabilirler. Ama imkânın gerçekliğe dönüşüp dönüşmeyeceği, işçilerin hem şehirlerin hem de kırsal bölgelerin yoksul tabakalarına da seslenen taleplerle yürüttükleri mücadeleyi kazanmalarına bağlı.

Üstesinden kim gelebilir?

Sömürdüklerinin hayatını biçimlendirip yeniden biçimlendiren, emek güçlerini satan umutsuz kitleyi giderek bilinçlenen “kendisi için” sınıfa dönüştüren nesnel koşulları yaratan, kapitalizmin gelişmesinden başka bir şey değil. Bu sınıf, kapitalizmin kaotik ve yıkıcı dinamiğine meydan okumanın potansiyel aracıdır çünkü kapitalizm onsuz yapamaz. Mouffe ve Laclau’nun – ayrıca işçi sınıfının sistemdeki merkezi yerini kaybetmiş olduğunu yazan diğer binlerce sosyolog, felsefeci ve iktisatçının – yanlışı, Marx’ın ortaya koyduğu temel konuyu kavramayışılarıdır. Sistemin kendisi bir yabancılaşmış emek sistemidir; nasıl vampirler kan emmeden yaşayamazlarsa, sermaye de daha çok emekle beslenmeden yaşayamaz.

Sistemin tarihinde, gerek baskıyla gerek nispi rızayla hizada tutarak kitleyi kendisine bağlayacak araçlara sahip olduğu evreler vardı. Bir tarafta Hitler, diğer tarafta Stalin’in Belçikalı-Rus devrimci Victor Serge’in “yüzyılın gece yarısı” dediği kitlesel baskı temelinde yönettiği görülüyordu. [68] 1950’lerde, bir İngiliz başbakanının, Harold Macmillan’ın halka “bundan daha iyisi olmazdı” sözlerini söylemesi ve çoğu işçinin istemeden de olsa aynı fikirde olması mümkündü. Bense sistemin dinamiğinin kapitalizmin kitle üzerindeki kontrolünü iki araçla da sürekli kılmasının zor olacağını göstermek istedim.

Hiç yerinde duramayışı, sömürdüklerinin uzun bir zaman diliminde rahat yüzü görmesine izin veremeyeceği anlamı taşır. Kontrolsüz sistem, canlanmadan buhrana kayar, kârlarını artırıp borçlarının üstüne yatmak ve eski yerine dönmek için cılgınca çabalarken, geçmişte teşvik ettiği güvenceli hayat umutlarını söndürür. Halk kitlesinin daha az kazanıp daha çok çalışması, bankacılar paçalarını kurtaramadıkları için işlerini kaybetmelerini kabul etmeleri, yaşlılıkta yaşayacakları zorluklara ses çıkarmamaları, evlerini repo yapmaları, tefeciye ve gübre tüccarına ödeme yapabilmek için köylü tarlalarında karın tokluğuna çalışmak zorunda kalmalarında ısrarlıdır.

İnsanlar buna tepki gösterecektir. Ben bunları yazarken bazıları çoktan tepkilerini gösteriyordu bile. 1990’ların ortalarından başlayarak bugüne kadar gelen finansın körüklediği canlanmanın son çırpınışları, birçok ülkede gıda ve enerji fiyatlarına yapılan zamlara karşı spontane isyanlara tanık oldu. Yeni ekonomik daralmanın ilk ayları, daralmanın etkisine karşı protestolar, isyanlar ve grevlerle çalkalandı. Başka türlü de olamazdı. Bu gibi tüm hareketler, halka sisteme karşı sınıf mücadelesinin potansiyellerini kendi kendisine öğrenme koşullarını sağlayabilir. Kapitalizm, sonuçta şimdiki krizden bir biçimde olduğu gibi çıksa bile, tekrarlayan – ekonomik,

askeri, ekolojik – krizlerin etkileşimi, yeni hoşnutsuzlukları besleyen koşulları hiç durmadan yaratacaktır.

İnsanlık tarihinin en zengin toplumunun, Amerika Birleşik Devletleri’nde sistemin son krizi patlak vermeden önce, otuz yıldır kendisine emek verenlerin hayat standartlarını aşağı çekerek işlediğini ne kadar çok tekrarlasak az. 1990’ların başından beri Japonya modeli de aynı durumda. Batı Avrupa’yı yönetenlerin taklit etmeye koyuldukları örnekler işte bunlar ve en küçük bir başarıları bile Doğu ve Güneydoğu Asya’nın yeni sanayileşmiş toplumlarındaki sermaye birikimine hâkim olanlar üzerinde benzer baskılar yaratacaktır. Bu, zorunlu olarak sistemin bazı parçalarının, içinde yaşayan birçok kişi için yakın geçmişten iyi görülebileceği aralıklar görülemeyeceği anlamına gelmez. 1980’lerin ortasından sonuna ve 1990’ların ortasından sonuna kadar böyle bir durum yaşanmıştı; pekâlâ tekrar yaşanabilir. Oysa 21. yüzyılda kapitalizmin “kontROLSÜZ dünyası”nda, bunlar uzun süreli olamaz ve aniden sonlarını getiren krizler büyük hoşnutsuzluklar yaratabilir.

Lenin, toplumun “devrim öncesi kriz”e girmesi için zorunlu gördüğü koşulları sıralamıştı. İkisi bu yüzyılda hiç durmadan kendisini gösterecek. Egemen sınıf işleri eskisi gibi yönetmeye devam edemeyecek. Halk kitlesi ise duruma eskisi gibi katlanabilecek halde olmayacak. Bu iki unsur, uzun canlanmanın ortadan kalkmasından sonraki on yıllarda çok önemli toplumsal altüst oluşlara zemin hazırladı (İran’da 1979, Polonya’da 1980-81, buradan geçerek Rusya’da 1989-91, Endonezya’da 1998, 2001 sonrasında Arjantin, sonra Venezüella ve Bolivya’da). Ekim 2008 krizinin tırmanması, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy’nin lider arkadaşlarını “1968 Avrupası” tehlikesine karşı uyarmaya itti. Kısa vadede uyarısı doğru da olsa yanlış da olsa, önümüzdeki on yıllarda büyük toplumsal altüst oluşları göreceğiz. Ama şimdiye kadar eksik kalan, Lenin’in odaklandığı üçüncü unsur, öznel unsurdur: Halk kitlelerini toplumun yeniden örgütlenmesi anlayışına kazanabilecek ve halka bu uğurda mücadelede liderlik ederken, kritik anlarda belirleyici eylem adımını atmaya hazır bir siyasal akım.

Böyle bir akımın eksikliği, bir kısmı bu kitapta betimlenen nesnel süreçlerin bir ürünüdür. 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında, sisteme karşı son büyük isyan dalgası sistemi parçalamakta başarısız kaldı. [69] Sistemin krizler aracılığıyla yeniden yapılandırılması, yenilginin solda moral bozukluğuna yol açması gibi, bu isyanlara katılan kuvvetlerin birçoğunu örgütsüz bıraktı. Moral bozukluğu, bütün dünyada solun büyük çoğunluğunun eski Doğu Bloku toplumlarıyla özdeşleşmiş olması nedeniyle daha da derinleşti. Oysa o toplumlar aslında sistemin rekabetçi

birikim dinamiğine yakalanmış ve sistemin devlet kapitalist evresinin krizinden herkesten fazla çekmiş durumdaydılar.

Meksika'nın Chiapas ayaklanması, 1995'te Fransa'da kamu sektöründe grev dalgası, 1999-2001'de kapitalist küreselleşmeye karşı gösteriler ve 2002-3'te Irak savaşına karşı hareketin ortaya çıkmasıyla isyanının en son evresinin başlamasıyla birlikte, solun çoğunluğu yeniden doğmuş gibiydi. Ama yeniden doğmak yeniden öğrenmek anlamına da geliyor. Aktivistlerin tipik konuşmalarında küreselleşmeye ya da neoliberalizme karşı mücadeleden söz ettiklerini duyuyoruz, kapitalizme karşı değil. Ama kontrolsüz sistemin kendisi bir başka değişikliğin de nesnel koşullarını yaratmıştır.

Bunları yazdığım sırada, dünya sisteminin yüz yüze olduğu krizin sırf boyutları sistemi yürütenleri bile kapitalizmden söz etmeye ve Keynes'ten çok önceleri Marx'ın bu konuda söylediği sözleri kabul etmeye zorluyordu. Yeni aktivist kuşaktan birçok kişi, Marx'ın yazdıklarını incelemeye başlarken, eski kuşaktan birçok kişi de bir anda öğrendiklerini aktarabilecekleri dinleyiciler olduğunu görmüşlerdi.

Öznel unsurun ortaya çıkması, kendi içinde sisteme karşı gelecek büyük isyanların sistem tarafından kontrol altına alınmayacağına garantisini veremez. Bunun için, kapitalizmi inceleyenlerin, kapitalizmden acı çekenlerin hareketinin ayrılmaz bir parçası haline gelmeleri şart. Kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki böyle bir hareket olmazsa, dünya yüzyılın sonuna varmadan içinde yaşayanların çoğunluğu için çekilmez bir yer haline gelecek. Genç Marx'ın söylediği gibi, "Filozoflar dünyayı çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Önemli olan onu değiştirmektir."

NOTLAR

Giriş

1 Mutluluğu ölçmek için harcanan değişik çabaların özeti için, bkz., Iain Ferguson, "Capitalism and Happiness", *International Socialism*, 2:117, 2008.

2 Washington Times, 24 Ekim 2008.

3 Bank of International Settlements, Annual Report, Haziran 2007.

4 Randall E Parker, Introduction, *Economics of the Great Depression* (Edward Elgar, 2007), s. 95 içinde alıntı.

5 Yukarıdaki gibi, s. 95.

6 Randall E Parker, *Economics of the Great Depression*, s. 95 içinde söyleşi.

7 A Marshall, *The Principles of Economics*, 8. baskı (Londra, 1936), s. 368.

8 Joan Robinson, *Further Contributions to Economics* (Oxford, 1980), s. 2.

9 Örneğin, bkz., Gillian Tett, "Curse of the Zombies Rises in Europe Amid an Eerie Calm", *Financial Times*, 3 Nisan 2009.

10 Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/labour.htm>

11 K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, 34. Cilt (Londra, Lawrence and Wishart, 1991), s. 398.

12 <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/ch01.htm>

13 Marx'ın tamamlanmadan bıraktığı elyazmalarından Engels tarafından derlendi.

14 Gene Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından yayına hazırlandı.

15 Bugün Grundrisse, *Theories of*

Surplus Value [Artı değer Teorileri] ve Notebooks for 1861-3 [1861-3 Defterleri] olarak yayınlanmış durumda.

16 "Geçiş problemi" denilen şeyin temeli bu.

17 Willem Buiters, *Financial Times*, 17 Eylül 2008.

18 Arun Kumar, geleneksel rakamların Hindistan'la ilgili nasıl çarpık bir tablo sunduğunu gözler önüne sermiştir: "Flawed Macro Statistics", *Alternative Economic Survey*, India 2005-2006 (Delhi, Daanish, 2006) içinde.

Birinci Bölüm

1 Antropologlar genelde "bahçe tarımı toplulukları" derler.

2 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Birinci Kitap, 4. Bölüm, <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>; ayrıca bkz., David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Cambridge, 1995), s. 11.

3 Karl Marx, *Capital*, I. Cilt (Moskova, Progress, 1961), s. 35-36.

4 Ne var ki, Avusturya okulu diye bilinen okuldan bazı muhalif ananakım iktisatçılar bunu kısmen kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, "serbest piyasa"nın muhafazakâr amigosu Friedrich von Hayek, kendi devre değerlendirmesinde aynı fiyata mal olan emtianın fiziksel ayırt edici özelliğini önemli ölçüde vurgular. Örneğin, bkz., onun *Prices and Production*'ı (Londra, 1935).

5 Ian Steedman gibileri onun yazılarını bu anlamda kullanmış olsalar da kendi sistemini Marx'inkinden ayrı görmeyen

Cambridge Üniversitesi'nden İtalyan iktisatçı Piero Sraffa'nın (1898-1983) izleyicileri.

6 G A Cohen ve Eric Olin Wright gibi "Analitik Marksistler"ın ulaştığı sonuç buydu. Örneğin, bkz., G A Cohen, "The Labour Theory of Value and the Concept of Exploitation", Ian Steedman ve diğerleri, *The Value Controversy* (Londra, Verso, 1981), s. 202-223 içinde.

7 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, 1. Kitap, 5. Bölüm, <http://www.econlib.org/Library/Smith/smWN.html> [Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Alan Yayıncılık, çevirenler: Ayşe Yunus- Mehmet Bakırcı, Şubat 1985, 1. Baskı, İstanbul, s. 37].

8 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 39.

9 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 39.

10 Bazı İngilizce çevirilerde oranın çok eski olan "aliquot" sözcüğüyle karşılanması, Marx'ın kitabını okuyan yeni okurlara ek zorluk yaratır.

11 Karl Marx, "Letter to Kugelmann" (11 Temmuz 1868), Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, 43. Cilt (New York, 1987).

12 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 75.

13 "Embodied" [maddileşmiş] kelimesinin kullanılması zaman zaman karışıklık yaratır. Açıklık için bkz., Guglielmo Carchedi, *Frontiers of Political Economy* (Londra, Verso, 1991), s. 100-101.

14 Ayrıca, bkz., Il Rubin, *Essays on Marx's Theory of Value* (Montreal, Black Rose, 1990), s. 71.

15 Marx'ın *Kapital*'in Birinci Bölüm'ündeki sunumunda, bu hemen net olarak görülmez. Bu, onun metayı kapitalist sistemin daha sonra ele alacağı diğer özelliklerinden soyutlayarak analiz etmesini gerektirir. Rekabet en baştan varsayılmıştır; çünkü meta üretimi emtianın rekabetçi satışını varsayar. Ama bu aşamada bunun yeni etkisi anlatılmaz. Aynı şekilde, Marx sonradan yalnız kapitalist toplumda "meta oluş

ürünlerin başat ve belirleyici özelliğidir" (*Capital*, Üçüncü Cilt, Moskova Progress, 1974, s. 857) diye vurguladığı halde, Birinci Bölüm sermayeyi ele almaz. Sermayeler arası rekabetin nasıl her birini değer yasasına bağlı kıldığının tam bir serimi için, bkz., *Capital*, Üçüncü Cilt, s. 858 ve Marx'ın ölümünden sonra yayınlanan elyazması, "Results of the Direct Production Process", K Marx ve F Engels, *Collected Works*, 34. Cilt, s. 355-466, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/economic/index.htm>.

16 Marx, *Capital*, I. Cilt.

17 Marx, *Capital*, I. Cilt. s. 72

18 Marx, *Capital*, I. Cilt, s.74

19 En büyük 2.000 şirkete ilgili rakamlar "The Big Picture", <http://www.Forbes.com>, 4 Eylül 2008'den alınmıştır.

20 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Birinci Kitap, 8. Bölüm. [Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Alan Yayıncılık, çevirenler: Ayşe Yunus- Mehmet Bakırcı, Şubat 1985, 1. Baskı, İstanbul, s. 62-63].

21 Yukarıdaki gibi. [Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Alan Yayıncılık, çevirenler: Ayşe Yunus- Mehmet Bakırcı, Şubat 1985, 1. Baskı, İstanbul, s. 65].

22 Onun Ferdinand Lassalle ile anlaşmazlık noktalarından biri de buydu. İngiliz işçi sınıfına hitap eden *Wages, Price and Profit* (Ücret, Fiyat ve Kâr) broşürünün yazılması aynı nedenledir..

23 Karl Marx, *Wage Labour and Capital*. Burada kullanılan biraz farklı çeviri, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/wage_labour/ch02.htm den alınmıştır.

24 Karl Marx, *Grundrisse* (Londra, Penguin, 1973). http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch_14.htm

25 Marx, *Capital*, I. Cilt. s. 409.

26 Dolayısıyla *Kapital*'de manüfaktür

ve makinelerle ilgili bölümler, "Nispi Artı Değerin Üretimi" başlıklı yerde bulunur, Capital, I. Cilt, s. 336-504.

27 Marx, Capital, I. Cilt, s. 411. Marx'ın kitabında teknik miktarlarında herhangi bir değişiklik olmadan, emeğin yoğunlaşmasının "nispi" mi yoksa "mutlak artı değer"e mi uygun düştüğü konusunda küçük bir belirsizlik görülüyor. Çünkü 410. Sayfada metin ikincisini ima edermiş gibi görünüyor ve bazı insanlar Marx'ı böyle okuyor. Meselenin öyle büyük bir önemi yok. Ben "nispi artı değer" seçeneğini tercih ediyorum; çünkü bu Marx'ın tekrar tekrar işaret ettiği gibi, işçinin sırtındaki yükü azaltmaktan çok genelde artıran – ve işgününü uzatarak üretilenlere farklı tür bir direniş gösteren – makinelerin girişiyle kesin bir araya gelmiştir.

28 Marx, Capital, I. Cilt, s. 410.

29 Yukarıdaki gibi s. 411.

30 Engels, Socialism: Scientific and Utopian [Bilimsel ve Ütopik Sosyalizm], Marx, Engels and Lenin, The Essential Left (Londra, Unwin Books, 1960), s. 130 içinde. Bu konuda Marksistler arasında zaman zaman kargaşa yaşanır. Kimi rekabetin sermayenin bileşeni olamayacağını, çünkü Marx'ın Kapital'in Birinci Cildi'ndeki yönteminin, sistemin genel yasalarına, artı değer sistemin farklı birimleri arasında dağıtımıyla ilgili rekabetin etkisinden soyutlayarak ulaşmak olduğunu iddia eder. O zaman da rekabet üretim değil güya dağıtım alanına ait olur. Ama rekabet üretim birimleri arasındadır. Bu onların birbiriyle etkileşiminin planlı olmayışından kaynaklanır. Demek ki bu her birini sistemin Marx'ın Birinci Cilt'te analiz ettiği genel özelliklerine yükler. Rekabetin zorunlu etkilerinin bir kısmı kendilerini dağıtım alanında dışa vursalar bile, bunsuz, bireysel sermayelerin değer yasasına dayanmasının hiçbir nedeni olmaz. Marx'ın söylediği gibi, "İç [değer] yasası kendisini sadece onların rekabeti, birbirleri üzerindeki karşılıklı

baskıları yoluyla yürütür." Bu yüzden, bazı teorisyenler için, sermaye kavramının birçok rakip sermaye kavramını içermemesi saçmadır; sermaye kavramı meta üretimini önvarsayar. Bu, Marx'ın teorilerinin "Ricardocu" eleştirmenleri gibi, sermayeler arasında rekabet için belirli sanayileri birbiriyle ilişkilendiren girdi-çıkı tabloları oluşturup sonra da kapitalist toplum modeline sahip olduğunun iddia edilmesine benzer.

31 Marx, Capital, I. Cilt.

32 "Değerleme [Valorisation]" Marx'ın kullandığı Almanca Verwertung teriminin Fransızca çevirisidir. Fransızca "değerleme [valorisation]" bir şeyin (örneğin bir şirket hissesi) değerindeki artış anlamına gelir. Ama kelimenin genel İngilizce anlamı farklıdır. Bu düpedüz "bir metanın, vb. fiyatını ya da değerini özellikle merkezi örgütlenmiş bir projeye saptama" anlamındadır (Shorter Oxford English Dictionary, Üçüncü baskı). Bu kullanım, çok farklı bir kavram olan "realizasyon" (yani metaların parasal değerini elde etme) ile karıştırılmasına yol açar. Martin Nicolaus'un İngilizce çevirisiyle Grundrisse'de değerleme terimi böyle kullanılmıştır. Bütün bunlar Marx'ın yazdıklarıyla yeni tanışanlarda kafa karışıklığı yaratır – ve Marx'ın analizlerinin genelde neredeyse gözden kaçmış sunumlarını vurgulamak isteyen bir akademist eğilimi teşvik eder.

33 Marx, Capital, I. Cilt, s. 751

34 Yukarıdaki gibi, s. 716.

35 David Harvey'in The New Imperialism (Oxford, 2005) ve A Short History of Neoliberalism (Oxford, 2007) adlı kitaplarına sıkıştırdığı bir şeydir bu.

İkinci Bölüm

1 L Walras, Elements of Pure Economics (Londra, George Allen, 1954 [1889]), s. 242.

2 Yukarıdaki gibi, s. 372.

3 A Marshall, The Principles of Economics, s. 109.

4 "Interview with Kenneth J Arrow", G R Feiwel (ed) Joan Robinson and Modern Economic Theory (Londra, Macmillan, 1989), s. 147-148 içinde.

5 "Arzulanabilirlik" anlamında .

6 Irving Fischer, "Is 'Utility' the Most Suitable Term for the Concept it is Used to Denote?" American Economic Review, sekizinci cilt (1918), s. 335-7.

7 Bu problemi ve bunu ele alan farklı marjinalist iktisatçıların başarısızlığını tartışan bir dizi makale için, bkz., J Eatwell, M Milgate and P Newman (eds), Capital Theory (Londra, Palgrave, 1990). L L Pasinetti and R Scazzieri'nin, "Capital Theory: Paradoxes", s. 136-147, argümanların yararlı ve nispeten erişilebilir bir özetini sunar. Ayrıca bkz., Joan Robinson, Economic Philosophy (Londra, Watts, 1962), s. 60.

8 Joan Robinson, Economic Philosophy, s. 68.

9 A Marshall, The Principles of Economics, s. 62.

10 "Çeşitli nesnelerin iki dizi halindeki kıyaslanamaz toplamaları kendi içlerinde niceliksel analizin malzemesini oluşturamaz", J M Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money (Londra, Macmillan, 1960), s. 39.

11 J M Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money, s. 39.

12 Gerçi bu emeğin gerçekleştirildiği Ricardo'nun versiyonundan çok ücretin değer ölçüsü olduğu bir versiyondur.

13 J M Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money, s. 41.

14 Yukarıdaki gibi, s. 213-214.

15 Marx, Capital, I. Cilt, s.858

16 Temel tüketim mallarının fiyatlarındaki bir artış, işçilerin daha fazla ödeme yapmasına neden olarak kapitalistlerin ücretler biçiminde onların emek gücüne ödemek zorunda olduğu fiyatı artırır.

Elbette gerçekte farklı kapitalistler ve kapitalistler ve işçiler arasında savaşım olmasın bunların hiçbirisi olmaz.

17 Marx'ın pozisyonu ile ilgili bütün bu argüman, Andrew Kliman, Reclaiming Marx's Capital (Lexington Books, 2007) s. 149-175'de basitçe ve uzun uzadıya ortaya konmuştur..

18 Bkz., Ian Steedman, Marx after Sraffa (Londra, New Left Books, 1977); konu üzerinde etkili bir tartışma için, bkz., Ian Steedman ve diğerleri. The Value Controversy. Bkz., aynı koleksiyonda, Geoff Hodgson, "Critique of Wright: Labour and Profits", s. 75-99. Ana akımın Marx'a yönelik değerlendirmesi için, bkz., I' A Samuelson, "Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A Summary of the So-Called Transformation Problem between Marxian Values and Competitive Prices", Journal of Economic Literature, 9:2 (1971), s.399-431.

19 Ben Fine, "Debating the 'New' Imperialism", Historical Materialism, 14:4 (2006), s. 135.

20 Yukarıdaki gibi, s. 154.

21 Bu eleştirinin matematiksel sunumlarla birlikte tam ve çok etkili bir açıklaması için, bkz., Paul Sweezy, The Theory of Capitalist Development (Londra, Dennis Dobson, 1946), s. 115-123; ayrıca bkz., Carchedi, Frontiers of Political Economy, s. 90-92; A Kliman, Reclaiming Marx's Capital, s. 45-46.

22 Sweezy, The Theory of Capitalist Development, s. 115 ve 128.

23 Miguel Angel Garcia, "Karl Marx and the Formation of the Average Rate of Profit", International Socialism, 2:5 (1979); Anwar Shaikh, "Marx's Theory of Value and the 'Transformation Problem'", Jesse Schwartz (ed), The Subtle Anatomy of Capitalism (Santa Monica, Goodyear, 1977) içinde.

24 Bu benim kabul edip Explaining the Crisis kitabımda (Londra, Bookmarks, 1984), s. 160-162'de ifade ettiğim argü-

mandır.

25 Onlar Marx'ın "geçici" yorumları olarak bilinen şeyleri formüle etmişlerdi.

26 Matematiksel örnekler kullanarak bu argümanın çeşitli sunumları için, bkz., Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 92-96; A Kliman, *Reclaiming Marx's Capital*, s. 151-152; Alan Freeman, "Marx without Equilibrium", MPRA Paper no.1207 (2007), http://mpra.ub.unimuenchen.de/1207//MPRA_paper_1207.pdf

27 Bu konuda Marx'ın bu yorumu "tek sistem yorumu" olarak bilinir. Bunu savunanların bazıları, benim gibi geçici yorumu da kabul eder; ikisinin kombinasyonu hantal (ve bir ölçüde can sıkıcı) terim "Geçici Tek Sistem Yorumu" ya da TSSI (The Temporal Single System Interpretation) olarak bilinir.

28 Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 96-97.

29 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 44.

30 Bu, Bob Rowthorn'un *Capitalism, Conflict and Inflation* (Londra, Lawrence and Wishart, 1980) s. 231-249'da ortaya koyduğu açıklamadır. Rowthorn'un eğitimi temelde devlet aracılığıyla yapılması nedeniyle kapitalizmin dışında görmesi bunun istisnasıdır. Carchedi, eğitimi emek-gücüne bir katkı olarak ele almakla birlikte bunun son ürüne nasıl aktarıldığını açıklamaz. (Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 130-133). Hem Alfredo Saad Filho ve hem de P Harvey burada getirdiğim yoruma kesinlikle karşı çıkarlar. Çünkü "bu öğretim ve eğitimi değişmeyen sermayenin makineler ve diğer unsurlarında emeğin stoklanmasıyla birbirine karıştırır" – bkz., Alfredo Saad Filho, *The Value of Marx* (Londra, Routledge, 2002), s. 58. Harvey için, "Vasıflı emek, eşit zaman dilimlerinde vasıflı olmayan emekten daha çok değer yaratır. Çünkü fiziksel bakımdan daha üretkendir ve bu artan fiziksel üretkenlik ile vasfı üretmek için gereken ek emeğin fiziksel üret-

kenliği arasında herhangi bir belirleyici ilişkinin var olduğunu sanmak için bir neden yoktur. – P Harvey, "The Value Creating Capacity of Skilled Labor in Marxian Economics", *Review of Radical Political Economy*, 17:1 -2; A Saad Filho tarafından *The Value of Marx'ta* alıntı yapılmıştır). Ama Harvey'in varsaydığı şudur: çok farklı ürünleri üretebilen emeğin karşılaştırılabilir fiziksel üretkenliğini ölçmenin bir yolu vardır; yani kullanım değerlerini karşılaştırarak emtianın değerini eşitleyebilirsiniz. Bu onu (ve A Saad Filho'yu) Bohm-Bawerk'in getirdiği itiraza tümüyle açık bırakır.

31 G Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 133

Üçüncü Bölüm

1 J S Mill, *Principles of Political Economy* (Londra, 1911), s. 339.

2 Bkz., L Walras, *Elements of Pure Economics*, s. 381. Jevons için, bkz., Eric Roll, *A History of Economic Thought* (Londra, Faber, 1962), s. 376

3 Anwar Shaikh, "An Introduction to the History of Crisis Theory", Bruce Steinberg ve diğerleri (eds), *US Capitalism in Crisis* (New York, Union of Radical Political Economics, 1978), s. 221 içinde. Ayrıca http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/crisis_theories.pdf

4 Luca Pensieroso, "Real Business Cycle Models of the Great Depression; A Critical Survey", *Discussion Papers 2005005*, Université Catholique de Louvain, 2005, s. 3-4; http://www.ires.ucl.ac.be/DP/IRES_DP/2005-5.pdf; ayrıca bkz., Randall E Parker, *Economics of the Great Depression*, s. 29.

5 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 110-111.

6 Yukarıdaki gibi, s. 111.

7 Örneğin, bu Pavel V

Maksakovsky'nin, in *The Capitalist Cycle*'daki argümanıdır (Leiden, Brill, 2004).

8 Marx, *Capital*, III. cilt s. 239-240.

9 En geçerli yeni versiyon, muhtemelen Amerikalı iktisatçılar Paul Baran ve Paul Sweezy'nin *Monopoly Capital* (Londra, Penguin, 1968) kitaplarında ortaya serdiği'dir. Onlar kapitalizmin problemini, kitlelerin satın alma gücünü azaltıp durgunluğa yönelik toplum içinde bir eğilim yaratan artan "artık" ta yattığını görürler. Bir ölçüde benzer bir pozisyonu Joseph Steindl'in, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*'inde (New York, Monthly Review, 1976) buluruz. Bkz., bu pozisyonlara ilişkin eleştirim, C Harman, *Explaining the Crisis*, s. 148-154. Ayrıca bkz., M F Bleaney, *Underconsumption Theories* (Londra, Lawrence and Wishart, 1976); Anwar Shaikh, "An Introduction to the History of Crisis Theory", s. 229-231.

10 Bu kesimin geri kalanı, Pavel V Maksakovsky, *The Capitalist Cycle*'daki argümanının başka sözlerle ifade edilmesidir.

11 Şeyleri sadece orantısızlık açısından gören Marx'ın analizi ile ilgili yorumlar, 20. Yüzyılın ilk on yıllarında reformist sosyalistler arasında geçerliydi. Bkz., Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, s. 156,

12 Bu paragraf Marx'ın *Kapital*'inin ikinci cildinin ilk dört bölümünün (Moskova, Progress, 1984) çok yoğun bir özetidir.

13 Marx, *Capital*, II. cilt, s. 100

14 Marx, *Capital*, III. cilt, s. 432

15 Yukarıdaki gibi, s. 495.

16 Örneğin, bkz., "In Praise of Hyman Minsky", *Guardian*, 22 Ağustos 2007.

17 1920'lerin başında İtalyan asıllı Amerikalı bir dolandırıcının adı verilmiştir. Charles Dickens'in 1844-5'de yazdığı Martin Chuzzlewit'te böyle bir projenin ilk anlatımı vardır.

18 Marx, *Capital*, III. cilt, s. 383

19 Yukarıdaki gibi, s. 384.

20 Yukarıdaki gibi, s. 249.

21 F A Hayek, *Prices and Production* (Londra, George Routledge, 1935), s. 103-104.

22 Bkz., William Keegan'in, Mr Maudling 's Gamble (Londra, Hodder & Stoughton, 1989), s. 55'deki Lawson alıntıları.

23 Leon Trotsky, "Report on the World Economic Crisis and the New Tasks of the Communist International, The First Five Years of the Communist International, I. Cilt (New York, Pathfinder, 1972).

24 W Keegan, *The Spectre of Capitalism* (Londra, Radius, 1992), s. 79. Sosyalist solda, Marksist değerlendirmeye 1970'lerde Andrew Glyn, Bob Sutcliffe, John Harrison, Paul Sweezy ve diğerlerince reddedilmişti. Marx'ın bu "Marksist" eleştirmenlerin görüşlerinin tam bir değerlendirmesi için, bkz., benim *Explaining the Crisis*, s. 20-30.

25 Sözelimi Baran ve Sweezy'ye yakın tekel teorilerini kabul edenler; Sraffian, Harrison, Steedman, Hodgson, Glyn ve diğerlerinin neo-Ricardo'cu akımı, ayrıca Sraffian'ın Bob Rowthorn gibi eleştirmenleri.

26 Marx, *Capital*, III. Cilt, s. 236-7.

27 Yukarıdaki gibi, s. 237.

28 Yukarıdaki gibi, s. 245

29 Bkz., söz gelimi, John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, Kitap 4, 4. ve 5. Bölümler; <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3113/mill/prin/book4/bk4ch04>

30 Eric Hobsbawm, *Industry and Empire* (Londra, Penguin, 1971), s. 75.

31 Marx'ın Ricardo'nun açıklamasını reddetmesi, Robert Brenner'in Marx'ın teorisinin "Maltusçu" "üretkenliğin düşmesinin beklenebileceği" varsayımına dayandığı tezini boşa çıkarır. Bkz., Robert Brenner, "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review*, 1:229 (1998), s. 11.

32 Marx, *Capital*, I. Cilt, s. 612.

33 Marx, üretim araçları ve malzeme-lerine yatırımın emek-gücü maliyetine oranını (ya da onu terminolojisinde, değişmeyen sermayenin değişken sermayeye oranı ya da c/v) betimlemek için bir başka kavramı, "sermayenin değer bileşimi"ni de kullanır. Marx sonra "teknik bileşimi belirlediği ölçüde" sermayenin organik bileşimini değer bileşimi olarak tanımlar. Fred Moseley, bunun organik bileşimdeki değişiklikleri gerek üretim araçları gerekse emek-gücünün maliyetindeki değişikliklere bağlı olan değer bileşimindeki değişikliklerden ayırdığını öne sürer. Bkz., Fred Moseley *The Falling Rate of Profit in the Postwar US Economy* (Londra, Macmillan, 1991), s. 3-6. Ayrıca bkz., http://ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/ope/archive/0211/009_2.html2deki tartışma. Tersine, Ben Fine ve Lawrence Harris *Rereading Capital*'de (Londra, Macmillan 1979, s. 58-60), "sermayenin değer bileşiminin tüketilen üretim araçları ve malzemelerinin mevcut değerinin tüketilen emek-gücünün değerine orantısı" olduğunu öne sürerler. Mesele şudur ki, tüketilen sermayenin mevcut değerinin ilk yatırımın değeriyle aynı olması gerekmez- gerçekten de bu daha sonra ele alacağımız bir meseledir; nasıl artan üretkenlik sermayenin her birini üretmek için gereken toplumsal bakımdan gerekli emeği azaltırsa, tüketilen sermayenin değeri yatırılan sermayenin değerinden küçük olma eğilimindedir.

34 I Steedman, *Marx After Sraffa*, s. 64; ayrıca karşılaştıır s. 128-29.

35 Andrew Glyn, "Capitalist Crisis and the Organic Composition", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 4 (1972); Andrew Glyn "Productivity, Organic Composition and the Falling Rate of Profit: A Reply", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 6 (1973).

36 Susan Himmelweit, "The Continuing Saga of the Falling Rate of Profit: A

Reply to Mario Cogoy", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 9 (1974).

37 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence* (Londra, Verso, 2006), dip not s. 14-15.

38 Gerard Dumenil ve Dominique Levy, *The Economics of the Profit Rate* (Londra, Edward Elgar, 1993).

39 N Okishio, "Technical Changes and the Rate of Profit", *Kobe University Economic Review*, 7 (1961), s. 85-99.

40 Sayısal örneklerle birlikte Marx'ın argümanı için, bkz., *Capital*, I. Cilt, s. 316-317.

41 Kendi sunduğum basit bir sayısal örneklerle birlikte, bu argüman hakkında daha fazlası için, bkz., *Explaining the Crisis*, s. 29-30.

42 Bu argümanın genel matematiksel ispatı için, örneğin bkz., N Okishio, "A Formal Proof of Marx's Two Theorems", *Kobe University Economic Review*, 18 (1972), s. 1-6.

43 Örneğin, bkz., Hodgson, Steedman, Himmelweit, Glyn, Brenner, ve Dumenil ve Levy'nin argümanları.

44 Robin Murray, kar oranlarının düştüğünün tersini kanıtlamak için Glyn'in "tahıl modeli"ni kullanma çabasına cevap olarak bu konuyu ortaya atmıştır. (Bkz., Robin Murray, "Productivity, the Organic Composition and the Rate of Profit", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 6, 1973). O zamandan beri bu Marksist iktisatçıların geçici tek sistem okulu tarafından büyütülmüştür.

45 Marx'ın kâr oranının düşmesi eğilimi teorisini, Okishio'nun argümanı temelinde reddettikten sonra Robert Brenner, kendi açıklamasını ortaya koydu. Bu, geçmişte büyük sabit sermayeye yatırımlarını yapan kapitalistlerin, daha yeni zamanlarda daha ucuz ya da daha ileri teknolojiye dayalı sabit sermaye yatırımı yapan kapitalistlerce nasıl fiyat kırıldığını ve kârlarının tehlikeye düştü-

ğünü görmesine dayanır. Okishio'nun pozisyonunu bir sayfada kabul ettikten sonra, Brenner birkaç sayfa sonra Okishio'yu çürütür – böyle yaptığını da anlamaz. Bkz., Robert Brenner, *Economics of Global Turbulence*, s. 14-15 ve 28-31.

46 Bkz., Marx, *Capital*, III. cilt s. 231.

47 Sermayenin düşük organik bileşimiyle, ama çok fazla birikmiş artı değeri emebilecek düzeyde üretim ve yatırımıyla birlikte yepyeni üretim hatları ortaya çıktığında, istisnai durumlar söz konusu olacaktır. Ama bu istisnalar çok geçmeden organik bileşimlerinin yükselmesi eğiliminin pençesine düşecektir.

48 Marx, *Capital*, III. Cilt, s. 241

49 Marx'ın argümanı Kapital'in üçüncü cildinde, (s.239, 240 ve s. 252) bulunur. Marx'ın zamanından beri krizin ya kâr oranından ya da üretimin farklı sektörleri ve kâr oranı arasındaki orantısızlıktan kaynaklandığını gören farklı Marksist okullar arasında tartışmalar olmuştur. Bu parçalarda, Marx kâr oranının düşme eğiliminin, sermayenin kendisini genişletme yoluyla çatıştığını, dolayısıyla orantısızlıklara yol açarak efektif talebin küresel çıktının periyodik olarak arkasında kaldığını görür. Karışıklığın ortaya çıkış nedeni, Marx'ın Kapital'in üçüncü cildini bitirememesi, geride Engels'in bir biçimde düzenlemeye çalıştığı parçalı elyazmaları bırakmasıydı. Böylece diğer sayfalarda ne olduğu ile bağlantısını kurmadan insanların bir sayfadan alıntı yapmaları çok kolay olmuştu.

50 Rudolf Hilferding, *Finance Capital* (Londra, Routledge, 1981), s. 93 ve 257.

51 Bauer, Grossman'inkinden çok farklı olan (daha da tartışılacak) Rosa Luxemburg'un sermayenin çöküşü ile ilgili bir argümana cevap veriyor.

52 Henryk Grossman, *The Law of Accumulation and the Breakdown of the Capitalist System*, (Londra, Pluto, 1992), s.76. Ayrıca, bkz., Rick Kuhn,

Henryk Grossman and the Recovery of Marxism (Illinois, 2007), s. 224-234. Grossman, argümanını Kapital'in üçüncü cildindeki bir parçaya dayandırır (s. 247). Burada Marx şöyle yazar: "Sermayenin bir kısmı tamamen ya da kısmen boş yatar (çünkü kendi değerini genişletmeden önce aktif sermayenin bir kısmını dışarıda bırakır) ve diğer kısmı işsizlerin ya da kısmen kullanılan sermayenin baskısına bağlı olarak daha düşük kâr oranıyla değerler üretir... Demek ki, kâr oranındaki düşüşe kâr kütlesinde mutlak bir azalma eşlik edecektir; çünkü varsaydığımız koşullarda istihdam edilen emek-gücü kütlesi ve artı değer oranı yükselmiştir. Böylece artı değer kütlesi de artış gösteremez."

53 Henryk Grossman, *The Law of Accumulation and the Breakdown of the Capitalist System*, s. 191.

54 Bkz., Rick Kuhn, Henryk Grossman, s. 138-148.

55 Henryk Grossman, *The Law of Accumulation and the Breakdown of the Capitalist System*, s. 76. Ayrıca, Rick Kuhn, Henryk Grossman and the *Recovery of Marxism*, s. 85.

56 Örneğin, bkz., Marx, *Capital*, III, cilt, s. 241.

57 Marx, *Capital*, I. cilt s. 360.

58 Yukarıdaki gibi, s. 356.

59 Yukarıdaki gibi, s. 356.

60 Bu argümanın çok iyi bir sunumu için, bkz., Mike Kidron, "Marx's Theory of Value", Mike Kidron, *Capitalism and Theory* (Londra, Pluto, 1974), s. 74-75 içinde.

61 K Marx and F Engels, *The German Ideology*, Marx and Engels, *Collected Works*, 5. cilt, s. 52 içinde.

62 Bkz., John Bellamy Foster, *Marx's Ecology* (New York, Monthly Review, 2000); Paul Burkett, *Marx and Nature* (Palgrave, 1999).

63 Marx, *Capital*, I. cilt, s. 177.

64 Marx, *Capital*, III. cilt, s. 792.

65 Yukarıdaki gibi, s. 793.

66 Marx, Capital, I. Cilt, s. 506-508.

67 Marx, Capital, III. cilt, s. 793.

68 F Engels, The Dialectics of Nature, Marx and Engels, Collected Works, 25.cilt, s. 461 içinde.

69 Yukarıdaki gibi, s. 462.

70 Yukarıdaki gibi, s. 463.

71 Marx, Capital, I. cilt, s. 233.

72 Marx and Engels, Communist Manifesto, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/ch01.htm> [K.Marx, İktisat Üzerine, Belge Yayınları, (8ed. Robert Fredman) Türkçesi Ali Çakıroğlu, Birinci Baskı, Mayıs 2010, İstanbul, s. 14].

73 20. yüzyıldaki birkaç istisnanın en dikkate değer olanı, Joseph Schumpeter'in Capitalism, Socialism and Democracy'de (Londra, Allen & Unwin, 1943) ortaya koyduklarıdır. Ama bunlar neredeyse her zaman, hatta bulgularını kapitalizmi lanetlemekten çok haklı çıkarmak için eğip büküklerinde bile yaklaşımlarını Marx'a borçludur.

74 Bu nedenle, Marx değer yasasını sadece Kapital'in Birinci Cilt Birinci Bölüm'ünde meta üretiminin soyut bir modelinde işlermiş gibi değil, ama Kapital'in Üçüncü Cildinde "Dağıtım İlişkileri ve Üretim İlişkileri" Bölümü'nde (s. 857-859), sermayelerin etkileşimi yoluyla çok daha somut bir düzeyde işlermiş gibi betimler.

Dördüncü Bölüm

1 Alıntı, D M Gordon, "Up and Down the Long Roller Coaster", Bruce Steinberg ve diğerleri (eds), US Capitalism in Crisis, s. 23 içinde.

2 Bkz., "Figure 2: Net Returns on Capital in the UK, 1855-1914", A J Arnold ve S McCartney, "National Income Accounting and Sectoral Rates of Return on UK Risk-Bearing Capital,

1855-1914", Kasım 2003, <http://business-school.exeter.ac.uk/accounting/papers/0302a.pdf> içinde.

3 Açıklamalar için, bkz., Gareth Stedman Jones, Outcast London (Harmondsworth, Penguin, 1991).

4 Frederick Engels, "Preface to the English Edition" (1886) Marx, Capital, I. Cilt, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/p6.htm>

5 Ayrıntılar ve kaynaklar için, bkz., Chris Harman, Explaining the Crisis, s. 52.

6 Almancası için bkz., G Bry, Wages in Germany 1871-1945 (Princeton, 1960), s. 74; A V Desai, Real Wages in Germany (Oxford, Clarendon, 1968), s. 15-16 ve s. 35.

7 Bkz., 20. yüzyılda iş saatlerindeki eğilimin ayrıntılı bir açıklaması için, B K Hunnicutt, Work Without End (Philadelphia, Temple, 1988).

8 Edward Bernstein, Evolutionary Socialism (Londra, ILP, 1909), s. 80 ve 83.

9 Yukarıdaki gibi, s. 219.

10 R Hilferding, Finance Capital, s. 304.

11 Yukarıdaki gibi, s. 304.

12 Yukarıdaki gibi, s. 325.

13 Yukarıdaki gibi, s. 366.

14 Yukarıdaki gibi, s. 235.

15 Yukarıdaki gibi, s. 289-290.

16 Yukarıdaki gibi, s. 294.

17 Yukarıdaki gibi, s. 294.

18 Bkz., William Smaldone, Rudolf Hilferding (Dietz, 2000), s. 105.

19 M Salvadori, Karl Kautsky and the Socialist Revolution, 1880-1938 (Londra, Verso, 1979), 171.

20 K Kautsky, "Imperialism and the War", International Socialist Review (Kasım 1914), www.marxists.org/dan

21 J A Hobson, Imperialism: A Study (New York, 1902), <http://www.econlib.org/library/YPDBooks/Hobson/hbsn>

Imp.html

22 Ayrıntılar için bkz., Barry Eichengreen, *Globalised Finance* (Princeton, 2008), s. 34.

23 Norman Angell, *The Great Illusion* (Toronto, McClelland & Goodchild, 1910), s. 269, <http://ia350610.us.archive.Org//items/greatillusionstu00angeuoft/greatillusionstu00angeuoft.pdf>

24 Nigel Harris, "All Praise War", *International Socialism* 102 (2004).

25 Ellen Meiksins Wood, "Logics of Power", *Historical Materialism* 14:4 (2006), s. 23.

26 Yukarıdaki gibi, s. 22.

27 Michael Hardt, "Folly of our Masters of the Universe", *Guardian*, 18 Aralık 2002.

28 N I Bukharin, *Imperialism and World Economy* (Londra, Merlin, 1972), <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1917/imperial/index.htm>

29 V I Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (Londra, 1933 [1916]). Lenin'in kitabı Buharin'inkinden önce yayınlanmış ve daha ünlü olmuştur. Ama Buharin kitabını daha önce yazmıştır. 30 Yukarıdaki gibi, s. 24.

31 Yukarıdaki gibi, s. 60.

32 Yukarıdaki gibi, s. 108.

33 Yukarıdaki gibi, s. 69.

34 Yukarıdaki gibi, Bölüm 7, "Imperialism, as a Special Stage of Capitalism"

35 N I Bukharin, *Imperialism and World Economy*, Bölüm 10, "Reproduction of the Processes of Concentration and Centralisation of Capital on a World Scale".

36 N I Bukharin, *Economics of the Transformation Period* (New York, Bergman, 1971), s. 36.

37 N I Bukharin, *Imperialism and World Economy*, s. 124-127.

38 Nikolai Bukharin, *Imperialism and*

the Accumulation of Capital, Rosa Luxemburg and Nicolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital* (Allen Lane, 1972), s. 267 içinde.

39 Örneğin, bkz., Ellen Meiksins Wood, "Logics of Power", s. 23.

40 Rakamlar H Feis, *Europe: The World's Banker: 1879-1914*'den alınmıştır; M Kidron, "Imperialism: The Highest Stage But One", in *International Socialism* 9 (first series, 1962), s. 18'den alınmıştır.

41 Bunun argümanı ve rakamlar, M Barratt Brown, *The Economics of Imperialism* (Harmondsworth, Penguin, 1974), s. 195'den alınmıştır.

42 Lenin'in teorisinin birebir uygulamalarının bu sınırlılığının ilk kez kabul edildiği yerlerden biri için bkz., Tony Cliff, "The Nature of Stalinist Russia" (1948), T Cliff, *Marxist Theory after Trotsky* (Londra, Bookmarks, 2003), s. 117 içinde.

43 V I Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Bölüm 3, "Finance Capital and the Financial Oligarchy".

44 N I Bukharin, *Imperialism and World Economy*, s. 114.

45 N I Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 256.

46 Yukarıdaki gibi, s. 267.

47 Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (Londra, Routledge, 1963)

48 Rosa Luxemburg, *Accumulation of Capital, An Anti-Critique*, Rosa Luxemburg and Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 74 içinde.

49 N I Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 180.

50 Yukarıdaki gibi, s. 224.

51 Bkz., üçüncü bölümdeki önceki tartışma .

52 Henryk Grossman, *The Law of Accumulation and the Breakdown of the Capitalist System*, s. 98.

53 Rakamlar Colin Clarke, "Wages and Profits", Oxford Economic Papers, 30 (1978), s. 401'den alınmıştır.

54 Bkz., "Figure 2: Net Returns on Capital in the UK, 1855-1914", A J Arnold and S McCartney, "National Income Accounting and Sectoral Rates of Return on UK Risk-Bearing Capital, 1855-1914".

55 Marx'ın devletle ilgili çeşitli görüşlerinin tam bir sunumu için, bkz., Hal Draper, Karl Marx's Theory of Revolution: State and Bureaucracy (New York, Monthly Review, 1979).

56 Grafik [http://www.econ.lib.org/library/Enc/1/Government Spending.html](http://www.econ.lib.org/library/Enc/1/Government%20Spending.html) den alınmıştır.

57 Bu görüşün güçlü bir eleştirisi, için, bkz., Justin Rosenberg, The Empire of Civil Society (Verso, 1994).

58 "The State as Capital", International Socialism, 1 (1978) ve "A Note on the Theory of the Capitalist State", Capital and Class 4 (1978); adlı makalelerinde "sermaye türevi" devlet teorilerinin farklı versiyonlarını tartışırken Collin Barker'in ortaya koyduğu önemli nokta buydu.

59 Marx Kapital'in birinci cildinin ilk kısımlarında, sistemin ve birimlerinin genel dinamiğini sermayelerin birbirleri üzerindeki özel etkilerinin sürekli iniş çıkışıyla (örneğin fiyatların değerler etrafındaki salınımları) birbirine karıştırmaktan kaçınmak için, birbiriyle rekabet halindeki birçok sermayenin varlığından soyutlama yapmıştır. Ama bu onun kapitalizmin rekabetle karşılaşmayan sadece tekil bir sermaye olarak var olabileceğini savunduğu anlamına gelmiyordu. Aynı şekilde, kapitalist devletin soyut özelliklerini birkaç amaçla ele almak yararlı olabilir; fakat somut kapitalist devlet diğer devletlerden ve sermayelerin etkileşiminden yalıtılmış biçimde var olmaz. Marx, Kapital için ilk planında devleti ele alacağı cildin dolaşım sürecinde farklı sermayelerin etkileşimi, artı değer farklı sermayeler

arasında dağılımını, kâr oranını ve vb. ele alacak ciltlerden sonra gelmesini düşündüğünde bunu kabul etmişti.

60 Ellen Meiksins Wood, "Logics of Power", s. 25. Emperyalizmin ekonomik bir mantığı olduğunu kabul eden David Harvey bile, bir noktada birbirinden ayrı "gücün coğrafi ve kapitalist mantığını" yazıyor. Bkz., David Harvey, The New Imperialism, s. 29.

61 Bkz., "Two Insights do not Make a Theory", International Socialism, 100 (first series, 1977).

62 Bu tartışmalarla ilgili sınırlı bilgimi 2005 Kasım'ında Londra'da Historical Materialism'in düzenlediği konferansta sunulan bir tebliği borçluyum. Bkz., Oliver Nachtwey and Tobias ten Brink, "Lost in Transition – the German World Market Debate in the 1970s", Historical Materialism, 16:1 (2008), s. 37-71. Kilit öneme sahip yazarlardan bir kısmı için bkz., Wolfgang Mueller & Christel Neuss, "The 'Welfare State Illusion' and Contradictions between Wage Labour and Capital"; Elmer Altvater, "Some Problems of State Interventionism"; Joachim Hirsch, "The State Apparatus and Social Reproduction", John Holloway and Sol Picciotto (eds), State and Capital, A Marxist Debate (Londra, Edward Arnold, 1987) içinde.

63 Bu onun argümanının Nachtwey ve Brink tarafından sunulan bir özetidir. Özet onun "Kapitalakkumulation im Weltzusammenhang"a dayalıdır; H-G Backhaus (ed), Gesellschaft, Beiträge zur Marxschen Theorie 1 (Frankfurt/Main, 1974) içinde.

64 Ulusal kapitalizmler adına birbirleriyle müzakere eden devletlerle ilgili bu betimleme, ABD devletinin askeri maceralarının herhangi bir ekonomik rolü olmadığı argümanıya (sözgelimi, Londra'da 2007 Kasım'ındaki Historical Materialism konferansındaki emperyalizm tartışmasına yaptığı katkıda ortaya koyduğu bir nokta) çelişir.

65 Frederick Engels, On the Decline of Feudalism and the Emergence of National States, Marx and Engels, Collected Works, 26. Cilt, s. 556-565.

66 V I Lenin, The Right of Nations to Self Determination, V I Lenin Collected Works, 20. cilt (Moscow, Progress Publishers, 1972), s. 396, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/ch01.htm>

67 Heide Gerstenberger, Impersonal Power: History and Theory of the Bourgeois State (Leiden, Brill, 2007), prekapitalist devlet ve modern devlet arasındaki farkı çok net ortaya koyar. Oysa mutlakiyetçi ve 18. yüzyıl ve büyük ölçüde 19. yüzyıl İngiltere'si gibi tam kapitalist devletleri "ancien regimes" olarak bir araya topladığı için karışıklık yaratır. Bkz., kitabının eleştirisi, Pepijn Brandon, International Socialism, 120(2008).

68 Bu argümanın çok daha gelişmiş versiyonu için, bkz., "The State and Capitalism Today" makalem, International Socialism, 2:51(1991), s. 3-57, <http://www.isj.org.uk/?id=234>.

69 Marx'ın Kapital'inin İkinci Cildi, üretici kapitalizm oturduktan sonra üç biçim arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

70 Neil Brenner, "Between Fixity and Motion: Accumulation, Territorial Organization and the Historical Geography of Spatial Scales", University of Chicago, 1998, <http://sociology.as.nyu.edu/docs/IO/222/Brenner.EPd.1998.pdf>

71 Bunun açıklaması için, bkz., W Ruigrok ve R van Tulder, The Logic of International Restructuring (Londra, Taylor and Francis, 1995), s. 164.

72 Bu ağlarla ilgili literatür üzerinde yararlı bir tartışma için, bkz., J Scott, Corporations, Classes and Capitalism (Londra, 1985).

73 Costas Lapavistas, "Relations of Power and Trust in Contemporary Finance", Historical Materialism, 14:1 (2006), s. 148.

74 Costas Lapavistas, "Relations of Power and Trust in Contemporary Finance", s. 150.

75 V I Lenin, Imperialism: The Highest Stage of Capitalism, s. 60.

76 Claus Offe, Contradictions of the Welfare State (Hutchinson, 1984), s. 49.

77 Antonio Gramsci, Selections from Prison Notebooks (New York, International Publishers, 1971), s. 170.

78 Buna zaman zaman "egemen blok-lar" denir.

79 Bütün alıntılar, Karl Marx'ın The Civil War in France'ın ilk taslağından alınmıştır, Marx and Engels, Collected Works, 22. cilt, s. 483, <http://www.marxists.org/archi ve/ marx/ works/1871/civil-war-france/drafts/ch01.htm>

80 Harvey'in özelleştirmeyi "kapitalizm dışında" üretim faaliyetlerinin "elden çıkarılması yoluyla" birikiminin bir biçimi olarak görmesine bu görüş imkân vermiştir. Bkz., David Harvey, The New Imperialism, s. 141.

81 İtalya ya da Brezilya gibi ülkelerde bu toplam üretken yatırımın yarısı olabilir; Amerika Birleşik Devletleri örneğinde silah harcamaları uzun dönemler boyunca toplam üretken yatırıma eşitti.

82 Marx, Capital, 3. Cilt, s. 862-863.

83 Karl Marx, "Transformation of Money into Capital", Manuscripts of 1861-3, Marx and Engels, Collected Works, 30 ve 33.ciltler içinde, <http://www.marxists.org/archive/marx/ works/1861/economic/ch.19.htm>

84 R Hilferding, Finance Capital.

85 Sözgelimi bu ABD'de kâr oranıyla ilgili araştırmasında devlet sektörünü hesap dışı bırakırken Fred Moseley'in ima ettiği pozisyonudur – bkz., onun The Falling Rate of Profit in the Post War United States Economy.

86 Marx, Capital, 2. Cilt, s. 97.

87 Frederick Engels, *Socialism Scientific and Utopian*, Marx, Engels, Lenin, *The Essential Left*, s. 71-72 içinde.

88 Karl Kautsky, *The Class Struggle* ("Erfurt Programı" olarak da bilinir), 4. Bölüm <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/ch04.htm>

89 Leon Trotsky, *The First Five Years of the Communist International*, 1. Cilt

90 Marx, *Capital*, 1. Cilt, s. 78.

91 Tony Cliff, *The Nature of Stalinist Russia*. Cliff Buharin'in Imperialism and the World Economy'deki değerlendirmesinden bu anlamı çıkarıyor.

Beşinci Bölüm

1 Bu konuda Marx'ın Smith'le ilgili yorumları için, bkz., Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, Birinci Cilt (Moskova, nd), s. 170 ve 291.

2 "Burada üretken ve üretken olmayan emek, işçi açısından değil, baştan sona para sahibi açısından, kapitalist açısından düşünülmüştür", yukarıdaki gibi, s. 155.

3 Yukarıdaki gibi, s. 156.

4 Marx, *Capital*, Birinci Cilt, s. 192.

5 Guglielmo Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 40.

6 Enrique Dussel'e göre, Marx'ın defterlerindeki argümanı şöyle: "üretken olmayan emek" "ancak küçük istisnalarla o da ancak kişisel hizmetler görebilir". Enrique Dussel, *Towards An Unknown Marx* (Routledge, 2001), s. 69.

7 Marx, *Theories of Surplus Value*, Birinci Cilt, s. 170.

8 Marx, *Capital*, Üçüncü Cilt, s. 293.

9 Jacques Bidet, *Exploring Marx's Capital* (Leiden, Brill, 2007), s. 104-121.

10 Marx, *Capital*, Üçüncü Cilt, s. 296.

11 Marx, *Capital*, İkinci Cilt, s. 137.

12 Bkz., Tablo F.1, Anwar Shaikh ve E A Tonak, *Measuring the Wealth of Nations*

(Cambridge, 1994), s. 298-303 içinde.

13 Fred Moseley, *The Falling Rate of Profit in the Post War United States Economy*, s. 126.

14 Simon Mohun, "Distributive Shares in the US Economy, 1964-2001", *Cambridge Journal of Economics*, 30:3 (2006), Şekil 6.

15 Michael Kidron, "Waste: US 1970", *Capitalism and Theory*, s. 37-39 içinde.

16 Alan Freeman, "The Indeterminacy of Price-Value Correlations: A Comment on Papers by Simon Mohun and Anwar Shaikh", http://mpira.uni-muenchen.de/2040/01/MPRA_paper_2040.pdf

17 Guglielmo Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 83-84.

18 Michael Kidron, "Waste: US 1970", s. 56.

19 Marx, *Theories of Surplus Value*, Birinci Cilt, s. 170.

20 Karl Marx, *Grundrisse*, s. 750-751.

21 *Grundrisse*'nin İngilizcesi 1973'ten önce yayınlanmadı.

22 Michael Kidron, "International Capitalism", *International Socialism* 20 (first serie, 1965), s. 10, <http://www.marxists.org/archive/kidron/works/1965/xx/intercap.htm>. Kidron'un kâr oranıyla ilgili sonucuna açıkça ulaşmadan, Carchedi, (eleştirdiği Ricardocuların terminolojisini kullanarak "temel-olmayan" dediği) üretken olmayan malların üretiminin birikimin dinamiği üzerindeki etkisini kabul eder. "Temel-olmayanlar, eski üretim sürecindeki değer değişikliklerini bir sonrakine taşıyan transmisyon kayışı olamaz" diye yazar – G Carchedi, *Frontiers of Political Economy*, s. 83.

23 Michael Kidron, *Capitalism and Theory*, s. 16.

24 Michael Kidron, "Capitalism: the Latest Stage", Nigel Harris and John Palmer, *World Crisis* (London, Hutchinson, 1971) içinde, *Capitalism and Theory*, s. 16-17'de yeniden yayınlandı. Ernest

Mandel'in eleştirilerini üzerine çeken bu sezginin daha uzun bir sunumu için, bkz., benim *Explaining the Crisis*, s. 39-40 ve 159-160.

25 Henryk Grossman, *The Law of Accumulation*, s. 157-158.

26 T S Ashton, *The Industrial Revolution* (Londra, Oxford University Press, 1948), s. 112-113. Demek ki saatle ölçülen kendi iş disiplinlerini onlara kabul ettirmeleri şarttı. Bkz., E P Thompson, "Time and Work-Discipline", *Customs in Common* (Londra, Penguin, 1993), s. 370-400 içinde.

27 Bu argümanın tarihsel göndermelerle geliştirilmesi için, bkz., Suzanne de Brunhoff, *The State, Capital and Economic Policy* (Londra, Pluto, 1978), s. 10- 19.

28 Bkz., Lindsey German, *Sex, Class and Socialism* (Londra, Bookmarks, 1989), s. 33-36.

29 T H Marshall, *Social Policy* (Londra, Hutchinson, 1968), s. 46-59.

30 Ann Rogers, "Back to the Workhouse", *International Socialism* 59 (1993), s. 11.

31 Hansard, *Parliamentary Debates*, 17 Şubat 1943, Col 1818.

32 T H Marshall, *Social Policy*, s. 17'den alıntı.

33 Kamu sektöründeki istihdama saldırısıyla meşhur, Robert Bacon and Walter Eltis, *Britain's Economic Problem: Too Few Producers* (New York, St Martin's, 1976).

34 Marx'ın *Capital*, Birinci Cilt, s. 349'daki terimi.

35 Eğer bunlar değişmeyen sermayenin parçası sayılıyorsa, bu değişmeyen sermayenin şirketten yürüyüp giden ve başka bir yerde çalışabilen özel bir biçimi olurdu. Bazı yorumlarda, bu bir biçimde kendi "insan sermaye"lerinin sahipleri olan ve ücretlerin bir parçasının bu sermayenin "kazancı" olarak görüldüğü bir vasıflı işçi anlayışına yol

açar. Gelgelelim, bu sorunla ilgili anlaşmazlıkların saf bir skolastisizme dönüşmesi tehlikesinin olduğunu da eklemeliyiz; çünkü her durumda eğitim maliyeti şirketin yatırım maliyetine eklenir. Aynı zamanda, eğitim bütün olarak sistemde genelleştiği ölçüde, ortalama emek üretkenliğini artırarak, çıktının her biriminde değeri toplumsal bakımdan gerekli emek açısından azaltmaya hizmet eder — böylece de eğitimi üstlenen kapitalist bireye düşen kazançları azaltır.

36 "Beleşçi" problemi için: örneğin, bkz., Mary O'Mahony, "Employment, Education and Human Capital", R Floud and P Johnson, *The Cambridge Economic History of Modern Britain*, Üçüncü Cilt (Cambridge, 2004).

37 Eğittikleri emeğin eninde sonunda üretken emek olacağını varsayarak.

38 Bkz., Richard Johnson, "Notes on the Schooling of the English Working Class 1780-1850", Roger Dale ve diğerleri (eds), *Schooling and Capitalism* (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1976), bkz., 44-54. Ayrıca bkz., Seven Shapin and Barry Barnes, "Science, Education and Control", aynı ciltte, s. 55-66.

39 Zamanın başlıca sanayi ülkelerinde gelişmelerin tam değerlendirilmesi için, bkz., Chris McGuffie, *Working in Metal* (Londra, Merlin, 1985).

Altıncı Bölüm

1 Charles Kindleberger, *The World in Depression 1929-39* (Londra, Allen Lane, 1973), s. 117. Ayrıca bkz., Albrecht Ritschl and Ulrich Woitek, "What Did Cause the Great Depression?", *İktisatta Deneysel Araştırma Enstitüsü, Zürih Üniversitesi [Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich] Araştırma Raporu* 50, 2000, s. 13.

2 Bkz., GSMH tahminleri için, Angus Maddison, "Historical Statistics for

the World Economy: 1-2003 AD", erişim: http://www.ggd.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls

3 Krizin yayılmasının kaynaklarıyla daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için, bkz., benim Explaining the Crisis, s.55-62.

4 Bkz., Fritz Sternberg, The Coming Crisis (Londra, Victor Gollancz, 1947), s. 23; Lewis Corey, The Decline of American Capitalism (Londra, Bodley Head, 1935), s. 27 içinde verilen rakamlar. Erişim: <http://www.marxists.org/archive/corey/1934/decline/ch05.html>

5 R Skidelsky, John Maynard Keynes, 2. Cilt (Londra, Macmillan, 1994), s. 341'den alıntı.

6 W Smaldone, Rudolf Hilferding, s.105'ten alıntı.

7 Örneğin, bkz., Randall E Parker, Economics of the Great Depression, s. 14.

8 Bkz., Randall E Parker'ın özetlediği Avusturyalıların görüşü için, Economics of the Great Depression, s. 9-10. Ayrıca bkz., F A Hayek, Pure Theory of Capital (Londra, Routledge and Keegan Paul, 1941), s.408, ve Profit, Interest and Investment (Londra, Routledge, 1939) s. 33, 47-49 ve 173. Hayek'in pozisyonunun çok güzel bir çağdaş serimi için, bkz., John Strachey, The Nature of Capitalist Crisis (Londra, Victor Gollancz, 1935), s. 56-82.

9 Corey'in verdiği rakamlar The Decline of American Capitalism'dedir. Robert Brenner and Mark Glick, "The Regulation Approach: Theory and History", New Left Review, 1:188 (1991), Büyük Çöküş'ten önceki yıllarda, ücretlerin sert bir düşüş gösterdiğini öne sürüyor. Ama S Lebergott, Manpower in Economic Growth'tan (New York, McGraw-Hill, 1964) verdikleri grafik, Corey'in rakamlarıyla hemen hemen aynı düzeyde bir artış ortaya koyuyor.

10 Michael A Bernstein, The Great Depression (Cambridge, 1987), s. 187.

Yazar, bütün olarak nüfus için yüzde 13 arttığını ekliyor; tarım-dışı nüfusun en üstteki yüzde 12'si için rakam yüzde 63'tü.

11 Robert J Gordon, "The 1920s and the 1990s in Mutual Reflection", İktisat Tarihi Konferansı'na Sunulan Tebliğ, Duke Üniversitesi, 26-27 March, 2004.

12 Alvin Hansen, Full Recovery or Stagnation (Londra, Adam and Charles Black, 1938), s. 290-291. Hansen'in rakamları 1924-29'la ilgilidir.

13 Simon Kuznets, Capital in the American Economy (OUP, 1961) s. 92.

14 Joseph Gillman, The Falling Rate of Profit (Londra, Dennis Dobson, 1956), s. 27.

15 Joseph Steindl, Maturity and Stagnation in the American Economy (Londra, Blackwell, 1953), s. 155 ve devamı.

16 Alvin Hansen, Full Recovery or Stagnation, s. 296.

17 Üstteki gibi, s. 296 ve 298.

18 Bkz., Lewis Corey, The Decline of American Capitalism, 5. Bölüm'deki hesaplamalar.

19 Üstteki gibi, s. 170.

20 Barry Eichengreen and Kris Mitchener, "The Great Depression as a Credit Boom Gone Wrong", Uluslararası Ödemeler Bankası, Araştırma Raporu No 137 [Bank of International Settlements, Working Papers No 137], Eylül 2003. Erişim: <http://www.bis.org/publ/work137.pdf?noframes=1>

21 Corey, The Decline of American Capitalism s. 172. Ayrıca karşılaştırm, Gillman, s. 129-130.

22 Barry Eichengreen and Kris Mitchener, "The Great Depression as a Credit Boom Gone Wrong".

23 Örneğin, bkz., E A Preobrazhensky'nin The Decline of Capitalism'deki açıklaması, (M E Sharp, 1985), s. 137.

24 Örneğin, bkz., Robert J Gordon, "The 1920s and the 1990s in Mutual Reflection".

25 Kindelberger, The World in Depression 1929-39, s. 117.

26 Marx, Capital, Üçüncü Cilt, s. 473.

27 Alvin Hansen, Economic Stabilization in an Unbalanced World (Fairfield, NJ, A M Kelley, 1971 [1932]), s. 81.

28 Charles Kindleberger, The World in Depression 1929-39, s. 117.

29 Milton Friedman and Anna Schwartz, The Great Contraction 1929-33 (Princeton University Press, 1965), s. 21.

30 Bu çelişkili argümanlar konusunda John Strachey'in 1935 değerlendirmesi, bugün hâlâ güçlü bir okuma sağlar. Bkz., Strachey, The Nature of the Capitalist Crisis, s. 39-119. Farklı yorumlar öne süren eski ve şimdiki anaakım iktisatçılarla röportajlar için, bkz., Randall E Parker'ın iki kitabı, Reflections on the Great Depression (Edward Elgar, 2002) ve The Economics Of The Great Depression.

31 J M Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money, s. 164.

32 Üstteki gibi, s. 59.

33 Üstteki gibi, s. 161-162.

34 Üstteki gibi, s. 135-136 ve 214.

35 Üstteki gibi, s. 219.

36 Üstteki gibi, s. 316.

37 Üstteki gibi, s. 221. Keynes'in "sermayenin marjinal verimliliği" ve "azalması" eğilimi için, bkz., s. 135-136, 214 ve özellikle 314-324. Keynes'in pozisyonun Marx'ınkiyle karşılaştırılması için, bkz., Lefteris Tsoulfidis, "Marx and Keynes on Profitability Capital Accumulation and Economic Crisis", erişim: <http://iss.gsnu.ac.kr/upfiles/haksuo/%5B02-2005%5DLefteris%20Tsoulfidis.pdf>

38 Hayek'in üretimin değer niteliği gibi fiziksel niteliğini de kabul etmesi, onun

yazılarını marjinalist neoklasik okulun geri kalanının çoğununkinden ayırır. O bu gibi fikirlerin geliştirilmesinde Marx'ın önemini kabul eder. Bkz., F A Hayek, Prices and Production, s. 103. Hayek'in çıkardığı çok daha gerici sonuçlara karşın, bu ona Keynes'te olmayan bazı sezgiler kazandırır. O, krizlerin kaçınılmaz olduğu içerimini kabul edemeyen öğrencilerinden birçoğuna göre fazla dürüsttü.

39 F A Hayek, Prices and Production, Strachey, The Nature of the Capitalist Crisis, s. 108'den alıntı.

40 Bkz., Joseph Gillman, The Falling Rate of Profit; Shane Mage, "The Law of the Falling Rate of Profit: Its Place in the Marxian Theoretical System and its Relevance for the US Economy" (Doktora tezi, Columbia Üniversitesi 1963, kaynak: University Microfilms, Ann Arbor, Michigan); Gerard Dumenil and Dominique Levy, The Economics of the Profit Rate (Edward Elgar, 1993), s. 254 içindeki hesaplamalar; Lewis Corey, The Decline of American Capitalism sadece 1920'lerin rakamlarını verir.

41 1914 öncesindeki kârlılık için, bkz., Tony Arnold and Sean McCartney, "National Income Accounting and Sectoral Rates of Return on UK Risk-Bearing Capital, 1855-1914", Essex Üniversitesi Araştırma Raporu, Kasım 2003; erişim: http://www.essex.ac.uk/AFM/Resear ch/working_papers/WP03-10.pdf. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki kârlılık için, bkz., Ernest Henry Phelps Brown and Margaret H Browne, A Century of Pay (Londra, Macmillan, 1968), s. 412 ve 414; tablolar 137 ve 138.

42 Theo Balderston, "The Beginning of the Depression in Germany 1927-30", Economic History Review, 36:3 (1985), s. 406.

43 Hesaplamalar, Joseph Gillman, The Falling Rate of Profit, s. 58; Shane Mage, "The Law of the Falling Rate of Profit", s. 208; ve Gerard Dumenil and Dominique Levy, The Economics of the

Profit Rate, s. 248 (şekil 14.2)'den.

44 Bunlar Marx'ta vardı, Capital, 3. Cilt, V. Kısım.

45 Bu, Grossman'ın değerlendirmesini kapitalizmin kaçış yolu olmayan bir çöküşe değil, nasıl aşırı krizlere sürüklendiğini gösteriyormuş gibi yorumlamaktır. Bkz., Rick Kuhn, "Economic Crisis and Social Revolution", Sosyal Bilimler Yüksek Okulu, Avustralya Ulusal Üniversitesi [School of Social Science, Australian National University], Şubat 2004, s. 17.

46 E A Preobrazhensky, The Decline of Capitalism, s. 33 ve 29. Ne var ki, Preobrazhensky bunun krizden çıkışı nasıl öndediği konusunda muğlaklıktı. 20. yüzyılın ilk on yıllarında birçok Marksist iktisatçı, Marx'ta kâr oranının düşmesiyle ilgili yerlere fazla dikkat etmemişti.

47 Michael Bleaney, The Rise and Fall of Keynesian Economics (Londra: Macmillan, 1985) s. 47.

48 Charles Kindleberger, The World in Depression 1929-39, s. 272.

49 Rakamlar, Fritz Sternberg, Capitalism and Socialism on Trial (Londra, Victor Gollanz 1951), s. 353; Arthur Schweitzer, Big Business in the Third Reich (Bloomington, US, Indiana University Press, 1964), s. 336'da verilmiştir.

50 Arthur Schweitzer, Big Business in the Third Reich, s. 335.

51 Bkz., Dördüncü Bölüm.

52 C Harman, Explaining the Crisis, s. 71.

53 Fritz Sternberg, Capitalism and Socialism on Trial, s. 494-495.

54 A D H Kaplan, The Liquidation of War Production (New York, McGraw-Hill, 1944), s. 91.

55 Üstteki gibi, s. 3.

56 John Kenneth Galbraith, American Capitalism (Transaction, 1993), s. 65. Buhranın ancak savaşla birlikte sona

erdiği görüşü, Parker'ın iki ciltte röportaj yaptığı anaakım iktisatçıların çoğu tarafından kabul edilmişti.

57 ABD'de Paul Sweezy ve Paul Baran, İngiltere'de New Left Review'un yazı kurulu, Avrupa sosyal demokrasisinin sol kanadı ve Marksist akademisyenlerin büyük çoğunluğunun görüşü.

58 Troçki, bu anlayışı 1930'larda geliştirmiş ve 1991'de SSCB'nin çöküşüne kadar – ve birkaç örnekte çöküşü sonrasında bile – güya "ortodoks" Troçkistler tarafından kabul edilmiştir.

59 M Reiman, The Birth of Stalinism (Londra, Taurus, 1987), s. 37-38, krizin iç belgelere dayalı bir açıklamasını sunar.

60 Üstteki gibi, s. 89.

61 Stalin, Problems of Leninism, Isaac Deutscher, Stalin (Londra, Oxford, 1961), s. 328'den alıntı.

62 Stalin, E H Carr and R W Davies, Foundations of a Planned Economy, Birinci Cilt (Londra, Macmillan, 1969), s. 327'den alıntı.

63 E A Preobrazhensky, The Decline of Capitalism, s. 166.

64 Lewis Corey, The Decline of American Capitalism, s. 484. Onun inişe geçiş kavramı, kısa büyüme dönemlerini göz ardı etmemekle birlikte, "daha kısa yükselişler" ve daha uzun "buhranlar"ı ortaya koyuyor.

65 John Strachey, The Nature of Capitalist Crisis, s. 375-376.

66 E A Preobrazhensky, The Decline of Capitalism, s. 159.

67 Leon Trotsky, The Death Agony of Capitalism and the Tasks of the Fourth International (1938), erişim: <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1938/tp/index.htm>

Yedinci Bölüm

1 "Doğu bloku" ülkelerinin karşısında "Batı tarzı" yerine kısaca "Batılı"yı

kullandım.

2 Albert Fishlow, "Review of Handbook of Development Economics", Journal of Economic Literature, Cilt XXIX (1991), s. 1730.

3 Parasal önlemler geleneksel Keynesçi takım çantasına girmiş olsa da Keynes bunların verimliliğine şüpheyle yaklaşıyordu.

4 J M Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money, s.135-136, 214, 219 ve 376.

5 Üstteki gibi, s. 376.

6 Üstteki gibi, s. 378.

7 Robert Skidelsky, John Maynard Keynes, 2. Cilt, s. 60.

8 Genelde "ortodoks Keynesçilik" ya da "savaş sonrası sentezi" denilir.

9 J Robinson, Further Contributions to Economics.

10 J Strachey, Contemporary Capitalism (Londra, Gollanz, 1956), s. 235.

11 Üstteki gibi, s. 239.

12 En yenisi Dan Atkinson and Larry Elliot, The Gods that Failed (Bodley Head, 2008).

13 Örneğin, bkz., Will Hutton, The State We're In (Jonathan Cape, 1995).

14 Graham Turner, The Credit Crunch (Pluto, 2008). Turner, Keynes'in ve savaş öncesinin monetaristi Irving Fisher'in fikirlerinin bir karışımına göz atar.

15 Gerard Duménil and Dominique Levy, Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution (Harvard University Press, 2004), s. 186.

16 David, Harvey, A Brief History of Neoliberalism, s. 10.

17 R C O Matthews, "Why has Britain had Full Employment Since the War?", Economic Journal, Eylül 1968, s. 556.

18 Meghnad Desai, Testing Monetarism (Londra, Frances Pinter, 1981), s. 76. Ayrıca bkz., Roben Brenner, The Eco-

nomics of Global Turbulence, s. 94.

19 Ton Notermans, "Social Democracy and External Constraints", K K Cox (ed), Spaces of Globalisation (Guildford Press, 1997), s. 206 içinde.

20 Michael Bleaney, The Rise and Fall of Keynesian Economics (Macmillan, 1985), s. 101.

21 P Aglietta, Theory of Capitalist Regulation (Londra, New Left Books, 1979), s. 165.

22 Robert Brenner and Mark Glick, "The Regulation Approach: Theory and History", New Left Review 1:188 (1991). Düzenleme Okulu'na kendi eski eleştirim için, bkz., Explaining the Crisis, s. 143-146.

23 Bkz., Gerard Duménil and Dominique Levy, The Economics of the Profit Rate, Şekil 14.2, s. 248. Bu yıllarda kâr oranının farklı yorumları için, bkz., Shane Mage, "The Law of the Falling Tendency of the Rate of Profit"; Joseph Gillman, The Falling Rate of Profit; William Nordhaus, Brookings Papers on Economic Activity 5:1 (1974); Victor Perlo, "The New Propaganda of Declining Profit Shares and Inadequate Investment", Review of Radical Political Economics, 8:3 (1976); Martin Feldstein and Lawrence Summers, "Is the Rate of Profit Falling?", Brookings Papers 1:1977, s. 216; Robert Brenner, The Economics of Global Turbulence; Fred Moseley, The Falling Rate of Profit in the Post War United States Economy; Anwar Shaikh and E A Tonak, Measuring the Wealth of Nations. Farklı ölçüm araçları kullanılmış, rakamlar birbirinden bir ölçüde farklı çıkmış; 1950'lerin ortasında kimi uzun vadeli bir düşüş, kimi ani iniş göstermişti. Ama hiçbirisi 20. yüzyılın ilk otuz yılı düzeyinde ya da 1970'lerin sonu düzeyinde düşüş göstermemişti.

24 Shane Mage, "The 'Law of the Falling Rate of Profit'", s. 228.

25 Michael Kidron, "A Permanent Arms

Economy", International Socialism, 28 (birinci dizi, 1967), erişim: <http://www.marxists.org/archive/kidron/works/1967/xx/permarms.htm>

26 Baran, Sweezy ve Steindl'in analizleriyle ilgili daha uzun bir tartışma için, bkz., Ek, "Other Theories of the Crisis", benim Explaining the Crisis'imde.

27 Michael Bleaney, The Rise and Fall of Keynesian Economics, s. 104.

28 Mage 1946-60'da yüzde 45 arttığını söyler. Bkz., "The Law of the Falling Tendency of the Rate of Profit", s. 229; Gillman, sabit sermaye stokunun istihdam edilen emeğe oranının 1880-1900 arasında iki kattan fazla arttığını, ama 1947-1952 arasında sadece yüzde 8 büyüdüğünü öne sürer; Dumenil ve Levy, 1945-1970 arasında ABD'de sermaye-çıktı oranının iki kat, ama Batı Almanya, Fransa ve İngiltere için birlikte dört kat arttığını gösterir (Dumenil and Levy, Capital Resurgent, Şekil 5.1, s. 40). ABD için, yatırılan birim sermaye ("sermayenin üretkenliği") başına çıktının 19. yüzyılın son yirmi yılında yaklaşık üçte bir düştüğünü, ama 1950'den 1970'e kadar az çok sabit kaldığını gösterirler (s. 144). Bu oran organik bileşimle ters orantılı ilerleme eğilimindedir.

29 Bkz., Michael Kidron, Western Capitalism Since the War (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1968). "Sürekli savaş ekonomisi" teorisinin daha eski versiyonları için, bkz., T N Vance'in (Walter Oakes adıyla da tanınır) makalesi, Hal Draper (ed) The Permanent Arms Economy (Berkeley, 1970) içinde.

30 John Kenneth Galbraith, The New Industrial State (Princeton, 2007), s. 284.

31 Üstteki gibi, s. 33-34.

32 Üstteki gibi, s. 2.

33 E Altvater ve diğerleri, "On the Analysis of Imperialism in the Metropolitan Countries", Bulletin of the Conference of Socialist Economists (İlkbahar

1974).

34 K Hartani, The Japanese Economic System (Lexington, 1976), s.135.

35 Miyohai Shonoharu, Structural Changes in Japan's Economic Development (Tokyo, Kinokuniya Bookstore Co, 1970), s. 22.

36 Robert Brenner, The Economics of Global Turbulence, s. 94.

37 Deyim Tony Cliff tarafından kullanılmıştır.

38 Kidron, bunun 1971 yılında gelişmiş ülkelere 14 milyar doların üzerinde toplam transferle sonuçlandığını tahmin eder – Michael Kidron, Capitalism and Theory, s. 106.

39 Bkz., Anwar Shaikh, "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State?", Social Research, 70 Cilt, No 2, 2003, http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/welfare_state.pdf

40 İngiltere için, bkz., örneğin, artan eğitim giderlerinin çok büyük bölümü bu bölgelerde yoğunlaşırken, ilköğrenim giderlerinin neredeyse hiç büyümediğini gösteren Social Trends (1970).

41 James O'Connor, The Fiscal Crisis of the State (Transaction Publishers, 2001), s.138.

42 Rakamlar Alex Nove, An Economic History of the USSR (Londra, Allen Lane, 1970), s. 387'den.

43 Bkz., V Cao-Pinna and S S Shatalin, Consumption Patterns in Eastern and Western Europe (Oxford, Pergamon, 1979), s. 62 içindeki rakamlar.

44 Rakamlar Alex Nove, An Economic History of the USSR, s. 387'den. Angus Maddison'un daha yeni hesaplamaları, SSCB'nin çıktısının 1945 ve 1965 arasında üç misli arttığını, bunun onun Batı Avrupa'ya dahil ettiği 19 devletinkinden biraz ve ABD'ninkinden yüzde 50 hızlı olduğunu gösterir. http://www.ggdc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls

45 Pravda, 24 Nisan 1970.

46 Bu, Marxist Theory After Trotsky, s. 80-92 içinde yeniden yayınlanan Tony Cliff'in The Nature of Stalinist Russia'daki [1948] temel sezgisiydi.

47 D W Conlkin, "Barriers to Technological Change in the USSR", Soviet Studies (1969), s. 359.

48 Josef Goldman and Karel Korba, Economic Growth in Czechoslovakia (White Plains, NY, International Arts and Sciences Press, 1969).

49 Branko Horvat, "Business Cycles in Yugoslavia", Eastern European Economics, X. Cilt, 3-4 (1971).

50 Raymond Hutchings, "Periodic Fluctuation in Soviet Industrial Growth Rates", Soviet Studies, 20:3 (1969), s. 331-352. Yıldan yıla eşitsizlik Madison'un GSYİH rakamlarında açıkça gösterilmiştir; bkz., http://www.ggdc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls

51 F Sternberg, Capitalism and Socialism on Trial, s. 538.

52 Ayrıntılar için, bkz., C Harman, Class Struggles in Eastern Europe 1945- 83 (Londra, Bookmarks, 1988), s. 42-49.

53 New York Times, 5 Temmuz 1950, T N Vance, "The Permanent War Economy", New International, Ocak Şubat 1951'den alıntı.

54 M Kidron, "Imperialism: The Highest Stage but One", Capitalism and Theory, s. 131 içinde.

55 J Stopford and S Strange, Rival States, Rival Firms (Cambridge, 1991), s. 16.

56 İsrail'in emperyalizmin maşası olarak oynadığı rolün özlü bir değerlendirmesi için, bkz., John Rose, Israel, The Hijack State (Londra, Bookmarks, 1986), erişim: <http://www.marxists.de/middleeast/rose/>

57 Malay milliyetçilerinin ülkenin Çinli azınlığına karşı etnik ayaklanmaları nasıl kullanıp kendi kontrolleri altında sanayilerin "devlet kapitalist" gelişimi

yolunda nasıl "darbe" tezgâhladıklarının büyüleyici bir anlatımı için, bkz., Kua Kia Soong, "Racial Conflict in Malaysia: Against the Official History", Race & Class 49 (2008), s. 33-53.

58 Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu (World Development Report, 1991), s. 33-34

59 Bu argümanların özetleri için, bkz., I Roxborough, Theories of Underdevelopment (Londra, Macmillan, 1979), 3. Bölüm; Nigel Harris, The End of the Third World (Harmondsworth, Penguin, 1987) ve R Prebisch, "Power Relations and Market Forces", K S Kim and D F Ruccio, Debt and Development in Latin America (Indiana, Notre Dame, 1985), s. 9-31 içinde.

60 I Roxborough, Theories of Underdevelopment, s. 27-32.

61 A Gunder Frank, "The Development of Underdevelopment", Monthly Review, Eylül 1966.

62 Roxborough'nun işaret ettiği gibi, Gunder Frank "hiçbir zaman Marksist olduğunu iddia etmedi"—Theories of Underdevelopment, s. 49.

63 P Baran, The Political Economy of Growth (Harmondsworth, Penguin, 1973), s. 399.

64 P Baran, The Political Economy of Growth, s. 416.

65 A Gunder Frank, Capitalism and Underdevelopment in Latin America (Harmondsworth, Penguin, 1971), s. 35-36.

66 Baran, Stalin yönetiminin bazı özelliklerini eleştirmeye hazır olması na karşın, Stalin'e kendisi için olumlu atıf yaparken, bütünüyle yanlış olan SSCB'nin tarımsal performansı ve hayat standartları konusunda Stalinist iddiaları kabul etmişti. Örneğin, bkz., P Baran, The Political Economy of Growth, s. 441.

67 Nigel Harris, "The Asian Boom Economies", International Socialism 3

(1978-9), s. 3.

68 Lenin, Imperialism, 4. Bölüm, "The Export of Capital" (Sermaye İhracı).

69 Leon Trotsky, The Third International After Lenin (New York, Pioneer, 1957), s. 18.

70 Leon Trotsky, The Third International After Lenin, s. 209.

71 İtalya ve Arjentin'in büyüme oranlarının karşılaştırılması için, bkz., M A Garcia, "Argentina: El Veintenio Desarrollista", Debate, 4 (1978), s. 20 içinde.

72 "Argentina", Citta Future Anno Vi, 1 (Rome, nd), s. 3.

73 Rakamlar, Geisa Maria Rocha, "Neo-Dependency in Brazil", New Left Review, 2:16 (2002)'de verilmiştir.

74 Economist, 29 Mart 1986.

75 Dünya Bankası'nın bir raporunu özetleyen basın açıklaması, Benno Ndulu, Facing the Challenges of African Growth, erişim: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/AFRICAEXT/0,contentMDK:21121869~menuPK:258658~pagePK:2865106~piPK:2865128-theSkePK:258644,00.html>

76 Bill Warren, "Imperialism and Capitalist Industrialization", New Left Review, 1: 81 (1973).

77 Üstteki gibi.

78 Üstteki gibi.

79 Üstteki gibi.

80 Leon Trotsky, The Third International After Lenin, s. 209.

Sekizinci Bölüm

1 Ayrıntılar için, örneğin, bkz., Robert Brenner, The Economics of Global Turbulence, s. 139 ve 146. 1970 enflasyonunun güncel bir analizi için, bkz., "Survey: The Economy", International Socialism, 46 (birinci dizi, 1971) içinde.

2 Guardian, 26 Eylül 1983.

3 Joan Robinson, Further Contributions to Economics, s. 36.

4 Guardian'a atfı, 15 Eylül 1994.

5 Frederic Lee, "The Research Assessment Exercise, the State and the Dominance of Mainstream Economics in British Universities", Cambridge Journal of Economics, 31:2. Cilt (2007).

6 William Keegan, Mrs Thatcher's Economic Experiment (Harmondsworth, Penguin, 1984), s. 126.

7 William Keegan, Mr Maudling's Gamble (Londra, Hodder and Stoughton, 1989), s. 144.

8 Üstteki gibi, s. 103 ve 127.

9 Üstteki gibi, s. 173.

10 Bkz., R W Garrison, "Is Milton Friedman a Keynesian?" M Skousen (ed), Dissent on Keynes (New York, Praeger, 1992), s. 131 içinde.

11 H H Happe, M Skousen (ed), Dissent on Keynes, s. 209 içinde.

12 J R Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, s.103.

13 Schumpeter, genişlemenin neden kapitalizm tarihinde farklı noktalarda farklı hızlarla gerçekleştiğini, teknolojik gelişmelerin değişik tempolarına dayalı "uzun dalgalar"a göndermeyle açıklamaya çalışır. Ama teknolojik gelişmeler sistemin daha geniş dinamiğine bağımlı olduğundan, bu kolay kolay ikincisinin açıklaması sayılmaz. Bu konularda uzun bir tartışma için, bkz., Harman, Explaining the Crisis, s. 132-136.

14 Ton Notermans, "Social Democracy and External Constraints", Kevin R Cox, Spaces of Globalisation içinde.

15 Şirketler çoğu kez kârlarını vergiler yüzünden hükümetlere ve düşük ücretleri haklı göstermek için işçilere daha düşük göstermek için ellerinden geleni yaparlar. Borsada hisselerinin yükselmesi ve borçlanma kapasitelerini artırmak için, hisse sahiplerine kârlarını

olduğundan büyük gösterirler.

16 Thomas Michl, "Why is the Rate of Profit Still Falling?", Jerome Levy Economics Institute, Çalışma Tebliği 7, Eylül 1988.

17 Anwar Shaikh and E Ahmet Tonak, *Measuring the Wealth of Nations*.

18 Ufuk Tutan and Al Campbell, "The Post 1960 Rate of Profit in Germany", Çalışma Tebliği 05/01, İzmir Ekonomi Üniversitesi (Izmir University of Economics), Türkiye.

19 Edwin R Wolf, "What's Behind the Rise in Profitability in the US in the 1980s and 1990s", *Cambridge Journal of Economics* 27 (2003), s. 479-499.

20 Piruz Alemi and Duncan K Foley, "The Circuit of Capital, US Manufacturing and Non-financial Corporate Business Sectors, 1947-1993", Eylül 1997, erişim: <http://homepage.newschool.edu/~foleyd/circap.pdf>

21 Gerard Duménil and Dominique Levy, "The Real and Financial Components of Profitability", 2005, s. 11, erişim: <http://www.jourdan.ens.fr/levy/dle2004g.pdf>

22 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s.7.

23 Fred Moseley, "The Rate of Profit and the Future of Capitalism", *Review of Radical Political Economics* (Mayıs 1997), erişim: <http://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/RRPE.html>

24 Gerard Duménil and Dominique Levy, "The Real and Financial Components of Profitability".

25 Andrew Glyn and Bob Sutcliffe, *British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze* (Harmondsworth, Penguin, 1972.)

26 Bob Rowthorne, "Late Capitalism", *New Left Review*, 1:98 (1976), s.67.

27 Ernest Mandel, *Late Capitalism* (Londra, New Left Books, 1975), s. 179.

28 Martin Wolf, *Fixing Global Finance*

(Yale, 2009) s.xii.

29 Kanıtın özeti için, bkz., Chris Harman, *Explaining the Crisis*, s. 123-124.

30 Victor Perlo, "The New Propaganda of Declining Profit Shares and Inadequate Investment", s.53-64. Ücret artışlarının kâr oranının düşüşünün nedeni olduğunu çürüten yeni bir çalışma için, bkz., Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s.139.

31 M N Baily, "Productivity and the Services of Capital and Labour", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1981:1.

32 Bank of England Quarterly Bulletin, 1978, s.517.

33 *Financial Times*, 3 Mart 1977.

34 Thomas Michl, "Why Is the Rate of Profit Still Falling?"

35 Edwin Wolff, "What's Behind the Rise in Profitability in the US in the 1980s and 1990s?"

36 Yabancı sermaye yatırımlarının rakamları H Patrick ve H Rosowski (eds), *Asia's New Giant* (Washington, Brookings Institution, 1976), s. 112'de verilmiştir.

37 Üstteki gibi, s.11-12 ve 55.

38 Üstteki gibi, s.8.

39 David Halberstam, *The Best and the Brightest* (Londra, 1970), s.78.

40 ABD Ticaret Bakanlığı'nın rakamları, Joseph Steindl, "Stagnation Theory and Policy", *Cambridge Journal of Economics*, 3. Cilt (Mart 1973) içinde verilmiştir.

41 Bu konuda daha uzun bir tartışma için, bkz., Harman, *Explaining the Crisis*, s. 137-140.

42 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*'de Alman ve Japon sanayisinin ABD sanayisinin aleyhine nasıl kârlı olabileceğine defalarca işaret eder – gerçi daha önce gördüğümüz gibi, bunu Marx'ın kâr oranının düşüşü değerlendirmesiyle ilişkilendirmez.

43 M N Baily, "Productivity and the

Services of Capital and Labour”.

44 Argüman Bailly'nin – gerçi bunu ABD içindeki somut emeğin dünya ölçeğinde soyut emek açısından değerlendirilmesi gerektiğine atıf yapan Marksist açıdan ortaya koymaz.

45 İstisnalar için, bkz., Tony Cliff, *Russia: a Marxist Analysis* (Londra, International Socialism, 1964); ve Chris Harman, “Prospects for the Seventies: The Stalinist States”, *International Socialism* 42 (birinci dizi, 1970).

46 E Germain (Ernest Mandel) *Quatrieme International*, 14 (1956), 1-3 (çeviri benim).

47 Ernest Mandel, “The Generalised Recession of the International Capitalist Economy”, *Inprecor*, 16-17(1975).

48 Bkz., Report on Draft Guidelines for Economic and Social Development, zamanın Sovyet Başbakanı, N Ryzhkov'un SBKP'nin 27. Kongresi'ne (Mart 1986) sunulmuştu.

49 Abel Aganbegyan, *Pravda*, 5 Nisan 1988.

50 J Knapp, *Lloyds Bank Review*, Ekim 1968, s. 9. Chris Harman, “Prospects for the Seventies: the Stalinist States”ten alıntı. Bu rakamlar zamanın resmi Doğu bloğu kaynaklarına dayalıdır; Amerikalıların tahminleri SSCB'nin büyüme oranlarını, Sovyet tahminlerinin üçte ikisi ve dördte üçü arasında, aynı aşağı yönde eğilimle gösteriyordu. Farklı rakamlarla ilgili diğer tahmin ve tartışmalar için, bkz., B Kostinsky and M Belkindas, “Official Soviet Gross National Product Accounting”, *CIA Directorate of Intelligence, Measuring Soviet GNP, Problems and Solutions*, Washington 1990 içinde.

51 Finansy SSSR, 28/69.

52 Soljenitsin'in Dava Uğruna adlı kısa hikâyesi, bunun üretime katılanlarda yarattığı hayal kırıklığı ve acıların çarpıcı bir anlatımını sunar.

53 H Liebenstein, “Allocative Ineffi-

ciency v. ‘X-Inefficiency’”, *American Economic Review*, Haziran 1960.

54 Robert S Whitesell, “Why Does the USSR Appear to be Allocatively Efficient”, *Soviet Studies*, 42:2 (1990), s. 259.

55 V Selyunin, *Sotsialisticheskaya Industria*, 5 Ocak 1988, *Current Digest of the Soviet Press*, 24 Şubat 1988'de çeviri. Ayrıca, bkz., A Zaichenko, “How to Divide the Pie”, *Moscow News* 24, 1989. Ayrıca bkz., *Narodnoe Khoziaistvo SSR*, Mike Haynes, *Russia: Class and Power 1917-2000'den alınan rakamlar* (Londra, Bookmarks, 2002).

56 Marx, *Capital*, Birinci Cilt, s. 648-652.

57 “Parti'ye Açık Mektup” İngilizce Jacek Kuron and Karol Modzelewski, *A Revolutionary Socialist Manifesto* (Londra, International Socialists, nd), s. 34'da yayınlandı.

58 Batara Simatupang, *Forward to The Polish Economic Crisis* (Londra, Routledge, 1994).

59 Batara Simatupang, *The Polish Economic Crisis*, s. 3.

60 1977'de Tony Cliff ve Kuron ile Modzelewski'nin analizlerini birleştirerek yazdığım gibi, “Polonya krizi çok daha büyük bir şeyin dışavurumudur. Devletin ulusal kapitalizmi dünya krizinin doğrudan etkisinden koruyabileceği çağ sona eriyor. ‘Devlet kapitalizmi’ üzerindeki tartışma, devlet kapitalizminin dünya sistemi tartışmasına yol açmalıdır.... Her ulusal devlet kapitalizmi, tek düzenin krizlerin ve dünya pazarının kendi yıkıcılığını sağladığı kaotik, örgütsüz dünya sistemine giderek daha fazla çekiliyor” – Chris Harman, “Poland: Crisis of State Capitalism”, *International Socialism*, 94 (birinci dizi, 1977).

61 Chris Harman, *Class Struggles in Eastern Europe*, s. 332.

62 SSCB Bakanlar Kurulu toplantısının raporu, D Valavoy, *Pravda*, 19 Eylül

1988. Sovyet basınından gelen tüm raporlar, aksi belirtilmedikçe basın takip sisteminden alınmıştır.

63 Pravda, 6 Şubat 1989.

64 Bakanlar Kurulu toplantısının 17 Ocak tarihli Sovyet TV raporu, BBC Monitoring Reports, Şubat 1989.

65 Moscow News, 25 Ekim 1989.

66 Izvestia, 22 Ekim 1988.

67 Pravda, 31 Ekim 1989.

68 I Adirim, "A Note on the Current Level, Pattern and Trends of Unemployment in the USSR", *Soviet Studies*, 41: 3 (1989).

69 Trud, 12 Ocak 1989.

70 Tass, 25 Ekim 1989.

71 Maddison'ın rakamları 1987'de Japonların GSMH'sinin SSCB'ninkini yakalayıp geçtiğini gösterir, bkz., http://www.ggdc.net/maddison/Horizontal_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls

72 Rakamlar Costas Kossis, "Miracle Without End", *International Socialism* 54 (1992), s. 119'dan alınmıştır.

73 Angus Maddison'ın rakamları, Takeshi Nakatani and Peter Skott, "Japanese Growth and Stagnation: A Keynesian Perspective", Massachusetts Üniversitesi Çalışma Tebliği 2006-4, Şubat 2006'da verilmiştir; erişim: <http://www.umass.edu/economics/publications/2006-04.pdf>

74 Dünya Kalkınma Göstergeleri, veritabanı, Dünya bankası (World Bank), 1 Temmuz 2007.

75 Costas Kossis, "Miracle Without End". Maddison'ın rakamları, 1992'de bunun ABD'deki büyüklüğünün yüzde 40'ının biraz üstünde olduğunu ortaya koyar.

76 Stefano Scarpetta, Andrea Bassanini, Dirk Pilat and Paul Schreyer, *Economic Growth In The OECD Area: Recent Trends At The Aggregate And Sectoral Level*, İktisat Bölümü Çalışma Tebliği No 248, OECD/2000.

77 Robert Brenner'in rakamları, *The Economics of Global Turbulence*, s. 8'den.

78 Arthur Alexander'in rakamları, *Japan in the context of Asia*'dan (Johns Hopkins University, 1998).

79 Costas Kossis, "Miracle Without End", s.118.

80 Arthur Alexander, *Japan in the Context of Asia*, Şekil 2.

81 Ekonominin en verimli sektörü olarak değerlendirilen imalatla üretkenlik, ABD rakamının yüzde 75'i ile 80'i arasında farklı tahminlere konu olmuştur.

82 Rod Stevens, "The High Yen Crisis in Japan", *Capital and Class*, 34 (1988), s.77.

83 Üstteki gibi, s.76-77.

84 Karel van Wolferen, "Japan in the Age of Uncertainty", *New Left Review* 1:200 (2003).

85 Costas Lapavistas, "Transition and Crisis in the Japanese Financial System: An Analytical Overview", *Capital & Class*, 62 (1997).

86 Karel van Wolferen, "Japan in the Age of Uncertainty".

87 Gavan McCormack'ın rakamları, "Breaking Japan's Iron Triangle", *New Left Review*, 2:13 (2002)'den alınmıştır.

88 Ne yazık ki Japon egemen sınıfından hiç hazzetmeyen bazı solcu yorumcular, bu ülkenin rekabetçiliğe daha "Batılı" bir yaklaşım sergilemiş olması halinde, işlerin farklı gelişmiş olabileceğini de ima ederler. Örneğin, bkz., R Taggart Murphy, "Japan's Economic Crisis", *New Left Review*, 2:1 (2000).

89 Fumio Hayashi and Edward C Prescott, "The 1990s in Japan: A Lost Decade", Eylül 2001, erişim: <http://www.minneapolisfed.org/research/prescott/papers/Japan.pdf>

90 Üstteki gibi.

91 Paul Krugman, "Japan's Trap", Mayıs 1998, erişim: <http://web.mit.edu/>

krugman/www/ japtrap.html

92 Richard Koo, *The Holy Grail of Macroeconomics* (Wiley, 2008).

93 Gavan McCormack, "Breaking the Iron Triangle".

94 Fumio Hayashi and Edward C Prescott, "The 1990s in Japan: A Lost Decade".

95 Hindistan için, örneğin, bkz., Vivek Chibber, *Locked in Place* (Tulika Books and Princeton University Press, 2004), s.252; Çin için resmi rakamlar, 1950'lerin başı ve 1960'ların ortasına kıyasla, 1976-8 için büyüme oranın yarıya düştüğünü gösterir – bkz., Justin Yifu Lin, Fang Cai and Zhou Li, "Pre-Reform Economic Development in China", Ross Garnaut and Yiping Huang, *Growth Without Miracles* (Oxford, 2001), s.61 içinde.

96 Bkz., Dünya Bankası, *World Development Report 1991*'deki grafik.

97 A de Janvry, "Social Disarticulation in Latin American History", K S Kim and D F Ruccio, *Debt and Development in Latin America*, s. 49 içinde.

98 D F Ruccio, "When Failure becomes Success: Class and the Debate over Stabilisation and Adjustment", *World Development*, 19:10 (1991), s. 1320.

99 A de Janvry, "Social Disarticulation in Latin American History", s. 67.

100 K S Kim and D F Ruccio, *Debt and Development in Latin America*, s. 1.

101 A Fishlow, "Revisiting the Great Debt Crisis of 1982", Çalışma Tebliği (Working Paper) 37, Kellogg Enstitüsü, Notre Dame Üniversitesi, Mayıs 1984, s. 106.

102 IMF, A Fishlow, "Revisiting the Great Debt Crisis of 1982", s.108'e gönderme.

103 Rakamlar, A A Hoffman, *Capital Accumulation in Latin America* (1992)'den.

104 Şirketlerin Techint grubu raporu,

Haziran 2001 – bkz., www.techintgroup.com

105 Financial Times, 13 Temmuz 1990.

106 UNCTAD Handbook of Statistics, 2002.

107 J Stopford and S Strange, *Rival States, Rival Firms*, s.8.

108 Rakam, Romilly Greenhill and Ann Pettifor, *HIPC: How the Poor are Financing the Rich*, Jubilee Research at the New Economics Foundation raporu (Nisan 2002), erişim: www.jubilee2000.org

109 "Trade Makes US Strong", www.ustrade.org

110 M C Penido and D Magalhaes Prates, "Financial Openness: The Experience of Argentina, Brazil and Mexico", *CEPAL Review* 70 (2000), s.61.

111 Üstteki gibi, s.60.

112 IMF World Economic Outlook 1996. Bkz., <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1996/12/pdf/demasi.pdf>

113 Dünya Bankası rakamları, bkz., <http://lnweb90.worldbank.org/ECA/eca.nsf/General/IF68871C.993E5A548-5256CDB0058A048?OpenDocument>

Dokuzuncu Bölüm

1 Ben Bernanke, Eastern Economic Association konuşması, Washington DC, 20 Şubat 2004, erişim: <http://www.federalreserve.gov/BOARDDOCS/SPEECHES/2004/20040220/default.htm>

2 Philip Thornton, Independent, 1 Kasım 1999.

3 ABD hükümetinin resmi yayını Monthly Labor Review Online'da W Michael Cox ve Richard Alm'ın bir makalesinden özet; 1999 Dallas Federal Reserve Bank Yıllık Raporu'ndan erişim: <http://www.bls.gov/opub/mlr/2000/06/precis.htm>

4 Bu benim o sırada LSE'de Desai ve

Cardiff Üniversitesi'nden Minford ile tartışmamdan hatırladıklarımdan.

5 Financial Times, 11 Eylül 2001.

6 Örneğin, bkz., "US Recession May Have Ended Before It Began", Financial Times, 1 Mart 2002.

7 World Bank, World Development Indicators (Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri).

8 Bu konuda yeni tartışmalar için, bkz., International Socialism 119'da (2008) Jim Kincaid, "The World Economy - A Critical Comment" yazısına cevabım: "Misreadings and Misconceptions".

9 Marco Terrones and Roberto Cardarelli, "Global Balances, A Savings and Investment Account", World Economic Outlook, International Monetary Fund, 2005, Chapter Two (Fig. 2.1) erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2005/02/pdf/chapter2.pdf>

10 David Kotz, "Contradictions of Economic Growth in the Neoliberal Era", Review of Radical Political Economy, 40:2 (2008).

11 Fred Moseley, "Is The US Economy Headed For A Hard Landing?", erişim: <http://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/#working>

12 Kerry A Mastroianni (ed), The 2006 Bankruptcy Yearbook and Almanac, Chapter 11, şu adresten erişim: www.bankruptcydata.com/Ch11History.htm

13 Joseph Stiglitz, The Roaring Nineties: Why We're Paying the Price for the Greediest Decade in History (Harmondsworth, Penguin, 2004).

14 Gareth Dale, Between State Capitalism and Globalisation (Peter Lang, 2004), s. 327.

15 R Honohan and D Klingebiel, atıf yeri, Charles Goodhart and Dirk Schoenmaker, "Burden Sharing in a Banking Crisis in Europe", erişim: http://www.riksbank.com/pagefoldcis/26592/2006_2artikel3_sv.pdf

16 Bkz., bu sorunlarla ilgili OECD raporu, "Government Policies Towards Financial Markets", Paris 1996, erişim: [http://www.oilis.oecd.org/olis/1996doc.nsf/3dce6d82b533cf6ec125685d005300b4/a3cde538b08dc983c12563a20050fa59/\\$FILE7ATTJKYQH/09E60677.doc](http://www.oilis.oecd.org/olis/1996doc.nsf/3dce6d82b533cf6ec125685d005300b4/a3cde538b08dc983c12563a20050fa59/$FILE7ATTJKYQH/09E60677.doc)

17 Fred Magdoff, "The Explosion of Debt and Speculation", Monthly Review, 58:6 (2006), s. 5.

18 Stefano Scarpetta, Andrea Basanini, Dirk Pilat and Paul Schreyer, "Economic Growth in the OECD Area: Recent Trends at the Aggregate and Sectoral Level", OECD Economics Department Working Papers 248 (2000), s. 26.

19 Robert Brenner'in Tarihsel Materyalizm Konferansı'nda verdiği rakamlar, Londra 2007.

20 Stefano Scarpetta, Andrea Basanini, Dirk Pilat and Paul Schreyer, "Economic Growth in the OECD Area: Recent Trends at the Aggregate and Sectoral Level".

21 Üstteki gibi, s. 30.

22 Bilgisayarlaşmaya bağlı artan amortisman oranı için, bkz., Stacey Tevlin and Karl Whelan, "Explaining the Investment Boom of the 1990s", Journal of Money, Credit and Banking, 35 (2003); sabit sermayenin ömrünün kısalması ve dolayısıyla amortisman oranlarının artışıyla ilgili eski bir tartışma için, bkz., Martin S Feldstein and Michael Rothschild, "Towards an Economic Theory of Replacement Investment", Econometrica, 42:3 (1974), s. 393-424. "Yeni tarım dışı yatırımın 1929'daki 19,8 yıl olan ortalama ömür beklentisinin 1963'te 15,3 yıla inmesi gibi önemli bir değişiklik olduğunu" öne sürerler.

23 İşverenlerin sosyal güvenlik ve emeklilik primleri ile kendi nam ve hesabına çalışan kişilerin üstlendikleri işçi gelirleri dâhil, toplam işçi tazminat-

ları. Rakamlar için, bkz., <http://ocde.p4.siteinternet.com/publications/doifiles/812007131G25.xls> . Sürenin

karşısında, ülkeleri baz alarak emeğin payını karşılaştırmak için bu rakamların kullanılması sorun yaratacakmış gibi görünüyor. Çünkü başka veriler Japonya'da sermaye birikimi payının ABD ve Batı Avrupa'ninkinden çok daha yüksek olduğunu gösteriyor.

24 Chuck Collins, Chris Hartman and Holly Sklar, "Divided Decade: Economic Disparity at the Century's Turn", United for a Fair Economy, 15 Aralık 1999.

25 Bkz., G Dumenil and D Levy, *Capital Resurgent*, s. 46 içindeki grafik.

26 Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organisation) rakamları, www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/1999/29.htm'den temin edilebilir. Değişik kaynakların verdiği rakamlar, parça başı çalışmayı nasıl saydıkları ve karşılığı ödenmemiş mesai ölçümlerini nasıl dikkate aldıklarına bağlı olarak büyük değişiklikler gösterir. Şirket raporlarına dayalı diğer rakamlar ILO rakamlarından daha büyük artışlar gösterir.

27 BBC raporu, 5 Eylül 2005.

28 Anwar Shaikh, "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State?"

29 Tablo, Duane Swank and Cathie Jo Martin, "Employers and the Welfare State", *Comparative Political Studies*, 34:8 (2001), s. 917-918'den alınmıştır.

30 Rakamlar ABD Çalışma Bakanlığı (US Department of Labor), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nden (OECD) alınmıştır. Tek tek ülkelerle ilgili ILO rakamlarıyla çelişkiler olmakla birlikte, ülkeler arasında aynı genel model ortaya çıkıyor.

31 Fransa'da işçi başına üretkenlik, ABD'ninkinin yalnız yüzde 70'iye, saat başı üretkenlik yüzde 5 büyüktü - 2000 yılı rakamları EU, Ameco veri tabanından; verildiği yer: Olivier Blanchard, "European Growth over the

Coming Decade", Eylül 2003, <http://www.mit.edu/files/1779>

32 Ayrıntılar, Stefan Bornost, "Germany: The Rise of the Left" içinde, *International Socialism*, 108 (2005).

33 Stephen Broadberry, "The Performance of Manufacturing", Roderick Floud and Paul Johnson, *The Cambridge Economic History of Modern Britain* (Cambridge, 2004), s. 59; Office of National Statistics, *Monthly Digest of Statistics*, Temmuz 2007, Tablo 7.1.

34 Daha çok ayrıntı için, bkz., Chris Harman, "Where is Capitalism Going: Part Two", *International Socialism*, 60 (1993), s. 98-101.

35 Chen Zhan, *The China Analyst* editörü, Haziran 1997.

36 Ching Kwan Lee, "'Made in China': Labor as a Political Force?", *University of Montana*, 2004, erişim: <http://www.umt.edu/Mansfield/pdfs/2004LeePaper.pdf>

37 Öykünün tamamı için, bkz., Ağustos 2005'in ikinci haftası *China Daily* (Beijing).

38 C Guidi and W Chuntao, *Survey of Chinese Peasants*; alıntı: Yang Lian, "Dark Side of the Chinese Moon", *New Left Review*, 2:32 (2005), erişim: <http://www.newleftreview.net/NLR26606.shtml>

39 South China Post, alıntı: M Hart Landsberg and P Burkett, "China and the Dynamics of Transnational Accumulation", "The Korean Economy: Marxist Perspectives" (Kore Ekonomisi: Marksist Perspektifler) konferansına sunulan tebliğ; Gyeongsang Ulusal Üniversitesi, Jinju, Güney Kore, 20 Mayıs 2005, s. 24.

40 Rakam Martin Wolf'tan alınmıştır, *Fixing Global Finance* (Yale, 2008), s. 165.

41 Steven Barnett and Ray Brooks, "What's Driving Investment in China?", *IMF Working Paper* 265 (2006), erişim:

<http://ideas.repec.org/p/imf/imf-wpa/06-265.html>

42 Üstteki gibi.

43 Jahangir Aziz and Li Cui, "Explaining China's Low Consumption: The Neglected Role of Household Income", IMF Working Paper 181 (2007), erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07181.pdf>

44 Üstteki gibi.

45 Jahangir Aziz and Steven Dunaway, "China's Rebalancing Act", Finance and Development (IMF), 44:3 (2007) erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/09/aziz.htm>

46 Rakamın alındığı yer, M Hart Landberg and P Burkett, "China and the Dynamics of Transnational Accumulation", s. 5.

47 Alıntı: J Kyngé, Financial Times, 23 Eylül 2003.

48 Financial Times, 4 Şubat 2003.

49 Alıntı: Financial Times, 18 Kasım 2003.

50 Jonathan Anderson, "Solving China's Rebalancing Puzzle", Finance and Development, (IMF), 44:3 (2007), erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/09/anderson.htm>

51 Ray Brooks, "Labour Market Performances", Eswar Prasad (ed), China's Growth and Integration in the World Economy (IMF, 2004) içinde.

52 "İkinci sektör" imalatın yanı sıra su, elektrik üretimini, vb., içine alır.

53 Steven Barnett and Ray Brooks, "What's Driving Investment in China?" s. 5.

54 Phillip Anthony O'Hara, "A Chinese Social Structure of Accumulation for Capitalist Long-Wave Upswing?", Review of Radical Political Economics, 38 (2006), s. 397-404. Ama kâr oranıyla ilgili tüm hesaplardaki gibi, hesaplarını dayandığı istatistiklerin doğruluğu hakkında şüpheler olabilir. Özellikle bunun nedeni, onun rakamlarının

sömürü oranında bir düşüş olduğunu göstermesidir ki Jahangir Aziz ve Li Cui'nin gösterdikleri GSMH'de ücretlerin ve tüketimin azalan oranıyla bunun arasında uyumsuzluk bulunur: "Explaining China's Low Consumption: The Neglected Role of Household Income".

55 Jesus Felipe, Editha Lavina and Emma Xiaoqin Fan, "Diverging Patterns of Profitability, Investment and Growth in China and India during 1980-2003", World Development, 36:5 (2008), s. 748.

56 Zhang Yu and Zhao Feng, "The Rate of Surplus Value, the Composition of Capital, and the Rate of Profit in the Chinese Manufacturing Industry: 1978-2005"; Karşılaştırmalı Küreselleşme Ekonomi Politikası Uluslararası Forumu İkinci Yıllık Konferansı (Second Annual Conference of the International Forum on the Comparative Political Economy of Globalization), 1-3 Eylül 2006, Çin Renmin Üniversitesi, Beijing, Çin.

57 Alıntı: J Kyngé, Financial Times, 23 Eylül 2003. Ayrıca, bkz., Steven Barnett, "Banking Sector Developments", Eswar Prasad (ed), China's Growth and Integration in the World Economy içinde.

58 Steven Barnett and Ray Brooks, "What's Driving Investment in China?", s. 7.

59 Sebastian F Bruck, "China Risks Caution Overkill After Bear Prudence", Asia Times, 26 Mart 2008.

60 Alıntı: Jahangir Aziz and Steven Dunaway, "China's Rebalancing Act".

61 Thomas Lum and Dick K Nanto, "China's Trade with the United States and the World", Kongre'ye CRS raporu, Ocak 2007, erişim: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/viewcontent.cgi?article=10178&context=key_workplace

62 Çin'in küresel çıktındaki payı yüzde 10,9, ABD'ninki yüzde 21,4 olarak tahmin ediliyordu. Bkz., Selim Elekdag and

Subir Lall, "Global Growth Estimates Trimmed After PPP Revisions", IMF Survey Magazine, 8 Ocak 2008.

63 Bkz., Financial Express, 30 Nisan 2004, erişim: www.financialexpress.com

64 Petia Topalova, "India: Is the Rising Tide Lifting All Boats?", IMF Working Paper, WP/08/54, Mart 2008, erişim: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008Awp0854.pdf

65 A Banerjee and T Piketty, "Top Indian Incomes, 1922-2000", World Bank Economic Review, 19:1, s. 1-20, alıntı: Petia Topalova, "India: Is the Rising Tide Lifting All Boats?"

66 Abhijit Sen and Himanshu, "Poverty and Inequality in India: Getting Closer to the Truth", Ideas, 5 Aralık 2003, erişim: http://www.networkideas.org/themes/inequality/may2004/ie05_Poverty_WC.htm. Economic and Political Weekly'deki farklı makalelerdeki resmi rakamların nasıl yorumlanacağına ilişkin çok uzun bir tartışma vardır.

67 1992 rakamı, Abhijit Sen, Force, 20 Nisan 2004'ten alınmıştır.

68 Abhijit Sen, Force, 20 Nisan 2004.

69 Sukti Dasgupta and Ajit Singh, "Manufacturing, Services And Premature De-Industrialisation In Developing Countries," Ekonomi Araştırmaları Merkezi Cambridge Üniversitesi (Centre for Business Research, University Of Cambridge) Çalışma Tebliği No 327.

70 Çalışma ve İstihdam Bakanlığı'nın "India, Informal Sector In India, Approaches for Social Security" raporunda verilen rakamlar.

71 "Labour Shortage Threat to Indian Call Centre Growth", UNI 2006, <http://www.unidocindia.org/images/Labour%20shortage%20threat%20to%20India%20call%20centre%20growth.pdf>

1 WTO Annual Reports (Dünya Ticaret Örgütü Yıllık Raporlar) 1998 ve 2008.

2 UNCTAD Investment Brief (UNCTAD Dünya Yatırım Raporu Özet Sunumu), Number 1 (2007).

3 UNCTAD World Investment Report 2008 (UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2008) ve International Monetary Fund, World Economic Outlook, October 2008, Database: Countries (IMF, Dünya Ekonomik Görünümü, Ekim 2008).

4 Çokuluslu şirketler (örn., ITT, Ford, Coca Cola) savaş öncesi dönemde de vardı. Ama genelde bütünleşmiş uluslararası araştırma ve üretime dayanmıyorlardı. Dolayısıyla, bir ABD otomobil fabrikasının İngiltere'deki yan şirketi genelde kendi modellerini Detroit'tekilerden bağımsız geliştirip pazarlar. Uluslararası bir üretim örgütlenmesi olduğu ölçüde, sözgelimi Unilever ya da Rio Tinto Zinc'in yaptığı gibi, Üçüncü Dünya'daki besin maddeleri ve hammadde kaynaklarını kontrol edenler metropol ülkelerde üslenmiş şirketlerdi.

5 Financial Times, Survey: World Banking, 22 Mayıs 1986.

6 A Calderon and R Casilda, "The Spanish Banks Strategy in Latin America", CEPAL Review 70 (2000), s. 78-79.

7 Üstteki gibi, s. 79.

8 UNCTAD press release (basın açıklaması), erişim: <http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=2426&intItemID=20798&lang=1>

9 Böyle bir saçmalığın dünyadaki son ekonomik daralmadan hemen önce nasıl moda bir mal olduğunu görmek için, bkz., Charles Leadbetter'in 1990'ların sonunda çok abartılı reklamı yapılan, Living on Thin Air (Harmondsworth, Penguin, 2000).

10 Alıntı Financial Times'dan, 20 Haziran 1988.

11 Business Week, 14 Mayıs 1990.

12 V Forrester, The Economic Horror (Londra, Polity, 1999), s. 18-19.

Onuncu Bölüm

13 Naomi Klein, *No Logo* (London, Flamingo, 2000), s. 223.

14 John Holloway, "Global Capital and the National State", Werner Bonefeld and John Holloway, *Global Capital, National State and the Politics of Money* (St Martin's Press, 1995), s. 125 içinde. Holloway, bir yerde üretken sermayenin para sermayeden daha az hareketli olduğunu gerçekten de kabul etmekle birlikte, sermayeler ve devletler arası ilişkilerde bu ayrımın etkisini göz aradı ederek devam eder.

15 Kongre konuşması, 6 Mart 1991.

16 N Harris, *The End of the Third World* (Harmondsworth, Penguin, 1987), s. 202.

17 Scott Lash and John Urry, *The End of Organised Capitalism* (Londra, Polity Press, 1987).

18 Susanne de Brunhoff, "Which Europe Do We Need Now? Which Can We Get?" Riccardo Bellofiore (ed), *Global Money, Capital Restructuring, and the Changing Patterns of Labour* (Cheltenham, Edward Elgar, 1999), s. 50 içinde.

19 D Bryan, "Global Accumulation and Accounting for National Economic Identity", *Review of Radical Political Economy* 33 (2001), s. 57-77.

20 Alan M Rugman and Alain Verbeke, "Regional Multinationals and Triad Strategy", 2002, <http://www.aueb.gr/deos/EIBA2002.files/PAPERS/C164.pdf>. Ulusal ekonomilerde en fazla etkiye sahip "çekirdek şirketler" in önemli bir analizi için, bkz., Douglas van den Berge, Alan Muller and Rob van Tulder, *Erasmus (S)coreboard of Core Companies* (Rotterdam, Erasmus, 2001).

21 Gordon Piatt, "Cross-Border Mergers Show Rising Trend As Global Economy Expands", *Global Finance*, Aralık 2004.

22 Sydney Finkelstein, "Cross Border Mergers and Acquisitions", *Dartmouth College*, erişim: <http://>

mba.tuck.dartmouth.edu/pages/faculty/syd.finkelstein/articles/Cross_Border.pdf

23 Tim Koechlin, "US Multinational Corporations and the Mobility of Productive Capital, A Sceptical View", *Review of Radical Political Economy*, 38:3 (2006), s. 375.

24 Üstteki gibi, s. 376.

25 Üstteki gibi, s. 374.

26 Riccardo Bellofiore, "After Fordism, What? Capitalism at the End of the Century: Beyond the Myths", s. 16.

27 Tim Koechlin, "US Multinational Corporations and the Mobility of Productive Capital, A Sceptical View", s. 374.

28 W Ruigrok and R van Tulder, *The Logic of International Restructuring* (Londra, Routledge, 1995).

29 M Mann, "As the Twentieth Century Ages", *New Left Review*, 214 (1995), s. 117.

30 Mary Amity and Shang-Jin Wei, "Service Offshoring, Productivity and Employment: Evidence from the United States", IMF Working Paper (Çalışma Tebliği) WP/05/238, s. 20.

31 Tim Koechlin, "US Multinational Corporations and the Mobility of Productive Capital, A Skeptical View", s. 378.

32 Martin Neil Baily and Robert Z. Lawrence, "What Happened to the Great US Job Machine? The Role of Trade and Offshoring", *Brookings Panel on Economic Activity*'de (Brookings Ekonomik Faaliyet Paneli) sunulmak için hazırlanan tebliğ, 9-10 Eylül, 2004, s. 3.

33 Alan M Rugman, *The Regional Multinationals* (Cambridge, 2005).

34 Alan M Rugman and Alain Verbeke, "Regional Multinationals and Triad Strategy".

35 Michaela Grell, "The Impact of Foreign-Controlled Enterprises in the EU", *Eurostat* 2007, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFF

PUB/KS-SF-07-067/ EN/KS-SF-07-067-EN.PDF

36 Georgios E Chortareas and Theodore Pelagidis, "Trade Flows: A Facet of Regionalism or Globalisation?" in *Cambridge Journal of Economics*, 28 (2004), s. 253-271.

37 Üstteki gibi.

38 Rakamlar UNCTAD, World Investment Report 2005 (Dünya Yatırım Raporu) ,Annex, Table B3 (Ek Tablo B3)'ten.

39 Bkz., "Pentagon Takes Initiative In War Against Chip Imports", *Financial Times*, 27 Ocak 1987.

40 *Financial Times*, 12 Eylül 1990.

41 *International Herald Tribune*'de yeniden yayımlanan makale, 17 Aralık 1996.

42 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s. 206-207.

43 Bu dönemde Arjantin ekonomisinin mükemmel bir değerlendirmesi için, bkz., Claudio Katz, "El Giro de la Economía Argentina", Birinci Kısım, erişim: <http://www.aporrea.org/imprime/a30832.html>

44 Dick Bryan, "The Internationalisation of Capital", *Cambridge Journal of Economics*, 19 (1995), s. 421-440.

45 Mark E Manyin, *South Korea-U.S. Economic Relations: Co-operation, Friction, and Future Prospects*, CRS Report for Congress (CRS Kongre Raporu), Temmuz 2004, <http://www.fas.org/man/crs/RL30566.pdf> . İkisi de kendi ulusal topraklarında faaliyet gösteren şirketlerin ekonomik çıkarlarını gözetmek istediğinden, ABD ve Güney Kore hükümetleri arasında meydana gelen çatışmaların çarpıcı bir listesini burada bulabilirsiniz.

46 Temelde bu William Robinson'ın *The Theory of Global Capitalism*'deki (John Hopkins, 2004) argümanıdır.

47 Marx, *Capital*, Volume Three (Üçüncü Cilt), s. 248.

48 H Kissinger, *Diplomacy* (New York, Simon &c Schuster, 1994), s. 809 ve 816.

49 *Weekly Standard*, 7 Eylül 1997.

50 Project for the New American Century, *Statement of Principle*, 7 Haziran 1997.

51 Fred Magdoff, "The Explosion of Debt and Speculation", s. 5. 2006'da ABD'deki tarımdışı, finansdışı şirketlerin net fiziksel yatırımları 299 milyar dolarken, ABD'nin askeri bütçesi 440 milyar dolardı.

52 *Iraq Study Group Report* (Irak Çalışma Grubu Raporu), 2006, erişim: http://www.usip.org/isg/iraq_study_group/report/report/1206/index.html

On Birinci Bölüm

1 Gideon Rachman, *Financial Times*, 19 Ocak 2007.

2 Chris Giles, *Financial Times*, 5 Şubat 2008.

3 Nouriel Roubini, *Global Economic Monitor*, 7 Eylül 2008, erişim: <http://www.rgemonitor.com/blog/roubini/>

4 *Financial Times*, 29 Ocak 2009.

5 Chris Giles, *Financial Times*, 29 Ocak 2009.

6 Andrew Glyn, *Capitalism Unleashed* (OUP, 2007), s. 52.

7 Bu rakamlar Robert Brenner'in hesaplarına dayalıdır. Sözgelimi Martin Wolf'unkiler 2000'in ilk on yılının ortalarında yüzde 40 rakamına ulaşıyor, *Financial Times* (28 Ocak 2009).

8 Michael Mah-hui Lim, Minsky ve kriz konferansı makalesi, *Levy Institute Report*, 18:3 (2008), s. 6.

9 Sebastian Barnes and Garry Young, "The Rise in US Household Debt: Assessing its Causes and Sustainability", *Bank of England Working Paper* (İngiltere Merkez Bankası Çalışma Tebliği) 206 (2003), Chart Four (Dördüncü Tab-

lo), s. 13, erişim: <http://www.demograp-hia.com/db-usdebratio-history.pdf>

10 World Bank, Global Development Finance (2005).

11 Robin Blackburn, *Banking On Death, Or Investing In Life* (Verso, 2002); *Age Shock: How Finance Is Failing Us* (Verso, 2007).

12 Andrew Glyn, *Capitalism Unleashed*, s. 69.

13 Martin Wolf, *Financial Times*, 15 Ocak 2008.

14 Rakamlar Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s. 282'den alındığı gibi.

15 Ponzi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de böyle bir zincir kuran bir İtalyan göçmendi. Ama Charles Dickens böyle bir zinciri çok önceden Martin Chuzzlewit'te anlatmıştı. Ben bunları yazarken ABD'de Bernard Madoff' böyle bir zincirle 40 milyar dolar topladığını itiraf etmiş ve Sir Allen Stanford da aynı dolandırıcılık yöntemiyle suçlanmıştı.

16 Chris Harman, "Where is Capitalism Going?", *International Socialism* 58 (1993).

17 Michel Aglietta, "A Comment and Some Tricky Questions", *Economy and Society* 39 (2000), s. 156. Aglietta ve Boyer arasındaki tartışma, Düzenleme Okulu'nun kapitalizmin rotasından çıkıp uzun vadeli akıntıya kapılmasını açıklama çabası gösterdiği durumu belirtir. Bu konuda bir yorum için, bkz., John Grahl and Paul Teague, "The Regulation School", *Economy and Society* 39 (2000), s. 169-170.

18 Tam bir açıklama için, bkz., Dick Bryan and Michael Rafferty, *Capitalism with Derivatives* (Palgrave, 2006), s. 9.

19 Thomas Sablowski, "Rethinking the Relation of Industrial and Financial Capital", *Tarihsel Materyalizm konferansına tebliğ*, Aralık 2006.

20 "Immeltdown", *Economist*, 17 Nisan 2008.

21 *Financial Times*, 6 Eylül 2001.

22 Üstteki gibi.

23 Üstteki gibi.

24 *Financial Times*, 15 Eylül 2007.

25 Londra Canary Wharf Merkezi'nin [Londra'daki büyük finans merkezi] 2004'deki açılış konuşması.

26 "Flow of Funds Accounts of the United States, Second Quarter 2007", Federal Reserve statistical release (ABD Merkez Bankası istatistikleri), s. 106, table R102 F, <http://www.federal-reserve.gov/RELEASES/zl/20070917/>

27 Marco Terrones, and Roberto Cardarelli, "Global Balances, a Savings and Investment Account" *World Economic Outlook*, International Monetary Fund (IMF Dünya Ekonomik Görünümü) (2005), s. 92.

28 "Corporates are Driving the Global Saving Glut", JP Morgan Securities, 24 Haziran 2005.

29 Dimitri Papadimitriou, Anwar Shaikh, Claudio Dos Santos and Gennaro Zezza, "How Fragile is the US Economy?", *Strategic Analysis*, Şubat 2005, The Levy Economics Institute of Bard College.

30 Tarihsel Materyalizm konferansı konuşması, Londra, Kasım 2007.

31 *Financial Times*, 22 Ocak 2008.

32 Martin Wolf, *Financial Times*, 21 Ağustos 2007.

33 Martin Wolf, *Financial Times*, 22 Ocak 2008.

34 Marx, *Capital*, Volume Three (Üçüncü Cilt), s. 458.

35 Adair Turner, "The Financial Crisis and the Future of Financial Regulation", The Economist'in City Konferansı Açılış Konuşması, 21 Ocak 2009, erişim: http://www.fsa.gov.uk/pages/Library/Communication/Speeches/2009/0121_at.shtml

36 Martin Wolf, "A Week Of Living Perilously", *Financial Times*, 22 Kasım

2008.

37 Martin Wolf, Financial Times, 23 Kasım 2008.

38 Financial Times, 3 Şubat 2009.

39 Financial Times, 7 Ocak 2009'dan alıntı.

40 Financial Times başyazı, 16 Eylül 2008.

41 Financial Times website, 29 Ocak 2008'den alıntı.

42 John Gapper, "Davos and the Spirit of Mutual Misunderstanding", Financial Times, 30 Ocak 2009.

43 Onun 2008 Ocak sonunda Londra Üniversitesi SOAS'daki [School of Oriental and African Studies- Asya Afrika Kültürü Çalışmaları Okulu] konuşmasını dinledim.

44 Larry Elliot and Dan Atkinson, The Gods that Failed (Bodley Head, 2008).

45 2000'de Ulusal Öğrenci Birliği konferansı bünyesindeki bir alt toplantıda derneğin önde gelen liderlerinden biriyle bir platformdayken, onun tarafından hiç-birimiz "kapitalizme bir alternatif" sahip olmadığımız halde, "anti-kapitalizm"den söz etmekle eleştirildim.

46 Gerard Dumenil and Dominique Levy, "Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis", Gerald A Epstein, Financialisation and the World Economy (Edward Elgar, 2005), s. 17 içinde.

47 James Crotty, "The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and 'Modern' Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era", Gerald A Epstein, Financialisation and the World Economy, s. 86 içinde.

48 François Chesnais, La Mondialisation du Capital (Syros, 1997), s. 289.

49 Üstteki gibi, s. 74. Chesnais'nin yapılan alıntılarının çevirisi bana ait.

50 Üstteki gibi, s. 297.

51 Üstteki gibi, s. 304.

52 Peter Gowan, The Global Gamble (Verso, 1999), s. 13-14.

53 Will Hutton, The State We're In (Jonathan Cape, 1995); William Keegan, The Spectre of Capitalism (Radius, 1992).

54 Örneğin, bkz., Engelbert Stockhammer, "Financialisation and the Slowdown of Accumulation", Cambridge Journal of Economics, 28:5, s. 719-774; Thomas Sablowski, "Rethinking the Relation of Industrial and Financial Capital"; Till van Treeck, Reconsidering the Investment-Profit Nexus in Finance-Led Economies: an ARDL-Based Approach, <http://ideas.repec.org/p/imk/wpaper/01-2007.html>; Andrew Glyn, Capitalism Unleashed, s. 55-65.

55 James Crotty, "The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition" ve "Modern Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era", Gerald A Epstein, Financialisation and the World Economy, s. 91 içinde.

56 2008 Mayıs'ında Londra Üniversitesi, SOAS'de Finans ve Finansallaşmayla ilgili konferansta ve 2008 Temmuz'unda Londra'daki Marksizm etkinliğinde bu argümanı ortaya koydu. Bkz., tebliğ, erişim: <http://www.soas.ac.uk/economics/events/crisis/43939.pdf>

57 Marx'ın "ikincil sömürü"ye tek göndermesi, "işçi sınıfının tefeci" ile birlikte "işçiye geçim araçlarını satan perakendeci tarafından dolandırıldığını" yazdığı yerdir – Marx, Capital, Volume Three (Üçüncü Cilt), s. 596.

58 Lapavitsas'ın SOAS Finansallaşma konferansına kendi tebliğini sunması sırasında, Sam Ashman bu tezi ısrarla ortaya atı. Onun Marx'ın kapitalizm analizindeki farklı soyutlama düzeylerini birbirine karıştırdığına işaret etti. En uç mantıksal noktasına taşındığında, Lapavitsas'ın argümanının Marksist ekonomi politiğin üretim alanında

sömürüye yaptığı merkezi vurguyu ortadan kaldıracaklarını eklemek gerekir; çünkü tüketicilerden alınan "doğrudan sömürü" denilebilecek her türlü ödeme – vergi ödemeleri, konut kiralari, alışveriş faturalarında perakendeci ve toptancı kârlarına giden kalemler, özel şirketlerin elindeki kamu hizmetlerine yapılan ödemeler – vardır.

59 Sebastian Barnes and Garry Young, "The Rise in US Household Debt: Assessing its Causes and Sustainability", Bank of England Working Paper (İngiltere Merkez Bankası Çalışma Tebliği) 206, 2003.

60 Dick Bryan and Michael Rafferty, *Capitalism with Derivatives*, s. 32-33.

61 Engelbert Stockhammer, "Financialisation and the Slowdown of Accumulation", s. 719-741.

62 James Crotty, "The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and 'Modern' Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era", Gerald A Epstein, *Financialisation and the World Economy*, s. 82 içinde.

63 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s. 215'teki rakam. Rakam İngiltere için çok daha yüksektir.

64 Robert Milward, "The Service Economy", Roderick Floud and Paul Johnson, *The Cambridge Modern Economic History of Britain, Volume Three (Üçüncü Cilt)*, s. 249.

65 Gerard Dumenil and Dominique Levy, "The Neoliberal Counterrevolution", Alfredo Saad Filho and Deborah Johnston (eds), *Neoliberalism, A Critical Reader* (Pluto, 2005), s. 13.

66 Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, s. 186.

67 Marx, *Capital, Volume Three (Üçüncü Cilt)*, s. 504.

68 Bu değişikliğın yorumuna bir örnek, Robert W Parenteau'nun "The Late 1990s' US Bubble: Financialisation in

the Extreme", Gerald A Epstein, *Financialisation and the World Economy*, s. 134 içinde.

69 Makato Itoh and Costas Lapavistas, *Political Economy of Money and Finance* (Macmillan, 1999), s. 60. Ayrıca bunun Marx'ın konuya Kapital, İkinci Cilt'teki yaklaşımında açıkça belli olduğuna işaret ederler; ancak Marx Üçüncü Cilt'te bu işlevleri farklı kapitalist gruplara atfeder.

70 Thomas Sablowski, "Rethinking the Relation of Industrial and Financial Capital".

71 Today Programında söyleşi, BBC Radio Four, 23 Ocak 2009. http://news.bbc.co.uk/1/hi/today/new-sid_7846000/7846519.stm

72 Michel Husson, "Surfing the Long Wave", *Historical Materialism* 5 (1999), erişim: <http://hussonet.free.fr/surfing.pdf>

73 Engelbert Stockhammer'in "Financialisation and the Slowdown of Accumulation"; "Some Stylized Facts on the Finance-Dominated Accumulation Regime"de yeniden yayımlandı, *Competition & Change*, 12:2 (2008), s. 184-202 içindeki pozisyonu buydu; Dumenil 2008 Mayıs'ındaki SOAS Finansallaşma konferansındaki konuşmasında ve 2008 Kasımındaki Tarihsel Materyalizm konferansında kârlılığın geçerliliğini reddetti.

74 Gerard Dumenil and Dominique Levy, *Capital Resurgent*, s. 201.

75 Ben Fine, "Debating the New Imperialism", *Historical Materialism*, 14:4 (2006), s. 145.

76 Friedman'ın başlangıçtaki akademik şöhreti, 1930'ların başındaki krize çok düşük para arzının neden olduğunu gösterme iddiasıyla yaptığı bir araştırmadan geliyordu. 1970'ler ve 1980'lerin krizlerine gelince, sonuçlarını tersine çevirip suçu para arzının büyüklüğüne attı. Eylül-Ekim 2008 krizi, bazı izleyicilerinin onun ilk araştırmasına geri dönmesine neden oldu.

77 George Soros, Financial Times, 29 Ocak 2009. Ayrıca, bkz., Martin Wolf, Financial Times, 27 Ocak 2009.

78 Bank of England Stability' Report (İngiltere Merkez Bankası İstikrar Raporu) , October 2008 (Ekim 2008), alıntı: Guardian, 28 Ekim 2008. ABD'de kayıpların Ocak 2009'daki tahmini 2,2 milyar dolardı (Financial Times, 29 Ocak 2009).

79 Bkz., tablolar, Martin Wolf, "To Nationalise or Not to Nationalise", Financial Times, 4 Mart 2009.

80 Örneğin, bkz., Financial Times Wolfgang Muenchau, 24 Kasım 2008; Jeffrey Sachs, 27 Ocak 2009; Samuel Brittan, 30 Ocak 2009 tarihli yazılar.

81 Paul Krugman, "Protectionism and Stimulus", erişim: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2009/02/01/protectionism-and-stimulus-wonkish/>

82 Bruge düşünce kuruluşundan Nicolas Veron, Financial Times, 5 Şubat 2009'dan alıntı.

83 Bkz., Gillian Tett and Peter Thai Larsen, "Wary Lenders Add to Introspection", Financial Times, 30 Ocak 2009.

84 Gideon Rachman, "Economics Upstages Diplomatic Drama", Financial Times, 30 Ocak 2009.

85 John Gapper, "Davos and the Spirit of Mutual Misunderstanding".

86 Peter Temin, "The Great Depression", S L Engerman & R E Gallman, The Cambridge Economic History of the United States, Volume Three, The Twentieth Century (Üçüncü Cilt, Yirminci Yüzyıl) (Cambridge, 2001), s. 305.

87 Üstteki gibi, s. 306.

On İkinci Bölüm

1 Charles Dickens, Hard Times (Hardmondsworth, Penguin, 1969) [Türkçesi "Zor Zamanlar", Çeviri: Füsun Elioğlu, Oda Yayınları, 1997].

2 F Engels, The Condition of the Working Class in England, in Marx and Engels, Collected Works, Cilt 4, s. 343 [Türkçesi: İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Çeviri: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1. Baskı Ekim 1997].

3 Kısa bilim tarihleri için, bkz., John W Farley, "The Scientific Case for Modern Anthropogenic Global Warming", Monthly Review, Temmuz-Ağustos 2008; Jonathan Neale, Stop Global Warming, Change the World (Londra, Bookmarks, 2008), s. 17; Spencer Weart, "Timeline: The Discovery of Global Warming", <http://www.aip.org/history/climate/timeline.htm>

4 James Hansen ve diğerleri, "Target Atmospheric CO2", Minqi Li, "Climate Change, Limits to Growth, and the Imperative for Socialism", Monthly Review 60:3 (2008), s.52'den alıntı.

5 George Monbiot, "Environmental Feedback: A Reply to Clive Hamilton", New Left Review, 2: 45 (1997); ayrıca bkz., Jonathan Neale, Stop Global Warming, s. 24.

6 Sonuçların özeti, Guardian, 30 Ekim 2006 içinde.

7 Jonathan Neale, Stop Global Warming, s. 179.

8 John Vidal, Guardian, 20 Aralık 2006.

9 Bkz., George Monbiot, Guardian, 2 Aralık 2008.

10 John Vidal'ın Guardian, 20 Aralık 2006'dan alıntısı.

11 George Monbiot, Guardian, 8 Mayıs 2007.

12 Clive Hamilton, "Building on Kyoto".

13 Rakamlar Jonathan Neale'den, Stop Global Warming, s.71.

14 George Monbiot, "Environmental Feedback: A Reply to Clive Hamilton", (1997).

15 Stern alıntısı, John Bellamy Foster, Brett Clark ve Richard York in "Ecology: The Moment of Truth", Monthly Review,

60:3 (2008), s. 5'ten.

16 Fiona Harvey, "Eco-Groups Fear an Opportunity Lost", Financial Times, 14 Mart 2009.

17 Guardian, 11 Mart 2009.

18 Observer, 15 Şubat 2009.

19 Marx, Capital, Cilt I, Bölüm 10, "The Working Day" ["İşgünü"], Kısım 5, "The Struggle for the Working Day" ["İşgünü-nü Kısaltma Mücadeleleri"], erişim: <http://www.w.marxists.org/archive/marx/works/1867-cl/ch10.htm#SI>

20 Yukarıdaki gibi.

21 Tüm rakamlar, Jonathan Neale, Stop Global Warming, s. 28-29 ve 157'den.

22 David Adam, "Climate Change Causing Birds to Lay Eggs Early", Guardian, 15 Ağustos 2008.

23 Petrol üretiminin doruk noktasıyla ilgili hesaplamaların bir özeti için, bkz., Energy Watch Group, "Crude Oil Supply Outlook", Ekim 2007, EWG-Seri No 3/2007.

24 Yukarıdaki gibi, s. 44.

25 Yukarıdaki gibi, s.18.

26 John Bellamy Foster, "Peak Oil and Energy Imperialism", Monthly Review, 60:3 (2008).

27 Report of the National Energy Policy Group, Mayıs 2001, s.181, erişim: <http://www.whitehouse.gov/energy/National-Energy-Policy.pdf>

28 John Bellamy Foster, "Peak Oil and Energy Imperialism".

29 Fiyat artışlarının ne ölçüde petrol üretiminin tepe noktasına yaklaşılmamasından kaynaklandığı tartışmalı bir konudur – kimi artışları buna bağlarken, kimi büyük petrol üreticisi ülkelerin fiyatları yükseltmek için petrolü sahada bırakarak spekülasyon yapmasına bağlıyor. Artışların savaş, siyasal istikrarsızlık, döviz kurları ve spekülasyon kaynaklı olduğuna dair bir argüman için, bkz., Ismael Hossein-Zadeh, "Is There an Oil Shortage?", erişim: [http://](http://www.stateofnature.org/isThereAnOilShortage.html)

www.stateofnature.org/isThereAnOilShortage.html

30 Örneğin, bkz., Robert Bailey, "Time to Put the Brakes on Biofuels", Guardian, 4 Temmuz 2008; Jonathan Neale, Stop Global Warming, s. 101-103.

31 Örneğin, bkz., Javier Blas, "The End of Abundance: Food Panic Brings Calls for a Second 'Green Revolution'", Financial Times, 1 Haziran 2008; geleceğe dair bir kehanet için, bkz., Dale Allen Pfeiffer, "Eating Fossil Fuels", From the Wilderness, 2004, erişim: www.fromthewilderness.com/free/ww3/00303_eating_oil.html

32 Bu konudaki argümanları, yazıları Marx ve Engels tarafından da incelenen öncü organik kimyacı Liebig'in bulgularına dayalıdır. Bkz., John Bellamy Foster, Marx's Ecology (Monthly Review Press, 2000), s. 147-170.

33 Shelley Feldman, Dev Nathan, Rajeswari Raina and Hong Yang, "International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development, East and South Asia and Pacific: Summary for Decision Makers", IAASTD (2008), erişim: http://www.agassessment.org/docs/ESAP_SDM_220408_Final.pdf

34 World Bank, "World Development Report 2008: Agriculture for Development" (2007) [Dünya Bankası, "Dünya Kalkınma Raporu 2008: Kalkınma İçin Tarım"] [2007] s. 7, erişim: <http://go.worldbank.org/ZJIAOSUFUO>

35 Harriet Friedman'ın terimi - örneğin, bkz., "The Political Economy of Food", New Left Review, 2:197 (1993), s. 29-57.

36 Javier Blas, "The End of Abundance: Food Panic Brings Calls for a Second 'Green Revolution'."

37 World Bank, "World Development Report 2008: Agriculture for Development" (2007) [Dünya Bankası, "Dünya Kalkınma Raporu 2008: Kalkınma İçin Tarım"] [2007] s. 7, erişim: [http://](http://www.agassessment.org/docs/ESAP_SDM_220408_Final.pdf)

//go.worldbank.org/ZJIAOSUFUO

38 Javier Blas, "The End of Abundance: Food Panic Brings Cals for a Second 'Green Revolution'."

39 Krizin ve olası etkilerinin daha uzun bir analizi için, bkz., Carlo Morelli, "Behind the World Food Crisis", International Socialism 119 (2008).

40 Javier Blas, "Warning of 'Food Crunch' with Prices to Rise", Financial Times, 26 Ocak 2009.

41 Chatham House'in hazırladığı rapordan alıntı: Financial Times, 26 Ocak 2009.

42 Örneğin, bkz., Aditya Chakraborty, "Secret Report: Biofuel Caused Food Crisis", Guardian, 4 Haziran 2008.

On Üçüncü Bölüm

1 Alex Callinicos'in in Socialist Worker'daki yazısından.

2 22 Şubat 2004'de Observer'de ilk kez yayınlanan raporun detayları. Raporun tümüne <http://www.stopesso.com/campaign/Pentagon.doc> adresinden erişilebilir.

On Dördüncü Bölüm

1 John H Goldthorpe, David Lockwood, Frank Bechhofer and Jennifer Piatt, The Affluent Worker in the Class Structure (Cambridge, 1971), s.6.

2 C Wright Mills, The Causes of World War Three (New York, Simon and Schuster, 1958).

3 Herbert Marcuse, One Dimensional Man (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1964). [Türkçesi: Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler, Herbert Marcuse, İdea Yayınevi / Felsefe Dizisi, Çeviri: Aziz Yardım] <http://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/one-dimensional-man/index.htm>

4 Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics (Londra, Verso, 1985), s.82 [Türkçesi: Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İletişim Yayınları, çeviri: Ahmet Karam].

5 M Hardt and A Negri, Empire (Harvard, 2001), s.53 [Türkçesi: M Hardt ve A Negri, İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları, çeviri: Abdullah Yılmaz]

6 D Filmer, "Estimating the World at Work", Background Report for World Bank, World Development Report 1995 (Washington DC, 1995) [Dünya Bankası Arkaplan Raporu, Dünya Kalkınma Raporu 1995], erişim: <http://www.monarch.worldbank.org>

7 Örneğin, bkz., İngiltere'deki yeni orta sınıfın büyüklüğü için hesaplamalarım, C Harman, "The Working Class After the Recession", International Socialism 33 (1986) içinde.

8 UNDP World Development Report 2009 [Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Kalkınma Raporu 2009], Tablo 21. UNDP'nin verdiği benzer rakamlar CIA Year Book'larda vardır. Rakamlar, Filmer için sanayiye çalışmanın benzer bir coğrafi dağılımını gösteriyor; sanayiye dayalı eski ekonomilerde 300 milyondan çok sanayi işçisi vardır. Aynı toplama BRIC ülkelerinde de rastlanır.

9 "Introduction", R Baldoz et al, The Critical Study of Work: Labor, Technology and Global Production (Philadelphia, 2001), s. 7.

10 ABD Merkez Bankası rakamları, erişim: http://www.federalreserve.gov/releases/G17/Revisions/20061211/tablea_rev.htm

11 ABD Çalışma Bakanlığı 2006 BM rakamlarını veriyor; erişim: http://www.dol.gov/asp/media/reports/chartbook/2008-01/chart3_7.htm. Dünya Bankası rakamlarına göre, Amerika Birleşik Devletleri 2004'de dünya imalat çıktısının yüzde 23,8'inden sorumluydu

ve yirmi yıl içinde ABD'nin payı büyük ölçüde düştü. 1982'den beri yıllık ortalama yüzde 24,6 iken Çin'in 2004'teki payı yüzde 9 ve Güney Kore'ninki yüzde 4'tü. International Herald Tribune, 6 Eylül 2005'ten alıntı.

12 CIA Year Book, sırf eski sanayi ülkeleri için neredeyse iki misli bir rakam veriyor. Kuşkusuz bunun nedeni sanayi sektörünü oluşturanların kapsamıyla ilgilidir.

13 Rakamlar C H Feinstein tarafından "Structural Change in the Developed Countries in the 20 Century", Oxford Review of Economic Policy, 15:4 (1999), tablo A 1'de verilmiştir.

14 R E Rowthorn, "Where are the Advanced Economies Going?", G M Hodgson et al, Capitalism in Evolution (Cheltenham, 2001), s.127 içinde.

15 Yukarıdaki gibi, s.127.

16 Yukarıdaki gibi, s. 127.

17 Guardian, 5 Haziran 2002.

18 Office for National Statistics [Ulusal İstatistik Ofisi], Living in Britain 2000, Tablo 3.14, erişim: <http://www.statistics.gov.uk>

19 Tüm rakamlar "Employed Persons by Occupation, Sex and Age"den alınmıştır; erişim: <ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/lfaat9.txt>

20 Manuel Castells, "The Network Society: From Knowledge to Policy", Manuel Castells and Gustavo Cardoso (eds), The Network Society (Center for Transatlantic Relations, 2006), s. 9 içinde.

21 Bill Dunn, Global Restructuring and the Power of Labour (Palgrave Macmillan, 2004), s. 118.

22 Kate Bronfenbrenner, "Uneasy Terrain: The Impact of Capital Mobility on Workers, Wages, and Union Organising", The ILR Collection, (2001), erişim: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=reports>

23 Raymond-Pierre Bodin, Wide-ran-

ging Forms of Work and Employment in Europe, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) raporu (2001)

24 Yukarıdaki gibi.

25 Robert Taylor, "Britain's World of Work: Myths and Realities", ESRC Future of Work Programme Seminar Series, 2002, erişim: http://www.esrc.ac.uk/ESRCInfoCentre/Images/fow_publication_3_tcm6-6057.pdf

26 Bu rakamlar Office for National Statistics' Social Trends 2001, s. 88'den alınmıştır. Kevin Doogan, New Capitalism? The Transformation of Work (Polity, 2008) bu rakamlara benzer bir tablo sunuyor.

27 Genelde ulusal ekonomilerin yoğun sektörlerin işçi sayısını sayma sorunları düşünüldüğünde, bunlar çok kaba rakamlardır. Ama Filmer'in rakamları, UNDP'ninkiler ve CIA'inkiler hep buna bezer bir model sunarlar.

28 Tüm rakamlar 2005 yılına ait, UNDP, Human Development Report 2009, Tablo 5'ten alınmıştır.

29 Bunu görememek, bazılarının işçi sınıfının küreselleşme ve kentleşmeden kaynaklanan büyümesini iyice abartmaya götürmüştür. Dolayısıyla, çok alıntı yapılan bir tebliğde, Richard Freeman "son on beş yılda Çin, Hindistan, Rusya ve diğerlerinin küresel ekonomiye katılmasıyla küresel işgücünün (yani uluslararası pazarlar için üretim yapan işçiler) fiilen iki misline çıktığını" yazmıştı. Bu güya "küresel sermaye/emek oranını aksi halde olabilecek rakamdan sadece yüzde 55 ve yüzde 60 arasında" değiştirmiştir. Burada üçlü bir yanlış söz konusu. SSCB, Çin ve Hindistan'ın 1990'ların başına kadar dünya sisteminin parçası konumunda bulunmadığını ve bütün işgücünün şimdi sermaye tarafından istihdam edilen işçiler olduğunu varsayar. Ama bütünlüğü içinde işgücü ile ücretli işçi olanlar arasında büyük bir fark var. 2001'de gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde tarım dışı işgücü

1.135 milyardı (rakamlar Summary of Food and Agricultural Statistics, Food and Agriculture Organisation of the United Nations [Gıda ve Tarım istatistikleri Özeti, BM Gıda ve Tarım Örgütü], Roma 2003, s. 12'den). Ama hiçbir biçimde tüm tarım dışı işgücü işçi değildir. Kendi adına çalışmanın tarım dışı işgücündeki oranı, Asya'da yüzde 32, Latin Amerika'da yüzde 44 ve Afrika'da yüzde 48'dir (Women and Men in the Informal Economy [Kayıt Dışı Ekonomide Kadınlar ve Erkekler], ILO, 2002). Ücretli işçi olarak iş arayanların yalnız bir kesimi modern sanayide kayıtlı sektörde iş bulabilmiştir. Çoğu çok düşük üretkenlikli işlerdedir, genellikle birkaç işçili şirketlerde çalışır.

30 International Labour Organisation (ILO), African Employment Report 1990 [Afrika İstihdam raporu 1990] (Addis Ababa, 1991), s. 3.

31 International Labour Organisation (ILO), Women and Men in the Informal Economy, 2002.

32 Ayrıntılar için bkz., Dokuzuncu Bölüm; ayrıca bkz., Ray Brooks, "Labour Market Performance and Prospects", Eswar Prasad (ed) China's Growth and Integration in the World Economy [Çin'in Büyümesi ve Dünya Ekonomisine Entegrasyonu] (IMF, 2004), s. 58, Tablo 8.5 içinde.

33 Sözelimi, Mike Davis, Planet of Slums'da [Türkçesi: Gecekondu Gezegeni, Metis Yayınları, çeviri: Gürol Koca] bir hata yaptı (Verso, 2006).

34 Rakamlar, PRELAC Newsletter (Santiago, Şili), Nisan 1992, şema 3'den.

35 Paulo Singer, Social Exclusion in Brazil (International Labour Office, 1997), 2. Bölüm, Tablo 7, erişim: <http://www.ilo.org>

36 Rakamlar, J Unni, "Gender and Informality in Labour Markets in South Asia", Economic and Political Weekly (Bombay), 30 Haziran 2001, s.

2367'den.

37 Ray Brooks, "Labour Market Performance and Prospects", Eswar Prasad (ed), China's Growth and Integration into the World Economy; Çin'in kenti işgücünün başka bir analizi için, bkz., Martin Hart-Landsberg and Paul Burkett, "China, Capitalist Accumulation, and Labor", Monthly Review, 59:1 (2007).

38 UNDP, World Development Report 2009, Tablo 21.

39 Marx, Capital, I. Cilt, s.628.

40 Yukarıdaki gibi, s.643.

41 P Singer, "Social Exclusion in Brazil", International Labour Office, 1997, 2. Bölüm, s. 14.

42 Örneğin, bkz., J Unni, "Gender and Informality in Labour Markets in South Asia", Economic and Political Weekly (Bombay), 30 Haziran 2001, Tablo 19, 20 ve 22, s. 2375-2376'da verilen rakamlar. Elbette ani emek talebinin sadece kayıt dışı sektörden karşılandığı durumlar vardır ve bunlar geçici olarak ücretlerin kayıtlı sektörü aşmasını mümkün kılabilir. Örneğin, aynı görüngü İngiltere'de sanayinin inşası sırasında "götürü" emek için de geçerliydi.

43 İşverenlerin neden sürekli işçileri istihdam ettiğine dair bir açıklama için, bkz., H Steefkerk, "Thirty Years of Industrial Labour in South Gujarat: Trends and Significance", Economic and Political Weekly (Bombay), 30 Haziran 2001, s. 2402.

44 Paulo Singer, Social Exclusion in Brazil, 2. Bölüm, tablo 10.

45 Yukarıdaki gibi, s. 17.

46 International Labour Organisation, African Employment Report 1990, s. 34.

47 Rajar Majumder, "Wages and Employment in the Liberalised Regime: A Study of Indian Manufacturing Sector", 2006, erişim: <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/4851/>

48 Yukarıdaki gibi.

49 F Engels, "Letter to Bernstein, 22 Ağustos1889", K Marx and F Engels, Collected Works, Cilt 48 (Londra, 2001).

50 Mike Davis, Planet of Slums, s. 36.

51 Leo Zeilig and Claire Ceruti, "Slums, Resistance and the African Working Class", International Socialism 117 (2008), erişim: <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=3986cissue=117>

52 "Informe de Desarrollo Humano in la Region del Altiplano, La Paz y Oruro", PNUD Bolivia, 2003, Roberto Saenz, "Boliva: Critica del Romanticismo Anti-Capitalista", Socialismo o Barbarie, 16 (2004)'ten alıntı. Benim çevirim.

53 Yukarıdaki gibi.

54 Leo Zeilig and Claire Ceruti, "Slums, Resistance and the African Working Class".

55 İki Mısırlı aktivist, Mustafa Bassiouny ve Omar Said'in grevle ilgili bir broşüründen, Anne Alexander'in çevirisi, International Socialism 118 (2008).

56 Robin Cohen, Peter Gutkind and Phyllis Brazier, Peasants and Proletarians (Monthly Review Press, 1979).

57 H van Wersch, The Bombay Textile Strike 1982-1983 (OUP, 1992), s. 45-46; Meena Menon and Neera Adarkar, One Hundred Years One Hundred Voices (Kolcata, Seagull, 2004).

58 F Engels, The Peasant Question in France and Germany [1894], K Marx and F Engels Collected Works, Cilt 27, s. 486 ve 496 içinde.

59 Adam David Morton, "Global Capitalism and the Peasantry in Mexico", Review of Peasant Studies, 34:3-4 (2007), s. 441-473.

60 "Neo-popülizm" eleştirileri için, örneğin, bkz., Terence J Byres, "Neo-Classical Neo-Populism 25 Years On: Déjà Vu and Déjà Passe, Towards a Critique," Journal of Agrarian Change, 4:1-2 (2004).

61 Örneğin, bkz., Keith Griffin, Azizur Rahman Khan and Amy Ickowitz, "Poverty and the Distribution of Land," Journal of Agrarian Change, 2:3 (Temmuz 2002).

62 Hamza Alavi and Teodor Shanin, Introduction to Karl Kautsky, The Agrarian Question, 1. Cilt (Zwan, 1988), s. xxxi-xxxii.

63 Danyu Wang, "Stepping on Two Boats: Urban Strategies of Chinese Peasants and Their Children", International Review of Social History 45 (2000), s. 170 içinde.

64 Yukarıdaki gibi, s. 170.

65 S Rodwan and F Lee, Agrarian Change in Egypt (Beckenham, 1986).

66 Bu sorunlara dair yeni bir araştırmanın değerlendirmesi için bkz., Pauline E Peters, "Inequality and Social Conflict Over Land in Africa", Journal of Agrarian Change 4:3 (2004).

67 Hamza Alavi, "Peasants and Revolution", Socialist Register 1965, s. 241-277, erişim: http://socialistregister.com/socialistregister.com/files/SR1965_Alavi.pdf

68 Gerçi o zaman bile ekonomik büyüme sonucu, nüfusun oldukça geniş kesimlerinin bir dereceye kadar rızası alınmıştı.

69 Ayaklanmanın değerlendirmesi ve başarısızlığına bir açıklama için, bkz., Chris Harman, The Fire Last Time (Londra, Bookmarks, 1998).

Terimler Sözlüğü

Açık finansmanı Bir hükümetin ödemelerini vergilerle elde ettiklerinin dışında kalan kısmı borçlanmayla karşılaması yöntemi.

Altın Çağ Terim bazen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen on yıllarda uzun canlılığı göstermek için kullanılır.

Altın standardı Devletlerin ulusal para birimlerinin değerini altına bağladığı ve birbirine borçlarını bununla ödediği sistem. Devletler Birinci Dünya Savaşı sırasında ve 1930'ların başından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu sistemden ayrıldılar. 1945 sonrasında, 1971'de çöken Bretton Woods sistemiyle değişik bir biçimde işlemiştir.

Artı değer Marx'ın işçilerin sömürülmesiyle yaratılan değerın fazlası için kullandığı terim. Kapitalist bireyin kârı, artı diğerlerine ödediği rant, faiz ve verginin (artı "üretken olmayan faaliyetler"e harcadıklarının) temelini oluşturur. s ile gösterilir.

"Askeri Keynesçilik" 1980'lerde ABD'de Ronald Reagan'ın başkanlığı sırasında devlet borçlanmasıyla karşılanan artan askeri harcamaların ekonomik etkisi için kullanılan terim.

Avusturya Okulu Burjuva iktisadın ekonomik krizleri kaçınılmaz, ama sürekli ekonomik büyüme için gerekli gören versiyonu. En ünlü şahsiyetleri Friedrich von Hayek ve Joseph Schumpeter'dir.

Bağımlılık teorisi Üçüncü Dünya ekonomilerinin ileri ekonomilere bağımlılığının ekonomik kalkınmayı engellediğini savunan 1950'ler ve 1960'larda çok yaygın olan teori.

Baran, Paul Güney'de kalkınmanın sadece kapitalizmden kopuşla

mümkün olduğunu ileri süren Marksist kuramcı. Paul Sweezy ile işbirliği içinde çalışmıştı.

Bauer, Otto 20. yüzyılın ilk otuz yılında kapitalizmde reform yapma politikası güden Avusturyalı Marksist.

Bernstein, Edward 20. yüzyıl başında, Alman sosyalist hareketi içinde devrimci Marksizm'in "revizyonist" eleştircisi.

Birinci Kesim Ekonominin yeni üretim için donanım ve malzemeleri üretmekle ilgili (anaakım iktisatçılar "sermaye malları" derler) kesimi.

Bonolar Bankalar ve diğer kapitalist şirketlerin birbirlerine verdikleri kredilerde borç senedi görevi gören senetler.

Borkiewicz, Ladislaus von 20. yüzyılın başında Marx'ın eserlerini ciddi olarak incelemekle birlikte onun bazı yaşamsal bulgularını reddeden Polonyalı iktisatçı.

Böhm-Bawerk Marjinalist iktisadın kurucularından, Marx'ın eserlerinin en iyi bilinen eleştirisini yaptı.

Bretton Woods İkinci Dünya Savaşı sonrasında altın ve dolar temelindeki finansal sistemini kuran konferansın toplandığı yer. 1971'de çöküşüne kadar sisteme verilen ad.

Brics Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın baş harfleriyle oluşan ülkeler grubu.

Buharin, Nikolay Bolşevik lider ve iktisat kuramcısı; 1938'de Stalin tarafından infaz ettirildi.

Büyük Buhran 1870'ler ve 1880'lerin krizler dönemiyle, tekrar 1930'ların bunalımı için kullanılan terim.

Chicago Okulu Milton Friedman ve monetarizmin izleyicileri.

Cliff, Tony 20. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de yaşayan Filistin asıllı Marksist; devlet kapitalizmi ve temel biçimiyle sürekli silahlanma ekonomisi teorisini geliştirdi.

Corey, Lewis Louis Fraina olarak da bilinir, daha sonra 1930’ların bunalımının önemli bir Marksist analizini yapmıştı ve Amerikan Komünist Partisi’nin ilk üyelerindendi.

Davos Her yıl önde gelene sanayiciler, finansörler, bakanlar ve iktisatçıların oluşturduğu Dünya Ekonomik Forumu’nun toplandığı İsviçre kayak merkezi.

Deflasyon Normalde ekonomik krizin etkisiyle bağlantılı fiyat düşüşü.

Değer Bir metanın içerdiği soyut emek miktarı; onun değişim değerini belirler ve artı değerın kapitalistler arasında bir parça yeniden dağılımında sonra da fiyatını belirler.

Değerleme (Valorisation) Marx’ın Kapital’inin bazı [İngilizce] çevirilerinde Almanca Verwertung sözcüğünün Fransızcasını temel alan terim.

Değişim değeri Smith, Ricardo ve Marx’ın emtianın değerinin diğer emtiayla ölçmekte kullandıkları terim. Bkz., Değer ve Kullanım Değeri.

Değişken sermaye Ücretli emek istihdamına yatırılmış sermaye. v ile gösterilir.

Değişmeyen sermaye Marx’ın kapitalistin fabrikaya, makinelere, hammadde ve bileşenlere (diğer bir deyişle, üretim araçlarına) yatırımı için kullandığı terim; c simgesiyle gösterilir.

Doğal İşsizlik Oranı Serbest piyasa iktisatçılarının kapitalizme enflasyonu hızlandırmaktan kaçınması için gerekli gördükleri düzey. NAIRU – Non-Accelerating Rate of Unemployment – denir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI,

Foreign Direct Investment) Bir diğer ülkede bir şirketin yüzde 10’undan fazlasına sahip olma izni verilen bir şirketin bir ülkedeki yatırımı. Mülkiyet ya da kontrol hakkı vermeyen yatırımı portföy yatırım denir.

Döner sermaye bkz., sabit sermaye.

Dönüşüm problemi Değer açısından, Marx’ın kapitalizm anlatısından malların fiilen alınıp satıldığı fiyatlara geçiş çabasında ortaya çıkan problem. Birçok iktisatçı, problemin çözülmesinin imkânsız olduğunu ve bu nedenle Marksist iktisadın terk edilmesi gerektiğini öne sürmüştü.

Dünya Bankası bkz., International Monetary Fund.

“Düzenleme” teorisyenleri

Marksizm’den etkilenmiş ve 20. yüzyıl kapitalizmini Fordist ve post-Fordist evrelere ayıran Fransız iktisatçıları okulu.

Eksik tüketimcilik Kapitalist krizden kâr oranının düşmesi yasasını değil, kapitalizmin ürettiği tüm mallara pazar bulmaktaki sözde yetersizliğini sorumlu tutan teori. Teorinin ilk versiyonları 19. yüzyıl başında Sismondi gibi iktisatçıları tarafından öne sürülmekle birlikte hem Marksistler (Rosa Luxemburg’dan Baran ve Sweezy’ye kadar) hem Keynesçiler tarafından geliştirilmişti.

Emek değer teorisi Marx tarafından (Smith ve Ricardo gibi önceki düşünürlerin fikirleri temelinde) geliştirilen, fiyatlarının belirlenmesinden sonuçta sorumlu olan malların değerinin nesnel bir ölçüsü olduğu görüşü. Bu, onları üretmek için “toplumsal bakımdan gerekli” emek süresidir – bir başka deyişle, bütün olarak sistemde mevcut teknik, vasıf ve çaba düzeyi kullanılmasıyla olur bu. Marx’ın teoreyi kendi açıklamaları için, bkz. Ücretli Emek ve Sermaye, Ekonomi Politigin Eleştirisi ve Kapital’in Birinci Cildi, Birinci Bölüm.

Emek gücü İşçileri istihdam ettiklerinde

kapitalistler tarafından saatlik, günlük, haftalık ya da aylık satın alınan çalışma kapasitesi.

Europara (Eurodolar) Ölçü birimi dolar olan ama ABD dışında tutulan, 1960'ların sonu ve 1970'lerde büyüyen, ulusal hükümetlerin kontrolü dışında kalan geniş finans havuzu.

Euro bölgesi 16 Avrupa Birliği devletinin tek yasal ödeme birimi olarak kabul ettiği para birimi. Şu anda Avusturya, Belçika, Kıbrıs, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Luxemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve İspanya.

Fiktif sermaye Üretim sürecinin parçası olmayan ama sahiplerine artı değerden bir gelir kazandıran hisseler ve gayrimenkul yatırımlar gibi şeyler.

Finans kapital Ekonominin üretim ya da satış sektörlerinin tersine, finansal sermaye. Çoğu kez finansörlerin bütün olarak ekonomide gerçek güce sahip olduklarını ima eder.

Finansallaşma Ekonominin finansal kesiminin ve etkisinin büyümesi. Çoğu kez terim bunun diğer sektörlerdeki sermayenin zararına olduğunu ima eder.

Fischer, Irving 20. yüzyılın ilk otuz yılında ABD'de önde gelen neoklasik iktisatçı.

Fordizm Terim bazen 1920'den 1970'lerin ortasına kadar kapitalizmi betimlemek için kullanılmıştır. Kültürel üretim yapan sanayilerde ücretleri yüksek tutmak için şirketler ve sendikalar arasında sözde işbirliğini ima eder.

Friedman, Milton Devletin para arzını doğru kontrol ederek krizleri durdurabileceğine inanan muhafazakar serbest piyasa iktisatçısı. 1980'lerin başında Margaret Thatcher'ın "monetarist" politikalarının esin kaynağı.

Galbraith, John Kenneth Savaş

sonrası on yıllarda dizginsiz serbest piyasaları eleştiren Amerikalı iktisatçı.

Grossman, Henryk Yirminci yüzyılın ilk yarısında Polonyalı-Avusturyalı Marksist aktivist ve iktisatçı.

GSMH Gayrisafi Milli Hasıla, ama GSYİH olarak yurtdışı yatırımlardan gelen net geliri de içine alır.

GSYİH Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, bir ülke sınırları içinde tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerinin ölçüsü.

Gümrük tarifeleri Yerel üreticilerin pazarlara hakim olmasını kolaylaştırmak için ithal malları vergilendirerek fiyatlarını artırma.

Hansen, Alvin 1930'lar kriziyle Keynesçi olan, 20. yüzyılda otuzlu yılların ortasında önde gelen anaakım ABD'li iktisatçılardan.

Hayek, Friedrich von Devletin ekonomik krizlerin etkisini hafifletme girişimlerine, durumu daha da kötüleştirebilir gerekçesiyle karşı çıkan muhafazakar iktisatçı. Margaret Thatcher'ın hayranlığını kazanmıştı.

Hilferding, Rudolf Finans ve tekelin kapitalizmdeki etkisiyle ilgili öncü bir kitap yayınlamış, sonradan Weimar Cumhuriyeti'nde maliye bakanlığı yapmış ve devrimci sosyalizme karşı çıkmıştı.

Hobson, J 20. yüzyıl başının İngiliz liberal iktisatçısı, emperyalizmin finansa uygun olup kapitalizmin kalan bölümüne uygun olmadığını öne sürdü.

İkinci Kesim Ekonominin işçilerin tüketeceği malları (bazen "ücret malları" denir) üretmekle ilgilenen kesimi.

ILO Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization), işçilerle ilgili konularda çalışma yapan bir Birleşmiş Milletler kuruluşu.

IMF Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund), ekonomik zorluklar yaşayan ülkelere Dünya Bankası'nın yanında, politikaları üzerinde sıkı kontrolleri kabul

etmeleri karşılığında borç veren, eski sanayileşmiş ülkelerin (özellikle ABD) egemenliğindeki uluslararası organ.

İnsan sermayesi Anaakım iktisatçıların çalışanların öğrenim ve eğitimle edindikleri vasıfları betimlemek için kullandıkları terim.

İthal ikamesi Yerel kapitalistler için ithalatı engelleyip koruma altına alınmış bir pazar yaratarak sanayileşmeyi hızlandırma girişimi.

Jevons, William Neoklasik iktisadın kurucusu, 1860'lar-70'lerin İngiliz iktisatçısı.

Kaldıraç Hisseler, mülk ve diğer varlıklardan gelen küçük nakit ödemelerin alım gücünü artırmak için borçlanma.

Kaplanlar Doğu ve Güney Doğu Asya'nın sanayileşen ekonomileri için kullanılan terim.

Kâr kütlesi Belirli bir kapitalistin toplam kârları. Sterlin, dolar ve diğer para birimleriyle ölçülür.

Kâr oranı Artı değerın yatırılan sermayeye oranı. Yüzdeyle ölçülür. $s/(c+v)$ ile gösterilir.

Kâr payı Bir şirket ya da ülkenin toplam çıktısının ücretlerin tersine kârlara giden oranı.

Karşılıksız para Bir hükümetin garantisi dışında hiçbir özsel değeri olmayan para biçimi; örneğin, banknotlar, ucuz metalden yapılan madeni paralar gibi. Bu, parasal aracının ya da altın ya da gümüş gibi kendine özgü değere sahip mübadele edilebilir malzemenin karşısıdır.

Kautsky, Karl 20. yüzyıl başında en ünlü Marksist, sonradan devrimci yaklaşıma karşı çıktı.

Kayıtlı sektör İşçilerin yasal çalışma haklarına sahip oldukları işler.

Kayıt dışı sektör İşçilerin resmi çalışma haklarına sahip olmadıkları işler.

Keynesçilik İki savaş arası yıllarda İngiliz iktisatçı J M Keynes'in fikirlerine dayalı iktisat öğretisi. Hükümetlerin vergi gelirlerinden fazlasını harcayarak ("açık finansmanı" denilir) ekonomik daralma ve bunalımları önleyebileceklerini savunur.

Kidron, Mike 20. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de yaşayan Marksist iktisatçı. Sonradan T N Vance ve Tony Cliff'in fikirlerinden sürekli silahlanma ekonomisi teorini geliştirdi.

Kredi krizi: Bankacılık sistemi ve genel ekonomide kredi alıp vermenin zora düşmesi.

Kullanım değeri Bir metanın dolaysız kullanım özellikleri.

Kültür Devrimi Çin'de 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında yaşanan siyasal çalkantı.

Likidite Vadesi gelmiş borçları ödemek ya da bankalar örneğinde kredi geri çağırımları durumunda krediyi kapatabilmek için elde nakit (ya da kolayca nakde dönüştürülebilecek varlıklar) bulundurmak.

Likidite krizi Bankacılık sistemi ve ekonominin genelinde satın alma ve borç vermenin kesildiği an.

Luxemburg, Rosa Polonyalı-Alman Marksist, I. Dünya Savaşı'nda Almanya devrimci muhalefetin lideri, Ocak 1919'da karşı devrimciler tarafından katledildi.

Makroekonomik İçindeki tek tek unsurlar arasındaki "mikroekonomik" ilişkilerin tersine, ekonomiye bütün olarak gönderme yapar. "makroiktisat" anaakım iktisadın ulusal ekonomilere rehberlik etmeye çalışan bir dalıdır.

Mali önlemler Hükümetlerin üstlendikleri vergiler ve harcamalar. Marjinalizm Neoklasik iktisadın bir başka adı.

Marshall, Alfred Geç 19. ve erken 20. yüzyılın İngiliz iktisatçısı, neoklasik iktisadın başlıca şahsiyetlerinden.

Meta Pazarda alınıp satılan şey. Meta (emtia) terimi İngilizce'de yaygın olarak "goods" (mallar) sözcüğüyle karşılır.

Mercosur Bazı Güney Amerikan devletleri (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay) arasında bölgesel bir ticaret anlaşması.

Mikroekonomik bkz., makroekonomik.

Minsky, Hyman Kapitalizmde spekülâtif canlanmalar ve iflasların kaçınılmazlığını kabul eden 20. yüzyıl ortasında ortodoks olmayan anaakım iktisatçı.

MITI Güçlü Japon Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of Trade and Industry).

Monetarizm Krizlere hükümetlerin vergi gelirlerinden çok harcama yaparak çözüm getirilemeyeceğini savunan öğretisi. Bu, para arzını artırmanın sadece fiyat artışlarına yol açacağını savunur. Paranın miktar teorisi adıyla, 1930'larda Keynesçiliğin doğuşundan önce, burjuva iktisatta ortodoks olan buydu ve 1970'lerin ortasında tekrar moda oldu.

Mutlak artı değer İş saatlerinde paralel bir ücret artışı olmadan artı değerde meydana gelen artış.

NAIRU Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment (İşsizliği Hızlandırıcı Olmayan Enflasyon Oranı) bkz., Doğal İşsizlik Oranı (Natural Rate of Unemployment).

Neoklasik iktisat 19. yüzyılın sonundan beri, burjuva iktisadın başat okulu. Değerin insanların mallardan elde ettiği "marjinal" doyuma bağlı olduğuna inanır ve kârı "sermayenin marjinal üretkenliği"nin sonucu olarak haklı gösterir. "Marjinalizm" olarak da bilinir.

Neoliberal "Liberal" kıta Avrupası'nda "serbest piyasa" anlamında kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla, neoliberal serbest piyasa ekonomik önlemlerine geri dönüş demektir. Solda bazıları

bunu işçilerin koşullarına ve sosyal haklarına saldırılara göndermeye kullanırlar. Bazen de 1970'lerin ortasından günümüze kadar olan dönemi betimlemek için kullanılır.

Nispi artı değer İşçilerin kendi ücretlerinin eşdeğerini üretmek için harcadıkları süre kısaldığında elde edilen artı değer artması; dolayısıyla bu çalışma sürelerinden daha büyük bir bölümün kapitaliste gitmesine neden olur.

Nomenklatüristler 1989-91 öncesinde, eski Doğu Bloğu ülkelerinde devlet ve sanayi de yüksek ayrıcalıklı mevkileri ellerinde tutanlar.

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü - Organisation of Economic Cooperation and Development). Önemli bir araştırma bölümü olan yerleşik sanayileşmiş ülkelerin oluşturduğu örgüt.

Okoshio teoremi Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi teorisini çürüttüğünü iddia eden teori.

OPEC Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries), şu anda on iki ülkeden oluşan kartel: Cezayir, Angola, Ekvator, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela.

Otarşi Bir ekonominin dünyayla ticari ilişkilerini koparma çabası.

Ölü emek Marx'ın geçmişte üretilmiş ama şimdi üretilmede kullanılan emtiayı betimlemek için kullandığı terim.

Ödeme gücü Kendi varlıklarını nakde dönüştürmek için zaman tanınması halinde, şirketler ya da bireylerin tüm borçlarını kapatma yeteneği.

Örgütlü sektör (Organised sector) Hindistan'da işçilerin yasal çalışma haklarına sahip oldukları kayıt altına alınmış resmi sektör için kullanılan terim.

Özel Özsermaye Fonları Zenginlerin

kâr etmek amacıyla şirketlerden hisse satın almak için bir araya geldikleri yatırım aracı.

“Parasal önlemler” Tedavüldeki para miktarının hükümetçe azaltılması ya da çoğaltılmasıyla, enflasyonu önleyip ekonomik daralmaları tersine çevirmeyi amaçlayan ekonomiyi düzenleme girişimleri.

Para sermaye Ya üretken yatırım sürecinin parçası olarak ya da başkalarına borç verme yoluyla, değerini artırma amacıyla tutulan para.

Pareto, Vilfredo 20. yüzyılın hemen başında İtalyan neoklasik iktisatçı, Mussolini’nin iktidarı ele geçirmesini destekledi.

Petrol şoku Özellikle Ekim 1973 Arap-İsrail savaşı sonucunda petrol fiyatlarındaki ani artış.

Plaza Anlaşması ABD için ihracatı kolaylaştırmak amacıyla, Japonya ve Almanya’nın paralarının değerini yükselten 1985 Anlaşması.

Preobrazhenski, Evgeni Rus Bolşevik militan ve iktisatçı, Stalin tarafından 1937’de infaz ettirildi.

Rantiye Kira ya da temettüleri gibi kazanılmamış gelirleriyle yaşayanları betimlemek için kullanılan eski moda terim.

Realizasyon Marx’ın üretilmiş emtianın kâr etmek için satılabilmesini betimlemekte kullandığı terim.

Ricardo, David 19. yüzyılın ilk on yıllarının ekonomi politikçisi, emek değer teorisini geliştirdi ve Marx’ın fikirleri üzerinde önemli etki yaptı.

Robinson, Joan 20. yüzyılın ilk üçte birlik bölümünde radikal Keynesçi iktisatçı, neoklasik okuldan ayrılrsa da Marx’ın değer teorisini reddetti.

Saadet Zinciri (Ponzi şeması) Yeni yatırımcılardan toplanan parayla eski yatırımcıların kârlarını ödeyen hileli şema.

Sabit sermaye Birkaç üretim

devresinde süren fabrika ve donanımaya yatırılmış sermaye. Her üretim devresinde tüketilen ve örneğin hammaddeler, elemanlar ve emek gibi bir sonraki devrede yenilenmesi gereken döner sermayenin tersidir.

Samuelson, Paul Savaş sonrası on yıllarda ekonomi ders kitabıyla, neoklasik ve Keynesçi fikirlerin anaakım sentezinin başlıca popülerleştiricisi ve ABD’de Kennedy hükümetinin danışmanı.

Say yasası Mallarda genel bir aşırı üretim olamayacağını çünkü her seferinde birilerinin başka birilerinin satın alacağı bir şeyleri sattığını öne süren sözde yasa.

SBKP SSCB’nin iktidar partisi. Genel sekreterleri – Stalin, Kruşçev, Brejnev, Andropov, Çernenko ve en son Gorbaçov – devleti yönetmişti.

Schumpeter, Joseph 20. yüzyılın ilk yarısında Avusturyalı iktisatçı. Kapitalizmi desteklemekle birlikte onun düzgün geliştiğini reddetmiş, “yaratıcı yıkım” deyimini yaratmıştı.

Sermayeler Genelde kapitalist sistemin (gerek şahıs şirketleri ve diğer şirketler gerekse devletler olsun) ekonomik rekabet halindeki birimlerini betimlemekte kullanılan terim.

Sermayenin amortismanı İşleyiş döneminde fabrika, makinelerin ve vb. fiyatındaki düşüş. Bu ya aşınmaya ya da sermayenin “değer yitirmesi”ne bağlıdır (aşağıya bakınız).

Sermayenin değer bileşimi Değişmeyen sermayenin değişken sermayeye oranı, organik bileşimden teknik bileşimdeki değişiklikler gibi diğer faktörlere bağlı değişiklikleri hesaba katmasıyla ayrılır.

Sermayenin değer yitirmesi Fabrika, donanımın, vb. değerinde azalma; çünkü teknik ilerleme belirli bir emek süresinde daha fazla miktarın üretilmesine izin verir.

Sermayenin devir hızı Üretim sürecinin başından malların nihai satışına kadar geçen süre.

Sermayenin manevi amortismanı (Moral depreciation of capital) Hızlı teknolojik ilerleme karşısında eskiyen işletme ve sermayelerin değer kaybı.

Sermayenin merkezileşmesi Sermayenin devralma, birleşme, vb. aracılığıyla git gide daha az elde toplanması eğilimi, dolayısıyla kapitalist sistemin tamamı daha az rakip sermayenin doğrudan kontrolü altındadır.

Sermayenin organik bileşimi Fabrikaya, makinelere, hammaddelere ve vb. ("üretim araçları") yapılan yatırımın değerinin üretken emek istihdamına yapılan harcamanın değerine oranı. Marksist terminolojiyi kullanırsak, bu değişmeyen sermayenin değişken sermayeye oranı, ya da c/v dir. Arıca, bkz., sermayenin teknik bileşimi.

Sermayenin teknik bileşimi Fabrikanın, makinelerin, hammaddelerin ve vb. ("üretim araç ve gereçleri") istihdam edilen toplam emeğe fiziksel oranı. Bu oran fiziksel olmaktan çok değer açısından ölçüldüğünde, "sermayenin organik bileşimi" olur.

Sermayenin yoğunlaşması Kapitalist sistemi oluşturan rakip bireysel sermayelerin büyümesi.

Smith, Adam 18. yüzyılın son bölümünün en önemli ekonomi politikçisi. Fikirlerinin çarpıtılmış sunumları şimdi kapitalizmi savunmakta kullanılsa da kavramlarının birçoğunun eleştirel kullanımı Marx için önemliydi.

Somut emek Emeğin her türlü ediminin özgül niteliğine – örneğin, bir marangozun emeğini otobüs sürücüsününkinden neyin ayırdığına – gönderme yapar.

Soyut emek Emeğin belirli tüm eylemlerinin kapitalizmde ortak sahip

olduğu şey; bütün olarak ekonomide harcanan toplumsal bakımdan gerekli emek süresinin toplamında her birinin oluşturduğu oranla ölçülür.

Sömürü oranı Artı değerın ücretlere oranı (doğrusu, sadece emtia üreten işçilerin ücretleri sayılmalı). Bir diğer yolla, işçinin kendi hayat standardının eşdeğeri malların üretimine harcadığı süreye kıyasla, kapitalist için artı değer üretimine harcadığı sürenin oranı olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda artı değer oranı, yani artı değerın değişken sermayeye oranı da denilebilir ve s/v diye gösterilir.

Sraffa, Piero Ortodoks burjuva iktisadın, "neoklasik" marjinalist okulun temel tezlerini çürüten Cambridge iktisatçısı. Marx'tan çok Ricardo'yu temel alma eğilimine sahip izleyicileri, Marksist kâr oranının düşmesi teorisini reddederlerken, krizlerin genelde ücretlerin kârları azaltılmasından kaynaklandığını düşünürler. Sraffa kendisini Marksist gelenek içinde görmekle birlikte, onlar çoğu kez "neo-Ricardocular" olarak tanınırlar.

Strachey, John 1930'lar bunalımıyla ilgili Marksist yorumların İngiltere'de en ünlü satıcısı, 1940'ların sonunda İşçi Partisi bakanı ve 1950'lerde İşçi Partisi sağ kanadının Keynesçi savunucusu.

Sweezy, Paul 1940'larda Marksist fikirlerin gelişiminin çağ açıcı bir değerlendirmesini yapan (The Theory of Capitalist Development [Türkçesi: Kapitalist Gelişme Teorisi, çeviri: Gülsüm Akalın, Kalkedon yayınları]) ve 1960'larda Paul Baran'la birlikte, 20. yüzyıl ortasında kapitalizm değerlendirmesine (Monopoly Capital [Türkçesi: Tekelci Sermaye, çeviri: Gülsüm Akalın, Kalkedon yayınları]) imza atan Amerikalı iktisatçı.

Taylorizm Emeğin her eyleminin süre ve hareketinin araştırılmasına dayalı "bilimsel yönetim" denilen teknik. 20. yüzyıl başında bütün sanayiye yayıldı.

Ticaret sermayesi Malların üretiminden ayrı olarak alım ve satımından kâr etmeyi amaçlayan yatırım. Bazen tüccar sermayesi de denir.

Ticaret hadleri Bir ülkenin ihracatının ithalata göre nispi fiyatları. Ticaret hadlerinin iyileşmesi, ülkenin ithal ettiği ürünlere daha az ödeme yapması anlamına gelir.

Toplumsal bakımdan zorunlu emek süresi Bütün ekonomide geçerli ortalama teknikleri kullanarak ve ortalama çaba harcamayarak, belirli bir malı üretmek için gereken emek süresi. Bir metada maddeleşmiş soyut emek miktarını – ve bu nedenle değeri - belirler.

Toplumsal ücret Devlet tarafından sağlanan, işçilerin hayat standartlarını artıran sosyal yardımlar, sağlık sigortası ve diğer yardımları betimlemek için kullanılan terim.

Tröstler Piyasaları oluşturup satış fiyatlarını dayatmak için işbirliği yapan endüstriyel topluluklar birliği.

Türevler Yatırımcılara gelecekteki fiyat değişikliklerine karşı kendilerini güvenceye alma imkânı vermek için hazırlanan finansal sözleşmeler. Türevlerin işlem görmesi faiz ya da döviz kurlarında spekülasyon yapma aracı olarak geliştirilişi sonra genelde piyasalardaki değişikliklerle ilgili finansal kumar biçimine dönüşmüştür.

UNCTAD Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı; kalkınma ajansı ve ekonomik istatistiklerin önemli kaynağı.

Üçlü Sanayileşmiş kapitalist dünyanın başlıca üç parçası; yani Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya.

Üçüncü Kesim Ekonominin üretim araçları ve malzemeleri olarak kullanılmayacak, işçilerin de tüketmeyeceği malları – başka bir deyişle, egemen sınıfın tüketimi için “lüks malları,” silahları, vb. üreten kesimi. Kimi zaman Kesim 2a diye

geçer.

Üretim giderleri Sermayenin piyasada kalabilmek için yapması gereken, ama emtia çıktısını maddi olarak genişletmeyen giderler (sözgelimi, malların pazarlanmasına, reklamlara, fabrika ve makinelerin korunmasına yapılan harcamalar).

Üretken emek Artı değerın yaratılmasına katkıda bulunan emek.

Üretken harcamalar Meta üretimi ve artı değerin yaratılmasında gerekli harcamalar (bir tarafta üretim araç ve gereçlerine, diğer tarafta işçi ücretlerine yapılan harcamalar).

Üretken olmayan tüketim Malların ne yeni fabrika, makineler, hammadde ve vb. (“üretim araçları”) üretimine yarayan ne de işçilerin tüketim ihtiyaçlarını gideren şekilde kullanılması. Malların egemen sınıfın tüketimi, reklam ve pazarlama ya da silahlanma için kullanılması hep bu kategoriye girer.

Üretken olmayan giderler Kapitalistler ya da devletin üstlendiği, emtia üretimi için gerekli olandan ayrı giderler (buna egemen sınıfın tüketimi, şahsi hizmetçilerine harcamaları “üretim masrafları” vb. dahildir).

Vance, T N 1940’lar ve 1950’lerde “sürekli savaş ekonomisi” teorisini geliştiren Amerikalı iktisatçı.

Volcker, Paul 1970’lerin sonu ve 1980’lerde ABD Merkez Bankası başkanı.

Volcker şoku ya da darbesi 1979’da ABD faiz oranlarındaki ani artış.

Walras, Leon 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız iktisatçı; neoklasik iktisadın kurucusu.

WTO Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation), serbest ticaret ve neoliberal gündemi yerleştirmeyi amaçlayan uluslararası kuruluş.

Yedek işçi ordusu Sermayenin çalışan işçilerin ücretlerini düşük tutmak

için kullandığı istihdam edilmeyen ve üretimin periyodik genişlemeleri sırasında sanayinin çektiği işçilerden oluşan büyük yığın.

“Yeni Klasik”Okul 1980’lerde geliştirilen serbest piyasa iktisadi okulu; dış güçlere bağlı kalmadıkça ya da devlet, tekeller ya da sendika eylemlerinin müdahalesine uğramadıkça, pazar ekonomisinin dengede kalacağını savunur.

Yeni Sanayileşen Ülkeler (NICs- Newly Industrialising Countries) Güney Kore, Brezilya, Tayvan gibi 1960-1980 arasında yeni sanayileşen ülkeler.

Dizin

1834'ler, 117
 1930'lar, 144, 272, 363, 367
 1968'ler, iv, 2, 43, 154, 157, 158, 159, 177, 300, 318, 326, 329, 334, 336, 338, 339, 343
 1990'lar, 210, 232, 242, 264, 268, 305

A

Abalkin,
 Sovyet grevleriyle ilgili, 187
 ABD kapitalizmi, 93, 303
 ABD Merkez Bankası, 6, 7, 128, 208, 211, 251, 268, 352, 357, 368
 Afganistan, 244, 247, 248, 297
 Afrika, 5, 6, 34, 35, 83, 85, 143, 161, 162, 164, 168, 196, 198, 199, 200, 201, 208, 226, 229, 244, 248, 253, 296, 305, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 316, 353, 359, 361
 Afrika sosyalizmi, 196
 Aganbegyan, 182, 343
 Aglietta, 146, 257, 338, 352
 Alan Greenspan, 6, 207
 Alavi, Hamza, 315, 360
 Alman kapitalizmi, 93, 142
 Almanya, iv, 2, 9, 59, 78, 79, 82, 83, 85, 86, 94, 101, 118, 127, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 147, 151, 153, 159, 161, 162, 175, 176, 177, 178, 188, 189, 190, 194, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 227, 229, 235, 244, 248, 253, 255, 260, 261, 263, 266, 274, 339, 363, 364, 366
 Alvater, Elmer, 331, 339
 Amerika Birleşik Devletleri, 5, 79, 91, 94, 116, 118, 127, 133, 148, 158, 173, 191, 214, 223, 235, 246, 318, 332, 357
 Andropov, Yuri, 186, 366
 Angola, 164, 365
 Arap-İsrail Savaşı 1967, 163
 Arjantin, 85, 98, 166, 167, 196, 197, 199, 201, 240, 248, 300, 318, 351, 365
 Arrow, Kenneth, 38, 324
 Artı değer, 32, 95, 107, 321, 361
 Aşırı üretim, 88, 135
 Askeri harcamalar, 115, 247
 Askeri Keynesçilik, 361
 Asya krizi, 207, 241
 Atkinson, Dan, 145, 265, 338, 353
 Avrupa Birliği, 190, 217, 227, 238, 288, 302, 363
 Avrupa Topluluğu, 196, 241
 Avusturya Okulu, 174, 210, 361

B

Baker, James, 248
 Baldoz, Koeber ve Kraft, alıntı, 302

- Balonlar 1970'ler, 1980'ler, 1990'lar ve 2000'lerin başı, iii
 Banka birleşmeleri, uluslararası, 231
 Bankalar, 136, 272, 361
 Bankruptcy Year Book, iflasların artan sıklığı nedeniyle alıntı yapıldı, 211
 Baran, Paul, 149, 165, 166, 169, 196, 326, 337, 339, 340, 361, 362, 367
 Bauer, Otto, 68, 89, 328, 361
 Bear Stearns bankası, Morgan Chase tarafından devralınması, 251
 Bellofiore, Riccardo, 13, 236, 261, 350
 Bermuda, 199
 Bernanke, Ben, 7, 129, 207, 345
 Bernstein, Edward, revizyonist argümanlar, 361
 Bevan, Aneurin, 119
 Bhopal felaketi, 279
 Bilgisayarlar, aşınma, 213
 Birinci Dünya Savaşı, 73, 82, 84, 85, 86, 101, 116, 127, 128, 129, 137, 164, 166, 210, 234, 336, 352, 361
 Bismarck, Otto von, 78, 102
 Blackburn, Robin, emeklilik fonları üzerine, 254, 352
 Blair, Tony, ve iklim değişikliği, 281, 295
 Bleaney, Michael, Keynesçilik ve uzun canlılık üzerine, 146, 149, 326, 337, 338, 339
 Boeing/McDonnell Douglas birleşmesi, devletin kolaylaştırıcı rolü, 217, 232, 240
 Boer Savaşı, ve işçi sınıfının sağlığıyla ilgili panik, 118
 Böhm-Bawerk; değer ve fiyat konusunda Marx'a eleştirisi, 46, 59, 361
 Borç, 131, 254, 259
 Borç ekonomisi, 254
 Boyer; 1990'ların varlık balonları ve ABD'deki canlanma üzerine (Aglietta ile birlikte) alıntı, 257, 265, 268, 352
 Braunmühl, Claudia von devlet ve dünya pazarı üzerine, 92
 Brejnev, Leonid, Sovyet ekonomi üzerindeki rekabetçi baskılar üzerine, 156, 182, 366
 Brenner, Neil, devletlerin birikimdeki rolü üzerine, 63, 93, 95, 146, 152, 175, 210, 268, 326, 327, 328, 332, 335, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 351, 352, 354
 Brenner, Robert, 63, 93, 95, 146, 152, 175, 210, 268, 326, 327, 328, 332, 335, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 351, 352, 354
 Bretton Woods, 179, 361
 Brezilya, 3, 167, 196, 197, 198, 199, 201, 208, 229, 232, 238, 248, 252, 255, 306, 307, 308, 309, 314, 316, 332, 361, 365, 369
 BRICS, 3, 208, 227, 248, 255, 256, 261, 296
 Brittan, Samuel, 173, 177, 219, 355
 Bronfenbrenner, Kate, 305, 358
 Brown, Gordon, 173, 207, 208, 260, 270, 273, 330, 336
 Bryan, Dick, 13, 235, 240, 267, 350, 351, 352, 354
 Buharin, Nikolay, 40, 68, 79, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 104, 149, 161, 169, 243, 247, 330, 333, 361
 Buiter, Willem, 13, 321
 Bundesbank, 217
 Bürokrasi, sınıf hedefi, 2
 Bush, 212, 233, 264, 272
 Business Cycles in Yugoslavia, 158, 340

Business Week, "devletsiz şirket" üzerine, 233, 349
 Büyük Buhran, iii, 78, 139, 175, 361
 Büyük Sıçrama, 167
 Büyümenin Ekonomi Politikası (Baran), 165

C

Callaghan, James, Keynesçi yöntemlere karşı çıkışı, 172
 Cambridge Economic Policy Review, 172
 Canlanmalar, 174
 Canlı emek ve nesneleşmiş emek, 29
 Carchedi, Guglielmo, 13, 45, 47, 108, 112, 322, 324, 325, 333
 Carnegie, Andrew, Büyük Buhran konusunda alıntı, 78
 Castells, Manuel, 304, 358
 Çernobil, 279
 Cezayir, 153, 164, 306, 365
 Cheney, Dick, 290
 Chesnais, Francois, 13, 265, 268, 353
 Chortareas ve Pelagidis, küresel değil bölgesel ekonomik bütünleşme üzerine, 238
 Chrysler, iflas, 210, 232
 Çin, 3, 80, 85, 86, 101, 104, 164, 167, 196, 198, 199, 208, 210, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 238, 243, 245, 246, 247, 248, 252, 255, 256, 261, 263, 273, 287, 288, 294, 296, 297, 305, 306, 307, 308, 313, 315, 316, 345, 348, 358, 359, 361, 364
 Cohen, Gutkind ve Brazier, 312
 Çokuluslu şirketler, 349
 Çöküş, 105, 131, 132, 335
 Contemporary Capitalism (John Strachey), 144, 338
 Continental Illinois kurtarması, 210
 Corey, Lewis, 130, 142, 335, 336, 337, 362
 Creditanstalt, 132
 Cripps, Francis, ekonominin nasıl işlediğinin kavranamayışı üzerine, 172
 Crotty, James, 265, 266, 267, 268, 353, 354

D

Dağlık Karabağ 187
 Dalitler [dokunulmazlar kastı], 316
 Davis, Mike, 311, 313, 359, 360
 Davos, 251, 252, 264, 353, 355, 362
 Dawes planı, 132
 de Brunhoff, Susanne, 235, 334, 350
 Değer, 20, 29, 41, 61, 71, 104, 362
 Değerleme, 323, 362
 Değer yasası, 41, 71, 104
 Değişken sermaye, 362
 Desai, Meghnad, 145, 208, 329, 338, 345
 Devlet bürokrasisi, 98, 100
 Devlet kapitalizmi, 101, 137, 264, 274, 343
 Devletler, 90, 96, 99, 202, 274, 361
 Dickens, Charles, 279, 326, 352, 355

Doğanın Diyalektiği (Engels), 73
 Doğa, ve kapitalizm, 279
 Doğu Avrupa, 2, 104, 141, 156, 157, 160, 161, 182, 185, 187, 218, 219, 246, 252, 305
 Doğu bloku, 155, 181, 184, 263, 337
 Dönüşüm problemi, 362
 Duménil, Gerard, 145, 327, 336, 338, 342, 353, 354
 Duménil ve Lévy, 175, 176, 265, 268, 271
 Dunn, Bill, alıntı, 358
 Dünya birikimi, 209
 Dünya Ticaret Örgütü, 14, 246, 349, 368

E

EADS, Boeing'le rekabet, 217
 Eğitim, 120
 Ekonomik büyüme, 5, 143, 168
 El Alto, işgücü, başkaldırıları, 311, 312
 Elliot, Larry, 145, 265, 338, 353
 El tezgâhlarında çalışan dokumacılar, geçim kaynakları kapitalizmin ilerlemesiyle tahrip edilmiş, 24
 Emek, 22, 47, 65, 117, 119, 153, 155, 286, 362
 Emek değer teorisi, rekabetçi birikimin kapitalistlere dayatması üzerine, 362
 Emek gücü, 153, 362
 Emekli aylıkları, 155
 Emek üretkenliği, ABD'de, 1970'lerde durgunluk, 12, 59, 60, 68, 69, 78, 130, 132, 139, 147, 148, 149, 162, 167, 174, 182, 185, 190, 195, 196, 202, 207, 228, 305, 310
 Emperyalizm, 82, 84, 86, 87, 169, 200, 244
 Empire State Building, 131
 End of Empire (John Strachey), 163
 Endonezya, 83, 164, 168, 201, 219, 263, 313, 318
 Enerji güvenliği, 290
 Enflasyon, 184, 365
 Engels, Frederick, 9, 31, 72, 73, 74, 78, 79, 93, 102, 279, 291, 310, 314, 315, 321, 322, 323, 328, 329, 332, 333, 355, 356, 360
 Enron, iflas, 211
 Epstein, 266, 353, 354
 Eski sömürgelerde kamulaştırma, 251
 Eski SSCB, 202
 Eşzamanlı denklemler, zamanla ilgili ekonomik süreçlerde kullanılmasında yanlışlık, 44
 Etiyopya'nın Somali'yi işgali, ABD desteği, 248
 Avrupa, ve 1960'lardan sonra finansal genişleme, 363
 Explaining the Crisis (Harman), 12, 13, 324, 326, 327, 329, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 342

F

Fiktif sermaye, 59, 363
 Filmer, Deon, 301, 357, 358

- Finans, 55, 56, 57, 79, 80, 81, 86, 87, 190, 212, 253, 254, 261, 264, 270, 271, 353, 363
 Finans Kapital (Hilferding), 79, 80, 270
 Fine, Ben, 13, 43, 271, 324, 327, 354
 Fischer, Irving, 39, 324, 363
 Fiyat, 38, 45, 267, 283, 322, 356
 Ford, 30, 63, 135, 232, 234, 241, 244, 258, 263, 349
 Fordizm, 146, 363
 Forrester, Viviane alıntı, 233, 349
 Foster, John Bellamy, 13, 72, 289, 328, 355, 356
 Fransa, 80, 82, 83, 85, 86, 94, 135, 139, 143, 151, 153, 154, 163, 164, 176, 177, 189, 202, 213, 216, 217, 218, 227, 235, 243, 244, 248, 260, 264, 306, 318, 319, 339, 347, 363
 Freeman, Alan, 13, 112, 325, 333
 Freeman, Richard, küresel işgücü rakamları üzerine, eleştirisi, 358
 Friedman, Milton, 13, 172, 174, 272, 336, 341, 354, 356, 362, 363
 Fukuyama, Francis, ve "tarihin sonu", 233

G

- G8 Rostock 2007, 281
 Galbraith, John Kenneth, 139, 150, 151, 156, 181, 337, 339, 363
 Gana, 164
 Garcia, Miguel Angel, 44, 324, 341
 General Electric, kâr için finansa bel bağlama, 136, 258
 General Motors, 63, 232, 241, 258, 263
 General Theory of Employment, 40, 133, 324, 336, 338
 Giddens, Anthony, 295
 Gillman, Joseph, 130, 335, 336, 338, 339
 Gıda, 291, 293, 297, 359
 Glyn, Andrew, 63, 176, 254, 326, 327, 342, 351, 352, 353
 Goldman ve Korba, alıntı, 157
 Gorbacov, Mikhail, 101, 182, 186, 187, 188, 366
 Gowan, Peter, 13, 266, 353
 Gramsci, Antonio, 98, 332
 Greenspan, Alan, 6, 207
 Grev dalgası, 187, 319
 Grossman, Henryk, 68, 69, 90, 115, 135, 184, 328, 330, 334, 337, 363
 Grundrisse (Marx), 114, 321, 322, 323, 333
 Gunder Frank, Andre, 165, 166, 169, 340
 Güney, 5, 14, 34, 84, 153, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 195, 196, 199, 201, 208, 219, 226, 229, 245, 247, 252, 263, 290, 292, 305, 307, 311, 312, 313, 314, 347, 351, 358, 361, 364, 365, 369

H

- Haber-Bosch süreci, 73
 Hamilton, 248, 283, 355
 Hammedde, 184
 Hansen, Alvin, 128, 129, 130, 335, 336, 355, 363
 Hanson, James, 280

Hardt, Michael, 82, 301, 303, 330, 357
 Harris, Nigel, 82, 97, 166, 234, 327, 330, 333, 340, 350
 Harvey, David, 13, 99, 145, 323, 325, 331, 332, 338, 356
 Hayashi, Fumio, 193, 194, 344, 345
 Hayek, Friedrich von, 59, 129, 133, 134, 174, 272, 321, 326, 335, 336, 361, 363
 Hegel, George Wilhelm Friedrich, 10, 11
 Hilferding, Rudolf, 39, 68, 79, 80, 81, 82, 84, 101, 102, 103, 128, 149, 253, 265, 270, 328, 329, 332, 335, 363
 Himmelweit, Susan, 63, 327
 Hindistan, 3, 21, 34, 85, 153, 161, 164, 165, 168, 198, 208, 227, 228, 229, 243, 260, 263, 279, 288, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 316, 321, 345, 358, 361, 365
 Hizmetler, 108, 303
 Hobsbawm, Eric, 61, 326
 Hobson, J A, 81, 86, 87, 265, 329, 363
 Hodgson, Geoff, 43, 324, 326, 327, 358
 Holloway, John, 331, 350
 Hong Kong, 196, 199, 219, 221, 231, 238
 Hoover, Herbert, 128
 Horvat, Branko, 158, 340
 Howe, Geoffrey, 173
 Hutton, Will, 145, 190, 266, 338, 353

I

İhracat, 179, 184, 197
 İklim değişikliği, 287, 297
 İlkel birikim, 34, 117
 İmalat, 177, 190, 212, 302
 IMF, 14, 193, 197, 199, 201, 208, 209, 219, 225, 228, 241, 252, 260, 288, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 359, 363
 İmparatorluk, 82, 357
 İngiltere, 6, 21, 24, 34, 35, 59, 78, 79, 80, 83, 94, 101, 117, 118, 120, 127, 128, 132, 134, 135, 140, 141, 144, 145, 148, 151, 152, 153, 161, 162, 163, 171, 173, 176, 177, 179, 189, 194, 207, 211, 215, 216, 218, 226, 227, 229, 232, 235, 237, 242, 243, 253, 257, 260, 263, 264, 266, 267, 269, 272, 274, 275, 279, 285, 288, 295, 300, 303, 310, 332, 337, 339, 349, 351, 354, 355, 357, 359, 362, 364, 367
 International Socialism, iv, 1, 13, 321, 324, 330, 331, 332, 333, 334, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 347, 352, 357, 360
 Irak, 82, 98, 163, 164, 244, 246, 247, 248, 290, 297, 319, 351, 365
 İran, 85, 163, 165, 244, 246, 247, 248, 318, 365
 İrlanda, 35, 148, 165, 199, 253, 263, 287, 363
 İspanya, 153, 176, 196, 253, 300, 306, 363
 İsrail, 163, 171, 248, 340, 366
 İstihdam, 133, 155, 214, 349, 359
 İtoh ve Lapavistas, 270, 354

J

Japonya, 7, 14, 85, 86, 94, 138, 141, 143, 145, 147, 152, 156, 162, 169, 175, 176,

177, 178, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 202, 207, 211, 213, 214,
217, 222, 226, 229, 235, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 252, 253, 255,
257, 260, 261, 263, 266, 274, 302, 305, 306, 318, 347, 366, 368

Jayadev, 266

K

Kadınlar, 359

Kahn, Richard, 144

Kapitalizmin ekolojik yıkıcılığı, 289, 291, 318

Kapitalizmin vampir karakteri 74

Kapital (Marx), 10, 11, 12, 19, 20, 29, 32, 37, 43, 50, 51, 60, 68, 77, 79, 80, 82, 88,
99, 101, 107, 109, 114, 151, 270, 295, 322, 323, 326, 328, 329, 331, 332,
354, 362

Kâr oranı, 68, 104, 180, 181, 364

Kautsky, Karl, 73, 79, 81, 84, 86, 87, 102, 164, 265, 329, 333, 360, 364

Kayıt dışı, 309, 313, 364

Kayıtlı istihdam, 308, 309, 364

Keegan, William, 60, 190, 266, 326, 335, 341, 353

Keynesçilik, 144, 165, 195, 233, 264, 274, 275, 338, 361, 364

Keynes, John Maynard, 7, 40, 52, 128, 129, 133, 134, 143, 144, 145, 146, 147,
174, 266, 272, 274, 319, 324, 335, 336, 338, 341, 364

Kidron, Mike, 13, 92, 112, 114, 115, 148, 149, 162, 328, 330, 333, 338, 339, 340,
364

Kissinger, Henry, 246, 351

Klein, Naomi, 233, 350

Koechlin, Tim, 236, 237, 350

Komünist Manifesto (Marx ve Engels), 31, 78

Komünist ülkeler, 14

Kongo-Zaire, iç savaş, ve kapitalist çıkarlar, 165, 244

Koo, Richard, 194, 345

Kore Savaşı, 160, 161, 179

Kosigin, Aleks, 182

Kotz, David, 2000'lerin ortasında kâr oranlarının hesaplanması, 210, 346

Köylülük, 220, 222, 314

Kredi, 54, 55, 56, 58, 131, 364

Krizler, 67, 296

Krugman, Paul, 193, 273, 344, 355

Kullanım değeri, 20, 25, 364

Küreselleşme, 237, 239, 242, 273, 348

Kuron, Jacek ve Modzelewski, Karol, Sovyet tipi ekonomilerin ekonomik krizleri
üzerine, 184, 343

Kuznets, Simon, 335

Kwangyang çelik kompleksi, 219

L

Laclau ve Mouffe, 301

Lapavistas, Costas, 13, 96, 266, 267, 270, 332, 344, 353, 354

Lawson, Nigel, krizlerin kaçınılmazlığını kabul edışı, 59, 326

Lehman Brothers, çöküşü, 251, 260, 263, 264

Lenin, Vladimir, 68, 79, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 138, 149, 164, 166, 169, 243, 318, 323, 330, 332, 333, 341
 Likidite krizi, 251, 285, 364
 Living in Britain 2000, 303, 358
 Livingstone, Ken, Gordon Brown'a övgü, 274
 Lucas, Robert, 7
 Luxemburg, Rosa, 68, 79, 88, 89, 90, 116, 328, 330, 362, 363, 364

M

Macaristan, 1956 devrimi, 2, 157, 159, 186, 197, 263
 Macmillan, Harold, 317, 324, 327, 335, 336, 337, 338, 340, 354, 358
 Mage, Shane, 147, 336, 338, 339
 Mahalla al-Kubra, 312
 Maksakovsky, Pavel V, 52, 53, 326
 Malezya, 165, 199, 219, 252, 263, 313
 Mandel, Ernest, 176, 181, 182, 334, 342, 343
 Mann, Michael, 237, 350
 Mao Zedung, 220
 Marcuse, Herbert, 300, 357
 Marshall, Alfred, 8, 37, 38, 40, 160, 321, 324, 334, 364
 Marx, Karl, i, ii, iii, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 88, 89, 90, 93, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 131, 134, 135, 136, 143, 145, 150, 157, 177, 181, 183, 184, 190, 201, 210, 212, 213, 217, 220, 223, 224, 239, 242, 255, 261, 262, 267, 269, 270, 274, 279, 285, 286, 287, 291, 295, 296, 300, 301, 307, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 342, 343, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 365, 366, 367
 Marx ve Engels, 72, 78, 279, 291, 314, 315, 356
 Matthews, R C O, 145, 146, 338
 McCormack, Gavan, 194, 344, 345
 Meksika, 196, 198, 199, 201, 226, 238, 290, 306, 314, 316, 319
 Menger, 37
 Meta, 19, 365, 368
 Michl, Thomas, 175, 177, 342
 Mill, John Stuart, 49, 59, 325, 326
 Minford, Patrick, 208, 346
 Minsky, Hyman, 57, 256, 326, 351, 365
 Mısır, 98, 163, 164, 165, 168, 198, 312, 315
 Mobutu, 165
 Modzelewski, Karol, 184, 343
 Mohun, Simon, 333
 Monbiot, George, Stern Raporu üzerine, 355
 Monetarizm, 365
 Morales, Evo, 314
 Moseley, Fred, 13, 111, 175, 176, 177, 210, 327, 332, 333, 338, 342, 346
 Mouffe ve Laclau, 317

N

National Bureau of Economic Research, 171
 NATO, 160, 246
 Nehru, 165
 Neo-popülizm, 360
 Net sosyal ücret, 215
 New Deal, 137, 139, 272
 Nispi artı değer, 365
 Notermans, Ton, Keynesçiliğin uzun canlılığı açıklamayışı üzerine, 145, 174, 338, 341
 Nove, Alex, 156, 339

O

Obama, Barack, 272, 284, 285, 297
 O'Connor, James, 155, 339
 Offe, Claus, 97, 332
 O'Hara, Phillip, 225, 348
 Ölü emek, 365

P

Pareto, Vilfredo, 37, 39, 366
 Petrol, 163, 282, 283, 289, 290, 291, 356, 365, 366
 Pigou, Arthur Cecil, 128
 Polonya, 2, 139, 141, 159, 184, 185, 186, 187, 197, 210, 318, 343
 Portekiz, 153, 161, 196, 300, 363
 Prebisch, Raoul, 165, 340
 Preobrazhensky, Evgeny, 136, 141, 142, 335, 337
 Prescott, Edward C, 7, 193, 194, 344, 345

R

Raju, Ramalinga, 260
 Reagan, Ronald, 173, 186, 212, 247, 361
 Ricardo, David, 10, 20, 21, 22, 26, 27, 39, 41, 42, 43, 61, 321, 324, 326, 362, 366, 367
 Robinson, Joan, 8, 40, 144, 172, 321, 324, 338, 341, 351, 366
 Roosevelt, Franklin D, 137, 272, 274
 Roubini, Nouriel, 251, 272, 351
 Rowthorn, Bob, 302, 303, 325, 326, 358
 Rugman, Alan M, 237, 350

S

Sablowski, Thomas, 270, 352, 353, 354
 Sachs, Jeffrey, ve çok terapisi, 188, 355
 Samuelson, Paul, 8, 43, 171, 324, 366
 Sarkozy, Nicolas, 264, 318
 Schroeder, "iç modernleşme" üzerine, 218
 Schumpeter, Joseph, 7, 174, 329, 341, 361, 366

Serge, Victor, 317
 Sermaye Birikimi (Luxemburg), 88
 Shaikh ve Tonak, 111, 177
 Shiv Sena, 313
 Şili, 73, 197, 199, 248, 359
 Smith, Adam, 10, 20, 21, 22, 26, 27, 39, 41, 42, 43, 49, 61, 107, 108, 110, 321, 322, 333, 362, 367
 Soros, George, 272, 355
 SSCB, 14, 101, 104, 140, 141, 142, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 177, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 195, 196, 202, 211, 243, 244, 246, 248, 274, 275, 296, 337, 339, 340, 343, 344, 358, 366
 Steedman, Ian, 43, 63, 321, 322, 324, 326, 327
 Steindl, Josef, 130, 326, 335, 339, 342
 Stern, Todd, 280, 281, 283, 284, 285, 355
 Strachey, John, 142, 144, 145, 163, 335, 336, 337, 338, 367
 Strong, Benjamin, 129, 345
 Sweezy, Paul, 44, 149, 324, 326, 337, 339, 361, 362, 367

T

Taylor, F W, 30, 332, 358
 Taylorizm, 30, 367
 Temin, Peter, Smoot-Hawley Act üzerine, 355
 Tett, Gillian, 321, 355
 The Coming Struggle for Power (Strachey), 144
 The Global Gamble (Gowan), 266, 353
 The Nature of Capitalist Crisis (Strachey), 335, 337
 The Theory and Practice of Socialism (Strachey), 144
 Tiananmen Meydanı protestoları 1989, 221
 Tony Cliff, 13, 103, 330, 333, 339, 340, 343, 364
 Troçki, Leo, 60, 102, 142, 166, 169, 337
 Trostle, Ronald, 293

U

Üçüncü Dünya'da 165, 166, 181, 243, 312

V

Venezüella, 198, 199, 290, 318
 Vietnam, 162, 164, 179, 245, 247, 254, 297, 302
 Volcker, Paul, 268, 269, 368
 von Bortkiewicz, 43, 44

W

Wade, Robert, daha fazla düzenleme çağrısı yapar, 265
 Wall Street İflası, 131
 Warren, Bill, 168, 169, 341
 Washington Uzlaşması, 199
 Wen Jiabao, Çin ekonomisinin istikrarsızlığı üzerine alıntı, 226
 Wolff, Edwin, 175, 176, 177, 342

Wolf, Martin, 219, 254, 342, 352, 353, 355

Wood, Ellen, 82, 92, 99, 330, 331

Woolworths, İngiltere'de iflası, 263

WorldCom, iflası, 211

Wright Mills, C., 300, 357

Y

Yeltsin, Boris, 188, 189

Yeni Paradigma Yeşil Devrim, 292, 293

Yunanistan, 3, 73, 196, 363

Z

Zapatistalar, 314

Zeilig, Leo ve Ceruti, Claire, Güney Afrika kasabaları üzerine, 311, 313, 360